

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LIII (1-2)

2019 [2021]

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

© «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia
Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
«Julio Urkixo» Basque Philology Seminar Institute
© Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua

ISSN: 0582-6152
e-ISSN: 2444-2992
Depósito legal / Lege gordailua: BI - 794-07

Luis Michelena (Koldo Mitxelena) y la creación del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (1947-1956)¹

*Luis Michelena (Koldo Mitxelena) and the founding
of the «Julio de Urquijo» Basque Philology Seminar
(1947-1956)*

Antón Ugarte Muñoz*

ABSTRACT: We are presenting below the history of the founding of the «Julio de Urquijo» Basque Philology Seminar, created by the Provincial Council of Gipuzkoa in 1953, whose technical adviser and unofficial director was the eminent linguist Luis Michelena.

KEYWORDS: Luis Michelena, Koldo Mitxelena, Basque studies, intellectual history.

RESUMEN: *Presentamos a continuación la historia de la fundación del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», creado por la Diputación Provincial de Gipuzkoa en 1953, cuyo asesor técnico y director oficioso fue el eminente lingüista Luis Michelena.*

PALABRAS CLAVE: *Luis Michelena, Koldo Mitxelena, estudios vascos, historia intelectual.*

¹ Una versión de este artículo fue presentada en las jornadas celebradas en Vitoria-Gasteiz (2019-12-13) por el grupo *Monumenta Linguae Vasconum* de la UPV/EHU que dirigen los profesores Blanca Urgell y Joseba A. Lakarra, a quienes agradezco su invitación. El significado de las abreviaturas empleadas se encuentra al final del texto.

* **Correspondencia a / Corresponding author:** Antón Ugarte Muñoz. Etxague Jenerala, 14 (20003 Donostia/San Sebastián) – ugarte.anton@gmail.com

Cómo citar / How to cite: Ugarte Muñoz, Antón (2021). «Luis Michelena (Koldo Mitxelena) y la creación del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo' (1947-1956)», *ASJU*, 53 (1-2), 1-38. (<https://doi.org/10.1387/asju.22410>).

Recibido/Received: 2019-07-30; Aceptado/Accepted: 2019-12-13.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)

Esta obra está bajo una Licencia

Creative Commons Atribución-NoComercial-SinDerivadas 4.0 Internacional

1. Introducción

El tema de este artículo es la historia del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», creado por la Diputación Provincial de Gipuzkoa el 3 de febrero de 1953. Superadas una serie de dificultades iniciales, el SFVJU se convertiría en una plataforma de proyección científica para su asesor técnico y director oficioso, Luis Michelena Elissalt (1915-1987) —Koldo Mitxelena en su forma euskérica más difundida en la actualidad—, una de las figuras principales de la historia cultural del siglo xx en el País Vasco. Para ello nos hemos basado en la documentación que sobre el SFVJU y otros temas relacionados existe en el Koldo Mitxelena Kulturunea de Donostia/San Sebastián, a cuyos responsables y trabajadores agradezco la ayuda recibida. Otros archivos utilizados han sido el del Consello da Cultura Galega, Euskaltzaindia, Ayuntamiento de Donostia/San Sebastián, Universidad de Salamanca y los de las Fundaciones José Miguel de Barandiarán, Sancho el Sabio y Sabino Arana. El primer apartado del artículo trata de la actividad filológica en torno a la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País como antecedente del SFVJU. Una descripción del complejo proceso de creación del SFVJU puede leerse en mi tesis doctoral (Ugarte 2018: 358-377). Sin embargo, en el segundo apartado procuro evitar redundancias y poner el foco en la aportación científica del SFVJU durante sus primeros años de existencia. El tercer y breve apartado se refiere a la revista literaria *Egan*, la cual tomó una orientación más sofisticada en manos del SFVJU a partir de 1954. El objetivo del artículo es arrojar nueva luz sobre la historia cultural e intelectual del País Vasco durante la dictadura franquista.

Imagen 01

Retrato de Luis Michelena (Koldo Mitxelena) durante los años 50.

(Fuente: Biblioteca de Koldo Mitxelena Kulturunea-Diputación Foral de Gipuzkoa / Fondo Koldo Mitxelena Elissalt)

2. El Seminario de Lenguas Prerromanas de la RSVAP

El contexto histórico en el que se desarrolla la creación del SFVJU es el de la Guerra Fría y la consolidación del régimen franquista dentro del bloque occidental anticomunista. Como contrapartida a este reconocimiento internacional, el Estado español inició una liberalización económica y un relajamiento en gran medida cosmético de la represión política.² De forma paralela, la actividad cultural que nos interesa aquí se desarrolló dentro de un regionalismo franquista depurado de todo elemento *abertzale* y, por supuesto, izquierdista o republicano. Por ejemplo, la antigua Sociedad de Estudios Vascos desapareció en 1936, junto a sus aspiraciones autonomistas y universitarias, por razones políticas. En la Gipuzkoa franquista, una RSVAP filomonárquica y derechista fue refundada en 1944, bajo la presidencia del filólogo carlista Julio Urquijo, y publicó, desde 1945, un boletín como delegada provincial del Consejo Superior de Investigaciones Científicas.³ De hecho, la frágil y contradictoria continuidad entre ambas entidades vasquistas estaba representada por Urquijo, fundador de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, modelo en el que se miraban tanto las revistas culturales del exilio opositoras al franquismo como el propio boletín de la RSVAP (Ugarte 2019).

Entre aquellos que deseaban imprimir una reorientación política a los estudios vascos figuraba Antonio Tovar, catedrático de latín en la Universidad de Salamanca y colaborador habitual del *BAP*. Este influyente intelectual falangista dio una conferencia el 9 de septiembre de 1947 en el Ateneo de San Sebastián sobre el estado de la lingüística vasca desde la guerra civil.⁴ La conferencia, trufada de alusiones antiseparatistas, tenía especial importancia porque Tovar se proponía impartir en Salamanca los cursos especiales de vascuence, voluntarios para el alumno, que la Ordenación de la Facultad de Filosofía y Letras permitía desde el curso 1944-45.⁵ Tovar, rememorando el discurso que el propio Urquijo hiciera en el Primer Congreso de Estudios Vascos (1918), planteó el siguiente programa:

El estudio de la literatura antigua y de la dialectología nos permitirá recoger el léxico real e histórico, y conocer en toda su extensión la selva magnífica de la morfología. La comparación enriquecerá nuestros conocimientos sobre los orígenes de la lengua, y nos dejará descubrir la etimología vasca, rama de conocimientos que aún está en mantillas. El estudio de la toponimia aclarará la debatida cuestión de las zonas primitivas de vascos y las ocupadas más tardíamente. La fonética fisiológica, con

² La institucionalización política del franquismo en la provincia de Gipuzkoa y su capital, San Sebastián, ha sido estudiada, entre otros, por Félix Luengo (1990, 2007) y por Leyre Arrieta y Miren Barandiaran (2003).

³ Todo este proceso fue descrito por José M. Aycart (2005, 2006). El franquismo de la RSVAP queda patente en los discursos supuestamente académicos de sus miembros, por ejemplo, en el de uno de los sobrinos del presidente (Urquijo 1947: 19).

⁴ *La Voz de España* 1947-09-10; *El Diario Vasco* 1947-09-10; cf. Tovar & García Blanco (1946-47).

⁵ «Decreto de 7 de Julio de 1944 sobre la Ordenación de la Facultad de Filosofía y Letras», *BOE*, 1944-08-04. Es probable que Tovar algo tuviese que ver con la incorporación universitaria extracurricular de la lengua vasca.

sus asombrosos perfeccionamientos recientes, aún no ha sido aplicada a los dialectos vascos. Y me permitiré recordar que hace ya más de veinticinco años Don Julio de Urquijo proponía la confección de un Atlas lingüístico del país vasco, que incluso había él comenzado con el profesor francés Lacombe antes de la primera guerra mundial. (Tovar 1948: 29)

Dos años más tarde, en 1949, con la autorización del gobernador civil de Gipuzkoa, la RSVAP creó un Seminario de Lenguas Prerrománicas con el propósito de coordinar un grupo de lingüistas vascos que, faltos de un distrito universitario propio, investigasen las posibles relaciones genéticas del vascuence con otras lenguas como las célticas, las caucásicas, el íbero, el antiguo ligur, etc. Es sintomático, sin embargo, que el propio nombre del SLP —el cual funcionaba en una de las dependencias de la biblioteca provincial (Arocena 1951)— evitara referirse a la lengua vasca, por miedo a provocar el recelo de las autoridades gubernativas. Por otro lado, muy probablemente el nombre estaba inspirado en *Praeromanica* (1949) del suizo Johannes Hubschmid, libro que se ocupa del sustrato preindoeuropeo de las lenguas románicas y que ese año fue objeto de una reseña positiva por parte de Michelena —protagonista indiscutible de esta historia— en lo que fue su primera colaboración en el *BAP* (OC VIII: 463-464).⁶

Como primer paso del SLP se organizaron una serie de conferencias en la sala de lecturas del palacio provincial del 15 al 24 de septiembre de 1949. Urquijo tenía en ese momento 78 años y su salud estaba muy deteriorada, por lo que el impulso principal al SLP se lo dio Mariano Ciriquiain, secretario provincial desde 1941 y representante cualificado de la tendencia derechista, filomonárquica y regionalista que dirigía oficiosamente la RSVAP desde la Diputación de Gipuzkoa (Ciriquiain-Gaiztarro 1949).

Como antecedentes o acicates del SLP, además de la conferencia de Tovar, hay que citar, por un lado, la Primera Reunión de Toponimia Pirenaica celebrada en Jaca del 5 al 7 de agosto de 1948, organizada por la Estación de Estudios Pirenaicos del CSIC. La Estación —que cambiaría su denominación por la de Instituto en octubre de ese año— había sido creada en 1942, publicaba en Zaragoza la revista *Pirineos* y estaba dirigida por los geógrafos Luis Solé Sabarís y José Manuel Casas Torres. Entre las conclusiones del encuentro estuvo la necesidad de coordinar la recogida toponímica en el País Vasco, Navarra, Aragón y Cataluña.

La conferencia inaugural de Jaca fue responsabilidad de Ramón Menéndez Pidal —recientemente restaurado en la presidencia de la Real Academia Española—, quien trató la distribución dialectal prerromana, luego desarrollada en otro mapa, «El último reducto de los dialectos ibéricos» (1950), representación gráfica de su hispanismo irreductible. Entre otras fuentes, se había servido de las listas de toponimia realizadas por el difunto Luis Eleizalde, algunas de ellas inéditas, por lo que había recurrido a la ayuda de Urquijo para obtenerlas cuatro años antes, ya que el fondo de

⁶ A falta de una biografía intelectual de Michelena, son muy útiles la entrevista que le hizo Eugenio Ibarzabal (2001) y el catálogo de la exposición que inauguró la Biblioteca Foral que lleva su nombre (KMK 1997). Como paso previo a dicha biografía, habría que editar de forma adecuada la correspondencia de Michelena (cf. Satrustegi 1997; Urkizu 2004; etc.).

la desaparecida Sociedad de Estudios Vascos y su órgano *RIEV* era gestionado por Fausto Arocena, el archivero provincial.⁷

Imagen 02

Homenaje de la RSVAP a Julio Urquijo en Azkoitia (23-06-1949).
 De izquierda a derecha: Lorenzo de Cura (presidente de la Diputación de Álava),
 (?), Francisco Sáenz de Tejada (gobernador civil de Gipuzkoa), Pablo Churrua
 (vicepresidente de la RSVAP), Julio Urquijo (presidente de la RSVAP), (?),
 Avelino Elorriaga (presidente de la Diputación de Gipuzkoa), Ignacio Baleztena.
 CC BY-NC 4.0 2015 / KUTXATEKA / Fondo Marín / Paco Marí.

La RSVAP —al igual que la navarra Institución Príncipe de Viana— fue invitada a participar en la reunión de Jaca, pero se limitó a enviar una breve comunicación de Ángel Yrigaray, médico navarro residente en San Sebastián, sobre «Etnología e historia del Alto Aragón» (1948), en el que sucintamente hablaba de toponimia aragonesa, sus relaciones con el vascuence y la necesidad de orientar estas investigaciones desde el propio País Vasco, lo que, en mi opinión, respondía a la voluntad de la RSVAP de liderar dichos estudios vascos en España, sin supeditarse a centros dirigidos desde Madrid, Zaragoza o Barcelona (RSVAP 1948).

⁷ KMK-JU: cartas de R. Menéndez Pidal a J. Urquijo, 1944-02-23, 1944-03-04, 1944-03-12, 1944-04-03, 1944-04-20, 1944-05-28, 1949-04-04. El artículo de 1948 y otros relacionados, como el del libro-homenaje a Urquijo, fueron recopilados en un libro (Menéndez Pidal 1952).

Por otro lado, el SLP de la RSVAP era la tímida respuesta franquista al multitudinario congreso que la Société Internationale des Études Basques había celebrado en Biarritz del 12 al 19 de septiembre de 1948 con el apoyo del gobierno de Euzkadi y el PNV. Dirigido por miembros destacados del PNV como Manuel de la Sota, secretario general del congreso, este tuvo 15 secciones a las que se presentaron 263 comunicaciones, entre otras la del propio 'lendakari' José Antonio Aguirre, de carácter histórico, pero sobre todo quiso dejar en evidencia el genocidio cultural franquista, lo que provocó tensiones entre las autoridades españolas y francesas (Barandiarán 2009: 733).⁸

Precisamente, el sacerdote exiliado José Miguel Barandiarán, presidente efectivo del congreso de la SIEB, recibió en enero de 1949 la visita de Juan Miguel Sansinenea —médico guipuzcoano que le había cedido su vivienda vasco-francesa—, quien le comunicó que el gobernador civil de Gipuzkoa había prometido 3.000.000 de pesetas para organizar algún tipo de institución cultural. En cualquier caso, ellos lo atribuían al efecto político causado por el congreso de Biarritz entre las autoridades franquistas. Según Sansinenea, el gobernador civil había convocado una reunión de agentes culturales en la que Joaquín Mendizábal, presidente de honor de la RSVAP, había mencionado la conveniencia de que Barandiarán, una eminencia en el campo de la antropología, regresase a España (Barandiarán 2009: 744).

A pesar de estar invitados al SLP de San Sebastián de 1949, el alemán Karl Bouda, catedrático de filología comparada de la Universidad de Erlangen, y el italiano Alessandro Bausani, lector de persa en la Universidad de Roma, no pudieron participar, quizás porque habían tenido problemas con el visado al conocerse su participación en el congreso de la SIEB del año anterior. Los cursos de verano de San Sebastián, por tanto, fueron exclusivamente dirigidos por dos investigadores trasladados desde Madrid, el catedrático de latín de la Universidad Central, José Vallejo, y el director del Museo del Pueblo Español, Julio Caro Baroja, tal y como reflejó la prensa donostiarra en su sección local.⁹

Del 15 al 17 de septiembre, Vallejo trató cuestiones de lingüística ibérica y dio orientaciones bibliográficas que se reflejarían, por ejemplo, en una pequeña nota (1949) sobre un reciente trabajo 'vasco-caucásico' de Bouda. Del 19 al 24 de septiembre, Caro Baroja dio un curso de introducción al estudio lingüístico y etnológico del pueblo vasco, tema al que ya había dedicado varias obras, especialmente dos libros alabados por su objetividad e independencia de criterio: *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina* (1945) y *Los vascos* (1949a). En cualquier caso, la intervención de clausura del curso de San Sebastián por parte del sacerdote Juan Zaragüeta —director del Instituto de Filosofía del

⁸ Tal y como recoge el documentado trabajo de Jean-Claude Larronde (2004a), en la sección de filología se presentaron, entre otras, comunicaciones de Saint-Pierre, Lafitte, Lafon, Bouda, Giese, Gavel, Eyheramendy, Gondra, Uthurry, Bausani, Jemein, Eizaguirre, Tagliavini, Arotçarena, Oihanburu, López Mendizábal, Lascrain y Zatarain. Entre aquellas enviadas desde la España franquista destacan las de Lecuona, Caro Baroja y Azkue.

⁹ *La Voz de España* 1949-09-15, 1949-09-16, 1949-09-18, 1949-09-24; *El Diario Vasco* 1949-09-15, 1949-09-18, 1949-09-24.

CSIC y catedrático en la Universidad Central— trató sobre filosofía del lenguaje, en lo que más parece una concesión del SLP a la ortodoxia católica y política del régimen.¹⁰

Caro Baroja se encontraba en una posición incómoda, ya que, pese a sus contactos en el CSIC y la RSVAP, no conseguía hacerse un hueco en el sistema universitario español controlado por el integrismo católico y, al mismo tiempo, había retomado su relación con miembros del exilio. En 1948 y 1949 viajó a Bélgica para participar en sendos congresos internacionales, de ciencias antropológicas y onomásticas (ICOS). En ambas ocasiones pudo reunirse con los prehistoriadores exiliados Bosch Gimpera y Barandiarán. Cuando volvió a visitar a este último en su residencia vasco-francesa a principios de septiembre de 1949, Caro Baroja puso en solfa el vasquismo franquista de la RSVAP y la ALV (Barandiarán 2009: 729-730, 754-755, 761-762).

¿Quiénes acudieron al curso de verano del SLP? Hay que destacar que este curso de 1949 fue la presentación pública oficiosa de un recién casado Michelena, militante nacionalista vasco que había salido de prisión por segunda vez en abril de 1948 y estaba estudiando filología clásica como alumno libre en la Universidad Central.¹¹ Gracias a varios testimonios personales, sabemos que también participaron como oyentes, entre otros, José Arteche, bibliotecario provincial, Manuel Agud, catedrático de bachillerato, y José Luis Álvarez, estudiante nacionalista de apenas veinte años, luego conocido como 'Txillardegí'. El 17 de septiembre, un muy desmejorado Urquijo invitó a los cursillistas a su casa de la plaza del Centenario (Agud 1988; Alvarez Enparantza 1997: 124-125; Urkia Etxabe 2006: 271). Pocos días después aún tuvo fuerzas de acudir a la importante reunión de la ALV celebrada en el palacio provincial de San Sebastián.¹²

Parece que, a pesar de los antecedentes penales de Michelena —quien hasta 1951 se implicó en la dirección clandestina del PNV—, Urquijo y funcionarios provinciales franquistas como Ciriquiain y Arocena ofrecieron su protección a aquel, positivamente impresionados por su extraordinario talento.¹³ De este periodo data, por tanto, el fugaz diálogo personal entre Urquijo, director de la prestigiosa *RIEV* hasta su forzosa desaparición en 1936, y Michelena; encuentro que —sin ánimo de des-

¹⁰ Zaragüeta, maestro, entre otros, del filósofo Xavier Zubiri, ejerció una oficiosa 'comisión en Cortes' durante su larga vida. Un artículo suyo publicado dos años antes en el *BAP* se refiere al «señuelo separatista» y a la necesidad de «su extirpación» (Zaragüeta 1947: 279-280).

¹¹ Michelena, hecho prisionero en Santoña y juzgado en consejo de guerra, había conseguido que se conmutase su pena de muerte. Junto a las presiones efectuadas por el PNV a nivel internacional, cabe citar la del alcalde golpista de su localidad natal, Errenteria, quien se había dirigido en 1937 al Caudillo solicitando el indulto de varios vecinos del municipio, incluyendo al teniente Michelena y al comandante Felipe Lizaso que luego citaremos (Rodríguez Oñatibia 2019 II: 126-127, 135-136).

¹² Desde la refundación de la ALV en 1941, era la primera sesión a la que acudían miembros regresados del exilio y vasco-franceses, en la que el joven Krutwig presentó un informe para reorganizar la institución y superar su atonía. Estos fueron los asistentes: Azkue, Urquijo, Lhande, Echeagaray, Elissalde, Zamarripa, Yrigaray, Echaide, Krutwig, Seminario y Oleaga (Euskaltzaindia 1982: 7).

¹³ Procesos semejantes de captación y asimilación de nacionalistas vascos en la Bizkaia franquista durante las circunstancias más represivas de la inmediata posguerra española han sido descritos por Erik Zubiaga (2017).

merecer otros casos, ni obviar sus diferencias políticas y científicas— de alguna manera simbolizaba la continuidad de la ‘vascología’ previa a la guerra civil española (Arocena 1969: XVII). En el archivo del viejo filólogo carlista hay una serie de textos mecanografiados anónimos con los siguientes títulos y fechas: «Vasc. (*h*)egi, tegi» (1949-02-04),¹⁴ «Vasc. azari, azeri < *azenari» (1949-02-21)¹⁵ y «Etimología de vasc. *meneratu* y *menperatu*» (1949-05-04).¹⁶

Los dos primeros textos formarán parte del artículo «Voces vascas» publicado ese mismo año por Michelena en la revista *Emerita* del Instituto de Filología del CSIC, que dirigía precisamente Vallejo, quien también había quedado admirado de las facultades de su alumno libre. Así mismo, una separata de dicho artículo se encuentra en el archivo personal de Urquijo, con la siguiente dedicatoria autógrafa: «A D. Julio de Urquijo, con quien todos estamos en deuda y yo más que ninguno, respetuosamente, Luis Michelena».¹⁷ El tercer texto mecanografiado de Michelena reaparecerá como parte del artículo «Notas de gramática histórica vasca» en el segundo volumen del *Homenaje a D. Julio de Urquijo e Ybarra* de la RSVAP, impreso en octubre de 1949 (OC VIII: 235-250, 641-644).¹⁸

Según una noticia anónima aparecida en el *BAP*, que en mi opinión habría que atribuir al propio Michelena (RSVAP 1950a), a principios de 1950 el SLP había modificado su nombre a Seminario de Lenguas Prerromanas —subrayando así la antigüedad relativa del euskera, pero evitando nombrarlo aún— y, sobre todo, anunciaba un ambicioso programa de investigaciones que recuperaba y profundizaba el señalado por Tovar tres años antes, pero que, a pesar de dejar rastros en el *BAP*, quedaría en gran medida inconcluso:

- Un «Proyecto para la elaboración del fichero de Toponimia y Antroponimia vasca medieval» diseñado por Caro Baroja (1949b) para recoger la onomástica anterior al siglo XIII, comenzando por el Becerro Galicano de San Millán de la Cogolla, proyecto al que otro excolaborador de la *RIEV*, Philippe Veyrin (1950), hizo algunas precisiones respecto a las fuentes vasco-francesas. El resultado, entre otras finalidades historiográficas, estaba orientado a crear

¹⁴ KMK-JU: «Vasc. (*h*)egi, tegi» [de L. Michelena], 1949-02-04, 13 h., 16 cm.

¹⁵ KMK-JU: «Vasc. azari, azeri < *azenari» [de L. Michelena], 1949-02-21, 4 h., 16 cm. El catálogo del KMK, por alguna razón, atribuye la autoría a Arocena, quizás porque estos textos llegaron a Urquijo a través de él.

¹⁶ KMK-JU: «Etimología de vasc. *meneratu* y *menperatu*» [de L. Michelena], 1949-05-04, 3 h., 16 cm.

¹⁷ Improvisaría una dedicatoria más sentida en el *BAP*, tras su fallecimiento el 30 de octubre de 1950: «A la memoria de D. Julio de Urquijo (q.e.p.d.), a quien tanto tenemos que agradecer los vascos y los investigadores, y yo más que ninguno. Ojalá podamos continuar su obra, en la medida de nuestras fuerzas, con el mismo espíritu de objetividad y de amor a la verdad» (OC VII: 3). También se encargaría de escribir su necrología en *Emerita* y en el boletín de la ALV, además de valoraciones más enjundiosas veinte años después, con motivo del centenario del nacimiento de aquel (OC X: 255-288).

¹⁸ Prueba de la centralidad del homenajeado, numerosas personas relacionadas, siquiera de forma superficial, con el SLP participaron en alguno de los tres volúmenes del libro. Desde Menéndez Pidal, Tovar, Vallejo, Caro Baroja, Zarágüeta, Baleztena, Yrizar, Lacarra y Alvar hasta Barandiarán, Bilbao, Lafon, Gavel, Veyrin, Bouda y Tagliavini, pasando por Yrigaray, Michelena, Agud, Mas, Elósegui, Arteché, Arocena, Ciriquiain o Mendizábal.

- un tesoro parecido al diccionario céltico *Alt-celtischer Sprachschatz* (1896-1913) de Alfred Holder.
- Una traducción anotada del libro *Le origini della lingua basca* (1925) de Alfredo Trombetti, para lo cual se contaba con el ejemplar existente en la biblioteca de Urquijo. En esta obra, desde un comparativismo tan masivo como superficial, se daba por sentada la relación prehistórica entre el vascuence, lenguas del Cáucaso y otras afroasiáticas; teoría defendida por su discípulo Carlo Tagliavini en el congreso de la SIEB (Larronde 2004a: 737-742). Finalmente, el libro del italiano fue apartado, pero no así otro trabajo contemporáneo, *Das Baskische und die Sprachwissenschaft* (1925) de Hugo Schuchardt, parcialmente traducido del alemán por Emilio Mas en el *BAP* (1951). Esta dependencia de la obra del lingüista austríaco denotaba el escaso interés por la reconstrucción gramatical del euskera histórico, problema que en parte se remonta a la diversa concepción que del parentesco lingüístico tuvieron Schuchardt y Meillet (cf. Cano López 2003; Swiggers 2007).¹⁹ Tal y como muestra Bernhard Hurch (2018: 365), es muy significativo que Trombetti nunca publicase en la *RIEV*, a diferencia de Schuchardt, verdadero ídolo de los responsables de la revista vasca.²⁰
- La comparación genética entre el euskera, lenguas del Cáucaso y el íbero, tomando en consideración las aportaciones de investigadores extranjeros que empezaban a colaborar en el *BAP*. Interesados en las relaciones vasco-caucásicas desde el punto de vista etimológico estaban dos excolaboradores de la *RIEV*, el ya citado Bouda (1949) y René Lafon (1999: 287-292), catedrático de lengua vasca en la Universidad de Burdeos, quienes, pese a su relación con el exilio vasco, pretendían contradecir el indigenismo paleolítico de Barandiarán.²¹ La tesis doctoral de Gerhard Bähr —defendida en 1940 en la Universidad de Gotinga—, donde, entre otros aspectos menos afortunados, se negaba la identidad vasco-ibérica, había sido publicada póstumamente por Bouda en la revista *Eusko-Jakintza* (1948) del exilio, no sin algunas supresiones interesadas, tal y como dejaba entrever un año después la reseña crítica de Michelena en *Emerita* (OC IV: 161-166).²² Por último, el sueco Nils M. Holmer, de la Universidad de Lund, tras entrar en contacto con Urquijo, visitó España y publicó un estudio sobre «Las relaciones vasco-celtas desde el punto de vista lin-

¹⁹ Este programa de traducciones tenía como precedentes la edición salmantina (1947) del *Primitiae Linguae Vasconum* (1923) de Schuchardt por Yrigaray, con prólogo de Urquijo, y el *Skizze einiger elementaren Syntax des Baskischen* (1931) de Lewy, traducido por Tovar y Sánchez Ruipérez en el *BAP* (1946-47) y anotado por Yrigaray (1947). Años después, una vez constituido el SFVJU, *Baskisch und Romanisch* (1906) de Schuchardt fue vertido al español en el *BAP* por el jesuita Ángel Goenaga (1957-60).

²⁰ Aprovecho la discreción de esta nota a pie para señalar el interés que el proyecto digital Hugo Schuchardt Archiv (<http://schuchardt.uni-graz.at/>) dirigido por Bernhard Hurch tiene como modelo para estudiar la ‘red vascológica’ de Urquijo, Lacombe o el propio Michelena, entre otros.

²¹ Parece que el gran número de errores cometidos en la publicación de su primer artículo disuadieron a Bouda de colaborar más asiduamente en el *BAP* (JMB, sección estudios vascos, serie correspondencia: carta de K. Bouda a J. M. Barandiarán, 1952-08-09).

²² Existe una edición digital española de la tesis de G. Bähr (2016).

güístico» (1950).²³ Habría que esperar hasta 1954 para que Michelena, en la línea iconoclasta de las obras de Caro Baroja, publicase un artículo fundamental sobre la relación protohistórica vasco-aquitana en la citada revista *Pirineos* del CSIC (OCV: 197-243).

- La reconstrucción interna del ‘protovasco’ arcaico por medio de la fonética y morfología históricas. Esta se demostraría la línea de investigación más exitosa, cuya mera existencia ya indica la temprana presencia e influencia ‘neogramática’ de Michelena en el SLP. Si bien emprendería una tesis doctoral bajo la dirección nominal de Vallejo sobre fonética histórica vasca a partir del curso 1954-55, las primeras tentativas se encuentran en los artículos de 1950 y 1951 en el *BAP*, donde se celebraban las aportaciones estructuralistas de André Martinet y se apuntaban futuros desarrollos, como el del libro-homenaje de 1957.²⁴ También hay que destacar sus trabajos de 1950 en la revista *Emérita* del CSIC sobre etimología vasca, más orientados a criticar concienzudamente las proposiciones de terceros, especialmente las de Bouda (OC VII: 3-46, 57-91, OC VIII: 645-658, 675-683).
- Inicio del catálogo sistemático de los dialectos del vascuence, empezando por los de la provincia de Gipuzkoa. Michelena estaba estudiando su dialecto natal de Errenteria, sobre el que escribió un artículo en el *BAP* de 1950 (OC VII: 689-695), y Emilio Mas hacía lo propio con el dialecto de Irun, al que dedicó algunos artículos y un fallido proyecto de tesis doctoral.²⁵

El SLP tenía previsto repetir los cursos de verano de 1949, dirigidos otra vez por Vallejo, Caro Baroja, Bouda y Bausani, a los que debía unirse Tovar, lingüista de referencia del *BAP* hasta la irrupción de Michelena. Sin embargo, finalmente se impuso un acontecimiento de mayor envergadura, el Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, organizado precisamente en San Sebastián del 22 al 26 de septiembre de 1950 por el Instituto de Estudios Pirenaicos del CSIC, al que la RSVAP ofreció su colaboración y, sobre todo, contó con la generosa ayuda de Francisco Sáenz de Tejada, barón de Benasque, gobernador civil de Gipuzkoa desde 1944.²⁶

²³ KMK-JU: cartas de J. Caro Baroja y N. M. Holmer a J. Urquijo, 1949-05-07, 1949-05-24; cf. Satrustegi 1997.

²⁴ Prueba de su incorporación progresiva al mundo académico internacional, Michelena sería nombrado miembro de la Société de Linguistique de París en diciembre de 1956, tras ser presentada su candidatura por M. Lejeune y Martinet (RSVAP 1956).

²⁵ Emilio Mas Corona, nacido en Burdeos de padres aragoneses en 1914, era licenciado en filosofía y letras. Su familia se trasladó, siendo él niño, a Irun y aprendió euskera por sí mismo. Además de participar en el *BAP* con notas etimológicas (1949a, 1949b), publicó artículos dialectológicos en el semanario *El Bidasoa* dirigido por Emilio Navas, secretario municipal de la localidad fronteriza. En 1952 abrió una academia privada y posteriormente parece que se dedicó a la medicina, abandonando definitivamente los estudios lingüísticos (datos confirmados por Sagrario Arrizabalaga, archivera municipal de Irun, 2018-06-19; cf. Navas 1981).

²⁶ En el habitual discurso de presentación ante la diputación del 17 de enero de 1944, entre tópicas alusiones a los «ilustres santos, navegantes y conquistadores» guipuzcoanos y a la «gran España católica e imperial», se permitió una referencia erudita a la etimología ‘larramendiana’ de Gipuzkoa como «pozo de verdad» (*Actas* 1945: 5-6).

En el congreso de San Sebastián se dieron cita geólogos, naturalistas, historiadores, etnólogos y lingüistas de diversas nacionalidades, a los que se agasajó con conciertos, comidas y excursiones. La prensa donostiarra de esos días dedicó incluso sus portadas al congreso internacional.²⁷ Una vez más, era la respuesta franquista al congreso de la SIEB apoyado bajo cuerda por el gobierno de Euzkadi dos años antes. En el nuevo contexto de la 'guerra fría', la dictadura trataba de homologar su imagen internacional y se empleaba a fondo para integrarse en el bloque occidental capitalista liderado por los Estados Unidos. Así mismo, los estudios vascos aparecían diluidos en un campo científico más vasto y supeditados a organismos universitarios y científicos estatales. Este centralismo estaba promovido por el gobierno civil de Gipuzkoa y no tanto por la RSVAP, colaboradora poco entusiasta del congreso.

Imagen 03

Encuesta dialectal en Uztárroz, valle de Roncal (29-09-1952).

Sentados, de izquierda a derecha: el coadjutor Marcelino Garde, los informantes, Carmen Drona y Francisco Carrica, y Luis Michelena tomando notas.

El autor de la fotografía probablemente fue Jesús Elósegui.

(Fuente: Biblioteca de Koldo Mitxelena Kulturunea-Diputación Foral de Gipuzkoa / Fondo Koldo Mitxelena Elissalt)

²⁷ *La Voz de España* 1950-09-22, 1950-09-24, 1950-09-26, 1950-09-27; *El Diario Vasco* 1950-09-22, 1950-09-23, 1950-09-24, 1950-09-26, 1950-09-27.

La sesión inaugural en la sala de armas del Museo San Telmo estuvo presidida por José M. Albareda, secretario general del CSIC, y por varias autoridades gubernativas, provinciales y locales, además de miembros de centros científicos y universidades franco-españolas. Así mismo, en la comisión de honor del congreso figuraba Urquijo, quien en realidad agonizaba en su casa, por lo que ocupó su lugar Pablo Churrua, exembajador de España en el Vaticano, en calidad de vicepresidente de la RSVAP. Tras la presentación de Solé Sabarís del Instituto de Estudios Pirenaicos, Luis Pericot, catedrático de historia en la Universidad de Barcelona, hizo el discurso inaugural sobre la «La cultura megalítica pirenaica». Cerraron el acto Henri Gaussen, botánico de la Universidad de Toulouse, y Max Sorre, geógrafo de la Sorbona.²⁸

En total hubo representantes de 30 universidades, se presentaron 78 comunicaciones y se inscribieron 193 congresistas, pese a que, como veremos, no todos ellos pudieron acudir. Dejando a un lado las secciones más propias de las ciencias naturales, destacaremos algunas de las comunicaciones presentadas. En la sección de prehistoria, antropología y etnología, presidida por Pericot y Henri Vallois, director del Museo del Hombre de París, se presentó «La Prehistoria en el País Vasco. Estado actual de su estudio» de Barandiarán, pese a que no pudo hacerlo él mismo. En la sección de historia, arte y derecho, presentaron comunicaciones los franceses Élie Lambert y Charles Higounet, los catalanes Jaume Vicens y Joan Reglá o el navarro José M. Lacarra, excolaborador de la *RIEV* y catedrático de historia en la Universidad de Zaragoza.

La sección de filología estuvo presidida por Lafon y el romanista alemán Gerhard Rohlfs, ejerciendo de secretarios el romanista británico William D. Elcock y Manuel Alvar, especialista en dialectos navarro-aragoneses, quien con 27 años ya era catedrático en la Universidad de Granada. Además de estos cuatro, presentaron comunicaciones en la sección filológica García Blanco, Badia, Tovar, Bourciez, Kuhn, Séguy, Michelena, Griera, Agud, Gavel y Thompson.

Hay que tener en cuenta que ese mismo verano, el 14 de julio de 1950, el gobernador civil había prohibido la ceremonia de ingreso en la ALV del vasco-francés Louis Dassance, prevista en la casa consistorial de San Sebastián, por lo que tuvo que celebrarse al día siguiente en el Museo Vasco de Bayona, junto a la de Lafon (*Euskaltzaindia* 1982: 12-13). Además, el 4 de septiembre de 1950, Gavel y Lafon, ‘vascólogos’ franceses vinculados a los proyectos culturales del exilio nacionalista, habían participado en unas conferencias organizadas por Barandiarán en Bayona donde, respectivamente, trataron temas de onomástica y notación fonética estrechamente relacionados con el inminente congreso del CSIC (*Eusk. I.* 1950; Lafon 1950). Una semana después, también Caro Baroja le hizo una visita de dos días al antropólogo exiliado. Es inevitable que todos ellos trataran del congreso del Instituto de Estudios Pirenaicos (Barandiarán 2009: 775, 778).

Otro miembro destacado de la SIEB, Jon Bilbao, sí estuvo presente en el Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, gracias a su pasaporte norteamericano,

²⁸ Las *Actas del Primer Congreso Internacional de Pireneístas* (1952) fueron publicadas en siete volúmenes con más de 1.800 páginas.

recogiendo información para el gobierno de Euzkadi y, probablemente, para los estadounidenses. Precisamente, en las páginas de las revistas culturales del exilio en cuya redacción participaba, denunciaron que el congreso de San Sebastián se había organizado sin solicitar la colaboración de Barandiarán y su grupo de investigación, si bien la comunicación de este fue publicada en las actas del congreso (Ikuska 1950). Es más, en un informe anónimo recogido por la dirección del PNV ese año —probablemente escrito por Bilbao tras volver de San Sebastián— se clasificaban los trabajos relacionados con el vascuence en dos grupos, con el objeto de denunciar que, a pesar de la existencia de entidades como la RSVAP y la ALV, la vida del euskera seguía estando amenazada por el franquismo:

- Trabajos en que aquél es considerado como lengua muerta de mero interés histórico, y considerado por tanto con un criterio que pudiéramos definir como exclusivamente arqueológico.
- Trabajos que tienen como base la consideración del euskera como lengua viva y habitual modo de expresión de la comunidad vasca.²⁹

Es seguro que Caro Baroja, a pesar de no presentar comunicación alguna, estuvo en San Sebastián, ya que fue elegido miembro de la comisión de prehistoria, antropología y etnología y porque aparece en una fotografía de las actas del congreso junto a Alvar, Tovar, García Blanco, Kuhn, Badia, Bilbao, el matrimonio Rohlfs, Cremona, Elcock, Thompson y Agud. Por otra parte, Henri Gavel, romanista jubilado residente en Anglet, cerca de Bayona, no acudió por motivos de salud. En cuanto a Lafon, según la crónica oficial fue uno de los presidentes de la sección filológica, por lo que sí pudo cruzar la frontera franco-española, a pesar de su discreta militancia comunista.

En cualquier caso, la comunicación de Lafon (1952) negaba, a excepción del estudio léxico comparado, la posibilidad de una lingüística pirenaica diferencial, lo que, sorprendentemente, sí concedía para las geografías caucásica y balcánica, lingüísticamente tanto o más diversas que aquella. Como representante del SLP, Michelena presentó su innovadora ponencia sobre «Introducción fonética a la onomástica vasca» —en la que señalaba la ayuda recibida por parte de los ‘seminaristas’ Agud, Mas y Beloqui—, pero esta no sería publicada en las actas del congreso, sino en la revista *Emerita* del CSIC varios años más tarde, en 1956 (OC IX: 237-274).

Otro miembro del SLP que también participó en el congreso, Manuel Agud, catedrático de griego trasladado a San Sebastián en 1944,³⁰ aparecía, en cambio, como más próximo al gobernador civil, ya que se había basado en el archivo familiar proporcionado por el barón de Benasque —ambos eran de ascendencia aragonesa— para realizar su monografía histórica sobre *El Señorío de Concas* (1951). En la lista de congresistas aparecen también Mendizábal, Ciriquiain, Arocena y miembros del grupo naturalista Aranzadi —filial filonacionalista de la RSVAP creada en 1947

²⁹ Sabino Arana Fundazioa, Archivo del Nacionalismo: informe anónimo [de Bilbao?], 1950, PNV_NAC_EBB,K.00227,C.4.

³⁰ «Orden por la que se nombran, en virtud de concurso de traslado, titulares de las Cátedras de Institutos Nacionales de Enseñanza Media que se indican, a los señores que se relacionan», *BOE*, 1944-05-25.

(Goicoetxea Marcaida 1997)—, pero parece evidente que no se sentían representados por el Instituto de Estudios Pirenaicos (RSVAP 1950b).

De las conclusiones del congreso de San Sebastián destacan la creación de la Unión Internacional de Estudios Pirenaicos, presidida por Albareda y Gausson, así como los proyectos de formación de un archivo documental común y eventualmente un Atlas de los Pirineos. La comisión de la sección filológica quedó presidida por el sacerdote catalán Antoni Griera, franquista detestado por el catalanismo republicano y autor de peregrinas ideas sobre la filiación románica del euskera (Rafanell 2002). Los demás miembros de la comisión filológica fueron los siguientes: Alvar, Badia, Tovar, Bourciez, Lafon, Séguy, Rohlf, Kuhn, Elcock y Krüger. De hecho, Griera no formaba parte del comité permanente de la Unión Internacional, sino que lo hacían filólogos más competentes como Alvar y Séguy, ‘occitanista’ de la Universidad de Toulouse.

La conclusión principal de la sección filológica fue la necesidad de emprender el Atlas Lingüístico de los Pirineos, incluyendo el vascuence, pese a que no parecían ponerse de acuerdo en cómo coordinarlo. Tovar, por su parte, presentó su proyecto de diccionario etimológico vasco, del cual había tratado con Urquijo e incluso con nacionalistas exiliados en Buenos Aires.³¹ En respuesta enviada al cuestionario del congreso, un excolaborador de la *RIEV*, Gavel, subrayó la urgencia de recoger con detalle el moribundo dialecto del valle navarro del Roncal. Michelena se escandalizó cuando algún congresista desdeñó la propuesta de Gavel aludiendo a la existencia del libro *Particularidades del dialecto roncalés* (1932) de Azkue (*OC VII*: 571-572).

Sin embargo, la actividad filológica del Instituto de Estudios Pirenaicos se inclinó a su región central y oriental, permaneciendo aislados los estudios vascos, quizás por voluntad propia. En 1952 los filólogos catalanes organizaron cursos de extensión universitaria, Griera participó en el ICOS de Suecia y un año después se publicó *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées centrales* (1953), tesis doctoral de Jean Séguy, discípulo de Gavel un tanto hostil al ‘vasco-aquitano’ (*OC VIII*: 405-409). La Unión Internacional de Estudios Pirenaicos, respaldada por los gobiernos y universidades franco-españolas, organizaría más encuentros, empezando por el segundo congreso internacional de septiembre de 1954 en el Pirineo francés, donde la mayor novedad filológica sería la presentación del *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne* del mismo Séguy.³²

³¹ KMK-JU: cartas de A. Tovar a J. Urquijo, 1947-11-14, 1947-12-20.

³² Las comunicaciones de la sección filológica publicadas en las *Actes du Deuxième Congrès International d'Études Pyrénéennes* (1956-62) pertenecieron a Allières, Alvar, Badia, Elcock, Gavel, Griera, Lafon, Marsá y Roca Pons. La sección filológica del congreso aprobó varias propuestas de su presidente Griera que, en lo que al euskera se refiere, quedarían en nada. Por un lado, solicitar ayuda al CSIC para realizar los atlas lingüísticos catalán y navarro-aragonés, dirigidos respectivamente por Badia y Alvar, y, como complemento, promover diccionarios dialectales. Por otro lado, proyectaban recoger la documentación onomástica antigua y moderna de los Pirineos. Caro Baroja y Michelena no pudieron acudir al congreso. La comunicación preparada por Michelena, «La posición fonética del dialecto vasco del Roncal» (*OC VII*: 611-647), se publicó en *Via Domitia* (1954), nuevo anuario de la Universidad de Toulouse donde se reencontraron muchos de estos filólogos pireneístas. La comunicación ‘vasco-aquitano’ de Rohlf (1955), otro excolaborador de la *RIEV*, tampoco se publicó en las actas del congreso.

Presa de sus contradicciones, la franquista RSVAP se mostraba celosa respecto de su autonomía frente al centralismo estatal en el ámbito de los estudios vascos. Tras el impasse provocado por el Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, se suceden los acontecimientos. Así, cuando, por iniciativa de Tovar, Lafon dio una conferencia sobre «Los orígenes de la lengua vasca» en los cursos de verano de 1951 que la Universidad de Salamanca organizó en Santander, los miembros del SLP aprovecharon para citarse con él y su esposa durante varios días en San Sebastián, y estrechar una colaboración que se traduciría en varios artículos en el *BAP* (Lafon 1999), incluyendo estudios filológicos sobre las poesías vasco-francesas de Bernard Deche- pare (1545) y Arnauld Oihénart (1657). La idea era citarse también con Bouda, otro invitado de Tovar, pero aquel tuvo que suspender su viaje a España de manera imprevista, pues, pese a estar alojado en Bayona, las autoridades francesas no le permitieron cruzar la frontera (*OCX*: 315-316).³³

Los días 17 y 18 de diciembre de 1951, bajo la presidencia de Rafael Balbín —vicesecretario del CSIC, catedrático en la Universidad Central y miembro del *Opus Dei*—, hubo unas reuniones preparatorias en la sede madrileña del CSIC para la composición de un Atlas Lingüístico del País Vasco en el marco general del Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI). Por parte del SLP y de la RSVAP, estuvieron en la reunión del CSIC Michelena, Agud y Pedro Yrizar, ingeniero y economista residente en Madrid. Según testimonio de Agud, él y Michelena llegaron a reunirse con Albareda, quien de palabra estuvo dispuesto a ayudar la iniciativa vasca (Etxebarria 1986: 378-379).

Por otro lado, también estuvieron presentes en el encuentro del CSIC el valenciano Sanchís Guarner, Vallejo, Tovar, Alvar y el navarro Francisco Ynduráin, quien ya había participado en la reunión de Jaca y en el congreso de San Sebastián. Michelena propuso la integración del SLP en la sección filológica del CSIC, único modo, a su entender, de crear una infraestructura mínimamente operativa. Este plan lo apoyaban Vallejo y Caro Baroja desde Madrid, a lo que no se oponía el CSIC, sino la propia RSVAP, tal y como se lo explicó confidencialmente Michelena a Ramón Piñeiro, compañero galleguista de luchas antifranquistas.³⁴

Parece que hubo más reuniones dialectológicas, esta vez en el País Vasco, en abril de 1952, con la intención de organizar un curso de verano en San Sebastián para unificar cuestionarios y métodos de trabajo, pero la labor del Atlas Lingüístico del País Vasco quedaría sin apoyo oficial, en manos de iniciativas individuales como las de Yrizar (2001) y de Michelena, quien, gracias a la colaboración técnica de tres miembros de Aranzadi —Jesús Elósegui, Pilar Sansinenea, y Juan José Beloqui—, en septiembre de 1952 hizo grabaciones en el valle del Roncal que se convertirían en un estudio publicado en el *BAP* de 1953 (*OC VII*: 461, 473, 571-608).³⁵

Sin embargo, Tovar tenía sus propios planes y recursos para llevarlos a cabo, ya que había sido promovido por Joaquín Ruiz Giménez, el nuevo Ministro de Educa-

³³ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1951-10-26.

³⁴ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1951-12-22.

³⁵ Pilar Sansinenea, exdirigente de 'Emakume Abertzale Batza', había sido exiliada y represaliada, al igual que su hermano, el antes citado Juan Miguel. Estaba casada con Jesús Elósegui (Errazkin Agirrezabala 2013 II: 276-277).

ción Nacional, al rectorado de la Universidad de Salamanca en septiembre de 1951 y, no por casualidad, el 21 de febrero de 1952 se creaba en dicha universidad la cátedra de lengua vasca 'Manuel de Larramendi', orientada a la investigación genética vasco-caucásica y al diccionario etimológico vasco.³⁶ El presupuesto del primer curso de la cátedra salmantina ascendió a 30.000 pesetas, repartidos de la siguiente manera: 5.000 pesetas para conferencias sueltas, 10.000 pesetas para la estancia de un mes de un especialista y 15.000 pesetas para las publicaciones.³⁷ Dicha orden gubernamental en realidad supuso un enorme jarro de agua fría para las pretensiones de la RSVAP, en cuanto que volvía a dejar en evidencia la dejadez cultural de las diputaciones vascas y su dependencia respecto del centralismo estatal, lo cual había negado históricamente un distrito universitario que desarrollase los estudios vascos. Al mismo tiempo, la RSVAP parecía quedar superada, a izquierda y derecha, por el exilio nacionalista y la investigación extranjera (cf. RSVAP 1951).

Prueba de todo ello es que, el 28 de febrero de 1952, adelantándose al deseo de Tovar para que Barandiarán inaugurase la cátedra de Salamanca, Ciriquiain, acompañado de dos miembros destacados del grupo Aranzadi, Elósegui y Manuel Laborde, se apresuró a visitarlo en su exilio vasco-francés para invitarle a que regresase a España y retomase en Gipuzkoa sus actividades arqueológicas (Barandiarán 2009: 805-806).³⁸ Por otro lado, dentro de esta campaña, el secretario provincial Ciriquiain publicó un artículo en la prensa filomonárquica de Madrid, en el que alababa la valiosa biblioteca de Urquijo que la diputación de Gipuzkoa había adquirido en el verano de 1951, pero en el que también reclamaba se fundase una institución científica basada en dicha biblioteca (*ABC* 1952-04-25).

El presbítero José M. Satrústegui recuperó en 1994 tres importantes textos inéditos de Michelena (*OC X*: 417-431) que, a pesar de no estar fechados, son testimonio de este interesante periodo. En ellos se aprecia la ambición científica de Michelena —licenciado en filología clásica con premio extraordinario en octubre de 1951—, su inquietud ante la falta de apoyo económico a los estudios vascos y su desazón ante la constante amenaza de la censura franquista.³⁹ En el primer texto subraya la necesidad de hacer dos tipos de trabajos 'vascológicos', uno estrictamente filológico, referido al

³⁶ La labor rectoral de Tovar ha sido estudiada por Isabel Ramos Ruiz (2007, 2009).

³⁷ En cuanto al área de interés de la cátedra salmantina, no hay más que ver el catálogo de sus primeros títulos: *Études basques et caucasiques* (1952) de Lafon, *Neue baskische-kaukasische Etymologien* (1952) y *Die Verwandtschaftsverhältnisse der Tschuktschischen Sprachgruppe* (1952), ambos de Bouda, *Vocabulario del refranero vizcaino de 1596* (1953) de Gorostiaga o *Pyrenäenwörter vorromanischen Ursprungs und das vorromanische Substrat der Alpen* (1954) de Hubschmid.

³⁸ Tovar envió la invitación a Barandiarán empleando como remitente madrileño a Pío Caro Baroja, hermano de Julio. La invitación fue aceptada el 5 de agosto de 1952. Sin embargo, debido a una grave enfermedad, Barandiarán no pudo dar las diez conferencias inaugurales de la cátedra salmantina hasta noviembre de 1953, por lo que el primer curso de 1952 estuvo a cargo del sacerdote Juan Gorostiaga (JMB, sección estudios vascos, serie correspondencia: cartas de A. Tovar a J. M. Barandiarán, 1952-07-30/1954-01-30; ABA, fondo Antonio Tovar: carta de M. Grande a J. Maluquer, 1953-10-24).

³⁹ Por ejemplo, el trabajo sobre arqueología romana en Gipuzkoa que Michelena presentó en septiembre de 1951 para la asignatura de Antonio García Bellido fue publicado en el *BAP* de 1956 (*OC XIV*: 467-493; JMB, sección arqueología, serie correspondencia: cartas de L. Michelena a J. Arín Dorransoro, 1951-08-16, 1951-09-10).

corpus onomástico medieval y la lexicografía literaria histórica, y otro dialectológico, en forma de monografías locales, especialmente en zonas recesivas de Navarra.

En noviembre de 1951 había fallecido el director de la ALV, el clérigo Resurrección M. Azkue, cuyo magno diccionario ‘trilingüe’ de principios de siglo (1905-06) Michelena se proponía revisar y a quien dedicó una sentida necrología en el *BAP* (*OC X*: 209-210). Como queda dicho, la valiosa biblioteca vasca del difunto Urquijo había sido adquirida en junio de 1951 por la diputación provincial de Gipuzkoa, reafirmando a San Sebastián, tal y como señalaba Michelena, en el lugar idóneo para un centro oficial que, asociado al CSIC y con el apoyo de las diputaciones vascas, continuase con nuevos bríos la fallida labor del SLP de la RSVAP y colaborase en proyectos como el diccionario etimológico de Tovar.

El segundo texto (*OC X*: 420-424), dirigido precisamente al rector de la Universidad de Salamanca, está escrito tras el ingreso de Michelena en la ALV como miembro de número en junio de 1952, nada menos que como sustituto de su presidente ‘vitalicio’, Azkue, cuando aún faltaba un año para que publicase, por encargo de la RSVAP, el que sería su primer y alabado libro: *Apellidos vascos* (1953), reeditado en 1955 y 1973 (*OC IX*: 1-235).⁴⁰ La ALV había protagonizado un escándalo político, silenciado por la prensa franquista, pero a causa del cual uno de sus miembros, Federico Krutwig, vizcaíno de padre alemán, se había visto obligado a exiliarse por denunciar durante un acto público, en mayo de 1952, la política lingüística de la Iglesia vasca y por ende del Estado español (Ugarte 2018: 298-334).

Michelena —quien profesionalmente se dedicaba a la enseñanza privada, complementada con clases de vascuence en el Ateneo de San Sebastián, secretariado de redacción en el *BAP*, etc.— pedía la ayuda de un falangista, Tovar, opuesto a la hegemonía cultural católica, con el fin de despejar el estatus legal de la ALV y mejorar su precaria situación económica, para lo que preveía constituirse en filial del CSIC —cosa que no sucedería— y contar con la colaboración de la cátedra ‘Manuel de Larramendi’. Este suceso político relacionado con la ALV removió el forzoso inmovilismo franquista y condicionó la actividad posterior de los estudios vascos.

De hecho, Agud y José Miguel Azaola, dos figuras más próximas al liberalismo residual del Ateneo de San Sebastián —conocido oficialmente como Círculo Cultural Guipuzcoano— que a la RSVAP, preparaban su propio proyecto de cátedra desde finales de 1951, el cual mostraron a un edil de la ciudad en la primavera de 1952 y para el que también creían contar con el apoyo del CSIC, por lo que acudieron al rector Tovar para presentar el proyecto oficialmente en el Ayuntamiento de San Sebastián.⁴¹ La creación en la Universidad de Barcelona de una cátedra de lengua española y, viceversa, una cátedra de lengua catalana en la Universidad de Madrid, provocó algunos equívocos, pero también terminó de convencer a algunas auto-

⁴⁰ En la misma sesión de la ALV fue elegido el presbítero Moullet ‘Oxobi’, como sustituto del difunto obispo vasco-francés Saint-Pierre, y se confirmó la dirección académica del donostiarra Echaide (Berriketari 1952). Pese a que Michelena gozaba ya de cierta reputación, desde Alemania Bouda mostró extrañeza por su nombramiento, al parecer confundiéndolo con el doctor Yrigaray (JMB, sección estudios vascos, serie correspondencia: carta de K. Bouda a J. M. Barandiarán, 1952-08-09).

⁴¹ FSS-JA: carta de J. M. Azaola a A. Tovar, 1952-06-11.

ridades locales (*La Vanguardia Española* 1952-05-31).⁴² El pleno del Ayuntamiento de San Sebastián del 5 de diciembre de 1952, presidido por el alcalde Juan Pagola, optaría finalmente por restablecer otra entidad bajo la dirección de M. Dolores Aguirre: la Escuela Municipal de Lengua y Declamación Vasca, la cual combinaba la enseñanza de la lengua con el teatro vasco y había funcionado con normalidad desde 1914 hasta la guerra civil.⁴³

Imagen 04

Homenaje al sacerdote y filólogo Antoni Griaer en el monasterio de Sant Cugat del Vallès, sede del Instituto Internacional de Cultura Románica (01-09-1955).
De pie, de izquierda a derecha: Manuel Companys, Gregorio Salvador, Manuel Alvar, Sever Pop, Luis Michelena, Antoni M. Badia, Francisco Marsá y Jon Bilbao.
Sentados, de izquierda a derecha: Antoni Griaer y Germà Colón.
(Fuente: Biblioteca de Koldo Mitxelena Kulturunea-Diputación Foral de Gipuzkoa / Fondo Koldo Mitxelena Elissalt)

En junio de 1952 se reunió la asamblea general de la RSVAP bajo la presidencia del vizcaíno José M. Areilza, nuevo director tras la muerte de Urquijo, exembajador de España en Argentina y responsable político de la refundación de la ALV en 1941

⁴² «Decreto de 30 de mayo de 1952 por el que se crea en la Universidad de Madrid la *Cátedra Juan Boscán*, destinada al estudio de la Lengua y literatura catalanas» y «Orden de 5 de noviembre de 1952 por la que se dota la segunda cátedra de *Historia de la Lengua y de la Literatura españolas* de la Universidad de Barcelona», *BOE*, 1952-06-24, 1952-11-27.

⁴³ Archivo del Ayuntamiento de Donostia/San Sebastián: Libro de Actas, 1952-12-05. La idoneidad de la exprofesora de la escuela había sido certificada por el secretario municipal el 22 de febrero de 1952, H-03783-07. Curiosamente, poco después el consistorio donostiarra valoró como mérito el conocimiento del euskera en los concursos para encargo de las centrales eléctricas de Landarbaso y Txoritokieta y de la finca de Artikutza («Anuncios oficiales», *BOE*, 1953-01-22, 1953-09-05).

con un cariz derechista-españolista (Ugarte 2016). El SLP parecía extinguido, pero la RSVAP reafirmó su intención de crear un «centro, laboratorio o cátedra de vascuence, con rango universitario» (RSVAP 1952a).

Los cambios políticos en Gipuzkoa facilitarían la constitución de la nueva entidad cultural. El 7 de julio de 1952 el Ministerio de Gobernación había nombrado nuevo presidente de la diputación al tradicionalista José M. Caballero, abogado y gerente de una fábrica papelera de Tolosa. Cuando el nuevo presidente provincial tomó posesión de su cargo el 12 de julio de 1952, Tomás Garicano Goñi, gobernador civil de Gipuzkoa desde septiembre de 1951, haciendo uso de sus amplias prerrogativas, marcó las líneas rojas a la autonomía administrativa de la corporación provincial y al uso pretendidamente separatista de la cultura vasca.⁴⁴

Estas inquietudes se vuelven a poner de manifiesto públicamente durante la Semana Vasca organizada del 26 de julio al 3 de agosto por *El Diario Vasco* de San Sebastián —periódico filomonárquico dirigido por Juan M. Peña Ibáñez— con la colaboración de la RSVAP. Participaron en ella, como pregoneros desde el balcón de la antigua casa consistorial, Areilza y el carlista Antonio Arrúe (RSVAP 1952b). El maurrasiano Areilza hizo un furioso alegato guerracivilista, concebido probablemente como respuesta al discurso académico de Krutwig. El abogado guipuzcoano Arrúe, figura más incómoda para el oficialismo franquista, hizo un insólito discurso en euskera en el que mostró su preocupación por la pervivencia misma de la lengua.⁴⁵

Por otro lado, Pericot y Tovar pronunciaron durante la Semana Vasca sendas conferencias más propias de un congreso científico, el primero sobre los orígenes prehistóricos del pueblo vasco y el segundo, sobre su proyecto de diccionario etimológico, para el que contaba con la ayuda de Michelena, pese al escaso entusiasmo de este último.⁴⁶ A la orientación ‘vasco-caucásica’ de la empresa se añadía su motivación política antiseparatista, con un recién creado Centro de Estudios Vascos de FET y de las JONS que desde Bilbao se sumaba al eje Salamanca-San Sebastián (Tovar 1952, 1954). El discurso de clausura de la Semana Vasca, el 3 de agosto, estuvo a cargo del Ministro de Justicia, el tradicionalista vizcaíno Antonio Iturmendi, pero ante su presencia, la de Caballero y la de Garicano Goñi, el presidente de honor de la RSVAP, Mendizábal, conde de Peñaflorida, pidió a la diputación provincial de Gipuzkoa que crease, en colaboración con la ALV y la RSVAP, «un seminario, laboratorio lingüístico o cátedra» que fuese nada menos que el primer paso hacia «la Universidad Vasco-Navarra».⁴⁷

⁴⁴ *La Voz de España* 1952-04-27, 1952-07-10, 1952-07-13; *El Diario Vasco* 1952-04-27, 1952-07-13; *Actas* 1953: 25-30, 35-36, 71-72, 74. Según Eugenio Ibarzabal (2019: 255), el barón de Benasque fue cesado por su actitud pusilánime ante la huelga general de 1951.

⁴⁵ Arrúe pertenecía al sector ‘falcondista’ que había rechazado la unificación política de carlistas y falangistas. Según información de Francesco Cavaletti, cónsul de Italia en San Sebastián, en abril de 1938 «[t]res personajes del carlismo vasco, Arrúe, Juaristi y Zuazola, fueron confinados por haber redactado un violento escrito acerca de la propiedad del diario guipuzcoano *La Voz de España* y en los medios falangistas abundaron las acusaciones de que los nacionalistas vascos se ocultaban bajo la etiqueta tradicionalista» (Tusell 1992: 297).

⁴⁶ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1952-08-02.

⁴⁷ *El Diario Vasco* 1952-07-27, 1952-07-29, 1952-07-30, 1952-07-31, 1952-08-02, 1952-08-03, 1952-08-05.

3. El Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

El apoyo de Caballero respecto al proyecto cultural se mantuvo inalterable y el 13 de diciembre de 1952 presentó una moción para crear el 'Seminario de Vascuence Julio de Urquijo' a la comisión de Educación, Deportes y Turismo. En las instituciones oficiales de Gipuzkoa se estaba creando un ambiente mínimamente favorable al euskera, dentro de la escasa autonomía administrativa que se vería ampliada con la Ley de Bases de Régimen Local en diciembre de 1953. En cuanto al contenido de la moción del presidente, la autoría no reconocida de Michelena es evidente, ya que retoma las ideas expresadas por este una y otra vez desde la creación del SLP de la RSVAP en 1949.⁴⁸

De hecho, algunas partes del discurso del conde de Peñafloreda y de la moción de Caballero estaban tomadas del tercer texto inédito de Michelena (*OC X*: 425-431) recuperado por Satrústegui, donde el filólogo vasco, con un tono más optimista, volvía a desarrollar la idea de crear en San Sebastián un centro de estudios de rango universitario inspirado en la figura de Urquijo. En el texto señalaba las carencias de las cátedras extracurriculares de las universidades de Burdeos y Salamanca que dirigían Lafon y Tovar, respectivamente, y la necesidad de crear un seminario docente en el propio País Vasco para formar vocaciones lingüísticas, desarrollar tesis doctorales, colaborar con investigadores extranjeros y organizar cursos de verano. El plan seguía siendo el filológico, lexicográfico y dialectológico señalado más arriba, al que se añadía ahora la historia de la literatura vasca, dirigida a un público más general.

Fue Michelena, pues, quien puso el nombre de «Julio de Urquijo» al nuevo seminario, en honor al filólogo carlista, una figura políticamente conveniente entonces. El secretario provincial Ciriquiain, así mismo, se implicó personalmente en la fundación del nuevo organismo (*Urkizu* 2004: 41; *OC X*: 270). En el archivo de Ciriquiain hay una serie de borradores que demuestran que el cuerpo principal de la moción del presidente provenía de Michelena y que el secretario provincial interpoló una introducción y una conclusión jurídicas, conformes a la Ley de Bases de Régimen Local de 1945 y a la Ley sobre ordenación de la Universidad española de 1943.⁴⁹ No en vano, el seminario deseaba adscribirse a la Universidad de Valladolid y al CSIC. De hecho, como órgano oficial del seminario, la moción del presidente proponía se usase el boletín de la RSVAP, delegada provincial del CSIC.

La comisión de Educación, Deportes y Turismo presidida por el diputado Miguel Sagardía emitió un dictamen favorable el 29 de enero de 1953, propuso el nombre de 'Seminario de Filología Vasca' en lugar del 'Seminario del Vascuence' y estimó un presupuesto anual de unas 35.000-40.000 pesetas. Finalmente, la diputación provincial de Gipuzkoa creó oficialmente el Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» el 3 de febrero de 1953, lo que fue aplaudido sin reservas por la RSVAP, pese a que no se hacía alusión a todos los esfuerzos realizados por dicha entidad desde 1949 (RSVAP 1953).

Como el País Vasco continuaba privado de distrito universitario propio, el SFVJU nació necesariamente adscrito a la Universidad de Valladolid, pero con la intención de colaborar con la cátedra 'Manuel de Larramendi' de Salamanca. El SFVJU

⁴⁸ CCG-RP: cartas de L. Michelena a R. Piñeiro, 1951-11-22, 1952-06-17.

⁴⁹ KMK, fondo general: papeles de Mariano Ciriquiain Gaiztarro, [1952].

tendría su sede en el palacio provincial, ya que continuaba el legado de la desaparecida SEV y del propio Urquijo. Como cualquier proyecto oficial en favor del euskera levantaba sospechas por franquista que fuese, el presidente clausuró la sesión del 3 de febrero de 1953 con una soflama españolista y guerracivilista, antes de que la diputación aprobara el dictamen por unanimidad (*Actas* 1954: 2-7; SFVJU 1955: 47-56).

La diputación en su sesión del 12 de mayo de 1953 aprobó el reglamento del SFVJU que la comisión de Educación, Deportes y Turismo había preparado el 7 de mayo. Según el reglamento, el director de la ALV —el integrista Ignacio M. Echaide— era miembro nato del patronato del SFVJU, junto a representantes de otras instituciones: el presidente provincial, quien presidiría el patronato; dos diputados de la comisión de Educación, Deportes y Turismo (Sagardía, Mendiola); el rector de la Universidad de Valladolid y el decano de la Facultad correspondiente; el director del instituto ‘Peñaflorida’ de San Sebastián (Royo Villanova); el director del *BAP* (Manso de Zúñiga); y el jefe del servicio de archivos y bibliotecas (Arocena), en calidad de secretario del patronato. El director del SFVJU, por otro lado, tendría carácter de funcionario y lo debía nombrar la diputación por oposición entre licenciados de filosofía y letras.⁵⁰

Habían transcurrido cinco meses desde que se presentó la moción hasta que se aprobó el reglamento, prueba de que el proceso no había sido tan fácil. Durante el verano la Universidad de Valladolid aceptó la relación orgánica, pero propuso un representante ajeno a su distrito para el consejo asesor: el rector de Salamanca, Tovar. Cuando en octubre todo parecía bien dispuesto para empezar debidamente el curso, la maniobra para nombrar al director del SFVJU fracasó estrepitosamente.⁵¹ Algunas autoridades provinciales —con el acuerdo de miembros de la RSVAP, la ALV y de Tovar— habían consensuado proponer a Michelena para el puesto de director, pero fue vetado en razón de sus antecedentes políticos. Aquello fue un golpe durísimo para él, que equiparó al sufrido cuando fue detenido y encarcelado por segunda vez en 1946 —tras haberlo estado entre 1937 y 1943—, tal y como confesaría a Piñeiro.⁵²

Casi medio año después de que se aprobasen los estatutos del SFVJU, el 5 de noviembre de 1953, la comisión de Educación, Deportes y Turismo presidida por Sagardía remendó apresuradamente un nuevo dictamen. Al parecer, era imposible organizar las oposiciones requeridas por el reglamento para seleccionar un director, pues de llevarse el proceso a cabo, no daría tiempo a comenzar el inminente curso 1953-54. Como solución transitoria, el dictamen propuso nombrar a José M. Urrutia director interino, sin carácter de funcionario provincial. El dictamen resaltaba al profesor del seminario diocesano y canónigo de la catedral del Buen Pastor aquello que no podía decir de Michelena: «sus antecedentes políticos son de absoluta limpieza y no le inhabilitan para el ejercicio de una función que, por sus características especiales, es materia de recelos» (*Actas* 1954: 175).

⁵⁰ KMK: carta de I. M. Echaide a A. Yrigaray, 1954-07-14; *Actas* 1954: 57-59; SFVJU 1955: 57-59.

⁵¹ CCG-RP: cartas de L. Michelena a R. Piñeiro, 1953-07-19, 1953-08-22.

⁵² CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1954-01-01. Habría que investigar en el Archivo Histórico Provincial de Gipuzkoa (Oñati) y en el Archivo General de Gipuzkoa (Tolosa) la influencia del omnipotente gobierno civil en estas decisiones.

A pesar de su formación en filología clásica, el director Urrutia no pudo llevar a cabo las investigaciones previstas, ya que era un puesto diseñado ad hoc para las cualidades de Michelena. En el curso 1953-54 se matricularon 137 alumnos en las clases de euskera, en concurrencia con las clases del Ateneo de San Sebastián y de la Escuela Municipal de Lengua y Declamación Vasca. Superado por las labores de investigación y el número de alumnos, Urrutia se limitó a dar clases de lengua en la biblioteca provincial. El sacerdote cobraba 4.000 pesetas trimestrales por ese trabajo.⁵³ En opinión de Echaide, quien muy probablemente recelaba de un 'abertzale' como Michelena, había que nombrar a un sustituto adecuado para la dirección. Tampoco se había formado el 'comité de estudios' que señalaba el reglamento. El abogado carlista Arrúe se reunió en julio con su amigo Caballero para hablar del SFVJU.⁵⁴ Ese verano, tras discutir el asunto con Echaide y Arrúe, el presidente de la diputación estaba dispuesto a aceptar un presupuesto 100.000 pesetas e integrar a Michelena de alguna manera en el SFVJU.⁵⁵

Asimismo, querían dar solemnidad al nuevo curso del SFVJU, por medio de unas conferencias impartidas por Bouda, tal y como había propuesto el director de la ALV. En opinión de las autoridades provinciales, el lingüista alemán, con el visto bueno del germanófilo Tovar, confería un brillo políticamente aceptable al proyecto. A pesar de que se mostraban dispuestos a fortalecer las tareas investigadoras del SFVJU, las autoridades provinciales no tenían intención de postergar las clases euskéricas, y deseaban nombrar a Urrutia catedrático de vascuence del SFVJU.⁵⁶ Una vez incorporadas las condiciones expresadas por Caballero y Ciriquiain, el director de la ALV envió una nueva propuesta, pues la anterior se consideró como no recibida.⁵⁷ La base era un proyecto diseñado por Michelena que apuntaba ya a la labor científica de toda una vida no exenta de frustraciones y desencuentros.⁵⁸ Estos eran los trabajos que querían encomendarse al director filológico del SFVJU:

- «Publicación de cuatro textos antiguos de interés científico en el [BAP]». Según los papeles de Ciriquiain conservados en KMK, Michelena se refería, por un lado, a unas escrituras apócrifas recogidas por el vizcaíno Juan Ramón Iturriza (1741-1812) y a la *Doctrina christiana en romance y basquence* (1596) del alavés Juan Pérez de Betolaça —cuya fotocopia estaba en la biblioteca de Urquijo⁵⁹—, los cuales se publicarían en el BAP de 1954 y 1955, respectivamente. La edición del tercer texto nunca llegó a publicarse. El único ejemplar conocido de la *Doctrina christiana escrita en romance y basquence, lengua-*

⁵³ KMK: carta de I. M. Echaide a J. M. Caballero, planificación del SFVJU y borrador del decreto presidencial, 1954-09-16.

⁵⁴ KMK: carta de I. M. Echaide a A. Arrúe, 1954-07-28.

⁵⁵ KMK: carta de I. M. Echaide a A. Yrigaray, 1954-08-04.

⁵⁶ KMK: escrito de [M. Ciriquiain] a I. M. Echaide, 1954-09-18.

⁵⁷ KMK: cartas de I. M. Echaide a J. M. Caballero, planificación del SFVJU y borrador del decreto presidencial, 1954-09-20. KMK: cartas de A. Arrúe y L. Michelena a I. M. Echaide, 1954-09-11, 1954-09-12.

⁵⁸ Algunos años después, un miembro destacado del exilio nacionalista vasco quiso ridiculizar la autoridad de que gozaba Michelena concediéndole el título de «Administrador e Inspector General de la Lengua Vasca» (Gárate 1971: 95).

⁵⁹ KMK-JU: carta de A. Irigoyen a L. Michelena, 1955-07-05. La carta está archivada con el catecismo.

jes de este Obispado de Pamplona (1626) de Juan Beriayn estuvo depositado en la biblioteca de Urquijo, pero era propiedad de la familia Yrigaray.⁶⁰ El cuarto texto citado por Michelena eran las notas de Oihénart al diccionario manuscrito de Silvain Pouvreau y algunos refranes manuscritos de Oihénart fotocopados por Urquijo, los cuales no serían publicados hasta 1967. Antes, en 1954, vieron la luz dos trabajos sobre obras en dialecto vizcaíno cuya fotocopia o transcripción obtuviese Urquijo. Por un lado, la edición del catecismo anónimo *Viva Iesus* (circa 1640) y, por otro lado, unas notas de Michelena sobre los *Refranes y sentencias comunes en bascuence, declaradas en romance* (1596) (OC XI: 131-139, 187-204, 207-223, 299-326, 371-380).

- «Publicación del Diccionario de Landuchio (1562) en Salamanca». La edición crítica de este valioso testimonio del extinto dialecto alavés, a cargo de Agud y, sobre todo, Michelena —basada en las fotocopias del manuscrito obtenidas por Urquijo—, debido a dificultades materiales y filológicas, tardaría algunos años en publicarse, no por la Universidad de Salamanca, sino por el propio SFVJU: *Dictionarium linguae Cantabricae* (1958) (OC XII: 199-363).⁶¹ Del mismo modo, las anunciadas ediciones de los manuscritos del franciscano vizcaíno Pedro Antonio Añibarro (1748-1830), importantes desde el punto de vista de la lexicografía y la gramática históricas, no fueron publicadas por Luis Villasante (1956) hasta la década de los años 60. En cualquier caso, Michelena continuó recopilando y editando textos históricos vascos, imprescindibles para la reconstrucción diacrónica de la lengua.
- «Recogida de microfilms de impresos y manuscritos para la Biblioteca de la Diputación». Según los papeles de Ciriquiain (KMK), Michelena se refería a los glosarios vasco-islandeses publicados por Nicolaas G. H. Deen en su tesis doctoral de 1937, la parte euskérica de la *Crónica de Ibarгүйen-Cachopin* (circa 1580-1620), los manuscritos oñatienses del sacerdote Manuel Umérez (1757-1818), el catecismo manuscrito de Makirriain (1828) que poseía Yrigaray y otros documentos procedentes de Navarra.
- «Puesta en limpio de los materiales Roncaleses recogidos ya en magnetofón e impresión en discos». Michelena quería crear una fonoteca dialectológica en la diputación de Gipuzkoa, siguiendo el modelo del Museo Vasco de Bayona y la abadía benedictina de Belloc.
- «Preparación de una campaña de recogida de primavera o verano en Salazar, Roncal u otro lugar apropiado». Michelena contaba con la colaboración de Elósegui y Beloqui del grupo Aranzadi, y de sus aparatos magnetofónicos. Como hemos dicho más arriba, habían hecho grabaciones en el Roncal en 1952 e hicieron una segunda sesión en abril de 1954, que no dio mayor resultado. Pasarían varios años antes de que Michelena explorase el contiguo valle de Salazar (OC VII: 135, 681).

⁶⁰ KMK-JU: cartas de A. Yrigaray a J. Urquijo, 1926-07-21, 1931-03-12, 1935-08-01, 1943-11-23. Puede que la confusión en torno a su dueño impidiese o dificultase su publicación (cf. Akesolo 1984: 47).

⁶¹ KMK-KM: correspondencia entre I. M. Echaide y el presidente de la diputación de Gipuzkoa, 1958-01-20, 1958-01-22, 1958-03-27.

- «Recogida de materiales Iruneses, en invierno, para la tesis de [Emilio] Mas». Este último quiso hacer su tesis doctoral en la Universidad de Salamanca, habilitada para ello desde noviembre de 1953.⁶² Con la aquiescencia del rector Tovar, Michelena hubiese sido el director vicario de los proyectos de ‘seminaristas’ como Mas o Isabel Ormazábal, pero estas tesis nunca se llevaron a cabo.⁶³
- «Preparación de fichero de léxico durante el curso 1954-55; mil a 2.000 papeletas». Según los papeles de Ciriquiain (KMK), este fichero debía servir para alimentar tres proyectos lexicográficos: el diccionario etimológico de Tovar, un diccionario manual castellano-vasco y la revisión del diccionario de Azkue. En cuanto al diccionario etimológico, Michelena, debido a su desconfianza en el proyecto, delegó su labor en otros ‘seminaristas’ como Agud (1968) y Ormazábal, quien durante el curso 1954-55 vació obras lexicográficas de Iribarren, Alvar, Lafon, Lacombe, Arnal Caverio y Merino Urrutia.⁶⁴ Según Agud, desde julio de 1953 a febrero de 1955, el SFVJU preparó 1.969 fichas.⁶⁵ Michelena hizo algunas de ellas y aceptó traducir del alemán el libro *Nombres vascos de las plantas* (1955) de Bouda y Baumgartl, pero evitó a todo trance comprometerse.⁶⁶ Debido a esta falta de interés del ‘asesor técnico’ del SFVJU, las lagunas del proyecto resultaron insalvables, no resistiendo la comparación con diccionarios modélicos como el castellano (e hispánico) de Joan Corominas, a pesar de que este último sí colaboró con abundantes notas y observaciones (Echenique 1999).⁶⁷ Unos incompletos materiales etimológicos (Agud & Tovar 1989-94) solo pudieron ver la luz a través del SFVJU una vez fallecido Michelena.⁶⁸ El diccionario castellano-vasco tampoco le interesó a este último, ya que, según su criterio, correspondía a una fase posterior, en la que el euskera fuese una lengua normativizada comparable al español. En cuanto a la reedición de la obra de Azkue, esta fue un encargo de la ALV, solicitada, entre otros, por Tovar en el *BAP* (1947) y por la sección filológica del Segundo Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos en 1954. La interminable revisión crítica a que la sometió Michelena la transformaría en un nuevo *Diccionario general vasco* (1987-2005), basado en el vaciado exhaus-

⁶² «Decreto de 6 de noviembre de 1953 por el que se concede a la Universidad de Salamanca la potestad de conferir el grado de Doctor en todas sus Facultades», *BOE*, 1953-11-15. Archivo de la Universidad de Salamanca, fondo Antonio Tovar: cartas de E. Mas a A. Tovar, 1955-02-10, 1955-02-23.

⁶³ KMK-KM: carta de A. Tovar a L. Michelena, 1955-06-06.

⁶⁴ KMK-KM: dossier sobre el curso 1954-55 del SFVJU y recibos de M. I. Ormazábal, [1955-10-31].

⁶⁵ Archivo de la Universidad de Salamanca, fondo Antonio Tovar: carta de M. Agud a A. Tovar, 1955-02-10.

⁶⁶ ABA, fondo Antonio Tovar: correspondencia entre A. Tovar y L. Michelena, 1953-06-08/1985-10-13.

⁶⁷ ABA, fondo Antonio Tovar: cartas de J. Corominas a A. Tovar, 1952-05-29/1979. KMK-KM: correspondencia entre J. Corominas y L. Michelena, 1955-06-25/1986. En Bilbao, la ayuda inicial del catedrático de bachillerato Mario Grande (1952, 1954) no prosperó. AUSA, fondo Antonio Tovar: cartas de M. Grande a A. Tovar, 1955-02-13, 1956-04-09, 1956-04-10.

⁶⁸ Ahora existe un diccionario etimológico inspirado en la reconstrucción (pre)histórica de Michelena y basado en un aparato documental actualizado (Lakarra, Manterola & Seguro 2019).

tivo de la literatura histórica, cuyo primer volumen no llegó a publicarse en vida de su director.

- «Preparación de una encuesta (250 a 500 preguntas) lingüística en el país para Navidad». Este cuestionario fonético, morfológico y sintáctico —paralelo al cuestionario etnográfico de un Barandiarán integrado en el grupo Aranzadi— no pasó de ser un borrador que debía servir al frustrado proyecto de Atlas Lingüístico del País Vasco.⁶⁹ El rector Tovar estaba dispuesto a apoyar económicamente el Atlas, pero dejaba su realización en manos de investigadores locales. En abril de 1955 se anunció un proyecto oficialmente dirigido por Tovar y Lafon con la colaboración de Yrigaray, Bilbao, Barandiarán y el secretario Michelena (*El Diario Vasco* 1955-04-27). El verano de 1955 Bilbao y Michelena, en representación de Tovar, se desplazaron a Sant Cugat del Vallès para participar en el homenaje a Griera, donde presentaron el proyecto a los romanistas allí reunidos.⁷⁰ Pese a contar con modelos como el occitano de Séguy y aportaciones parciales como las de Yrizar (2001), la obra de un Atlas Lingüístico del País Vasco propiamente dicho no se comenzaría hasta los años 80, debido a las dificultades materiales y técnicas que presentaba la cartografía de dialectos ‘prerrománicos’ (*OC VII*: 461-504, 571-610).
- «Preparación de dos trabajos sobre onomástica para el Congreso Internacional Onomástico de abril próximo». Michelena, gracias a su relación con Tovar, figuró como uno de los organizadores del ICOS de Salamanca de abril de 1955 (Cortes, García Blanco & Tovar 1958), a pesar de que la onomástica le parecía «dentro de la lingüística la rama menos exacta y menos rigurosa».⁷¹ Asimismo, junto a los ‘seminaristas’ Agud e Yrigaray, presentó varias comunicaciones que se publicaron en las actas del congreso (*OC IX*: 309-326, 403-424). En cualquier caso, el estudio de la onomástica vascónica antigua y medieval siguió siendo inexcusable en la historia de una lengua muy pobre en testimonios extensos anteriores al siglo xvi.
- «Tesis doctoral sobre Fonética Histórica Vasca». Michelena envió una comunicación sobre algunos problemas de fonética histórica al congreso de la SIEB organizado en Bayona el verano de 1954, pero no llegó a publicarse.⁷² Entrado el año 1955 comenzó su tesis sobre el mismo tema, como primer paso para levantar el edificio de la historia interna de la lengua vasca, tal y como Menéndez Pidal había hecho o, más exactamente, seguía haciendo con el español (Menéndez Pidal 2005).⁷³ El 26 de mayo de 1959, la máxima calificación le fue otorgada por un tribunal formado por mayoría de discípulos ‘pida-

⁶⁹ JMB, sección etnografía, serie correspondencia: cartas de L. Michelena a J. M. Barandiarán, 1954-03-11, 1954-08-21. Incluso un lingüista tan poco vascófilo como Albert Dauzat había lamentado su falta en un escrito enviado al congreso de la SIEB en 1954 (Larronde 2004b: 32)

⁷⁰ KMK-KM: correspondencia entre A. Griera, A. Tovar y L. Michelena, 1955-08-01/1955-10-12.

⁷¹ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1955-05-27.

⁷² Como muestra Larronde (2004b), este congreso fue el canto de cisne de una SIEB en horas bajas. A la sección de lingüística y toponimia, presidida por un amateur como José M. Vilallonga, conde de Vilallonga, se presentaron comunicaciones de Michelena, Lafon, Tournier, Altube, Gavel, López de Guereñu, Janpierre y van de Wijer, presidente del ICOS.

⁷³ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1955-12-23.

- linos': Vallejo, Lapesa, Alonso, Balbín y Fernández Galiano (RSVAP 1959). El resultado es quizás su obra más original e importante: *Fonética histórica vasca* (1961), reeditada en 1977 y 1985 (OC VI).
- «Cursillos dados por vascólogos de reconocido prestigio». Como veremos, Bouda daría un curso durante la inauguración oficial del SFVJU, a quien seguiría el franciscano Ignacio Omaechevarría con tres conferencias sobre «La perspectiva histórica en la lingüística vasca». ⁷⁴ En años sucesivos se acercaron a la tribuna del SFVJU oradores como Apraiz, Lafon, Holmer, Lacarra (1957), Barandiarán (1956), Caro Baroja, etc. El *BAP* siguió publicando artículos filológicos de autores como Tovar, Michelena, Bidegain, Ruiz de Larrínaga, Lafon, Yrigaray, Gifford o Yrizar, los cuales inicialmente se reeditaron en un *Anuario* que no tendría continuidad hasta 1967. El objetivo inmediato era el intercambio de publicaciones con otras entidades científicas. ⁷⁵ En 1957 se organizó un homenaje a Louis-Lucien Bonaparte con motivo del centenario de sus investigaciones 'vascológicas', pero todo un Congreso Internacional de Lingüística Vasca patrocinado por el Ministerio de Educación Nacional, previsto para septiembre de 1958 en San Sebastián, no prosperó, quizás por motivos políticos (cf. *La Gaceta del Norte* 1958-04-06). ⁷⁶
 - «Cursillos de verano de introducción a estudios sobre la lengua vasca». Según los papeles de Ciriquiain (KMK), los profesores Manuel Muñoz Cortés y Jaime Oliver Asín, sobrino del difunto arabista Miguel Asín, estaban interesados en iniciarse en la lengua vasca por medio de estos cursillos.
 - «Publicación de una antología de textos en prosa», en base a una antigua idea de Yrigaray. Debido a las dificultades y demoras impuestas por la censura civil, la publicación de inofensivos libros euskéricos era tarea hercúlea. Por ejemplo, la edición de *El Doctor Peru Abarca* del clérigo Juan Antonio Moguel (1745-1804), con un prólogo poco afortunado de Arrúe, solo pudo publicarse en 1956 gracias al apoyo del presidente de la diputación y del SFVJU (Torrealdai 2000: 110-111).
 - «Fomento de la apertura en la Provincia de escuelas de lengua y literatura vascas», cuyo principal impulsor era Arrúe. En este sentido, hay que señalar la *Gramática vasca* preparada por Antonio Urrestarazu 'Umandi' en París, cuyo contenido Michelena se encargó de corregir y, en algunos puntos, de censurar, ya que los nacionalistas en el exilio usaron la obra para presionar al SFVJU, lo cual explica lo áspero de la correspondencia entre autor y editor (Urkizu 2004: 60-68). En cualquier caso, la editorial Itxaropena de Zarautz imprimió 2.000 ejemplares en diciembre de 1955 con el apoyo del SFVJU. ⁷⁷ El libro fue de gran ayuda en las clases euskéricas, ya que conoció nuevas ediciones en 1959 y en 1976.

⁷⁴ *La Voz de España* 1954-12-28, 1954-12-29.

⁷⁵ KMK-KM: carta de L. Michelena a M. Ciriquiain, 1955-01-27.

⁷⁶ KMK-KM: correspondencia entre I. M. Echaide y el presidente de la diputación de Gipuzkoa, 1958-01-20, 1958-01-22, 1958-03-27.

⁷⁷ ABA, fondo Andima Ibiñagabeitia: cartas de A. Urrestarazu a A. Ibinagabeitia, 1954-05-29, 1955-06-02, 1955-06-20, 1955-09-08, 1955-11-02, 1955-12-20.

El presidente provincial aceptó la última propuesta del director de la ALV, pese a que esta no recogía otros importantes trabajos señalados por Michelena para el fomento del euskera. Según los papeles de Ciriquiain (KMK), estos eran la creación de un gran diccionario español-vasco de autoría individual, con la colaboración de la ALV; continuar con las charlas literarias mensuales que se daban en la biblioteca provincial, con el objetivo de crear un círculo de estudiantes; la preparación de gramáticas y métodos de estudio para la enseñanza de un futuro estándar literario; y la creación de una revista euskérica más ambiciosa que las existentes. Resultado más o menos directo de estos proyectos serían, respectivamente, el *Diccionario castellano-vasco* (1965) del jesuita Plácido Múgica; la *Historia de la literatura vasca* (1960) de Michelena (OC XIII: 81-205); la citada *Gramática vasca* (1955) de 'Umandi' y, sobre todo, la reorientación de la revista *Egan* de la RSVAP bajo la dirección de Michelena, Yrigaray y Arrúe. Prueba de la atención con la que Michelena seguía las novedades de todo lo relacionado con su amado euskera, incluso la incipiente sociolingüística norteamericana tuvo eco en las páginas de *Egan* en 1956, a través del libro *Languages in contact* (1953) de Uriel Weinreich, más favorable a las lenguas minorizadas que la vieja escuela francesa (OC XIV: 333).

Finalmente, el 9 de octubre de 1954 se reunieron el presidente provincial, Mendiola, Arocena, Echaide y Ciriquiain. Caballero tomó las siguientes decisiones:

- Crear por decreto el consejo asesor del SFVJU, nombrando al presidente de la diputación director del seminario.
- Aceptando el deseo repetidamente manifiesto por Urrutia, destituirlo de su cargo de director del SFVJU.
- Inaugurar el curso 1954-55 el 3 de noviembre, invitando a las autoridades provinciales.
- Tal y como propusiera Echaide desde el principio, abonar 3.500 pesetas a Bouda por el curso de inauguración.⁷⁸

El consejo asesor que teóricamente se ocuparía de la dirección del SFVJU fue creado el 11 de octubre con los siguientes miembros: el presidente de la diputación, el presidente de la comisión de Educación Deportes y Turismo, Echaide, Arrúe, Mendiola, Yrigaray y el arquitecto Joaquín Yrizar (SFVJU 1955: 10). Este último había sido cesado de su cargo de diputado en 1945 por negar su voto al nombramiento honorífico provincial del Caudillo, en protesta por la supresión del 'concierto económico' (*Actas* 1946: 137-142; Yrizar 2001: 136-137). El consejo asesor del SFVJU se reunió por primera vez el 14 de octubre en el palacio provincial. En la reunión tomaron parte, asimismo, otras tres personas: Ciriquiain, Arocena y Francisco Juaristi, funcionario provincial próximo a Arrúe que había participado en la adquisición de la biblioteca de Urquijo.⁷⁹ En cuanto al profesorado de euskera, se encargaron de recopilar información sobre los candidatos. Finalmente, Caballero y Arrúe optaron por la licenciada en filosofía y letras Milagros Bidegain. También el antes citado 'Txillardegí', cuya pareja, Juana Forcada, había sido una de las candidatas iniciales, se encar-

⁷⁸ KMK: acta del consejo asesor provisional del SFVJU, 1954-10-09.

⁷⁹ KMK: acta del consejo asesor provisional del SFVJU, 1954-10-14.

garía de dar clases de euskera en el SFVJU posteriormente (Alvarez Enparantza 1997: 135, 139, 143).

Asimismo, decidieron crear el cargo de responsable de los estudios filológicos, cuyo único candidato era Michelena. Rechazaron darle el nombre de director, porque su único director era el presidente provincial, y optaron por usar el término ‘asesor técnico de estudios filológicos’. Tendría un sueldo mensual de 1.500 pesetas y sería el propio Caballero quien hablara con Michelena para discutir los pormenores. Por último, Echaide se encargaría de detallar las reformas de la oficina, la lista de impresos necesarios y otros aspectos materiales. El director de la ALV calculó un presupuesto de 100.000 pesetas para el curso 1954-55 del SFVJU, pero finalmente los gastos de dicho curso se redujeron a 55.000 pesetas. Sin embargo, cuatro años después el gasto previsto para el SFVJU fue de 203.000 pesetas.⁸⁰

Bouda tomó parte, como miembro correspondiente, en la sesión de la ALV celebrada en San Sebastián el 24 de septiembre de 1954, ciudad a la que acababa de llegar junto a su secretaria D. Baumgartl.⁸¹ Las conferencias del SFVJU se habían previsto para mediados de octubre, pero se fueron retrasando, quizás porque Bouda y Michelena, dejando a un lado sus diferencias personales, tuvieron que acudir primero a impartir el curso de la cátedra ‘Manuel de Larramendi’ de Salamanca durante la segunda mitad de octubre, ya que Tovar partía para los Estados Unidos a finales de mes.⁸² El curso de fonética vasca de Michelena, a diferencia del más etimológico de Bouda, causó una impresión muy positiva entre el profesorado salmantino en lo que sería el comienzo de una fructífera relación con la cátedra universitaria.⁸³

De este modo, casi dos años después de que se creara oficialmente, el 3 de noviembre de 1954 se inauguró solemnemente el SFVJU en el palacio provincial. La presidencia de la mesa la ocuparon Caballero, Sagardía, Mendiola, Laborde, Echaide, Churrua y Arrúe. A pesar de que el integrista Rufino Mendiola, en su calidad de catedrático de bachillerato, era delegado del Ministerio de Educación Nacional, fue notoria la ausencia de cargos gubernativos civiles y militares, cuya presencia era habitual en estos casos. Además de lamentarse públicamente por el retroceso del euskera y mostrar su apoyo a la nueva entidad, el presidente de la diputación se vio obligado a subrayar de nuevo el intachable españolismo franquista del SFVJU (1955: 16).

Tras la presentación del director de la ALV, Bouda impartió en francés su primera conferencia sobre la tradición de ‘vascólogos’ extranjeros a la que él mismo pertenecía. El profesor de la Universidad de Erlangen dio la bienvenida en euskera, quizás las primeras palabras que se escuchaban en esta lengua en un acto público del palacio provincial desde la guerra civil. En días consecutivos, daría otras tres confe-

⁸⁰ KMK: carta de I. M. Echaide a J. M. Caballero, 1954-10-20. KMK-KM: gastos del SFVJU del curso 1954-1955 y presupuesto del año 1959, 1955-10-31 y [1958].

⁸¹ Los restantes académicos reunidos en el palacio provincial fueron Echaide, Michelena, Yrigaray, Lecuona y Gorostiaga (Euskaltzaindia 1982: 14-15, 40).

⁸² JMB, sección etnografía, serie correspondencia: cartas de K. Bouda a J. M. Barandiarán, 1954-08-25, 1954-09-25, 1954-09-26, 1954-09-29, 1954-10-11, 1954-10-15. CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro y programa de la cátedra «Manuel de Larramendi», 1954-11-02.

⁸³ JMB, sección euskera, serie correspondencia: carta de M. Sánchez Ruipérez a J. M. Barandiarán, 1954-12-28.

rencias sobre la hipótesis ‘vasco-caucásica’.⁸⁴ Fueron conferencias escogidas en contra del criterio científico de Michelena, el cual se iría imponiendo poco a poco.⁸⁵ A pesar de todo, el ‘asesor técnico’ del SFVJU estaba entusiasmado con los medios que tenía a su disposición, tal y como se lo comunicó al franciscano Villasante.⁸⁶

Echaide, en su intervención inaugural, al tratar de explicar la creciente marginación del vascuence silenció las motivaciones políticas franquistas que vinculaban el desarrollo cultural de la lengua con el nacionalismo vasco, pero, sin embargo, no le faltaba razón cuando puso su atención sobre los cambios que el capitalismo global estaba generando en la psicología social, por encima (o debajo) de cuestiones identitarias: «¡Y luego se tendrá una piadosa sonrisa para los pobres indios de América e indígenas de Oceanía que cambiaban su oro por cuentas de cristal!» (SFVJU 1955: 21).⁸⁷ Entre otros, el diario carlista *El Pensamiento Navarro* celebró la creación del SFVJU, respaldando así a sus correligionarios que desde Gipuzkoa promovían el fomento oficialista del euskera (apud *Oficina Prensa Euzkadi* 1954-12-07).

Cuando, a finales de mayo de 1955, el Ministerio de Educación Nacional creó una nueva facultad universitaria en Bilbao —la sección económica de la de Ciencias Políticas y Económicas—, el problema de la falta de distrito universitario vasco volvió a discutirse públicamente, si bien no tuvo consecuencias inmediatas.⁸⁸ En ese sentido, Azaola, afincado ya en Madrid como colaborador del CSIC, pudo adivinar cuáles eran los sueños del responsable de un SFVJU oficialmente adscrito a la Universidad de Valladolid: «Ahora se trata de saber, si en San Sebastián, no podría hacerse algo parecido con la sección de románicas o de clásicas lo que daría al Seminario *Julio de Urquijo*, de manera automática, más importancia de la que hoy tiene, aunque quizá no tanta como la que merece tener».⁸⁹

Puede que los cambios en el gobierno civil y en la presidencia provincial de Gipuzkoa durante la segunda mitad de los años 50 no beneficiasen al SFVJU, pero este siguió contando con medios suficientes para seguir existiendo. En cualquier caso, el problema principal del SFVJU fue la incapacidad para formar un grupo estable de filólogos, a pesar de que Michelena siguió impartiendo cursos de lingüística en el palacio provincial. El SFVJU durante esta década participó en varios proyectos fallidos o aplazados: la lexicografía normativa de la ALV, el diccionario etimológico de Tovar, el Atlas Lingüístico del País Vasco, la tutoría de tesis doctorales, etc. Debido a estos problemas estructurales, el SFVJU no tomó verdadero impulso hasta los años 60, pero está claro que, desde la desaparición en 1936 de la *RIEV* de Urquijo, aquel asu-

⁸⁴ *El Diario Vasco* 1954-11-03, 1954-11-04, 1954-11-05; *Unidad* 1954-11-04; *La Voz de España* 1954-11-04, 1954-11-05.

⁸⁵ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1954-11-02.

⁸⁶ ABA, fondo administrativo: carta de L. Michelena a L. Villasante, 1954-11-06.

⁸⁷ Cuando el verano de 1955 el SFVJU publicó un pequeño volumen con estos discursos y conferencias, junto con la documentación fundacional, todo lo relacionado con los peliagudos nombramientos de Michelena y de Urrutia fue discretamente ocultado (KMK-KM: carta de L. Michelena a M. Ciri-quain, 1955-05-04).

⁸⁸ «Decreto de 27 de mayo de 1955 por el que se organiza la Facultad de Ciencias Políticas, Económicas y Comerciales (Sección de Económicas y Comerciales) en la Universidad de Valladolid, y se integra en la misma la actual Escuela de Altos Estudios Mercantiles de Bilbao», *BOE*, 1955-06-01.

⁸⁹ FSS-JA/KMK-KM: carta de J. M. Azaola a L. Michelena, 1955-06-16.

mió el desarrollo de los estudios de filología vasca, gracias a la ambición y solvencia científicas de su ‘asesor técnico’. Michelena continuó dando conferencias, participando en congresos y publicando trabajos fundamentales, los cuales han sido reunidos en quince imprescindibles tomos de obras completas (2011). Una vez despejadas sus responsabilidades políticas, pudo acceder en 1967 a la cátedra universitaria salmantina y en 1978 fue uno de los fundadores de la ansiada Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea, donde finalmente pudo formar una verdadera escuela filológica vasca.⁹⁰

4. La revista *Egan*

De todos modos, la aportación del SFVJU no se limitó a la pura lingüística. Por iniciativa de Azaola y otros, en 1948 la RSVAP había creado el suplemento literario bilingüe *Egan* con la intención política, al menos por parte de las autoridades franquistas que lo autorizaron, de refutar las acusaciones del nacionalismo en el exilio y divulgar un modelo de vascuence popular ajeno a la influencia ‘abertzale’ (Torrealdaí 2000: 74). Arocena, quien había ideado el nombre *Egan* (‘volando’), se ocupó inicialmente de la sección euskérica del suplemento, con la ayuda de Yrigaray.⁹¹ Luego esta labor editorial pasó a manos de Arteche, pero el bibliotecario provincial estaba muy ocupado, por lo que el único número de 1953 fue responsabilidad de Michelena, secretario de redacción del *BAP* (OC XIV: 273).⁹² Finalmente, en 1954, asumieron su dirección Yrigaray, Michelena y Arrúe, como representantes del SFVJU. Así mismo, mientras el boletín de la ALV estuvo suspendido, *Egan* cumplió en parte esa función. No en vano los tres directores de la revista eran académicos de número. Por un lado, publicaron algunas de las conferencias literarias organizadas por la ALV en la biblioteca provincial. Por otro lado, Yrigaray, bajo el seudónimo ‘Apat-Etxebarne’, dio cuenta de las actividades académicas, junto a las del SFVJU y otras entidades.

Michelena estaba convencido de que la formación de literatos era imprescindible para el futuro del vascuence como lengua viva.⁹³ Con ese fin, el suplemento *Egan* podía ejercer de caja de resonancia de esta actividad literaria, pero siempre que fuese más allá de su forzoso enclaustramiento político y estético. El autor euskérico vivo más importante en ese momento era Nicolás Ormaechea ‘Orixe’, un escritor poderoso, pero cuyo horizonte intelectual era más propio del Antiguo Régimen. El SFVJU le propuso escribir una breve historia bilingüe de la literatura vasca, pero este se negó, quizás por razones ideológicas. Según le explicó Michelena a ‘Orixe’ en enero de 1955, la nueva *Egan* pretendía ser una revista que diera cabida al ensayo, la literatura, la crítica cinematográfica, la actualidad cultural y las entrevistas a personalidades como Pío Baroja o el mismo ‘Orixe’ (Urkizu 2004: 43, 74-78). A pesar

⁹⁰ Se ha publicado recientemente una obra que sintetiza los frutos de dicha escuela filológica, cuya lectura nos ha sido de gran utilidad (Gorrochategui, Igartua & Lakarra 2018).

⁹¹ FSS-JA: carta de J. M. Azaola a E. Erquiaga, 1948-03-30.

⁹² Fue el primer número de *Egan* publicado íntegramente en euskera, con los siguientes contenidos: conferencia de Yrigaray sobre Axular, poemas del clérigo Echániz y una pieza teatral de ‘Lizardi’ recuperada por Labayen. Sin embargo, ese número no se publicó hasta la primavera de 1954 (ABA, fondo administrativo: carta de L. Michelena a L. Villasante, 1954-04-04).

⁹³ CCG-RP: carta de L. Michelena a R. Piñeiro, 1952-08-02.

de llevar fecha de 1954, en febrero de 1955 se publicó el primer número de la nueva época. En 1956 la tirada era de unos 1.200 ejemplares, incluyendo los que se repartían junto al *BAP*, lo que demuestra el éxito de la empresa, sobre todo en Gipuzkoa.⁹⁴ Para 1959 los cálculos relativos a los gastos de edición ascendían a 90.000 pesetas, y los ingresos, a 27.000 pesetas, gracias a sus 1.100 suscriptores.⁹⁵

Michelena ejerció, entre otros menesteres, de crítico literario, con el ánimo de suscitar la reflexión no solo sobre aspectos conceptuales, sino también sobre la forma del euskera empleado. Gracias a la labor editorial de Michelena, un escritor tan polémico e innovador como el parisino Jon Mirande pudo darse a conocer en las páginas de la revista donostiarra. Sin embargo, no todas las tendencias políticas pudieron desenvolverse con libertad en la renovada revista cultural, a causa del aborrecimiento que Arrúe sentía por el PNV y la democracia cristiana en general (Ibarzabal 2001: 149). Por ejemplo, artículos de Labayen y de 'Umandi' sobre la deseada unificación literaria solo pudieron aparecer en la revista *Euzko-Gogoa* de Guatemala, la cual se publicaba íntegramente en euskera desde 1950.⁹⁶

Gracias a la protección de algunas autoridades provinciales y de Arrúe, *Egan* gozó de ciertos privilegios respecto de la censura oficial. Los números se publicaron en vascuence años tras año, mientras una revista como *Destino* de Barcelona se publicaba solo en castellano o la *Colección Grial* (1951-52) de Vigo fue inmediatamente prohibida. Por esa razón, cuando en noviembre de 1954 el galleguismo del exilio y Ramón Piñeiro —quien recibía *Egan* a través de su amigo Michelena— denunciaron la política lingüística franquista ante la Unesco en Montevideo, tuvieron que hacer una pequeña excepción con el euskera en el caso de las publicaciones periódicas.⁹⁷

Si bien la presencia de eclesiásticos en la revista *Egan* no fue marginal, los nacionalistas vascos Michelena e Yrigaray trataron de impulsar una visión moderna de la cultura vasca desde el interior de la dictadura franquista. Dentro de los límites que imponía la censura oficial, procuraron publicar una revista vasquista y liberal. Ello provocó de manera inevitable un sordo enfrentamiento por la hegemonía cultural con el símbolo de la ortodoxia resistente en el exilio, *Euzko-Gogoa*, tal y como reconoció Michelena: «Existía la idea de que, al no existir libertad de expresión en el interior, la gente del exilio representaba mejor al País; los del exterior consideraban que no reflejábamos con autenticidad la realidad vasca. Naturalmente, nosotros pensábamos exactamente lo contrario» (Ibarzabal 2001: 149).

A pesar de que su director, el presbítero Joaquín Zaitegui, trasladó *Euzko-Gogoa* a Biarritz en 1956, contando con el apoyo del gobierno de Euzkadi, la revista dejó de publicarse en 1959. Mientras tanto, desde San Sebastián, *Egan* atrajo a jóvenes escritores antifranquistas como Gabriel Aresti, 'Txillardegui' o Juan San Martín, forjadores

⁹⁴ KMK-KM: oficio del SFVJU a la delegación guipuzcoana del Ministerio de Información y Turismo, [1956].

⁹⁵ KMK-KM: presupuesto del SFVJU para 1959, [1958].

⁹⁶ ABA, fondo Andima Ibiñagabeitia: carta de A. M. Labayen a A. Ibiñagabeitia, [1953-10-30].

⁹⁷ «Á prohibición de publicare revistas ou xornaes en lingua galega ou catalá, engadiuse a de publicarse artigos ou notizas nas linguas ditas» (Piñeiro 1954: 7). El propio 'lendakari' Aguirre envió un mensaje a la Unesco para denunciar el genocidio franquista de la cultura vasca, pero se limitó a describir el periodo comprendido entre 1938 y 1949, prescindiendo de referirse al SFVJU o la ALV (Ugalde 1981 II: 881-882).

del euskera ‘batua’ durante los críticos años 60 y 70. Prueba del conflicto generacional que se estaba gestando, el que fuera comandante de Michelena durante la guerra civil, Felipe Lizaso, consciente de la proyección intelectual de su excompañero de penas, le escribió en 1956 una carta para mostrarle de manera amistosa, pero enérgica, su disconformidad con el modelo de lengua que difundían desde la revista, poco respetuoso con la tradición literaria y académica ‘abertzale’.⁹⁸

5. Conclusiones

Para concluir diremos que, superada la etapa más dura de la posguerra civil española, la dictadura franquista se vio impelida a modificar los aspectos más represivos de su política cultural, en el contexto de la ‘guerra fría’ y la homologación internacional del régimen por el bloque occidental. En lo que respecta a ‘Euskal-Erria’ y su lengua vernácula, estos cambios se percibieron en una relajación e incluso modificación de la política lingüística, tanto desde instancias ministeriales aperturistas, con la creación de una cátedra ‘Manuel de Larramendi’ en la Universidad de Salamanca, como con iniciativas de carácter provincial, con la fundación del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» en San Sebastián.

De hecho, la creación en febrero de 1952 de la cátedra dirigida por el rector falangista Tovar fue un acicate para que, superando los fallidos esfuerzos de la RSVAP, la diputación de Gipuzkoa presidida por el carlista Caballero creara su propio seminario exactamente un año después, en febrero de 1953, en tanto que aquella dejaba en evidencia la dejadez regional respecto de los estudios vascos. Es curioso en este sentido cómo un nacionalista vasco como Michelena, atento a cuestiones estrictamente científicas y materiales, era más favorable a integrarse en la estructura del CSIC de Madrid que los propios franquistas vascos que dirigían la diputación provincial de Gipuzkoa, la RSVAP o la ALV.

Precisamente, las personalidades guipuzcoanas que más se empeñaron en el proyecto de un seminario lingüístico eran en gran medida monárquicos y tradicionalistas vergonzantemente ‘autonomistas’ que recelaban del centralismo estatal y se sentían especialmente aludidos, en calidad de supuestos guardianes de un patrimonio compartido —inmaterial, como la lengua misma, o material, como el valioso fondo bibliográfico de Urquijo—, por las acusaciones de genocidio cultural que el nacionalismo vasco hacía desde el exilio. De hecho, los monárquicos derechistas de la RSVAP, carlistas insumisos como Arrúe, integristas recalcitrantes como Echaide y, a nivel estatal, incluso falangistas convencidos como Tovar, quisieron integrar en sus proyectos culturales a nacionalistas vascos —tal fue el incómodo caso de Yrigaray, Michelena e incluso Barandiarán— dada su valía personal, pero también para amortiguar esas críticas y crear un ambiente de relativa reconciliación en el que aquellos se asegurasen el liderazgo ideológico. Que este delicado proceso no fue compartido por todo el poder franquista provincial lo prueba el veto que sufrió la candidatura de Michelena para dirigir el SFVJU, resultando favorecido en un pri-

⁹⁸ KMK-KM: carta de F. Lizaso a L. Michelena, 1956-08-23. Esta carta se encuentra en la correspondencia de la revista *Egan*.

mer momento el canónigo Urrutia, cuyos antecedentes políticos no eran motivo de represalia.

Sin embargo, las razones científicas de Michelena se acabarían imponiendo. La entrada de este ‘mirlo blanco’ —en expresión de Arocena— significaría un salto cualitativo tan grande que pocos podían prever entonces que, con su solvencia académica y exigencia ética, no solo se estaba asegurando la restauración de los estudios filológicos vascos, enlazando con la tradición histórica representada por Urquijo, Azkue o Menéndez Pidal, sino que se estaban actualizando sus fundamentos hasta situarlos a una altura de indudable prestigio internacional, de la que es heredera la escuela de filología vasca actual. No obstante, junto a una labor científica carente entonces de infraestructura universitaria y, por tanto, demasiado dependiente de esfuerzos individuales, estaba la de fomento y conservación del vascuence. Esta otra labor, de carácter intrínsecamente social, se ve reflejada en los esfuerzos de Michelena por fijar una lengua literaria moderna a través de plataformas como la ALV y la revista *Egan*. Sin embargo, tal y como señaló el ‘euskaltzainburu’ Echaide —con palabras tan tendenciosas como acertadas— en el acto de inauguración del SFVJU, el problema del recesivo uso del euskera obedecía a unas fuerzas económicas y sociales tan poderosas, que ni siquiera el final de la larguísima dictadura franquista garantizaría su solución.

Abreviaturas

ABA:	Archivo de Euskaltzaindia.
Actas:	<i>Actas de las sesiones celebradas por la Excma. Diputación de Guipúzcoa.</i>
ALV:	Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia.
BAP:	<i>Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País.</i>
BOE:	<i>Boletín oficial del Estado.</i>
CCG-RP:	Archivo del Consello da Cultura Galega, fondo Ramón Piñeiro.
CSIC:	Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
FET y de las JONS:	Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista.
FSS-JA:	Archivo de la Fundación Sancho el Sabio, fondo José Miguel Azaola.
ICOS:	International Congress of Onomastic Sciences.
JMB:	Archivo de la Fundación José Miguel de Barandiarán.
KMK:	Archivo de Koldo Mitxelena Kulturunea, fondo general.
KMK-KM:	Archivo de Koldo Mitxelena Kulturunea, fondo Koldo Mitxelena.
KMK-JU:	Archivo de Koldo Mitxelena Kulturunea, fondo Julio Urquijo.
OC:	Michelena (2011).
PNV:	Partido Nacionalista Vasco.
RIEV:	<i>Revista internacional de los estudios vascos.</i>
RSVAP:	Real Sociedad Vascongada de Amigos del País.
SEV:	Sociedad de Estudios Vascos-Eusko-Ikaskuntza.
SFVJU:	Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo».
SIEB:	Société Internationale des Études Basques-Eusko-Ikaskuntzen Lagunartea.
SLP:	Seminario de Lenguas Prerrománicas-Seminario de Lenguas Prerromanas.

Bibliografía

- Actas de las sesiones celebradas por [la Comisión Gestora de] la Excma. Diputación de Guipúzcoa...* 1944-54. 10 vols. San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa.
- Actas de la Primera Reunión de Toponimia Pirenaica. Jaca, agosto de 1948.* 1949. Zaragoza: Instituto de Estudios Pirenaicos.
- Actas del Primer Congreso Internacional de Pireneístas. San Sebastián, 1950.* 1952. 7 vols. Zaragoza: Instituto de Estudios Pirenaicos, CSIC.
- Actes du Deuxième Congrès International d'Études Pyrénéennes. Luchon-Pau, 21-25 septembre 1954.* 1956-62. 8 vols. Toulouse: [s.n.].
- Agud, Manuel. 1968. El diccionario etimológico vasco. *BAP* 24. 39-49.
- Agud, Manuel. 1988. Luis Michelena y la ciencia del lenguaje. *Oarso* 23. 69-71.
- Agud, Manuel & Antonio Tovar. 1989-94. *Diccionario etimológico vasco*, 7 vols. San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Akesolo, Lino. 1985. Aingeru bizkaitar baten oroimenean. In *Aingeru Irigaray-ri omenaldia*, 43-49. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza.
- Alvarez Enparantza, Jose Luis. 1997. *Euskal Herria en el horizonte*. Tafalla: Txalaparta (1. edn., 1994).
- Arocena, Fausto. 1951. Reseña de *El Señorío de Concas* de Manuel Agud. *BAP* 7. 298.
- Arocena, Fausto. 1969. La *Revue internationale des études basques*. In *Revista internacional para los estudios vascos-Revue internationale des études basques*, vol. 1, XI-XVIII. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- Arrieta, Leyre & Miren Barandiaran. 2003. *Diputación y modernización, Gipuzkoa 1940-1975*. San Sebastián: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Aycart Orbegozo, José María. 2005. *La Sociedad Económica Vascongada de los Amigos del País y su «segunda época» (San Sebastián 1899-1944)*. San Sebastián: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.
- Aycart Orbegozo, José María. 2006. El nacimiento de un Boletín. *Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País-Euskalerraren Adiskideen Elkarte*. *BAP* 62. 171-192.
- Azkue, Resurrección M. 1905-06. *Diccionario vasco-español-francés*, 2 vols. Bilbao: [El autor].
- Azkue, Resurrección M. 1932. *Particularidades del dialecto roncalés*. Bilbao: Editorial Vasca.
- Bähr, Gerhard. 2016. *Vasco e ibérico*. Bilbao: UPV/EHU (eds. Joaquín Gorrochategui, José M. Vallejo & Carlos García Castillero; 1. edn. 1948). https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pasa_pdf.asp?File=UHPDF164498.
- Barandiarán, José Miguel. 1956. Olentzaro, Kalerre, ta subilaro. *Egan* 5-6. 164-172.
- Barandiarán, José Miguel. 2005-09. *Diario personal*, 2 vols. Atau: Fundación José Miguel de Barandiarán.
- Bouda, Karl. 1949. Nouvelles étymologies basques. *BAP* 5. 411-425.
- Berriketari. 1952. Berriz-berrri. *GH* 24. 192.
- Cano López, Pablo. 2003. Antoine Meillet ante los problemas de la determinación del parentesco lingüístico. *Res diachronicae* 2. 55-64.
- Caro Baroja, Julio. 1945. *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Caro Baroja, Julio. 1949a. *Los vascos. Etnología*. San Sebastián: Biblioteca Vascongada de los Amigos del País.

- Caro Baroja, Julio. 1949b. Proyecto para la elaboración del fichero de toponimia y antropología vasca medieval. *BAP* 5. 381-385.
- Ciriquiain-Gaiztarro, Mariano. 1949. Seminario de Lenguas Prerrománicas. *BAP* 5. 269-270, 387.
- Cortes, Luis, Manuel García Blanco & Antonio Tovar (eds.). 1958. *Cinquième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Salamanca, 12-15 avril 1955. Actes et mémoires – Fifth International Congress of Toponymy and Anthroponymy. Salamanca, 12th-15th April 1955. Proceedings and transactions*, 2 vols. Salamanca: [s.n.].
- Echenique, María Teresa. 1999. La lengua vasca en la obra de Joan Coromines. In Joan Solà (ed.), *L'obra de Joan Coromines*, 211-219. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- Erazkin Agirrezabala, Mikel. 2013. *Los nombres de la memoria, Tolosa 1936-1945*, 3 vols. San Sebastián: Aranzadi Zientzia Elkarte.
- Etxebarria, Jose Maria. 1986. Euskal Herriko atlas linguistikoaren historiako. *Euskera* 31. 375-412.
- Eusk. I. 1950. Conversaciones de *Ikuska* año 1950 (del 4 al 9 de septiembre en el Musée Basque). *EJ* 4. 384-388 (= *Ikuska* 4-6. 86-90).
- Euskaltzaindia. 1956-82. Euskaltzaindiaren batzar-agiriak. *Euskera* 1. 317-329; 17. 1-34.
- Holmer, Nils M. 1950. Las relaciones vasco-celtas desde el punto de vista lingüístico. *BAP* 6. 399-415.
- Gárate, Justo. 1971. Bibliografía. *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos* 85. 95-96.
- Goicoetxea Marcaida, Ángel. 1997. *La Sociedad de Ciencias Aranzadi. Medio siglo de trabajos, 1947-1997*. San Sebastián: Sociedad de Ciencias Aranzadi.
- Gorochategui, Joaquín, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (eds.). 2018. *Historia de la lengua vasca*. Vitoria: Servicio de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Grande Ramos, Mario. 1952. Sobre el origen del vascuence. *Zumárraga* 1. 63-68.
- Grande Ramos, Mario. 1954. Problemas y métodos de la lingüística vasca. *Zumárraga* 3. 105-126.
- Homenaje a D. Julio de Urquijo e Ybarra. Estudios relativos al País Vasco*, 3 vols. 1949-51. San Sebastián: RSVAP.
- Hurch, Bernahard. 2018. La red vascológica de Schuchardt. *ASJU* 52(1/2). 353-379. <https://doi.org/10.1387/asju.20208> (= Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell (eds.), *Studia philologica et diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitanica*. Bilbao: UPV/EHU).
- Ibarzabal, Eugenio. 2001. *Koldo Mitxelena*. San Sebastián: Erein (1. edn., 1977).
- Ibarzabal, Eugenio. 2019. *Juan Ajuriagerra. El hermano mayor*. San Sebastián: Erein.
- Ikuska. 1950. Primer Congreso Internacional de Pireneístas. *EJ* 4. 457 (= *Ikuska* 4-6. 159).
- KMK. 1997. *Koldo Mitxelena Elissalt 1915-1987. Erakusketa, 1997ko martxoak 21-maiatzak 10 – Exposición, 21 de marzo-10 mayo 1997*. Donostia/San Sebastián: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Lacarra, José María. 1957. *Vasconia medieval. Historia y filología. Conferencias pronunciadas los días 10 y 11 de enero de 1956*. San Sebastián: Diputación Provincial de Guipuzcoa.
- Lafon, René. 1950. Propositions pour la notation des mots basques dans les publications scientifiques. *EJ* 4. 379-383 (= *Ikuska* 4-6. 81-85).

- Lafon, René. 1952. Remarques et projets de recherches sur le vocabulaire pyrénéen. In *Actas del Primer Congreso Internacional de Pireneístas. San Sebastián, 1950*, vol. VII, 51-64. Zaragoza: Instituto de Estudios Pirenaicos, CSIC.
- Lafon, René. 1999. *Vasconiana*, Bilbao: Euskaltzaindia (eds. Jean Haritschelhar & Pierre Charritton).
- Lakarra, Joseba A., Julen Manterola & Iñaki Seguro. 2019. *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa (EHHE-200)*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Larronde, Jean-Claude (ed.). 2004a. *VIIème Congrès d'Études Basques – Eusko-Ikaskuntzaren VII. Kongresua – VII Congreso de Estudios Vascos. Biarritz, 1948*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza.
- Larronde, Jean-Claude (ed.). 2004b. *VIIIème Congrès d'Études Basques – Eusko-Ikaskuntzaren VIII. Kongresua – VIII Congreso de Estudios Vascos. Baiona, Ustaritz, 1954*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza.
- Lasanta, Teodoro & Yolanda Pueyo (eds.). 2018. *75 aniversario del Instituto Pirenaico de Ecología (CSIC). Del Pirineo al estudio de las montañas del mundo*. Madrid: CSIC.
- Lewy, Ernst. 1946-47. Bosquejo de una sintaxis elemental del vascuence. *BAP* 2. 367-368; 3. 3-28 (trad. Antonio Tovar & Martín Sánchez Ruipérez; 1. edn., 1931).
- Luengo, Félix. 1990. La formación del poder local franquista en Guipúzcoa (1937-1945). *Gerónimo de Uztariz* 4. 83-95.
- Luengo, Félix. 2007. San Sebastián en los años 50. Aspectos socioeconómicos y políticos. *Mundaiz* 73. 91-100.
- Mas, Emilio. 1949a. ¿Conserva el vascuence restos del latín arcaico? *BAP* 5. 67-69.
- Mas, Emilio. 1949b. Etimologías vascas. *BAP* 5. 377-379.
- Menéndez Pidal, Ramón. 1948. Javier-Chávarri, dos dialectos ibéricos. *Emerita* 16. 1-13.
- Menéndez Pidal, Ramón. 1950. *Orígenes del español. Estado lingüístico de la península ibérica hasta el siglo XI*. Madrid: Espasa Calpe (1. edn., 1926).
- Menéndez Pidal, Ramón. 1952. *Toponimia prerrománica hispana*. Madrid: Gredos.
- Menéndez Pidal, Ramón. 2005. *Historia de la lengua española*. Madrid: Fundación Ramón Menéndez Pidal.
- Michelena, Luis. 1987-2005. *Diccionario general vasco-Orotariko euskal hiztegia*, 16 vols. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Michelena, Luis. 2011. *Obras completas*, 15 vols. San Sebastián & Vitoria: Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”, Diputación Foral de Gipuzkoa & UPV/EHU (eds. Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluz).
- Mogel, Juan Antonio. 1956. *El doctor Peru Abarca, catedrático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte*. Zarauz: Icharopena (1. edn., 1881).
- Múgica, Plácido. 1965. *Diccionario castellano-vasco*. Bilbao: El Mensajero del Corazón de Jesús.
- Navas, Emilio. 1977-84. *Irún en el siglo XX. Monografía*, 3 vols. San Sebastián: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones.
- Piñero, Ramón. 1954. *Denuncia diante a Unesco da persecución do idioma galego polo Estado hespañol. Texto en galego, francés e inglés*. Buenos Aires: [s.n.]
- Rafanell, August. 2002. El filóleg catalá de Franco. *L'Avenç* 266. 28-39.
- Ramos Ruiz, Isabel. 2007. El impulso del estudio de las lenguas en la Universidad de Salamanca en la década de 1950. *Papeles salmantinos de educación* 8. 201-226.

- Ramos Ruiz, Isabel. 2009. *Profesores, alumnos y saberes en la Universidad de Salamanca en el Rectorado de D. Antonio Tovar (1951-1956)*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Rodríguez Oñatibia, Amaia. 2019. *Errenteria 1936-1945*, 3 vols. San Sebastián: Errenterriako Udala, Aranzadi Zientzia Elkartea.
- Rohlf, Gerhard. 1955. Couches de colonisation romaine et pré-romaine en Gascogne et en Aragon. *Revue internationale d'onomastique* 7. 1-12.
- RSVAP. 1948. Estación de Estudios Pirenaicos. *BAP* 4. 115-116.
- RSVAP. 1950a. Seminario de Lenguas Prerromanas. *BAP* 6. 97-100.
- RSVAP. 1950b. Primer Congreso Internacional de Pirineístas. *BAP* 6. 349-350.
- RSVAP. 1951. Una cátedra de vascuence en Salamanca. *BAP* 7. 585-586.
- RSVAP. 1952a. San Juan. *BAP* 8. 299-300.
- RSVAP. 1952b. Semana Vasca en San Sebastián. *BAP* 8. 495.
- RSVAP. 1953. El Seminario de Filología Vasca *Julio de Urquijo*. *BAP* 9. 125-126.
- RSVAP. 1956. Don Luis Michelena, miembro de la *Société de Linguistique* de París. *BAP* 12. 459.
- RSVAP. 1959. Una tesis sobre lengua vasca. *BAP* 15. 72-73.
- Satruestegi, Jose Maria. 1997. Gerra ondoreko Euskaltzaindiaren pizkundea. In *Federiko Krutwig-i omenaldia – Homenaje a Federico Krutwig – Hommage à Federico Krutwig*, 313-338. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Schuchardt, Hugo. 1947. *Primitiae linguae Vasconum*. Salamanca: Colegio Trilingüe de la Universidad (trad. Ángel Yrigaray; 1. edn. 1923).
- Schuchardt, Hugo. 1951. El vascuence y la lingüística. *BAP* 7. 551-570 (trad. Emilio Mas; 1. edn., 1925).
- Schuchardt, Hugo. 1956-60. Vascuence y romance. *BAP* 12. 463-487; 14. 181-205; 15. 339-363 (trad. Ángel Goenaga; 1. edn. 1907).
- SFVJU. 1955. *El Seminario Julio de Urquijo. Antecedentes y constitución*. San Sebastián: Imprenta de la Excma. Diputación Provincial de Guipúzcoa.
- Swiggers, Pierre. 2007. Un debate-clave de la lingüística general a inicios del siglo xx. Meillet y Schuchardt sobre el parentesco lingüístico. In Pablo Cano López (coord.), *Actas del VI Congreso de Lingüística General (Santiago de Compostela 2004)*, vol. III, 2997-3006. Madrid: Arco Libros.
- Torrealdai, Joan Mari. 2000. *Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura, 1936-1983*. Zarauz: Susa.
- Tovar, Antonio. 1947. El Diccionario de Azcue. *BAP* 3. 256.
- Tovar, Antonio. 1948. Estado actual de los estudios de filología euskérica. Revista de los trabajos lingüísticos aparecidos entre 1936 y 1947. *BAP* 4. 3-30.
- Tovar, Antonio. 1952. Parentescos del vascuence. *Zumárraga* 1. 74-79.
- Tovar, Antonio. 1954. La cátedra *Larramendi* de la Universidad de Salamanca. *Zumárraga* 3. 11-34.
- Tovar, Antonio & Manuel García Blanco. 1946-47. Bibliografía de estudios lingüísticos publicados en España (1939-46). *Cultura neolatina* 6-7. 231-254.
- Trombetti, Alfredo. 1925. *Le origini della lingua basca. Memoria presentata alla R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna nella sessione del 24 Novembre 1923*. Boloña: Coop. Tipografica Azzoguidi.
- Tusell, Javier. 1992. *Franco en la Guerra Civil. Una biografía política*. Barcelona: Tusquets.

- Ugalde, Martín (ed.). 1981. *Obras completas de José Antonio de Aguirre y Lecube*, 2 vols. San Sebastián: Sendoa.
- Ugarte, Antón. 2016. The relaunching of Euskaltzaindia (1937-1941). From the Ministry of National Education's omission to the Board of Culture of Bizkaia's imposition. *Bidebarrieta* 26. 165-184.
- Ugarte, Antón. 2018. *Gerraosteko Euskaltzaindiaren historia kulturala (1936-1954)*. Bilbao: Euskaltzaindia & UPV/EHU.
- Ugarte, Antón. 2019. Cultura vasca y regionalismo franquista. Julio Urquijo y los estudios vascos en la posguerra. *Cercles* 22. 163-192. <https://doi.org/10.1344/cercles2019.22.1006>.
- Umandi. 1955. *Gramática vasca*. [S.l.]: [s.n.].
- Urkia Etxabe, José María (coord.). 2006. *José de Arteche, un hombre de paz*, 2 vols. San Sebastián: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.
- Urkizu, Patri (ed.). 2004. Koldo Mitxelenaen euskal gutunak (1951-1984). *Bilduma* 18. 13-223.
- Urquijo, Ignacio. 1947. *Breves recuerdos históricos con ocasión de una visita a Munibe*. San Sebastián: Real Sociedad Económica Vascongada de los Amigos del País.
- Vallejo, José. 1949. Dos notables coincidencias entre vascuence y caucásico. *BAP* 5. 268.
- Veyrin, Philippe. 1950. Sources imprimées pour l'étude de la toponymie et de l'anthroponymie du Pays Basque français au Moyen Age. *BAP* 6. 223-224.
- Villasante, Luis. 1956. Aita Añibarro, euskal-idazlea (1748-1830). *Euzko-Gogoa* 1. 60-88.
- Yrigaray, Ángel. 1947. Acotaciones al *Bosquejo de una sintaxis* de E. Lewy. *BAP* 3. 122-124, 257-259.
- Yrigaray, Ángel. 1948. Etnología e historia del Alto Aragón. *BAP* 4. 507-511.
- Yrizar, Pedro. 2001. *Memorias de un vascólogo. Mis relaciones con lingüistas y colaboradores*. Madrid: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País (eds. Henrike Knörr & Iñigo de Yrizar).
- Zaragüeta, Juan. 1947. Perfil psicológico del guipuzcoano. *BAP* 3. 275-280.
- Zubiaga Arana, Erik. 2017. *La huella del terror franquista en Bizkaia. Jurisdicción militar, políticas de captación y actitudes sociales (1937-1945)*. Bilbao: UPV/EHU.

Itzulpengintzaren errepresentazioa azken 60 urteotako euskal literaturaren historiografietan¹

Representation of translation in literary historiographies during the last 60 years

Miren Ibarluzea Santisteban*

Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: Following the basis of sociological translation studies, the point of view about translation in literary histories is analysed in this paper. More specifically, we focus on the representation of translation in eleven Basque literary historiographies published during the period 1961-2016. First, we propose a theoretical basis for the study of literature historiographies; second, we analyse different historiographic discourses on translation; and, third, we reflect on the evolution of the representation of translation in Basque literature historiographies.

KEYWORDS: Sociology of Basque translation, literature historiography, Basque literature history.

LABURPENA: Itzulpen ikasketa soziologikoei jarraikiz, lan honetan aztergai da itzulpenaren ikuspegia literatur historiari buruzko lanetan. Hain zuzen ere, 1961-2016 bitarteko euskal literaturaren hamaika historiografiatan itzulpengintzak izandako errepresentazioari erreparatzen zaio: lehenbizi, azterketarako gakoak azaltzen dira; ondoren, historiografiak kokatzen dira eta itzulpenari buruzko diskurtsoa aztertzen da historiografiaz historiografia; eta, azkenik, ondorio gisa, diskurtso horien bilakabidearen deskripzioa egiten da.

HITZ GAKOAK: Euskal itzulpenaren soziologia, literatur historiografia, euskal literaturaren historia.

¹ Lan hau MHLI - IT1047-16 ikerketa-taldearen US17/10 (UPV/EHU) eta FFI2017-84342-P (MINECO) ikerketa-proiektuen parte da.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Miren Ibarluzea Santisteban. Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika, Bilboko Hezkuntza Fakultatea (UPV/EHU). Sarriena auzoa, z.g. (48940 Leioa-Bizkaia) – miren.ibarluzea@ehu.eus – <http://orcid.org/0000-0002-2377-2922>

Nola aipatu / How to cite: Ibarluzea Santisteban, Miren (2021). «Itzulpengintzaren errepresentazioa azken 60 urteotako euskal literaturaren historiografietan». ASJU, 53 (1-2), 39-82. (<https://doi.org/10.1387/asju.22411>).

Jasoa/Received: 2019-09-23; Onartua/Accepted: 2020-06-03.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia (UPV/EHU)

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomertziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

1. Sarrera

Euskal itzulpengintzaren eremua² eta, horri loturik euskal itzulpengintzaren narrazio historikoa, ez da duela gutxira arte beregaina izan. Itzulpengintza euskal letren historiaren hasieratik agertzen den arren, 80ko hamarkadara arte itxaron beharko da eremu edo gizarte-entitate gisa irudikatzen hasteko eta profesionalizaziorako, erakundetzerako eta produktuen espezifikotasunerako joera nabaritzen hasteko (Ibarluzea 2017: 343-373). Hala, beste eremu batzuen baitan, esaterako euskal literatur eremuaren baitan, garatu da euskal itzulpenaren inguruko diskurtsoa, nahiz eta euskal itzulpengintzaren erakundetze-prozesuan eta eremuko produktu espezifikoak biltzeko prozesuan euskal itzulpengintzaren historia berariaz lantzeko hainbat lan egin diren.³ Oro har, esan dezakegu itzulpenari buruzko narrazioa bestelako diziplinetako narrazio historikoetan txertatu izan dela, batez ere literatur historiografietan, eta horiexek ditugu hemen aztergai.⁴ Gisa horretako lanetan sistematizatu egin ohi dira bestelako lanak, eta garai edo lan espezifiko bati soilik begiratu ordez literatur eremuari osotasunean begiratu ohi zaie. Gainera, hamarkadaz hamarkada hainbat autorek hainbat historiografia idatzi dituztenez gero, halako bilakabide bat ere izan da. Hargatik deritzogu interesgarri literatur historiografietan itzulpenaren errepresentazioa aztertzeari.

Denboran zehar euskal literaturaren historiografietan itzulpenak duen presentzia aztertzean, honako hauek dira gure helburuak: a) euskal literaturaren historiografietan itzulpenaren historiari buruzko diskurtso motak identifikatzea, aztertzea eta sailkatzea; b) itzulpenak euskal literaturaren eraikuntzan izandako tarteari eta funtzioari buruzko gogoeta egitea; c) itzulpenaren errepresentazioaren bilakaerari erreparatzea. Funtsean, euskal itzulpengintzak literatur espazioaren eraikuntzan izandako tarteari edo egitekoaz gogoeta egitea dugu xede, bai eta euskal literaturari buruzko narrazio historiografikoetako diskurtsoak euskal itzulpengintza irudikatzeke modua aldatu duen edo ez, eta aldatu badu nola aldatu duen, aztertzea ere.

2. Literaturaren historiak itzulpenari emandako tarteari

Historia, literatura eta itzulpena aztergai duten askotariko lanak arakatuta Joaquín Rubio Tobar katedradun espainiarrak egindako gogoeten arabera, itzulpenak ospe txarra izan du oro har, eta bigarren mailako jardueratzat jo izan dute hainbat sortzailek eta ikertzailek: hainbat testu aztertu gabe geratu dira oraintsura arte itzulpenak zirelako, egokitzapen baldarrak zirelakoan (Rubio Tobar 2013: 61). Edonola ere, literatur nazionalen sorkuntzan eta garapenean funtsezko egitekoa izan du itzul-

² *Eremu, kapital* zein *habitus* kontzeptuei eta itzulpenaren soziologiari buruzko jakingarriez, begiratu Ibarluzea 2019.

³ Martuteneko izultzaile eskolaren inguruan ibilitako itultzaileek sortutako lanak zein EIZIE elkar-teak sustatutako proiektuak eta artikulu bildumak aipa daitezke besteak beste, bai eta UPV/EHU itzulpengintza-ikasketak ezarritik geroztik egindako ikerketa-lanak ere.

⁴ Jesús María Lasagabasterrek literatur historiaren eta historiografiaren aldeko bereizketa egitean dioenez (2010: 762), biek ala biek dute aztergai bera, baina xede formalak da biak bereizten dituen: literaturaren historiak testuak banaka aztertu eta testuen bilakabideari begiratzen dio ikuspuntu diakronikotik; historiografiak, ostera, testu-sistemen azterketa du helburu, ikasketa literarioen edozein ikuspegitik (Lasagabaster 2010: 762).

penak Rubio Tobarren iritziz, eta literaturen berrikuntza zein hainbat generoren sorkuntza eta garapena atzerriko literaturetako testuak ekartzeko prozeduren bidez gertatu da hainbat kulturatan (2013: 251).⁵ Euskal literaturaren kasuan ere halaxe gertatu dela esan dezakegu. Baina, kontuan hartu ote dugu itzulpen/egokitzapen/birsorkuntza horiek zer funtzio izan duten literaturaren bilakabidean? Agertu al ditugu historiografietan? Aipatu besterik ez ditugu egin, zer ziren azaldu gabe?

Garairik garai itzulpenak egon diren arren eta funtzio jakina bete duten arren, garai bakoitzean eta hizkuntza-komunitate bakoitzean modu batean baloratu izan da itzulpena, eta gizarte bakoitzak molde batera edo bestera hartu ditu aintzat (Rubio Tobar 2013: 298). Horri erreparatzeko, hainbat iturri balia daitezke; besteak beste, itzultzaileen gutuneria, kritikak, hizkuntzak irakasteko metodoak, eta itzulpenari buruzko tratatuak; izan ere, «Elles peuvent éclairer la conceptualisation historique, la lisibilité, la diffusion des textes, les contraintes institutionnelles, voire la censure, ainsi que la part individuelle ou «biographique» d'une pensée en mouvement» dio D'Hulstek (1995: 17). Literaturaren historiografiak ere iturri aberatsak dira gure ustez. Nolanahi ere den, itzulpenak literaturaren historian izandako tarteaz ari diren lanak badiren arren, eta gaiari buruzko gogoeta orokorrak egiten diren arren, guk dakigula, historiografien arakatzeko sistematikorik ez da egin. Alde horretatik, dakargun lanak badu berritasunik, baina baita gidatzat jotzeko zein erkatzeko moduko lanen falta ere.

3. Literaturaren eta itzulpenaren narrazioa: zeri eta nola erreparatu

Ikerketa-metodologiak zein itzulpenak baloratzeko irizpideak aldatzen diren modu-moduan kontzeptuak eurak ere aldatu egiten dira denborarekin; beraz, kontuan hartu behar dugu guri dagozkigun aztergaiak (literatura, itzulpena eta literatur itzulpena) ulertzeko eta definitzeko moduak aldatu egin direla, literatur historiaren ideia bera ere garatzen eta aldatzen joan den era berean:

El segundo término que destaco de *Historia de la literatura traducida* es, naturalmente, *literatura*. En este libro recuerdo traducciones de textos teóricos, de libros científicos, pero, sobre todo, de textos literarios. Si la noción de historia ha sufrido cambios notables, tampoco el concepto de literatura nos parece hoy una referencia rotunda y precisa. Lo que hoy llamamos literatura, antaño no se consideraba como tal. (Rubio Tobar 2013: 250)

Ondo nabarmena da hori gurean eta, Lasagabasterren hitzak gogora ekarrita, esan dezakegu literatur historia baino gehiago, euskaraz idatzitako testuen historia egin izan dela oraintsura arte euskal literaturaren izenean:

Literatura y lengua están así estrechamente unidas, unidad que es más evidente en el caso de la literatura vasca, por la situación diglósica y la marginación socio-cultural

⁵ «Byron y su generación, recordaba Lefevre (1997) no leyeron el *Fausto* de Goethe en alemán sino en la versión francesa abreviada incluida en *De l'Allemagne (Sobre Alemania)* de Madame de Staël. Pushkin leyó a Byron en francés, no en inglés, y ciertamente no en ruso, una lengua que sólo hablaba con sus criados. Ezra Pound inventó la poesía china para Occidente mediante una antología de poetas "traducidos" de la dinastía T'ang. (Lefevre 1997: 17)» (Rubio Tobar 2013: 199-200).

del euskera frente a las lenguas mayoritarias —español y francés— entre las que trata de sobrevivir. En realidad, la historia de la literatura vasca es, hasta la época reciente, la historia de lo escrito en euskara y la modernización de la literatura vasca puede verse y explicarse como un proceso de recuperación de la autonomía de lo literario frente a la lengua. (Lasagabaster 2007: 237-248)

Nolanahi ere den, egoera aldatuz joan da euskal literaturak berak apurka-apurka autonomia lortu duen heinean eta sistema estetikitat jo izan den heinean: «Se trata simplemente de que la literatura vasca se afirma y se reconoce cada vez con mayor lucidez como un sistema semiótico específico y autónomo, distinto por tanto del sistema lingüístico, en el interior del sistema semiótico general de la cultura de un pueblo» (Lasagabaster 2007: 244-245).

Bide beretik, literatur itzulpena definitzeko hainbat arazo izan dira azken urteotako ikerketetan. Lambertek laburbildu bezala (2001: 130-133), *literatura* terminoaren beraren erabilera (sorkuntzaren, estiloaren, generoaren... parametro askotari-koei jarraikiz) aski berria da. Ikerketa akademikoak ez ditu argiro ezarri literaturaren edo literatura jakin baten mugak, ez eta hizkuntzen eta lurraldeen arteko loturak ere. Orokorrean, onartu egiten dugu literatura horiek izan badirena. Hala, Lambertek arabera (*ibidem*), literatura loturik baldin badago hizkuntza, lurralde edo nazio baten, itzulpenak ez du zertan halabeharrez edo berez interakziorik sortu tradizioen artean. Izan ere, *itzulpen* kontzeptua bera ere ez da unibertsala, eta egokitzapenaren zein berridazketaren mugak non diren zehazteke dago. Literatur itzulpenaren estatusa, hortaz, anbigua da, eta edozein azterketa egiteko denbora, azterketa-moldeak, irizpideak zein une jakin batean aintzat hartutako definizioak hartu behar dira kontuan. Adibidez, itzulpenaren eta sormenaren artean jatorrizko lanetatik abiatuta egindako bertsiotatik, egokitzapenak eta gisako fenomenoek zaildu egiten dute itzulpenaren beraren definizioa. Alabaina, ekarritako literaturaren balioaren adierazleak egon badaude, eta horiei arretaz begiratu behar zaie. Euskal literaturaren historiografietan aztertu dugun beste auzietako bat da nola definitu ote den *literatur itzulpena*, edo, bestela esateko, zer motatako testuei (egokitzapenei eta auto-itzulpenei ere bai?)⁶ jarri zaien *itzulpen* etiketa.

Bushek honela definitzen eta deskribatzen du literatur itzulpena (2001: 127-130): jarduera subjektibo orijinala da, zerikusi zuzena duena literatura definitzen duten hierarkiekin (eta literatur itzultzaileak kultur konbergentzien parte direnez, hierarkia horien parte dira). Besteak beste, literatur itzulpenak lotura handia du edizio-merkatuaren legeekin. Halaber, itzulpena aurretiazko irakurketen fruitua da, eta testuingurua funtsezkoa da, itzulpen-prozesuan kanpo-eragile askok eragin baitezakete eta itzultzaileak itzulpen-estrategia ezberdinak baliatzen baitituzake. Horiek hala izanik ere, itzultzailea da itzulpenen eragile nagusienetakoa bat, eta interesgarri deritzogu aztertzeari ea euskal literaturaren historiografietan autoreren bat itzultzaile legez ageri ote den eta, hala bada, nork, nori eta noiz esleitzen dion etiketa hori.

Iraganeko gertakariak zeren arabera antolatatu, hori izaten da edozein arlotako historiaren azterketan historiografiaren buruhaustetako bat, eta hala gertatzen da li-

⁶ Arrula Ruizek *Autoitzulpenaren teoria eta praktika Euskal Herrian* (2018) doktorego tesian, 2. kapituluaren, aurki dezake irakurleak autoitzulpen moten sailkapen xehea. Esteka honetan dago eskuragarri: <https://addi.ehu.es/handle/10810/27983?locale-attribute=eu>.

teraturaren eta itzulpengintzaren historiografian ere; beraz, askotariko irizpideei jarraikiz antola daitezke itzulpengintzarekin lotutako gertakariak (Woodsworth 1998: 101-103).⁷ Edonola ere, irizpide nagusiak espazioa eta denbora izaten dira: itzulpengintzaz denaz bezainbatean, batez ere nazio jakin bateko itzulpengintzari buruzko lanak idatzi izan dira, edo lurralde zein kultur komunitate jakin baten ingurukoak. Oro har, mendeak, hamarkadak... eta gisako denbora-tarteak baliatu izan dira garaiak markatzeko. Hala ere, badira, bestelako irizpide historiografikoak: itzulpenmota edo testu-generoa, esaterako (gehien aztertu izan diren testu-generoak literatur itzulpena eta Bibliaren itzulpena izan dira). Historiografia bat idazteko, arlo jakin bateko eskolak zein joera espezifikoek ere egin dakieke erreferentzia, eta generoaren eta erakundearen eragina edo arloko antologiak edo aipuak ere izan daitezke lanak ardatzeko irizpide. Ildo horretan, hemen aztergai izango dugu zeren arabera sailkatu ote dituzten euskal literaturaren historiografoek literatur zein itzulpen-gertakariak eta zer motatako kapitalaren arabera baloratu izan dituzten itzulpenak.

Rubio Tobarren esanetan (2013: 247), itzulpenaren narrazio historikoari ez zaio behar besteko garrantzia eman literatur historiografietan: batetik, itzulpena hizkuntzarekin lotutako fenomenotzat jo izan delako gehienbat; bestalde, literaturaren narrazioa hizkuntza-literatura-nazioa hirukoari lotuta idatzi izan delako. Horrez gainera, literatur historiografietan autoreen obraren gehigarri txertatu izan dira itzulpenei buruzko aipamenak. Bestekak beste, horri erreparatu diogu euskal literaturaren historiografien azterketan, itzulpenei buruzko aipamenek tarterik ote duten eta aipatzen diren autoreen obraren gehigarri gisa agertzen ote diren begiratzean.

Labur esanik, gure asmoa da euskal literaturaren historiaren narrazioa egiten duten literatur historiografia esanguratsuenetan (ikus 5. atalean corpusaren hautaketari buruzkoak) euskaratik eta euskarara eginiko itzulpenari buruzko errepresentazioak zein izan diren aztertzea eta diskurtsoek fokua non jarri duten azaltzea.

4. Itzulpenaren arkeologia, kritika historikoa eta azalpena

Method in Translation History liburuan (1998) itzulpenaren historiaren definizio-saiakera bat egiten du Pymek:

[Translation history] is a set of discourses predicating the changes that have occurred or have actively been prevented in the field of translation. Its field includes actions and agents leading to translations (or non-translations), the effects of translations (or non-translations), theories about translation, and a long etcetera of causality related phenomena. (Pym 1998: 5)

Jarraian, azpialorrak bereizten ditu: itzulpenaren arkeologia, kritika historikoa eta azalpena. Bada, sailkapen hori esku-eskura datorkigu euskal literaturaren historiografietan ageri diren itzulpenari buruzko diskurtsoak sailkatzeko.

⁷ Woodsworth iritzi berekoa da D'Hulst; dienez, askotariko irizpide eta eremuetako eraginen arabera aritu ohi da itzulpengintzaren arloko ikertzailea: «Il adoptera les grandes divisions de l'histoire culturelle (Antiquité, Moyen Âge, Renaissance, Classicisme, etc.), ou bien il distinguera de grands axes théoriques qui lui paraissent globalement dominer des périodes plus souplement distinguées: la théorie de l'imitation, celle de la traduction-appropriation, de la traduction créatrice, etc (voir Ballard, 1992)» (D'Hulst 1995: 23-24).

Itzulpenaren arkeologia galdera hauei osoki edo zatika erantzuten dien diskurtso-multzoa da: nork, zer, nola, non, noiz, norentzat eta zertarako itzuli zuen? Hala, itzultzaileen ikerketa biografikoari buruzko katalogoak barne hartzen ditu alorrak. Kritika historikoa deritzon alorrari dagokionez, diskurtso multzo bat da, hain zuzen ere, itzulpenek humanitatearen garapena laguntzen edo oztopatzen duten moduari buruzko diskurtsoen multzoa. Azalpena, ostera, artefaktu historikoak zergatik gertatu ziren azaltzen duen historiaren arloa da; halaber, aldaketari edo garapenari nola lotzen zaizkion azaltzen du (Pym 1998: 5). Nolabait, arkeologiak eta kritika historikoak egintzekin eta testuekin dute zerikusia, eta, azalpenak, berriz, horiek arrazoitzearekin. Batez ere, arrazoitzea, hots, itzulpen baten atzean dauden helburu-sare eta beste arlo batzuekiko loturak agerraraztea zein gizartean itzulpenak irudikatzen eta sortzeko eragiten eta eraikitzen diren sareak eta indarrak ikusaraztea, besteak beste, botere-harremanekin daude lotuta; hala, dagokigun alor honetan argitu daiteke itzultzaileak aktore sozialak direnez. Garrantzi handia aitortzen dio Pymek arrazoitzeari eta, bere ustez, *zergatik?* da itzulpenaren historiako ikertzaileak bere buruari egin diezaiokeen galderarik garrantzitsuenak, ezen «A history that ignored causation would perhaps be able to describe actions and effects, it might even have a one-dimensional idea of progress, but it would not recognize the properly human dimension of documents and actions as processes of change» (1998: 5). Nolanahi ere den, itzulpenaren historiak hiru alorrak behar ditu, ez baitira inola ere aparteko sailak. Horrez gain, aipagarria da alor bakoitzak emaitzak plazaratzeko modu propioak dituela: «Archaeology is suited to lists; criticism is suited to analysis and argument; explanation is often best when close to good storytelling» (1998: 5-7). Bada, alor guztietako ikertzaileen ikerketen baturak eta behaketa orokorrak emango digute itzulpenaren historiaren ikuspegi zabala (Pym 1998: 8-9).

Ildo horretan, hemen aztertzen diren euskal literatur historiografietan ez diote autoreek itzulpenari itzulpen-ikasketen talaiatik begiratu. Guk, jakin, badakigu literatur historiografiei begiratzen ari garela itzulpenaren historiak ari den teorialari batek proposatutako ereduari jarraikiz, baina hala ere, guri oso baliagarri izango zaigu Pymen sailkapena literatur historiografiak egiten dituzten aipamenak eta itzulpenari buruzko diskurtsoa sailkatzeko eta aztertzeko.

Esan dugunez, literatur historiografoen diskurtsoen azterketa egingo dugu, baina ez dugu soilik itzulpengintzari buruzko pasarteak bilduma bat egin gura:

One cannot start studying a field just by collecting fragments that look like they might have something to do with that field. There must also be careful thought about what we are looking for, how we are likely to find it, and how the field itself is to be constituted. (Pym 1998: 11)

Metodoari buruzko gogoeta egiten ahaleginduko gara, Pymi jarraikiz, asko baitira itzulpenaren historiak diharduten lanei buruz egin ditzakegun galderak: euskal literaturaren historiografietan, nork idatzi du itzulpenez eta zein irizpideren arabera? Zein dira historiografo horien itzulpenarekiko ikuspuntuak? Nola definitzen eta deskribatzen dute itzulpena? Nor jotzen dute itzultzaileak? Halako galderei erantzun beharrez aztertu ditugu euskal literaturaren historiografiak. Aurrekoari gehitu behar zaio itzulpena bera definitzeko moduak ere alda daitezkeela lan batetik bestera: itzulpentzat jotako guztiak al dira itzulpenak? Egokitzapenak ere sartzen al dira itzulpenen bildumetan?

5. Euskal historiografia literarioen bilakaera eta azterketa honetarako hautatutako corpusa

Lau aro nagusitan sailkatzen du Casenavek *Euskal literaturaren historiaren historia* (2012: 24-67):

1857-1907 urte-tartean biltzen ditu kanpotik etorritako aditu eta filologoek Euskal Herriari buruzko monografietan euskal literaturaz idatzitako aipamenak (Michel eta Vinson ditu hizpide, biak ere Frantziako probintzietako ondare-bilketaren mugimenduan kokatu beharrekoak).

Fundatzaileen garaia deritzo 1920-1950 tarteari: orduan egin ziren euskal literaturari buruzko lehen saio orokorrak (esaterako Lhandek, Orixe zein Lafittek idatzitakoak; barneko ikuspegia zuten horiek, aurrekoen lanetako ikuspegiaren aldean).

Hirugarren aroa 1960an Mitxelenak idatzitako *Literatura vasca* lanarekin abiatzen da, eta beronek ekarri zuen, hain zuzen ere, eredu nazionala. Ildo horretan egindako lanak dira 1970eko eta 1980ko hamarkadetan giza zientzien teorien eta metodologiaren eraginaren eskutik etorritako jardunbidean eraikitakoak. Horien ezaugarriez honako hau zehazten du Casenavek:

Beraz, 60-eko hamarkadaren hastapenean Mitxelenarekin abiatu zen prozesuak ondorio argi batzuk bideratu zituen. 80-eko hamarkadaren atarian finkaturik zegoen eredu historiografikoaren arabera, euskal literaturaren historian ondoko oinarriak kontutan hartuak ziren:

- Euskaraz idatzitako testuak dira euskal literaturan sartzen direnak.
- Europa mailako «Literaturaren definizio modernista» aplikatzen zaio euskal literaturari.
- Europa mailan, literaturaren historia egiterakoan erabiltzen diren bi metodologia nagusiak erakarriak izan dira euskal eremura: historikoa eta soziologikoa. (Casenave 2012: 67)

Laugarrenik, 1980ko hamarkadaz geroztik, eguneratze teorikoa gertatzen da: «Kanpoan erabiliak ziren metodologiak euskal literaturaren azterketari egokituak izan dira 80-eko hamarkadatik hona: semiotika, harreraren estetika eta irakurleriarri buruzko teoriak, literaturaren soziologia, etb.» (2012: 77). Hiru puntuk ezaugarritzen dituzte ««patroi» berriaren oinarri «kontsentsualak»: literaturaren «definizio gaurkotua»; euskal literatura «objektu konplexu gisa»; sorkuntza garaikidearen nagusitasuna» (2012: 84). Orduetik aurrerakoan, euskal literaturaren historia egiteko eredu berri batez ari gaitzke Casenaveri jarraikiz.⁸

Casenavek azaltzen duenez (2012: 8-24), egun darabilgun euskal literaturaren eredu historiografikoa Mitxelenak finkatu zuen 1960ko hamarkadaren hasieran, eredu nazionalaren oinarri teorikoak eta historikoak baliatuta,⁹ eta orduz geroztik osatu egin da eredu hori, inguruko kulturetan gertatu bezala, indarrean egondako oinarri metodologikoak eta kritikoak baliatuta. Oro har, euskarazko testu idatzien his-

⁸ Zehaztasun gehiagorako, ikusi Casenave (2010).

⁹ «*Historia de la literatura vasca* liburutik, J.B. Orpustanen *Précis d'Histoire littéraire basque* (1996) obra arte, eredu historiografiko berdina egon da nagusi euskal kulturaren, preseski K. Mitxelenak finkatu zuena» (Casenave 2012: 56).

toria egitetik balio estetiko jakin bat duten testuen historia egitera igaro dira euskal literaturaren historiografoak.¹⁰

Mitxelena 1960an finkatutako ereduaz geroztiko historiografietan jarri nahi genuke artikulu honetan arreta, hots Casenaveren bilakabidean euskal literatur historiografien hirugarren eta laugarren aroetan eta, horretarako, Casenavek berak zerrendatzen dituen historiografietako batzuk aztertuko ditugu.

Arestian aipatutako aroetan idatzitako literatur historiografiak literatur ikasketetako metodologiei jarraikiz egindakoak dira, eredu nazionalaren arabera egindakoak zein eguneratze teoriko-metodologikoen ildoan egindakoak. Hain zuzen ere, euskal itzulpen-eremuaren autonomizazio erlatiboaren prozesua euskal literaturaren beraren autonomizazioarekin bat gertatu da (Ibarluzea 2017: 181-211), eta ikusi nahi dugu bide horretan zer nolako errepresentazioa izan duen itzulpengintzak Casenavek (2012) azaltzen duen literatur kritikaren garapen-prozesuan.

Bada, Casenavek, 1960-1980 bitartean kokatzen duen eredu nazionalaren eta giza-zientzien ekarpenari lotutako garaia erakusgarri, honako lan hauek aipatzen ditu *Euskal literaturaren historiaren historia* (2012) lanean: *Historia de la literatura vasca*, Mitxelena (1960); *Historia de la literatura vasca*, Villasante (1961), sei liburukiz osatutako eta euskal kulturaren norabide nagusiak biltzen dituen *Euskal literatura*, Onaindia (1972-1990); Estornesek zuzendutako *Enciclopedia general ilustrada del País Vasco* lanean literaturari eskaintzen zaskion bost aleak; Jon Etxaideren *Hamasei seme euskalerriko liburua*, (1958; historia ez den arren hurrengo literatur historiografiagileentzako hainbat datu eskaintzen ditu). Halaber, giza-zientzien ekarpenari loturik aipatzen ditu Casenavek Ibon Sarasolaren *Euskal literaturaren historia* (1971) eta *Euskal literatura numerotan* (1974), eta Joan Mari Torrealdairen *Euskal idazleak gaur* (1977) lanak. Azterketa honetarako euskal literaturari buruzko monografia orokorrak hautatu ditugu, hots, liburuki bakarrean emandakoak eta euskal kulturari buruzko obra zabalagoetan zati ez direnak. Hala, Casenavek zerrendatutako artetik alde batera utzi ditugu Onaindiarena, Estornesena, Etxaidereana eta Torrealdairena. Sarasolaren kasuan, Casenavek aipatzen dituen bi lanak konbinatzen dituen 1976ko gaztelaniazko edizioa hautatu dugu, Casenavek aipatzen dituen 1971ko eta 1074ko biak biltzen dituen aldetik eta autoreak aurreko lanak zuzentzeko eta argitzeko tartea izan zuen aldetik (argitalpenaren kronologiari dagokio hautua, hortaz, eta ez historiografiaren argitalpen-hizkuntzari). Berdin jokatu dugu gainerako historiografiekin ere: historiografiak edizio bat baino gehiago izan dutenean, edo itzulita argitaratu diren kasuetan, azken bertsioa izan dugu aztergai.

Casenavek 1980az geroztiko eguneratze teorikoaren garaian, jarraian datozen «historia orokorrak» nabarmentzen ditu (2012: 69):¹¹ *Historia de la literatura euske-*

¹⁰ «Egungo egunean, orotan egiten den gisa berean, euskal literatura aktibitate estetiko autonomo bezala definitzen da. Ondorioz, definizio kontsentsuala ematen diogu literaturari: ez ditugu gehiago euskara idatziaren historia eta euskal literaturaren historia nahasten. Helburu estetiko jakin batekin idatziak izan diren testuak baizik ez ditugu onartzen literario bezala. Horregatik, xx. mende erdia baino lehen idatziak izan diren testuen parte handiena euskal literaturaren oinarrizko korpusetatik baztertuak dira» (Casenave 2012: 24).

¹¹ Garai eta literaturaren eremu bakarra jorratzen duten lanen zerrenda ere ematen du jarraian (Casenave 2012: 70), baina, hautaketarako-irizpideen berri ematean azaldu dugunez, ez dagokio gure ikerlanari.

rika (Mujika 1979), *Literatura Vasca* (Juaristi 1987), *Précis de littérature basque* (Orpustan 1996), *Euskal kultura gaur* (Torrealdai 1997), *Euskal literaturaren historia txikia* (Kortazar 1997), *Historia de la literatura vasca* (Askoren artean, Urkizu zuz. 2000). Lan horien artean Torrealdairena utzi dugu alde batera, lehenago azaldutako arrazoi berengatik. Horiez gain 2000. urtetik aurrera argitaratutakoen artean zerrendatzen ditu Casenavek Patri Urkizuren *Historia de la literatura vasca* (2000), Patxi Salaberri Muñoaren *Iraupena eta lekukotasuna*, 1900era arteko literaturaz ari dena, eta Iñaki Aldekoaren literatur historiografia, gazteleraz 2004an argitaratua (*Historia de la literatura vasca*) eta euskaraz 2008an emana (*Euskal literaturaren historia*). Horien arteko bakarra utzi dugu alde batera, Salaberri Muñoarena hain zuzen ere, 1900. urtean geratzen delako. Aldekoaren lanen artean, lehenago zehaztu bezala, bigarrena aztertuko dugu, baina 2008ko itzulpenean (lehenago aipatutako irizpidearekin bat).

Casenavek egindako zerrenda 2008an geratzen da, eta ordutik gaur arteko tartean literatur historiografiaren bilakabidearen erakusgarri diren beste bi historiografia ere gehitu ditugu zerrendara, hain zuzen ere, orduz geriztik Olaziregik eta Gabilondok argitaratutako lanak.

Hona hemen, hortaz, lehenbizikoz argitaratu ziren ordenean emanik (ordena horretan aztertuko ditugu, kasu batzuetan lehen bertsioa aztertu ez dugun arren lehenago azaldu bezala), itzulpenaren agerpenari erreparatzeko hautatu ditugun lanen zerrenda:

1. taula

Aztertutako historiografiaren zerrenda eta datuak

1. berts.	Ikerketa honetarako baliatutako bertsioa	
1960	Mitxelena (2011): <i>Historia de la literatura vasca</i>	Eredu nazionala ezartzea eta gizarte-zientzien ekarpena
1961	Villasante (1979): <i>Historia de la literatura vasca</i>	
1971	Sarasola (1976): <i>Historia social de la literatura vasca</i>	
1979	Mujika (1979): <i>Historia de la literatura euskerika</i>	Materialen ugaritzea & berritze metodologikoaren garaia
1987	Juaristi (1987): <i>Literatura vasca</i>	
1996	Orpustan (1996): <i>Précis de littérature basque</i>	
1997	Kortazar (1997): <i>Euskal literaturaren historia txikia</i>	
2000	Urkizu (2000): <i>Historia de la literatura vasca</i>	
2004	Aldekoa (2008): <i>Euskal literaturaren historia</i>	
2012	Olaziregi (2012): <i>Basque Literary History</i>	Azken hamarkadako lanak: eredu berriak
2016	Gabilondo (2016): <i>Before Babel. A History of Basque literatures</i>	

6. Euskal literatur historiografiaren azterketa

Aurreko atalean zehaztutako corpuseko historiografiak modu kronologikoan ekarriko ditugu jarraian, eta banaka-banaka ikusiko dugu bakoitzean itzulpenari lotutako zer-nolako tratamendua egiten duten lanen egileek.

6.1. Mitxelena ([1960] 2011): *Historia de la literatura vasca*

Hizkuntzalaria zen Mitxelena, baina literaturaz zabal eta zorrotz idatzi zuen; honela dio, Lasagabasterrek:

Si los escritos de Mitxelena sobre literatura —reseñas de libros, artículos, prólogos, etc.— pueden considerarse como textos «menores» en el conjunto de su obra y en comparación con sus trabajos lingüísticos y filológicos, vistos sin embargo en el contexto contemporáneo de la situación de la crítica literaria vasca, adquieren una dimensión si no nueva, sí al menos importante y decisiva. De hecho, a lo largo de más de treinta años, Mitxelena no deja de publicar en diferentes revistas del país su visión personal de la literatura vasca a través de reseñas de libros de autores vascos, tanto clásicos como modernos, pero también, y su curiosidad intelectual lo hace necesario y lo explica, escritores de otras literaturas. (Lasagabaster 2007: 238)

Izan ere, *Egan*, *Zeruko Argia*, *Anaitasuna* zein *Deia* agerkarietan eman zituen literaturari buruzko iruzkinak, eta, hortaz, 1950eko eta 1980ko hamarkada bitartean, Mitxelenaren irudia funtsezkoa izan zen literaturaren kritikan (Lasagabaster 2007: 238). Mitxelenak egindako ekarpena, orrialde-kopuruagatik ez eze, beste honegatik ere bada garrantzi handikoa: «por el excepcional conocimiento del euskera que sirve de base a su análisis de los textos literarios, por la serena lucidez de sus juicios, y por la excepcional cultura desde la que Mitxelena hace su crítica literaria» (*ibidem*).

1950eko hamarkadan Mitxelenak Orixeri eskatu zion 1927ko historiografia berri-ritu zezala, baina Orixek ezezkoa eman zion. Mitxelena bera lotu zitzaion lan horri, hortaz, Guillermo Diaz Plajak Madriletik eskaria egin zionean (Casenave 2012: 56).¹² Emaitza Diaz Plajak zuzendutako *Historia General de las literaturas Hispánicas* (Bartzelona, 1958) lanerako idatzitako *Literatura en lengua vasca* izan zen. Lan hori moldatuta ondu zuen gero Mitxelenak aztergai dugun historiografia-lan hau, eta Minotauro argitaletxean agertu zen, 1960an. Aurreko lan hartatik abiatu izanak azal litzake historiografiaren beraren zenbait ezaugarri, eta Madrilen argitaratzeko egin izana izan daiteke zenbait kronologia-hauturen arrazoia; adibidez, 1850. urtea hartu izana epemuga gisa aro bat sailkatzeko.

1960an Minotauro argitaletxean «Biblioteca vasca» bildumako VII. liburuki gisa agertutakoa, ondoren, 1988 eta 2001ean Erein argitaletxeak berrargitaratu zuen eta 2011n ere eman zuten *Luis Michelena. Obras completas* bilduman, XIII. liburukian.¹³

Casenavek azaltzen duenez, Mitxelenenak bi oinarri nagusi ditu: historialarien zehaztasuna eta ikertzailearen autonomia. Euskarazko testuekin osatu zuen euskal literaturaren corpusa, metodologia historikoari jarraitu zion, eta literaturaren historia kasu batzuetan gertakari politiko, ekonomiko eta kulturalekin lotu zuen. Corpusa hautatzean aurrekoen kanon-aukerak ezeztatu zituen, eta hiru hautu metodologiko egin zituen (Casenave 2012: 56-60): «Mitxelenarentzat, Euskal literatura, euskaraz

¹² Are gehiago, Joseba Andoni Lakarrak Koldo Mitxelena katedraren III. Biltzarrean (2012ko urria), Casenaveren hitzaldi baten osteko solasaldian aipatu zuenez, halako proiektu batean Orixek ez zukeen tarterik izango, Plajaren proiektuko partaideak ikertzaile entzutetsuak baitziren (Ikusi aipamena esteka honetan <https://www.youtube.com/watch?v=s2cpkw5-FrM>, 53: 43tik aurrera).

¹³ Azterketa honetarako baliatu dugun edizioa *Luis Michelena Obras completas* bildumako XIII. liburukian argitaratutakoa da. Hortaz, darabiltzagun orrialde-zenbakiak edizio horri dagozkio.

idazten den literatura da» (2012: 59); «Mitxelenaren bigarren aukera nagusia eredu «nazionala»-rena izan zen. Berritz ere erran behar da eredu «nazionala» finkatu zuela eta ez «nazionalista»» (2012: 59); «Hirugarren aukera nagusia, estetika mailan egin zuen, «literatura»-ren definizioan hain zuen. Hortan, Europako kulturaren nagusitu zen modernitatearen aukera egin zuen» (2012: 60).¹⁴

Mitxelenak berak aitortzen du hizkuntzalaria zela, eta ez literaturan aditua, «Al lector» izeneko hitzaurrean; bada, hargatik saiatzen da bere alorreko gaietan ahalik eta zehatzena izaten (1960: 84). Itzulpenei buruzko aipamenei dagokionez, bere lanean itzulpenak (zein bestelako testuak) sartu izanaz ondo jakitun da, eta batez ere hizkuntzaren ikuspegitik begiratzen die, gainerako testuekin egiten duen legez; euskal testuen historia egiten duela argi uzten du hasiera-hasieratik. Berritzulpenak eta sasi-itzulpenak ere identifikatzen ditu. Nolanahi ere den, aipatutako testuen garaiak aurrera egin ahala, itzulpenei buruzko aipamen gutxiago ageri dira.

Mitxelenak bere historiografian itzulpenaz darabilen diskurtsoari dagokionez, hiruretarik egiten du: arkeologia, azalpena eta kritika historikoa; ez du beti denetarik egiten, baina hirurak darabiltza antzeko neurrian, eta alde horretatik, orekatua da.

Mitxelenak ez dio produktuari soilik begiratzen, eta argi bereizten ditu itzulpenak eta sorkuntza-testuak: testu bat itzulpena edo sorkuntza-testua den ez dakienean, edo zalantzazkoa denean, beren-beregi aipatzen du. Bereizketa hori argia da, halaber, testuak iruzkintzeko moduan, eta lehenago esan bezala, hizkuntzazkoak dira balorazio gehienak, hizkuntza-ezaugarriak, dialektalak... xeheki aztertzen ditu; izan ere, itzulpenak berak eta itzulpenaren funtzionalitateak xede-testuak ezaugarritzen dituen ustekoa da Mitxelena. Leizarragaren lanaz ari dela, adibidez, testuinguruak, testu motak eta testuaren hartzaileak zein ziren kontuan hartzeak egilearen hautu linguistikoak moldatu zituela azaltzen du (1960: 115-116). Ikusten dugunez, itzulpen-testuak iruzkintzen dituenean, itzulpen-prozesu osoari erreparatzen dio, ez soilik produktu testualari: baliatutako bertsiok, zubi-hizkuntzak, itzulpen-estrategiak... aipatzen ditu sarri, bai eta jatorrizko testuaren eta itzulpenaren arteko erkaketa egin ere.¹⁵ Ahal duenean, gainera, itzultzailearen habitusarekin eta itzulpenaren funtzioarekin lotzen ditu, eta funtzioak eta hizkuntza-ezaugarriak lotzeko saioak egiten ditu, batak besteari nola eragiten dion azalduta zenbait kasutan, hots, itzulpen diskurtsoen artetik azalpena eginez. Horrez gain, zenbait itzulpenen irismenari edo eraginei buruzko aipamenak ere egiten ditu (kritika historikoa). Adibidez, Mendibururen itzulpenak bertsolari baten baino gehiagoren inspirazioa piztu zuela esatean, itzulpenek

¹⁴ Casenavek aipatzen dituen hautuez mintzatu zen dagoeneko Lasagabaster (2007): «no hay propósitos innovadores, en cuanto a metodología y a los conceptos operatorios utilizados. El valor está en el rigor con que son tratados autores y textos, una periodización de la historia literaria vasca que, pese a su carácter provisional, está hecha generalmente con rigurosidad [...] y una conciencia clara en el autor de las limitaciones que tiene en el mismo punto de partida» (Lasagabaster 2007: 240-241).

¹⁵ Adibide baterako, begiratu Lardizabalen egokitzapenei buruz ari delarik egiten duen aipamena: «En el mismo límite del período que consideramos en este capítulo está Francisco Ignacio de Lardizábal, nacido y muerto en Zaldibia (1806-1855), autor de *Testamentu zarreco eta berrico condaira* (1855, reimpresso en 1887), arreglo del Royaumeont como el del labortano Larreguy, para el que sin duda tuvo presente la versión de éste. Es probablemente la obra que ha sido más leída en Guipúzcoa en los últimos cien años, y no sin razón: aunque algo monótono, Lardizábal es un buen hablista y un buen narrador. Se le debe también una *Gramatica vascongada* (1856), basada en Larramendi» (Mitxelena 1960: 160).

izandako harreraren era zabalkundearen berri ematen du (1960: 168-169). Zenbait autoreren kasuan, gainera, bereizi egiten ditu unean uneko itzulpen eta idazketa-estrategiak.¹⁶ Beste kasuren batean, ez da ausartzen testuari buruzko iruzkinik egiten, testuaren jatorrizko bertsioa ezagutzen ez duela eta.

Itzulpenen funtzioaz denaz bezainbatean, funtzio dialektologikoa, didaktikoa eta fundazionala aipatzen dira batez ere XIX-XX. mendeak baino lehen. Funtzio kulturalari dagokionez, Mitxelenak berak dioenez, itzulpen jakin batzuek literatur aroak markatzen dituzte, eta hori nabari da, batez ere, testu garaikideez ari delarik. «Entre dos siglos» azpiatalean, euskal literaturaren garai berri baterako zantzuak ikusten ditu Mitxelenak, eta itzulpenak ordura arte landu gabeko literatur esparruak jorratzeko bide gisa aurkezten ditu:

[...] se trata con empeño de buscar a la lengua nuevos campos de manifestación, de cultivar los que estaban sin cultivo, y por consiguiente es cada vez mayor el número de traducciones de obras profanas consideradas como modelos. En contraste con el cerrado utilitarismo anterior, la nueva literatura no deja a veces de ser demasiado desinteresada: no se sabe muy bien, en efecto, a qué público pueden estar destinadas algunas de sus producciones. (1960: 178)

6.2. Villasante ([1961] 1979): *Historia de la literatura vasca*

Luis Villasante frantsiskotar eta euskaltzainari Julio de Urquijo Filologia Mintegiak egin zion azterlan hau idazteko mandatua (1979: 17), eta 1961ean argitaratu zen *Historia de la literatura vasca*, Mitxelenaren historiarekin bateratsu.¹⁷ 1979an berargitaratu zen, zuzenduta eta osatuta,¹⁸ berrediziorako erreferentzia bibliografikoak, aurkibideak eta autoreen inguruko datu osagarriak gehitu zituen Villasantek (1979: 10). Villasanterena euskal literaturaren ikerketarako mugarrietako bat izan zen, batez ere bertan bildutako datuen ugaritasuna dela eta. Lasagabasterrek dioen moduan, Villasanterena, Mitxelenaren atzetik etorri ziren lanekin batera, «más que historias propiamente dichas, son por lo general «materiales» para una historia de la literatura vasca [...]. Hay una acumulación exhaustiva casi, de los datos empíricos: autores, catálogo de obras, fechas, etc.» (Lasagabaster 2007: 240). Ezbairik gabe, horixe da lan honen kasua, eta datu-bilketa handia izanagatik, ez dago datuak ikuspegi literarioa kontuan hartuta lotzen dituen haririk (*ibidem*).¹⁹ Villasantek berak hitzazurrean aitortu zuen: «En fin, por todo lo dicho, se comprende que nuestro libro presente por fuerza un aspecto un tanto abigarrado, una galería de personajes bilingües o

¹⁶ Begiratu Iztuetaen inguruko aipamen hau: «Como prosista Iztueta propende a la redundancia y no siempre supo manejar los neologismos manufacturados por Larramendi con la discreción que éste reservaba para las criaturas de su propia mente. Esto resulta particularmente evidente en las traducciones de documentos oficiales, cuyo texto vasco sería punto menos que ininteligible, como se ha solido indicar, si no fuera acompañado del original. Cuando se olvida del ornato, sin embargo, el lenguaje de Iztueta es castizo y natural» (Mitxelena 1960: 162).

¹⁷ Bidenabar, izen bera dute bi historiografiek, eta Mitxelenak hitzaurrea idatzi zion Villasanterenari.

¹⁸ Azken edizio hori darabilgu ikerketa honetan.

¹⁹ Iritzi berekoa da Casenave: «erran daiteke datu-bilketa bat eskaini zuela eta euskal idatziaren historia egin zuela euskarazko literaturarena baino» (2012: 62).

trilingües, con un elenco de obras en vascuence y otro de obras sobre vascuence, pero no escritas en vascuence, etc.» (1979: 21).

Villasante jakitun zen, halaber, ez zituela soilik «literatur» testuak bildu «euskal literatura» izendapenaren abaroan: «Nosotros queremos tomar el vocablo en su sentido amplio de todo libro o publicación escrito en lengua vasca, sin que esto quiera decir tampoco que nuestra intención sea citar o enumerar cuanto se ha publicado en dicha lengua» (1979: 20). Hala, hizkuntzari buruz egindako lanak ere, euskaraz zein beste-lako hizkuntzetan idatzitakoak, txertatu zituen Villasantek bere lanean. Alde batera utzi zituen, ostera, ahozko literaturako gaiak zein beste hizkuntza batzuetan idatzitako testuetan txertatutako euskarazko testu txatalak (1979: 20). Aldez edo moldez, idatzizkoaren historia egin nahi izan zuen. Literatur kritikariek nabarmendu bezala, datuak ahalik eta zehatzen biltzea zen Villasanteren xedea, eta berak ere hala aitortzen du, ez zedin berriz gertatu *Kempisaren* itzulpena lehenago inork egin ez zuela-kon berrituzi zuen itzultzailearena (1979: 18).²⁰

Casenavek, aztergai dugun lanaren ezaugarriak eta historiografia-hautuak laburbiltzean dioenez (2012: 60-61), Villasantek helburu didaktikoa zuen, literaturaren historia lantzen zuten ordura arteko lanei urri eta eskas iritzirik, hutsunea betetzera zetorren berea. Egitura kronologikoa hautatu zuen: mendeka sailkatu zituen autoreak. Mitxelenaren eta Villasanteren obren arteko ezberdintasunari dagokionez, «Mitxelenak obra literarioen kanon bildu baten aukera egin zuelarik, harek egin ahal zabaldu egin zuen. Gainera, sarreran garbi utzi zuen ber, ez zen literaturaren eremura mugatu. Euskaraz idatzi ziren idazlanen biltzera saiatu zen» (*ibidem*).

Villasanteren historiografian nabarmentzekoa da, halaber, euskarari buruzko ikerketak eta literaturaz haraindiko hainbat lan zerrendatu zituela, denak ere ordena kronologikoan emanak, menderik mende, eta mende bakoitzerako azpiatal bi, mugaz alde bateko eta besteko autoreen berri emanek. Halaber, nabarmentzekoak dira editoreez zein edizio-gintzaz egiten diren oharrak: sarri ematen du informazioa inprimategiez, edizio-zuzenketez, inprimatutako ale-kopuruez eta abarrez. Autore bakoitzaren biografiaz eta bibliografiaz gain, autore horiei buruz egin izan diren lanen berri ere ematen du. Lantzean behin euskal obren iruzkin kritikoa egiten ditu, baina, oro har, beste ikertzaile edo kritikarien hitz eta ikerketak baliatzen ditu horretarako. Alde horretatik, itzulpengintzaren historiarako datu arkeologiko asko dakartza.

Historia de la literatura vasca lanaren bukaeran, gaikako aurkibide bat txertatu zuen Villasantek (1979: 479-487), bai eta aurkibide onomastiko bat eta aurkibide toponimiko bat ere. Gaikako aurkibideko itzulpenaren presentziak berak islatzen ditu Villasanteren historian itzulpenari dagokion errepresentazioaren hainbat alderdi. Mende bakoitzean aipatutako autore- eta obra-kopuruaren estimazioa eginik, eta kontuan hartuta argitaratutako itzulpenen kopuruak, liburuenak bezala, gora egin

²⁰ Honelaxe azaltzen du Villasantek: «Un buen cura de aldea, animado de los mejores sentimientos e intenciones, nos mostró hace aún pocos meses, una traducción que había hecho él al vasco de la *Imitación de Cristo*. Este creía ingenuamente que nadie anteriormente había hecho este mismo trabajo. Basta hojear nuestro libro para ver que el *Kempis* es tal vez el libro ascético que más veces se ha traducido en nuestra lengua, en todas las épocas y dialectos. Probablemente a más de uno de los anteriores traductores le pasó lo mismo, o sea, que ignoró la existencia de autores que le habían precedido en el mismo trabajo» (1979: 18).

zuela menderik mende, itzulpenen agerpen-kontzentrazioak handiena, historiografia honetan ere, XIX. mendera arteko garaietan agertzen da, eta XX. mendean nabarmen gutxitzen da.²¹ Aipamen-kopurua handiagoa bada ere, kontuan hartzekoa da berdin gertatzen dela publikatutako obra-kopurua osotara hartuta. Bestalde, azpimarratzekoa da erlijio-gaietako obren itzulpenen multzoak historiografia honetan hartzen duen lekua (gaikako aurkibidean itzulpenari lotuta aurkezten diren 24 gaietatik 13 dagozkie testu erlijiosoen itzulpeni). Aurkibide onomastikoari begiratuz gero (1979: 447-467), «itzulpen» edo «itzultzaile» gisa honako bi hauek baino ez datoz sailkatuta: «Larreguy (uno de los traductores de Dasconaguerre)» (1979: 458) eta «Oteiza (traductor bíblico)» (1979: 462). Beraz, badirudi itzulpenari lotutako aipamen guztiak ez direla aurkibide onomastikoan «itzultzaile» gisa soilik sailkatutako autoreen inguruan egiten edo, bestela esanda, itzuli duen oro ez dela «itzultzaile» gisa katalogatzen. Nabarmentzekoa da, beraz, Villasantek zenbaitetan itzulpena eta idazketa mugatzeko edo bereizteko zailtasuna agertzen duela, eta itzultzaile/egile bereizketak lausoak direla sarri.

Azalpena eta kritika oso modu apalean egiten ditu Villasantek, eta, batez ere, itzulpenen inguruko datu arkeologikoak ematen ditu. Villasanterenean badago, ildo horretan, bereiztasun bat; hain zuzen ere, eskaintzen dituen datuen ugaritasunari lotuta: aurreko historiografietan agertzen ziren ohiko datu arkeologikoez gain (nork-zer-noiz itzuli zuen, adibidez), datu gehigarriak ematen ditu edizio gintzaz, inprimategiez, lanen zabalkundeaz, argitaratu gabeko lanez, lanei buruz egindako oharrez eta ikerketez... Bestela esateko, edizioen historiografia egiten du, eta, alde horretatik, itzulpenen edizioaren historiarako datuak ematen ditu. Beste historiografo batzuentzako datu aberatsak uzten ditu, edo, Lasagabasterren hitzak parafraseatuta (2007: 240), «euskal itzulpengintzaren historiarako materialak» ematen ditu, datu arkeologiko horietatik abiatuta itzulpengintzaren historiarako azalpena edo kritika egin ahal izateko.

Villasantek ez du modu esplizituan gogoetarik egiten bere historiografian itzulpenak txertatzeaz zein horien inguruko balio literarioaz. Edonola ere, bere diskurtsoetik ondoriozta daiteke batzuetan zalantza egiten duela auziaren inguruan. Hala izanik ere, Villasanteren hitzetan itzulpen batzuek literatur balio handia dute, baina nabarmentzekoa da hori justifikatzeko ematen dituen adibideen artean egokitzapenak izatea nagusi; gure ustez, horrek eta kultur egokitzapenak goratzeko egindako aipuek egokitzapenak sorkuntzara lerratzeko joera adierazten dute.

Villasantek zenbait itzulpenen inguruko balorazioak egiten ditu, eta, oro har, bietarik baliatzen du itzulpenak iruzkintzeko: inoren arrazoiketa edo norberarena. Besteren hitzak darabiltzan aldetik, eta besteren ikerketak eta lanetako aipamenak dakartzan aldetik, Villasanteren lana, historiografo honen iritzi-iturri bainoago, bestelako testu eta literatur kritikariek zenbait itzulpen-lani buruz agertutako iritzi-iturritzat jo dezakegu. Villasantek itzulpenak iruzkintzeko bere hitzak darabiltzanean, batez ere bere ideia linguistikoak azaleratzen ditu. Edonola ere, itzulpen-prozesuari begiratzean, hizkuntza-aldaketa hutsari begiratzetik haratago (testuaren egitura-aldaketei

²¹ Agerpenei mendeka begiratuz gero, honako hau da sarrerren banaketa: gaikako aurkibidean itzulpenari eskainitako 40 sarreretatik 3 XVI. mendeko itzulpen-lanei buruzkoak dira, 3 XVII. mendekoei buruzkoak, 9 XVIII. mendekoei buruzkoak, 14 XIX. mendekoei buruzkoak eta 11 XX. mendekoei buruzkoak.

ere begiratzen diela nabarmentzekoa da), harrerari ere erreparatzen dio, eta zenbait itzulpenek izandako zabalkundeaz ere mintzo da, hartzailleak ere kontuan hartuta. Villasantek irakurleriak ontzat jotako itzulpenari irizten dio itzulpen ona, hots, garaiko irakurleen zaletasunetara egokitzen dena.

Orokorrean, auto-erreflexibitatearen alde egiten du Villasantek maila diskurtsiboan (praktikan bere garaiko ideietatik ari bada ere): dioenez, itzulpenari buruzko iritziak aldatu egiten dira historian zehar, eta historia egiten duenak jakitun izan behar luke bizi duen garaitik egiten duela eta bizi duen garaia baldintzaturik egiten dituela iruzkinak.

6.3. Sarasola ([1971] 1976): *Historia social de la literatura vasca*

Batez ere lexikologia eta lexikografian egindako ekarpen zabala zor diote euskal ikasketek Sarasolari, baina bestelako langintzetan ere ibili izan da, eta hainbat lan argitaratu eta koordinatu ditu; esaterako, euskal testuen edizio gintzan zein euskal literaturaren esparruan. Saiakerak, poesia eta narrazioak idatzi izan ditu eta aztergai dugun literaturaren historiografia hau idatzi zuen garaian²² aritu zen batez ere literaturaren inguruan.²³ Sarasolak badu itzultzailetik ere, eta 1970ekoak dira, esaterako, besterekin elkarlanean itzultitako hainbat lan.²⁴ 1970eko hamarkadan emandakoak dira, halaber, *Euskal literaturaren historia* (Lur, 1971), *Txillardegi eta Saizarbitoriaren nobelagintza (irakurlearentzat gidaria)* (Kriseilu, 1975), *Euskal literatura numerotan* (Kriselu, 1975) eta *Historia social de la literatura vasca* (Akal, 1976).

Bada, zehazki, azken lan hori 1971ko lana osatuta eman zuen: besteak beste, 1975eko *Euskal literatura numerotan* laneko zenbait datu txertatuta eta erdal irakurlearentzako ohar argigarriak emanez. *Historia social de la literatura vasca* (Akal, 1976) 1971n emandako *Euskal literaturaren historia* (Lur) gaztelaniazko bertsioa da, Jesús Antonio Cid-ek gaztelaniaz jarria eta Sarasolak zuzendua eta gainbegiratu, erdal irakurleak ezagutuko ez dituen alderdiak argitzearen (1976: 11-12).

Cidek Sarasolaren lanari egindako hitzaurrean gaztelaniazko bertsio hau beharrezkotzat jotzen du euskal literaturaren ezaugarriak eta bilakabidea bestelakoak direlako gaztelaniazko literatuarenaren aldean, eta haren hitzetan, bertakoei dagokie tokian tokiko literaturaren berri ematea:

Tratándose de la literatura marginal de un país de cultura disglósica hace siglos, al lector peninsular tal vez le sea difícil admitir que una traducción al euskera del Kempis, unos sermones de Mendiburu, o un mismo poema social de Aresti, sean obras más «vascas» que, por ejemplo, La Leyenda de Jaun de Alzate. Debo confesar que ese

²² 1971koa da euskarazko bertsioa, aztergai dugun hau 1976an gaztelaniaz argitaratu bazen ere.

²³ 1967an, esaterako, *Kriseilu* argitaletxea sortu zuen beste hainbat lagunekin, bai eta *Lur* argitaletxea ere, 1969an; *Zeruko Argia*, *Jakin*, *Oh! Euzkadi* eta *Anaitasuna* aldizkarietako batzordekide izan zen; Euskaltzaindiaren Lizardi poesia-saria jaso zuen 1966an eta Mikel Zarate saiakera-saria 1971n.

²⁴ Arantza Urretabizkaiarekin batera itzuli zuen Sarasolak *Afrikar iraultzaren alde* (Frantz Fanon, Lur), eta Arantza Urretabizkaiarekin eta Ramon Saizarbitoriarekin batera *Mendebaleko ekonomiaren historia: merkantilismotik 1914-era arte* (Lur). Bestelako itzulpenak ere egin izan ditu Sarasolak, esaterako *Kandido* (Voltaire, Lur) zein *Teseu* (André Gide, Elkar). Sarasolaren itzulpenen zerrenda EIZIE elkartearen Nor da Nor datu-basean dago ikusgai: <http://nordanor.eus/nor?id=702>

es mi caso, pero no se trata ahora de saber cuál es nuestro caso sino, por una vez, de entender cuál es el suyo, y la impresión es que cuando la parte sustancial de un pueblo decide mantener su identidad y no relegarla a residuo folklórico para usos turísticos, la claridad de formulaciones es una exigencia mínima y es a ellos a quienes compete trazarlas. (1976: 8)

Cidek jarraian adierazten du gaztelaniazko irakurleak lehenago ere Mitxelena eta Villasanteren lanak bazituela, baina Sarasolak lan honetan euskal literaturaren bilakabidea euskal gizartearen bilakabidearekin lotzeko saioa egiten duela, eta hargatik dela interesgarri (1976: 8-9).

Hala, 1976ko gaztelaniazko bertsiorako, Ciden hitzaurreaz gainera, Sarasolak beste hitzaurre bat gehitu zion 1971ko lanari. Hitzaurre horretan hizpide ditu izenburuak eta autoreak izendatzeko baliatutako moldeak, *Euskal Herria* kontzeptu geografikoari buruzko azalpenak, euskal hiztun-kopuruen araberrako zonaldeen sailkapena, dialektoei buruzko argibideak, literatur ekoizpenari, idazleen profiei zein euskal irakurleei buruzko datuak, euskara batuaren historiari buruzko jakingarriak eta hizkuntza-molde hori darabilten obren eta idazleen joerak. Datu horietako asko, besteak beste itzulpenen zenbatekoa, Sarasolak hitzaurrean bertan zehazten duenez 1975eko *Euskal literatura numerotan* lanetik ekarriak dira.

Bi hitzaurre berri horien ondoren, 1971ko lanak zekartzan atalak datoz: «Prólogo a la edición vasca», «Primera parte 1545-1901», «Segunda parte 1901-1964» eta «Tercera parte 1964-1971». Azkenik, arestian aipatutako «Cuarta parte (Autores y obras)» atala dakar, gaztelaniazko argitalpenerako osatua eta moldatua.

Liburuaren mamari dagokionez, ordura arteko historiografieta garrantzitsutzat jotako hainbat testuri balio literarioa kentzea eta ordura arteko historiografieta literatur ikuspegitik balioetsi ez ziren testuak goratzea da Sarasolaren asmoa. Izan ere, Sarasolaren ustez, literaturaren eta euskal testuen historia, biak bat ziren ordura arte, eta irizpide linguistikoen arabera aztertu ziren testu guztiak (1976: 31). Gisa berean, literatur eremuaren autonomizazioa dagokigun historia-lan hau idazten duen garaian gertatzen ari dela adierazten du, eta jakitun da berak idatzitakoa autonomizazio horren eragile edo emaitza dela, alde edo moldez. Literaturaren historia egiteko irizpide literarioak aintzat hartu behar direla uste du, ordura arte egin ez bezala (1976: 57).

Asmo zehatz batekin idatzi zuen Sarasolak bere historia soziala, eta, jakina, adituek diotenez, egin zion ekarpenik euskal literatur historiografieta historiari:

Había que hacer una historia social de la literatura vasca, en un intento de superar lecturas planas y meramente empíricas de nuestra historia literaria y ayudar a desmontar visiones demasiado ingenuas, beatíficas y provincianas de nuestro presente y sobre todo de nuestro pasado literario. Sin embargo, el estudio general adolece de una lectura demasiado mecánica y en el fondo de «reflejo» de la relación literatura-sociedad, limitaciones que apenas se corrigen con las matizaciones, notas a pie de página o ampliación de la última parte del trabajo, que se han añadido a la versión castellana, la cual el autor ha titulado precisamente *Historia social de la literatura vasca*. (Lasgaster 2007: 242)

Kritikak kritika, hainbat berrikuntza zor zaizkio Sarasolaren lanari. Aipatu dugu lehenago literaturaren ikuspegi soziala baliatzea. Bada besterik, hala nola hausturaren kontzeptua baliatu izana: «Euskal literaturaren bi fetxa nagusiak, 1901 eta 1964, alde edo moldez gertakizun politiko biri lotzen zaizkie» (Casenave 2012: 94). Bes-

talde, literatur ekoizpena zenbatestea ere berrikuntza da:²⁵ aurretik aztertu ditugun bi historiografietan, esaterako, ez zegoen halakorik. Bada, itzulitako obrak ere zenbatzen ditu literatur ekoizpenaren barruan, baina ez du irakurketa zehatzik egiten itzulpenek literatur ekoizpenean izandako lekuaz.²⁶

Berariaz aipatzen du Sarasolak badakiela euskal literaturaren historiografian itzulpen lanak sartu dituela, eta nolabait justifikatu egiten du, esanez gure literaturaren ezaugarriekin lotu beharrekoa dela, baina beste literatura batzuetan albo batera utziko lirakeela egokitzapenak eta itzulpenak literatur historiografia batean (1976: 39). Ildo horretan, ordura arte literatur historiografietan kontuan hartutako zenbait lanen literatur balioa ukatzen du Sarasolak. Hain zuzen ere, itzulpenak direlako ezin dira sorkuntzarekin parekatu. Hara zer dioen Leizarragaren lanez ari dela:

[...] no contienen apenas una página que no sea traducción. Por este motivo, no se puede comparar al escritor Leizarraga con el escritor Axular, como ahora algunos pretenden hacer, pues en la labor de traducción que realiza Leizarraga no existen posibilidades para la creación literaria. Otra cosa muy distinta es comparar la lengua de Leizarraga con la de Axular. (1976: 40-41)

Itzulpen-lanak eta sorkuntza-lanak zaku berean sartzerik ez dago, beraz. Fenomeno bitxi bat agertzen zaigu jarraian: itzulpena bera baliatzen da lehenago ukatzeko erabili den modu berean. Izan ere, lan bat itzultzea lan horren legitimazio-bide da: «La obra de Axular ha podido ser traducida a otra lengua, como sucede con las obras maestras de todas las literaturas, lo cual no tendría sentido en el caso de Leizarraga» (Sarasola 1976: 41); alabaina, era berean, lerro batzuk lehenago zioenaren haritik, testuak literaturtasuna galtzen du xede-eremuan txertatzen denez gero.²⁷ Are gehiago, itzulpenean ere agertzen diren zenbait auzi, sormen-testuetan estetikoki balioets daitezke Sarasolaren ustez (ez, ostera, itzulpenen kasuan):

Como Leizarraga, Axular era consciente del problema de la falta de unidad lingüística, y en este sentido se expresa en su prólogo «Irakurtzaileari». Pero Axular ha sido el primero, y último hasta ahora, en nuestra literatura, que ha sabido convertir este problema en un valor estilístico. (1976: 45)

Leizarragarekin erabilitako ikuspegi beretik egiten ditu Orixeren itzulpenen aipamenak; izan ere, bere lana aurkeztean ere auzitan jartzen da itzulpenen literatur balioa:

El escritor más importante de este período, lo que no quiere decir que sea el mejor, es Nikolas Ormaetxea «Orixe». En esa opinión concurren todos los críticos.

²⁵ Gogoratzekoa da argitalpenen kopuruak ematen dituela taula batean.

²⁶ Ekoizpena kuantifikatzen eta sailkatzen aritu zeneko zailtasun baten berri ematen du Sarasolak laugarren kapituluaren bukaera aldera: «Otra de las clasificaciones fue obras originales/traducciones. También esta clasificación presentó dificultades, debido al gran número de adaptaciones de obras escritas en otras lenguas que presenta la literatura religiosa vasca» (1976: 179-180). Esan bezala, egokitzapenak literatur ekoizpenaren barruan jatorrizko sorkuntza-lanen edo itzulpenen artean sailkatzeko zailtasuna ageri zaigu pasarte horretan.

²⁷ Hona hemen beste adibide bat: «Desde un punto de vista estrictamente lingüístico, la obra de Leizarraga y otros autores está, en realidad, más lograda en algunos aspectos que la de Axular. No puede, en cambio, decirse lo mismo en cuanto al valor literario; desde este ángulo el caso del autor de *Guero* es excepcional dentro de la literatura vasca» (1976: 45).

Cuando se habla de «Orixe» es obligado decir que se trata de «el escritor más representativo de su tiempo» o que es «el mejor de los prosistas vascos»; pero, aunque muchos piensen lo contrario, no es serio atreverse a afirmar que es «el mejor autor de la literatura vasca». El caso de «Orixe» se asemeja en mucho al de Leizarraga. Si se analiza su obra con un criterio literario, sólo pueden tenerse en cuenta sus poemas y algún trabajo en prosa, porque todo el resto de su producción son traducciones. (Sarasola 1976: 90)

Idea bera berresteko balio digu lanaren hirugarren kapituluan, euskal literatura-aren ikuspegi eta planteamendu berriak azaltzen dituenean, itzulpenaren aipamenik ez egitea. Betiere Sarasolaren hitzei jarraikiz, beraz, literaturtasuna jatorrizko lanetan gordetzen da, eta ez itzulpenetan. Horrek ez du kentzen, ostera, itzulpen-tes- tuak balio linguistikoa izatea eta hizkuntza lantzeko tresna izatea: «En lo que toca a la lengua, en cambio, no sucede lo mismo; «Orixe» conocía admirablemente el eus- kera y lo manejaba con igual maestría en las traducciones que en sus obras originales» (1976: 91).

Labur esanik, Sarasolaren xede nagusia da ordura arte irizpide linguistikoz iruz- kindutako literaturari irizpide literarioz begiratu behar zaiola aldarrikatzea. Era ho- rretan, saioa egiten du ordura arte behin eta berriz aipatutako zenbait lani balio li- terarioa kentzeko eta balio linguistikorik ez zutela-eta aipatu izan ohi ez ziren testu batzuk goratzeko; hain zuzen ere, arrazoitze horretarako darabil, sarri, itzulpenen ai- pamena: itzulpena bera baliatzen du itzulitako obrek xede-eremuko literatur lan gisa izan dezaketen balio literarioa ukatzeko. Bada, azken hori paradoxikoa gerta daiteke, literatur lanen legitimazio-bidetzat ere jotzen duelako itzulpena;²⁸ halere, nolabait, behin lan bat itzulita, balio linguistikoa besterik ez du itzuli den eremuan Sarasola- rentzat.

Itzulpenei buruzko gainerako aipamenak literatur ekoizpena kokatzeko darabiltza (datu arkeologikoak ematen dira, batez ere, denboran aurrera egin ahala desagertzeko joerari jarraituz). Halaber, zenbait testu fundazionalen berri emateko egiten dira ai- pamenak; esaterako, modu esplizituan ez badio ere, eleberrigintzaren lehen pausoez ari dela:

Tras la traducción de una obra de J.B. Dasconaguerre, que apareció en 1870 con el título *Atheka Gaitzeko Oihartzunak* (=Ecos del paso malo), el ensayo novelístico de Elissanburu antes citado y la adaptación por A. Apaolaza de un relato de A. Trueba. *Patziko Txerren* (1890), la actividad novelística comienza con el siglo. (1976: 146)

Kritika historikoa egiten du, hortaz, itzulpenak eleberrigintzaren bilakaeran izan- dako tartea ikusaraziz. Antzeko zerbait gertatzen da saiakerari dagokionez, eta hara zer dioen «La literatura actual» azpiatalean, saiakera hizpide hartuta: «Índice signifi- cativo de este proceso constituyen las traducciones de las obras de clásicos marxistas que comenzaron a publicarse a finales de los años 60» (1976: 175). Genero horreta-

²⁸ Loidiren obra katalanera itzuli izana legitimazio-bidea dela-eta aipatzen duelakoan gaude: Idea hori Loidiren lana aipatzean errepikatzen da: berariaz zehazten da Loidiren obra jakin bat beste hizkun- tza batera itzuli izana, obraren harrera onaren adierazle gisa: «José Antonio Loidi (1916). Farmacéutico. *Hamabost egun urgain'en* (=Quince días en Urgain) (1955) novela policíaca bien estructurada de origi- nal desenlace, muy bien acogida por crítica y público. Ha sido traducida al catalán, *Quinze dies à Urgain* (1961)» (Sarasola 1976: 158).

rako sarbide izan ziren, hortaz, itzulpenak. Bide horretan, itzulpenaren kritika historikoa ere egiten duela esan dezakegu.

6.4. Mujika (1979): *Historia de la literatura euskerika*

Luis Maria Mujika irakaslearen lanen arteko²⁹ *Historia de la literatura euskerikak* ez du oihartzun handirik izan euskal ikasketetan. Lasagabasterrek ez du aipatzen 2007ko artikuluan. Casenavek, ostera, zerrendatu egiten du: izenburua eta egilea aipatzen ditu 2012ko lanean, «4. Euskal literaturaren historia berritua (1980-2000)» kapituluan, garai hartan unibertsitateetako sail berriek premiak agerrarazita euskal literaturaren historien eskaria indartu eta eskaintza joritu egin zela azaltzean (1976: 69). Bada, aztergai dugun Mujikaren historia 1979an argitaratu zen, Haranburu argitaletxean. Badirudi kritikak eta ikerketak ez diotela lan honi tarte gehiegi eskaini, baina guk atal bat eman nahi diogu hemen, alde edo molde itzulpengintzari buruzko aipamen sistematikotasunik gabekoen, zehaztugabeen zein gaitzesleen erakusgarri baita. Kontraesana da gure ustez Mujikaren aldetik «itzulpen baino» ez direnak ez aipatzea xede izatea bere lanean, baina itzulpenak sarri izatea hizpide.

Gainerako historiografietan bezalaxe, batez ere XVII. eta XVIII. mendeetan egiten dira itzulpenei buruzko aipamenak, eta historiografiaren kronologiak aurrera egin ahala zehaztapenak eta aipamenak nabarmen urritzen dira. Datu arkeologikoak eta kritika historikoa egiten ditu, baina ez modu orekatuan. Orokorrean, itzulpenaren balio literarioa ukatu egiten da Mujikaren historiografian, eta sarreran itzulpenei tartetik egingo ez diela dioten arren («Nos parece improcedente el nombrar a una gran cantidad de autores, que en realidad no son sino traductores de obras extranjeras o bien simples acomodadores de temarios religiosos», 1979: 8-9), eskaini eskaintzen die tartetik historiografia osoan zehar. Sarri aurki ditzakegu itzulpeni buruzko adierazpide gutxiesleak; Sarako Etxeberriz ari denekoa,³⁰ adibidez, non sorkuntza-literatura goratzeko, itzulpena ukatzen den. Xurioren lanak ere ildo berean iruzkintzen ditu,³¹ «itzulpenak baino» ez direla esanez, bertako estiloen egindakoak «badira ere». Bestelako balioa esleitzen dio itzulpenari Mujikak, linguistikoa,³² eta itzulpena ez igartzeko goratzen da.³³ Nolabait, itzulpena hizkuntza zorrozteko tresna da, euskara lantzeko bidea, ez sormen-ariketa literarioa.

²⁹ Besteak beste, bereak dira *Diccionario General y Técnico* (Ediciones Vascas, 1977) gaztelania-euskara eta euskara-gaztelania hiztegia eta Gipuzkoako hainbat herritako toponimia-biltzeko lanak. 1982an, *Latina eta erromanikoaren eragina euskarari* (Sendoa) argitaratu zuen; 1985ean, *Euskal lirika tradizionala* (Haranburu); 1983an, *Lizardiren lirika bideak* (Haranburu); 1984an, *Miranderen poesigintza* (Haranburu). Literatur sorkuntzan ere oparoa izan da Mujika: eleberriak, poesia- eta ipuin-liburuak argitaratu ditu 1963az geroztik gaur arte. 1990eko hamarkadaren erdialdean *Egan* aldizkariaren koordinazioa hartu zuen.

³⁰ «La obra euskérica de Etxeberri de Sara tiene valores intrínsecos. No se trata, como en algunos otros casos, de una producción de mera traducción o acomodación, su obra es original» (1979: 170).

³¹ «Xurio es de destacar, junto a otros autores labortano-suletinos, por su estilo castizo, aunque sus obras solo constituyen traducciones» (1979: 177).

³² Hemen argi ikus daiteke: «Aunque la producción literaria de Leizarraga (por ser traducción) no alcanza las cotas de la obra de Axular, tenemos en él un ejemplo válido de forjador del idioma, en situaciones más difíciles que hoy respecto a la validez literaria del euskera» (1979: 104).

³³ Adibide baterako: «El estilo de Xurio es natural, rico y transparente; no se notan forcejeos en su euskara» (1979: 178).

Hizkuntzazko ekarpena positiboa da kasu batzuetan: «Con todo, el hecho mismo de escribir supone, a veces, aportaciones positivas al cultivo del euskara, como en el caso de Pierre D'Urte o de Xurio» (1979: 179).³⁴ Eta negatiboa beste batzuetan: «Muestra de ese idioma de «laboratorio» es esta traducción *indigesta e ininteligible* del «Padre nuestro»» (1979: 331) edo «Traduce a un euskara tortuoso esa obra, tantas veces vertida a nuestro idioma, de Kempis» (1979: 338) dioenean, adibidez.

Itzulpenen alderdi positibora igarota, poesian, esaterako, itzulpenek berrikuntzak ere ekarri dituztela ondoriozta daiteke Gazteluzarrez ari delarik eta itzulpenaren bidez metrika berriak landu direla dioenean.³⁵ Bestalde, «El «utilitarismo religioso» impulsa a los autores a trabajos de versión o de simple acomodación» (1979: 179) bezalako aipamenteratik ondorioztatzen dugunez, egokitzapenak ere horixe dira: bertsioak edo moldaketa sinpleak. Etxekotzea goستن da testu bat hizkuntzaz aldatzean, baina, era berean, egokitzapenak itzulpenetara lerratzen ditu, ez sormen-testuetara.

6.5. Juaristi (1987): *Literatura vasca*

Jon Juaristik Filologia Erromanikoa ikasi zuen Deustuko Unibertsitatean eta garai berean idatzi zuen *Euskararen ideologiak. Etorkiak* (1976) izeneko lana. Idazlelangintzan ere hasi zen sasoi hartan eta, besteak beste, *Pott bandan* ibili zen Atxaga, Sarrionandia, Ertzilla, Iturralde eta Ordorikarekin batera. Gabriel Arestiren obra aztertu zuen, baita gaztelera itzuli ere. Hain zuzen ere, Arestik utzitako arrastoa agerikoa da azpiatal honetan aztergai dugun historiografian ere; izan ere, Juaristik aitortza egiten dio hitzaurrean, literatur idazleak bereizten irakatsi izanagatik.³⁶

Juaristik 1987an plazaratu zuen hemen aztergai dugun *Literatura vasca* (Taurus), «Historia crítica de la Literatura Hispánica» bildumako 29. alea.³⁷ Juaristiren historiografia honen berrikuntzetako bat da ikuspegi konparatista baliatu izana. Horrez gain, Mitxelena egindako hautu historiko eta soziologikoak egiten ditu Juaristik, eta Sarasolaren lanean oinarritzen da (Casenave 2012: 72). Izan ere, eta aipatu berri du-

³⁴ Bide beretik egina da Ubillosen katiximaren izenburuari jarraitzen dion honako zehaztapen hau: «que no es sino la versión del catecismo de Fleury» (1979: 205); bada, esateko moduak garrantzia duela eta, kasu honetan bertsio bat «baino» ez du kontsideratzen Mujikak beste hizkuntza batetik ekarritako lanaren egokitzapena.

³⁵ «Sin duda, Gazteluzar es un poeta superior a Argiñarats, Harizmendi y Joanes de Etxeberri, especialmente, por la variedad de sus ritmos. Tal variedad hace que la tendencia a la monotonía de las estrofas de Etxeberri, Argiñarats y de otros se vea en Gazteluzar remozada de mayor movimiento y claridad. Si bien en el origen de los muchos de los ritmos de Gazteluzar está el *latín litúrgico* de cantos e himnos, el hecho de salir de uno a dos modelos rítmicos hace que su poesía sea más espontánea y variada.

En el trasfondo de ciertos cuartetos, sextetos, etc. de Gazteluzar hay que ver una influencia (directa o indirecta) de cantos e himnos latinos. La misma labor de traducir los himnos latinos ha conducido a ciertos autores a seguir la métrica del original. En efecto, himnos como «*Pange Lingua*», «*Dies Irae*», «*Veni creator spiritus*», «*Jesus corona celsior*», «*Ave maris stela*» y otros han dejado impronta próxima, tanto en Gazteluzar, como en Argiñarats (al menos, en parte). No se ha de olvidar que una buena parte de la poesía románica de España, Italia, Francia etc. comporta una influencia de los cantorales litúrgicos latinos. Tampoco nuestra poesía, más tradicional, es ajena a tal influencia» (1979: 149).

³⁶ «Aun cuando los criterios utilizados puedan resultar muy discutibles, he intentado en todo momento discernir entre los verdaderos literatos y los simples escritores, distinción ésta en la que me inicié un día el ya desaparecido poeta Gabriel Aresti» (Juaristi 1987: 10).

³⁷ Bilduma berean atera ziren Kataluniako eta Galiziako literaturen historiei buruzko azterketak.

gunez, Sarasolaren esanei lotzen zaie Juaristi hainbat eta hainbat iruzkin kritikoko egiteko. Sarasolaren historiografia ikuspegi soziologikoa aplikatzen duen historiografia-eredutzat jotzen du Juaristik, eta hala adierazten du zehazki bere lanaren amaieran (1987: 148). Sarasolak egin bezala, Juaristik euskal literaturaren barruko hausturak eta eztabaida-uneak baliatzen ditu bere historiografia ardazteko.³⁸ Horrez gain, nabarmentzekoa da xx. mendeko ekoizpenari egiten diola arreta batez ere; halaxe azpimarratzen du Casenavek (2012: 72-73).³⁹

Garaikidetasunari lotuta aipatu beharrekoa da aztertutako aurreko historiografietan bezala, honetan ere gutxitu egiten direla itzulpenei buruzko aipamenak xx. mendera hurbildu ahala. Idazleen ideiak eta ideologia dira ardatz historiografia honetan eta Juaristik gogoeta egiten du testuetan islatzen ote den autoreen ideologia, eta, gainera, kontuan hartzen du idazleen posizio soziologikoak eta ideologikoak obraren harreran izandako eragina (azalpena).⁴⁰ Ildo horretatik egindakoak dira itzulpenei buruzko aipamenak ere.⁴¹ Itzultitako lanen harrerari erreparatzen dio, eta itzulpen-prozedurei buruzko gertakariak beste mugimendu literario batzuekin erkatzen ditu (azalpena). Komeni da gogoratzea Juaristik bereizi egiten dituela egokitzapenak, itzulpenak eta sorkuntza-lanak. Juaristirenean ageri zaizkigu, halaber, gaur arte iraun duten itzulpenari buruzko hainbat ideia: batetik, itzultzaileen egoera periferikoa agertzen digu zenbait itzultzaileekin lotuta⁴² eta, gainera, arrazoi soziologikoak ematen ditu harrerarurritasuna azaltzeko (azalpena). Bestalde, poesia poetek itzuli behar dutelako ideia ere agertzen da Juaristirenean. Lehenbiziko aldiz, zalantzan jartzen du Juaristik ordura arte jatorrizkotzat jotako hainbat testuren orijinaltasuna, eta, euskal literaturako gertakariak Europako eta Espainiako literatur mugimenduekin lotzeko edo ezberdintzeko saiakeran, Juaristi da, gure corpuseko historiografietan behintzat, ahozko literaturaren kapituluan ahozko testu batzuk itzulpenak izan daitezkeela aipatzen duen lehena.⁴³

³⁸ xvi. mendeko sorginen errepresioa, xviii. mende bukaeran eta xix. mende hasierako kontserbadoreen eta progresisten arteko haustura, eta, azkenik, xix. mende bukaeran Unamunoren eta Aranaren arteko borroka ideologikoa.

³⁹ Izan ere, xx. mendeari buruzko kapitulua 94. orrialdean abiatzen da. Kontuan harturik «Historia» atalak 13-134 orrialde-tartea hartzen duela, euskal literaturaren historia osoaren herena hartzen du xx. mendeak (bi heren, oster, xvi-xx. mendeak).

⁴⁰ Esate baterako, Odon Apraizen itzulpenaz egindako aipamen hau: «La tendencia representada por *Arrats-beran*, que intentaba conservar el nivel de autonomía de la lengua poética alcanzado por los poetas nacionalistas sin renunciar a nutrirse de fuentes tradicionales, no tuvo seguidores. Como no tuvo tampoco el acercamiento iniciado por «Lauaxeta» a la poesía de expresión castellana: únicamente —y como dato curioso— merece mencionarse, en esa misma línea, la traducción que el alavés Odon Apraiz hizo del poema de Alberti *Un fantasma recorre Europa* (1933), el mismo año de la publicación de *Arrats-Beran*. Pero Apraiz no era un poeta; por otra parte, el hecho de militar en un sector disidente del nacionalismo y situarse en un contexto marginal respecto a los circuitos de difusión de la literatura euskérica impidieron que su iniciativa tuviera continuidad alguna» (104).

⁴¹ Begiratu, esate baterako, itzulpen bibliko europarren eta euskaldunen kokatzea eta erkatzea 39-43 orrialdeetan.

⁴² xix. mende bukaerako euskal literaturaren pizkundeaz ari dela, prosa-idazleen kokagune subalternoa gogorarazten digu Juaristik, eta zehatzago, Klaudio Otaegi itzultzailearen kasua.

⁴³ Baladez ari dela («Hiru Kapitainak», «Ura ixuririk», «Brodutzen ari nintzen»), itzulpenak izan daitezkeela proposatzen du: «se parecen sospechosamente a los temas correspondientes de la baladística francesa y sugieren la posibilidad de que se trate de traducciones tardías, realizadas probablemente en pleno siglo xix» (1987: 20). Aurrerago ere proposatzen du halakorik Barrutiak idatzitako *Acto para la Nochebuena*

Hargatik, baina, ez die itzulpenei balio literarioa ukatzen, eta euskal literaturaren historiako testu fundazionaltzat jotzen ditu hainbat (kritika historikoa). Literatur eremu beraren barruan sortu eta gaztelaniatik euskarara isuritako lanak ere aintzat hartzen ditu,⁴⁴ bai eta berritzulpenak edo porrot egin duten itzulpenak ere.

Beraz, Juaristik itzulpenei buruz egindako aipamenak aurreko historiografietako aipamenekin erkatuta, esan dezakegu itzulpenari buruzko ideia sistemikoagoa (baita soziologikoagoa ere) ageri duela, oro har.

6.6. Orpustan (1996): *Précis de littérature basque*

Jean Baptiste Orpustan Michel de Montaigne (Bordeaux 3) unibertsitateko irakasleak, itzulpenak egin izanaz gain,⁴⁵ itzulpenetarako tresnak ere egin ditu: frantsesetik nafar-lapurtera klasikora itzultzeko metodoa eta lexiko hautatua eman ditu, adibidez.

1996an argitaratu zuen aztergai dugun *Précis d'histoire littéraire basque*, eta urte berean Daguerre saria eman zioten lan horregatik. Orpustanek berak laneko erraten berri jaso zuen txosten batean, bai eta atal osagarri bat gehitu ere Lazarraga eskuizkribuaren aurkikuntzaren karietara. Txosten hori Orpustanek sarean argitaratu zuen bere webgunean.

Casenaveren hitzetan, Orpustanen historiografia honek aro bat itxi zuen; Mitxelenaren eredia osatu zuen eta, haren ostean etorritakoek eguneratze teorikoa dakarte (2012: 76-78). Baditu berezitasunak eta, Aulestia kritikariak (1998: 223-224) esandakoen harira, Orpustanek bestelako historiografiek ahaztutako autoreak kontuan hartu zituen.⁴⁶ Iritzi berekoa da Casenave (2012: 74-75), eta dio, Orpustanen historiaren eredu historiografikoa Mitxelenarena bada ere, Orpustanenak Mitxelenarena zenbait alderditan osatu egiten duela: batetik, ordura arte gutxi aipatutako zenbait autoreren azterketa monografikoa, biografiatik haragokoa, eskaintzen duela.⁴⁷ Bestalde, Casenaveren ustez, Mitxelenak baino sakonago aztertzen ditu Orpustanek gertakari sozio-historikoen eraginak literaturan. Horrez gain, euskal literaturaren estetika-joerak Europan kokatzeko ahalegina egiten du; halaber, periodizazioan zenbait aldaketa txertatzen ditu Orpustanek gainerako historiekin alderatuta, eta periodiziorako oinarrizko datak frantses kulturaren eragina izan zuten gertakari historikoei lo-

(ca. 1710-1750) antzerki-lanaz ari dela: «Las discalias y los nombres de los personajes, en especial los de los papeles típicos o *empleos* (criado, mesonero, gracioso, etc.), van en castellano, lo que sugiere que, en parte al menos, pueda tratarse de una adaptación de alguna obra escrita en esta lengua» (1987: 61).

⁴⁴ Aranak gaztelaniaz idatzi eta euskarara itzularazitako kondairak aipatzen dira 88. orrialdean, esaterako.

⁴⁵ Historiografoaren beraren webgunean literatur itzulpeni eskainitako atalean daude Orpustanen itzulpenetarako estekak: Saint-John Perse, Proust, Baudelaire, Flaubert eta Rousseau eman ditu euskaraz, besteak beste.

⁴⁶ «Destacaría también el estudio realizado sobre varios autores poco conocidos por la mayoría de los lectores vascos (J. Egiateguy, S. Monho, J. Mendiague, etc.) así como el análisis de los textos y el tratamiento tan enriquecedor y tan distinto del otorgado a algunos escritores como A. Oyhenart (1592-1667) en los manuales tradicionales vascos» (Aulestia 1998: 223-224).

⁴⁷ «Liburu hortan, lehen aldirako sakonki aztertuak dira Oihenart, Monho eta Elizanburu bezalako idazleak. Halarik ere, erran daiteke monografia sakonenetan, iparraldeko autoreak hobetsiak direla, hegoaldekoak baino, nahiz badiren salbuespen interesgarri batzuk: Juan Antonio Mogelen *Peru Abarca* edo Lizardiren obra poetikoa» (Casenave 2012: 75).

tutakoak dira (Casenave 2012: 74-76). Orpustanen habitusari lotutako zenbait ezau-garri azaleratzen dira, beraz, historiografia honetan: Frantziako gertakari historikoak hartzen ditu ardatz, eta bere bazter geografikoko autoreak ikusgai egin nahi ditu. Gauza bera esan daiteke itzulpenen aipamenei buruz, esaterako alegia-itzulpenei eskainitako tarteari erreparatuz gero, gogoratzekoa baita Orpustan bera langintza horretan aritu izan dela eta interes berezia duela gai horretan.

Orpustanek berak aitortzen duenez, bi arrazoi direla-eta txertatzen ditu itzulpenak bere historiografian: garai jakin bateko adierazle direlako eta aldaera dialektalen lekukotasunak direlako.⁴⁸ Beste historiografo batzuen aldean, badakar aldaketarik itzulitako testuei eskainitako tarteari eta tratamenduari dagokienez; izan ere, saiakera egiten du ordura arteko ikuspegitik apur bat aldentzeko. Esate baterako, testu erlijio-soen itzulpenak aipatu egiten ditu soilik, eta tarte luzeagoa eskaintzen die, oro har, bestelako generoetako testuen itzulpenei. Ildo horretan egiten ditu «praktika interdialektal» izendatzen dituen barne-itzulpenei buruzko aipamenak, hots, hizkuntza beraren barruan aldaera edo dialekto batetik bestera egiten diren itzulpenei buruzko aipamenak: barne-itzulpenak garai jakin batean egiten zirela dio, eta gaur egun halako praktiketarako joerarik ez dagoela gogorarazten digu. Dialektoa eta itzulpena lotuz, gainera, Orpustanen esanetan, itzulpenaren bitartez dialektoen arteko aldeak murrizteko saioak egin izan dituzte zenbait itzultzailek (1996: 2); baina alderantzizkoa ere gertatu da euskal testuen historian: dialektoen arteko aldeak markatzeko ere egin izan dira itzulpenak, eta horren adibidetzat jotzen ditu barne-itzulpenak, dialekto batetik besterako testu-itzulpenak.

Orpustanek argi agertzen du, hortaz, itzulpenak funtzio linguistikoko nabarmena izan duela euskal testuen historian. Nabarmenezkoa da, baina, bestelako funtzioak ere esleitzen dizkiola itzulpenari, eta, gainera, aipatzen dituen funtzioak aldatu egiten dira denborak aurrera egin ahala: funtzio dialektologikoa, pedagogikoa eta fundazionala (generoen lehenbiziko lanketa) aipatzen ditu, oro har, xx. mendera arteko testuen kasuan.

Bestalde, literatura garaikideaz ari denean dakartza itzulpenaren funtzio kulturalari buruzko aipuak: mundu berrietarako irekidura eta idazleen luma zorrozteko tresna izatea, esaterako. Beren-beregi zehazten du aro garaikidean egindako obra klasikoekin eta unibertsalen itzulpenak euskal literaturaren irekiduraren isla direla.

Pourtant l'effort de création, selon des critères renouvelés (la langue basque aura son «nouveau roman»), dans l'ouverture accélérée à la littérature universelle par de nombreuses traductions des grands textes anciens et modernes (de Montaigne et Montesquieu à Yourcenar, pour ne donner que ces exemples français), reste globalement fort dense. Dans cette année 1950 où s'arrête ce précis d'histoire littéraire basque, la littérature de langue basque était loin d'avoir dit, au plutôt désormais écrit, son dernier mot. (Orpustan 1996: 283)

⁴⁸ «Pour que ces traductions ou paraphrases, manuels, recueils prennent place au rang de la littérature au sens où l'entend la critique moderne, il faut ou qu'ils marquent une étape dans la production en prose comme la traduction du Testament de Lissarrague et ses annexes, ou l'apparition originale d'un mode d'écriture et de style plus dialectalement marqué comme le livre de Tartas, ou encore une personnalité d'écrivain de stature exceptionnelle capable de réaliser au plus haut niveau d'expression un projet au départ strictement didactique et apologétique, comme Axular» (Orpustan 1996: 46).

Labur beharrez, esan dezakegu oro har dialektoen arteko itzulpenei berariaz erreparatuta eta testu erlijiosoen itzulpenak aipatu besterik ez eta alegia-itzulpenetan zein teatroan itzulpenak izandako lekuaz gooeta egiteko darabiltzala itzulpenen inguruko aipamenak Orpustanek, datu arkeologikoak eta kritika historikoa eginez batez ere.

6.7. Kortazar (1997): *Euskal literaturaren historia txikia*

Euskal literaturaren historiografien bilakabidean, bihurtune teorikoan aritutako irakasleen artean kokatzen du Casenavek Jon Kortazar UPV/EHUko irakasle katedraduna (2012: 77), ordura arte euskal literaturaren esparruan aplikatu gabeko literatur teoriak euren tesi lanetan baliatu zituzten beste ikertzaile batzuekin batera (Ana Toledo, Karlos Otegi, Lourdes Otaegi, Aurelia Arkotxa, Mari Jose Olaziregi, Iñaki Aldekoa, Paulo Iztueta, Xabier Altzibar eta Ur Apalategiren ikerlanak aipatzen ditu, zehazki, Casenavek). Kritika berritzearen lana unibertsitate-transmisioarekin bateratu izana ere nabarmentzen du (*ibidem*). Ugaria da Kortazarrek batez ere xx. mendeko literaturaz idatzitako aztergaien zerrenda, bai eta azterlanetatik ateratako ondorioak unibertsitateko ikasleen artean zabaltzeko («Euskal literatura saila» bilduma aipa daiteke, generoz genero literatura garaikidearen ikuspegia eskaintzen duena) zein gizarteratzeko (bestiak beste *El Correo*, *El País*, *Deia* egunkarietan zein *Babelia* gehigarrian egindako ekarpenak aipa daitezke) egindako ahaleginak ere.

Bada, hain zuzen ere, testuinguru horretan egindako lana da Kortazarren *Euskal literaturaren historia txikia*: ikertzaileak ordura arte egindako lanetako gogoeta eta ondorioetatik abiatuta eta unibertsitateko ibilbide akademikoan materiala sortzeko bidean egindakoa. Kortazarrek berak adierazten du aztergai dugun lanaren hitzaurrean «Testu honen azpian ikasketa proiektu bat dago, ideien moldaketa eskolari begira, 1992. urtean eginiko oposaketa baterako memoria gisa aurkeztua eta Juan Mari Lekuonren eskariei eta Juan Kruz Igerabideren laguntzari esker plazaratua» (1997: 7).

Erein argialetxearen «Saiopaperak» bilduman argitaratu zen xvi. ea xix. mendeen arteko literaturaz ari den *Euskal literaturaren historia txikia* saioa, bi atal nagusi dituen: batetik, ahozko literaturari dagokiona eta, bestalde, idatzizko literaturari dagokiona. Historiografia gisa bainoago, eskema gisa aurkezten du egileak saio-lana: «Txarrenean hau liburu hezurdura besterik ez da; onenean noiz edo noiz aurrera atera beharko dugun Euskal Literaturaren Historia Kritiko baten sarrerako abiapuntua litzateke hau, literatura ikuspegiaren bindikatzaile eta argitaratu diren zenbait lanetarako buruzko berbaldirako aukera» (1997: 7).

Itzulpenei buruzko aipamen oso bakanak ageri dira Kortazarren lanean. Ahozko literaturari eskainitako atalean, esaterako, bi aipamen egiten dira. Lehenbizikoa «Euskal baladari buruzko ikerketa» atalean egiten da; zehazki, J.A. Ciden lan bat dakar hizpidera Kortazarrek, *Peru Gurea* lanaren harira, eta zehazten du lan horretan Cidek aipatzen duela zenbait euskarazko lan frantsesetik ekarritakoak izan litezkeela (1997: 32).⁴⁹ Bigarren aipamena Pastoralari eskainitako kapituluari dator, «1. Defi-

⁴⁹ Hauxe dio zehazki: «Cid-ek kontsideratzen duenez, beharbada xix. hasieran bazitekeen Euskal Iparaldean 'juglaria berri' bat izatea, zenbait erromantze frantses euskarara aldatu zituena. Horrela sorturiko baladek aldaera gutxi eskaintzen dute, eta frantses eredu oso gertutik jarraitzen (Cfr. Juaristi, 1987, 919)» (Kortazar 1997: 32).

nizioa. Sorrera eta historia» atalean (1997: 52): xviii. mendeko Zuberoako nekazal antzerkian egindako egokitzapenez ari da Kortazar, Troyesen «Bibliothèque bleu» izeneko bilduma pastoralierrentzako gai-iturri izan zela eta liburu horietako argumentuak birmoldatzen zituztela dio: «Horrela, ez zuten hizkuntza mailako itzulpen hutsa egiten —frantsesetik zubererara—, narrazio hizkeratik antzerki hizkerara ere egiten zuten. Honela, pastoralierrek —gurasoengandik ondorengoengana pasatuz joaten zen lanbidea— benetako testu berrerailetzat har daitezke» (*ibidem*). Ildo horretan, ahozko literaturan itzulpenak izandako eragina bistaratzen da, eta egokitzapenek literatur genero jakinetan izandako garrantziaren berri ematen du.

Testu idatzen atalean ere bi aipamen egiten dira: bata, Errenazimenduaren garaian Joannes Leizarragaz ari dela, testamendu berriaren lehen itzultzailea izan zela aipatzen du Kortazarrek, eta egilea saio-lanean aipatzeko justifikazio bi ematen ditu: literaturaz kanpoko arrazoi gisa protestantismoa pertsona eta obraren bidez nola hedatzen den azter daitekeelako, eta literaturaren aldetik erregistro kultua sortzeko saiakera egin zuelako (1997: 91). Kritika historikoa egiteko nahia nabari da aipamen horretan. Bigarren aipamena Barrokoaren garaian ematen du Kortazarrek; zehazki, testuinguru orokorraz ari dela: Pouvreau *Philotearen* itzultzaile izan zela aipatzen du, Axular eta Joanes Etxeberri buruzko azalpenak eman aurretik (1997: 93). Testuinguru kokatzeko baliatzen da garaiko itzultzaileen berri ematea kasu horretan.

Oro har aipamen oso bakanak egiten dira Kortazarren lanean; edonola ere, esan dezakegu badela kritika historikorako joera bat, bai eta itzulpenen funtzio kulturala (literatur eraginak bistartzeko) ikusarazteko saiakera bat ere bere lau aipametan.

6.8. Urkizu (2000): *Historia de la literatura vasca*

Patrizio Urkizu UNEDeko irakasle izandakoa da, eta, hain zuzen ere, UNEDek argitaratu zuen aztergai dugun historiografia hau. Hitzaurrean zehazten denez, uni-bertsitate-erabilerarako materialen beharrak eraginda plazaratu zuen (2000: 17).

Urkizuk idatzi du eskuartearen darabilgun historia honen zati handi bat, baina obra kolektiboa da; izan ere, xx. mendera artekoak Urkizuk berak idatzitakoak badira ere, xx. mendekoak hainbat artean idatzitakoak dira. Hala, Urkizuren lumakoak dira lehenbiziko kapituluak: generoka banatzen dira kapituluetakoz azpiatalak, eta, era berean, azpigenerotan azpiatalak. xx. mendeari buruzko kapitulua, hainbat artean egindakoa da: Chuecaren egiten du sarrera historikoa, Garcíaarena da «El bersolarismo del siglo XIX al XXI», Aldekoarena «La poesía del XX», Olaziregiren «Un siglo de novela en euskera», Altzibar da «El ensayo del XX» azpiatalaren egilea eta, azkenik, Urkizu bera «Teatro del XX» azpiatalarena. Denbora eta generoak ardatz hartuta egituratutako lana da, hortaz, hitzaurrean bertan justifikatzen denez.⁵⁰

Kapituluen hasieran sarrera historikoa egiten da, testuinguru egokian uler ditzan irakurleak literatur gertakarien koordinada sozial, historikoa eta politikoa. Alabaina, Lasagabasterrek dioenez, ez dira sarrera horiek behar bezala lotzen kapituluetan ema-

⁵⁰ «Por un lado en el primer capítulo hemos abordado la literatura de tradición oral, y en los siguientes una visión cronológica combinada con la separación por géneros» (2000: 18).

ten diren literatur jakingarriekin (2007: 245-246).⁵¹ Halatan ere, meritua aitortzen dio, eta azaltzen du ez dela bidezkoa lanaren kritika bere horretan utzita alderdi onak ez azpimarratzea:

Es una historia «distinta» que obedece a una visión, más teórica que práctica, si se quiere, de la literatura vasca no sólo diferente, sino superadora de un buen número de las limitaciones que a propósito de otras historias han quedado señaladas. Y esto resulta evidente en los capítulos dedicados a la literatura vasca del siglo xx. Capítulos como «El bersolarismo del siglo xx y xxi», de Joserra García, o «Un siglo de novela en euskera», de María José Olaciregui son un claro ejemplo de la historia de la literatura vasca que necesitamos seguir haciendo. (Lasagabaster 2007: 246)

Urkizuren historiografia horretan itzulpenei buruz egiten diren aipamenei mende mende eta generoz genero erreparatu ostean, ondoriozta dezakegu batetik, egilearen ibilbideak eta habitusak modelatutako historiografia dela, eta bestalde, historiografia hau bereizten duten ezaugarri nagusi biek, alegia, euskal eremutik kanpora begirakoa ere izateak eta ordura arte sakondu gabeko hainbat generori erreparatzeak, isla dutela Urkizuren itzulpenari buruzko diskurtsoan. Halaber, gogoratu beharrekoa da ikuspegi konparatista darabilela sarri, eta edizioaren ezaugarriei, harrerari eta irismenari erreparatzen diela. Horrela ulertzekoak dira, hortaz, Urkizuk itzulpenaz egiten dituen aipamenak.

Euskal testuak beste hizkuntza batzuetan eman izan direnean, beste hizkuntza batzuetara itzuli izan direnean, berariaz aipatzen du gertakaria Urkizuk.⁵² Halaber, testu elebidunen eta bertsioren berri emanez, itzulpenaren eta hizkuntzen tratamenduaren inguruko datuak azalarazten ditu. Bide beretik, testu elebidunen, berredizioen, itzulpenen zein inon txertatutako testu-zatien berri emanez zenbait testuren zergatiaren, harreraren eta irismenaren zantzuak azalarazten ditu.⁵³ Bereizgarri bat da hori aurreko historien aldean; izan ere, aurrekoetan batez ere itzulpenen hizkuntza-ezaugarriei egiten zitzaien erreferentzia, iruzkintzen baldin baziren. Urkizuk, euskal itzulpenaren historiako datu arkeologiko berriak azalarazten ditu, eta teatro-testuak, kazetaritza-testuak zein testu politiko-historikoak ere kontuan hartzeak literatur historiografietan ordura arte aipatu gabeko hainbat itzulpen identifikatzeko bide dira. Gainera, itzulitako testuen kritika historikoa eta azalpena egiteko bideak agerrarazten

⁵¹ «Es importante, por supuesto, conocer el marco histórico y hasta social y político en que se inscribe la actividad literaria de los escritores vascos, así como las coordenadas culturales que pueden hacer más fácil y completa la comprensión de los textos. Pero el peligro de una yuxtaposición demasiado mecánica de ambos elementos deja lo que es propiamente historia de la literatura reducido a una construcción exhaustiva si se quiere, pero que sigue sin superar suficientemente el nivel empírico de las historias de la literatura vasca tradicionales» (Lasagabaster 2007: 245-246).

⁵² Hona hemen adibide bat. Bernardo Reikiok laudoriozko olerki bat idatzi omen zuen 1757an, Belzunzeko kondearen omenez, ingelesen aurka irabazitako gudu baten harira; bada, «Esta canción tuvo gran éxito, y fue editada por P. Lamazou, en una versión con acompañamiento de piano de Henri Weber, miembro del Instituto. El texto vasco fue traducido al francés por Simon Arnaud» (Urkizu 2000: 251-252).

⁵³ Adibidez, nabigazio-liburuez ari dela, gisa honetako aipamenak garai jakin bateko itzulpen-beharraren zergatia ulertarazteko egindakoak dira: «El que esta obra apareciera en euskera era del todo lógico, teniendo en cuenta que aún en 1790 los marineros de Ziburu y San Juan de Luz piden que los exámenes para capitanes y pilotos fueran traducidos al euskera, pues sólo conocían esa lengua, o era la que más dominaban» (Urkizu 2000: 212).

dituela esan dezakegu; izan ere, literatur garai batzuek ari denean, garaia itzulpen-joe-ekin lotzeko saioa egiten du Urkizuk, batez ere xx. mendeko literaturaren kasuan. Garaikako eta generokako itzulpen-sailen berri emateko eta multzokatzeko zein ezau-garritzeko ahalegina ere nabari da historiografia honetan; edonola ere, kapitulugile bakoitzak bere neurrian egiten du.

Bereziki nabarmendu gura dugu, xx. mendeko euskal eleberrigintzaz ari dela, Olaziregik osatutako atalean egiten duen itzulpenaren tratamendua; izan ere, hainbat aldaketa txertatzen ditu aztertu ditugun gainerako historiografietako egileen joeren aldean: bere kapituluaren modu sistematikoan aipatzen ditu euskal idazleek egindako itzulpenak zein izan diren, idazleen jardunari buruzko datuak osatze aldera. Gainera, euskal idazleak aberasteko tresnatzat jotzen du itzulpena, eta euskarara itzultitako obrek zenbait euskal autorearen izandako eragina nabarmen du.

Beste historiagile batzuek eta Urkizuk berak bezala, Olaziregik ere hainbat gene-oren testu fundatzailetzat jotzen ditu hainbat itzulpen, eta literatur aldiekin lotzen ditu.⁵⁴ Euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenen berri ere ematen du modu sistematikoan, eta iruzkin positiboak egiten die beti, autorearen lana eta le- gitimizazioa gozesteko. Horrez gain, euskal sistemaz kanpoko kritikak euren siste- metara iritsitako euskal obra itzuliez nabarmendutakoa ere badakar Olaziregik bere saiora. Darabilgun ikuspegia dela eta, garrantzitsu deritzogu «euskal sistematik» kan- poko kritika euskal literaturaren historian txertatzeari, ezen beste behin ere frogatuta geratzen da Bourdieuren eremuaren kontzeptua baliagarri zaigula euskal literaturaz aritzeko (Ibarluzea 2017: 181-211). Izan ere, teoria sistemikoen arabera, ingelesera itzultitako obra bat xede-sistemako parte bihurtuta, xede-sistemako kritikak ez luke lekurik izango jatorrizko literaturaren historian. Eremuaren kontzeptua baliatuta, baina, euskal literaturaren nazioarteko espazioan ingelesez emandako euskal literatura litzateke obra hori, eta, hortaz, Olaziregik egin bezala, nazioarteko kritikak obra ho- rretaz esandakoak ere lekua luke euskal literaturaren eremua aztertzen ari garelarik. Gainera, funtsezko legitimazio-bide bihurtzen da gutxitasun ikuspegi batetik.

6.9. Aldekoa ([2004] 2008): *Euskal literaturaren historia*

Iñaki Aldekoa UPV/EHUko irakasle katedraduna euskal kritika literarioaren egu- neratze teorikoaren ildoko autoreen artean kokatzen du Casenavek (2012), hau da, euskal literaturaren kritikak legitimitate zientifikoa lortzeko bidean lan egin dutenen artean; izan ere, aurreko kritikariek jarrera defentsiboa zutela dio Casenavek, nola- bait, euskal literatura bat bazela aldeztu behar zutela. Alabaina, eta betiere Casena- veren hitzei jarraikiz, bihurtune teorikoaren ondoko autoreek, Aldekoak barne, bo-

⁵⁴ «En este sentido, son indicativos del momento de apertura y actualización de la vida literaria vasca de la época, las traducciones literarias que suceden en la década de los 50 (entre otros, se traduce a Shakespeare, Baroja, Homero o Juan Ramón Jiménez), línea que vendrá a ser confirmada con la lenta traducción, en las dos décadas posteriores, de obras de Hemingway, Tagore, Ionesco, Cela, Brecht, Camus, Kafka, Stevenson o Twain» (Olaziregi 2000: 523). Halaber, geroagoko garaietarako ere antzeko ai- puak ditu: «Al igual de lo que ocurriera en el entorno de la literatura española con el surgimiento, a me- diados de los ochenta, de la colección «Etiqueta Negra» de la editorial Júcar, el panorama de la novela vasca de finales de los ochenta se enriqueció con las excelentes traducciones de obras de H. MacCoy, J.M. Cain, J. Thomson, R. Chandler, B. Vian, D. Hammet, etc» (Olaziregi 2000: 564).

rroka ideologikoetatik aterata testura mugatu zituzten euren azterlanak (Casenave 2012: 77). Gainera, historiagile berriek, batez ere generoen banaketari dagokionez eta periodizazioei dagokionez, aldaketak ekarri dituzte euskal literaturaren historiografietara, eta Aldekoarenak berrikuntzak dakartza, hala nola XIX. mendeko poesia herrikoiaz egindako «balorazio berezia». Hala ere, Casenaveren hitzak gure eginez, oro har Mitxelenez geroz finkatutako kanon bera darabil Aldekoak 1970eko hamarkadako idazleetarainoko tartean (Casenave 2012: 84-86). Bestalde, euskal historiografietan gertatzen ari den joerarekin bat, Aldekoarenak garaikidetasunari ematen dio lehentasuna (Casenave 2012: 86-87).⁵⁵

Euskal testuetako poetikaren historia egitea du asmo nagusi Aldekoak, eta esan daiteke 2004a baino lehen metatutako esperientziaren eta jakintzaren ildotik, eta aurreko ikerlanek emandakoei tiraka idatzitakoa dela *Historia de la literatura vasca* (Erein, 2004). Lan hori berori lau urteren buruan argitaratu zen euskaraz, Muñozek itzulita: *Euskal literaturaren historia* (Erein, 2008).⁵⁶ Euskal testuak dagozkien testuinguru historiko, sozial, politiko eta ekonomikoetan kokatetik haratago, Aldekoak ez da mugatzen bere azterketan idazleen biografiaren eta idazleek idatzitako obren zerrenda ematera: autoreak sailkatu egiten ditu, garaian garaiko literatur joeren arabera kokatzeko, autoreen helburuaren berri ematen du, autoreak eta lanak konparatzen ditu, autoreen eraginaren eta oihartzunen berri ematen du. Testuei dagokionez, ez du aurreko historieta bezainbesteko arreta jartzen autoreen idaztankeran, testuen gaiak, irudiak, motiboak, irakaspenak... ditu mintzagai nagusi.

Ildo horretan, eta euskarara eta euskaratik egindako itzulpenaz egiten diren aipamenetatik erauzitakoei erreparatuta, itzulpenak ez dira berariazko aztergai bere historiografian: zeharkako aipamenak egiten dira itzulpenei buruz, beste gai batzuei buruz ari dela txertatzen dira, testuinguruaz zein autore batez esaten dituenak osatzeko.

Euskaratik egindako itzulpenei dagokionez, testuen arrakastaren erakusgarri dabil Aldekoak. Esate baterako, Jose Azurmendiren *Espainolak eta euskaldunak* lanaren harrera onaren (2008: 233) zein *100 metro* nobelaren garrantziaren erakusgarri aipatzen ditu bi lan horien gaztelaniazko itzulpenak (2008: 233, 261).

Euskarara egindako itzulpenez denaz bezainbatean, interesgarria da Aldekoaren diskurtsoa, itzulpenaren funtzio kulturala agerrarazten hasten delako modu nabarmenagoan aurretik aztertu ditugun historiografien aldean, eta, gainera, erkatu ere egiten duelako beste literatur mugimendu batzuetako itzulpenaren funtzioarekin. Aldekoak, beste hainbat historiografok bezala, literatur joera eta eraginekin lotzen ditu euskarara egindako itzulpenak, eta, halaber, beste historiografo batzuek bezala, genero batzuen

⁵⁵ «Euskal literaturaren historia orokorra aurkezten du, hots, bost mende. Azken berrogeita hamar urteek, Bigarren Gerlatik landa Aresti, Mirande eta Txillardegirekin hasten diren garai moderno eta garaikideek, liburuaren erdia hartzen dute nonbait han. Eta, beti liburu berean, XX. mendeko azken berrogeita hamar urteek bederatziz sartze ezberdin badituzte, liburu osoak hogeitamar sartze dituelarik. Abantxu sartzen erdia azken mende laurdenarentzat: aurreko historiari konparatuz periodizazioa erabat aldatua da eta badirudi literatura garaiak gero eta lasterrago iragaiten direla» (Casenave 2012: 87).

⁵⁶ Aipagarria da hemen jorratu ditugun beste historiografia batuen kontrako bidea egin zuela historiografiaren itzulpenari dagokionez: kanpora begira idatzitakoa euskarara dakar ondoren Aldekoak (Sarasolarenak, adibidez, kontrako bidea egin zuela esan dezakegu: bertorako idatzitakoa kanpora eramatea, alegia).

testu fundazionaltzat jotzen ditu.⁵⁷ Ez hori bakarrik, ordea: genero batzuetako alor eta estilo-aberastasunerako iturritzat ere jotzen ditu, adibidez, 1980ko hamarkadako haur- eta gazte-literaturaz diharduenean.⁵⁸ Halaber, esan dugunez, literatur joeren eta joera-aldaketen ildotik aipatzen ditu Aldekoak euskarara egindako itzulpenak, baina ez modu orokorrean soilik, ezen berariaz dio autore jakin baten asmo poetikoen eta haren literatur eraginaren ispilu dela autore jakin batek itzulitakoa, beste behin ere itzulpenen funtzio kulturala agerraraziz. Esaterako, Lauaxetak «bere itzulpenen bitartez bere asmo poetikoen berri» (2008: 205) ematen duela aipatzean, itzulpenek agerrarazten dituzten eragin literarioak bistaratzen dira. Autoreek egindako itzulpenak literatur eraginaren erakusgarri dira, beraz, Aldekoaren ustez, eta beste adibide bat aipatze aldera, Arestiren literatur eraginak direla eta, bilbotar poetak Blas de Oterorenak itzuli zituela diosku Aldekoak: «*Egan* aldizkariak Blas de Oteroren hamar poema argitaratu zituen, Arestik itzuliak. Blas de Oteroren *Pido la paz y la palabra* (1955) poema-liburuak zirrara handia egin zion *Harri eta herriko* poetari» (2008: 245). Itzulgaien zergatiak eta hautuen zirkuituak arrazoitzeko bidea ematen dute Aldekoaren gisa horretako aipuek. Ildo berean egindako aipamena da Sarrionandiaren itzulpenez egindakoa, eta itzulpen horiek idazle gazteagoengan izandako eraginaz ere mintzo da:

Atxagaren eta Sarrionandiaren aipamen literarioek lortu dute euskarazko itzulpenen bidez poeta gazteenen sentiberatasuna akuilatzea, eta, kasu batean baino gehiagotan, bete-betean asmatu dute irakurleen barrukotasun sentibera hunkitzen. Horrela jarri ziren gurean lehenengo aldiz abian, alegia, euskaraz, Carl Sandburg edo Sylvia Plath bezalako poetak. (Aldekoa 2008: 366)

Hala, Aldekoaren historiografiako hainbat pasartetan euskarara egindako itzulpenak euskal idazleen luman izandako eraginari buzuko azalpenak ematen dira, batez ere euskal sortzaileek egindako itzulpenen datu arkeologikoak ematearekin bat. Euskaratik egindako itzulpenak, berriz, euskaraz sortutako lanek irakurleen artean izandako harrera onari loturik azaltzen dira.

6.10. Olaziregi (2012): *Basque Literary History*

Mari Jose Olaziregi Alustiza UPV/EHUKo literatur irakaslea gurean zein atzerrian ibili izan da literaturaren alorra lantzen eta sustatzen, eta, nolabait, ildo horretan bideak jorrazteko zuzendutako lana da *Basque Literary History*, euskal literaturari buruz ingelesez argitaratutako lehenbiziko historiografia. Kanpora begirako egindako lana da, eta proiektuaren helburua da mundu anglosaxoiko ikertzaileei euskal autoreei bu-

⁵⁷ Besteak beste, Isaac López Mendizabal euskal haur literaturan mugarri izan zela aipatu eta segidan, ildo bereko zenbait autore itzuliren berri ematen digu: «Oscar Wilde, Schid, Giulio C. Croce eta Grimm anaien haur ipuinen itzulpenak ere egin ziren garai hartan» (2008: 156). Eta haur eta gazte literaturako zein euskal fikziozko testu fundazional gisa ez eze, antzerki-taldeen suspertzearen harira, itzultako hainbat obraren eta autoreen zerrenda ere ematen du (2008: 157).

⁵⁸ «Hainbat alor eta estilotako autoreak itzuli ziren: Giovanni Rodariren fantasia, Christine Nöstlinger-en errealismo kritikoa, Roald Dahlen fantasia edo Marie Gripperen errealismoa. Ez ziren falta izan XIX. mende urrunetik edo XX. mendearen lehenengo erdialdetik fantasia eta irudimena zerien haur literaturako liburuak. *Alicia*, Lewis Carrollena; *Pinocho*, Carlo Collodirena edo *Printze txikia*, Antoine de Saint-Exupéirena. Gerora ekarriko ziren orobat euskarazko haur literaturara Mark Twain, R.L. Stevenson, Julio Verne edo James M. Barrieren obrak» (2008: 376).

ruzko gaiak eskuragarri jartzea; nolabait, mendeka eta generoka erraz kontsulta zitekeen liburua egitea bilatu zen (komunikazio pertsonala, 2016/06/10).

Olaziregi editoreak berak zehazten duenez (komunikazio pertsonala, 2016/06/10), talde-lana baino gehiago, lan kolektiboa da; atal bakoitza egile aditu batek idatzi du, nork bere aldetik. Antolaketa horrek literatura munduan dagoen espezializazioari (garaika, generoka...) erantzun nahi zion, arlo zehatz bateko adituari arlo horri dagokion informazioa eskueran jartzeko.

Liburuak bi sarrera ditu: lehenengoan, Olaziregi «Preface» deitu eta sinatzen duenean, egiturazko eta metodologiazko oharrak egiten dira. Olaziregi xehetasunez azaltzen ditu liburua helburuak, hartzaile potentzialak nahiz egituraren arazoak. Jarraian datorren sarreran, Lasagabasterrek sinatu eta «Foreword» izenpean datorren horretan, Lasagabasterrek liburuko atalen oinarrian dagoen marko teoriko-metodologikoa azpimarratzen du, eta euskal literaturaren historiografian kokatzen. Olaziregi zehazten duen bezala, liburuak asko zor dio Even Zoharren polisistemen teoria gidatzen duen funtzionalismo dinamikoari (2012: 9). Bere aldetik, «Foreword» atal horretan Lasagabasterrek Even Zoharren baieztapen hori azaldu egiten du, esanez historiografiako par-taideei emandako premisetako bat hau izan zela: testuak euskal literatur sistemaren barruan txertatzeko eta kontestualizatzeko ahalegina egin zezatela (Olaziregi 2012: 13).

Casenavek Aldekoaren historiografiari buruz agertzen dituen ideietako batekin bat eginik (2012: 86-87), historiografia honetan ere garaikidetasunari ematen zaio garrantzia: euskal literatura modernoari eskainitako atalak hartzen du bai espazio handiena, bai historiografia egiteko berrikuntzarako joera; izan ere, lehenagoko historiografietan agertu ez diren kapituluak txertatu ziren historiografia honetan: bat euskarara itzulitako literaturari eskainia, eta beste bat «Beste Euskal Literatura batzuk» deritzenei, hots, euskal idazleek euskararen lurraldeko beste hizkuntzetan idatzitako literaturari eskainia eta diasporan idatzitakoari eskeinia (ikuspegi postkolonialak laguntzen dio Estibaliz Ezkerrari gazteleraz eta frantsesez idazten duten euskal idazleez gainera, diasporan ingelesez ari izan direnez jarduteko).

Olaziregi gertutik jarraitu izan du itzulpenaren balioa, eta literatur nazionaletik haragoko literaturaren definizio transnazionaletan jarri izan du arreta behin baino gehiagotan. Hain zuzen ere, hori islaturik ageri da historiografia honetan, bai edukietan, bai proiektuan bertan (gogora dezagun kanpora begira ondutako lana dela). Zentzu horretan, azpimarratzekoa da ikerketa sistemikoetan literatura itzuliak funtsezko garrantzia hartzen duela hausnarketa historiografikoetan. Hortik, segur aski, Olaziregiren liburu honetan literatura itzuliak duen ikusgarritasuna.

Hiru atal nagusitan emanik dator euskal literaturaren historia. Lehenik ahozko literaturari eskainitako atala dugu. Etxebarriak emana da baladak, esaera-bildumak, ahozko testuak... hizpide dituen kapitulua, eta Gartzia emana da bertsoaritzaren historiari buruzko kapitulua. Ahozko literaturari buruzko atal horretan ez dago itzulpen-gintzari lotutako aipamenik. Bigarren atala euskal literatura klasikoari eskainitakoa da, xvii. mendean hasi eta xix. mendera artekoak jorrazten dituena, hiru azpiataletan. Arcocha-Scarcia eta Oyharçabalek idatziak dira lehenbiziko biak: «The Sixteenth Century: The First Fruits of Basque Literature» eta «The Seventeenth Century: The Publishing and Development of Septentrional Basque Letters», hurrenez hurren. Hirugarren azpiatala, «The Eighteenth and Nineteenth Centuries: Bridge across Borders» Haritschelharrek emana da. Azkenik, hirugarren atala euskal litera-

tura modernoari eskainitakoa da; zehatzagoak izanda, xx. mendeko literaturari. Generoka banatuta dator: Olaziregik lantzen du fikzioa, Otaegik poesia, Urkizuk teatroa, Etxanizek haur- eta gazte-literatura, Altzibarrek saioa. Azkenik, badira, alde edo moldez, historiografia berezi egiten duten bi azpiatal: euskarara itzulitako literaturari eskainitako azpikapitulua (López Gasenik idatzia) eta «Beste Euskal Literatura batzuk» izenburupean Ezkerrak emandakoa, hain zuzen ere euskararen eremu geografikoan eta diasporan euskara ez beste hizkuntzetan emandako literaturari eskainia.⁵⁹ Lehenago esan bezala, orain arte aztertutako historiografien aldean, berritu egiten du horrek euskal literaturaren ikuspegia, edo, gutxienez, Ezkerrak berak azaltzen duenez, ordura arte Mitxelenak zein Lasagabasterrek iradokitakoa praktikan jartzen (2012: 329-330). Itzulpengintzari dagokionean ere halatsu gertatzen da: orain arteko historiografietan ez zaio kapitulurik eskaini beren beregi azaltzeko euskal itzulpengintzak euskal literaturaren sistemari izandako tarteari.

Olaziregik zuzendutako historiografiatik erauzitako itzulpenen aipamenei buruzkoak laburbilduta, ondorio gisa esan genezake kanpora begira egindako lan kolektibo hau berritzailea dela, baita itzulpengintzaren tratamenduari dagokionez ere: aurreko historiografiatan ez bezala, euskarara itzulitako literaturari eskainitako kapitulu bereizi bat du, eta modu sistematiko samarrean ematen da euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzulitako lanen berri. Nagusiki, itzulpena euskal literaturaren sistemaren barruko barne-sistematizat jotzeko saioa egiten da, eta historiografiako kapitulugileei euren ataletan itzulpenak ere kontuan hartzeko oharra egin zitzaie. Horren eraginez, zenbait datu eta ideia errepikatu egiten dira itzulpenen aipamenei dagokionez; baina Olaziregik azaldu bezala (komunikazio pertsonala, 2016/06/10), errepikapen horiek mantentzea erabaki zen, atalen irakurketa soltea eginez gero irakurleak daturik galdu ez zezan. Gainera, kapitulukako irakurketa egin ahal izatea da, hain zuzen ere, historiografia honek eskaini nahi zuen aukera.

Kapitulugileen itzulpenari buruzko diskurtsoei erreparatuta, aldea dago itzulpenaren tratamenduari dagokionez.

Arcocha-Scarciak eta Oyharçabalek ahalegin berezia egiten dute jorratzen dituzten itzulpenak dagozkien testuinguruetan kokatzeko, eta beste historiografia batzuetan agerrarazi (edo hainbeste nabarmendu) ez diren zenbait ideia plazaratzen dituzte, kritika historikoa eta azalpena eginik: euskal sorkuntza-lanen barruko zatikako itzulpenak, itzulpenak euskal alfabetoa finkatzeko bide izatea, barne-itzulpenak testuak kanonizatzeko bide izatea... Literatur itzulpenen funtzioei buruzko ideia berriak plazaratzen dituzte gisa horretan.

Bestelakoa da, ordea, itzulpenaren tratamendua Haritschelharren kapituluari: itzulpena prozedura linguistikotzat jotzen du, ez, ordea, prozedura literario gisa. Ar-

⁵⁹ «It is impossible to avoid the notion that both Castilian and French are seen as markers of non-Basque identity, although there are very few people in the Basque Country who cannot speak at least one of those two languages, depending on the region in which they live. From an essentialist perspective, of course, the Castilian and French languages are not Basque, the native language of Euskal Herria (understood as the territory that hosts the seven Basque provinces). The native language of Euskal Herria, as its name suggests, is Euskara. But this view obviates the reality of Basque citizens, who speak not only Euskara, but other languages as well. In other words, this view portrays a nation that does not correspond with the reality of the subjects who inhabit it; it portrays a reality that is as linguistically plural (and will be even more so in time) as it is linguistically singular» (Ezkerra 2012: 330).

cocha-Scarciaren eta Oyharçabalen diskurtsoaren aldean, hortaz, bestelakoa da Haritschelharrek itzulpenari begiratzeko duen modua, beharbada ikuspegi klasikoago bati lotua.

Haritschelharrena bestelakoa da, halaber, Olaziregiren ikuspegiaren aldean, ezen, azken horrek zenbait itzulpen euskal literaturako testu aitzindaritzat jotzen ditu, eta euskal idazleen profesionalizazio-bidean kontuan hartzeko jardueratzat jotzen du itzulpengintza: batetik, itzulpenak euskal idazleen testuak legitimizatzeko bidea dela aipatzen du; bestalde, euskal idazleak ekonomikoki beregainak izateko tresna dela airtortzen du. Horrez gain, autoreen bio-bibliografiak osatzeko datu gisa aipatzen ditu itzulpenak Olaziregik, eta lantzean, autore batek itzulitako obrak autore horren eragin eta inspiraziorako autore-ereduen erakusgarri ere badirela zehazten du. Gainerako autoreengandik bereizten da Olaziregi itzulpenaren tratamenduan, euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenak aipatzean: modu sistematikoan ematen du horien berri (gainerako autoreek ez bezala); gainera, beren-beregi aipatzen du euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenen kopurua, eta oraindik ere kopuru hori txikia dela salatzen du, kanporako itzulpenak sustatu behar direla adarrikatuz: arestian esan bezala, Olaziregiren ustez, kopurua handitzeak ez dakar euskal autoreen ikusgaitasuna soilik, euskal idazleen profesionalizaziorako bidea ere bada.

Urkizuk bere historiografian (2000) agertzen zituen joerak agertzen ditu historiografia honetan idatzi duen kapituluak: itzulpenak kontuan hartzen ditu euskal teatroaren osagai gisa; oro har, itzulitako teatroaren harrera eta kritika gaitzesleei buruzkoak gailentzen dira egiten dituen aipamenetan.

Urkizuk bezala, Etxanizek ere tokia egiten die itzulpenari buruzko aipamenei: zenbait itzulpen giltzarritzat jotzen ditu haur- eta gazte-literaturaren zenbait garaitan, bai testu fundazional izanagatik, bai aniztasuna bermatzeko bide izanagatik.

López Gasenik itzulpenari eskaintzen dio bere kapitulua beren-beregi. Lehenago esan bezala, ez dagokio soilik aro garaikideari, baina edonola ere, artean euskal literaturari buruzko historiografietan landu ez bezalako alderdiak plazaratzen ditu: euskaraz emandako itzulpeni buruzko kuantifikazioari buruzko zenbait datu dakartza, eta arreta jartzen du itzulpenak euskal literaturan izandako rol nagusietan. Kapitulu honetan datu arkeologikoak interpretatzen ditu, eta itzulpenaren historiarako azalpena eta kritika egin. Oro har, beraz, López Gasenirena euskarara egindako itzulpenek euskarazko literatur sisteman izandako lekuaz gogoeta egiteko saioa da, itzulpengintzaren betaurrekoak jantzita, itzulpengintzatik itzulpengintzari begiratzeko saioa. Datu kuantitatiboei erreparatzeko egiten duen lana nabarmentzekoa da, Sarasolaren historiografiaz geroztik ez baita halakorik egin aztergai izan dugun corpuseko historiografietan. Gogoratzekoa da, gainera, Sarasolarenean ez zirela itzulpeni buruzko datuak interpretatzen.

Olaziregiren historiografian (2012), oro har, euskal itzulpenak izandako funtzioen artean nabarmendu gura denik baldin bada, literatur generoetako funtzio fundazionala eta itzulpenak literatur joeretan eta autoreengan izandako eragina (funtzio kulturala eta profesionala edo ekonomikoa) dira. Halaber, euskaraz sortu eta beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenak aintzat hartzeko eta euskal literatura itzuliak atzerrian izandako harrera jasotzeko saioa ere egiten da lehenbizikoz modu nahiko sistematikoan euskal historiografien historian. Edonola ere, agerian daude oraindik aurretik zetozen historiografietan nabarmendutako itzulpenari buruzko jarrera eta pertzepzioen arrastoak zenbait ikertzailearen habitusean.

6.11. Gabilondo (2016): *Before Babel. A History of Basque Literatures*

AEBetan egin du karrera akademikoa Joseba Gabilondo idazle eta literatur irakasleak. Duke University, Bryn Mawr College, Renoko Center for Basque Studies eta University of Florida izan ditu lanleku, eta egun Michigan State Unibersityn ari da irakasle. Batez ere bere saio-lanak dira ezagun; esaterako, Euskadi Saria irabazi zuen *New York-Martutene* liburuarekin 2014an.

Euskal literatur historiografien esparruko Gabilondoren ikuspegi-aldaketa 2012ko lanean aipatzen du Casenavek; zehazki, «Itsas harainditik heldu den kritika: Joseba Gabilondo» atalean (2012: 106-108) honela dio: «Azken urte hauetan, Estatu Batuetatik etorri da 'eredu berritua'-ri egin izan zaion kritika berriena, Joseba Gabilondorengandik» (2012: 106). Casenaveren hitzetan, oihartzun handia izan zuen Gabilondok jada 1999an Antton Abadiatz egindako interpretazio postkolonialak, eta 2004ko *Nazioaren hondarrak: euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak* artikulua-bilduma ere nabarmentzen du, ausarta bezain polemikoa izan zela adieraziz (2012: 107).

Betiere Casenaveren hitzei jarraikiz, hiru ardatz darabilta Gabilondok literatur azterketarako: ikasketa postkolonialak, kultur ikasketak eta genero ikasketak (2012: 107), eta hiru proposamen egiten ditu euskal literatura aztertzeke molde berri baterako: periodizazio kontsentsuala aldatzea, eredu nazionala alde batera uztea (eredu berriak post nazionala eta mestizatu behar du izan) eta Euskal Herriko gutxiengoak kontuan hartzea, dakarten ikuspegia berritzailea baita (2012: 108). Jarraian ikusiko dugunez, ildo horretan idatzitakoa da *Before Babel. A History of Basque Literatures*, aurrez egindako lan batzuk berridatzita eta ideia eta azalpen berriak txertatuta (Gabilondo 2016: 59), eta *online* argitaratua (paperezko edizio bat ere baduen arren, beranduago argitaratua).

Kritikarik ere jaso izan du gurean Gabilondoren ereduak. Olaziregik, adibidez, *Fontes Linguae Vasconum* aldizkariaren sorreraren 50. urteurrenaren kari antolatutako biltzarrean egindako hitzaldian aipatu zuenez, eredu berriak zalantza bat baino gehiago eragiten ditu, batez ere eredu berri horretan zein idazle eta obra sartu behar genukeen erabakitzeke orduan (Olaziregi 2020: 478).

Euskal literaturen historia postnazional gisa aurkezten du Gabilondok zuzenean ingelesez idatzitako bere historiografia, euskal herritarren hizkuntza guztietan idatzitako lanak kontuan hartzen dituen historiografia gisa, eta euskal literaturek sortutako biolentzia, gatazka eta ezberdintasunak ikusarazten dituen lan gisa, bai eta nazionalismoaren posizioarekiko kritiko izanda idatzitako lan gisa ere (2016: 3). Gabilondok lanaren hitzaurrean zehazten du bere historiografia-ereduaren aplikazioaren lehenbiziko pausoa dela lan hau, eta oraindik gehiago garatu nahiko lituzkeen hipotesi batzuk txertatu dituela bertan, urtero berritu nahiko lukeen lana izanik. Halaber, monografia gisa ez eze, testu pedagogiko gisa ere aurkezten du, eztabaidarako gida gisa (2016: 20).

Gabilondok honako atal hauek txertatzen ditu bere historiografiaren sarreran: «1. Writing Difference», «2. The Basque Country», «3. Origins of the Basques: On Materia Vasconica» eta «4. On the Open Structure of the Book», Euskal Herrikan kanpoko irakurleari (zehazki, «to english readers», 58) testuingurua argitzeko. Literatur teoriaz eta literaturaren historiaz ari den kapitulu bat ere badu jarraian, postnazionalismoari buruzko ideiak biltzen dituena. Kapitulu horretan adierazten du Gabilondok bere asmoetako bat dela «to analyze how the discourse of the Other is intenalized, repressed, deflected, and transformed by Basque literature» (2016: 57).

Hala, esan dezakegu Gabilondoren historiografia hau dela eremu geografiko batean askotariko hizkuntzetan idatzi duten idazleek «bestetasunari» eta «bertokotasunari» lotuta agertutako diskurtsoen bilakaeraren deskripzioa; izan ere, Gabilondoren hitzetan, «In the Basque case, literature is defined as the discourse that organizes Basque subjects and classes around their geopolitical differences» (2016: 58).

Aipatutako bi kapitulu horien ostean, Gabilondok bost etapatan banatzen du euskal literaturaren historia, eta, bere hitzetan esanik, «this book describes and situates Basque culture in five moments or phases in which the negotiations between several imperialist states and the Basques are redefined and resituated both geopolitically and biopolitically across the subaltern/elite divide» (2016: 43).

Erdi Aroko garaia eskaintako kapituluak (2. Middle Ages: The Age of Differences) honako hauek ditu hizpide: «1. Travelers and Outsiders *Picaud, Ibn Hayyan, Al Makkari*», «2. Jewish and Arabic Writing *Halevi and Benjamin of Tudela*», «3. Political Literature *Jimenez de Rada, Pactist Literature*» eta «4. The Aristocracy, Ballads, and Improvisational Poetry: *Milia Lastur, Lazarraga, Etxepare*». Kapitulu horretan itzulpenak duen presentziari dagokionez, 3 aipamen egiten dira: batetik, Garibaik errefau batentzat emandako itzulpena aipatzen da (2016: 88); bestetik, Lazarragaren testua garaian kokatzeko beste autore batzuk aipatzen dira, besteak beste Leizarraga, eta bibliaren lehenbiziko itzultzailea izan zela zehazten da, (2016: 92); hirugarrenik, Lazarragaren testuaz ari dela, gartzelaniara ekarritako *Arcadia* testua aipatzen du Gabilondok, garaian entzutetsu zen generoa zela nabarmenduz (2016: 94).

«3. Imperial Difference and the Atlantic» kapituluak honako hauek dakartza hizpidera Gabilondok: «1. The Renaissance: Language Apologies *M. Zaldivia, Garibay, Poza, Echave*», «2. Baroque and Subalternity: The Iron Century *Loyola, Axular, Oihenart, Erauso, Aguirre*», «3. Atlantic Enlightenment *Larramendi, Munibe, Lyrical Poetry, Etxeberri*». Bada, itzulpenen aipamenei dagokienez, Luteroren itzulpenaz ari da Gabilondo, erreformaz aritzeko. Hain zuzen ere, parekatu egiten ditu Luterorena eta Leizarragarena, eta dio Leizarragarena hizkuntza-egoera berri baterako oinarri izan zela, nahiz eta ez zuen Luterorenak bezalako eragina izan (2016: 101-103, 109). Axularren *Geroz* ari dela aipatzen da itzulpena kapitulu honetan bigarren aldiz; zehazki, «a text in translation» (2016: 121) dela esaten baitu Gabilondok, palimpsesto bat, alegia. Kasu horretan itzulpena legitimaziorako bidea izan zela dio Gabilondok. Muniberen bio-bibliografia osatze aldera egiten da kapitulu honetan itzulpenaren azken aipamena, Munibek gaztelarrera itzuli zuen lana aipatuz (2016: 138); halaber, Muniberen antzerki-lanetako euskarazko testu-zatiak idatziz zabaltzeko euskaratik gaztelarrera itzuli zirela aipatzen da, bertsio inprimatua Gipuzkoan zabal zedin, euskarazkoa ulertuko ez zelakoan (2016: 141).

«4. Colonial Difference and the Nation» kapituluak «1. The Tradition of Invention *Humboldt, Mogel, Chaho, Hugo, Mérimée*», «2. Anthropologists and Bertsolaris *Broca, Abbadie, Etxahun*», «3. Foundational Fictions and Tourism *Trueba, Loti, Navarro Villoslada*» eta «4. Basque and Spanish Nationalisms *Arana, Unamuno, Agirre*» azpiataletan itzulpenari lotutako aipamen bakarra egiten da: Mogelen *Peru Abarcán* latinezko zenbait testuren itzulpenak txertatzen direla aipatzen da (2016: 171), eta horrek testu polifoniko bihurtzen duela zehazten (2016: 175).

Itzulpenari lotutako aipamen bakarra egiten da, halaber, «5. State Difference and Nationalist Essentialism» kapituluak (honako azpiatal hauek ditu: «1. Modernism *Li-*

zardi, Lauaxeta, Orixe, Hermes», «2. National Allegories *Txillardegi, Laxalt, Martín Santos*», «3. Neolithic and Industrial Basques *Krutwig, Oteiza, Aresti*», «4. Modernity's Failure *Saizarbitoria, Lertxundi, Guerra Garrido*»). Itzulpenei lotutako aipamena Lizardiren *Bihotz begietanen* edizioari dagokio: euskarazko jatorrizko testua ondoan gaztelaniarazko itzulpena txertatu zela adierazten da, testua zaila zelako orduko irakurleentzat, eta irakurlea jatorrizkoaren eta itzulpenaren artean zegoela dio Gabilondok, ezin zuelarik nazionalista izan gaztelaniaren laguntza inpururik gabe (2016: 222-223).

Itzulpenen aipamenean neurria parekoa da «6. Global Difference and Postnationalism» kapituluaren (azpiatal hauek ditu: «1. Globalizing Basque Otherness *Atxaga, Irigoien, Pinilla*», «2. Women's Literature and Exile *Urretabizkaia, Mintegi, Borda, Jaión*», «3. Postnational Hybridity *Borda, Sagastizabal, Epaltza, Montoia, Osoro*», «4. Neoliberalism, Autobiography, and Affect *Juaristi, Savater, Onaindia, Uribe*», «5. The End of the Long 20th Century *Saizarbitoria, Rodriguez, Lujanbio, Galfarsoro*»). Atxagaren *Obabakoak* lanaren euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenak aipatzen ditu Gabilondok kapitulu honetan, euskal literaturaren errepresentazioa materializatzen dutela eta (2016: 246), baina gaztelaniako bertsiotik abiatuta egin direlarik, euskal literaturaren minorizazio egoera erakusten duela nabarmenduz (2016: 248).

Oro har, esan dezakegu Gabilondok bere historiografiarako aipatutako lanak komentatzeko egiten dituen itzulpen-aipamen bakanetan kritika historikoa eta azalpena egiteko saiakera dagoela; edonola ere, ez dugu sistematikotasunik topatu itzulpenen aipamenean. Euskarara egindako itzulpenen kasuan testuingurua kokatzeko baliatzen dira, eta itzulpenari esleitzen zaion funtzioa, kasu horietan, legitimaziozkoa da. Halaber, Gabilondok hautatzen dituen autoreen euskarazko testuetan beste hizkuntza batzuetan idatzitako testuak nabarmentzeko joera dagoela esan dezakegu. Bestalde, Gabilondok egiten dituen itzulpenen aipamen bakanen artean, euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenen kasuan nabarmentzen diren ideiak bi dira: batetik, euskararen eremu geografikoan bertan euskaraz irakurtzeko ezintasuna nabarmentzen da (hortik itzulpenaren beharra), bai eta nazioartekotze-prozesuan gaztelaniarekiko mendekotasuna ere. Labur eta orokor esanik, euskarazko testuen historian beste hizkuntza eta kultura batzuekiko mendekotasuna agerian jartzen da itzulpenen inguruan egindako aipamenekin historiografia honetan.

7. Ondorio gisa: itzulpenaren errepresentazioaren bilakabidea euskal historiografia literarioetan

Aurrerago azaldu dugu Rubio Tobarren ustez tarte txikiak eskaini izan zaizkiola oro har itzulpenari literatur historiografietan (2013: 243). Azterketa honetarako hautatutako corpusean ikusi dugunez, euskal literaturari buruzko historiografietan itzulpena ageri, agertzen da, eta errepresentazioa (hots, itzulpenari eskaintzen zaion tartea eta diskurtsoa) lantzen den literatur aroaren eta historiografia egiten den ikuspegi metodologikoaren araberakoa da. Halaber, nork bere ikuspegitik, nork bere habituari eutsita, historiografoek itzulpenaren askotariko funtzioak agerrarazi dituzte.

Beheko taulan ikus dezakegu artikulua hasieran planteatutako lehen bi helburuekin lotutako datuen laburpena (euskal historiografietako itzulpenari buruzko diskurtsoak aztertzea eta sailkatzea eta itzulpenak euskal literaturaren eraikuntzan izandako funtzioa aztertzea):

2. taula

Azterketaren ondorioak laburbilduz

1. arg.	Baliatutako bertsioa	Historiografien aroa (Casenave 2012)	Itzulpenari buruzko diskurtsoa	Itzulpenak euskal literaturaren erakuntzean izandako tartea
1960	Mitxelena (2011): <i>Historia de la literatura vasca</i>	Eredu nazionala ezartzea eta gizarte-zientzien ekarpena	— Datu arkeologikoak, kritika eta azalpena, denetarik baina ez beti. — Euskarara egindako itzulpenen itzulpen-prozesua balioesteko, irizpide linguistikoak ardatz. — Sormena/itzulpena bereizketa argia.	— Euskarazko testuen historia. — Denborak aurrera egin ahala itzulpenari buruzko aipamen gutxiago. — Aipatzen dira itzulpenaren funtzio dialektologikoa, didaktikoa eta fundazionala (landu gabeko literatur esparruak lantzeko bide da euskarara egindako itzulpena) eta funtzio kulturala (literatura garalkiderako batez ere; joera berrien erakusgarri).
1961	Villasante (1979): <i>Historia de la literatura vasca</i>		— Batez ere euskaratutako testuei buruzko datu arkeologikoak. — Inoiz itzulpenen bat iruzkinduz gero, xede testuari eta harrerari erreparatzen zaio. — Sormen testuen eta itzulpenen arteko muga lauso.	— Testuen bilketa (akumulazioa). — Itzulpenen aipamen gehienak XIX. mendera bitartean. — Itzulpenak historiografian txertatu izanaren inguruko gogoetan ez.
1971	Sarasola (1976): <i>Historia social de la literatura vasca</i>		— Datu arkeologikoak eta kritika historikoa. — Sormena/itzulpena bereizketa argia; egokitzapenak sailkatzeko zailtasunei buruzko aitopena. — Euskarara itzulpena: testuen literaturtasuna ukatzeko bide; itzulpenaren balioa linguistikoa da. — Beste hizkuntzetarako itzulpena: legitimazio bide.	— Itzulpenak historiografian txertatu izanaren inguruko gogoeta: bestelako literaturan ez bezala baliatu da, literatur txikiaren ezaugarri men egin ez. — Funtzio fundazionala (eleberritaren eta saiakeraren kasuetan). — Itzulpena: autoreen ekoizpenaren osagarri. — Denboran aurrerago, itzulpen aipamen gutxiago.

1. arg.	Baliatutako bertsioa	Historiografien aroa (Casenave 2012)	Itzulpenari buruzko diskurtsoa	Itzulpenak euskal literaturaren erailkuntzan izandako tartea
1979	Mujika (1979): <i>Historia de la literatura euskertika</i>	Materialen ugaritzea & berritze metodologikoaren garaia	<p>— Datu arkeologikoak eta kritika historikoa.</p> <p>— Euskarara egindako itzulpena: testuen literaturtasuna ukatzeko bide.</p> <p>— Xede testuaren balioespen linguistikoa (sarri gutxieslea).</p> <p>— Sormena/itzulpen bereizketa, egokitzapenak izulpenetara lerratuz. Itzultzaileak izendatzeko termino sistematikorik ez, ordea.</p>	<p>— xvii. eta xviii. mendeetan egiten dira itzulpenei buruzko aipamen gehienak eta ordutik aurrerakoak orokorragoak dira.</p> <p>— Funtzio linguistikoa du itzulpenak: euskara lan-tzeko bide da.</p> <p>— Funtzio fundazionala du itzulpenak: genero jakinetako lehenbiziko testuak itzulpenak dira.</p>
1987	Juaristi (1987): <i>Literatura vasca</i>		<p>— Datu arkeologikoak, kritika historikoa eta azalpena.</p> <p>— Euskarara egindako itzulpenak izanagatik, itzultako berdin dute testuek balio literarioa.</p> <p>— Bereizi egiten dira egokitzapenak, itzulpenak eta sormen-lanak.</p> <p>— Ikuspegi konparatista (bertako itzulpen-prozedurak eta beste esparru barzuetakoak erkatu).</p> <p>— Itzulpenaren harrerari eta idazle-itzultzaileen posizio soziologikoari buruzko oharra.</p>	<p>— xx. mendera hurbildu ahala itzulpen-aipamenak gutxitu.</p> <p>— Funtzio fundazionala: itzulpenak generoen garrantzian izandako garrantzia aitortzen da.</p>
1996	Orpustan (1996): <i>Précis de littérature basque</i>		<p>— Datu arkeologikoak eta kritika historikoa.</p> <p>— Euskarara egindako itzulpenari balio linguistikoa aitortzen zaio, idazkera literarioari loturik.</p> <p>— Hizkuntzen artekoa ez ezik, hizkuntza beraren baitako prozedurazat jotzen da.</p> <p>— Euskaratik euskarara egindako itzulpena dialektoen arteko alde murrizteko zein areagotzeko tresna.</p>	<p>— Itzulpena historiografian sartzei buruzko go-goeta esplizitua: itzulpenak garai eta idazkera dialektal jakinen adierazgarri dira.</p> <p>— Funtzio dialektologikoa, pedagogikoa eta fundazionala (generoen lehenbiziko lanketa) xx. mendera arteko testuen kasuan.</p> <p>— Funtzio kulturala xx. mendetik aurrera (itzulpena literatur irekiduraren irudi).</p>

1. arg. Baliatutako bertsoia	Historiografien aroa (Casenave 2012)	Itzulpenari buruzko diskurtsoa	Itzulpenak euskal literaturaren erakuntzaren izandako tartea
1997 Kortazar (1997): <i>Euskal literaturaren historia txikia</i>	Materialen ugaritzea & berritze metodologikoaren garaia (<i>jarraipena</i>)	<ul style="list-style-type: none"> — Itzulpenari buruzko aipamen bakanak. — Kritika historikoa egiteko saiakera. — Datu arkeologikoak, kritika eta azalpena. — Testuen zergatiaren, harreraren eta irismenaren zantzuak azalarazteko saiakera. — Euskarara egindako itzulpenak ez eze, euskaratik egindakoak aipatzen dira (legitimazio bide da euskaratik beste hizkuntza batzuetarako itzulpena). — Itzulpena garaian garaiko literatur joerekin lotzen da. — Bereiz jorratzen dira testu erlijioso itzuliak eta bestelakoak. 	<ul style="list-style-type: none"> — Itzulzailea aipatzeko justifikazioa: erregistroari egindako ekarpena. — Itzulpenaren funtzio kulturala: itzulpena ahozko literaturaren nolakotasunak ulertzeko bide. — Itzulpena garaiko testuinguru kokatzeko bide. — Aztertutako generoak ugaritzearekin batera, datu arkeologikoak eta itzulpenak generoaren garapenean izandako tarteari buruzko azalpenak ugaritzen dira. — Azpialat bereiziak eskaintzen zaizkie itzulpenei. — Funtzio dialektologikoa, didaktikoa eta fundazio-nala aipatzeaz gainera, bata kulturala ere.
2004 Aldekoa (2008): <i>Euskal literaturaren historia</i>		<ul style="list-style-type: none"> — Datu arkeologikoak (idazleak itultzaille diren-koak, batez ere) eta azalpena. — Testu itzulia ez da aztergai, datu osagarri da. — Euskaratik egindako itzulpena: harrera onaren erakusgarri. — Euskarara egindako itzulpena: joera literarioen eta eraginaren erakusgarri, estilo-aberastasunaren iturri. 	<ul style="list-style-type: none"> — Itzulpenari buruzko oharrek erakutsiak ezarritako literatur garaiei dagokionez. — Itzulpenari buruzko aipamenak idazleei eta testuinguruari buruz esaten direnen osagarri. — Funtzio fundazionala. — Funtzio kulturala, literarioa.

1. arg.	Baliatutako bertsioa	Historiografien aroa (Casenave 2012)	Itzulpenari buruzko diskurtsoa	Itzulpenak euskal literaturaren erailkuntzan izandako tartea
2012	Olaziregi (2012): <i>Basque Literary History</i>	Azken hamarkadako lanak: eredu berriak	<ul style="list-style-type: none"> — Datu arkeologikoak (batez ere euskaratik egindako itzulpenenak), kritika historikoa eta azalpena. — Itzulpena euskal literaturaren barne-sistema gisa irudikatzen da lehenbizikoz, kapitulu beregaina eskaintzen zaio. — Euskaratik eta euskarara egindako itzulpenen inguruko aipamenak sistematzatzeke joera. 	<ul style="list-style-type: none"> — Itzulpenaren funtzio kulturala nabarmentzen da (literatur sistemako parte, alfabetoa finkatzeko bide, autoreen inspirazio iturri, aniztasuna bermatzeko bidea, kanonizazioarako bidea). — Itzulpenaren funtzio ekonomikoa eta sinbolikoa lehenbizikoz aipatzen da (itzulpena autoreen profesionalizazioarako bide da). — Funtzio linguistikoa. — Funtzio fundazionala.
2016	Gabilondo (2016): <i>Before Babel. A History of Basque Literatures</i>		<ul style="list-style-type: none"> — Itzulpenari buruzko aipamen bakanak. — Kritika historikoa eta azalpena. — Euskara egindako itzulpenak: legitimazioa eta testuen polifonia. — Euskaratik egindako itzulpenak: euskaraz irakurtzeko ezintasuna eta gaztelaniarekiko mendekotasunaren erakusgarri. 	<ul style="list-style-type: none"> — Funtzio linguistikoa: mezu ulergaitzaren transmisioa. — Funtzio kulturala: itzulpena literatur joeren adierazle. — Funtzio sinbolikoa: itzulpena hizkuntzaren estatua aldatzeko bide eta beste eremu batzuekiko mendekotasunaren isla.

Jarraian, aurreko taulan irudikatutako bilakabidea azaltzeko saioa egingo dugu. Lehenbizi, historiografietan itzulpena txertatzeaz egindako gogoetaz ariko gara; izan ere, itzulpenaz esaten denaz gain, garrantzitsu iritzi diegu hausnarketa metodologikoei, alegia, aztertzeari euskal historiografoek gogoetarik egin ote duten itzulitako testuak euren lanetan sartu izanaz. Horri loturik, Mitxelenak argi agertzen du hasiera-hasieratik: berea zenbait garaitarako euskal literaturaren historia bat baino gehiago, euskal testuen historia da, eta horregatik hartzen ditu kontuan historiografian txertatutako testu guztiak (itzulpenak barne); hori dela bide, itzulitako testuei buruzko azalpenetan ez da testuen literaturtasuna auzian jartzen. Beste autore batzuek auzitan jartzen dute itzulpenen literaturtasuna edo balio literarioa, kasurako Sarasolak, Haritschelharrek eta Mujikak (azken horrek bietarik egiten du; alegia, zenbait testuri balio literarioa esleitzen die, beste batzuei ez, baina irizpideak azaldu gabe); edonola ere, denek txertatzen dituzte itzulpenak euren historiografietan. Aurrekoari lotuta, Villasantek zalantza agertzen du txertatu behar ote lituzkeen, baina zalantza ez da modu esplizituan agertzen, baliatzen dituen hitzetatik ondoriozta daiteke, nolabait; izan ere, ez du gaiari buruzko berariazko gogoeta metodologikorik egiten. Sarasolak, adierazten du lehenengoz gure corpuseko historiografien bilakabidean itzulpenak historiografian txertatzeari buruzko zalantza esplizitua, nahiz eta justifikatu egiten duen txertatu izana: bere ustez, itzulpenek ez dute balio literarioa, baina bere historiografian txertatu egiten ditu, gure literatur sistemaren ezaugarriak direla eta. Azaltzen duenez, ez da hala egiten bestelako literaturetan. Orpustanek ere gogoeta esplizitua egiten du, eta itzulpenak txertatu izana justifikatzeko bi arrazoi nagusi ematen ditu: itzulpenak garai jakin bateko adierazle izatea eta idazmolde edo dialekto zehatz baten adierazle izatea. Neurri batean edo bestean, balio eta eragin literario askotarikoak esleitzen dizkiete itzulpenei gainerako historiografoek (Juaristi, Urkizu, Aldekoa), nahiz eta gaiari buruzko gogoeta metodologiko espezifikorik egin ez. Ostera, hala egiten du Olaziregik: itzulpenak literatur historiografietan txertatzeari buruzko gogoeta esplizitua egiten du, eta nabarmentzekoa da bere historiografian itzulpenari egiten dion tarte, itzulpena literatur sistemako azpisistema bat dela eta. Kortazarrenean, Gabilondorenean bezala, ez da egiten itzulpenen inguruko gogoetarik, eta itzulpenari buruzko aipamenak, era berean, bakanak dira.

Historiografoek itzulpenak aipatzean darabilten ikuspegiari dagokionez, esan daiteke Mitxelenak itzulpenaren prozedura linguistikoari begiratzen ziola oro har, eta aipatzekoa da Mitxelenak egindako oharrak baliatu izan dituztela aurrerantzean gainerako historiagile askok xx. mendea baino lehenagoko testuak iruzkintzean. Aztertutako lehen historiografietan itzulpenaren funtzio linguistikoa soilik agertzetik bestelako funtzio batzuk azalarazteko joera nabari da historiografietan aurrera egin ahala: batez ere funtzio kulturalak nabarmendu izan dira, baina ez horiek bakarrik; esate baterako, Olaziregiren azken historiografian itzulpenak literatur eremuan betetzen duen funtzio ekonomikoa eta sinbolikoa ere ikusarazten direla ikusi dugu. Aipamen gutxi egiten diren arren, balio sinbolikoa ageri da Gabilondorenean ere.

Etzanizek dioen moduan, «Euskararen egoerak, eremu urriko hizkuntza, populazio gutxikoa eta inguruko hizkuntzetatik nahiko berezia izateak izugarritzko pisua izan du gure literaturaren garapenean» (2010: 826). Hala, «sortzaileek euskara bera izan dute kezka eta idazlanak plazaratzearen arrazoi nagusia» (*ibidem*). Ideia horri berari euts dakioke itzulpenek literatur historiografietan izandako agerpenari begiratuta:

euskal literaturaren historiografietan itzulpenak duen errepresentazioa euskararen eta euskal literaturaren egoerari zor zaie besteak beste, bai eta itzulpen ikasketen garapen orokorrari, itzulpenaren kontzeptualizazioari zein horiek denek euskal kulturaren izandako islari, hots, euskal itzulpenaren eremuak izandako bilakaerari ere. Bada, Mujikak bere historiografian hizkuntza zorrozteko tresna gisa aurkezten zuen itzulpena, eta sormen-lanei balio literario handiagoa eman zien itzulpenen aldean.

Bide horretan, «euskal» kultura eta literatura agerrarazi eta sustatu nahian baloratu izan dira, gainera, itzulpenak zenbait historiografiatan. Oro har, idazleak eta sortzaileak goratu izan dira historiografia horietan. Villasantek, esaterako, itzulpenen edo egokitzapenen bertakotzea modu positiboan zekusan, eta, nolabait, itzulpen sortzailearen alde lerratu zen. Juaristiren historiografian gaur egun arte iraun duen ideia bat ageri da: poesia itzultzeko poeta hobesten da; sortzailea, hortaz. Villasantek itzulpenaz plazaratzen duen beste ideia bat hauxe da: itzultzaileak errazago du formari erreparatzea, ez duelako sortzen baliatu beharreko indarririk xahutu behar.

Ikusten dugunez, itzulpena prozedura formaltzat jo izan da, eta hala iruzkindu izan da literatur historiografietan, hizkuntza batetik besterako hizkuntza-aldaketa balitz bezala. Denborak aurrera egin ahala, arean aldatu da ikuspegia, eta hizkuntza zorrozteko tresna izateaz gain, euskal literaturan lehenago jorratu gabeko hainbat literatur esparru jorratzen hasi izana ere agerrarazi dute zenbait historiografok; horrela egin zuen Mitxelena, esaterako, itzulpen profanoen kopurua handitzen hasi zenekoa aipatu zuten. Nolabait, itzulpenaren funtzio literarioa agertzen hasi zen Mitxelenarenean.

Casenavek definitutako historiografiaren eguneratze teorikoa gertatu aitzineko historiografietan, ia historiografia gehienetan, itzulpenaren balio linguistikoa goratu eta itzulpenaren balio literarioa ukatu egiten da. Sarasolaren historiografian, adibidez, itzulpena obra baten legitimazio-bidea dela onartzen bada ere, lan zehatzak itzulpen izatea baliatzen du historiagileak lan horiek jatorrizko euskarazko literatur lanekin erkatzean itzulpenen balio literarioa ukatzeko; beraz, aldi berean izango litzateke itzulpena literatur lan baten balioaren goraipatzaile eta ukatzaile. Halatan ere, Sarasolak, euskal literatur lanak zenbatesten dituenean, aintzat hartzen ditu itzulpenak. Arestian aipatu dugun moduan, ordea, azaldu egiten du beste herrialde batzuetako literatur historiografietan ez liratekeela kontuan hartuko, eta euskal literaturaren kasuan hala egiten dela literatur sistemaren ezaugarriak direnak direlako.

Ikus dezakegunez, itzulpenak dagokigun literatur sistema txikiaren edo mende-koaren errepertorioa eta historia betetzeko eta osatzeko tresna gisa baliatu izan dituzte zenbait historiografok (nahiz eta ez duten esplizituki zehaztu). Gure ustez, hala egin izanaren arrazoia, seguruenik, historiografiak eraikitzeke eredu nagusia eredu nazionala izan izana da, Casenavek zehaztu bezala (2012: 21); nolabait, euskarara egindako itzulpenak euskal literaturaren barneko osagitzat jo izan dira euskal literatura bat badela frogatu eta justifikatu beharrez, euskal testuen corpusa handitzeko. Nolanahi ere den, horrela egitea zilegi ote den esplizituki plazaratu izan du autore batek baino gehiagok. Horiek horrela, euskarara egindako itzulpenek funtzio sinboliko nabarmena bete izan dutela esan dezakegu, literatur esparrua bera autonomizatzen eta normalizatzen hasi arte, eta geroago ere bai. Gerora etorri dira euskal historiografietan itzulpenaren beste funtzio batzuk agerrarazteko ahaleginak, batez ere literaturari ikuspegi sistemikotik begiratzeko ahaleginetik eta literatura konparatua egitetik: zenbait literaturaren historiografiatan zalantzan jarri da, hainbat lani errepa-

ratuta, sormenaren eta itzulpenaren arteko muga edo zenbait obraren orijinaltasuna. Halaber, itzulpenaren balio literario askotarikoei (eraginak, erreperitorioak osatzea eta aberastea...) buruzko aipamenak agertzen hasi dira.

Euskaratik beste hizkuntza batzuetara egindako itzulpenaz denaz bezainbatean, 1980ko hamarkadaz geroztik egindako literatur historiografietan hasten dira aipamenak agertzen. Historiografien banakako azterketetan ikusi dugunez, Urkizuren historiarekin hasten da, nolabait, joera hori (historiografia beren-beregi kanpora begira idazten denean), baina, batez ere Olaziregik integratzen ditu euskaratik beste hizkuntzetara egindako itzulpenen aipuak sistematikoki, bai Urkizuren historiografian (2000), bai berak zuzendutakoan (2012). Ez hori bakarrik, beste literatur eremu batzuetan kritikak euskal literaturaz egindako aipuak ere ekartzen ditu Olaziregik (2012). Euskal literaturaren «sistema» itzulpen bidez zabalteko edo sistema eremu zabalagozat jotzeko ahalegina dakusagu hor.⁶⁰ Gabilondok, ostera, itzulpen horien parte bat (gaztelaniazko bertsoetatik egindakoa) bakarrik aipatzen du, hain zuzen ere euskal testuen gaztelaniarekiko mendekotasuna nabarmentzeko.

Urkizuren historiografian ikusten hasten da itzultako obren arabera ere egiten direla literatur joeren sailkapenak eta deskribapenak, eta Urkizuren historian agertzen da lehenbizikoz itzulpenak literatur molde tradizionaleri aurre egiteko tresnatzat baliatu izanaren ideia. Lehenago esan bezala, modu horretan hasten dira itzulpenaren zenbait funtzio literario historiografietan agertzen. Izan ere, aurreko historiografietan batez ere itzulpenen balio fundazionala, pedagogikoa eta dialektologikoa nabarmendu izan baziren ere, geroagoko historiografietan bestelako funtzioak ere hasi ziren agerrarazten. Olaziregiren kasuan, adibidez, itzulpenen funtzio ekonomikoa eta sinbolikoa ere hartzen dira kontuan. Aldekoak, zenbait itzulpen literatur genero jakin batzuen fundazio-testutzat jotzeaz gainera, autore jakin batzuek egindako itzulpenen bitartez bistaritzen ditu autore horien eragin literarioak: itzulpenak autoreen pentsamolde, lan eta ideiekin duten lotura azalduz aipatzen ditu. Aldekoarenean ere itzulpenari lotutako funtzioak batez ere ideologikoak, pedagogikoak eta literarioak dira: ez dagozkio hizkuntzari.

Olaziregik zuzendutako historiografian, López Gasenik egiten du, bestalde, itzulpen-gintzaren ikusgaitasunaren aldeko ekarpen handienetako bat historiografietan; izan ere, itzulpena beste genero bat balitz bezala txertatzen du Olaziregik (2012) editatutako literaturaren historian. Even Zoharren postulatuei jarraikiz, literatur erreperitorioa osatzeko baliabidez dakusa López Gasenik itzulpena, eta itzultako literaturak periferian egoteko joera duela onartzen badu ere, gurean zenbait itzulpenek posizio zentrala bete dutela ikusarazteko saioa egiten du:

Gure literaturaren historian, ordea, oso ohikoa da itzulpenak behin eta berriz agertzea gainontzeko testu literarioen ondoan, nahiz eta itzulpen horiek, askotan, literatur testuen itzulpenak ez izan. Itzultzaileak ere idazleen pare agertu ohi dira eta halakotzat hartuak izan dira. (López Gasenik 2010: 845)⁶¹

⁶⁰ Hara hor, esaterako, «itzulpenaren sistema» kontzeptuaren ordez «eremu» kontzeptua baliatzeko beharra. Ildo horretan, ikusi Ibarluzea 2019.

⁶¹ Edonola ere, gure ustez irizpide filologikoen arabera literaturaren historiari atxikitako itzulpenen datu arkeologikoak gorde izanak on egin dio zelanbait, itzulpenaren historiari: bestelako sistematan aipatuko ez lirartekeen testuak zerrendatuta eta izendatuta geratu dira, ezen, irizpide literariotik soilik egin izan balitz bilketa, agian ez genuke hainbeste itzulpenen berririk izango.

López Gaseniren ustez, itzulpenak gure historiografietan sarri erdiguneko posizioan agertu izana une jakin batean instituzioari oso loturik egotearekin lotu behar da: «testu kanonikoak izan direla, kanonikotasun horren arrazoiak, «beren estatusa aldatu» izana, garbiegi azaldua izan ez den arren» (2010: 845-846). Arrazoen bila ari dela zehaztasun gehiago ematen ditu: «Normalean, Leizarragaren kasuan bezala, hizkuntza-eredu gisara hartu izana euskalkiren edo hizkuntza-aldaeraren batean eta, horrekin batera, irakurleen artean nolabaiteko arrakasta izana, *instituzioan* eliza nagusi zen garaietan» (2010: 846).

López Gasenik testu erlijiosoen itzulpenak, sasi-itzulpenak eta literatura didaktikoaren kasuak azaltzen ditu, eta antzeko beste kasu batzuen azalpen sistemikoak emateko beharrari buruzko deia egiten du: «erakusteko nola eta zergatik zenbaitetan ohikoak ez diren zenbait testuk erdiguneko posizioak erdietsi dituzten, hizkera literarioak sortzen edo hobetzen lagundu duten, errepertorio eta erdu berriak ekarri eta zaharkituta zeudenak berritu dituzten» (2010: 851-852).

Oro har, esan daiteke literatur historiografiek historia literario izatetik literatur historia izatera egindako bidean (cf. Toledo 2010), oro har, itzulpen- eta sormen-lanak ez banatzen itzulpenaren eta sormenaren eremuak bereiztera jo dutela historiografoek; are gehiago, literatur itzulpena euskal literaturaren barruan genero bat balitz bezala lantzen da aztertu Olaziregirenean. Horrez gainera, historiografiaz historiografia egindako azterketan ikusi dugunez, itzulpenei buruzko aipamen eta azalpenak nabarmen murrizten dira historiografoak XIX eta XX. mendetik aurrerako literaturaz ari direnean. XX. mendea baino lehenagoko itzulpenei buruzko oharrek, gainera, zehatzagoak dira; testu zehatzei buruzkoak dira, eta, ia gehienetan, ohar linguistikoak. XX. mendetik aurrerako itzulpenei buruzko oharrek, ostera, orokorrak dira, eta itzulpenak multzotan iruzkintzen dira; nolabait, joerez ari dira gehiago. Era berean, baina, historiografien bilakabideari begiratuz gero, berritze metodologikoa gertatu aurreko historiografietan datu arkeologiko hutsak edo datu arkeologikoen zerrendatzeak jasotzen ziren batez ere, eta itzulpenei lotutako azalpenak eta kritika gehiago jasotzen dela berritze metodologikoaz geroztiko literatur historietan (1980ko hamarkadaz aurrerakoetan).

Nabarmenezkoa da XX. mendea baino lehenagoko testuei buruzko iruzkinak ez direla ia aldatu historiografien bilakabidean eta, denborak aurrera egin ahala, historiografoen itzulpenei buruzko aipamenak desagertu egiten direla, oro har. Badirudi, hortaz, hizkuntzari buruzko oharrek desagertzen joan ahala, desagertu egin direla itzulpenari buruzko oharrek. Izan ere, horrek adieraz lezake, beharbada, itzulpenari buruzko azalpenak emateko tresnak falta dituztela literaturaren historiografoek, edo «literatur eremuaren» parte sentitzen direla, eta ez «itzulpen-eremuaren» parte, paradoxikoa baita itzulpenaren eremua autonomoagoa eta ikusgarriagoa bihurtu ahala, historiografietako errepresentazioa gutxitzea. Hori dela bide, interesgarri deritzogu eremuko eragileen bidezko itzulpenen azterketari, itzulpenak literatur eremuan baitan duten sarea eta eragina azaleratu ahal izateko (cf. Ibarluzea 2017).

Bibliografia

Aulestia, Gorka. 1998. Précis d'histoire littéraire basque (1545-1950) (Jean-Baptiste Orpustan). *Sancho el Sabio: Revista de cultura e investigación vasca* 8. 223-224.

- Bush, Peter. 2001. Literary translation practices. In Mona Baker (arg.), *Routledge encyclopedia of translation studies*, 127-130. Londres & New York: Routledge.
- Casenave, Jon. 2010. Euskal Literaturaren historia. Eredu berrituaren aurkezpen historiografikoa. *Euskera* 55-2. 802-821.
- Casenave, Jon. 2012. *Euskal literaturaren historiaren historia*. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- D'Hulst, Lieven. 1995. Pour une historiographie des theories de la traduction: questions de methode. *TTR: traduction, terminologie, rédaction* 8(1). 13-33.
- Etzaniz, Xabier. 2010. Euskal literaturaren historia; begirada berriaz. *Euskera* 55(2). 823-839.
- Ibarluzea, Miren. 2017. Euskal literatur itzulpengintza garaikidea: egituratzen ari den barne-eremua. *Euskera* 62(2). 343-373.
- Ibarluzea, Miren. 2019. Itzulpenaren soziologia itzulpen-ikasketetan: Euskal itzulpengintza-ren historia aztertzeko ildoak. *Uztaro* 108. 53-76.
- Lambert, José. 2001. Literary translation, research issues. In Mona Baker (arg.), *Routledge encyclopedia of translation studies*, 130-133. Londres & New York: Routledge.
- Lasagabaster, Jesus Maria. 2007. Sobre la historia de la literatura vasca: diagnóstico y perspectivas. *ASJU* 41(1). 237-248.
- Lasagabaster, Jesus Maria. 2010. Euskal literaturaren historia eta historiografia. *Euskera* 55(2). 761-765.
- López Gaseni, Jose Manuel. 2010. Genero periferikoen agerpena euskal literaturaren historietan. *Euskera* 55(2). 841-852.
- Olaziregi, Mari Jose. 2020. Hausnarketa zenbait euskal literatura-ikerketetz. In Ekaitz Santazilia, Dorota Krajewska, Eneko Zuloaga & Borja Ariztimuño (arg.), *Fontes Linguae Vasconum 50 urte. Ekarpn berriak euskararen ikerketari*, 467-484. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Rubio Tobar, Joaquín. 2013. *Literatura, historia y traducción*. Madril: Ediciones de La Discreta.
- Toledo, Ana María. 2010. Euskal literaturaren sistema: historia baterako aukera-irizpideak. *Euskera* 55(2). 767-800.
- Pym, Anthony. 1998. *Method in translation history*. Manchester: St Jerome Publishing.
- Woodsworth, Judith. 1998. History of translation. In Mona Baker (arg.), *Routledge encyclopedia of translation studies (1st edition)*, 100-105. Londres: Routledge.

Aztertutako historiografiak:

- Aldekoa, Iñaki. 2008. *Euskal Literaturaren Historia*. Donostia: Erein.
- Gabilondo, Joseba. 2016. *Before Babel. A History of Basque Literatures*. Estatu Batuak: Barbaroak.
- Juaristi, Jon. 1987. *Literatura vasca*. Madril: Taurus.
- Kortazar, Jon. 1997. *Euskal Literaturaren historia txikia*. Donostia: Erein.
- Mitxelena, Luis. 2011. *Historia de la literatura vasca*. In Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz (arg.), *Luis Michelena. Obras completas. XIII. Historia de la literatura vasca. Literatura vasca del siglo XX*, 81-205. Donostia & Gasteiz: «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU.
- Mujika, Luis Mari. 1979. *Historia de la literatura euskerika*. Donostia: Luis Aramburu.
- Olaziregi, Mari Jose (arg.), 2012. *Basque Literary History*. Reno: University of Nevada.
- Orpustan, Jean-Baptiste. 1996. *Précis de littérature basque*. Baigorri: Izpegi.
- Sarasola, Ibon. 1976. *Historia social de la literatura vasca*. Bartzelona: Akal.
- Urkizu, Patrizio. 2000. *Historia de la literatura vasca*. Madril: Uned.
- Villasante, Luis. 1979. *Historia de la literatura vasca*. Oñati: Editorial Aránzazu.

Hitz-bukaerako herskariak: kontsonante talkak¹

Word-final plosives: Consonant clashes

Jose Ignacio Hualde^{*a}, Ander Beristain^a, Ane Icardo Isasa^{a,b}, Jennifer Zhang^a

^a University of Illinois at Urbana-Champaign

^b California State University, Northridge

ABSTRACT: In Basque word-final stop consonants have very low lexical frequency, but very high token frequency in discourse, since final /-t/ and /-k/ appear in very common suffixes. Here we undertake an acoustic investigation of the phonetic realization of word-final stops, with a focus on consonant clusters that arise across word boundaries. Our analysis is based on a corpus of conversational speech. Measurements of relative intensity show that such clusters are usually greatly reduced. A more detailed spectrographic analysis confirms a tendency for /-k/ and /-t/ to be deleted or reduced to approximants preconsonantly. On the other hand, the devoicing phenomena reported in the dialectological literature (e.g. /k#b/ → [p]) appear to be infrequent.

KEYWORDS: plosives, consonant clusters, acoustic phonetics, Basque, phonetics.

LABURPENA: Euskaraz hitz-bukaerako herskariak oso maiztasun txikia dute hiztegian, baina oso maiztasun handia solasean; /-t/ eta /-k/ kontsonanteak maiztasun handiko atzizki batzuetan aurkitzen baitira. Lan honetan hitz-bukaerako herskariak gauzatzeko fonetikoak aztertzen dugu, eta bereziki bi hitzen arteko kontsonante taldeetan jartzen dugu arreta. Datuak elkarrizketa libretik atera ditugu. Intentsitate neurketak erakusten du talde horietan kontsonanteak oso ahulak direla gehienetan. Espektrogramak miatuz baieztatzen dugu /-k/ eta /-t/ kontsonanteak beste kontsonante baten aurrean gehiengoetan galtzen edo hurbilkari ahostun gisa ahoskatzen direla. Bestalde, ahoskabetze gertakariak (adib. /k#b/ → [p]) ez dira batere normalak gure corpusean.

HITZ GAKOAK: herskariak, kontsonante taldeak, fonetika akustikoa, euskararen fonetika.

¹ Gure esker ona bihoakie Ander Egurtzegiri eta aldizkari honen beste ebaluatzaileei beren iruzkingenatik.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Jose Ignacio Hualde. Dept. of Spanish and Portuguese/Dept. of Linguistics. 4080 FLB. University of Illinois at Urbana-Champaign. Urbana, IL 61801 (USA) – jihualde@illinois.edu – https://orcid.org/0000-0003-4969-2995

Nola aipatu / How to cite: Hualde, Jose Ignacio; Beristain, Ander; Icardo Isasa, Ane; Zhang, Jennifer (2021). «Hitz-bukaerako herskariak: kontsonante talkak», ASJU, 53 (1-2), 83-106. (https://doi.org/10.1387/asju.22412).

Jasoa/Received: 2020-09-29; Onartua/Accepted: 2020-11-25.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia (UPV/EHU)

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

1. Sarrera

Lan honetan, gure helburua euskararen herskariaren gauzatze fonetikoari buruz dugun ezagutza osatzea da, hizkera librearen azterketa akustikoaren bidez. Aurreko lan batean (Hualde, Beristain, Icardo Isasa & Zhang 2019) bokalarteko herskari ahoskabeen lenizioa aztertu dugu, hiru testuinguru morfosintaktiko konparatuz (V#CV, VCV, VC#C). Hemen hitzen arteko kontsonante multzoak gehitzen dizkiogu ikergaiari; hau da t#C, k#C talkak miatzen ditugu bereziki eta aipatutako beste hiru kontestuetan dauden herskariekin konparatzen ditugu.

Dakigunez, gaur egungo euskararen baditugu (behintzat) sei herskari, hiru ahoskabe /p t k/ eta hiru ahostun /b d g/ (zenbait hizkeraren hasperendunak eta tt idazten den herskari sabaikaria /c/ albora utzita) (ikus, adib., Hualde 2003). Sei herskari hauek silabako hasieragunean bereizten dira, bai hitzaren hasieran (adib. *buru, puru; tema, dema; kai, gai*) bai hitz barnean ere (adib. bokalartean: *apar, abar; eten, edan; ekin, egin*; beste kontsonante baten ondoren: *erbi, erpin; arto, ardo; hanka, hango*). Hitz barneko silaba bukaeran aldiz, herskariak ez dira batere ohikoak. Mailegu berri batzuetan agertzen badira ere (adib. *dialekto, etniko*), mailegu zaharragoetan eta hitz elkartuetan galdu dira (*rektor > erretore, doktore > dotore, begi-gain > *bet-gain > bekain*, etab.). Hitz bukaerari dagokionez, bi herskari besterik ez ditugu kausitzen, /t/ eta /k/ (*eup!* bezalako onomatopeiak kenduta). Hitz bukaerako herskariak oso urriak dira lexikoian, baina oso maiztasun handia dute testuetan, maiztasun handiko atzizki batzuetan agertzen baitira (ergatiboa *-k*, absolutibo plurala *-ak*, ablatiboa *-tik*, partitiboa *-rik*, benefaktiboa *-entzat*, 1.sg *-t*, etab.)

Badakigu, hala ere, garai batean /-t/ eta /-d/ oposatzen zirela hitz-bukaeran, aditzen singularreko lehen pertsonaren atzizkia ahostuna baitzen: *bat* vs *dud* (< **duda*). Baina gaur egun oposaketa fonemiko hori galdutzat eman dezakegu.²

Esan bezala, lan honetan euskararen hitz-bukaerako herskariak aztertzen ditugu, beste testuinguru ahuletan dauden herskari ahoskabeekin erkatuz. Bereziki hurrengo hitza kontsonantez hasten denean sortzen diren kontsonante talkak ditugu aztergai nagusi. Artikulua honelaxe dago antolatuta: 2. atalean euskararen herskari ahoskabeen ahultzeaz —batez ere hitz-bukaerako herskariari buruz— dakiguna laburbiltzen dugu. 3. atalean gure corpusa deskribatzen dugu. 4. atalean gure aukera metodologikoak azaltzen ditugu. 5. atalean lenizio testuinguru desberdinetan dauden herskari ahoskabeak konparatzen ditugu (adib., VtV, V#tV, Vt#V, Vt#CV) intentsitatea eta ahostuntasuna lenizioarekin lotutako parametro akustikotzat hartuz. 6. atalean t#C eta k#C taldeak zehazkiago aztertzen ditugu analisi espektrografikoaren bidez. Bukatzeko, 8. atalean gure emaitzak laburbiltzen ditugu eta zenbait ondorio ateratzen ditugu.

² Oihenarteren idazki batzuetan aurkitzen dugu eta erronkarieraz /-d/ hori mantendu zen euskalkia suntsitu arte, nahiz eta azken belaunaldietan dardarkari bakunarekin neutraltzeko joera bat egon, *dud -dur* (Mitxelena 1977: 236; Estornés Lasa 1968). Horretaz gain, Araitz-Betelu *ezaytud 'ez zaitut'* aurkitzen dugu 1611ko dokumentu batean (Reguero 2017: 124). Era berean, pentsatzekoa da inoiz /-g/ izan genuela hitz bukaeran: e.g. *duk < *dug < *duga*; baina hori hipotesi hutsa da, horretarako ez baitago datu historikorik.

2. Herskari ahoskabeen alofonia

Lan dialektal ugarietan erakutsi da euskaraz hitz artean aurkitzen diren kontsonante taldeek sinplifikatzeko joera dutela (Salaburu 1984; Salaburu & Lakar 2005; Hualde & Bilbao 1992; Hualde, Elordieta & Elordieta 1994; Erdozia 2001; Epelde 2003; Montoya 2004; Mugarza 2006, beste askoren artean). Oso antzeko gertaerak aurkitzen dira euskalki guztietan. Konkretuki, /-t/ eta /-k/ askotan galtzen dira beste kontsonante batean aurrean. Hona adibide gisa, Etxebarria Ayestaren (1991) Zebe-rioko hizkeraren azterketan aurkitzen ditugun adibide batzuk (egilearen transkribapena parentesi karratuetan ematen dugu, baina IPArA egokitu gabe):

- (1) Etxebarria Ayesta (1991): /-t/ eta /-k/ kontsonanteen galera
/t+k/ → [k]	zeureztat katea hori	[sautzakate ori]
/t+l/ → [l]	solo bat landu	[solobalandu]
/t+s/ → [s]	jan dot sagarra	[yandosagarra]
/k+t/ → [t]	erein dok tomatea, ez dok?	[erain dotomatea estok]

Euskarazko kontsonante talken egokitzapenean gertakaririk interesgarriena herskari (ahoskabe) + herskari ahostun multzoetan aurkitzen dugu. Multzo hauetan lehen kontsonantea galtzen den arren, bigarrena asimilatzen zaio aurrekoari, ahoskabe bihurtuz, Etxebarria Ayestaren (1991) hurrengo adibideetan bezala:

- (2) Etxebarria Ayesta (1991): hitz-hasierako herskari ahoskabetzea
/t+b/ → [p]	bat bai	[bapai]
/t+d/ → [t]	ez dakit dana	[estakitana]
/t+g/ → [k]	zeureztat gorde	[sautzakorde]
/k+b/ → [p]	nik badakit	[nipakit]

Hala ere, badirudi ahoskabetze prozesua ez dela lehen kontsonantearen galera bezain normala eta bere aplikazio-eremua mugatuta dagoela. Deskribapenetan aurkitzen ditugun adibideetan ahoskabetzea pairatzen duen elementua gehienetan partikula bat (*ba*, *bai*) edo aditz trinko bat da (*dator*, *dakit*). Antzeko adibideak aurkitzen ditugu beste lan dialektologikoetan, nahiz eta diferentzia batzuekin, ikus adib. Hualde, Elordieta & Elordieta (1994: 31-33) Lekeitioko hizkerarako, Hualde & Bilbao (1991: 16-21) Getxoko hizkerarako, Mugarza (2006: 60-61), Mallabiko euskararako, Salaburu & Lakar (2005: 44), Baztango mintzorako, Montoya (2004: 82-83) Urdazubi eta Zugarramurdiko euskararako, Epelde (2003: 80) Larresoroko hizkerarako.

Aipatu ditugunak ez dira herskari ahoskabeek pairatzen dituzten gertakari alofoniko bakarrak. Salaburuk (1984: 236) adierazten duenez, bere Baztango euskararen deskribapenean, /p t k/ fonema herskari ahoskabeak hurbilkari ahostun bezala gauzatzen dira maiz, adib. *ja[y]in*, *harri[ð]u*. Hualde, Lujanbio & Zubirik (2010) ere gertakari hori egiaztatzen dute Goizuetako hizkeran espektrogramekin; adib. *ta olako kontuk* [taólayoñontuk], *baratzatikan e(r)e* [baràtsaðiyane], *bost kotxe* [bózyòtʃe].³

³ Gaztelaniaz ere gertatzen da bokalarteko ahultze hori, diferentzia handiekin hizkeren artean (ikus, adib., Hualde, Simonet & Nadeu 2011 eta hor emandako erreferentziak). Frantsesez, aldiz, /p t k/ fonemak indartsuagoak dira; lenizio guttiago erakusten dute bi bokalen artean (Torreira & Ernestus 2011).

Hitz bukaerako kontsonanteei dagokienez, hauek ere ahostundu eta ahuldu daitezke hurrengo hitza bokal batekin hasten denean, VC#V testuinguruan, *txistularik e(r)e bai* [tʃiʃtúlariyeβáɪ] (ikus, baita ere, Nadeu & Hualde 2015).

Noski, dauzkagun azterketa dialektologiko gehienen transkribapen fonetikoak hizkuntzalariaren belarrian eta hiztunaren intuizioetan oinarritzen dira. Metodologia horren bidez egindako deskribapenak balagarriak badira ere, zaila da jakitea askotan gertakari desberdinen maiztasuna zein den (aipatutako lan dialektaletan ez baitago kuantifikaziorik); baita ere, egia esateko, transkribatzaile guztien belarria fina den ala ez.

Lan honetan ekarpen bat egin nahi dugu euskararen fonetikaren arloan ahozko corpus baten azterketa akustikoaren bidez (ikus Egurtzegi & Carignan 2020 antzeko metodologia eta helburua dituen beste lan berri baterako). Bereziki, hizkera librean sortzen diren {k, t} + C kontsonante talken aldakortasuna aztertzen dugu, gai horri buruz daukagun ezagutza zehazteko asmoz.

3. Gure corpusa

Argi dago euskaraz hitz-bukaerako kontsonanteen ahoskera aldatzen dela formaltate mailaren arabera, beste edozein hizkuntzatan bezala. Kontsonanteok ez dira modu berean ahoskatzen testu bat kontuz irakurtzen dugunean eta eguneroko hizkera librean. Gure ikerketarako lagunarteko hizkera librea aukeratu dugu. Gure corpusa Azpeitian egindako grabaketak dira. Elkarrizketatzailea ere azpeitiarra zen (eta artikulua honen egiletariko bat da) eta elkarrizketen gaia eguneroko kontuak eta hitzunen bizitzaren pasadizoak ziren. Espero bezala, baldintza hauetan hitzunek «natul-natul» hitz egiten zuten, Azpeitiko esapidea erabiltzeko. Grabaketen kalitatea bermatzeko elkarrizketak leku isil batean egin genituen eta MicroTrack 24/96 grabagailu digital bat erabili genuen SONY F-720 kanpoko mikrofono batekin. Hemen 6 hitzunen emaitzak aztertzen ditugu, 4 emakumezko (4f, 5f, 6f, 8f) eta 2 gizonetzko (1m, 2m).

4. Aukera metodologikoak analisi akustikoan

Lan honetan hitz bukaerako herskariak ditugu aztergai; batez ere hurrengo hitza kontsonantez hasten denean sortzen diren kontsonante taldeak. Esan bezala, azterketa akustikoa egin dugu. Badira bi modu nagusi kontsonante hauen analisi akustikoa egiteko.

Alde batetik, espektrogramak miatuz fonema bakoitzaren alofono desberdinak bereiz daitezke. Bestalde, alofono desberdinak identifikatu gabe, parametro akustikoen neurketak atera daitezke (iraupena, intentsitatea, ahostuntzea). Bi teknika horiek erabiltzen ditugu hemen.

Lehen metodologia erabiliz, /-k/ fonemarako, [k] herskari ahoskabea, [x] frikari ahoskabea, [g] herskari ahostuna eta [ɣ] frikari edo hurbilkari ahostuna bereiz ditza-kegu, adibidez, [ø] kontsonantearen galeraz gain; eta beste horrenbeste egin dezakegu /t/ fonemarekin. (Frikariak eta hurbilkariak sinbolo berdinekin errepresentatzen dira IPAn, baina diakritiko bat erabil daiteke hurbilkariak adierazteko; adib. [ð̥] hurbilkari horzkaria. Arrazoi tipografikoengatik hemen ez dugu diakritikorik erabiliko.

gutxi pasatzen da ahotik iraganbidea blokeatuta baitago. Aldiz, artikulatzaileen arteko iraganbidea zenbat eta irekiagoa izan, orduan eta energia gehiago ikusiko dugu espektrograman.

Gauza bera esan daiteke ahostun/ahoskabe bereizkuntzari buruz. Ezaugarri fonologiko bezala tasun bitarra bada ere (adib. /k/ ala /g/), fonetikoki ezaugarri kontinua da.

Aipatutako bi metodologiak erabilgarriak izan daitezke aztertzen ari garen datuak ulertzeko. Esan bezala, artikulatu honetan bi metodologiak erabiltzen ditugu. Alde batetik, herskari ahoskabeen lenizioa aztertzeko intentsitatea eta ahostuntasuna lenizio-adierazle bezala hartzen ditugu. Intentsitatea parametro kontinua bezala neurtzen dugu. Aldiz, ahostuntasuna era bitar batean aztertzen dugu, behe-rago esplikatzen ditugun arrazoi metodologikoengatik: kontsonantea guztiz ahostuna ala ez, (arrazoi metodologikoengatik ere, iraupena ez dugu neurtu, gero azaltzen dugun bezala). Bokalar-teko herskari kasuan parametro horiek gauzatzeko fonetikoaren irudi zuzena ematen digute. Aldiz, VC#CV sekuentzia bat dugunean, parametro horien neurketak ematen digun informazioa oso partziala da. Adibide bat emateko, /ata/ bezalako sekuentzia fonologiko bat [ata] bezala ahoskatzen bada, parametro akustikoen neurketaren bidez jakin dezakegu kontsonanteak ez duela leniziorik pairatu kasu honetan. Baina /ak#da/ sekuentzia batean ere [ata] izan dezakegu eta kasu honetan hitz-bukaerako kontsonantea galdu da. Horregatik, t#C, k#C kontsonante talken transkribapen fonetikoak egin dugu espektrogramak aztertzeko.

5. Parametro akustikoen neurketa

5.1. Metodologia eta gure ikerketaren orain arteko emaitzak

Gure asmo orokorra euskararen herskari ahoskabeen ahultze prozesuak aztertzeko da. Honetarako, goian aipatutako corpusean /t/ eta /k/ kontsonanteak identifikatu eta aztertu ditugu, *Praat* izeneko programarekin (Boersma & Weenink 2020), lau testuinguru bereiziz:

- (3) Testuinguruak
 - (a) Hitz-bukaeran eta beste kontsonante baten aurrean: VC#C, adib. *nik dakit, zenbat dira*
 - (b) Hitz-bukaeran eta bokal baten aurrean: VC#V, adib. *nik ikusi, bat eman*
 - (c) Hitz-hasieran bokal baten ondoren: V#CV, adib. *dena kendu*,
 - (d) Hitz-erdian bi bokalen artean: VCV, adib. *ikusi, etorri*

Guztira, 2482 token analizatu ditugu (/k/ = 1204 + /t/ = 1278). Hitzen arteko testuinguruetan bakarrik pausa edo etenik gabeko sekuentziak hartu ditugu kontuan. Testuinguruaren arabera datuak 1. taulan erakusten dugun modura banatzen dira, (a)-(c) testuinguruetan herskaria bi bokalen artean dago, baina muga morfologikoaren kokagunea aldatzen da. Parentesien artean analisia eta irudiak egiteko erabili ditugun ingelesezko laburdurak ematen ditugu:

1. taula

Token kopurua

(a) VC#CV	=	220	(fc = final before C)
(b) VC#V	=	263	(fv = final before V)
(c) V#CV	=	201	(i = initial)
(d) VCV	=	1798	(m = medial)

GUZTIRA = 2482

Taulan ikusten denez, kokagunerik arruntena, diferentzia handiz, hitz-erdikoa da, (d). Espero bezala, hitz-hasieran herskari ahoskabeak (c) ez dira oso maiz agertzen, edo behintzat, ez hitz-erdian bezain maiz. Dakigunez, historikoki euskaraz hitz-hasierako herskariak ahostuntzeko joera bat aurkitzen dugu (*corpus* > *gorputz*, *corbata* > *gorbata*) eta ondorioz herskari ahoskabeek maiztasun erlatiboki txikia dute. Gehienetan egokitu gabeko maileguetan aurkitzen dira (adib. *pasau*, *kontau*), nahiz eta ondare zaharreko hitz batzuetan ere agertu (adib. *kendu*). Hitz-bukaeran herskariak arruntagoak dira diskurtsoan, baina bi talde desberdinetan sailkatu ditugu ondoko testuinguruaren arabera: C edo V den, (a) eta (b) taldeak. Hitz-hasierako kontsonantea kontuan hartuz, (a) taldeko kontsonanteak, 2. taulan erakusten dugun bezala banatzen dira:

2. taula

Kontsonante talka motak (VC#CV)

Token kopuruak

{t,k} + {p, t, k}	=	38
{t,k} + {b, d,g}	=	108
{t,k} + {f,s,x}	=	47
{t,k} + {l, m, n}	=	27

GUZTIRA = 220

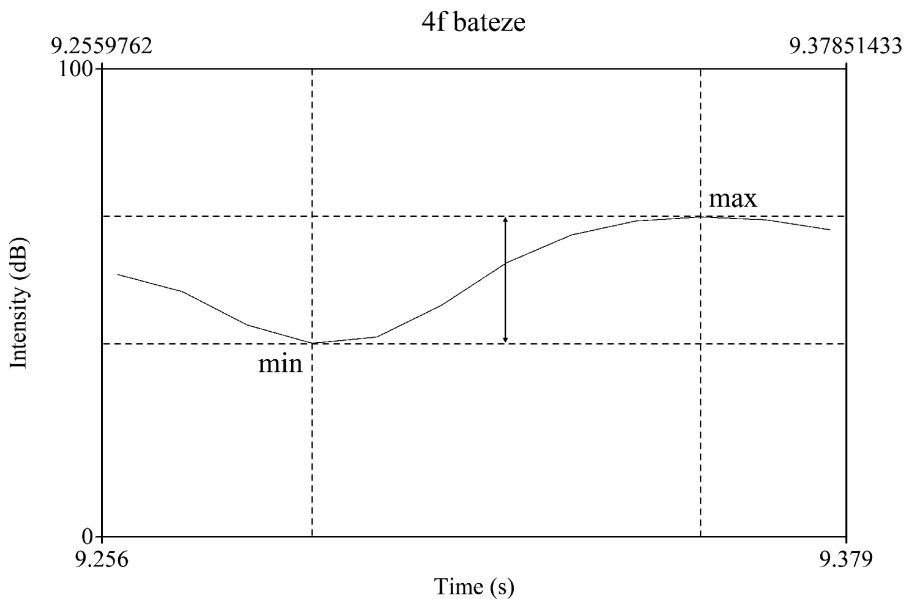
Herskarien ahultze fenomenoaz aztertzeko printzipioz hiru parametro har ditzakegu kontuan: intentsitate erlatiboa, ahostuntzea eta iraupena (ikus, adib., Hualde, Simonet & Nadeu 2011). Aurreko lan batean hiru bokalarteko testuinguruak (b, c eta d) analizatu ditugu energia kopuru erlatiboa (bi bide desberdinetan) eta ahostasun maila neurtuz (Hualde, Beristain, Icardo Isasa & Zhang 2019). Hau da, lan horretan gure helburua zen bokalarteko lenizioa aztertzea hiru testuinguru horietan. Gure hipotesia hitz-bukaerako /t/ eta /k/ kontsonanteek lenizio handiago erakutsiko zutela zen, kokagune horretan /d/ eta /g/ fonema ahostunekin ez baitira kontrastatzen.

Konstrikzio maila den bezain batean, analisi horren emaitza nagusiak ziren, alde batetik, /k/ eta /t/ ahulagoak direla hitz-bukaeran, hau da (b) VC#V testuinguruan, (c) V#CV eta (d) VCV testuinguruetan baino, gure hipotesia baieztatuz; eta beste aldetik, /k/, /t/ baino ahulagoa dela (hurbilkaria izateko joera argiagoa erakusten duela) hiru testuinguruetan.

Bestalde, gure datuen arabera /k/ eta /t/ herskariak ahostunagoak ziren hitz-bukaeran, hots, VC#V testuinguruan, VCV eta V#CV testuinguruetan baino. Gainera, ahostuntzeko joera argiena erakusten duen kontsonantea hitz-bukaerako /k/ da. Bestela esanda, aztertutako kontsonante eta testuinguruaren artean, lenizio nabarmenena *nik ikusi* bezalako tokenetan aurkitzen da, [niyikusi].

Hitz-bukaerako kontsonanteei dagokienez, aurreko lanean, beraz, VC#V testuingurua aztertu genuen, beste bokalarteko testuinguruekin konparatuaz. Lan honetan, aldiz, kontsonante talketan, hau da, VC#CV testuinguruan, ipini nahi dugu arreta, euskal herskariaren alofoniari buruz dugun irudia osatzeko.

Beste kontsonante baten aurrean dauden hitz-bukaerako herskariak beste hiru testuinguruetan daudenekin konparatu nahi ditugu hemen. Gure aurreko lanean intentsitatea neurtzeko bi metodo desberdin erabili bagenituen ere, bi metodoen emaitzak antzekoak ziren. Hemen horietariko bat aukeratu dugu: intentsitate diferentzia C#CV sekuentzietan (IntDiff, ikus Hualde, Simonet & Nadeu 2011). Neurketa hau egiteko, aipatutako sekuentzietako intentsitate baliorik ttikiena (IntMin, kontsonante edo kontsonante taldearen intentsitate guttieneko puntua) eta handiena (IntMax, hurrengo bokalean) atera ditugu automatikoki *Praat*-ek ematen duen intentsitate kurbatik, *script* bat erabiliz, eta bien arteko desberdintasuna (IntDiff) kalkulatu dugu, 2. irudian erakusten den bezala.

2. irudia

Intentsitate kurbaren neurketa (IntDiff).

Irudian, *bateze* (*batez ere*) adibidearen [te] silabako intentsitate kurba erakusten da. *min* = intentsitate minimoa (kontsonantean), *max* = intentsitate maximoa (hurrengo bokalean).

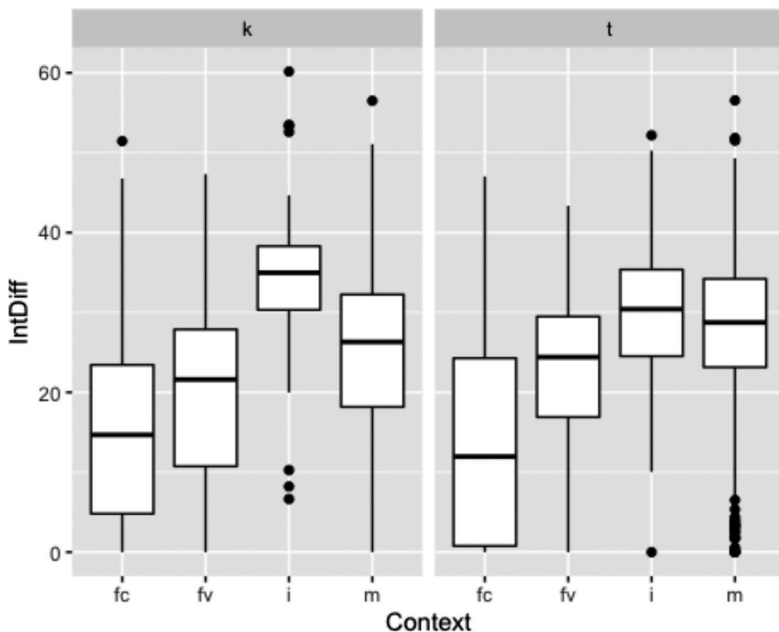
Bi puntutako geziak *script*-ak ateratzen duen intentsitate desberdintasuna erakusten du (max-min)

Intentsitate kurbatik ateratako neurketa hau kalkulatzeko ez da beharrezkoa mugak kontuz ipintzea. Nahikoa da minimoa eta maximoa interbalo berean edukitzea. Puntu hau funtsezkoa da hurbilkarien kasuan oso zaila baita mugak era guztiz zehatz batean jartzea.

Intentsitateaz gain, herskari ahoskabeen lenizioa iraupenenean eta ahostuntzean ere nabari daiteke. Hemen ez dugu iraupena neurtu, horretarako segmentuen mugak zehazki jartzea beharrezkoa baita; eta, esan bezala, lenizioak iluntzen ditu segmentuen arteko mugak. Arazo hori zeharka konpontzeko proposamenak egin badira ere (Eager 2016; Ennever, Meakins & Round 2017), konponbide horiek bakarrik CV sekuentzietan aplika daitezke, ez kontsonante talka bat dugunean. Arrazoi beragatik ahostuntzea aldaki bitar bezala neurtu dugu. Kalkulatu duguna da neurtutako interbaloa guztiz ahostuna den ala ez.

5.2. Lau testuinguruen konparaketa: Intentsitate eta ahostuntasunaren analisiaren emaitzak

Esan bezala, herskari ahoskabeen lenizioaren azterketaren lehen etapa batean hiru bokalarteko testuinguruak konparatu ditugu (VCV, V#CV, VC#V). Aurreko azpiatalean analisi horren emaitzak laburbildu ditugu. Hemen laugarren testuinguru bat sartzen dugu erkaketan: Kontsonante talketan dauden hitz-bukaerako herskariak.

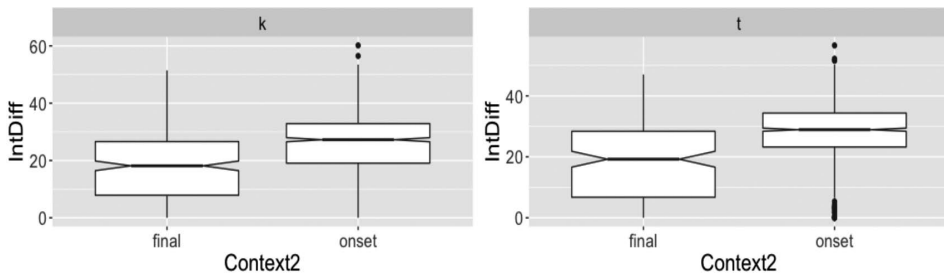

3. irudia

/k/ eta /t/ kontsonanteen intentsitatea lau testuinguru desberdinetan. Testuinguruak: fc (*final before C*) = VC#CV, fv (*final before V*) = VC#V, i (*initial*) = V#CV, m (*medial*) = VCV

3. irudian intentsitate desberdintasuna erakusten dugu neurtu ditugun sekuentzietan. Azaldu dugun bezala, kontsonante edo kontsonante taldearen intentsitatea hurrengo bokalekoarekin konparatzen dugu. Intentsitate desberdintasun hori txikia bada, horrek esan nahi du kontsonante hori oso bokalikoa dela, hersketa oso ahula izanik. Aldiz intentsitate desberdintasunik handiena izango dugu hersketa osoa dugunean. Ezkerreko irudian /k/ dugu eta eskuinaldekoan /t/. X-ardatzean lau testuinguruak ditugu.

Hitz-bukaeran dauden herskariaren portaera fonetikoak hobeki ikusteko, 4. irudian bi taldeetan banatu ditugu datuak, lau talde egin beharrean: hitz-bukaerakoak talde batean (*final*) eta fonologikoki silaba-hasieragunean daudenak beste taldean (*onset*).

4. irudia

/k/ eta /t/ kontsonanteen intentsitatea kontestuaren arabera:

hitz bukaeran ($final = fc + fv$) vs fonologikoki silabaren hasieragunean ($onset = i + m$)

Irudiak ikusiz, argi dago hitz-bukaerako kontsonanteak besteak baino ahulagoak direla eta, bereziki, VC#C (fc) testuingurukoak ahulenak direla. Begiz ikusten duguna estatistikoki baieztatzeko, IntDiff datuak erregresio batean (*linear mixed effects regression*) sartu ditugu *lme4* pakete estatistikoa (Kuznetsova, Brockhoff & Christensen 2017) erabiliz R-programan (R Core Team 2017; RStudio Team 2016), hurrengo egiturarekin:

- (4) Erregresioaren formula (*linear mixed effects regression*)
 $IntDiff \sim Kontsonantea + Testuingurua + (1|Hiztuna) + (1|Hitza)$

Non:

Kontsonantea = /k/, /t/

Testuingurua = fc, fv, i, m

Hiztuna = 6 hiztunak, ausazko faktore bezala

Hitza = neurtutako hitzak, ausazko faktore bezala

CV#C testuinguruan dauden kontsonanteak beste kontsonanteekin konparatuz, 3. irudian ikusten diren desberdintasun guztiak esanguratsuak dira: VC#C taldeetan hitz-bukaerako herskariak beste edozein testuingurutan daudenak baino ahulagoak dira. Lau konparaketetan, $p < 0.001$.

Analisi honetan, bi faktoren eragina kontsideratu dugu: kontsonantearen ahoskua, hau da belarra edo horzkaria den (/k/ edo /t/) eta testuingurua. Posible izango li-

tzateke, hauetaz gain, beste faktore batzuk garrantzitsuak izatea, hala nola azentuaren kokagunea. Hala ere, orain arteko ikerketak erakutsi du intentsitateak ez duela balio handirik azentuaren ezaugarri akustiko bezala Azpeitiko euskaran (ikus Hualde & Beristain 2017, 2018).

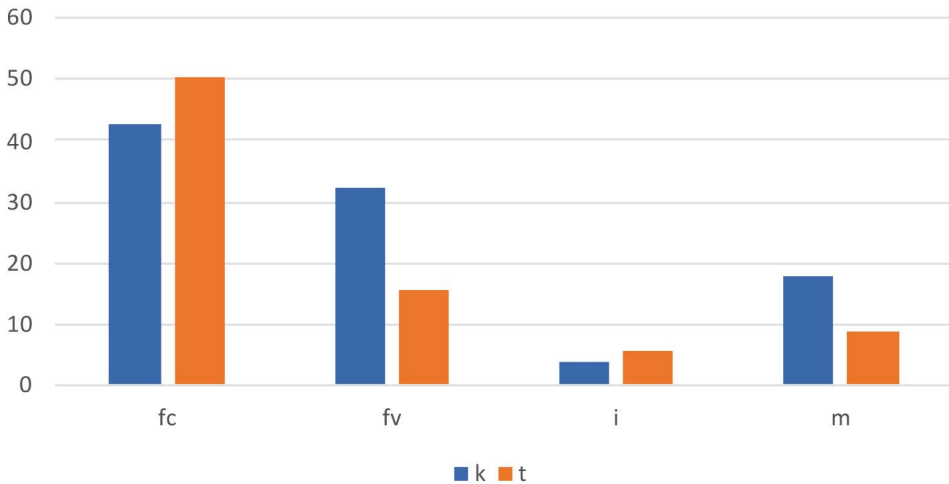
Ahostuntzeari dagokionez, guztiz ahostunak (% 100 ahostun) diren tokenak kontatu ditugu, 3. taulako datuak lortuz (ikus baita 5. irudia ere). VC#CV sekuentzia guztiz ahostuna zen ala ez ikusteko, *Praat*-eko *voice report* delakoa erabili dugu. Interbaloa guztiz ahostuna da *voice report*ean «Fraction of locally unvoiced frames: 0» daukagunean. Lehen esan bezala, ahostuntze partziala ez dugu kontuan hartu segmentuen arteko mugak objektiboki jartzerakoan sortzen diren zailtasunengatik:

3. taula

Alofono ahostunak

Testuingurua	/k/	/t/
a. VC#CV (fc)	54/127 (% 42,5)	47/93 (% 50,5)
b. VC#V (fv)	58/180 (% 32,2)	13/83 (% 15,7)
c. V#CV (i)	3/75 (% 4)	7/127 (% 5,5)
d. VCV(m)	146/821 (% 17,8)	85/976 (% 8,7)

/k/-/t/ guztiz ahostunak (%)

5. irudia

Alofono ahostunak testuinguruaren arabera (ehunekoak)

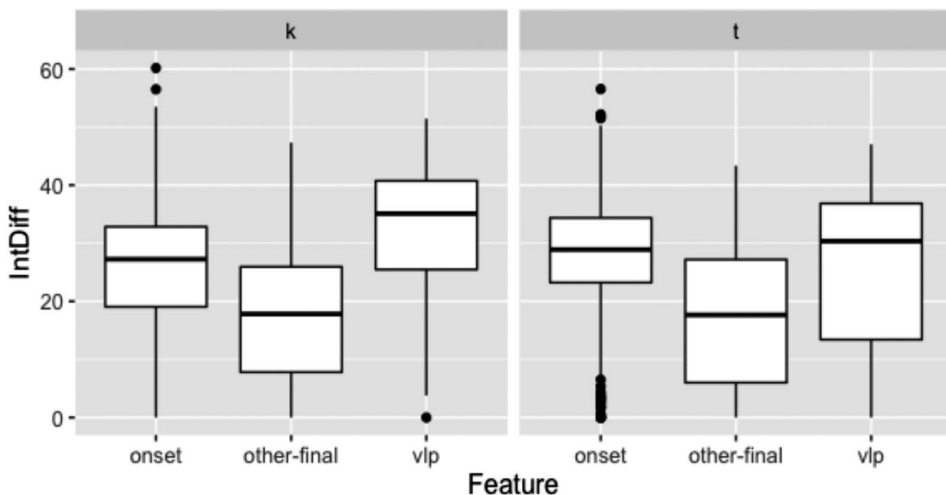
3. taulan eta 5. irudian ikusten denez, hitz-bukaerako herskariak beste herskariak baino joera nabarmenagoa dute ahostuntzeko, eta bereziki, beste kontsonante baten aurrean, VC#CV testuinguruan (fc). Aldiz, hitz-hasierako herskari ahoskabeak ez

dira ia inoiz guztiz ahostuntzen bi bokalen artean, hitz-erdiko herskarietako tarteko portaera bat erakusten dutelarik. Kontuan hartu behar da VC#C testuinguruan askotan hitz-bukaerako herskaria galtzen dela; beraz intentsitatearen eta ahostuntzearen baloreak herskariaren galeraren ondorio akustikoa dira.

Erabili dugun intentsitate neurketak interpretazio zuzen eta argia du lenizio mailaren korrelato bezala bokalarteko herskariaren kasuan, hau da (3)ko (b), (c) eta (d) testuinguruetan. Abididez, /ata/ bezalako sekuentzia fonologiko baterako intentsitate diferentzia (IntDiff) gero eta tikiagoa izango da eskala honetan:

$$(5) /ata/ \rightarrow [ata] > [ada] > [a\delta a] > [a^{\delta}a] > [aa]$$

Aldiz, (3)ko (a) testuinguruetan, VC#CV, IntDiff neurketaren interpretazioa ez da guztiz gardena, [ata] ahoskatu dena /ak#ta/ izan baitaiteke fonologikoki, adibidez, hitz-bukaerako kontsonantearen galerarekin. 6. irudian «{-t, -k} + {p-, t-, k-} taldeak», hitz-bukaerako beste token guztietatik banandu ditugu. Ikusten denez, hauek dira, hain zuzen, IntDiff handiena daukatenak (baina horrek ez du 3. eta 4. irudietan ikusten dugun joera orokorra aldatzen, haien kopurua erlatiboki tikiak baita, n = 38 token):

6. irudia

/-k/ eta /-t/ kontsonanteen intentsitatea kontestuaren arabera:
 beste herskari ahoskabe batean aurrean dauden /-k/ eta /-t/ kontsonanteak
 (testingurua: vlp = voiceless plosive) vs hitz bukaerako beste token guztiak (other-final)
 fonologikoki silabaren hasieragunean (onset = i + m).

6. irudiak bi gauza erakusten digu. Lehenik eta behin, ikus dezakegu, hitz-bukaerako herskariak (VC#V, VC#CV) hitz-hasierako eta erdikoak (V#CV, VCV kontestuetak) baino askoz ahulagoak direla, {k, t} + {p, t, k} taldeak alboratu zituzten dituztenak. Kasu honetan datuen interpretapena gardena da, (5)ekoa. Bigarrenik, {k, t} + {p, t, k}

taldeetan aldiz, hurrengo bokalarekiko intentsitate diferentzia oso handia da. Hala ere, esan bezala, datu kuantitatibo hauen interpretapena ezin jakin zein den. Antzeko intentsitate balioak izango ditugu hitz-bukaerako herskaria bere horretan mantentzen bada (adib. /ak#ta/ → [akta]) eta ahultzen edo guztiz galtzen bada (adib. /ak#ta/ → [ata]). Arrazoi honegatik, automatikoki atera dezakegun intentsitatearen neurketa espektrogramen banan-banako kontsonante taldeen miaketarekin osatzen dugu hemen, hurrengo atalean.

6. C#C talken transkribapen fonetikoa

Emaitza kuantitatiboak interpretatzeko, espektrogramak erakusten duena transkribatzea oso argigarria izan daiteke, batez ere kontsonante talken kasuan. Hemen {k, t} #C sekuentzietan aurkitzen ditugun aukera nagusiak erakutsiko ditugu, corpusetik ateratako adibideen bidez. Transkribapenak espektrogrametan oinarritzen dira. Noski adibide guztien transkribapenak eta espektrogramak ezin ditzakegu hemen erakutsi, artikulua neurrik gabe luzatuko bailitzateke, baina artikularen bukaeran espektrograma adierazgarri batzuk eskaintzen ditugu. Espektrogrametan erakusten ditugun adibideak izartxo batekin markatu ditugu. Datuak bigarren kontsonantearen arabera antolatuko ditugu hemen.

6.1. {k, t} + herskari ahoskabea

Hasieragunean dagoen kontsonantea fonemikoki herskari ahoskabea denean, intonazio mugarik edo beste etenik ez badago, hitz-bukaerako kontsonantea galtzen da oso maiz (% 43 analizatu ditugun datuetan), adib. /kp/ → [p], (6).

(6)	{k, t} + {p, t, k}: hitz-bukaerako herskariaren galera			
a.	txabolak puskau	[ʃaβolapuskau]	/kp/	[p] (1m)
	pixkat popularrak	[piʃkapopularak]	/kp/	[p] (2m)
	ballak pintatzea	[baʎapintatsea]	/kp/	[p] (4f)
	hasieratik kontauko det	[asieratikontawoet]	/kk/	[k] (6f)
	bat pasa	[bapasa]	/tp/	[p] (4f)
	emateit pertsona	[emateipertsona]	/tp/	[p] (8f)
	zat pillo	[sapiʎo]	/tp/	[p] (8f)
	zat kirola	[sakiʎola]	/tk/	[k] (8f)

Maiztasun apur bat handiarekin (% 54) bi kontsonanteak ahoskatu dira gure datuetan; adib. /kp/ → [kp] edo [k̟p], lehen kontsonantea lehertu gabe. Adibide batzuetan hitz-bukaerako kontsonantea ahuldu da, adib. /kt/ → [yt], (7):

(7)	{k, t} + {p, t, k} → CC			
	guk pelotalekue	[guk̟pelotaleyue]	/kp/	[k̟p] (1m)
	Azpeitik pixkat	[aspeitik̟piʃkat]	/kp/	[k̟p] ⁵ (2m)
	batzuk preparau iteu	[batsukpreparawiteu]	/kp/	[kp] (4f)
	ingot kolonia	[iŋgotkolonia]	/tk/	[tk] (4f)

⁵ [k̟p]: diakritikoak adierazten du espektrograman ez dela ikusten lehen kontsonantearen leherketa.

nahi det praktikau	[naetpraɣtikau]	/tp/	[tp]	(4f)
dazket ta	[ðasket:a]	/tt/	[t:]	(3m)
ixilik ta	[iʃilikta]	/kt/	[kt]	(5f)
gauzak ta	[ɣaʊsaɣta]	/kt/	[ɣt]	(2m)
itatik ta	[itatiɣta]	/kt/	[ɣt]	(2m)

Beraz, {k, t} + {p, t, k} taldeetan lehen kontsonantearen galerak eta bi kontsonanteen ahoskatzeak antzeko maiztasuna duten gertakariak dira gure corpusean. Ziur asko aukera *speech planning* delakoarekin edo ahoskeraren arintasanarekin erlazioatuta dago neurri batean. Kasu batzuetan entonazio aldaketa bat dugu bi hitzen artean (7)ko datuetan, baina ez beti. Aldakortasun honek azterketa sakonagoa mezezi du.

6.2. {k,t} + herskari ahostuna

Diferentzia handiz gure corpusean, hemen aztertzen ari garen kontsonante taldeetan hitz-hasierako kontsonantea fonemikoki herskari ahostuna da, /b d g/ (ia kontsonante talka guztien erdia, ikus 2. taula). Talde hauetan, aurreko azpiatalekoetan bezala, lehen kontsonantea galtzen da oso maiz eta hurbilkari bakar bat ahoskatzen da (% 51), adib. /tb/ → [β], (8)ko adibideetan bezala:

(8) {k, t} + {b, d, g} → 0+ hurbilkaria				
bat badago	[βaβaðao]	/tb/	[β]	(1m)
bat dago	[βaðao]	/td/	[ð]	(1m)
zat gehiena	[saɣejena]	/tg/	[ɣ]	(4f)
ez zait gustatzen	[etsaiɣustatsen]	/tg/	[ɣ]	(2m)
mutilek geure aldetik	[mutiʎeyurealdeti]	/kg/	[ɣ]	(1m)
baloirik gabe	[baloiɣiɣaβe]	/kg/	[ɣ]	(1m)
nik bota	[niβota]	/kb/	[β]	(5f)
goitik behera	[goitiβera]	/kb/	[β]	(1m)
ez dakit gauzak asko	[estaiɣaʊsaɣasko]	/tg/	[ɣ]	(1m)
gaztik giñen	[ɣastiɣiñen]	/kg/	[ɣ]	(1m)
zertzik gabe	[sertsiɣa ^β e]	/kg/	[ɣ]	(2m)
hizkuntzak gustatzen	[iskuntsaɣustatsen]	/kg/	[ɣ]	(5f)
animaliyek die	[animalijeðie]	/kd/	[ð]	(4f)
ugalkorrek dina	[uɣalkoraðina]	/kd/	[ð]	(4f)
bat dala	[βa ^ð ala]	/td/	[^ð]	(4f)
bat bezela	[βaβesela]	/tb/	[β]	(4f)
zoologikuk dedikatze	[θoloxikuðeikatse]	/kd/	[ð]	(4f)
inportantik dila	[importantiðila]	/kd/	[ð]	(4f)
batzuk behintzat*	[batsuβeintsat]	/kb/	[β]	(4f)
batzuk geratze	[batsuyeratse]	/kg/	[ɣ]	(4f)
earrak die	[earaðie]	/kd/	[ð]	(4f)
haundiyek die	[aʊndijeðie]	/kd/	[ð]	(4f)
bat da	[baða]	/td/	[ð]	(2m)

Askoz guttiagotan (% 9) lehen kontsonantea galtzen bada ere, bigarren kontsonantea herskari ahostun bezala gauzatzen da. Bi kontsonanteek ahoskune bera dutenean, herskari ahostun luze bat aurki daiteke, (9):

(9) {k, t} + {b, d, g} → herskari ahostuna				
a. Talde heterorganikoak				
batzuk ba	[batsuba]	/kb/	[b]	(6f)
famosiyuk bezela	[famosijubesela]	/kb/	[b]	(2m)
ez dakit ba nik	[estayibanik]	/tb/	[b]	(1m)
b. Talde homorganikoak				
instalaziyuk garbitzea	[instalasijugarβits̺ə]	/kg/	[g]	(4f)
masaillek gorritu	[masalegoritu]	/kg/	[g]	(5f)
danak garbiu	[danagarβiu]	/kg/	[g]	(4f)
zuk gaxki	[sug:a]ki]	/kg/	[g:]	(4f)
bat dake	[bad:ake]	/td/	[d:]	(2m)
bat da	[bad:a]	/td/	[d:]	(2m)
ez dakit dakeben	[estaid:akeβen]	/td/	[d:]	(4f)

Hala ere, talde heterorganikoetan bi kontsonanteak ahoskatzea ez da gertaera bixia (% 38). Horrelakoetan, bi hurbilkari aurkitzen ditugu normalean, (10a), baina posible da kontsonante bat edo biak herskari bezala agertzea, (10b):

(10) {k, t} + {b, d, g} → CC				
a. internazionalak bezela	[internasjonalayβezela]	/kb/	[yβ] ⁶	(1m)
arrak baño	[arayβano]	/kb/	[yβ]	(4f)
zeak baño	[seayβano]	/kb/	[yβ]	(4f)
diferentik die	[diferentiγðie]	/kd/	[yð]	(4f)
beaiek die	[βeajeyðie]	/kd/	[yð]	(4f)
propiedadik die	[propieða ^o iγðie]	/kd/	[yð]	(4f)
lagunek die	[layuneyðie]	/kd/	[yð]	(2m)
behintzet bai	[beintseðβai]	/tb/	[ðβ]	(4f)
bat bezela	[baðβesela]	/tb/	[ðβ]	(3m)
erliek die	[erlieyðie]	/kd/	[yð]	(4f)
langillik dazke	[langiλiyðaske]	/kd/	[yð]	(4f)
hutsik dao	[utsiyðao]	/kd/	[yð]	(3m)
handik da	[andiγða]	/kd/	[yð]	(5f)
bildurrezkuk batizbat	[bildureskuyβatizβat]	/kb/	[yβ]	(3m)
b. bat bezela	[badbesela]	/tb/	[bd]	(2m)
esplikatu koet gehio	[esplikatu koedgejo]	/tg/	[dg]	(4f)
Mark bezela	[margbesela]	/kb/	[gb]	(2m)
gauzak bai	[gausagbai]	/kb/	[gb]	(5f)
pixkat ba	[piskadba]	/kb/	[db]	(2m)
batek bizi	[bategbisi]	/kb/	[gb]	(4f)
langilliek baño	[langiλiegbano]	/kb/	[gb]	(4f)
hauek desagertzen	[awegdesayertsen]	/kd/	[gd]	(4f)

⁶ [eze] ez da errakuntza. Frikari txistukariak ere ahostuntzen dira bi bokalen artean.

kamarak ba	[kamarayba]	/kb/	[yb]	(2m)
bihurriyek die	[biurijeydie]	/kd/	[yd]	(3m)
gauzak ba	[yausaqβa]	/kb/	[gβ]	(4f)

Beste ahoskera batzuk aurkitu ditugu ere, baina oso maiztasun guttirekin. Konkretuki, hitz-hasierako herskariaren ahoskabetzea hiru tokenetan bakarrik aurkitu dugu; horietako bi, *ba* partikularekin, (11a). Era berean, oso kasu guttitan aurkitu dugu hitz-bukaerako kontsonantea herskari ahoskabe bezala ahoskatu, (11b). Kasu berezi bezala, adibide batean kontsonante taldea sudurkaritzen da bi sudurkari sabaikariaren artean, *erregiñek baño* [ereyjn̄ɛm̄ɔ]. Guk dakigunez, sudurkaritze asimilazio hau ez da inoiz deskribatu euskararako:

- (11) {k, t} + {b, d, g} → maiztasun guttiko beste ahoskera batzuk
a. ez zio k ba	[etsiopa]	/kb/	[p]	(5f)
iteagatik gut t itan	[idatik:uʃʔitan]	/kg/	[k]	(6f)
b. elikagaie k bilt z ea	[elika:jekˀbiltsea]	/kb/	[kˀb]	(4f)
c. erregiñ ek ba ño *	[ereyjn̄ɛm̄ɔ]	/kb/	[ɲm]	(4f)

Badirudi, beraz, morfologian aurkitzen dugun ahoskabetze fenomenoak (adib. **lagunak+gaz* > *lagunakaz*) gaur egun ez duela indar handirik. Beharbada, funtsean testuinguru morfosintaktiko jakin batzuetara mugatuta dago (*ba* partikularekin, adibidez). Konparaziorako, txistukariaren ondoko ahoskabetzea ere funtsean «*ez* +aditz trinko» sekuentzietan aurkitzen da, adib. *ez dakit* → *eztakit*.

6.3. {k, t} + frikaria

Frikari baten aurrean, /-k/ eta /-t/ galtzen dira gehienetan (% 69), adib. /ks/ → [s], (12)ko adibideetan bezala :

- (12) {k, t} + {f, s, x} → 0 + frikaria
a. tokitik frontoira*	[toʃitifrontoira]	/kf/	[f]	(1m)
batiz bat futb o la	[batizβafuβola]	/tf/	[f]	(1m)
amak jartzeitun	[amaxartseitun]	/kx/	[x]	(3m)
hirurok jute	[iʃuʃoxute]	/kx/	[x]	(8f)
bat jartzie k	[baxartsiek]	/tx/	[x]	(5f)
ez det jende	[estexende]	/tx/	[x]	(6f)
batzuk zien	[βatsusien]	/ks/	[s]	(1m)
horiek zien	[ojesien]	/ks/	[s]	(1m)
ez dakit ze	[estakise]	/ts/	[s]	(4f)
supozatset zona	[supozatseɣona]	/ts/	[s]	(4f)

Hala ere, tokenen heren batean, hiztunak bi kontsonanteak ahoskatu ditu; batzuetan herskaria ahulduz, ikus (13):

- (13) {k, t} + {f, s, x} → CC
a. bat zan	[ba ^h san]	/ts/	[^h s]	(1m)
badaket zapatutan	[ba ^h ake ^h sapatutan]	/ts/	[^h s]	(2m)
esteroidik zazkelako	[esteroi ^h ðiysaskelako]	/ks/	[ys]	(2m)

b. beak suskriptore	[beaksuskriptore]	/ks/	[ks]	(2m) ⁷
danak zortzi	[danaksortsi]	/ks/	[ks]	(2m)
Ainhoak zazpi	[aĩnoaksaspi]	/ks/	[ks]	(3m)
kanalak zea	[kanalaksea]	/ks/	[ks]	(2m)
larbak zaitzea	[larβaksajtsea]	/ks/	[ks]	(4f)

Badirudi herskariaren galera bereziki arrunta dela /f/ edo /x/ baten aurrean. Behintzat hori da gure datuek erakusten dutena.

6.4. {k,t} + ozena

Azkenik hitz-hasierako kontsonante ozena denean (sudurkaria, albokaria edo dardarkaria), hitz-bukaeran dagoen herskaria gal daiteke, (14) edo ahostasunez asimilatu, (15). Bi aukerak antzeko maiztasuna dute gure datuetan. Ahostasunez asimilatu gabeko herskariak, aldiz, hiru kasutan bakarrik aurkitu ditugu:

(14) {k, t} + {l, n, m} → 0 + ozena				
bat lortu	[βalortu]	/tl/	[l]	(2m)
gauzak lapurtzie	[gaʊsalapurtsi]	/kl/	[l]	(2m)
itet nik	[itenik]	/tn/	[n]	(5f)
(15) {k, t} + {l, n, m} → hurbilkari/herskari ahostun + ozena				
ez dakit lau	[estayiðlau]	/tl/	[ðl]	(1m)
(d)iat lan	[iaðlan]	/tl/	[ðl]	(5f)
zenbat minutu	[sembaðminutu]	/tm/	[ðm]	(3m)
horrek nik uste*	[oregnikuste]	/kn/	[gn]	(4f)
badakit liztorren	[ba:kidlistoren]	/tl/	[dl]	(4f)
beak lagun	[beaglayun]	/kl/	[gl]	(4f)
zat noizin	[sadnoisin]	/tn/	[dn]	(4f)
dauket nere	[daʊkeðnere]	/tn/	[ðn]	(8f)

6.5. Joera nagusien laburpena

Laburbiltzeko, gure corpusean hitz-bukaerako kontsonantearen galera oso maiztasun handiko gertaera da eta edozein kontsonanteren aurrean gerta daiteke. Joera nagusiak, beraz, (16)ean erakusten ditugunak dira (kontsonante mota bakoitzerako fonema bat aukeratzen dugu):

(16) Joera nagusiak
/k#p/ → [p]
/k#b/ → [β] ~ [ʏβ]
/k#s/ → [s]
/k#n/ → [n] ~ [gn]

⁷ Kasu honetan, hiztunak hitz-erdiko /pt/ taldea ere bere horretan ahoskatu du, aldakuntzarik gabe [pt].

7. Ondorioak

Lan honetan bereziki hitzen arteko {k, t} + C kontsonante taldeen gauzatze fonetikoak ikertu dugu, herskari ahoskabeen lenizioari buruz dakiguna osatzeko asmoz. Datuak hizkera libretik atera ditugu. Parametro akustikoen neurketak erakutsi digu beste kontsonante baten aurrean aurkitzen diren hitz-bukaerako /k/ eta /t/ kontsonanteak, bi bokalen artean daudenak baino ahulagoak direla. Espektrogramen mianketaren bidez ikusi dugu oso maiz kontsonante horiek galtzen direla testuinguru horretan edo bestela hurbilkari ahostun bezala ahoskatzen direla gehienetan. Modu honetan herskariaren gauzatze fonetikoari buruz genekiena zehaztu dugu. Aurkitzen dugun aldakortasun edo aniztasun fonetikoaren arrazoiak zehazkiago ikertu behar dira oraindik. Arrazoi horiek kontestu fonetiko, prosodiko, morfologiko eta sintaktikoan bila daitezke, faktore soziolinguistikoez gain.

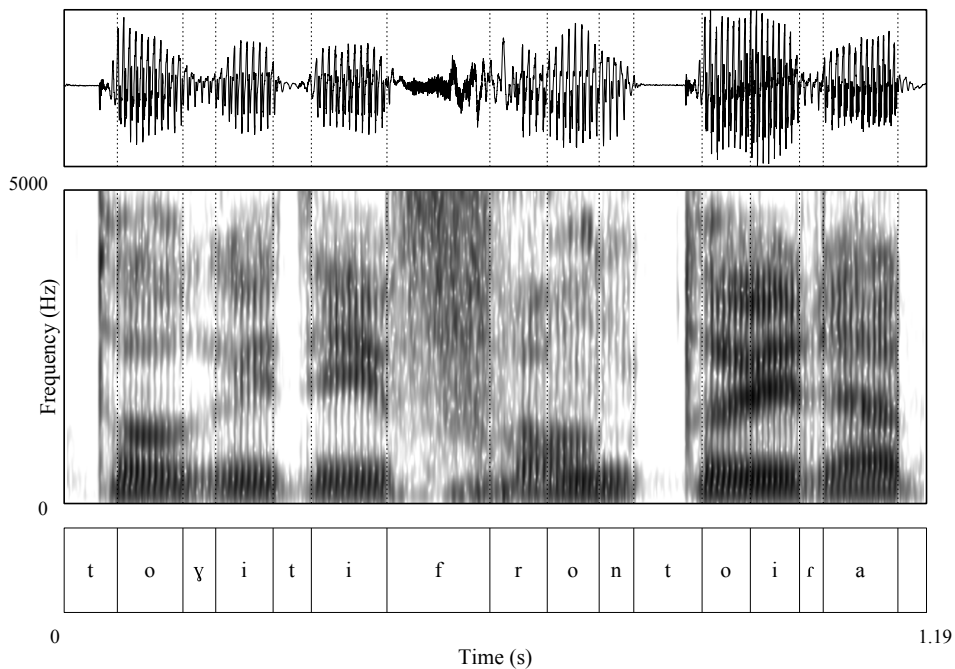
Bukatzeko, esan behar da, hizkuntzaren soinu egitura ulertzeko, eta batez ere hemen aztertzen ari garen kasuan, gertakari fonologikoak eta fonetikoak bereiztea garrantzitsua izan daitekeela; eta hori ez da beti erraza. Adibide bat emateko, *batik bat* /batikbat/ esan ordez, hiztunak /batipat/ aukera dezake bere artikulazio helburu bezala, arau fonologiko bat (edo bi) aplikatuz: /kb/ → /p/. Kasu horretan hitzunaren helburu fonologikoa, esan nahi duena, /p/ da eta ez /kb/. Hau da, ordezkatze fonologiko, kategoriko bat izan dezakegu: /kb/ kontsonante multzoa aukeratu ordez, hiztunak /p/ kontsonantea aukeratzen du, hizkuntzak daukan arau batez baliatuz. Baina, arau fonologikoa hautazkoa denez, /batikbat/ aukeratzen badu, /kb/ taldearen gauzatze fonetikoak aldakorra izan daiteke: [batikbat] ~ [batiɣbat] ~ [batiɣβat] ~ [batiβat], etab., eta hori bai espektrograman ikus dezakegu. Era berean /esdakit/ eta /estakit/ aukera fonologiko desberdinak dira (ikus Hualde 2019). Praktikan hitzunaren asmo fonologikoa zein den jakitea beti erraza ez bada ere, printzipioz, behintzat, ordezkapen fonologikoak eta gertakari fonetikoak gauza desberdinak dira. Espektrogramak ez digu oso garbi esaten hitzunaren artikulazio helburua zein den, C#C talde batean lehen kontsonantea aktibatu nahi duen ala ez. Horretaz informazioa izateko elektropalatografia, EMA edo *real time*-MRI erabil daiteke, neurri batean behintzat (ikus, adibidez, Ellis & Hardcastle 2001; Carignan *et al.* 2015).

Aipamen bibliografikoak

- Boersma, Paul & David Weenink. 2020. *Praat: doing phonetics by computer* [software]. Version 6.1.21. <http://www.praat.org/> (2020/09/20).
- Carignan, Christopher, Ryan K. Shosted, Maojing Fu, Zhi-Pei Liang & Bradley P. Sutton. 2015. A real-time MRI investigation of the role of lingual and pharyngeal articulation in the production of the nasal vowel system of French. *Journal of Phonetics* 50. 34-51.
- Eager, Christopher D. 2017. *Contrast preservation and constraints on individual phonetic variation*. Urbana-Champaign, IL: University of Illinois at Urbana-Champaign. Dokto-rego tesia.
- Egurtzegi, Ander & Carignan, Christopher. 2020. An acoustic description of Mixean Basque. *Journal of the Acoustical Society of America* 147(4). 2791-2802. <https://doi.org/10.1121/10.0000996>.

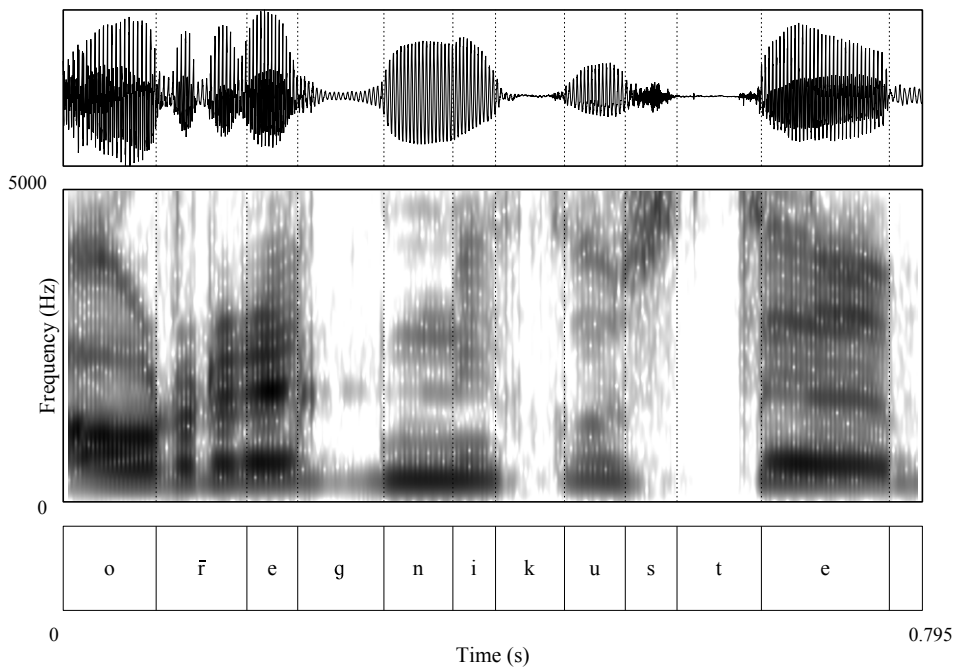
- Ellis, Lucy & William J. Hardcastle. 2002. Categorical and gradient properties of assimilation in alveolar to velar sequences: evidence from EPG and EMA data. *Journal of Phonetics* 30(4). 373-396.
- Ennever, Thomas, Felicity Meakins & Erich R. Round. 2017. A replicable acoustic measure of lenition and the nature of variability in Gurindji stops. *Laboratory Phonology: Journal of the Association for Laboratory Phonology* 8(1). 1-32. <http://doi.org/10.5334/labphon.18>.
- Epelde, Irantzu. 2003. *Larresoroko euskara*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego tesia.
- Erdozia, Jose Luis. 2001. *Sakana erdialdeko euskara*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Estornés Lasa, José. 1968. *Errorrakari'ko uskara*. Donostia: Auñamendi.
- Etxebarria Ayesta, Juan Manuel. 1991. *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*. Euba: Ibaizabal.
- Hualde, José Ignacio. 2003. Segmental phonology. In José Ignacio Hualde & Jon Ortiz de Urbina (arg.), *A grammar of Basque*, 15-65. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hualde, José Ignacio. 2019. Fonologo baten galderak espektrogramaren aurrean. In Irantzu Epelde Zendoia & Oroitz Jauregi Nazabal (arg.), *Bihotz ahots: M.L. Oñederra irakaslearen omenez*, 337-351. Bilbo: UPV/EHU.
- Hualde, José Ignacio & Ander Beristain. 2017. Azpaitiko azentuaren gauzatze fonetikoaz. *Fontes Linguae Vasconum* 123. 65-85.
- Hualde, José Ignacio & Ander Beristain. 2018. Acoustic correlates of word-accent in Basque. In *Proc. TAL2018, Sixth International Symposium on Tonal Aspects of Languages*, 98-102. <http://dx.doi.org/10.21437/TAL.2018-20>.
- Hualde, José Ignacio, Ander Beristain, Ane Icardo Isasa & Jennifer Zhang. 2019. Lenition of word-final plosives in Basque. In Sasha Calhoun, Paola Escudero, Marija Tabain & Paul Warren (arg.), *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences, Melbourne, Australia 2019*, 642-646. Canberra: Australasian Speech Science and Technology Association Inc.
- Hualde, José Ignacio & Xabier Bilbao. 1992. *A phonological study of the Basque dialect of Getxo (ASJUren Gehigarriak 29)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Hualde, José Ignacio, Gorka Elordieta & Arantzazu Elordieta. 1994. *The Basque dialect of Lekeitio (ASJUren Gehigarriak 34)*. Bilbo & Donostia: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Hualde, José Ignacio, Oihana Lujanbio & Juan Joxe Zubiri. 2010. Goizueta Basque. *Journal of the International Phonetic Association* 40(1). 113-127. <https://doi.org/10.1017/S0025100309990260>.
- Hualde, José Ignacio, Miquel Simonet & Marianna Nadeu. 2011. Consonant lenition and phonological recategorization. *Laboratory Phonology* 2(2). 301-329. <https://doi.org/10.1515/labphon.2011.011>.
- Kuznetsova Alexandra, Per B. Brockhoff & Rune H. B. Christensen. 2017. lmerTest Package: Tests in Linear Mixed Effects Models. *Journal of Statistical Software* 82(13). 1-26. <http://dx.doi.org/10.18637/jss.v082.i13>.
- Martínez-Celdrán, Eugenio. 2013. Caracterización acústica de las espirantes aproximantes del español. *Revista de Fonética Experimental* 22. 11-35.
- Martínez-Celdrán, Eugenio & Xosé Luís Regueira. 2008. Spirant approximants in Galician. *Journal of the International Phonetic Association* 38. 51-68. <https://doi.org/10.1017/S0025100308003265>.

- Mitxelena, Luis. 1977. *Fonetica histórica vasca*, 2. arg. (*ASJUren Gehigarriak* 4). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Montoya, Estibalitz. 2004. *Urdazubi eta Zugarramurdiko euskara*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Mugarza, Pello. 2006. *Mallabiko euskara*. Bilbo: Mallabiko Udala, Eusko Jaurlaritza & Bizkaiko Foru Aldundia.
- Nadeu, Marianna & José Ignacio Hualde. 2015. Biomechanically conditioned variation at the origin of diachronic intervocalic voicing. *Language and Speech* 58(3). 351-370. <https://doi.org/10.1177/0023830914554727>.
- R Core Team. 2017. *R: A language and environment for statistical computing*. Viena: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org> (2020/11/25).
- RStudio Team. 2016. *RStudio: Integrated Development for R*. RStudio, Inc., Boston, MA. <https://www.rstudio.com>.
- Reguero Ugarte, Urtzi. 2017. *Goi nafarrera arkaiko eta zaharra: azterketa eta testuak*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego tesia.
- Salaburu, Pello. 1984. *Hizkuntzaren soinu-egitura. Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: Fonetika eta fonologia* (I). Bilbo: UPV/EHU.
- Salaburu, Pello & Maite Lakar. 2005. *Baztango mintzoa: gramatika eta hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua.
- Torreira, Francisco & Mirjam Ernestus. 2011. Realization of voiceless stops and vowels in conversational French and Spanish. *Laboratory Phonology* 2(2). 331-353. <https://doi.org/10.1515/labphon.2011.012>.

Eranskina: espektrogramak**7. irudia**

Tokitik frontoira [toytifrontoira] /kf/ [f] (1m).

Adibide honetan hitz-bukaerako /-k/ kontsonantearen galera dugu frikari baten aurrean. Maiztasun handiko gertakaria da hitzen arteko eten prosodikorik ez dagoenean

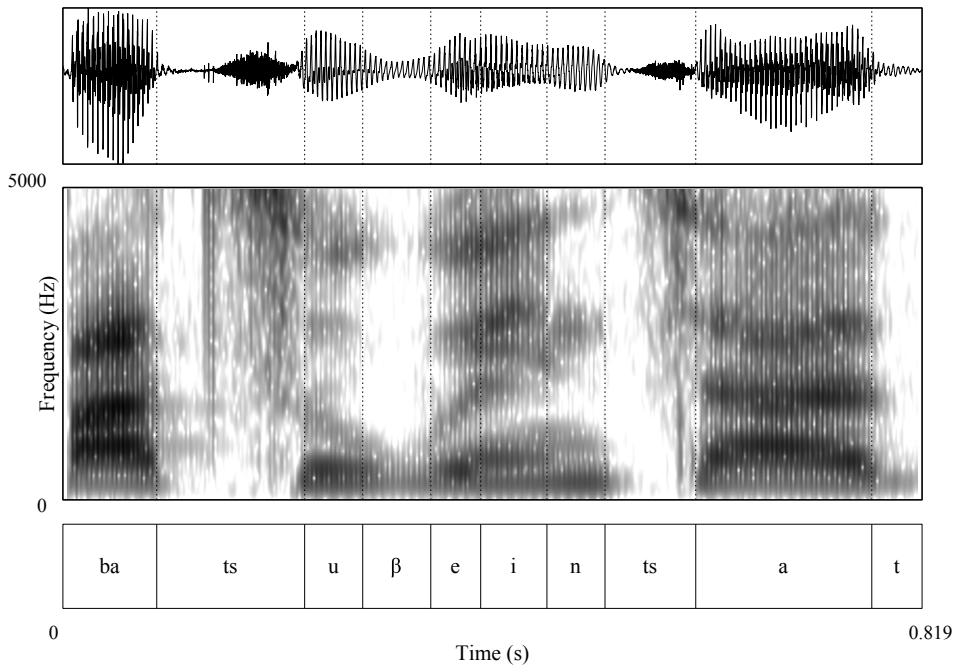

8. irudia

Horrek nik uste [oregnikuste] /kn/ [gn] (4f).

Adibide honetan hitz-bukaerako /-k/ herskari ahoskabea ahostun bezala ahoskatu da sudurkari baten aurrean.

Adibide hau aukeratu dugu [g] alofinoa erakusteko. Testuinguru honetan [ɣ] eta zero alofonoek maiztasun handiagoa dute.

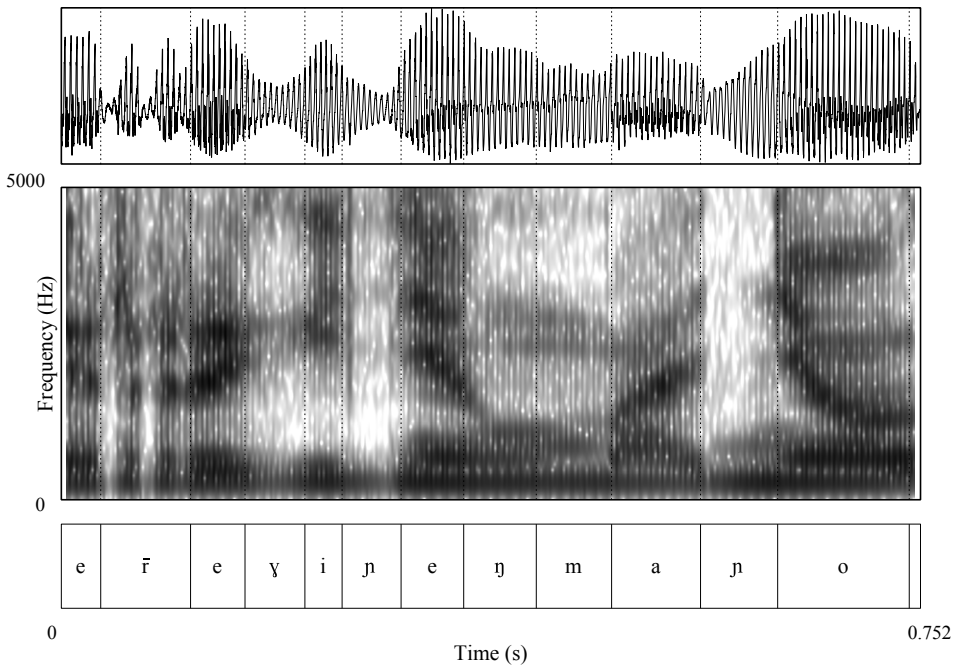

9. irudia

Batzuk behintzat [batsuβeĩntsət] /kb/ [β] (4f).

Adibide honetan hitz-bukaerako /-k/ herskaria galdu da eta hitz-hasierako herskari ahostuna hurbilkari bezala gauzatu da.

Hau da joera nagusia gure corpusean mota honetako taldeetan.

10. irudia

Erreginek baño [ereγiɲe̞máɲo] /kb/ [ɲm] (4f).

Adibide honetan /kb/ taldea sudurkaritu da bi kontsonante sudurkarien artean /ɲekbaɲ/ [ɲe̞máɲ]. Adibide bakarra da gure corpusean.

El euskera como lengua de ritmo intermedio en el continuo isosilábico-isomoraico: una comparación con el español y el japonés¹

Basque as a language with intermediate rhythm in the isosyllabic-isomoraic continuum: a comparison with Spanish and Japanese

Sergio Robles-Puente*
West Virginia University

ABSTRACT: The current study employs multiple techniques (C%, V%, ΔC , ΔV , nPVI C, nPVI V, Varco ΔC , Varco ΔV) designed to detect rhythmic similarities and differences in order to compare the linguistic rhythm of Basque to those of Spanish and Japanese. The analysis of the productions of 24 Spanish/Basque bilinguals (twelve with Basque as their L1 and twelve as their L2), and nine native speakers of Japanese revealed that, although Spanish and Basque have generally been considered syllable-timed languages, the latter resembles moraic languages due to the length and variability of its vocalic intervals. At the same time, the similarities of the rhythmic properties of the *euskaldunberri* speakers (Basque as L2) and the *euskaldunzaharra* speakers (Basque as L1) suggest that inter-linguistic rhythmic transfers are not noticeable and that rhythmic characteristic in Spanish and Basque are connected to their respective syllabic preferences and not to phonological or phonetic processes implemented by the speakers.

KEYWORDS: prosodic rhythm, Basque, Spanish, Japanese.

¹ Este estudio ha sido financiado por la Facultad Eberly de Artes y Ciencias de la Universidad de Eberly College of Arts and Sciences-West Virginia University. Mi más sincero agradecimiento a todas las personas que lo han hecho posible, así como a Yumiko Adachi y a Aintzane Jugo por su valiosa ayuda. También quiero mostrar mi gratitud a los tres evaluadores que revisaron el artículo por sus detallados comentarios.

* **Correspondencia a / Corresponding author:** Sergio Robles-Puente. Department of World Languages, Literatures and Linguistics. West Virginia University, Chitwood Hall. PO Box 6298 (Morgantown, WV 26506) – seroblespuente@mail.wvu.edu

Cómo citar / How to cite: Robles-Puente, Sergio (2021). «El euskera como lengua de ritmo intermedio en el continuo isosilábico-isomoraico: una comparación con el español y el japonés», *ASJU*, 53 (1-2), 107-126. (<https://doi.org/10.1387/asju.22413>).

Recibido/Received: 2019-09-06; Aceptado/Accepted: 2020-04-01.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (JPV/EHU)

Esta obra está bajo una Licencia

Creative Commons Atribución-NoComercial-SinDerivadas 4.0 Internacional

RESUMEN: *El presente estudio hace uso de diversas técnicas diseñadas para detectar similitudes y diferencias rítmicas ($C\%$, $V\%$, ΔC , ΔV , $nPVI C$, $nPVI V$, $\text{Varco } \Delta C$, $\text{Varco } \Delta V$) con el objetivo de comparar el ritmo del euskera con los del español y el japonés. El análisis de las producciones de 24 hablantes bilingües de español y euskera (doce con euskera como L1 y doce como L2), y nueve hablantes nativos de japonés indica que, aunque el euskera ha sido típicamente etiquetada como lengua de ritmo silábico al igual que el español, la mayor duración y variación de sus intervalos vocálicos la hacen asemejarse a las lenguas moráicas. Asimismo, el hecho de que los resultados de los hablantes euskaldunberris (euskera como L2) son similares a los de los euskaldunzaharras (euskera como L1) indica que las interferencias rítmicas entre ambas lenguas no son apreciables y que las características rítmicas del español y el euskera están ligadas a sus respectivas preferencias silábicas y no a procesos fonético-fonológicos implementados por los hablantes.*

PALABRAS CLAVE: *ritmo prosódico, euskera, español, japonés.*

1. Introducción

La clasificación del español en el continuo del ritmo prosódico ha sido foco de atención de múltiples estudios y, salvando pequeñas diferencias entre variedades y dejando de lado los hablantes de español como segunda lengua, todos ellos han definido el español como una lengua de ritmo silábico. Aunque los escasos trabajos sobre el ritmo prosódico del euskera la clasifican también de la misma forma (Somers 2006; Jun 2005), hay indicios de que, por sus características al nivel de la estructura silábica, esta lengua podría ser ligeramente diferente al español y más similar a las lenguas moraicadas (Hurch 1988; Adsett 2008; Molnar, Gervain y Carreiras 2011, 2013). El presente estudio hace uso de diversas metodologías diseñadas para detectar similitudes y diferencias rítmicas con el objetivo de comparar el ritmo del euskera con los del español y el japonés. Asimismo, el estudio tiene en cuenta posibles diferencias rítmicas entre hablantes de euskera como lengua materna y como segunda lengua.

Tras las primeras clasificaciones de Trubetzkoy (1992 [1938]), Pike (1945) y Abercrombie (1967), Dauer (1983) defiende que las lenguas se pueden clasificar como de ritmo silábico (*syllable-timed*) o de ritmo acentual (*stress-timed*) dependiendo de si usan la sílaba o el acento como su unidad rítmica. Apunta que las pertenecientes al primer tipo tienden a tener una estructura silábica más simple (p. ej. CV), mientras que el segundo grupo presentaría estructuras más complejas (p. ej. CVC). Una de las primeras comparaciones entre en euskera y el español desde el punto de vista del ritmo prosódico la encontramos en Hurch (1988). El autor se basa en la lista de características fonológicas descritas en Bertinetto (1988) y en los datos fonéticos del euskera proporcionados por Navarro Tomás (1925) para intentar caracterizar el euskera como lengua de ritmo silábico o de ritmo acentual. El autor argumenta que la estructura silábica del euskera tiene numerosas restricciones y que por lo tanto tiende a ser simple, asemejándose a la de las lenguas romances e incluso a la de las lenguas moraicadas como el japonés. También resalta que el euskera no tiene reducción vocálica y que por lo tanto se asemeja a lenguas como el español o el italiano. Esta última característica apuntaría a una nueva similitud con las lenguas moraicadas (Donegan 1993: 18).

Ramus, Nespór y Mehler (1999) siguen la línea de análisis propuesta por Dauer (1983) y tratan de proporcionar evidencia de que la estructura silábica de las lenguas se refleja en sus propiedades rítmicas. Para ello analizan la duración de los intervalos vocálicos y consonánticos de ocho lenguas incluyendo el inglés, el español y el japonés. Más específicamente calculan el porcentaje de periodos ocupados por vocales con respecto a la duración total de las producciones (V%), la desviación estándar de la duración de los intervalos vocálicos (ΔV), y la desviación estándar de la duración de los intervalos consonánticos (ΔC). Según sus resultados, las lenguas de ritmo acentual (p. ej. inglés) presentan menor V% y mayor ΔC por su mayor complejidad silábica, mientras que lenguas como el japonés muestran patrones opuestos por su tendencia al uso de sílabas simples. Las lenguas de ritmo silábico como el español se situarían entre ambos extremos del continuo. En el caso de la duración de los intervalos vocálicos (ΔV), los autores sostienen que el español muestra valores menores que el japonés (por la duración contrastiva de sus vocales) y que el inglés (por su reducción vocálica). Nespór, Shukla y Mehler (2011), usando como base los datos de Ramus, Nespór y Mehler (1999), hacen una comparación más completa con un total

de catorce lenguas entre las que incluyen el euskera. Aunque los datos sobre la lengua vasca no son detallados, los autores describen su V% como mayor que el del español y menor que el del japonés. Asimismo, reportan que el euskera tiene un DC menor que el del español y cercano al del japonés. Por su parte, Gago (2018) hace un breve estudio comparando las producciones en español y euskera de seis hablantes con diferentes grados de bilingüismo, y muestra que las duraciones de los intervalos vocálicos del euskera muestran más variabilidad (ΔV) que las del español.

Si bien es cierto que en algunas ocasiones se ha puesto en duda la efectividad de estas técnicas para catalogar varias lenguas y cuantificar sus diferencias rítmicas (Arvaniti 2009; Brown y Mandal 2013), parecen adecuadas para capturar los contrastes derivados de las estructuras silábicas del español, el euskera y el japonés. Adsett (2008) proporciona evidencia adicional en una investigación reciente cuyo objeto de estudio no es directamente el ritmo. En ella, el autor silabifica automáticamente ocho lenguas europeas (euskera, francés, italiano, español, alemán, holandés, noruego e inglés) con múltiples algoritmos para comparar su complejidad silábica y situarlas en un continuo. Después de analizar 98.913 palabras en español y 31.364 en euskera, el autor corrobora las anteriores observaciones y postula que la estructura silábica del euskera es simple y similar a la de lenguas romances como el español o el italiano. A su vez esta contrastaría con la estructura silábica más compleja de lenguas germánicas como el alemán o el inglés. Si bien este estudio no incluye el japonés, cabe destacar que el euskera resultó ser la lengua con las estructuras silábicas menos complejas de todas las analizadas incluyendo el español.

Molnar, Gervain y Carreiras (2011, 2013: 330) abordan las similitudes y diferencias rítmicas entre el español y el euskera añadiendo un componente perceptual. Para ello testean si bebés de tres meses y medio con diferentes perfiles lingüísticos (monolingües de español, monolingües de euskera, y bilingües de español y euskera) presentan diferencias en la discriminación del euskera y el español.² Aunque los autores parten de la base de que ambas lenguas tienen un ritmo prosódico similar por su uso de la sílaba como unidad rítmica y reportan valores similares para sus ΔC , también apuntan que la distribución de los intervalos vocálicos es diferente, y que los valores de V% y ΔV del euskera son mayores que los del español.³ Sus resultados revelan que al escuchar información únicamente suprasegmental (frases modificadas con un filtro de paso bajo), el grupo de monolingües de español tiene una preferencia por su lengua materna y que tanto los monolingües de euskera como los bilingües de español y euskera no tienen una preferencia clara por una lengua u otra.⁴ Lo interesante es que los tres grupos son capaces de diferenciar entre ambas lenguas, haciendo postular a los autores que a pesar de que el español y el euskera están cerca en el continuo rítmico, debe haber propiedades suprasegmentales que los distinguen (p. ej. V%).

² Los autores explican que los hablantes que consideran monolingües de euskera también hablan español, pero en menor medida.

³ Nespor, Shukla y Mehler (2011) describen los valores de ΔC del euskera como más bajos. Molnar, Gervain y Carreiras (2013: 328) argumentan que contrastes como este pueden ser fruto de la variación dialectal entre estudios.

⁴ Para determinar las preferencias, los autores analizaron la atención que prestaban los bebés a los estímulos auditivos.

Considerando el ritmo en bilingües desde un punto de vista de la producción, cabe destacar que diversos estudios han mostrado que es común encontrar ritmos lingüísticos que se alejan de los patrones nativos en producciones de hablantes de segundas lenguas. Por ejemplo, Gut (2003) apunta que el ritmo alemán en estudiantes italianos o franceses tiende a ser más silábico (menos reducciones vocálicas) que el de los monolingües alemanes por influencia del italiano y el francés respectivamente. Asimismo, nota que los hablantes nativos de inglés tienden a producir un alemán con un ritmo más acentual de lo esperado (con más reducciones vocálicas) por influencia de su lengua materna. De una forma similar, Carter (2005), Dellwo, Fourcin y Abberton (2007), Nava (2010) y Robles-Puente (2014, 2019) dan claros ejemplos de cómo los patrones rítmicos del español pueden transferirse al inglés o viceversa dando lugar a ritmos intermedios. Estas transferencias y contrastes se achacan tanto a la complejidad de las estructuras silábicas de las lenguas como a los contrastes en sus duraciones vocálicas. Mientras que el inglés tiene una estructura silábica más compleja y exhibe múltiples casos de reducciones o elisiones vocálicas, el español (al igual que otras lenguas romances) tiene estructuras silábicas más simples y apenas muestra reducciones (Dauer 1983; Grabe, Post y Watson 1999; Nava y Zubizarreta 2009; Nava 2010). Dado que el español y el euskera son consideradas lenguas de ritmo silábico que no muestran reducciones vocálicas, a priori no esperaríamos encontrar interferencias rítmicas en hablantes de español con euskera como segunda lengua (o viceversa). Sin embargo, es necesario confirmar dichas intuiciones y comparar sus ritmos prosódicos en detalle.

Teniendo en cuenta todas estas observaciones, el presente trabajo tiene al menos dos objetivos. El primero es analizar las producciones de adultos bilingües de español y euskera con diferentes perfiles lingüísticos (hablantes de euskera como segunda lengua o *euskaldunberris* vs. hablantes de euskera como lengua materna o *euskaldunzaharras*) para determinar si hay transferencias rítmicas y ver si sus patrones rítmicos son semejantes o diferentes. El segundo es hacer una triple comparación mediante diferentes técnicas entre el ritmo prosódico del euskera, del español y del japonés para así esclarecer cómo de próximas o distanciadas se encuentran estas lenguas en el continuo rítmico.

2. Metodología: participantes y materiales

Un total de 33 participantes formaron parte del estudio. Dado que los monolingües puros de euskera son prácticamente inexistentes (Cenoz 2008: 14), y que el número de hablantes jóvenes de euskera como segunda lengua es mucho más numeroso que el de hablante nativos (Ortega, Urla, Amorrortu, Goirigolzarri y Uranga 2015: 88), el presente análisis se centra en dos grupos de bilingües de español-euskera que difieren en cómo han aprendido esta última lengua. Los doce hablantes pertenecientes al primer grupo a los que denominaremos '*euskaldunzaharras*' (EZ) son nueve mujeres y tres hombres (media de edad 27.9; desviación estándar 5.2) que tienen el euskera como lengua materna. Todos ellos reportaron que esta es la lengua que usaban regularmente en su infancia con la mayoría de familiares y amigos (a veces junto con el español), que la siguen usando en el presente al menos de forma oral, y que parte o la totalidad de su educación ha sido cursada en esta lengua. Los doce miembros del segundo grupo denominados '*euskaldunberris*' (EB) comparten

el español como su lengua materna. Estos hablantes siempre han utilizado el español para comunicarse con su familia (y amigos de la infancia), todavía la utilizan la mayoría del tiempo y sus conocimientos de euskera han sido adquiridos en la escuela primaria, la escuela secundaria o el bachillerato, y en algunas ocasiones en *euskaltegis* (centros para la enseñanza del euskera).⁵ Este grupo está compuesto por cinco mujeres y siete hombres con una media de edad de 31.5 años (desviación estándar 4.8). Además de los 24 hablantes bilingües de español-euskera, el estudio también cuenta con nueve hablantes nativos de japonés, de los cuales seis son mujeres y tres hombres (media de edad 25.3; desviación estándar 5.1).

Los 33 sujetos fueron grabados leyendo la fábula «El viento norte y el sol» en sus respectivas lenguas. Los dos grupos bilingües lo hicieron en las versiones de español y euskera, mientras que los hablantes de japonés lo hicieron únicamente en su lengua.⁶ Se optó por esta metodología para asegurar que las producciones fueran comparables entre sujetos y grupos, además de por ser el texto comúnmente empleado como modelo fonético de cualquier lengua por la Asociación Fonética Internacional. Aunque estos materiales ya han sido específicamente utilizados satisfactoriamente para medir diferencias rítmicas en estudios previos (Grabe y Low 2002; Nava y Zubizarreta 2009; Nava 2010; Robles-Puente 2014, 2019; Gago 2018), los tres textos fueron analizados para asegurar que fueran muestras representativas de cada lengua. Una de las mayores discusiones suscitadas en torno al estudio del ritmo es la relevancia de los materiales empleados. Por ejemplo, Arvaniti (2009: 50) demuestra cómo los materiales de elicitación se pueden diseñar de tal forma que las medidas rítmicas den valores alejados de los esperados. La autora da ejemplos en español e inglés (además de griego) y muestra cómo el inglés puede ser clasificado como de ritmo silábico al considerar palabras con sílabas CV o cómo el español puede aparentar ser de ritmo acentual si las palabras escogidas contienen sílabas más complejas. Para confirmar la validez de los textos empleados en el presente estudio como muestras representativas de la fonología de las tres lenguas, estos fueron comparados con otros dos textos de longitud similar seleccionados al azar y con versiones en español, euskera y japonés.

El primer texto consistía en un extracto del preámbulo de la «Declaración Universal de los Derechos Humanos» (Giza Eskubideen Aldarrikapen Unibersala / 世界人權宣言) y el segundo en una noticia sobre un suceso publicada en los tres idiomas. Estos textos pueden verse en el Apéndice.⁷ Los tres textos (1. El viento norte

⁵ Ortega, Urla, Amorrortu, Goirigolzarri y Uranga (2015), apuntan que la distinción entre *euskaldunzaharra* y *euskaldunberri* es compleja en muchas situaciones debido a factores identitarios. En este estudio usamos dichos términos para referirnos a la distinción entre hablantes nativos y hablantes de segunda lengua basándonos exclusivamente en los historiales lingüísticos de los participantes. Todos los participantes provienen de Vizcaya y hablan euskera *batua*, si bien cuatro de los participantes del grupo EZ decían tener características de la variedad vizcaína.

⁶ La versión en euskera proviene de Gago (2018), la del español de Robles-Puente (2014) y la del japonés de Hiki, Kakita y Okada (2011). Los ejemplos de los textos se pueden encontrar en el Apéndice.

⁷ Los extractos en español y euskera del preámbulo de la «Declaración Universal de los Derechos Humanos» provienen de la página web del Gobierno Vasco (www.justizia.eus), mientras que la versión en japonés se encuentra en la página de las Naciones Unidas (www.ohchr.org). La noticia hacía referencia a un incendio del Museo Nacional de Río de Janeiro. La versión en japonés está publicada por la CNN (<https://www.cnn.co.jp/world/35125045.html>) mientras que las versiones de español y euskera están publicadas en la página web de EITB (Euskal Irrati Telebista-www.eitb.eus).

y el sol; 2. Declaración Universal de los Derechos Humanos; 3. Noticia) fueron analizados en los tres idiomas (Español-ESP; Euskera-EUS; Japonés-JAP) para obtener los siguientes datos: número total de fonemas, número de vocales, número de consonantes, número de vocales (V) y consonantes (C) individuales, número de secuencias de dos vocales (VV), número de secuencias de dos consonantes (CC), número de secuencias de tres o más vocales (VVV+) y número de secuencias de tres o más consonantes (CCC). Los resultados del análisis se recogen en la Figura 1.⁸

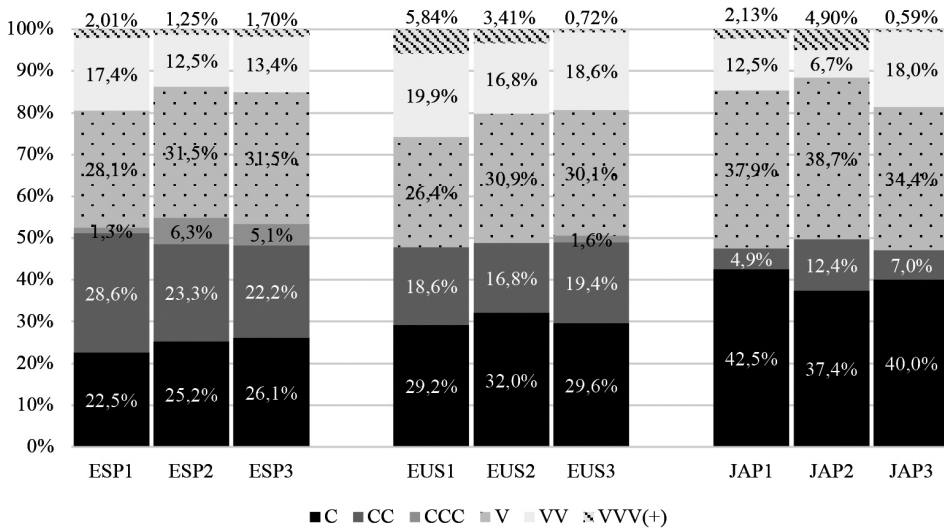

Figura 1

Secuencias vocálicas y consonánticas en los tres textos

Las comparaciones entre textos de la Figura 1 reflejan que las secuencias vocálicas y consonánticas son estables dentro de cada lengua y con respecto a las otras dos. A pesar de encontrar mínimas variaciones esperadas dada la falta de homogeneidad en el léxico usado en cada texto, se pueden detectar varios patrones recurrentes. Por ejemplo, las secuencias más simples (C y V) son siempre más comunes en japonés que en español y euskera. Asimismo, las secuencias consonánticas más complejas (CC y CCC) son más comunes en español que en euskera o japonés. Dichos patrones quedan más claramente reflejados en la Tabla 1, donde se reportan los promedios para cada lengua.

⁸ La Figura 1 muestra qué tipos de secuencias vocálicas y consonánticas forman el número total de fonemas de cada texto en porcentajes. Las secuencias pueden darse por contacto de varias sílabas y, en las combinaciones de más de un elemento del mismo tipo, los porcentajes reflejan el número total de fonemas (por ejemplo, tres secuencias VV se computarían como un total de seis fonemas).

Tabla 1

Promedios de secuencias vocálicas y consonánticas por lengua

	Español	Euskera	Japonés
C	24.63%	30.28%	39.98%
CC	24.69%	18.26%	8.11%
CCC	4.23%	0.54%	0.00%
C% (total)	53.55%	49.08%	48.09%
V	30.37%	29.14%	36.99%
VV	14.42%	18.46%	12.38%
VVV	1.65%	3.08%	1.98%
VVVV	0.00%	0.24%	0.56%
V% (total)	46.45%	50.92%	51.91%

La Figura 1 demuestra que los materiales de elicitación seleccionados tienen propiedades de secuencias segmentales similares a otros ejemplos de cada lengua y que, por lo tanto, pueden utilizarse como muestras representativas de las mismas. A su vez, la Tabla 1 proporciona una valiosa comparativa preliminar de las tres lenguas basándose en sus combinaciones vocálicas y consonánticas. El siguiente paso es analizar cómo estos contrastes de combinaciones entre lenguas se reflejan a nivel fonético y rítmico. Para ello las 33 producciones del primer texto fueron analizadas y segmentadas manualmente con el programa de análisis acústico Praat (Boersma y Weenink 2018). En la clasificación se distinguió entre los intervalos vocálicos y los consonánticos para poder calcular las medidas más comúnmente utilizadas para cuantificar el ritmo (Ramus, Nespore y Mehler 1999; Low, Grabe y Nolan 2000; Ramus 2002).⁹ Estas incluyen:

- *C%*: porcentaje consonántico de la totalidad de las producciones.
- *V%*: porcentaje vocálico de la totalidad de las producciones.
- ΔC : desviación estándar de las duraciones de los intervalos consonánticos.
- ΔV : desviación estándar de las duraciones de los intervalos vocálicos.
- *nPVI C*: índice normalizado de variabilidad de pares de intervalos consonánticos (*Normalized Pairwise Variability Index*-Valor absoluto de la diferencia en duración entre un intervalo consonántico y el siguiente dividido entre la duración media de ambos intervalos).
- *nPVI V*: índice normalizado de variabilidad de pares de intervalos vocálicos. (*Normalized Pairwise Variability Index*-Valor absoluto de la diferencia en duración entre un intervalo vocálico y el siguiente dividido entre la duración media de ambos intervalos).
- *Varco ΔC* : desviación estándar de las duraciones de los intervalos consonánticos dividida entre la duración media de los intervalos consonánticos.
- *Varco ΔV* : desviación estándar de las duraciones de los intervalos vocálicos dividida entre la duración media de los intervalos vocálicos.

⁹ Los cálculos y las estadísticas posteriores se hicieron mediante Excel e IBM SPSS (v.21).

Siguiendo la metodología empleada en otros estudios de esta índole (Carter 2005; Robles-Puente 2014, 2019; entre otros), la segmentación de los intervalos vocálicos y consonánticos se basó en las variaciones de amplitud reflejadas en los oscilogramas, así como en los cambios de frecuencia e intensidad capturados en los espectrogramas. Las pausas no fueron computadas en el análisis. Todos los hiatos y diptongos, independientemente de si eran crecientes o decrecientes, fueron considerados porciones vocálicas. En el caso de las consonantes aproximantes ([β ð γ]), la división entre la vocal y la consonante fue marcada en el punto medio de las transiciones de los formantes. En los casos excepcionales en los que la señal acústica era difícil de analizar a causa de una voz débil y/o entrecortada (especialmente a final de frase), se tomó la decisión de no incluir dichas segmentaciones en los cálculos finales. Las Figuras 2a, 2b y 2c muestran ejemplos de las segmentaciones en Praat (Boersma y Weenink 2018) para el título del texto en español, euskera y japonés respectivamente.

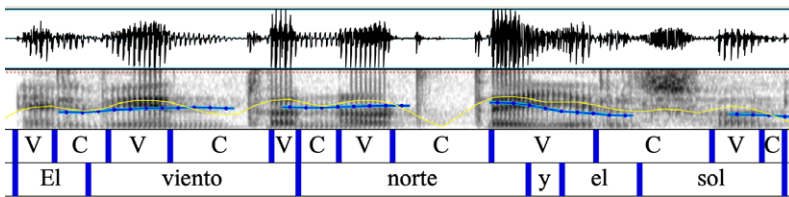

Figura 2a

«El viento norte y el sol» producido por un hablante de español como L1

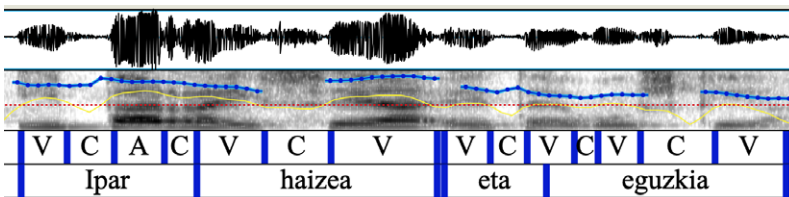

Figura 2b

«Ipar haizea eta eguzkia» producido por una hablante de euskera como L1

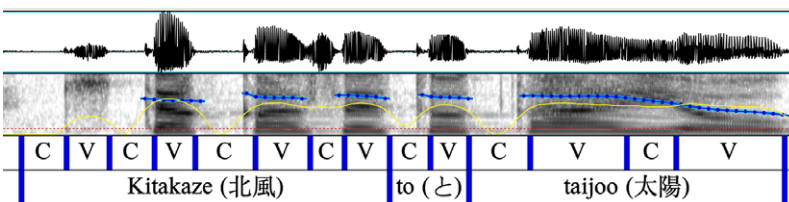

Figura 2c

«北風と太陽 – Kitakaze to taijoo» producido por una hablante de japonés como L1

3. Resultados

Tras segmentar y analizar fonéticamente las 33 producciones, se utilizó un análisis multivariante de la varianza (MANOVA) para determinar si había diferencias entre los cinco tipos de producciones (japonés, EZ en español, EZ en euskera, EB en español, EB en euskera); este análisis reveló un efecto estadísticamente significativo: Wilks $\Lambda = .009$, $F(28, 167) = 16$, $p < .001$, η^2 parcial = .691. Posteriormente se realizaron diferentes análisis univariados de varianza (ANOVA) para determinar en qué aspectos contrastaban las cinco variables dependientes y los resultados revelaron diferencias significativas en las ocho medidas rítmicas (todas $p < 0.001$): C% $F(4, 52) = 35.633$, V% $F(4, 52) = 35.633$, $\Delta C F(4, 52) = 12.919$, $\Delta V F(4, 52) = 81.817$, nPVI C $F(4, 52) = 21.205$, nPVI V $F(4, 52) = 31.147$, Varco $\Delta C F(4, 52) = 6.950$, Varco $\Delta V F(4, 52) = 60.735$. Finalmente, una serie de análisis post-hoc (LSD de Fisher) revelaron los contrastes entre grupos mostrados en las Figuras 3 a 9 y resumidos en la Tabla 2.

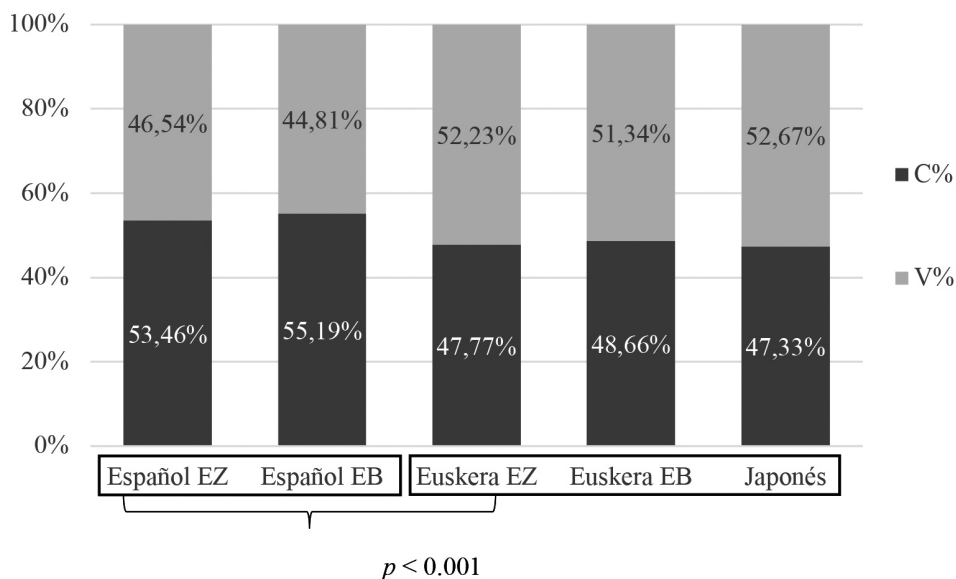

Figura 3

Porcentajes consonánticos (C%) y vocálicos (V%)

C% y V% (Figura 3): Las producciones en español de los grupos EB y EZ muestran valores de C% estadísticamente más altos que las producciones en euskera y que las del japonés. Consecuentemente, encontramos los resultados opuestos para V%, donde las producciones de euskera y japonés muestran porcentajes estadísticamente más altos que las dos producciones en español. Todos estos contrastes resultan ser estadísticamente significativos al nivel $p < 0.001$.

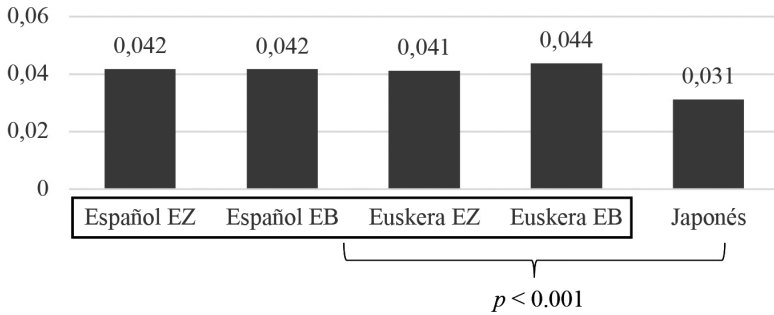

Figura 4

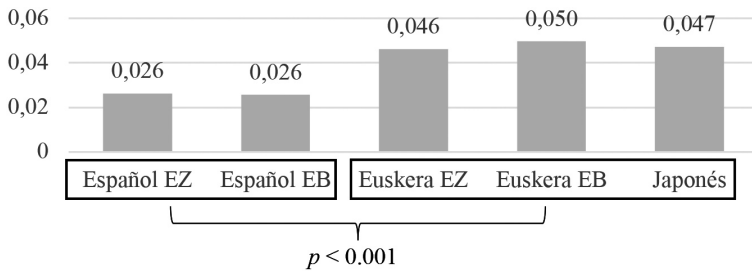
Desviación estándar de los intervalos consonánticos (ΔC)

Figura 5

Desviación estándar de los intervalos vocálicos (ΔV)

ΔC (Figura 4) y ΔV (Figura 5): La desviación estándar de las secuencias consonánticas del japonés resulta ser estadísticamente más baja que las de español y euskera ($p < 0.001$), mientras que las mayores desviaciones estándar de las secuencias vocálicas del euskera (tanto de EZ como de EB) y del japonés, las distinguen de las del español ($p < 0.001$).

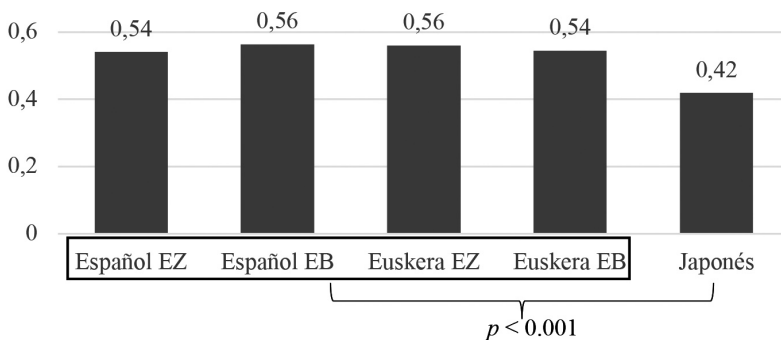

Figura 6

nPVI consonántico

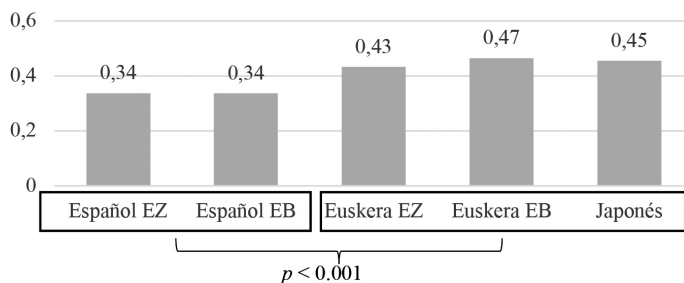

Figura 7
nPVI vocálico

nPVI C (Figura 6) y nPVI V (Figura 7): Los valores de nPVI consonánticos del japonés son estadísticamente más bajos que los de las producciones de EZ y EB en español y euskera ($p < 0.001$). En el caso del nPVI vocálico, los valores de las producciones en euskera de EZ y de EB son similares a las del japonés y estadísticamente más altas que las del español ($p < 0.001$).

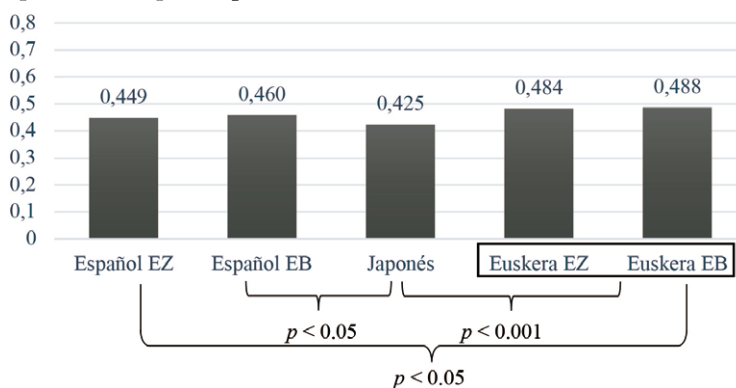

Figura 8
Varco ΔC

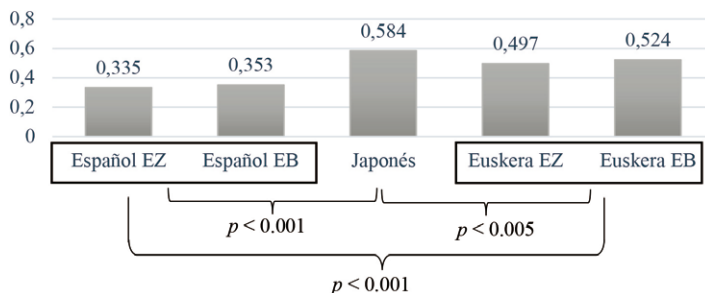

Figura 9
Varco ΔV

Varco ΔC (Figura 8) y Varco ΔV (Figura 9): Los valores de Varco ΔC del euskera de EZ y de EB son estadísticamente más altos que los del español de EZ ($p = 0.011$ y $p = 0.004$ respectivamente) y que los del japonés (ambas diferencias significativas al nivel $p < 0.001$). Asimismo, el japonés muestra valores más bajos que el español de EB ($p < 0.018$). Los valores de Varco ΔV del español de EZ y de EB resultan ser estadísticamente más bajos que los del japonés y que los del euskera de EZ y EB (todas las diferencias significativas al nivel $p < 0.001$). A su vez, los valores del japonés son más altos que los del euskera de EZ ($p < 0.001$) y el euskera de EB ($p < 0.005$).

Tabla 2

Diferencias significativas entre grupos para los ocho medidores de ritmo
(NA = No aplicable, * = $p \leq 0.05$, ** = $p \leq 0.01$, *** = $p \leq 0.001$)

	Español EZ	Español EB	Euskera EZ	Euskera EB	Japonés
Español EZ	NA		V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV *** Varco ΔC *	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV *** Varco ΔC **	V% *** C% *** ΔV *** ΔC *** nPVI V *** nPVI C *** Varco ΔV ***
Español EB		NA	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV ***	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV ***	V% *** C% *** ΔV *** ΔC *** nPVI V *** nPVI C *** Varco ΔV *** Varco ΔC *
Euskera EZ	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV *** Varco ΔC *	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV ***	NA		ΔC *** nPVI C *** Varco ΔV *** Varco ΔC ***
Euskera EB	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV *** Varco ΔC **	V% *** C% *** ΔV *** nPVI V *** Varco ΔV ***		NA	ΔC *** nPVI C *** Varco ΔV ** Varco ΔC ***
Japonés	V% *** C% *** ΔV *** ΔC *** nPVI V *** nPVI C *** Varco ΔV ***	V% *** C% *** ΔV *** ΔC *** nPVI V *** nPVI C *** Varco ΔV *** Varco ΔC *	ΔC *** nPVI C *** Varco ΔV *** Varco ΔC ***	ΔC *** nPVI C *** Varco ΔV ** Varco ΔC ***	NA

Las comparaciones rítmicas intergrupales presentadas en las Figuras 3 a 9 se resumen conjuntamente en la Tabla 2. Basándonos en los cruces vacíos en dicha tabla podemos inferir que las diferencias entre el español de los *euskaldunberris* (EB) y de los *euskaldunzaharras* (EZ) no resultaron ser estadísticamente significativas en ninguna de las medidas utilizadas para cuantificar el ritmo. La misma observación aplica a las producciones de ambos grupos en euskera. Todas las demás comparaciones intergrupales sí que arrojaron contrastes estadísticamente significativos, si bien los más numerosos fueron entre el japonés y el español de los *euskaldunzaharras* con siete medidores, y entre el japonés y el español de los *euskaldunberris* con los ocho medidores. Las diferencias entre el japonés y el euskera de los dos grupos no fueron tan extremas y se observaron en tan solo cuatro de los medidores rítmicos en ambos casos.

4. Discusión y conclusión

Este estudio partía con el doble objetivo de a) determinar si las producciones de hablantes bilingües de español y euskera con diferentes perfiles lingüísticos muestran patrones rítmicos semejantes o diferentes en cada una de las lenguas y b) situar el euskera en el continuo rítmico con respecto al español y al japonés. Los resultados obtenidos después de comparar las producciones de los diversos grupos con múltiples técnicas para cuantificar el ritmo lingüístico presentados en la Sección 3 nos brindan la posibilidad de llegar a varias conclusiones.

Las diferencias entre el grupo de *euskaldunzaharras* (EZ) y el de *euskaldunberris* (EB) no son significativas para ninguna de las medidas de ritmo ni en euskera ni en español. Dado que sí se pueden apreciar múltiples contrastes entre las dos lenguas cuando son producidas por el mismo grupo, podemos concluir que, independientemente de cuándo y cómo se hayan aprendido, las interferencias rítmicas entre ellas no son apreciables. Estas observaciones contrastan con las ofrecidas en otros estudios sobre el ritmo de hablantes de segundas lenguas donde el uso de las elisiones y las reducciones vocálicas se aleja del de los hablantes nativos (Gut 2003; Carter 2005; Dellwo, Fourcin y Abberton 2007; Nava 2010; Robles-Puente 2014, 2019). Por ello, podemos inferir que las diferencias rítmicas entre el euskera y el español no surgen de esos procesos fonético-fonológicos segmentales implementados por los hablantes, sino que están ligadas a las estructuras y secuencias silábicas propias de cada lengua.

A pesar de la falta de contrastes rítmicos intra-idiomáticos, existen múltiples ejemplos de otras diferencias grupales. Las dos lenguas que muestran más contraste son el japonés y el español. En el caso del grupo EB, todos los valores de los indicadores rítmicos (C%, V%, ΔC , ΔV , nPVI C, nPVI V, Varco ΔC , Varco ΔV) resultan ser diferentes a los del japonés, mientras que en el caso de EZ lo son siete de los ocho, con Varco ΔC como única excepción. Estos resultados indican que las diferencias rítmicas entre ambas lenguas son notables y, por lo tanto, coinciden con las clasificaciones de estudios previos (Ramus, Nespors y Mehler 1999; Nespors, Shukla y Mehler 2011). Si las preferencias silábicas y las propiedades rítmicas del español fueran idénticas a las del euskera, esperaríamos que este último mostrara contrastes similares con el japonés. Sin embargo, las diferencias entre la lengua vasca y la asiática no son tan extremas y el euskera producido por los grupos EB y EZ contrasta con el ja-

ponés solo en la mitad de las medidas rítmicas (ΔC , nPVI C, Varco ΔC y Varco ΔV). De hecho, atendiendo a estas medidas, el euskera tiene más similitudes con el japonés que con el español. El ritmo del español del grupo EB muestra diferencias en cinco de los ocho medidores de ritmo (C%, V%, ΔV , nPVI V, Varco ΔV) con respecto al euskera producido por el mismo grupo y por el grupo EZ. En el caso del ritmo del español de EZ, los mismos medidores y Varco ΔC resultan ser diferentes al euskera del propio grupo EZ y del grupo EB. Basándonos en estos datos, y aunque el español y el euskera han sido generalmente catalogadas como lenguas de ritmo silábico, es necesario reconsiderar la clasificación de esta última por compartir características del español y del japonés. La lengua vasca es similar al japonés y diferente al español por la mayor presencia y variación de sus intervalos vocálicos (C%, V%, ΔV , nPVI V) y al mismo tiempo es similar al español y diferente al japonés por su variación en la duración de sus intervalos consonánticos (ΔC , nPVI C) —Figuras 10 y 11—. Finalmente, los resultados de Varco ΔV (y parcialmente Varco ΔC), indican una distinción entre las tres lenguas (Figura 12).

Aunque cabe la posibilidad de que los medidores de ritmo empleados en el presente estudio no sean los más idóneos para clasificar otras lenguas consideradas no prototípicas (Arvaniti 2009; Brown y Mandal 2013), sí que parecen adecuados para hacer una triple comparación entre euskera, español y japonés, y detectar similitudes y diferencias entre estas tres lenguas no relacionados tipológicamente. A pesar de que es necesario corroborar los presentes resultados con producciones espontáneas y otros dialectos, todo apunta a que el ritmo lingüístico del euskera es ligeramente diferente al del español y comparte características con el japonés. Estas observaciones coinciden con estudios previos basados en otros materiales como las descripciones al nivel de la sílaba de Hurch (1988), los análisis de complejidad silábica de Adsett (2008) y los resultados de producción y perceptuales de Gago (2018) y Molnar, Gervain y Carreiras (2011, 2013). Por ello creemos necesario hacer diferenciaciones más detalladas dentro de las lenguas catalogadas como de ritmo silábico y clasificar el euskera como una lengua de ritmo intermedio en el continuo isosilábico-isomoráico.

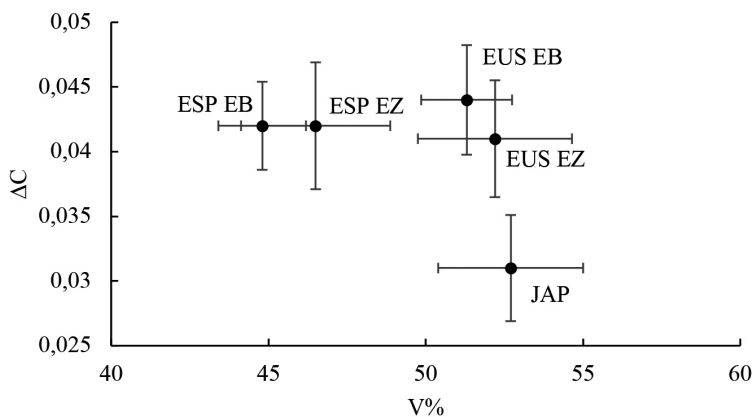

Figura 10

V% vs. ΔC (con desviaciones estándar) en español, euskera y japonés

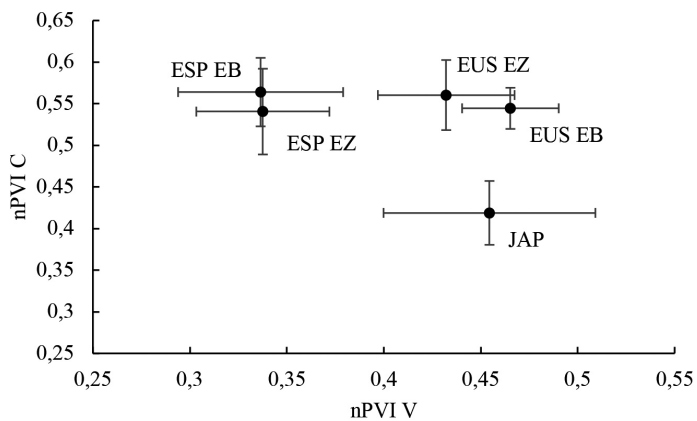

Figura 11

nPVI V vs. nPVI C (con desviaciones estándar)
en español, euskera y japonés

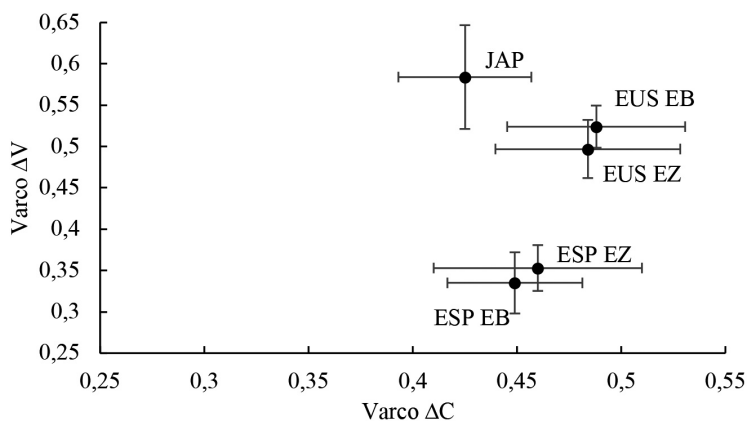

Figura 12

Varco ΔC vs. Varco ΔV (con desviaciones estándar)
en español, euskera y japonés

5. Referencias

- Abercrombie, David. 1967. *Elements of general phonetics*. Edimburgo: Edinburgh University Press.
- Adsett, Connie R. 2008. *Automatic syllabification in European languages: a comparison of data-driven methods*. Halifax, Nueva Escocia: tesis de máster de Dalhousie University.
- Arvaniti, Amalia. 2009. Rhythm, timing and the timing of rhythm. *Phonetica* 66. 46-63.
- Bertinetto, Pier Marco. 1988. Reflections on the dichotomy 'stress' vs. 'syllable-timing'. *Quaderni del Laboratorio di Linguistica* 2. 59-84.
- Boersma, Paul & David Weenink. 2018. *Praat: Doing phonetics by computer* [software]. <http://www.praat.org/>.
- Brown, Jason & Sam Mandal. 2013. Rhythm, metrics, and the link to phonology. In Sarvnaz Karimi & Karin Verspoor (eds.), *Proceedings of the Eleventh Australasian Language Technology Association Workshop (ALTA 2013)*, 112-117. Brisbane, Australia: Queensland University of Technology.
- Carter, Phillip M. 2005. Quantifying rhythmic differences between Spanish, English, and Hispanic English. In Randall Gess & Edward J. Rubin (eds.), *Theoretical and Experimental Approaches to Romance Linguistics: Selected Papers from the 34th Linguistic Symposium on Romance Languages*, 63-75. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Cenoz, Jasone. 2008. Achievements and challenges in bilingual and multilingual education in the Basque Country. *AILA Review* 21. 13-30.
- Dauer, Richard. 1983. Stress-timing and syllable-timing reanalyzed. *Journal of Phonetics* 11. 51-62.
- Dellwo, Volher, Adrian Fourcin & Evelyn Abberton. 2007. Rhythmical classification based on voice parameters. In Jürgen Trouvain & William J. Barry (eds.), *Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences*, 1129-1132. Saarbrücken: Universität des Saarlandes.
- Donegan, Patricia. 1993. Rhythm and vocalic drift in Munda and Mon-Khmer. *Linguistics of the Tibeto-Burman Area* 16(1). 1-43.
- Gago, Clara. 2018. *El ritmo lingüístico del español en el País Vasco y el euskera*. Manuscrito inédito, West Virginia University.
- Grabe, Esther, Brechtje Post & Ian Watson. 1999. The acquisition of rhythmic patterns in English and French. In John J. Ohala, Yoko Hasegawa, Manjari Ohala, Daniel Granville & Ashlee C. Bailey (eds.), *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences*, 1201-1204. ICPhS Archive, <http://www.internationalphoneticassociation.org/icphs/icphs1999>.
- Grabe, Esther & Ee Ling Low. 2002. Durational variability in speech and the rhythm class hypothesis. In Carlos Gussenhoven & Nastasha Warner (eds.), *Papers in Laboratory Phonology* 7, 377-401. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gut, Ulrike. 2003. Prosody in second language speech production: The role of the native language. *Fremdsprachen Lehren und Lernen* 32. 133-152.
- Hiki, Shizuo, Kuniko Kakita & Hideo Okada. 2011. A panphonic version of the text of 'The North Wind and the Sun' for the illustration of the IPA of Japanese (Tokyo Dialect) consonants. In Wai Sum Lee & Eric Zee (eds.), *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences*, 871-873. Hong Kong: City University of Hong Kong. <https://www.internationalphoneticassociation.org/icphs-proceedings/ICPhS2011/OnlineProceedings/RegularSession/Hiki/Hiki.pdf>.

- Hurch, Bernhard. 1988. Is Basque a syllable-timed language?. *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»* 22(3). 813-825.
- Jun, Sun Ah (ed.). 2005. *Prosodic typology: The phonology of intonation and phrasing*. Oxford: Oxford University Press.
- Low, Ee Ling, Esther Grabe & Francis Nolan. 2000. Quantitative characterizations of speech rhythm: syllable-timing in Singapore English. *Language and Speech* 43(4). 377-401.
- Molnar, Monika, Judit Gervain & Manuel Carreiras. 2011. Language separation in monolingual and bilingual infants of Spanish-Basque. Trabajo presentado en Neurobiology of Language Conference, Annapolis, EE.UU.
- Molnar, Monika, Judit Gervain & Manuel Carreiras. 2013. Within-rhythm class native language discrimination abilities of Basque-Spanish monolingual and bilingual infants at 3.5 months of age. *Infancy* 19. 326-337.
- Nava, Emily. 2010. *Connecting phrasal and rhythmic events: Evidence from second language speech*. Los Angeles, CA: Tesis doctoral de la University of Southern California.
- Nava, Emily & María Luisa Zubizarreta. 2009. Order of acquisition of prosodic prominence patterns: Evidence from L1Spanish/L2English Speech. In Jean Crawford, Koichi Otaki & Masahiko Takahashi (eds.), *Proceedings of the 3rd Generative Approaches to Language Acquisition North America (GALANA 2008)*, 175-187. Somerville, MA: Cascadia Proceedings Project.
- Navarro Tomás, Tomás. 1925. Pronunciación guipuzcoana. Contribución al estudio de la fonética vasca. *Homenaje a Menéndez Pidal*, vol. 3, 593-653. Madrid: Hernando.
- Nespor, Marina, Mohinish Shukla & Jacques Mehler. 2011. Stress-timed vs. syllable-timed languages. *The Blackwell Companion to Phonology* 2. 1147-1159.
- Ortega, Ane, Jacqueline Urla, Estibaliz Amorrortu, Jone Goirigolzarri & Belen Uranga. 2015. Linguistic identity among new speakers of Basque. *International Journal of the Sociology of Language* 2015 (231). 85-105. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2014-0033>.
- Pike, Kenneth. 1945. *The Intonation of American English*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Ramus, Franck. 2002. Acoustic correlates of linguistic rhythm: Perspectives. In Bernard Bel & Isabel Marlin (eds.), *Proceedings of Speech Prosody 2002*, 115-120. Aix-en-Provence: Université de Provence.
- Ramus, Franck, Marina Nespor & Jacques Mehler. 1999. Correlates of linguistic rhythm in the speech signal. *Cognition* 73. 265-292.
- Robles-Puente, Sergio. 2014. *Prosody in contact: Spanish in Los Angeles*. Los Angeles, CA: Tesis doctoral de la University of Southern California.
- Robles-Puente, Sergio. 2019. Rhythmic Variability in Spanish/English Bilinguals in California. In Yolanda Congosto & Laure Morgenthaler (eds.), *Prosodic Issues in Language Contact Situations*, 419-437. Philadelphia & Amsterdam: John Benjamins (= número especial de *Spanish in Context* 16(3)).
- Somers, Harold. 2006. Faking it: synthetic text-to-speech synthesis for under-resourced languages. Experimental design. In Timothy Baldwin, James Curran & Menno van Zaanen (eds.), *Proceedings of the Australasian Language Technology Workshop 2005*, 71-77. Sydney: University of Sydney. <https://www.aclweb.org/anthology/U05-1000.pdf>.
- Trubetzkoy, Nikolái. 1992 [1938]. *Principios de fonología*. Madrid: Editorial Cincel.

Apéndice

Texto 1 (Fábula «El viento norte y el sol»)

Español: *El viento norte y el sol porfiaban sobre cuál de ellos era el más fuerte, cuando acertó a pasar un viajero envuelto en ancha capa. Convinieron en que quien antes lograra obligar al viajero a quitarse la capa sería considerado más poderoso. El viento norte sopló con gran furia, pero cuanto más soplabá, más se arrebujaba en su capa el viajero; por fin el viento norte abandonó la empresa. Entonces brilló el sol con ardor, e inmediatamente se despojó de su capa el viajero; por lo que el viento norte hubo de reconocer la superioridad del sol.*

Euskera: *Ipar haizea eta eguzkia bietako indartsuena nor zen eztabaidan ari ziren, bidaiari bat azaldu zenean kapa handi batean bilduta. Bidaiaria kapa kentzera behartzen lortzen zuen lehenengoa boteretsuena izango zela erabaki zuten. Ipar haizeak bortizkeria handiz jo zuen, baina zenbat eta gogorrago jo, hainbat eta gehiago estaltzen zuen bere burua bidaiariak; azkenean ipar haizeak etsi egin zuen. Orduan eguzkiak gogo handiz distira egin zuen, eta bat-batean bidaiaria bere kapaz gabetu zen; horregatik ipar haizeak eguzkiaren nagusitasuna onartu behar izan zuen.*

Japonés: *北風と太陽が、どちらが強いかで言い争っているところへ、偶然に田んぼ道を、旅人が暖かそうな上着にくるまってやってきました。そこで、その旅人の上着を脱がせた方が強い、ということにしようときめました。まず始めに、北風が旅人に向かってせいいっぱい吹きつけました。しかし、乱暴に吹けば吹くほど、逆に旅人は上着をしっかりと体に巻き付けるので、脱がせることができません。北風はくたびれて、とうとうあきらめました。今度は太陽の番になりました。太陽が旅人の上から暖かい光をやんわり注ぐと、やがて旅人は、自分から上着を脱いでしまいました。それで北風は残念ながら、太陽の方が強いと認めなければなりませんでした。*

Texto 2 (Extracto del preámbulo de la «Declaración Universal de los Derechos Humanos»)

Español: *La Asamblea General proclama la presente Declaración Universal de Derechos Humanos como ideal común por el que todos los pueblos y naciones deben esforzarse, a fin de que tanto los individuos como las instituciones, inspirándose constantemente en ella, promuevan, mediante la enseñanza y la educación, el respeto a estos derechos y libertades, y aseguren, por medidas progresivas de carácter nacional e internacional, su reconocimiento y aplicación universales y efectivos, tanto entre los pueblos de los Estados Miembros como entre los de los territorios colocados bajo su jurisdicción.*

Euskera: *Batzar Nagusiak Giza Eskubideen Aldarrikapen Unibertsal hau egiten du, herri eta nazio guztiek izan beharreko jomuga legez, bai norbanakoek eta bai erakundeek. Aldarrikapen honetan etengabe oinarrituta, alde batetik, eskubide eta askatasun hauen begirunea bultzatzen dezaten irakaskuntzaren eta hezkuntzaren bidez eta, bestetik, nazio mailan eta nazioarte mailan arian-arian neurriak hartuz, era eraginkorrean eta orokorrean ezar daitezkeen ziurtatzeko, bai elkarkide diren estatuetako herrien artean eta baita horien eskumenpean dauden lurraldeetan ere.*

Japonés: これらの権利及び自由に対する共通の理解は、この誓約を完全にするためにもっとも重要であるので、よって、ここに、国連総会は、社会の各個人及び各機関が、この世界人権宣言を常に念頭に置きながら、加盟国自身の人民の間にも、また、加盟国の管轄下にある地域の人民の間にも、これらの権利と自由との尊重を指導及び教育によって促進すること並びにそれらの普遍的措置によって確保することに努力するように、すべての人民とすべての国とが達成すべき共通の基準として、この人権宣言を公布する。

Texto 3 (Extracto de noticia sobre el mismo suceso)

Español: *El Museo Nacional de Río de Janeiro, el más antiguo y de mayor acervo de Brasil pero que fue destruido por un incendio el domingo, carecía de seguro sobre su patrimonio y tampoco contaba con una brigada de bomberos para combatir posibles focos de fuego. La falta de un seguro y de una brigada de incendios ha sido admitida este miércoles por la subdirectora del museo, Cristiane Serejo, y se agrega a las otras carencias denunciadas y que han provocado indignación entre los brasileños, como el recorte de los fondos públicos para su manutención y los problemas de infraestructura de la edificación, como goteras y filtraciones. Serejo ha asegurado que la contratación de un seguro y la creación de un grupo de funcionarios habilitados para combatir incendios habían sido descartadas por la institución por tratarse de costos adicionales que no podrían ser cubiertos.*

Euskera: *Rio de Janeiroko Museo Nazionala, Brasilgo zaharrena eta ondare handiena duena, igandean suntsitu zen, sute baten ondorioz, eta ez zuen ez aseguruirik ez suhiltzaile brigadarik. Cristiane Serejo museoko zuzendariordeak asteazken honetan onartu du ez zutela ez asegururik ezta suhiltzaile brigadarik ere. Faktore horiez gain, beste batzuk salatu zituzten herritarrek, besteak beste, mantentze lanetarako funts publikoen murrizketa eta eraikuntzaren azpiegitura arazoak (hala nola, itoginak eta ura sartzeak). Serejok azaldu duenez, erakundeak baztertu egin zuen asegurua kontratatzea eta suteei aurre egiteko funtzionario talde bat sortzea, ordaindu ezin ziren kostu gehigarriak zirelako.*

Japonés: ブラジルのリオデジャネイロにある国立博物館で火災が発生し、貴重な収蔵品の数々が失われたとみられる問題で、地元の消防当局は館内の防火システムに不備があったことを4日までに明らかにした。システムの改修は1カ月後にも始まる見通しだったが、それに間に合わないタイミングでの火災発生となった形だ。リオデジャネイロ消防署の広報担当者は、博物館に設置された消火栓2基について、2日夜の時点で水圧が不足しており、消防士らは池から水を引いて消火に当たらなくてはならなかったと説明した。

Gipuzkoako osagarri pluraldun adizki tripertsonalen erroez¹

On the roots of Gipuzkoan tripersonal verbal forms with plural object

Olatz Leturiaga Angoitia*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this article, we examine the development of tripersonal verbal forms for a plural direct object in the Basque of Gipuzkoa. The fact is that it is not always obvious whether a given form is based on the root of the reconstructed verb **eradun* or on that of **nin*. That being the case, our goal here is to try to determine whether some specific forms that are found in old texts from Gipuzkoa (a few of which still survive in some local dialects) are based on one or the other of these two roots. To begin with, we examine *diozka* ‘s/he Vs them to him/her’ (Standard Basque *dizkio*) and present arguments both for and against each of the two hypotheses: that this form historically belongs to **eradun* and that it belongs to **nin*. We argue that *diozka* and *diezte* ‘s/he Vs them to them’ (St Bq *dizkie*) are more likely to be based on **nin* (*dio* + *-zka-* > *diozka*; *die* + *-zte-* > *diezte*). Then, we show that the same hypothesis can be extended to forms like *dizkol dizka* (St Bq *dizkio*) eta *diztel dizk(o)e* (St Bq *dizkie*). Thus, we propose that, after a contraction *diozka* > *dizka*, the morphological structure of this form was reinterpreted and other forms of the same paradigm were created by analogy: *diozka* /d-i-o-zka-Ø/ > *dizka* /d-i-z-ka-Ø/ and, then, by analogy, *dizko* (St Bq *dizkio*), with the same meaning, and also *dizku* ‘s/he Vs them to us’ (St Bq *dizkigu*), *ditzu* ‘s/he Vs them to you’ (St Bq *dizkizu*) *diztan* ‘that s/he Vs them to

¹ Artikulu hau nire Master Amaierako Lanaren zati bat da (*Gipuzkoa erdialdeko testuetan barrena: aditz-morfologiako ezaugarri batzuen azterketa*). Eskerrak eman nahi dizkiot Iñaki Caminori master-tesiaren zuzendari moduan egindako ohar eta zuzenketengatik; baita Mikel Martínez-Areta eta Urtzi Reguerori ere, defentsa egunean egindako iruzkin eta oharrengatik. Lan honek *Monumenta Linguae Vasconum 5: periodización y cronología* (MINECO, FFI2016-76032-P) ikerketa-proiektuaren laguntza izan du.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Olatz Leturiaga Angoitia. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila. Letren Fakultatea, UPV/EHU. Unibertsitateko ibilbidea, 5 (01006 Vitoria-Gasteiz) – oleturiaga001@ikasle.ehu.eus

Nola aipatu / How to cite: Olatz Leturiaga Angoitia (2021). «Gipuzkoako osagarri pluraldun adizki tripertsonalen erroez». *ASJU*, 53 (1-2), 127-162. (https://doi.org/10.1387/asju.22414).

Jasoa/Received: 2020-09-22; Onartua/Accepted: 2020-10-03.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 (UPV/EHU) «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

me' (St Bq *dizkidan*), etc. In addition, we consider the possible influence of literary Gipuzkoan. As a matter of fact, in Gipuzkoan texts of the 18th-19th centuries, seemingly old forms like *diozka* and *diezte* are still very frequent. In our opinion, some relatively recent authors may have preserved those forms because of the prestige of literary Gipuzkoan. Besides considering the root of these verbal forms, we also offer a hypothetical chronology of the different verbal roots and pluralizers that we find in the texts.

KEYWORDS: tripersonal verbal forms, plural direct object, verb root, innovation, analogy.

LABURPENA: Artikulu honetan Gipuzkoako osagarri pluraldun adizki tripersonalak dira aztergai. Izan ere, beti ez da erraza jakiten adizki batzuen oinarrian zein erro dagoen: *eradun ala *nin. Hori horrela izanik, saio honen helburua da Gipuzkoako testu zaharretan ageri diren —eta gaur egun zenbait hizkeratan dirauten— adizki batzuen oinarrian zein erro dagoen argitzen saiatzea. Lehendabizi, diozka 'dizkio' erakoez arituko gara, eta *eradun eta *nin hipotesien aldeko nahiz aurkako argudioak aurkeztuko ditugu; hala, saio honetan defendatzen dugu diozka 'dizkio' & diezte 'dizkie' adizkiek *nin erroa izateko itxura dutela (dio + -zka- > diozka; die + -zte- > diezte). Ondoren, hipotesi bera dizko/dizka 'dizkio' eta dizte/dizk(o)e 'dizkie' erakoetara heda daitekeen ikusiko dugu, gure ustean hala baita; horren arabera proposatzen duguna da diozka > dizka gertatu eta, beharbada, haren analogiaz sortuak izan daitezkeela azken horien gisako paradigmako gainerako adizkiak: hau da, diozka (d-i-o-zka-Ø) > dizka (d-i-z-ka-Ø) > dizko 'dizkio', dizku 'dizkigu', ditzu 'dizkizu', diztan 'dizkidan', etab. Bestalde, literatur gipuzkeraren balizko eraginaz ere jardungo dugu. Izan ere, XVIII-XIX. mendeetako Gipuzkoako testuetan ugari dira oraindik diozka 'dizkio' & diezte (eta diozkate) 'dizkie' erako adizkiak 3. pertsona datiboarekin, nahiz eta, ustez, forma zaharrak izan; gure iritzian, literatur eredutzat hartu izan ziren idazleen lanetan —besteak beste, Larramendiren 1729ko gramatikan— diozka & diezte erako adizkiak agertzeak lagundu zezakeen, beharbada, geroagoko idazleen testuetan (Lariz, Ubillos, Agirre Asteasukoa, Lardizabal, etab.) adizkiok hedatzen. Aipatutako adizkietako erroez jarduteaz gain, erroaren eta erro bakoitzak hartzen zuten pluralgilearen araberrako (balizko) kronologia bat ere eskainiko dugu.

HITZ GAKOAK: adizki tripersonalak, osagarri plurala, aditz erroa, berrikuntza, analogia.

1. Sarrera²

Aurreko hainbat lanetan esan izan denez, Euskara Arkaiko eta Zaharrean **eradun* oinarria erabiltzen zen Gipuzkoan osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan; **nin* erroa, aldiz, osagarri singularrarekin (Mounole & Gómez 2018; Mounole & Lakarra 2018).³ Haatik, beti ez da erraza jakiten adizki batzuen oinarrian zein erro dagoen: esate baterako, Gipuzkoako testuetan ageri diren *diozka* ‘dizkio’ erakoak ziurtasunez esan al dezakegu **eradun* oinarrikoak direla, eta ez **nin* errokoak? Eta *dizkal/dizko* ‘dizkio’ erakoak? (cf. Ariztimuño, *apud* Lakarra 2011: 197).

Esan behar da Gipuzkoan bakarrik ez, Lapurdin ere ageri direla testu zaharretan *diozka* ‘dizkio’ modukoak “hari” datiboarekin, adiera bereko *diozka*-rekin batera. Adibidez, Haraneder donibandarraren ebanjelioan (1740) *diozka* ‘dizkio’ & *diozkan* ‘zizkion’ daude (*vs.* beste pertsona datiboetako *darotçuet* ‘dizuet’, *darozquitçuetet* ‘dizkizuet’, etab.; Camino 2018: 106); Martin Harismendy arbonarrak ere *diosquate* ‘dizkiote’ (1767: 63) & *dioscan* ‘dizkion’ (70) ditu (cf. Elozegi 2018), eta 1757ko Donibane Lohizuneko idazki batean *diozka* ‘dizkio’ ageri da (Le Dauphin: euskarazko gutunak (1757), *apud* Lamikiz *et alii* 2015: 95-161).

Lapurdiko *-io*-dun adizkiei dagokienez, **nin* errokoak baizik ezin daitezke izan. Izan ere, Ipar Euskal Herri eta Nafarroan **eradun* oinarriko adizkiek *derau-*, *drau-*, *darau-*, *daro-*, *derei-* itxura dute (Camino 2018: 103-110), *vs.* Gipuzkoako *dirau-/zirau-*. Hori horrela izanik, Lapurdin **eradun* oinarriko *-erau-*, *-arau-* & *-aro-* ezin daitezke fonikoki *-io-* bihurtu, eta hortaz, Lapurdiko *diozka* & *diozkan* ezin daitezke **eradun* izan. Gainera, badakigu adizki tripertsonaletan **nin* & **eradun* banaketa osagarrian zeudela Lapurdin, ekialdean bezala: **nin* erroa erabiltzen zen “hari” datiboko adizkietan, eta **eradun*, berriz, gainerako kasuetan (Camino & Mounole 2014; Mounole 2015). Alegia, **nin* erroa erabiltzen zen *-io-* duten adizkietan.

Gipuzkoako testuetan ageri diren *diozka* ‘dizkio’ gisako adizkiak, aitzitik, **eradun* oinarrikoak ere izan daitezke. Izan ere, Gipuzkoan, Lapurdin ez bezala, **eradun*

² Aztertutako testuen laburdurak (gehienak EHHE-200tik, beste batzuk OEHTik edo moldatuta): Azkoitiko *Sumario Brevea: SumBrev* (1614; cf. Urkizu 2008-2009); Otxoa Arinen dotrina: OArin (1713); Lasarteko bertsoak: LasartBerts (1716; cf. Satrustegi 1987); Lubieta gramatika: Lubieta (1728); Larramendiren *El imposible vencido* gramatika: LarmEIV (1729); Larramendiren Azkoitiko sermoia: AzkSerm (1737; cf. Lakarra 1985); Azpeitiko altzagatar familiaren gutunak: AzpGut (c. 1738; cf. Madariaga, Azpiazu & Elortza 2009); Irazustaren dotrina: Iraz (1739); Kardaberatzen *Kristabaren bizitza*: Kardab (1744); Peñafloredaren *Gabon Sariak: GabS* (1762); Peñafloredaren *El borracho burlado: BorrB* (1764); J. Alzibarren *Grand Tour* antzerkia: *GTour* (1772; cf. Aldekoa 2007); Larizen dotrina: Lariz (1773); Oikiako dotrina: OikiaDot (1784; cf. Lakarra 1987); Ubbillosen dotrina: Ubill (1785); Itziarko Andramariren omenezko bederatziurrena: Itziar (1790 [1768]); Goierriko platika: GoiPlat (xviii; cf. Murugarren 1984); Loiolako dotrina: LoiolaDot (xviii; cf. Altuna 1995); Agirre Astesukoa: AgirAst (1803); Iztuetaren *Gipuzkoako dantza gogoangarrien kondaira edo historia*: Izt (1824); Azpeititik Erromara bidalitako eskaria: AzpEsk (1840; cf. Madariaga, Azpiazu & Elortza 2009); Lardizabalen *Testamentu Berri eta Zabarreko kondaira edo historia*: Lardiz (1855); Etxagarai: Etxag (xviii-xix; cf. Zavala 1964); Otaegi Beizamakoa: Otaegi (xviii-xix; cf. Otaegi 1993).

³ Nahiz eta saio hau diakronia beteko berreraiketa lan bat ez izan, erosotasunagatik eta argitasuna lortzeko asmoz, **eradun* & **nin* moduan izendatu ditugu adizki tripertsonaletako aditz laguntzaileen oinarri edo erroak (cf. Lakarra 2018).

& **nin*-en hautaketa ez zen datibo pertsonaren araberakoa, eta osagarri pluraldun “hari” datiboko adizkietan ere **eradun* oinarria erabiltzen zen: *dirautza* ‘dizkio’, *zirauskazkan* ‘zizkion’, etab. (cf. OArin 1713). Halaber, aipatu dugunez, *dirau*-/ziraugisa ageri dira **eradun* oinarriko adizkiak Gipuzkoan; honenbestez, itxuraz, *-io*-dun adizkiak **nin* errotik hurbilago daudela dirudien arren (cf. singularreko *dio*), baliteke **eradun* oinarriko *-irau-* > *-io-* bihurtu izana ere, *-irau-* > *-iau-* > *-iu-* > *-io-* gertatuta (Ariztimuño, *apud* Lakarra 2011: 197). Hipotesi hori, gainera, *dizka* ‘dizkio’ erako adizkietara ere heda daiteke *diozka* > *dizka* gertatu zatekeela pentsatuta (Lakarra 2011).

Gipuzkoako *diozka* & *dizka* ‘dizkio’ erako adizkiak zein errotakoak diren aztertzeak Gipuzkoako euskara hobeto ezagutzeko aukera ematen digu; are gehiago, erdialdeko Euskal Herriko aditz laguntzaileen bilakaeraren eta historiaren ezagutzan aurreratzen ere lagundu gaitzake. Izan ere, aipatutako adizkiok erro batekoak ala besteak direla frogatzeak Gipuzkoako berrikuntza baten lehen agerpena erakutsiko liguke; galdera litzateke ea berrikuntza hori zein den: a) **eradun* oinarriko adizkietan *-i(ra)u-* > *-io-* gertatzea —eta ondoren, *-io-* > *-i-* behar bada—; edo b) osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan ere **nin* erroa erabiltzen hastea.⁴ Itxuraz, bi aukerak posible direnez, eztabaida hori argitzen saiatuko gara jarraian.

Lehendabizi, *diozka* ‘dizkio’ erako adizkiak izango ditugu hizpide, eta **eradun* eta **nin* hipotesien aldeko nahiz aurkako datuak aurkeztuko ditugu. Ikusiko dugun moduan, badirudi **nin* errokoak direla pentsatzeko hainbat arrazoi ditugula, nahiz eta gerora gertatutako analogiak tarteko, zaila den ziur jakitea noiz, non eta nola sortu ziren horrelako adizkiak. Jarraian, *dizkal dizko* ‘dizkio’, *diztel dizk(o)e* ‘dizkie’ erako adizkietan jarriko dugu arreta, hipotesi bera adizki hauetara ere heda daitekeen edo ez ikusteko; oraingoaz, behintzat, hipotesi egiantzekoa dirudi *diozka* > *dizka* gertatu zela pentsatzea, eta, behar bada, *dizka* horren analogiaz sortu bide zirela *dizko* ‘dizkio’, *ditzu* ‘dizkizu’, *dizku* ‘dizkigu’ erakoak. Ondoren, *diozka* ‘dizkio’ & *diezte* ‘dizkie’ adizkien hedaduraz jardungo dugu; ohartu baikara XVIII-XIX. mendeetako autoreen testuetan nabarmen ugaritzen direla adizkiok. Horregatik, eta testuak zein diren ikusita, uste dugu balitekeela ugaltze hori literatur gipuzkeraren eraginari zor izana. Amaitzeko, ondorioak laburbildu eta erroaren eta erro bakoitzak hartzen zuen pluralgilearen araberako (balizko) kronologia bat eskainiko dugu, betiere, saio honetan proposatutako ildoei jarraituta.

⁴ Testu zaharrek erakusten digute Euskal Herriko mendebal zabaleko berrikuntza zaharrak Gipuzkoako mendebal eta erdialdera hedatu zirela. Aldiz, *diozka* ‘dizkio’ (& *diezte* ‘dizkie’) erako adizkiak **nin* errokoak direla frogatuko bagenu —b) aukeran proposatu dugun bezala—, berrikuntza honetan Gipuzkoa (edo adizki hauek ageri diren Gipuzkoako alderdia) Lapurdirekin batera joango litzateke.

2. *diozka* erako adizkiak

2.1. Lehenengo hipotesia: **eradun* oinarriko adizkiak izatea

2.1.1. *di(r)auzka* > *diuzka* > *diozka* *disimilazioa*

Larramendik jakinarazten digu, besteak beste, Azkoitian eta Azpeitian **eradun* oinarriak jarraitzen zuela XVIII. mendean: “Aqui en Azpeitia y Azcoitia, hallo una terminación verbal, y es *dirautzat*, *dirauzquit*, por *diozcat*, *diauzcat*, *dizquit*, *diauzquit* pero no las siguen en todas las transiciones del verbo” (Larramendi 1745: xxvi, *apud* Lakarra 1985: 257).⁵ Era berean, Urolaldeko testu batzuek ere erakusten dute XVII-XVIII. mendeetan bazegoela oraindik **eradun* NOR-NORI-NORK saileko osagarri pluraldun adizkietan: *dirauze* ‘dizkie’ (*SumBrev* 1614: 17. agindua), *diauzcu* ‘dizkigu’ (*AzkSerm* 1737: 2), *dirauzanac* ‘dizkionak’ (*AzpGut* c. 1738: 10), *diaustela* ‘dizkiela’ (*LoiolaDot* XVIII: 38), etab.; baita Gipuzkoako beste eskualdeetan ere: *dirautza* ‘dizkio’ (*OArin* 1713: 66), *diuscu* ‘dizkigu’ (*LasartBerts* 1716: 8. lerroa), *diuztegun* ‘dizkiegun’ (*Iraz* 1739: 6), etab.

Haatik, XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera, ordura arte Gipuzkoako testuetan ageri diren *di(r)au-lzi(r)au-* erako adizkiak itzalean geratu eta *diozka* (& *dizka/dizko*) ‘dizkio’ gisakoak nagusitzen hasten dira. Aukera bat izan daiteke pentsatzea **eradun* oinarrian *-i(r)au-* > *-iu-* > *-io-* bilakabidea gertatu zela (Aritzimuño, *apud* Lakarra 2011: 197), eta hortaz, *diozka* gisako adizkiak ere **eradun* oinarrikoak direla:

- (1) D-IO-Z-KA-Ø
TAM3-**eradun*-NOR3pl-NORI3sg-NORK3sg

Ildo beretik, hau da, **eradun* oinarriko adizkietan bilakabide fonologikoak gertatu izan zitezkeela onartuta, espero izatekoa da forma zaharrak (*-i(r)au-* erakoak) urrituz joatea eta, pixkanaka, berriak (*-io-* erakoak) nagusitzea. Urolaldeko Azkoitiko Sermoia (1737) testuan, adibidez, *-i(r)au-* duten adizki askorekin batera, *-io-* formako adizkiren bat dago: *Orain bada oec cecusala beregan Virgīnac, ta zor* CIOZCALA ‘zizkiola’ *bere semeari* (1737: 6). Esan bezala, geroago *diozka* ‘dizkio’ gisakoak nagusitu zirela dirudi, XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera ez baitago *di(r)au-lzi(r)au-* modukorik Gipuzkoako testuetan:⁶

⁵ Larramendik hori dioen arren, Urolaldeko testuetan ez dugu topatu *di(r)auzkit* ‘dizkit’ gisako [**eradun* + *-zki-*] egituradun adizkirik, *vs.* Gipuzkoako testuetako [**eradun* + *-(t)za-* & *-z-*]. Horri lotuta, gogoan izan behar da Larramendi gramatikagilea dela, eta beraz, haren lanetan ageri diren adizkiak oso kontuz aztertu dira; batez ere, delako adizki bat hark bakarrik dakarrenean, *dirauzkit* kasu.

⁶ Testuetako adizkien adibideak erabili dugun bertsioan ageri den grafia berean eman dira; horregatik, grafia gaurkotuan daude adibide batzuk, baina beste batzuk, aldiz, ez.

1. taula

-io-dun adizkiak (cf. *diozka*) Gipuzkoako testuetan

Urolaldean	AzkSerm (1737): <i>ciozcala</i> (6); OikiaDot (1784): <i>diozcan</i> (21) / <i>ciozcan</i> (25), <i>diozcagu</i> (33); Otaegi (xviii-xix): <i>diozcatzu</i> (344), <i>diozte</i> (274) / <i>ciozten</i> (274), <i>diozque</i> (378) / <i>ciozquen</i> ⁷ (374, 381); AzpEsk (1840): <i>diozcala</i> (19), etab.
Goierrin	OArin (1713): <i>diozcan</i> (156) / <i>ciozcan</i> (19); GoiPlat (xviii): <i>ciozcaten</i> (5); Izt (1824): <i>diozca</i> (67), <i>diozcaten</i> (48) / <i>ciozcatenac</i> ⁸ (5); Lardiz (TZ eta TB, 1855): <i>ziozkan</i> , <i>ziozkatzen</i> , <i>diozkazute</i> , etab.
Tolosaldean	Iraz (1739): <i>diozcatzu</i> (27); Ubill (1785): <i>ciozten</i> (32), <i>ciozcan</i> (17), <i>ciozquenac</i> (33); AgirAst (1803): <i>diozcat</i> (23), <i>diozca</i> (214), <i>diozcagu</i> (261), <i>diozcatzu</i> (68), etab.
Beterrin	Lubieta (1728): <i>diozcatt</i> (6) / <i>niozcan</i> (245), <i>diozca</i> (240); Kardab (1744): <i>ziozkanak</i> (3), <i>diozkatzula</i> (4), <i>ziozkatzen</i> (14); Lariz (1773): <i>diozcagu</i> (53), <i>diozcatzu</i> (70); Etxag (xviii-xix): <i>diozkagu</i> (222), etab.

Gainera, *-i(r)au-* > *-iu-* > *-io-* bilakabideari jarraituta, *-iau-* eta *-io-* erako adizkien tarteko forma litzatekeen *-iu-* ere aurkitu da idazkietan, Otxoa Arinen dotrinan (1713), Lasarteko Bertsoetan (1716) eta, batez ere, Irazustaren dotrinan (1739). Hona hemen adibide batzuk: *egin diutzudan* ‘dizkizudan’ (& *dirautzu*; OArin 1713: 145); *jan diuscu* ‘dizkigu’ (LasartBerts 1716: 8. lerroa); *barcatcen diuzcun* ‘dizkigun’ (Iraz 1739: 18), *eman ciuzcun* ‘zizkigun’ (Iraz 1739: 46), *barcatcen diuztegun* ‘dizkiegun’ (Iraz 1739: 6), *eguiten diuztezun* ‘dizkiezun’ (Iraz 1739: 61-62) eta *emango diuzca* ‘dizkio’ (Iraz 1739: 53; & *diozcatzu* ‘dizkiozu’ 27).

Aipatutako datuak aintzat hartuta, Gipuzkoako testuetan bildutako adizkiak zerrendatu eta balizko jarraipen edo norabidea irudikatu dugu; hala, badirudi Ariztimuñok proposatutako hipotesiaren noranzkoa erakusten dutela testuetako zenbait adizkik. Adibidez:⁹

- (2) a. *diuzkat* > *diozkat* ‘dizkiot’
 b. *diuzka* > *diozka(n)* > *dizka* ‘dizkio’
 c. *diuztazu(la)* > *diztazu(la)* ‘dizkidazu(la)’

⁷ “Haiei” nahiz “hari” datiboa izan daiteke: *Icusten cituan Jesusec lurreco gendeac, baita berac eguiten cituen ta besteai eraguiten* CIOZQUEN ‘zizkieten’ *gauzac ere* (Otaegi xviii-xix: 374), *vs. Naaman sorayo edo leprosoari bere morroiac esan* CIOZQUEN ‘zizkieten’ *itz amoriotsuac esatearequin* (Otaegi xviii-xix: 381).

⁸ Lehenaldiko *ciozcaten* adizkiak “haiei” datiboa dela dirudi: *joco cituzten soñu anciña anciñaco chit particularrac [...] guciac jostaqueta oni egoquidatcen zaiozcanac eta mendietan lenago abelgorri oei beren zainac sarritan jo oi* CIOZCATENAC ‘zizkietenak’ (Izt 1824: 5); aitzitik, orainaldiko *diozcate* adizkiak “hari” datiboa dirudi: *Ghilibituari eraguiten* DIOZCATEN ‘dizkieten’ *arrigarzico gauza aundi aundi oriec dirade fusac, semi fusac, escala diatonicoac* (Izt 1824: 48), *vs. Otaegiren* “haiei” datiboko *diozcate* eta “hari” datiboko *ciozcaten*: *An condenatu bacoitzac bere burua ta besteac icusico ditu orrelaco pena genero gucietan betico. An deabruac burutic eta beguetatic sartuco* DIOZCATE ‘dizkie’ *burni gorizco lanzac eta* (xviii-xix: 390); *Ezarri zuen* [‘zuten’, *vs. zuan* ‘zuen’] *gurutzearen ganean, iltze gogorraquin onac ta escuac josi* CIOZCATEN ‘zizkieten’ (xviii-xix: 312). Beraz, *diozcatel*/*ciozcaten* “hari” nahiz “haiei” izan zitezkeen. Gainera, egiletik egilera ez ezik, egile beraren testuan ere adiera ezberdina dute: batzuetan, *-ka-te-* da morfemen banaketa “hari-haiek”, eta beste batzuetan *-kate* osorik “haiei” datibo morfema da.

⁹ Adizkien norabidea argiago ikus dadin, ez dugu erreferentziarik eman, baina adizki guztiak aztertutako Gipuzkoako testuetan bildutakoak dira.

- d. *di(r)auztan* > *diuzta(la)* > *diztan* ‘dizkidan’
 e. *di(r)autzut* > *diutzudan* ‘dizkizut/dizkizudan’
 f. *di(r)auzku(n)* > *diuzku(n)* > *dizku(n)* ‘dizkigu(n)’
 g. *diuztezu(n)* > *diztetzu(n)* ‘dizkiezu(n)’
 h. *diaustegu(n)* > *diuztegu(n)* ‘dizkiegu(n)’

Adibide horiekin ikus daiteke, hain zuzen, **eradun* oinarriak bilakabideak jasan zituela. Gainera, autore berak forma zahar nahiz berriak ere erabiltzen ditu zenbaitetan: Otxoa Arin (1713) dugu, esate baterako, horren adibide: *dirautzut* (145) ‘dizkizut’ & *diutzudan* (145) ‘dizkizudan’ biak ditu; baita *-io-dun diozcan* (156) ‘dizkion’ / *ciozcan* (19) ‘zizkion’ ere. Irazustak (1739) ere *diuzca* (53) ‘dizkio’ & *diozcatzu* (27) ‘dizkiozu’ ditu. Honenbestez, esan daiteke balitekeela **eradun* oinarriko adizkietan *-iu-* > *-io-* disimilazioa gertatu izana, *diozka* gisakoak *diuzka* gisakoetatik urrun ez daudela aintzat hartuta.

2.1.2. di(r)auzka > diozka *monoptongazioa*

Testuetan bildutako adizkien jarraipen edo norabidea irudikatu dugunean, adizkiak modu sistematikoan bildu ditugu, baina esan beharra dago Gipuzkoako eskualde guztietan ez direla ageri adizki horiek guztiak. Hori dela eta, eskualde guztietan ez da hain garbi ikusten **eradun* oinarriko adizkien bilakaera *-i(r)au-* > *-iu-* > *-io-* izan zitekeenik. Gainera, forma zahar eta berriagotzat hartu ditugun horiek ez dira eskualde guztietan garai berean ageri; esate baterako, Goierri *diutzudan* (145) ‘dizkizudan’ dago 1713an (OArin), baina Urolaldean 1737an oraindik *diauzcu* (2) ‘dizkigu’ edo *diauztan* (11) ‘dizkidan’ adizki luzeagoak ageri dira (AzkSerm); Tolosaldean 1739an *diuzca* (53) ‘dizkio’ dakar Irazustak, baina garai bertsuan *dirauzanac* (10) ‘dizkionak’ ageri da Azpeitiko altzagatarren gutunetan (c. 1738). Beterrin ere *diuscu* (8. lerroa) ‘dizkigu’ gisakoak 1716rako jada bazirela erakusten dute Lasar-teko bertsoek, Urolaldean ez bezala:

2. taula

**eradun* oinarriko adizkiak Gipuzkoako testuetan, eskualdearen eta urtearen arabera

Urolaldea	Goierri	Tolosaldea	Beterrin
1614: <i>dirauze</i>	1713: <i>diutzudan</i> (& <i>dirautzut</i> , <i>dirautza</i> , etab.)		1716: <i>diuscu</i>
1737: <i>diauzcu</i> , <i>diauzten</i> , <i>diauztan</i>			
c. 1738: <i>dirauzanac</i>		1739: <i>diuzcun</i> , <i>ciuzcun</i> , <i>diuztegun</i> , <i>diuzca</i> , etab.	
xviii: <i>diaustegun</i> , <i>diauzcazu</i> , <i>ciauzcan</i> , etab.			

Are gehiago, eskualdez eskualde begiratuta, Beterrin, Tolosaldean eta Goierrin bai, baina Urolaldean, adibidez, ez dugu *-iu-*dun adizkirik aurkitu; *-i(r)au-* edo *-io-*erakoak ageri dira bertan, baina ez bi forma horien tarteko *-iu-*. Jarraian ageri den taulan bildu ditugu Urolaldeko testuetan aurkitu ditugun eta **eradun* oinarrikoak diren edo izan daitezkeen zenbait adizki:¹⁰

3. taula

**eradun* oinarrikoak izan daitezkeen adizkiak Urolaldeko testuetan

SumBrev (1614)	<i>dirauze</i> (17)
AzkSerm (1737)	<i>diauzcu</i> (2), <i>diauztan</i> (11), <i>diauzten</i> (11), <i>ciauzcan</i> (13) <i>ciozcala</i> (6)
AzpGut (c. 1738)	<i>dirauzanac</i> (10)
LoiolaDot (xviii)	<i>diauzcazu</i> (17), <i>diauzcun</i> (8), <i>diaustegun</i> (16), <i>diaustela</i> (38)
OikiaDot (1784)	<i>diozcan</i> (21), <i>diozcagu</i> (33), <i>diozcat</i> (44)
Otaegi (xviii-xix)	<i>diozcat</i> (310), <i>diozcatzu</i> (299), <i>diozca</i> (337) / <i>ciozcan</i> (353), <i>diozcagu</i> (320), <i>diozque</i> (281) / <i>ciozquen</i> (281), <i>diozcate</i> (364) / <i>ciozcaten</i> (301), <i>diozte</i> (237) / <i>ciozten</i> (274), <i>dioztecenac</i> (338)
AzpEsk (1840)	<i>diozcala</i> (19)

Errealitate hori aintzat hartuta, eta *-io-*dun adizkiak **eradun* oinarrikoak direla pentsatuta, beharbada, baliteke Urolaldean *-iu-* > *-io-* disimilazioaren orde, *-iaiu-* > *-io-* monoptongazioa gertatu izana. Gainera, kontuan hartu behar da beste eskualdeetan ere *-iu-*dun adizkiak ez direla testu askotan ageri, eta agerraldi gehienak autore berarenak direla; Irazusta alkizarrarenak, hain zuzen. Lekukotasun horretatik kanpo, *-iu-*dun adizkiak gutxi batzuk dira Gipuzkoako testuetan (cf. OArin *diutzu-dan* eta LasartBerts *diuscu*). Egia da lekukotasun gutxi horiek adierazgarri diruditela, Ordizia eta Lasarte elkarrengandik gertu ez egonagatik, Oria ibaiaren arroan baitaude bi herriak; aitzitik, esan bezala, mendiz bestaldeko Urola eskualdean ez dira ageri.¹¹

Nolanahi ere, adizki batzuk Urolan ez ezik, beste eskualdeetan ere ez dira aurkitu: esate baterako, “hari” datiboko *dirauzkagu* ‘dizkiogu’, *dirauzkazu* ‘dizkiogu’ eta

¹⁰ Zerrendan ez dira sartu Urolaldeko *GabS* (1762), *BorrB* (1764) eta *GTour* (1772) testuak, horietan *dizkaldizko* ‘dizkio’ gisakoak ageri direlako; § 3n jardungo dugu adizki horiez.

¹¹ Adibideren bat aurkitu da Itziarko Andramariaren omenezko liburuan: *cerren zere Seme Jaunac comunicatu* ZIUTZUN ‘zizkizun’ *gracia andi oec, eta cerren misterio onetan eracutsi* ZIÑUZCUN ‘zenizkigun’ (< **ziniuzkun*) *virtute andiac* (1790 [1768]: 22). Dena dela, agerraldi bakar horiekin ezin dezakegu ziurtasunez esan Urolaldean ere honelakoak erabiltzen zirela; izan ere, Zuloagak honako hau dio testu horretan bertan *a + a > ea* erregela ez dela betetzen dioenean: “Aldazabalen 1768ko liburuan zein Ama Birjinaren omenezko bertso eta kantetan (ItziarBerts, ItziarKant) ez da erregela betetzen, dirudienez testu batzuk eta bestetzuk erdialderagoko (Beterriko) euskarara begira idatzi zirelako, ez Itziarren/Deban erregelarik ez zelako” (2019: 227). Agian, arrazoi bera egon daiteke gure gaiari dagokionez ere; aipatu dugunez, *-iu-* erako adizkiak Oria ibaiaren arroan aurkitu baititugu, besteak beste, Beterrin aldeko Lasarteko Bertsoetan (1716).

zirauskan ‘zizkion’ adizkiei dagokienez, ez ditugu **diuzkagu*, **diuzkazu* eta **ziuzkan* formak topatu, ezta *-iu-* dun adizkiak badiren inguruan ere. Bai, ordea, *diozkagu* ‘dizkiogu’, *diozkazu* ‘dizkiozu’ (*-iu-* ugarien duen Irazustak (1739) ere *diozcatzu*) eta *ziozkan* ‘zizkion’. Delako adizkiok testuetan ez aurkitzeak, noski, beti ez du frogatzen horrelakorik ez zegoela; baina Euskal Klasikoen Corpusean (Euskara Institutua 2013; hemendik aurrera EKC) bilaketa eginda ere ez dago (ia) agerraldirik. Salbuespen bakarra da *ziuzkan* ‘zizkion’ adizkiaren xx. mendeko agerraldi bat, Pierre Lhanderena: *zan bezelakoaz beste bat izango balitz, laixter Flamendarraren gogoeta tzarrak Yolandanren aitari salatuko ZIUZKAN*. Honekin esan nahi duguna da ditugun datuekin, behintzat, ezin daitekeela ziurtatu **eradun* oinarriko *-i(r)au-* guztiak *-iu-* bilakatu zirela, eta ondoren *-io-*, nahiz eta adizki batzuetan bilakabide hori egon zitekeela dirudien.

Hori horrela izanik, behartu samarra izan daiteke adizki batzuetan *-iu-* > *-io-* disimilazioa (*-iau-* > *-iu-* sinkopa bitarte; cf. *diuzkat* > *diozkat*; *diuzka* > *diozka*), eta beste adizki batzuetan, aldiz, *-iau-* > *-io-* monoptongazioa (cf. *ziauzkan* > *ziozkala*) gertatu zela defendatzea. Izan ere, ikertzaileak datuetatik teoriara eraiki behar du hipotesia, eta ez eraiki duen teoriara datuak *ad hoc* egokitzen eta interpretatzen saiatu, datuok komeni zaizkion erara interpretatuz. Horregatik, beste aukera bat izan daiteke pentsatzea *-iu-* dun adizkiak direla **eradun* oinarriaren azken hondarrak, eta *-io-* erako adizkiak, aldiz, Gipuzkoan osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan **nin* erroa erabiltzen hasi zen garaiko lehen agerraldiak.

2.2. Bigarren hipotesia: **nin* erroko adizkiak izatea

2.2.1. *dio* → *diozka*

Gipuzkoako testu zenbaitek NOR-NORI-NORK sailean osagarri singularrarekin *dio* eta pluralarekin *diozka* ‘dizkio’ formak dituzte. Hala, beste aukera bat izan daiteke pentsatzea *-z-* pluralgilea eta *-ka-* “hari” datibo morfema, biak batera, pluralgile oso gisa interpretatu zirela: *dio* → *diozka* (*dio* + *-zka-*):

- (3) D-I-O-ZKA-Ø
TAM3-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-NORK3sg

Lehenago esan bezala, hipotesi hau onartzeak esan nahiko luke xviii. menderako Gipuzkoan NOR-NORI-NORK saileko osagarri pluraldun adizkietan **nin* erroa ere erabiltzen zela (*ante quem* OArin 1713). Aukera hau ziurtatzeko edo baztertzeko asmoz, testuek eskaintzen dizkiguten datuak aztertuko ditugu jarraian.

Alde batetik, osagarri pluraldun adizkiei erreparatuta, badirudi *-io-* 3. pertsona datiboarekin bakarrik ageri dela; batez ere, “hari” singular datiboarekin, baina Otaegi Beizamakoak (xviii-xix) “haiei” datiboko *diozte* ‘dizkie’ eta *ciozten* ‘zizkien’ adizkiak ere badakartza (cf. Gipuzkoako hizkera askotako *dio(t)e* ‘die’):

- (4) a. *Au bera eguiten du demonio animen lapurrac, cenec animac ostu ta infernura eramateagatic ichitzen* DIOZTEN *aoac pecatuac confesatu ez ditzaten* (Otaegi xviii-xix: 283)
b. *Orobat David Erreguec barcatu* CIOZTEN *bidebagueac Sauli, Absalon bere semeari ta Semei gaiztoari* (Otaegi xviii-xix: 337)

Bada, *-io-* erako adizkiak **eradun* oinarriak izandako aldaketa fonologikoen ondorio balira, berrikuntza 3. pertsona datibodun adizkietan ez ezik, 1. eta 2. pertsona datibodunetan ere gertatzea esperoko genuke; are gehiago, *diozka* gisako adizkiek testu idatzietan duten hedadura aintzat hartuta. Ez dago, ordea, **dioztan* ‘dizkidan’, **diozku* ‘dizkigu’, **dioztzu* ‘dizkizu’ eta **dioztue* ‘dizkizue’ gisako adizkirik (vs. *di(r)autzan* & *diztan*, *dirauzku* & *dizku*, etab.). Dena dela, kontuan hartu behar da berrikuntzak 3. pertsonan gertatu ohi direla eta, aitzitik, 1. eta 2. pertsonen ezaugarri zaharrei eutsi ohi dietela.¹² Alde horretatik, baliteke *-iu-* > *-io-* disimilazioa edo *-i(r)au-* > *-io-* monoptongazioa 3. pertsona datiboan gertatu, eta berrikuntza bertan amaitzea, beste datibo pertsonetara hedatu gabe.

Alabaina, arrazoi gehiago ere badaude *diozka* gisakoak **nin* errokoak izan daitezkeela pentsatzeko. Izan ere, testuetan aurkitutako adizkien balizko jarraipen edo norabidea proposatu dugunean, aipatu dugu *-io-* erako adizkien ondoan adiera bereko *-i(r)au-* edo *-iu-* formadun aldaerak ere aurkitu ditugula, eta hortaz, **eradun* oinarritik eratorriak izan daitezkeela —dela asimilazioz edo dela monoptongazioz—. Hain zuzen, *-iu-* erako aldaerarik ez duten adizkien kasuan, monoptongazioa gertatu ahal izan zela proposatu dugu. Haatik, esan beharra dago proposamen horrek ere ez dituela **eradun*-en aldeko hipotesiak izan ditzakeen ahulguneak guztiz konpontzen; adizki batzuetan *-iu-* erako adizkiak ez ezik, ustezko jatorrizko *-i(r)au-*-dun adizkiak ere falta baitzaizkigu. Besteak beste, honako adizki hauetan:

- (5) a. *diozka* ‘dizkio’ < *diuzka* (Irazustarena agerraldi bakarra) < **dirauzka*¹³
- b. *diozke* & *diozkate*¹⁴ ‘dizkiote’ < **diuzk(a)e* & **diuzkate* < **dirauzk(a)e* & **dirauzkate*
- c. *ziozken*¹⁵ & *ziozkatzen*¹⁶ ‘zizkieten’ < **ziuzk(a)en* & **ziuzkatzen* < **zirauzk(a)en* & **zirauzkaten*
- d. *ziozten* (& *ziezten*) ‘zizkien’ < **ziuzten* < **zirauzten*

Egia da ‘dizkiote’, ‘zizkieten’ eta ‘zizkien’ adizkiei dagokienez, ez dugula adiera horretako adizkiren bat eskatzen duen testuingururik topatu XVIII. mendearen bigarren erdia baino lehenagoko testuetan; hots, **eradun* oinarriak irauten zuela dakigun garaian.¹⁷ Beraz, ezin dezakegu ziurtatu aztertutako testuetan aurkitu ez izanagatik adizki

¹² Reguerok (2019) honako hau dio **nin* erroa erdiguneko berrikuntzat hartzeko arrazoiak eman dituenean: “Ez dago arazorik pentsatzeko hirugarren pertsona dela berritu dena; izan ere, hizkuntza askotan hirugarren pertsonak aldaketak jasaten ditu; aitzitik, lehen eta bigarren pertsonan ez da aldaketarik egoten” (Mańczak 1957: 301-312, *apud* Reguero 2019: 446).

¹³ Orainaldiko “hari” datibodun adizkietan [**eradun* + -z-] egitura bildu da 1. eta 2. pertsona ergatiboekin —cf. *dirauzkagun* eta *diauzkazu*—, baina ez, aldiz, ergatibo nahiz datiboa 3. pertsona direlarik —cf. orainaldiko *dirautzanak* baina **dirauzka*, vs. lehenaldiko *zirauzkan*—. Egia da Irazustak *diuzka* ‘dizkio’ dakarrela (1739: 53), eta beraz, baliteke **di(r)auzka* osoagoa ere inoiz egon izana; dena dela, aipatu dugu Irazusta alkizarraren testuan *-iu-* erako adizkiak beste idazkietan baino ugariago ageri direla. Ez dirudi, oro har, *-iu-* erako adizkiak Irazustak islatu bezain hedatuta zeudenik Gipuzkoan.

¹⁴ Baina ‘dizkie’ ere izan daiteke; cf. LarmEIV (1729) eta Otaegi (xviii-xix). Ikus 8. oin-oharra.

¹⁵ Baina ‘zizkieten’ ere izan daiteke; cf. Otaegi (xviii-xix). Ikus 7. oin-oharra.

¹⁶ Baina ‘zizkien’ ere izan daiteke, cf. LarmEIV (1729); eta ‘zizkieten’ ere bai, cf. Izt (1824). Ikus 8. oin-oharra.

¹⁷ Azkoitiko Sermoian ageri den *diauzten* adizkiak ‘dizkieten’ dirudi —Lakarrak ‘dizkidaten’ gisa dakarren arren (1985: 257)—: *daguigun [negar] gueure culpa itsusiagatic, ceñac Virgiñari ematen DIAUZ-*

horiek bazeuden, edo benetan ez ziren existitzen. Esate baterako, “hark-haiei-haiek” testuinguruan *-tza-* pluralgiledun *dirautze* ‘dizkie’ adizkiarekin batera, *-z-* pluralgiledun *diaustela* ‘dizkiela’ ere jaso dugu orainaldian; baina iraganeko **zirauzten* ‘zizkien’ adizkia ez dugu topatu, adizki hori eskatuko lukeen testuingururik aurkitu ez dugulako.

Aldiz, “hark-hari-haiek” testuinguruan, adibidez, iraganeko *zirauzkan* ‘zizkion’ bildu dugu, baina orainaldian, berriz, *-tza-* pluralgiledun *dirautza* ‘dizkio’, eta ez **dirauzka*; era berean, *-tza* pluralgiledun **zirautzan* erakorik ere ez dago iraganaldian, *zirauzkan* baizik (cf. OArin 1713). Honenbestez, azken adibide honek erakus dezake orainaldiko eta iraganaldiko adizkien artean aldeak egon daitezkeela, eta bata izateak ez duela bestea izatea ziurtatzen. Hortaz, momentuz, esan daitekeena da adizki batzuetan *-i(ra)u-* erako jatorrizko aldaera zaharrak falta zaizkigula *-io-*dun adizkiak **eradun* oinarrikoak direla ziurtasunez frogatu ahal izateko.

2.2.2. die → diezte

Orain arte esandakoaz gain, **nin* erroaren hipotesiaren alde egitera garamatza beste datu batek ere. Izan ere, *-io-* 3. pertsona datiboarekin ageri dela esan badugu ere —nagusiki “hari” datiboarekin, baina *diozten/ziozten* adizkiek ‘dizkien/zizkien’ adiera ere izan dezakete—, “haiei” datiboko adizki batzuetan *-ie-* ere badago: *dieztegun* ‘dizkiegun’ (OikiaDot 1784: 3; & *dizten* ‘dizkien’), *dieztetzu* ‘dizkiezu’ (Otaegi XVIII-XIX: 315; & *diztetzun*); *diezte* ‘dizkie’ (Otaegi XVIII-XIX: 274; & *dizten*) | *ciez-ten* ‘zizkien’ (Otaegi XVIII-XIX: 300; & *cizten*), etab. XVIII-XIX. mendeetako testuetan ageri dira gisa horretako adizkiak Gipuzkoan; hala nola, Lariz (1773), Oikiako dotrina (1784), Ubillos (1785), Agirre Asteasukoa (1803), Lardizabal (1855) eta Otaegi Beizamakoaren (XVIII-XIX) testuetan.

Hori horrela izanik, eta aurretik esandakoa aintzat hartuta, zaila da 3. pertsona datiboko adizki horiek guztiak **eradun* oinarrikotzat hartzea, *-i(r)au-*k beharbada *-io-* eman bailezake, baina ez *-io-* (*diozka* ‘dizkio’) & *-ie-* (*diezte* ‘dizkie’) aldi berean. Baliteke *di(r)auzten* > *diuzte* (> *diozte*) ‘dizkie(n)’ adizkitik abiatu eta, ondoren, “haiei” datiboko *-te-* morfemak eraginda, *diuzte* (> *diozte*) > *diezte* asimilazioa gertatu izana. Baina horrek, berriz ere, **eradun* oinarriko teoriara datuak *ad hoc* egokitu eta interpretatu izanaren kutsua hartzen du.

Dena dela, azken hipotesi hau litekeena den ala ez jakiteko, Gipuzkoako testuetan **eradun* oinarrikoak diren “haiei” datiboko adizkiak bilatu ditugu: *-tza-* pluralgiledun *dirauze* ‘dizkie’ adizkiarekin batera (< **dirau(t)zae*; *SumBrev* 1614: 17. agindua), *-z-* pluralgiledun *diaustela* (38) ‘dizkiela’ & *diaustegun* (16) ‘dizkiegun’ adizkien agerraldi bana aurkitu dugu Loiolako dotrinan (XVIII);¹⁸ *diuztegun* (6)

TEN *naibagueric andienac* (1737: 11). Aldiz, Urolaldeko LoiolaDot (XVIII: 38)-n aurkitu dugun *diaustela* adizkiak ‘dizkiela’ adiera du. Bada, sermoiaz gain, Urolaldeko testuetan ‘dizkieten’ adizkiaren beste agerraldirik topatu ez dugunez, eta Azkoitiko Sermoia Larramendi andoaindarrak idatzitako testua dela aintzat hartuta, ez dugu uste Urolaldean *diauzten* adizkiak ‘dizkieten’ adiera (ere) izan zezakeela ziur esan dezakegunik. Izan ere, *diauzten* adizkiak ‘dizkieten’ adiera izateko *-te* 3. pertsona plural ergatiboko morfematzat hartu beharko genuke, eta ez “haiei” datibo morfematzat, *diaustela* ‘dizkiela’ adizkian bezala —cf. Urolaldeko “haiek” ergatiboko *-e* morfema eta “haiei” datiboko *-te-* (& *-k(o)e-*)—.

¹⁸ Azkoitiko Sermoian (1737) ere ageri da *diauzten*, baina, 17. oin-oharrean esan bezala, “hari” datiboko ‘dizkieten’ dirudi.

‘dizkiegun’ eta *diuztezun* (61-62) ‘dizkiezun’, berriz, Irazustaren testuan (1739). Esan beharra dago, ordea, berriz ere Irazustarenak direla *-iu-* erako adizkien agerrialdi bakarrak, EKCn bilaketa eginda ere ez baita emaitzarik jaso. Lehenago esan bezala, iraganeko *ziozten* & *ziezten* ‘zizkien’ adizkiak **eradun*-etik azaldu ahal izateko behar dugun **zirauzten* ez dugu topatu, ezta **ziuzten* ere Gipuzkoan, ez testuetan eta ez EKCn.¹⁹ Hortaz, “hari” nahiz “haiei” datibodun adizkiak aintzat hartuta, honako datu hauek ditugu:

4. taula

Gipuzkoako testuetan bildutako *-io-* & *-ie-* *-dun* adizkiak eta adizki horien **eradun* oinarriko ustezko jatorrizko formak

Testuetan aurkitutako adizkiak	* <i>eradun</i> oinarriko ustezko jatorrizko formak
<i>diozte</i> & <i>diezte</i> ‘dizkie’	<i>diaustela</i> (& <i>dirauze</i>)
<i>ziozten</i> & <i>ziezten</i> ‘zizkien’	* <i>zirauzten</i>
<i>diozka</i> ‘dizkio’	* <i>dirauzka</i> (<i>diuzka</i> Iraz-en agerrialdi bat)
<i>diozke</i> & <i>diozkate</i> ‘dizkiote’	* <i>dirauzk(a)e</i> & * <i>dirauzkate</i>
<i>ziozken</i> & <i>ziozkaten</i> ‘zizkioten’	* <i>zirauzk(a)en</i> & * <i>zirauzkaten</i>

Esan daiteke, beraz, ditugun datuekin zaila dela testuetan ageri diren adizki horiek guztiak **eradun* oinarritik eratortzea. Aldiz, erraz azal litezke adizkiok NOR-NORI-NORKEKO *-io-* & *-ie-* erako adizkietan **eradun* oinarria ez, baizik eta **nin* erroa dagoela pentsatuta; **nin* erroko *-i-* eta “hari” datiboko *-o-* (*d-i-o-Ø*) eta “haiei” datiboko *-e-* morfemak (*d-i-e-Ø*), hain zuzen (*vs.* **eradun* oinarriko *d-io-z-ka-Ø*). Era berean, *diozka* & *diezte* adizkietako *-zka-* eta *-zte-* [pluralgile + datibo morfema] egituraz osatutako pluralgiletzat hartuko genituzke; “hari” datiboarekin *-z-ka-* > *-zka-* interpretatuta, eta “haiei” datiboarekin *-z-te-* > *-zte-*:

- (6) a. D-I-O-ZKA-Ø
TAM3-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-NORK3sg
b. D-I-E-ZTE-Ø
TAM3-**nin*-NORI3pl-NOR3pl-NORK3sg

Egia da Gipuzkoako testuetan²⁰ datibo morfemak osagarriaren pluralgilearen ondoren ageri ohi direla (cf. *diuztegun* & *diztegun* ‘dizkiegun’), eta ez aurretik (Ariztimuño 2016: 32), aurreko adizki horietan ageri den moduan. Haatik, nola Ariztimuño (2016: 32), hala Reguerok (2019: 210) adierazi bezala, Tolosalde ondoko Areson bada horrela eratutako adizkiren bat **nin* erroarekin; cf. *diezcun* ‘dizkiegun’. Beraz, badirudi “datibo morfema-pluralgile” hurrenkera ez dela ezinezkoa **nin* erroa-

¹⁹ EKCn bilaketa eginda *ziuzten* adizkiaren bost agerrialdi ageri dira, Lapurdikoak guztiak, eta ez dira ‘zizkien’ adierakoak, NOR-NORKEKO ‘zituzten’ adierakoak baizik.

²⁰ Baita Nafarroa Garaiko, Lapurdiko eta Nafarroa Behereko testuetan ere (Ariztimuño 2016).

rekin (*vs.* **eradun* oinarriko ***d-irau-o-tza-Ø* ‘dizkio’, ***d-irau-gu-tza-Ø* ‘dizkigu’). Baliteke, hortaz, Aresoko adizki horren egitura bera izatea Gipuzkoako testuetan aurkitu ditugun *diozka* ‘dizkio’ & *diezte* ‘dizkie’ adizkiek.

2.2.3. NOR-NORI saileko zaiozka & zaiezte

Hipotesi honetan defendatu bezala *-zka-* & *-zte-* egiturak pluralgile oso moduan interpretatu izan baziren, orain arte aipatutako adizkietan ez ezik, pluralgile horiek adizki gehiagotan ere topatzea esperoko genuke. Bada, NOR-NORI saileko adizkietan ere badago horrela eratua dirudien adibideren bat Gipuzkoako testuetan: *zaiol zaiozka* ‘zaizkio’ & *zaiel/zaiezte* ‘zaizkie’. Urolaldean, esate baterako, ez da *zaiozka* & *zaiezte* bezalako adizkirik topatu NOR-NORIN, ezta NOR-NORI-NORKEN *diozka* & *diezte* gisako adizkiak nahiko ugari diren Urolaldeko testuetan ere. Horien ordeztan, *zaizka* ‘zaizkio’ & *zaizte* ‘zaizkie’ gisakoak ageri dira (cf. OikiaDot 1784 eta Otaegi XVIII-XIX). Aldiz, Goierriko, Tolosaldeko nahiz Beterriko testu batzuetan badira adibideak; hona hemen horietako batzuk:

- (7) a. *eta onembestez barcatcen ZAIOZCA* ‘zaizkio’ *guciac Sacramentu orren virtutez* (OArin 1713: 75)
- b. *cergatic ofensa gustocoaq ala ere animari tocacen ZAIOZCA* ‘zaizkio’ (Lubietta 1728: 235)
- c. *G. Nola ofrecitu GUINZAIOZCAN* ‘gintzaizkion’ *orduan? E. Gure bioz guciarequin bera servitzera, deabruaren lan guciatz errenunciaturic* (Lariz 1773: 74)
- d. *baldin aiec bear bezala eta zucenquiro arratzaren otsarequin adierazotcen BAZAIOZCA* ‘bazaizkio’ (Izt 1824: 48)
- e. *auzpez jarri ZITZAIOZKAN* ‘zitzaizkion’ *eta urrea, inzensua eta mirra eskeñi ziozkaten* (Lardiz TB 1855: 4)
- f. *orduan begiak argitu ZITZAEZTEN* ‘zitzaizkien’ *eta Jauna ezagutu zuten, eta ezkutatu zitzaien* (Lardiz TB 1855: 61)

NOR-NORI-NORK saileko *diozka*-ren kasuan **eradun* edo **nin* errokoa den erabakitzea zalantzarria izan badaiteke ere, NOR-NORIKO *zaiozka* argi dago izan erroa baino ezin dela izan, eta hortaz, badirudi *zaio* > *zaiozka* ‘zaizkio’ & *zaie* > *zaiezte* ‘zaizkie’ bezalako bilakabideren bat egon zela adizki horietan. Gainera, Gipuzkoako testu idatzietan *-zka-* XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera ugartzen bada ere, badirudi XVIII. mende hasierarako jada bazegoela; horren lekuko da Otxoa Arinen dotrina (1713): NOR-NORI-NORKEKO *diozcan/ciozcan* adizkiekin batera, NOR-NORIKO *zayo* dauka NOR singularrekin, eta *zaiozca* NOR pluralarekin (& *zaizcal/citzaizcan*, *zaizcol/citzaizcon* ‘zaizkio/zitzaizkion’); cf. P. Altuna (1992: 578), Aranburu *et alii* (1999: 99).

2.3. Datibodun adizkietako analogiak

Orain arte esandakoa aintzat hartuta, esan daiteke **nin* hipotesiaren alde egiteko hainbat arrazoi daudela. Ikusi dugu, gainera, hipotesi horretan proposatutako *-zka-* eta *-zte-* pluralgileak datibodun adizkietan ageri direla; nola NOR-NORI-NORKEN, hala

NOR-NORIN. Baina non dute jatorria pluralgile horiek, NOR-NORI-NORKEKO *diozka* & *diezte* adizkietan ala NOR-NORIKO *zaiozka* & *zaiezte* adizkietan? Edo beste modu batera esanda, zein sailetan interpretatu dira lehendabizikoz pluralgile oso moduan? Ba ote liteke iragangaitz datibodunetako *zaiozka* & *zaiezte*-ren analogiaz, geroago, *diozka* & *diezte* triperersonaletara hedatzea pluralgileak? Edo alderantziz gertatu da, hau da, *diozka* & *diezte*-tik *zaiozka* & *zaiezte*-ra? EKCn begiratuta, *diozka* & *diezte*-ren agerraldiak ugari dira, *zaiozka* & *zaiezte*-renak, ostera, gutxiago, eta batzuek eta besteek garai beretsuan dute lehen agerraldia.²¹

5. taula

NOR-NORI-NORKEKO *diozka* & *diezte*
eta NOR-NORIKO *zaiozka* & *zaiezte* adizkien emaitzak EKCn bilaketa eginda

<i>diozka</i> 'dizkio' (521 agerraldi):	xviii-1	xviii-2	xix-1	xix-2	xx-1	xx-2
	44	151	48	206	49	23
bizkaiera (15); gipuzkera (325); lapurtera (180); goi nafarrera (1) Gipuzkoako lekukotasunen artean: Iraz, Kardab, Ubill, AgirAst, Izt, Lardiz						
<i>diezte</i> 'dizkie' (129 agerraldi):	xviii-1	xviii-2	xix-1	xix-2	xx-1	
	9	47	18	49	6	
gipuzkera (125); goi nafarrera (4) Gipuzkoako lekukotasunen artean: Kardab, AgirAst, Izt, Lardiz						
<i>zaiozka</i> 'zaizkio' (67 agerraldi):	xviii-1	xviii-2	xix-1	xix-2	xx-1	
	1	0	22	42	2	
gipuzkera (61); lapurtera (6) Gipuzkoako lekukotasunen artean: OArin, Izt, Lardiz						
<i>zaiezte</i> 'zaizkie' (13 agerraldi):	xviii-2	xix-1				
	1	12				
gipuzkera (13) Gipuzkoako lekukotasunen artean: Lardiz, Kardab						

²¹ Bilaketa egitean, *diozka* & *diezte* eta *zaiozka* & *zaiezte* adizkiak osorik begiratu ditugu; hau da, jarraian aurkezten diren datuak adizki horien agerraldiak baizik ez dira, eta ez dira kontuan hartu atzizkiren bat dutenak (cf. OArin 1713: *diozcan*); era berean, ezta "hark" ez den beste pertsona ergatibo bat dutenak ere. Beraz, pentsa daiteke, berez, adizki bakoitzaren agerraldiak hemen erakutsi baino gehiago direla. Azken finean, ikuspegi orokorra eskaintzea da oraingo gure asmoa, eta ez adizki bakoitzaren kopuru zehatzak erakustea.

Hala ere, NOR-NORI-NORKEKO *diozka* & *diezte* gehiago izanagatik, ezin esan daiteke ziurtasunez zaharrago direnik, bi sailetakoa adizkien lehen agerraldiak XVIII. mendearen lehen erdikoak baitira. Izatekotan, esan daiteke denboraren aldetik ez, baina kopuruaren aldetik nagusi direnez, *diozka* & *diezte*-tik *zaiozka* & *zaietze*-ra heda zitezkeela ustezko pluralgile horiek; hau da, adizki tripertsonaletatik iragan-gaitz datibodunetara. Hipotesi beraren alde egitera bultza gaitzakete beste datu hauek ere:

6. taula

NOR-NORIKO *zaiizka* eta *zaiozka* adizkien emaitzak EKCn bilaketa eginda

<i>zaiizka</i> 'zaiizkio' (237 agerraldi):	xvi	xvii-1	xvii-2	xviii-1	xviii-2	xix-1	xix-2	xx-1	xx-2
	3	3	0	22	54	34	46	74	0
	bizkaiera (18); gipuzkera (212); lapurtera (7)								
	Gipuzkoako lekukotasunen artean: OArin, LarmEIV, Iraz, Kardab, AgirAst, Ubill, Izt								
<i>zaiozka</i> 'zaiizkio' (67 agerraldi):	xviii-1	xviii-2	xix-1	xix-2	xx-1				
	1	0	22	42	2				
	gipuzkera (61); lapurtera (6)								
	Gipuzkoako lekukotasunen artean: OArin, Izt, Lardiz								

Datu horien arabera, badirudi *zaiizka* zaharragoa dela *zaiozka* baino; adibidez, Lapurdin Leizarragak jada badarabil *zaiizka* xvi. menderako. Guk aztertutako testuetan ere joera bera ikusi dugu: *zaiizka* Otxoa Arinek (1713) jada badauka, baita Irzustak (1739) ere —ordiziarrak *zaiozka*-rekin batera—. Aldiz, geroagoko Larizek (1773) eta Lardizabalek (1855) *zaiozka* luzeagoa dakarte; hortaz, itxuraz, badirudi *zaiozka* > *zaiizka* bilakabidea ez dela egiantzekoa, eta *zaiizka* baino geroago sortua eta hedatua dela *zaiozka*. Bada, NOR-NORI-NORK saileko adizkiak ugariago direla aintzat hartuta, beharbada, pentsa daiteke *diozka* 'dizkio'-ren analogiaz sortu zela *zaiozka* 'zaiizkio'.

Are gehiago, bi sailetan, itxura denez, "hari" datibodun adizkiak gehiago dira "haiei" datibodunak baino. Hala, baliteke [pluralgile + datibo morfema] egitura pluralgile osotzat hartzea "hari" datibodun adizkietan gertatu izana lehendabizi (-z-ka- > -zka-); eta ondoren, "haiei" datiboko *diezte* 'dizkie' & *zaietze* 'zaiizkie' adizkietara hedatzea egitura bera, analogiaz (-z-te- > -zte-). Gainera, datuetan ikus daiteke, batik bat, Gipuzkoan ageri direla -zka- & -zte-dun adizkiok.

Honenbestez, esan bezala, NOR-NORI adizkietako analogiak -zka- pluralgilea egon bazegoela erakusten du, eta beraz, balitekeela *dio* → *diozka* 'dizkio' bilakabidea gertatu izana —are gehiago, **eradun* oinarriko hipotesiaren alde egiteko -i(r)au- nahiz -iu- erako adizkiak falta zaiizkigula aintzat hartuta—. Hortaz, zergatik ez pentsatu Gipuzkoan osagarri pluraldun adizki tripertsonaletara **nin* erroa iritsi eta **eradun* ordezkatu berritan, -zka- pluralgilea izan zela erro berriak adizki

batzuetan²² hartu zuen pluralgilea, ondoren, analogiaz, iragangaitz datibodunetara hedatu zela, eta, era berean, egitura beraz eraturako *-zte-* pluralgilea ere sortu zela?

2.4. XX. mendeko ahozko datuak

2.4.1. Oartzun eta Pasaiaiko diozka & diozkate

Ikusi dugunez, Gipuzkoako hainbat eskualdetan aurkitu ditugu *diozka* ‘dizkio’ gisakoak testu idatzietan. Hala ere, Bährek (1926-1935) bildutako adizkiak ikusita, badirudi, ahozkoan, Beterri-Oiartzualde inguruan erabiltzen zirela honelakoak xx. mendean; zehatzago esateko, Pasaia eta Oartzun herrietan:²³

7. taula

Pasaiaiko eta Oartzungo osagarri pluraldun adizki tripertsonalak, datiboa 3. pertsona delarik (Bähr 1926, 1931, 1934)

“hari” datiboa:

diozkat [dizkat ere bai Oartzunen] ‘dizkiot’, *diozka* [dizkiok/dizkion], *diozka* ‘dizkio’, *diozkagu* ‘dizkiogu’, *diozkazu* ‘dizkiozu’, *diozkatzute* ‘dizkiozue’, *diozkate* ‘dizkiote’ [Pasaia eta Oartzun] (1926: 382)

niozkan ‘nizkion’, *iddozkan* ‘hizkion’, *ziozkan* ‘zizkion’, *geniozkan* ‘genizkion’, *zeniozkan* ‘zenizkion’, *zeniozkatzen* ‘zenizkieten’, *ziozkatzen* ‘zizkieten’ [Pasaia] (1931: 269)

“haiei” datiboa:

diozkatet ‘dizkiet’, *diozkatek* [dizkiek/dizkien], *diozkate* ‘dizkie’, *diozkategu* ‘dizkiegu’, *diozkatezu*²⁴ ‘dizkiezu’, *diozkatzute* ‘dizkiezue’, *diozkate* ‘dizkiete’ (1926: 386)

niozkatzen ‘nizkien’ [ni(o)zkatzen Oartzunen], *iddozkatzen* ‘hizkien’, *ziozkatzen* ‘zizkien’, *geniozkatzen* ‘genizkien’, *zeniozkatzen* ‘zenizkieten’, *ziozkatzen* ‘zizkieten’ [Pasaia] (1934: 67)

Osagarri singularrarekin, berriz, honako adizki hauek jaso zituen bi herri horietan: alde bateretik, “hari” datiboarekin *diddot*, *diddok* [diddon], *diddo*, *diddogu*, *diddozu*, *diddozute* eta *diddote* (Bähr 1926: 382); beste aldetik, “haiei” datiboarekin *diddotet*, *diddotek* [diddoten], *diddote*, *diddotegu*, *diddotezu*, *didd(ot)ezute* [Oartzun] & *diddo(te)zute* [Pasaia] eta *diddote* (386). Honenbestez, esan daiteke *-zka-* morfema gehitzen zaiela osagarri pluraldunei, eta hortaz, hori dela osagarriaren pluralgilea 3. pertsona datibodun adizkietan:²⁵

²² “Hari” datiboko adizkietan, hain zuzen. Izan ere, Leturiaga (2020)-n azaldu bezala, badirudi Urolaldean, esate baterako, *-(t)zi-* & *-(t)xi-* pluralgilea ere bazegoela **nin* erroko beste adizki batzuetan, eta *-zki-* pluralgilea, berriz, Gipuzkoako beste eskualdeetan.

²³ Oartzunen *di(o)zka* & *di(o)zkatete* erakoak ageri dira orainaldian (Bähr 1926), eta beraz, badirudi *dizka* ‘dizkio’ & *dizkate* ‘dizkie’ bezalakoak ere erabiltzen zirela bertan; gainera, oharra gehitzen du Bährek: “Parece que las flexiones con *-o-* son las primitivas” (1926: 382). Iraganaldiko adizkietan Pasaian baizik ez daude *-o-* dunak.

²⁴ Oartzunen ‘dizkiezu’ nahiz ‘dizkiezue’ adierazteko *di(o)zkatzute* dakar. Akatsa ote da?

²⁵ Morfemen banaketa egiterakoan *diddote* & *diozkate* adizkiak “hark-haiei” ‘die & dizkie’ adierekin aztertu ditugu; hala ere, Bährek (1926-1935) bildutako datuen arabera, “haiek-haiei” ‘diote & dizkiote’ eta “haiek-haiei” ‘diete & dizkiete’ adierak ere izan ditzakete Pasaia nahiz Oartzunen. Aztergai dago Gipuzkoako hizkera askotan dagoen *-o(t)e-* “haiei” datibo morfema (“hari” datiboko *-o-* + “haiei” datiboko *-(t)e-z* osatua) noiz, nola eta non sortu den.

- (8) a. D-I-DD-O-Ø
TAM3-**nin*-EPENT-NORI3sg-NORK3sg
b. D-I-O-ZKA-Ø
TAM3-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-NORK3sg
- (9) a. D-I-DD-OTE-Ø
TAM3-**nin*-EPENT-NORI3pl-NORK3sg
b. D-I-O-ZKA-TE-Ø
TAM3-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-NORI3pl-NORK3sg

EHHAn begiratura (Euskaltzaindia 2014), Gipuzkoan, gaur egun Pasaian bai-zik ez dira ageri *ddozka* (1375) ‘dizkio’ / *ziyozkan* (1389) ‘zizkion’ eta *ziyozkaten* (1393) ‘zizkieten’ adizkiak; NOR-NORIKO *zayozka* (& *zayozkate* (?), *zaizkiyote*) ‘zaizkio’ / *zitzaiozkaten* (?) ‘zitzaizkion’ eta *zaiozkate* ‘zaizkie’ ere badaude bertan (EHHA: 1311, 1312, 1322).²⁶ Oiartzunen, aldiz, *dizka* (1375) ‘dizkio’ dago; beraz, badirudi xx. mendetik gaur egunera *diozka* > *dizka* gertatu dela.

Oiartzungo lehengo eta oraingo adizkiak alderatzeak erakuts dezake, hain zuzen, *dizka* ‘dizkio’ gisako adizkien jatorria *diozka* gisakoetan egon daitekeela, eta § 2.2n aipatu dugu azken horiek **nin* errokoak diruditela. Izan ere, gogora dezagun **eradun* oinarriko adizkiei dagokienez, testuetan iraganeko *zirauzkan* ‘zizkion’ aurkitu dela “hari” datiboarekin, baina ez orainaldiko **dirauzka* ‘dizkio’, -*tza*- pluralgildun *dirautza* baizik; cf. OArin (1713). Aztertutako testuetan bakarrik ez, EKCn bilaketa eginda ere ez dago **dirauzka* bezalakorik —eta hortaz, ez dirudi *diozka*-ren jatorria adizki horretan zegokeenik—. Egia da Irazustak (1739) **eradun* oinarriko *diuzca* (53) ‘dizkio’ daukala; baina ez dirudi *diuzka* oso hedatuta zegoenik, Irazustarena baita “hark-hari-haiek” testuinguruan, orainaldian, [**eradun* + -z-] egitura daukan agerraldi bakarra (vs. *dirautza* & *dizka/dizko, dizkio*). Hala, ez da oso egiantzekoa pentsatzea *diuzka* adizki bakar horren aldaerak direla gaur egun Gipuzkoako hainbat hizkeratan arruntak diren *diozka* & *dizka* adizkiak.

Halaber, “haiei” datiboko adizkiei dagokienez, honako datu hau ere kontuan izan behar da; Pasaia eta Oiartzungo *diozkate* erakoak **eradun* oinarrikoak direla pentsatuz gero, **di(r)auzkate* gisako adizki batetik eratorriko genituzke: adibidez, **di(r)auzkate* (> **diuzkate*) > *diozkate*. Dena dela, adizki zaharren morfema banaketa ikusita, **di(r)auzkate* hari ‘dizkiote’ litzateke (**d-irau-z-ka-te*; cf. testuetako *dirauzkagun* ‘dizkiogun’, *diauzkazu* ‘dizkiozu’, etab.), haiei ‘dizkie’ adierazteko *diauste(la)* gisakoak ageri baitira. Hala, badirudi Pasaia eta Oiartzungo *diozkate* ‘dizkie’ erako adizkiak bestela eratuak direla, eta ez dutela **eradun* oinarriko adizki zaharren morfema banaketa bera; nahiz eta balitekeen —analogiaz edo berranalisiz, esate baterako— lehen “hari” zena geroago “haiei” adieraztera igarotzea.

²⁶ “Pluralari dagokionez, [Pasa] Donibanen bereziki, hirugarren pertsonetan erabiltzen duten datiboko pluralgilea ‘-zka-’ da gainerako pertsonetan ez bezala, hauetan ‘-zki-’ erabiltzen baitute. Hirugarren pertsonako datibo plurala eraikitzeke singularretik abiatzen dira bai orainaldian eta bai lehenaldian, hirugarren pertsonako ‘te’ erantsiz: *sayoska* → *sayoskate*; *sisayoskan* → *sisayoskaten*” (Agirretxe et alii 2000: 124). NOR-NORI-NORKEKO adizkiez ari direnean ere honakoa diote: “Oro har ‘-zki-’ pluralgilea erabiltzen bada ere, datiboa hirugarren pertsonen dagokienean ‘-zka-’ datiboko pluralgilea agertzen da: (*di*)*yoskat*, (*di*)*yoskau*, (*di*)*yoskate*, *si*(*y*)*oskan*” (2000: 125).

2.4.2. -zka- & -zte- pluralgiledun adizkiak Urolaldean eta ondoko herrietan

2.4.2.1. Iraganaldiko zenbait adizki

Iraganaldiko adizkiei erreparatuta, herri gehiagotan ere bildu zituen Bährek (1926-1935) Oiartzun eta Pasaiaiko adizkien egitura antzekoa izan dezaketen zenbait adizki; esate baterako, osagarri plurala duten NOR-NORI-NORKEKO “hari” datibodun adizkietan honelakoak ageri dira Bidania, Albiztur eta Alkizan (Bähr 1931):²⁷ *giñuzka(u)n* ‘genizkion’, *ziñuzkan* ‘zenizkion’, *ziñuzkatzuen* ‘zenizkieten’ (267) [Bidania]; *giñuzkan* ‘genizkion’ (266) [Albiztur]; *giñozkan* ‘genizkion’, *ziñozkan* ‘zenizkion’ (266) [Alkiza]. Adizki horiek ikusita, badirudi honelako —bokal fusio— bilakabideren bat egon zatekeela: adibidez, *giñuzka(u)n* [Bidania] & *giñuzkan* [Albiztur] & *giñozkan* [Alkiza] < **giniozka(gu)nl***geniozka(gu)n* ‘genizkion’; edo *ziñuzkan* [Bidania] & *ziñozkan* [Alkiza] < **ziniozkanl***zeniozkan* ‘zenizkion’:

- (10) a. *GIN/GEN-I-O-ZKA-(GU) -N²⁸
 NOR1pl-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-(NOR1pl)-IRGN
 b. *ZIN/ZEN-I-O-ZKA-N
 NOR2sg-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-IRGN

Aipatutako herriez gain, Urolaldeko herri batzuetan ere badira antzeko adizkiak iraganaldian; *giñozkan* ‘genizkion’, *ziñozkan* (& *zinizkon*) ‘zenizkion’, *ziñozkatzuben* ‘zenizkieten’ (268) [Getaria]; *giñuzkan* ‘genizkion’, *ziñuzkan* ‘zenizkion’, *ziñuzken* ‘zenizkieten’ (267) [Beizama]; *giñozkun* ‘genizkion’, *ziñozkun* (& *zizkotzun*) ‘zenizkion’, *ziñozkuen* (& *zizkotzuen*) ‘zenizkieten’ (267) [Azkoitia]. Getaria, Beizama²⁹ eta Azkoitiko adizki horiek ere, Bidania, Alkiza eta Albizturkoen antzeko jatorria izan dezakete; esate baterako, Getariako *ziñozkan* < **ziniozkanl***zeniozkan* ‘zenizkion’ (**zin/zen-i-o-zka-n*). Azkoitiko adizkietan, ordea, badirudi -zka- beharrea -zko- (-z-ko-) [pluralgile + datibo morfema] egitura dagoela: *ziñozkun* < *ziñozkon* < **ziniozkonl***zeniozkon* ‘zenizkion’ (**zin/zen-i-o-zko-n*). Izan ere, Urolaldeko hainbat herrietan -ko da “hari” datibo morfema NOR plural nahiz singularrarekin; cf. Urolaldeko herri batzuetako *zako* ‘zaio’ & *zaizko* ‘zaizkio’ NOR-NORI sailean (Irizar 1991-I) eta *dizko* ‘dizkio’ / *zizkon* ‘zizkion’ NOR-NORI-NORKEN (Bähr 1926, 1931). “haiei” datibo pluralarekin, berriz, Beizaman eta Getarian beste adizki hauek dakartza Bährek:

²⁷ -zki- pluralgiledunekin batera Albizturren (*nizkion*, *izkion*, *zizkion*, etab.); eta *nizkan*, *izkan*, *zizkan* erakoekin batera Alkiza eta Bidania (Bähr 1931: 266-267).

²⁸ *Giñuzka(u)n* < **giniozka(gu)nl***geniozka(gu)n* ‘genizkion’ adizkian subjektu morfema bikoiztuta dago, osagarri singularreko *ziozun* ‘zenion’ adizkian bezala (1931: 266). Bestalde, Bidania, Albiztur eta Alkizan osagarri singularreko adizki batzuetan ere badago -ka-: *giñuka(u)n* & *giñokan* ‘genion’, *ziñukan* ‘zenion’, *ziñukazuen* ‘zenioten’ (Bähr 1931: 266-267). Baliteke singularreko adizkiak arkaismoak izatea, eta beraz, osagarri pluralreko adizkietako pluralgilea -z- izatea eta ez -zka-. Baina baliteke, era berean, -ka- datibo morfema izatea osagarri singularreko adizkietara hedatu dena, -zka- pluralgilearen berranalisiz: demagun, -z-ka- > -zka- > -z-ka-. Izan ere, jarraian ikusiko dugun moduan, ez dira herri horiek -zka- pluralgilea duten bakarrak.

²⁹ Beizama “hari” datiboko adizkietan Bidania, Albiztur eta Alkizarekin batera zihoala dirudi; osagarri singularrarekin *giñukan* ‘genion’, *ziñukan* ‘zenion’ gisakoak daude, vs. Urolaldeko herrietako *giñon*, *ziñon*, etab. (Bähr 1931: 266-269).

8. taula

Getariako eta Beizamako iraganaldiko adizki tripertsonalak,
datiboa 3. pertsona plurala delarik (Bähr 1934)

Getaria:

giñen ‘genien’ & *giñezkan* ‘genizkien’, *ziñen* ‘zenien’ & *ziñezkan* ‘zenizkien’; *ziñoen* ‘zenieten’ & *ziñezken* ‘zenizkieten’ (1934: 66)

Beizama:

giñ(uk)en ‘genien’ & *giñezten* (& *giñuzken*) ‘genizkien’, *ziñuken* ‘zenien’ & *ziñezten* ‘zenizkien’, *ziñuken* ‘zenieten’ & *ziñezten* ‘zenizkieten’ (1934: 65)

Osagarrri singular eta pluraldun adizkiak alderatuta ikus daiteke *-zka-* eta *-zte-* gehitzen zaiela pluralekoei; Getarian *-zka-* (*giñen* > *giñezkan*) eta Beizaman *-zte-* (*giñen* > *giñezten*), hain zuzen ere.³⁰ Beharbada, adizki horien atzean honelako bilakabideren bat egon daiteke: *giñezkan* < **giniezkani***geniezkani* ‘genizkien’, *ziñezkan* < **ziniezkani***zeniezkani* ‘zenizkien’, *ziñezken* < **ziniezkani***zeniezkani* ‘zenizkieten’ [Getaria]; eta *giñezten* < **ginieztent***genieztent* ‘genizkien’, *ziñezten* < **zinieztent***zenieztent* ‘zenizkien’, *ziñezten* < **zinieztent***zenieztent* ‘zenizkieten’ [Beizama]. Morfemen banaketa, aldiz, honako hau izan daiteke:³¹

- (11) a. *GIN/GEN-I-E-ZKA-N
NORK1pl-**nin*-NORI3pl-NOR3pl-IRGN
b. *GIN/GEN-I-E-ZTE-N
NORK1pl-**nin*-NORI3pl-NOR3pl-IRGN

Esandakoa aintzat hartuta, badirudi *-zka-* pluralgiledun adizkiak xx. mendean Oiartzunen eta Pasaian erabiltzen zirela, batik bat (datiboa 3. pertsona denean). Alabaina, ikusi dugu Urolaldeko eta ondoko herri batzuetan ere badirela ustezko *-zka-* & *-zte-* pluralgileen aztarnak iraganaldiko adizkietan.

2.4.2.2. Beizamako eta Errezilgo adizki alokutiboak

Iraganaldiko adizki neutroetan ez ezik, hitanoko adizki alokutibo batzuetan ere *-zka-* pluralgilea dagoela dirudi Urolaldeko herri batzuetan; Beizaman eta Errezilen, hain zuzen (Bähr 1927):³²

³⁰ Baina Beizaman bada *giñuzken* ‘genizkien’ ere, beharbada, **giniozkaen***geniozkaen* bezalako adizki batetik datorrena, eta beraz, *-zka-* pluralgilea izan dezakeena: **gin/gen-i-o-zka-e-n* (cf. Pasaia eta Oiartzungo *d-i-o-zka-te-Ø* ‘dizkie’).

³¹ Adizki hauetan ere datibo morfema pluralgilearen aurretik ageri da; cf. *diezcun* ‘dizkiegun’ (Ariztimuño 2016; Reguero 2019).

³² Hitanoko adizki alokutiboetan ere badago *-zka-* Pasaian eta Oiartzunen: *ziozkati/ziozkanet* ‘zizkioat/zizkionat’, *ziozkaki/ziozkan* ‘zizkiok/zizkion’, *ziozkagul/ziozkanen* ‘zizkioagul/zizkionagu’ eta *ziozkatel/ziozkatzen* ‘zizkiotek/zizkioten’ daude “hari” datiboarekin (Bähr 1927: 469); eta “haiei” datiboarekin *ziozkatel/ziozkatenet* ‘zizkieat/zizkienat’, *ziozkatekl/ziozkatzen* ‘zizkiek/zizkien’, *ziozkategul/ziozkateneu* ‘zizkieagul/zizkienagu’ eta *ziozkatekl/ziozkatzen* ‘zizkietek/zizkieten’ (1928: 295). Erreterian ere badaude horrelako adizki alokutiboak “hari” datiboarekin, nahiz eta Pasaian eta Oiartzunen besteko hedaturarik ez izan bertan *-zka-* pluralgileak.

9. taula

Errezilgo eta Beizamako adizki alokutibo tripertsonalak, datiboa 3. pertsona singularra delarik (Bähr 1927)

osagarri singularra:

zeo(a)t/zeonat ‘zioat/zionat’, *zeok/zeon* ‘ziok/zion’, *zeoau/zeonau* ‘zioagu/zionagu’, *zeel/zeone* ‘ziotek/zioten’ [Beizama eta Errezil] (463, 465)

osagarri plurala:

zeuzkat/zeuzkanat ‘zizkioat/zizkionat’, *zeuzkak/zeuzkan* ‘zizkiok/zizkion’, *zeuzkaul/zeuzkanau* ‘zizkioagu/zizkionagu’, *zeuzkel/zeuzkene* ‘zizkiotek/zizkioten’ [Beizama] (467)

zeozkat/zeozkanat ‘zizkioat/zizkionat’, *zezkak/zezkan* ‘zizkiok/zizkion’, *zeozkaul/zeozkanau* ‘zizkioagu/zizkionagu’, *zeozkel/zeozkene* ‘zizkiotek/zizkioten’ [Errezil] (469)

Badirudi adizki alokutibo horietan *zi-* > *ze-* asimilazioa gertatu dela;³³ Beizaman baita *zeo-* > *zeu-* disimilazioa ere osagarri plurala duten adizkietan: *ziozkat* > *zeozkat* > *zeuzkat*. Horrez gain, eta guri dagokigun gaiari lotuago, “hari” datiboko osagarri singularreko *zeoat* (< *zioat*) eta pluraleko *zeozkat* (< *ziozkat*) ‘zizkioat’ alderatuta, adibidez, ikus daiteke *-zka-* gehitzen zaiela pluralekoei:

(12) a. Z-I-O-A-T

ALOK-**nin*-NORI3sg-ALOK-NORK1sg

b. Z-I-O-ZKA-A-T³⁴

ALOK-**nin*-NORI3sg-NOR3pl-ALOK-NORK1sg

Bestalde, “haiei” datiboarekin honako adizki hauek ageri dira Errezilen eta Beizaman (Bähr 1928):

10. taula

Errezilgo eta Beizamako adizki alokutibo tripertsonalak, datiboa 3. pertsona plurala delarik (Bähr 1928)

Errezil:

*zeit*³⁵ & *zeet/zeiñat* ‘zieat/zienat’, *zeek/zeiñ* ‘ziek/zien’, *zeoau/zeiñau* ‘zieagu/zienagu’, *zeel/zeiñe* & *zizenete* (?) ‘zieate/zienate’ (291)

zeezetel/zeeztenet ‘zizkieat/zizkienat’, *zeezetek/zeezten* ‘zizkiek/zizkien’, *zeezetegul/zeezteneu* ‘zizkieagu/zizkienagu’, *zeezetel/zeeztene* ‘zizkiotek/zizkioten’ (295)

Beizama:

zeet/zeenat ‘zieat/zienat’, *zeek/zeen* ‘ziek/zien’, *zègul/zeenau* ‘zieagu/zienagu’, *zeel/zeene* ‘zieate/zienate’ (289)

zeezetel/zeezenat ‘zizkieat/zizkienat’, *zeezetek/zeezten* ‘zizkiek/zizkien’, *zeezetegul/zeeztenau* ‘zizkieagu/zizkienagu’, *zeezetel/zeeztene* ‘zizkiotek/zizkioten’ (293)

³³ *Zitiat* (*z-it-i-a-t*) > *zetiat* ‘ditiat’ gisako hitanoko adizkietan bezala (Bähr 1927: 443, 445), baina beste hauetan disimilazioa gertatu da.

³⁴ Baliteke *ziozkaat* > *ziozkat* gertatu izana.

³⁵ *Zie(a)t* > *zeit* metatesia gerta zitekeen, edo *zieat* > *zieet* > *ziiet* > *ziit* > *zeit*; baliteke beste bilakabideren bat gertatu izana ere.

“haiei” datibodun adizki horietan ere *zi-* > *ze-* asimilazioa gertatu dela dirudi bi herrietan, edo zehatzago esateko, *zie-* > *zee-*; baliteke “haiei” datiboko *-e-* morfemak eraginda gertatu izana asimilazioa. Era berean, “haiei” datiboko osagarri pluraldun adizkiek “hari” datiboko adizkien egitura bera dutela dirudi (cf. *z-i-o--zka-a-t*), baina beste hauek *-zte-* pluralgilea dute, *-zka-* beharrean:

- (13) a. Z-I-E-A-T³⁶
 ALOK-**nin*-NORI3pl-ALOK-NORK1sg
 b. Z-I-E-ZTE-A-T
 ALOK-**nin*-NORI3pl-NOR3pl-ALOK-NORK1sg

Datuok ikusita, badirudi arrazoiak egon badaudela, inoiz, [pluralgile + datibo morfema] egituraz eratutako *-zka-* & *-zte-* pluralgileak egon zirela pentsatzeko. Ikusi dugunez, Pasaian iraun du gehien *-zka-* pluralgileak, baina xx. mendeko ahozko datuek erakusten dute eremu geografiko zabalagoan ere egon zela, baita egitura bereko *-zte-* pluralgilea ere. Adibidez, Urolaldeko eta ondoko herri batzuetan, hitanoko adizki alokutiboetan eta neutroko lehenaldiko adizkietan aurkitu ditugu pluralgile zaharren³⁷ aztarnak.

2.4.2.3. *Beizamako eta Errezilgo -ii-*

Aipatu berri ditugunez gain, baliteke adizki gehiagotan ere *-zka-* & *-zte-* pluralgileak egotea. Adibidez, Bährek xx. mende hasieran honako adizki hauek bildu zituen Beizaman eta Errezilen:

11. taula

Errezilgo eta Beizamako *-ii-*dun adizki tripertsonalak, datiboa 3. pertsona plurala delarik (Bähr 1926)

<p>Errezil (1926: 386): <i>diit</i> ‘diet’, <i>diik/diin</i> ‘diek/dien’, <i>dii</i> ‘die’, <i>diigu</i> ‘diegu’, <i>diizu</i> ‘diezu’, <i>diizue</i> ‘diezue’, <i>diize</i> ‘diete’ <i>diiztet</i> ‘dizkiet’, <i>diiztek/diizten</i> ‘dizkiek/dizkien’, <i>diizte</i> ‘dizkie’, <i>diiztegu</i> ‘dizkiegu’, <i>diiztetzu</i> ‘dizkiezu’, <i>diiztetzue</i> ‘dizkiezue’, <i>diizte</i> ‘dizkiete’</p> <p>Beizama (1926: 384): <i>diddet</i> ‘diet’, <i>diddek/didden</i> ‘diek/dien’, <i>didde</i> ‘die’, <i>diddegu</i> ‘diegu’, <i>diddezu</i> ‘diezu’, <i>diddezue</i> ‘diezue’, <i>didd(u)e</i> ‘diete’ <i>diiztet</i> ‘dizkiet’, <i>diiztek/diizten</i> ‘dizkiek/dizkien’, <i>diizte</i> ‘dizkie’, <i>diiztegu</i> ‘dizkiegu’, <i>diiztetzu</i> ‘dizkiezu’, <i>diiztetzue</i> ‘dizkiezue’, <i>diizte</i> ‘dizkiete’</p>
--

Beharbada, osagarri pluraldun adizkiei dagokienez, zalantza izan dezakegu *-ii-*ren atzean **eradun* edo **nin* erroa dagoen. Izatez, *i* bokalaren bikoizketa hau adizki

³⁶ *Zieat* > *ziet* > *zeet* gerta zitekeen, edo *zieat* > *zeeat* > *zeet*; baita pluraleko adizkian ere: esate baterako, *ziezteat* > *ziezetet* > *zeezetet*.

³⁷ “Zahar” deitu diegu geroago beste batzuek ordezkatu dituztelako; izatez, berrikuntzak lirateke.

gehiagotan ere badago Beizaman: *diitzut* ‘dizkizut’ (116), *diitzuet* ‘dizkizuet’ (120), etab.³⁸ Bada, osagarri pluraldun adizkiak ikusita pentsa genezake *-ii-* duten adizki horietan tripersonaletako **eradun* oinarria egon daitekeela, beharbada; izan ere, erro zaharraren azken gordelekua izan daiteke Beizama, Gipuzkoaren erdi-erdian egonatik, oso bakartuta baitago.

Errezilen, ordea, osagarri singularreko adizkietan ere badago *-ii-*, eta horietan **nin* erroa baizik ezin daiteke egon. Hortaz, badirudi *-i-e-* > *-ii-* asimilazioa gertatu dela; hots, “haiei” datiboko *-e-* morfema **nin* erroarekin elkartzean *diet* > *diit* gertatu dela. Beraz, pentsa daiteke pluraleko adizkietan ere *dieztet* > *diiztet*, *diezte* > *diizte*, etab. gerta zitekeela; *dieztet* ‘dizkiet’, *diezte* ‘dizkie’ erako jatorrizko adizkietan, hain zuzen, [pluralgile + datibo morfema] egituraz osatutako *-zte-* litza-teke pluralgilea:

- (14) a. D-I-E-T
TAM3-**nin*-NORI3pl-NORK1sg
b. D-I-E-ZTE-T
TAM3-**nin*-NORI3pl-NOR3pl-NORK1sg

Adizki gehiagotan ere badago *-ii-* Errezilen: iraganaldiko *ziin* ‘zien’ & *ziizten* ‘zizkien’, *giindun* ‘genien’ & *giiztendun* ‘genizkien’ adizkietan, besteak beste (1934: 67). Beizaman ere badaude *diitzit* ‘dizkiat’ (112), *diitzik* ‘dizkik’ (112), *diitzut* ‘dizkizut’ (116), *diitzuet* ‘dizkizuet’ (120) eta gisa bereko adizki gehiago (Bähr 1926).³⁹ Hori horrela izanik, badirudi *-ii-* adizki gehiagotara hedatu zela, analogiaz.

3. *dizka/dizko* & *dizte/dizk(o)e* erako adizkiak

Pasaia eta Oiartzungo *diozka* ‘dizkio’ & *diozkate* ‘dizkie’ bezala, Gipuzkoako hainbat hizkeratan *dizkol/dizka* ‘dizkio’ & *diztel/dizk(o)e* ‘dizkie’ gisakoak erabiltzen dira NOR-NORI-NORKEN 3. pertsona datiboekin; beste pertsona datiboekin ere gisa bereko *diztan* ‘dizkidan’, *ditzu* ‘dizkizu’, *dizku* ‘dizkigu’ eta *ditzue* ‘dizkizue’ daude. Izaitez, Urolaldean, Tolosaldean, Goierri sortaldean nahiz Beterri aldean entzun daitezke honelakoak, baina Urolaldeko herrietan erabiltzen dira batez ere (Bähr 1926-1935; cf. Leturiaga 2020).

Orain arte bi bide proposatu izan dira aipatu berri ditugun adizki horien jatorrirako. Alde batetik, **eradun* oinarrikotzat hartu izan dira, Ariztimuñok *diozka*-ren jatorrirako proposatutakoa adizki hauetara ere hedatuz:

Borja Ariztimuñori zor diot *diozka*-ren arrarotasunaz (eta jatorriaz) ohartzea; hark esandakoari, *diuzka* < *diauzka* < *dirauzka* katebegiak gehituz gero, egungo egunean ere —itxura- eta funtzio-aldaturik, hori bai— **eradun*-en formaren aztarnak G-n bizi-

³⁸ Beizaman “zuri” datiboarekin: *diitzut/niitzun* ‘dizkizut/nizkizun’, *diitzu/ziitzun* ‘dizkizu/zizkizun’, *diitzuu* ‘dizkizugu’, *diitzue* ‘dizkizue’ (1926: 116; 1931: 259); “zuei” datiboarekin: *diitzuet/niitzuen* ‘dizkizuet/nizkizuen’, *diitzuel/ziitzuen* ‘dizkizue/zizkizuen’, *diitzeu* ‘dizkizuegu’, *diitzuel/ziitzuen* ‘dizkizue/zizkizueten’ (1926: 120; 1931: 263).

³⁹ Eta Azkoitiko *GTour* (1772: 82) antzerkian ere *ciisten* ‘zizkidaten’ ageri da. § 5en ikusiko dugunez, Goierriko Ataunen ere *-ii-* dute adizki batzuek.

rik direla frogatzen digu. *Diozka*-ri buruzkoak, *dizku*, *dizt* eta “barneko *z* plurala” duen guztientzat baliagarri bide dira. (Lakarra 2011: 197)

Beste aldetik, ordea, *diztegun* ‘dizkiegun’ **nin* errokoz hartu du Reguerok (2018: 685). Guk ere *diozka* **nin* errokoa izan daitekeela aipatu dugu, eta, Oiarzungo adizkiak ikusita, *diozka* > *dizka* gerta zitekeela; hortaz, *dizka* adizkia ere **nin* errokoz hartuko genuke. Ildo beretik, Gipuzkoako hainbat hizkeratako *dizko* (& *dizka*), *dizte* & *dizk(o)e* erakoak ere hipotesi beraren bidez azal daitezkeen edo ez aztertuko dugu atal honetan. Izan ere, hipotesi sendo batek adizki “bitxi” bat azaltzeko baino areago, gisa horretako adizki gehiago ere azaltzeko gai izan beharko luke.

Horretarako, NOR-NORI-NORKEKO osagarri pluraldun **nin* erroko adizkiei erreparatuko diegu: **nin* erroko adizki “ziurak” —*diozka* gisakoak alde batera utzita, momentuz— 1728ko Lubietaren gramatikan bildu ditugu lehen aldiz Gipuzkoako testuetan: *cisquiran* ‘zizkidan’ (245), *cisquiraten* ‘zizkidaten’ (247); era berean, 1729ko Larramendiren gramatika ikusita pentsa daiteke ordurako erabiltzen zirela Gipuzkoan *dizquit/cizquidan*, *dizquitzut/nizquitzun* (& *diztut/nitztun*) gisakoak (1729: 94-110). Beraz, badirudi 1730 aldera, behintzat, osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan **nin* erroa erabiltzen hasiak zirela Gipuzkoan, zein eskualdetan bai eta zeinetan ez ziur ez badakigu ere.⁴⁰ Are gehiago, Lubieta (1728) eta Larramendiren (1729) lanetako lehen agerraldiei erreparatuta, pentsa daiteke **nin* erroa osagarri pluraldun adizki tripertsonaletara *-zki-* pluralgileari itsatsita iritsi zela Gipuzkoara, edo Beterri ingurura, behinik behin.⁴¹

Aitzitik, Urola eskualdeko datuek bestelako errealitatea islatzen dute. Izan ere, Leturiaga (2020)-n aipatu bezala, behin *di(r)au-/zi(r)au-* erakoak itzalean geratu ostean, Urolaldeko testuetan *dizkal/dizko* ‘dizkio’, *diztan* ‘dizkidan’, *dizku* ‘dizkigu’ erakoak ageri dira (vs. Beterri aldean jasotako [**nin* + *-zki-*] erakoak). Peñafloredaren *Gabon Sariak* (1762) lanean ageri dira lehen aldiz eskualdean: *dizkuen* ‘dizkiguten’ (49) eta *dizka* ‘dizkio’ (66); 1764ko *El Borracho Burlado* lanean ere *diztate* ‘dizkitate’ (128) ageri da. Hala, badirudi Urolaldean honelako adizkiak agertzen hasten direnerako jada bazegoela **nin* osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan Gipuzkoan; cf. Lubieta (1728); LarmEIV (1729), Kardab (1744). Kardaberatzen 1744ko testuak erakusten digu Urolaldean lehen aldiz idatziz agertu baino lehenago ere bazirela *dizka* gisakoak; dena dela, Kardaberatzen testuko *dizka* ‘dizkio’ (25) eta *zizten* ‘zizkien’ (24) adizkien agerraldiak ere Gipuzkoako testuetan lehen aldiz [**nin* + *-zki-*] adizkiak agertu ondoakoak dira:

⁴⁰ Hala ere, 1730 aldera **eradun* oinarriko adizkiak ez ziren guztiz desagertu; cf. Iraz (1739): *diuzcun*, *ciuzcun*, *diuztegun*, *diuztezun*, *diuztazula*, etab.

⁴¹ Gipuzkoara iritsi egin zela diogu, ustez, Nafarroan [**nin* & **eradun* + *-zki-*] eta Lapurdin [**eradun* + *-zki-*] egituradun adizkiak Gipuzkoan testuetan *-zki-* pluralgilea agertu baino lehenagoakoak direlako (EKC). Dena dela, sakonago aztertu beharreko gaia dugu hau.

12. taula

**nin* erroko osagarri pluraldun adizki tripertsonalak Beterriko eta Urolaldeko testuetan⁴²

Beterriko testuetako adizkiak	Urolaldeko testuetako adizkiak
1728: <i>cisquiran, cisquiraten</i>	
1729: <i>dizquit/cizquidan, dizquitzut/nizquitzun, dizquigul/cizquigun, etab.</i>	
1744: <i>dizkigun, dizkitzut, dizkitzu, dizkizute, etab. + dizka, zizten, etab.</i>	1762: <i>dizkuen, dizka</i>
	1764: <i>diztate</i>
	1772: <i>dizco, ciisten + disquit</i>

Honenbestez, esan daiteke **nin* erroko adizkiak izateko aukera badutela Urolaldeko *dizka/dizko* ‘dizkio’ & *diztel/dizk(o)e* ‘dizkie’ erako adizkiek. Halaber, badago auzi honetan aintzat hartu beharreko beste datu bat; izan ere, Leturiaga (2020)-n azaldu bezala, badirudi *-zki-* pluralgilea Gipuzkoako beste eskualdeetara —Beterrira, Tolosaldera eta Goierriara— baino geroago iritsi bide dela Urolaldera. Beraz, aintzat hartuta:

- dizka* adizkiaren jatorria **nin* errokoa dirudien *diozka* adizkian egon daitekeela;
- dizka*-ren gisa bereko *diztan, dizko, dizku* erako adizkiak testuetan ageri direnerako osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan **nin* erroa erabiltzen hasiak zirela Gipuzkoan —Beterrri inguruan, behinik behin—; eta
- Urolaldera *-zki-* pluralgilea ondoko eskualdeetara baino geroago iritsi bide dela

proposatzen duguna honako hau da: beharbada, baliteke Gipuzkoan —osagarri pluraldun adizki tripertsonaletan— **eradun* oinarria abaildu eta **nin* erroa iritsi berritan erro berria *-z-* pluralgileari lotu izana lehendabizi; edo zehatzago esateko, *-zka-* pluralgileari (cf. OArin 1713: *dio* & *diozca* ‘dizkio’). Hastapenetan *-z-* pluralgilea *-ka-* datibo morfemari lotu zitzaion, agian, “hari” datiboko *dio* adizkiak *-z-* pluralgile soila hartzeko nahikoa euskarri fonikorik ez zuelako. Ondoren, baliteke *diozka* > *dizka* gertatu —*d-i-z-ka-Ø* moduan interpretatu— eta, analogiaz, *diztan* ‘dizkidan’, *ditzu* ‘dizkizu’, *dizko* ‘dizkio’, *dizku* ‘dizkigu’, *ditzue* ‘dizkizue’ eta *diztel/dizk(o)e* ‘dizkie’ eratu izana. Alabaina, Gipuzkoako Beterrri ingurura, behintzat, XVIII. mendearen lehen erdirako *-zki-* berrikuntza iritsia zela dirudi, eta pluralgile berriak *-z-* pluralgile zaharra ordezkatu zuela —hots, [**nin* + *-z-*] → [**nin* + *-zki-*] gertatu zela—.

⁴² Baliteke eragin literarioari zor izana Azkoitian XVIII. mendean *-zki-* pluralgilea agertzea, XX. mendeko ahozko datuetan *ditzit* & *ditzit* ‘dizkit’ ageri baitira bertan, Urolaldeko zenbait herritan bezala (Bähr 1926: 372; cf. Leturiaga 2020).

Dena dela, Beterrira, Tolosaldera eta Goierriera [**nin + -zki-*] egitura Urolaldera baino lehenago iritsi dela badirudi ere (Bähr 1926-1935), zaila da eremu bakoitzean [**nin + -z-*] → [**nin + -zki-*] berrikuntza noiz gertatu zatekeen zehaztea: Tolosaldeko testu zaharretan, adibidez, XVIII. mendearen lehen erdia baino lehen **eradun* oinarriko adizkiak baino ez daude —*diozcatzu*-ren (27) agerraldi batekin batera— (Iraz 1739). Bigarren erditik aurrerako idazkien artean, berriz, Ubillosen dotrinan (1785) ageri dira aztergai ditugun osagarri pluraldun adizki tripertsonalak: besteak beste, *dizquitzut* (77) eta *dizquigu* (122) ditu —*diztet* (17), *cizten* (14) & *ciozcan* (17), *cioz-ten* (32) erakoeekin batera—, baina ezagun da idazle honek garai hartako eredu literarioari jarraitu ziola (ikus § 4). Hortaz, ditugun datuekin zaila da XVIII. mendean jada [**nin + -zki-*] egituradun adizkiak Tolosaldean ere erabiltzen ziren edo ez ziurtasunez jakitea.

Goierri eskualdeko lehen testuetan ere **eradun* oinarriko adizkiak daude nagusiki —*diozcan* (156) eta *ciozcan* (19) adizkiekin batera— (OArin 1713); halaber, plural komuntadurarik egiten ez den adibideak ere badaude eskualde honetan nahiko aspalditik (OArin 1713 [adibide gutxi]; ZegDot 1741; GoiPlat XVIII; cf. Lakarra 1986, 1996); aldiz, aztertutako testuetan ez dugu aurkitu [**nin + -zki-*] egituradun adizkirik, nahiz eta gaur egun honelakoak erabiltzen diren Goierri —osagarri plural komuntadura egiten den lekuetan, behintzat—, Tolosaldean bezala (Hurtado 2001: 98).

Honenbestez, esan daiteke beti ez dela erraza testuetatik ondorio garbirik ateratzea. Nolanahi ere, ahozko jardunetik bildutako datuak ikusita, badirudi XX. mendeko, behintzat, bazirela [**nin + -zki-*] egituradun adizkiak, nola Tolosaldean, hala Goierri sortaldean —Urolaldean ez bezala—. Jarraian ageri den taulan adierazi ditugu, eskualdez eskualde, Bährek bildutako adizki motak:

13. taula

Gipuzkoako osagarri pluraldun adizki tripertsonal batzuk, eskualdearen arabera banatuta (Bähr 1926, 1931, 1934)

Beterri & Tolosaldea ⁴³	Goierri	Urolaldea ⁴⁴
“hari” datiboa (Bähr 1926, 1931)		
<i>dizkat/nizkan, dizkal/zizkan, etab.</i>	<i>diot/nion, diol/zion, etab.</i>	<i>dizkat & dixkat / nizkan & nixkan, dizka & dixka / zizkan & zixkan, etab.</i>
eta	eta	eta
<i>dizkiot/nizkion, dizkiol/zizkion, etab.</i>	<i>dizkiot/nizkion, dizkiol/zizkion, etab.</i>	<i>dizkot & dixkot / nizkon & nixkon, dizko & dixko / zizkon & zixkon, etab.</i>

⁴³ *Diozkat* erakoak ez ditugu sartu, esan bezala, Beterri aldeko herrien artetik Pasaian soilik ageri dirrelako eta taula honetan eskualde bakoitzeko ikuspegi orokorra eskaini nahi izan dugulako, herri bakoitzeko xehetasunak eman gabe. Bestalde, Beterri eta Tolosaldea batera jarri ditugu, Tolosaldeko herri batzuk Beterri direlako.

⁴⁴ Beterritik hurbilen dauden herrietan *-zki-/xki-* pluralgiledun adizki batzuk ere jaso zituen, baina badirudi XX. mendetik hona hedatu direla Urolaldeko herri gehienetan horrelakoak (cf. Leturiaga 2020).

Beterri & Tolosaldea	Goierri	Urolaldea
“haici” datiboa (Bähr 1926, 1934)		
<i>dizk(at)et/nizk(at)en, dizk(at)el zizk(at)en, etab.</i>	<i>diet/nien, dielzien, etab.</i>	<i>diztet/nizten, diztel/zizten, etab.</i>
eta	eta	eta
<i>dizki(ot)et/nizki(ot)en, dizki(ot)el zizki(ot)en, etab.</i>	<i>dizkiet/nizkien, dizkiel/zizkien, etab.</i>	<i>dizk(o)et & dixk(o)et / nizk(o)en & nixk(o)en, dizk(o)e & dixk(o)e / zizk(o)en & zixk(o)en, etab.</i>

Beraz, ahozko jardunetik nahiz testuetatik bildutako datuak kontuan hartuta, badirudi, esan bezala, Beterri, Tolosaldea eta Goierri baina geroago hedatu bide dela Urolaldea *-zki-* berrikuntza —xx. mendetik eta gaur egunera bitartean, ziurrenik— (cf. Leturiaga 2020). Beharbada, baliteke horregatik eutsi izana Urolaldean Gipuzkoako beste eskualdeetan baino adizki gehiagotan eta luzaroago [**nin* + *-z-*] egituradun adizki zaharrei;⁴⁵ era berean, horrek erakus lezake *-zki-* berrikuntza Gipuzkoan hedatu baino lehenagoko aldi batekoak direla Urolaldeko adizkiak.

4. Testuetako *diozka* & *diezte* gisako adizkien hedaduraz

Testuei kronologikoki begiratu ondotik, aipatu dugu **nin* erroko *diozka* > *dizka* bilakabideak baduela egiantzekotasunik. Izan ere, Urolaldean, esate baterako, *diozka* adizkia XVIII-XIX. mendearen hasieran ageri bada ere (cf. OikiaDot 1784 eta Otaegi XVIII-XIX), Gipuzkoako beste eskualdeetan lehenago ere baditugu agerraldiak: lehen aldiz, Otxoa Arinen dotrinan (1713) ageri da *diozka* ‘dizkio’; eta mende beraren lehen erdiko Lubietaren gramatikan (1728) nahiz Irazustaren dotrinan (1739) ere badaude adibideak. 1744rako, ordea, *diozka* > *dizka* gertatua zela erakusten digu Kardaberatzen lekukotasunak, eta “haici” datiboko *zizten* ‘zizkien’ ere bazela. Aitzitik, *diozka* ‘dizkio’ & *diezte* ‘dizkie’ erako adizkien agerraldiak nabarmen ugaritzen dira geroagoko Lariz (1773), Ubillos (1785), Iztueta (1824), Lardizabal (1855), Agirre Asteasukoa (1803) eta Otaegi Beizamakoa (XVIII-XIX) bezalako idazleen testuetan. Zergatik ugaritzen dira, ordea, XVIII-XIX. mendeetan berriz ere *diozka* & *diezte* gisako adizki luzeagoak, 1744rako jada *dizka* & *zizten* gisako laburtuak ba zeuden?

Kontuan hartu behar da literatur gipuzkera sortu eta haren eragina hedatu zen garaia dela, hain zuzen ere, XVIII-XIX. mendeen bitartekoa. Urolaldean, adibidez, *diozka* adizkiaren lehen lekukotasuna Azkoitiko sermoian ageri da (*zor ciozcala* 1737: 6), Larramendi andoaindarrak idatzitako sermoian, alegia (Lakarra 1985). Are gehiago, lehen lekukotasun horretan ez ezik, honelako adizkiak ageri diren Urolaldeko beste testuetan ere (OikiaDot 1784 eta Otaegi XVIII-XIX) literatur eragina nabari daiteke

⁴⁵ Izan ere, aipatu dugunez, Urolaldeko testuetan ez da jaso **eradun* oinarriko *diuzku* gisakorik, eta beraz, zaila dirudi *diauzku* > *dizku* gertatu zela pentsatzea. Gainera, *-iu-* gisakoak jaso diren eskualdeetan ere ez dirudi oso hedatuta zeudenik, ezta luzaroan egon zirenik ere, agerraldi gehienak egile berarenak baitira; Irazustarenak, alegia. Horregatik, uste dugu arrazoiak egon badaudela, besteak beste, Urolaldean ageri diren *dizku*, *ditzu*, *dizko* erako adizkiak **nin* errokoak direla pentsatzeko.

(cf. Lakarra 1987: 516; B. Otaegi 1992: 107). Hala nola, Beatriz Otaegiri esker dakigu Otaegi Beizamakoaren aintzindariak izan zirela Mendiburu, Mogel eta Agirre Asteasukoa; horrez gain, Axular ere ezagutzen eta miresten zuela uste du eta Zarauzko frantziskotarrak ere kontuan hartu behar direla dio Otaegi aztertzerakoan (B. Otaegi 1992: 107-110). Bestalde, Oikiako dotrinari (1784) dagokionez, Larrak honako hau dio (1987: 516): “Delako euskalki edo hizkera baten ordezkari den aldetiko garrantziak landa [...] hizkuntzaren historiaticoa, hobe, literatur hizkuntzaren historiatic datorrena, du dotrina honek”.⁴⁶

Halaber, *diozka* & *diezte* ugaritzen diren Gipuzkoako gainerako eskualdeetako testuetan ere literatur eragina nabari da; Urolaldeko testuetan eragin hau zenbaterainokoa den asko aztertu izan ez bada ere, beste eskualdeetan gehiago aztertu da. Hala, ezaguna da Larramendik eta literatur gipuzkerak zenbait autorerengan izan zuten eragina, eta badirudi XVIII. mendearen bigarren erditik aurrerako idazleek euskaraz idazten zuten gainerako idazleen berri ere bazutela (Altzibar 1992: 327-330): hala nola, badakigu Ubillosek Mendibururen —eta lapurteraren— eragin handia izan zuela. Lardizabalen 1856ko gramatikaren iturburua ere Larramendi omen da, eta beraz, Berterriko aditza aurki daiteke bertan (Urgell 1999: lxxviii); gainera, pentsatzen da Larramendi ez ezik, euskara gaiez idatzi zuten beste zenbait autoreren lanak ere ezagutu zituela Lardizabalek —Mendiburu, Kardaberatz, Ubillos, Agirre Asteasukoa, etab.— (Lardizabal 1856: 30, *apud* Urgell 1999: lxxviii; Mendizabal 1956: 185).⁴⁷ Bestalde, honako hauek aipatzen ditu Fidel Altunak (1998: lxcvi-cxix) Agirre Asteasukoaren lanetan eragina izan zezaketen autoreen artean: Larramendi, Mendiburu, Ubillos, Mogel eta baita iparraldeko zenbait egile ere. Hain zuzen ere, Ubillos, Lardizabal eta Agirre Asteasukoaren lanetan topatu ditugu, besteak beste, *diozka* & *diezte* gisako adizkiak.

Honekin ez dugu esan nahi *diozka* & *diezte* bezalako adizkiak literatur eraginaren baitan sortutakoak direnik. Izan ere, lehenago aipatu bezala, XVIII. mendearen bigarren erdia baino lehenago, Otxoa Arinen dotrinan (1713) eta Lubietaren gramatikan (1728) ere ageri da *diozka*;⁴⁸ eta badakigu, halaber, ahozkoan ere erabiltzen zela xx. mendean bildutako ahozko datuei esker (Bähr 1926-1935). Honenbestez, esan nahi duguna da literatur eraginak baldintzatu zezakeela, beharbada, geroagoko testuetan, ustez, zaharragoak eta luzeagoak diren adizki horiek agertzea; edo bestela esanda, literatur eredutzat hartu izan ziren idazle eta lanetan agertu izanak lagundu zezakeela geroagoko autoreek ere honelakoak erabiltzea. Hala nola, Larramendiren gramatikan (1729) ageri dira *diozka* ‘dizkio’ eta *diozkate* ‘dizkie’ gisako adizkiak:

⁴⁶ Aldiz, XVIII. mendearen bigarren erdia baino lehenagoko idazkietan, edo ahozkotik gertuago egoitea espero dugunetan —cf. *SumBrev* (1614); AzpGut (c. 1738); *GTour* (1772)— ez dugu *diozka* & *diezte* gisako adizkirik topatu Urolaldean.

⁴⁷ “Nik uste dut zer ontan gauza oker xamar bat dala, alegia, Lardizabal Zaldibiakoa zan eta badirudi Lardizabalek Zaldibiko izkuntza egin nai zukeala, eta nik eztut uste ori ala danik. Nik uste dut Lardizabalen oinarririk lenagoko autoreetan daudela” (Mitzelena, *apud* Altzibar 1992: 335).

⁴⁸ Dena dela, baliteke Lubietak urtebete geroago argitaratuko zen Larramendiren gramatika ezaizte; izan ere, Gidor Bilbaok ohartarazi bezala (2012: 646), bere gramatika Larramendiren *Artea* aipatzen du, Manuel Vicente Etxeberrirenarekin batera: *el Arte de Fr. Manuel Vizente de Echeverria y de Larramendi Libros nuevos / Arte Fr. Manuel Vizente Echeverriena etta Larramendirena Libru berriac* (Lubiet 1728: 443).

14. taula

Larramendik bere gramatikan (1729) dakartzan osagarri pluraldun adizki triperzonalak, datiboa 3. pertsona delarik

“hari” datiboa:

orain. *diozcat, diozcat/diozcan, diozca, diozcagu, diozcatzue, diozcate*; lehen. *niozcan, iozcan/ciniozcan, ciozcan, guiniozcan, ciniozcaten, ciozcaten* (1729: 116-117)

“haiei” datiboa:

orain. *diozcatet, diozcatecl/diozcaten/diozcatzute, diozcate, diozcagute* ‘dizkiegu’, *diozcate*; lehen. *niozcaten, ciniozcaten, ciozcaten, guiniozcaten, ciniozcaten, ciozcaten* (1729: 135)

Hori ikusita, pentsa daiteke Pasaian eta Oiartzunen xx. mendean bildutako adizkien gisakoak bazirela Beterri eta Oiartzualde inguruan xviii. mende hasieratik, gutxienez. Horiez gain, “haiei” datiboarekin *dieztet, dieztezu, diezte... / niezten, ciniezteten, ciezteten...* ere erabiltzen zirela dio andoaindarrak (LarmEIV 1729: 135); 1. eta 2. pertsona datiboekin, ostera, *-zki-* pluralgiledun adizkiak dakartza Larramendik, eta ondoko zenbait autoretan ere joera bera ikus daiteke:

15. taula

Literatur gipuzkeraren eragina hedatu ondoko testuetan bildutako osagarri pluraldun adizki triperzonal batzuk

Kardab (1744)	<i>dizka</i> (25), <i>ziztela</i> (14), <i>zizten</i> (24) <i>dizkigun</i> (4), <i>dizkitzut</i> (4), <i>dizkizute</i> (16), <i>dizkitzu</i> (13) <i>ziozkanak</i> (3), <i>diozkatzula</i> (4)
Lariz (1773)	<i>dizquitzut</i> (14), <i>dizquidatzula</i> (14), <i>dizquigun</i> (26), etab. <i>diozcagu</i> (53), <i>diozcatzu</i> (70), etab. <i>dieztezu</i> (<i>irakurleari</i> atala)
Ubill (1785)	<i>dizquigu</i> (122), <i>dizquitzut</i> (77), etab. <i>diozca</i> (211), <i>diozcagu</i> (140), <i>badiozcatzue</i> (151), <i>ciozcan</i> (17), etab. <i>dieztegun</i> (81)
AgirAst (1803)	<i>dizquidan</i> (25), <i>dizquitzut</i> (295), <i>dizquidatzun</i> (325), <i>dizquigun</i> (78), <i>nizquitzun</i> (120), etab. <i>diozcat</i> (23), <i>diozca</i> (214), <i>diozcagu</i> (261), <i>diozcatzu</i> (68), etab. <i>diezte</i> (1), <i>ciezten</i> (53)
Lardiz (TZ eta TB, 1855)	<i>dizkit</i> , <i>dizkizuten</i> , <i>dizkizut</i> , <i>zizkiguten</i> , etab. <i>ziozkan</i> , <i>ziozkaten</i> , etab. <i>diezte</i> , <i>dieztegu</i> , <i>dieztee</i> , <i>ziezten</i> , <i>ziezteenak</i> , etab.

Honenbestez, ez dirudi kasualitate hutsa Larramendik bere gramatikan bildutako adizki horiek berak agertzea ondoko idazleen idazkietan; jakin badakigu ondoko autore askoren eredu izan zela andoaindarra. Testuak nahi adina ez ditugunez, ezin an-

5. Antzeko beste adizki bat: Ataungo *diotza*

Atal honetan Gipuzkoako testuetan ageri ez den baina *diozka*-ren antzerakoa dirudien beste adizki batez jardungo dugu: Ataungo *diotza* ‘dizkio’ gisakoez, hain zuzen ere. Zaharra da adizki horietako *-tza-* pluralgilea (< *-za-*; Ariztimuño 2013: 370); Gipuzkoako hizkera gehienetan adizki gutxi batzuetan baino iraun ez badu ere, Atauen beste inon baino gehiago erabiltzen da pluralgile hau oraindik ere; NOR sailaz gain, NOR-NORK eta NOR-NORI-NORK sailetan ere bai (cf. Leturiaga 2020: 373-374).

Aukera bat izan daiteke pentsatzea gaur egun NOR-NORI-NORK sailean atandarrek erabiltzen dituzten *diotza* ‘dizkio’ gisako adizkiak arkaismoak direla; hots, pluralgile zaharrarekin joan ohi zen **eradun* oinarrikoak direla (*di(r)autza* > *diutza* > *diotza*; cf. *di(r)auzka* > *diuzka* > *diozka*):⁵⁰

- (15) D-IO-TZA-Ø-Ø
TAM3-**eradun*-NOR3pl-NORI3sg-NORK3sg

Honenbestez, honela azal liteke Ataungo *diotza* ‘dizkio’ bezalako adizkiak **eradun* oinarrikoak izatea: alde batetik, Leturiaga (2020: 372)-n azaldu bezala, badirudi *-(t)za-* pluralgile zaharrak “hari” datiboa barnehartzen zuela, eta beraz, ez litzateke harrigarri adizki horietan datibo morfema Ø izatea. Dena dela, hori onartuta ere, datuak ez genituzke guztiz alde *dirautza* > *diotza* defendatzeko: Goierrin Otxoa Arin (1713) ordiziarrak, esate baterako, *dirautza* ‘dizkio’ (66) dakar, baina **diotza*-ren ordez *diozcan* ‘dizkion’ (156), *-ka-* eta guzti.

Gainera, esan bezala, *diotza* ‘dizkio’ adizkia **eradun* oinarrikoa izan daitekeen arren, paradigmako Ataungo gainerako adizkiak modu berean azaldu ahal izateko, onartu beharko genuke **eradun* oinarriak datibo pertsona bakoitzarekin bilakabide desberdin bat izan zuela: batzuetan, *-io-* (*diotza* ‘dizkio’), bestetan *-iu-* (*diutza* ‘dizkigu’) eta baita *-ie-* (*dietza* ‘dizkie’) ere; baina *-irau-*k ezin eman litzake *-io-*, *-iu-* eta *-ie-* guztiak batera, eta gainera, hipotesi honetan pluralgilearen ondoko datibo morfemak faltako lirateke:

- (16) a. D-IO-TZA-Ø-Ø
TAM3-**eradun*-NOR3pl-NORI3sg-NORK3sg
b. D-IU-TZA-Ø-Ø
TAM3-**eradun*-NOR3pl-NORI1pl-NORK3sg
c. D-IE-TZA-Ø-Ø
TAM3-**eradun*-NOR3pl-NORI3pl-NORK3sg

Beste aukera bezala, pentsa genezake *diotza* ‘dizkio’ adizkian, *-io-* beharrean, *-i-* dela **eradun*-en hondarra (*dizku* ‘dizkigu’ gisako adizkietarako proposatu izan den bezala; cf. Lakarra 1985: 257) eta *-o-*, berriz, 3. pertsona singularreko datibo morfema. Azalpen hau ontzat emango bagenu, modu berean azal litezke *dietza*, *diutza* eta gainerako adizkiak ere:

- (17) a. D-I-O-TZA-Ø
TAM3-**eradun*-NORI3sg-NOR3pl-NORK3sg

⁵⁰ Ez da erraza jakiten erroa **nin* ala **eradun* den. Izan ere, oraindik [**eradun* + *-tza-*] egitura dago Atandik gertu, Nafarroako Etxarri-Aranatzen; cf. Irizar (1991-II: 394).

- b. D-I-E-TZA-Ø
TAM3-**eradun*-NORI3pl-NOR3pl-NORK3sg
- c. D-I-U-TZA-Ø
TAM3-**eradun*-NORI1pl-NOR3pl-NORK3sg

Haatik, bigarren azalpen honek ere ez dirudi oso sendoa. Izan ere, adizki horietan “aditz erroa + datibo morfema + osagarriaren pluralgilea” egitura dagoela onartu beharko genuke, eta hori ez da oso ohikoa (Ariztimuño 2016: 32); esate baterako, historikoki ez daukagu **eradun* oinarriko ***d-irau-o-tza-Ø* ‘dizkio’, ***d-irau-gu-tza-Ø* ‘dizkigu’ egiturarik.

Bestalde, berriz ere testu zaharretara itzuliz, nola liteke XVIII. mendean Otxoa Arin (1713) ordiziarrak dakartzan adizkietatik abiatuta, Ataunen Bährek (1926) bildutakoak azaltzea?

- (18) a. *dirauztaçu(la)* (1713: 145) → *diitzazu* (1926) ‘dizkidazu’
b. *dirautzut* & *diutzudan* (1713: 145) → *ditzatzut* (1926) ‘dizkizut’
c. *dirautza* (1713: 66) & *diozca(n)* (156) → *diotza* (1926) ‘dizkio’
d. *dirauzcagu(n)* (1713: 58) → *diotza(g)u* (1926) ‘dizkiogu’
e. *dirauzcu* (1713: 58) → *diutza* (1926) ‘dizkigu’

Egia esan, adizkiok formalki nahiko urruti daude bata bestetik. Horregatik guztiagatik, aproposagoa dirudi pentsatzea Ataungo *diotza* ‘dizkio’ gisakoak bestela eratuak direla, eta ez iraganeko **eradun* oinarrikoetatik eratorrita. Aukera bat izan daiteke pentsatzea hauek ere **nin* erroko adizki singularretatik abiatuta sortuak direla, *diozka* bezalako adizkietarako proposatu bezala; Ataungo kasuan, singularreko adizkiari *-tza-* pluralgilea atzetik gehituta. Hau da: *dio* > *diotza* (*dio* + *-tza-*) ‘dizkio’; *diu* ‘digu’ > *diutza* ‘dizkigu’; *die* > *dietza* ‘dizkie’, etab. Ondoren, analogiaz, egitura bera adizki gehiagotara hedatu zatekeen, beharbada. Egia da bigarren aukera honetan ere datibo morfema osagarriaren pluralgilearen aurretik dugula, baina, aipatu dugunez, badira horrelako adibide gehiago **nin* erroarekin; cf. *diezcun* ‘dizkiegun’ (Ariztimuño 2016: 32; Reguero 2019: 210). Gaur egun ere, Pasaian badira *siaskiyen* ‘zizkidan’, *siaskiten* ‘zizkidaten’, *seniaskisuten* ‘zenizkidaten’, etab. (Agirretxe *et alii* 2000: 126).

Hau guztia ikusita, pentsa daiteke Ataungo *diotza* & *dietza* eta Gipuzkoako testuetako *diozka* & *diezte* adizkiek egitura bera dutela, eta hortaz, **nin* hipotesiaren alde egiteko elkarren osagarri direla. Izan ere, badirudi hipotesi honekin adizki bat baino gehiago azal litezkeela, eta horrek, aldi berean, hipotesia indartzen duela.

6. Ondorioak

Artikulu honetan Gipuzkoako testu zaharretan ageri diren osagarri pluraldun adizki tripertsonal batzuk izan ditugu hizpide. Alde batetik, *diozka* ‘dizkio’ erakoez aritu gara eta, **eradun* oinarrikotzat hartu izan diren arren (Ariztimuño, *apud* Lakkarra 2011: 257), ikusi dugu **nin* errokoak ere izan daitezkeela; are gehiago, **nin* errokoak izateko aukera gehiago dutela, beharbada. Hipotesi horren alde honako argudio hauek aipatu ditugu:

— Jatorrizko adizkien hutsunea: Urolaldeko testuetan ez dugu *-iu-* erako adizkirik topatu —Itziar (1790 [1768]) testuko bi adibideak salbuespentzat hartuta,

erdialderagoko hizkera islatzen baitute ziurrenik, cf. Zuloaga (2019)—; honen-bestez, **eradun*-en hipotesiari eusteko adizki batzuetan *-i(r)au-* > *-iu-* > *-io-* disimilazioa eta beste batzuetan *-i(r)au-* > *-io-* monoptongazioa gertatu dela defendatu beharko genuke, eta horrek datuak *ad hoc* interpretatzera garamatza. Gainera, adizki batzuetan **eradun* oinarriko *-i(r)au-*-dun forma zaharrak ere falta dira; cf. *dirautza* & *diozka* baina **dirauzka* (OArin 1713).

- NOR-NORI-NORkeko *diezte* eta NOR-NORiko *zaiozka*: “haiei” datiboko adizki triperersonaletan *diezte* erakoak ere topatu ditugu; *-irau-*-k, beharbada, eman lezake *-io-*, baina ez *-io-* & *-ie-*, aldi berean. Halaber, NOR-NORiko *zaiozka* & *zaietzte* adizkiak aurkitu ditugu Beterrri, Tolosalde eta Goierri eskualdeetako testu batzuetan; horiek *izan* erroa baizik ezin dira *izan*, eta beraz, erakusten dute inoiz *zaio* > *zaiozka* (*zaio* + *-zka-*) eta *zaie* > *zaietzte* (*zaie* + *-zte-*) bilakabideak gertatu zirela, *dio* > *diozka* (*dio* + *-zka-*) triperersonaletarako proposatu bezala.
- *-zka-* & *-zte-* pluralgileen agerraldiak ahozkoan: alde batetik, *-zka-* aurkitu dugu Pasaian eta Oiartzunen (*diozka*, *diozkate*); beste aldetik, Urolaldeko nahiz ondoko herrietako iraganaldiko adizki neutro batzuetan eta hitanoko adizki alokutibo batzuetan *-zka-* ez ezik, *-zte-* ere topatu dugu (besteak beste, *ziñozkan* < **ziniozkan*! **zeniozkan*; *gīnezten* < **ginieztan*! **genieztan*). Horrek erakusten digu *-zka-* eta *-zte-* [pluralgile + datibo morfema] egituraz osatutako pluralgileak inoiz egon direla, eta *dio* > *diozka*; *die* > *diezte*; *zaio* > *zaiozka* bilakabideak posible direla.

Beste aldetik, Gipuzkoako hainbat hizkeratan —gaur egun, batez ere, Urolaldean— entzun daitezkeen *dizkal dizko* ‘dizkio’, *diztel dizk(o)e* ‘dizkie’ erako adizkiez jardun dugu. Gainera, ikusi dugu Gipuzkoako testuetako *diozka* **nin* errokoa dela frogatzeak erakutsi lezakeela, agian, aurreko horiek ere **nin* errokoak direla. Izan ere, Oiartzungo adizkiek pentsarazten digute *diozka* > *dizka* gertatu ahal izan zela (Bähr 1926-1935; EHHA: 1375), eta beraz, *dizka* ere **nin* errokoa dela. Ildo bereetik, proposatu dugu *dizka* horren analogiaz sortuak izan daitezkeela beste pertsona datibodun adizkiak. Hau da: *diozka* > *dizka* > (*d-i-z-ka-Ø* interpretatu) > *dizku* (*d-i-z-ku-Ø*), *ditzu*, *diztan*, etab. Nolanahi ere, badirudi *-zki-* berrikuntza iristean, [**nin* + *-zki-*] egituradun adizkiak nagusitu zirela, aurreko [**nin* + *-z-*] egituradunak atzean utzita. Testu zaharren eta ahozko datuen arabera, pentsa daiteke [**nin* + *-z-*] → [**nin* + *-zki-*] berrikuntza lehenago gertatu dela Beterrin, Tolosaldean nahiz Goierri sortaldean, eta geroago, aldiz, Urolaldean; hain zuzen ere, hori izan daiteke arrazoa Urolaldean *dizkol dizka* ‘dizkio’, *dizku* ‘dizkigu’, *ditzu* ‘dizkizu’ modukoak luzarago eta adizki gehiagotan eusteko.

Esandakoa aintzat hartuta, argi dago orain arte esan izan den moduan Gipuzkoako historian bi garai nagusi bereizi behar direla osagarri pluraldun adizki triperersonalei dagokienez: 1) **eradun* oinarria erabili izan den garaia; eta 2) **nin* erroa erabili izan dena. Hala ere, badirudi **nin* erroa pluralgile bati baino gehiagori lotu izan zaiola. Hori horrela izanik, guk, saio honetan, honako kronologia hau proposatu dugu:

1. **eradun* oinarria erabiltzen zen, *-(t)za-* eta *-z-* pluralgileekin batera; cf. *dirautza*, *zirauzkan*, *ziuzkun*, etab. (*a quo* Iraz 1739)

2. **nin* erroa iritsi eta **eradun* ordezkatu zuen (3. pertsona singular datibotik hasita, Lapurdin bezala), *-zka-* pluralgileari lotu zitzaierarik; cf. *dio* → *diozka* ‘dizkio’ (*ante quem* OArin 1713)
3. *diozka* > *dizka* soiltzea gertatu, *d-i-z-ka-Ø* moduan interpretatu, eta haren analogiaz [**nin* + *-z-*] egituradun *diztan* ‘dizkidan’, *ditzu* ‘dizkizu’, *dizku* ‘dizkigu’ erakoak sortu ziren (*ante quem* Kardab 1744)
4. *-zki-* berrikuntza iristean [**nin* + *-zki-*] egituradun *dizkidan*, *dizkigu*, *dizkizu* erako adizki berriek *diztan*, *dizku*, *ditzu* zaharragoak ordezkatu zituzten —eskualde batzuetan lehenago [Beterri, Tolosaldea eta Goierri sortalde] eta besteetan geroago [Urolaldean]—.

Egia da ez datorrela bat kronologia honekin XVIII-XIX. mendeetako Gipuzkoako testuetan *diozka* & *diezte* erakoak agertzea; cf. Lariz (1773), Ubill (1785), AgirAst (1803), Lardiz (1855), Otaegi (XVIII-XIX). Haatik, uste dugu balitekeela geroagoko agerpen horiek literatur gipuzkeraren eraginari zor izana. Izan ere, Larramendiren gramatika (1729) ageri dira, besteak beste, *diozka* ‘dizkio’ & *dieztel/diozkate* ‘dizkie’ erako adizkiak 3. pertsona datiboarekin, eta gogoan izan behar dugu zenbait idazleren eredu izan zela andoaindarra. Hori dela eta, gure iritzian, ez da kasualitate hutsa Larramendiren gramatika bildutako adizki horiek berak aurkitzea, hala nola, Kardaberratz, Lariz, Ubillos, Agirre Asteasukoa, Lardizabal eta Otaegi Beizamakoaren testuetan. Ildo beretik, proposatu duguna da literatur eredutzat hartu izan ziren idazle eta lanetan agertu izanak lagundu zezakeela geroagoko autoreek ere —ustez, *dizkal/dizkio* & *diztel/dizkie* baino zaharragoak diren— *diozka* & *dieztel/diozkate* adizkiak erabiltzea.

Bibliografia

- Agirre, Juan Bautista. 1803. *Confesioco eta comunioco sacramentuen gañean eracusaldiac*. Tolosa: Francisco Lama.
- Agirretxe, Joxe Luix, Mikel Lersundi & Ortzuri Olaetxea. 2000. *Pasaiako hizkera*. Pasaia: Pasaiako Udala.
- Aldazával y Murguía, Pedro Joseph. 1790 [1768]. *Ama Virginia santissima Yciarcuaren bederatic urrena*. Tolosa: Fermin Huarte eta Arlegui.
- Aldekoa, Iñaki. 2007. Antzerkiaren transkripzioa eta hainbat ohar. *Egan* 60(1-2). 69-91.
- Altuna, Fidel. 1995. Loiolako dotrina. *ASJU* 29(2-3). 611-649.
- Altuna, Fidel. 1998. *Erakusaldiak. Antologia. Juan Bautista Agirre*. Donostia: Elkarlanean.
- Altuna, Patxi. 1992. Ochoa de Arin-en *Doctrina Christiana*-ren (1713) hizkeraren laburpena. *Euskera* 37(1). 573-589.
- Altzibar, Xabier. 1992. Larramendi eta literatur-gipuzkera. In Joseba A. Lakarra (arg.), *Manuel Larramendi. Hirugarren mendeurrena 1690-1990*, 325-360. Andoain: Andoaingo Udala, Euskaltzaindia, Eusko Jaurlaritza & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Aranburu, Pello Joxe. Marian Bidegain, Antton Idiakez & Iñaki Rezola. 1999. *Jose Otxoa Arin (1672-1743), gipuzkera literarioaren aitzindari*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola, Maizpide Euskaltegia & Lazkao Udala.
- Aritzimuño, Borja. 2013. Finite Verbal Morphology. In Mikel Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language Internal and Typological Approaches to Linguistic Reconstruction* [= *Mikroglottika* 5], 359-427. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Ariztimuño, Borja. 2016. Euskararen dialekto zaharrak aztertzeke saioa: aitagureen *mithridates* baten deskribapena. In Gotzon Aurrekoetxea, Jesus Mari Makazaga & Patxi Salaberri Muñoa (arg.), *Hire bordatxoan. Txipi Ormaetxea omenduz*, 21-40. Bilbo: UPV/EHU.
- Bähr, Gerhard. 1926. Estudio sobre el verbo guipuzcoano. *RIEV* 17. 98-122, 370-394.
- Bähr, Gerhard. 1927. Estudio sobre el verbo guipuzcoano. *RIEV* 18. 437-469.
- Bähr, Gerhard. 1928. Estudio sobre el verbo guipuzcoano. *RIEV* 19. 287-312.
- Bähr, Gerhard. 1931. Estudio sobre el verbo guipuzcoano. *RIEV* 22. 245-269.
- Bähr, Gerhard. 1934. Estudio sobre el verbo guipuzcoano. *RIEV* 25. 63-77.
- Bilbao, Gidor. 2012. Lubieta, izen berri bat euskal testuen historian. In Joseba A. Lakarra, Joaquín Gorrochategui & Blanca Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra*, 621-649. Bilbo: UPV/EHU.
- Camino, Iñaki. 2018. Hizkuntza-ospearen eta eragin lektalaren zirurikak Ipar Euskal Herriko jende, mintzo eta idazkietan. *ASJU* 52(1-2). 93-131.
- Camino, Iñaki & Céline Mounole. 2014. *Pregarioac Bayonaco Diocezacoetz* (1651) [pdf]. In Ricardo Gómez, Borja Ariztimuño, Gidor Bilbao, Iñaki Camino, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole, Urtzi Reguero & Eneko Zuloaga (arg.), *Euskal Testu Zaharren Bilduma Berria*. Gasteiz: UPV/EHUko lan argitaragabea.
- Elosegi, Xabier. 2018. *Senpereko (eta Lapurdiko) euskara XVIII. mendean*. Senpere: Lapurdi 1609 elkarte.
- Ensunza, Ariane & Urtzi Reguero. 2011. *Zizurkil ahoz aho* [pdf]. http://www.zizurkil.eus/barrena/hizkera/Zizurkil%20ahoz%20aho_definitiboa%20def.pdf (2020/10/10).
- Euskara Institutua. 2013. *Euskal Klasikoen Corpusa (EKC)*. Leioa: UPV/EHU. <https://www.ehu.eus/ehg/kc/> (2020/09/21).
- Euskaltzaindia. 2014. *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*, 6. lib. Bilbo: Euskaltzaindia (= EHHA).
- Hurtado, Irene. 2001. *Goierriko eta Tolosalde hegoaldeko hizkerak*. Lazkao: Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte, Maizpide Euskaltegia & Lazkaoko Udala.
- Irazusta, Juan. 1739. *Doctrina Christiana eguin zuana erdaraz: Aita Gaspar Astete Jesuitac. Ipini du eusqueraz D. Juan Irazuzta, erretore Hernialdecoac*. Iruñea: Joseph Joaquin Martinez.
- Irizar, Pedro. 1991. *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano*, 2 lib. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Iztueta, Juan Ignacio. 1824. *Gipuzkoako dantza gogoangarrien kondaira edo historia*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja.
- Kardaberatz, Agustín. 1744. *Christavaren vicitza*. Iruñea: Anchueta (Bittor Hildagoren argit. elektr. erabili dut: *Klasikoen gordailua* <https://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/K/KardaberazKristabaI.htm> (2020/10/10)).
- Lakarra, Joseba A. 1985. Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia. *ASJU* 19(1). 235-282.
- Lakarra, Joseba A. 1986. Bizkaiera zaharra euskalkien artean. *ASJU* 20(3). 639-681.
- Lakarra, Joseba A. 1987. Oikiako dotrina (1759). *ASJU* 21(2). 515-564.
- Lakarra, Joseba A. 1996. *Refranes y sentencias*-en hizkeraz eta bizkaiera zaharraz. *Refranes y sentencias* (1596), 147-198. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba A. 2011. Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz. In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, 155-241. Bilbo: UPV/EHU.

- Lakarra, Joseba A. 2018. Euskararen historiaurrea. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 23-229. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Lakarra, Joseba A., Julen Manterola & Iñaki Segurola. 2019. *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa (EHHE-200)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lardizabal, Francisco Ignacio. 1995 [1855]. *Testamentu Zarreko kondaira (I eta II)*. Blanca Urgell (arg.). Donostia: Labayru (Argit. elektr. erabili dut: *Klasikoen gordailua* <https://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/L/LardizabalZarreko.htm> (2020/10/10)).
- Lardizabal, Francisco Ignacio. 1998 [1855]. *Testamentu Berriko kondaira*. Blanca Urgell (arg.). Donostia: Labayru (Argit. elektr. erabili dut: *Klasikoen gordailua* <https://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/L/LardizabalBerriko.htm> (2020/10/10)).
- Lardizabal, Francisco Ignacio. 1856. *Gramática Vascongada*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja.
- Lariz, Xavier. 1773. *Cristau dotrinaren esplanacioa aur-enzat ta andienzat: galdetuaz ta eran-zunaz Maisuaren ta Iracastlearen artean*. Madril: Antonio Sancha.
- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo Alcaráz (Berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979).
- Larramendi, Manuel. 1745. *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*. Donostia: Bartholomé Riesgo y Montero. (Berrargit. faksim. Donostia: Txertoa, 1984).
- Lekuona, Manuel. 1956. Gabon-kantak. *Egan* 5-6. 9-44.
- Leturiaga, Olatz. 2020. Gipuzkoa erdialdeko pluralgileen azterketa. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 367-402. Bilbo: UPV/EHU.
- Lubieta, Joseph Domingo. 1728. *Diccionario en Castellano y Basquenze que sirve para la enseñanza de la bascongada*. Donostia: eskuizkribu argitaragabea (Gidor Billaoren transkripzioa erabili dut).
- Madariaga, Juan, José Antonio Azpiazu & Jerardo Elortza. 2009. xviii. eta xix. mendeetako Azpeitiko euskal testu batzuk. *FLV* 110. 5-45.
- Mendizabal, Fernando. 1956. Lardizabal en euskeraz zertxobatt. *Eusker* 1. 183-205.
- Mounole, Céline. 2015. Datibo-komuntaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz. In Beatriz Fernández & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre*, 473-490. Bilbo: UPV/EHU.
- Mounole, Céline & Ricardo Gómez. 2018. Euskara Zahar eta Klasikoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 469-541. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Mounole, Céline & Joseba A. Lakarra. 2018. Euskara Arkaikoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 345-468. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Munibe, Xabier Maria. 1762. *Gabon-sariak*. In Gabriel Aresti (arg.), 1965, *Teatro zaarra*, 47-77. Tolosa: Auspoa.
- Munibe, Xabier Maria. 1764. *El borracho burlado*. In Gabriel Aresti (arg.), 1965, *Teatro zaarra*, 78-160. Tolosa: Auspoa.
- Murugarren, Luis. 1984. Una plática del Goyerri. *ASJU* 18(2). 185-197.
- Otaegi, Beatriz. 1993. *Felipe Agustín Otaegui Beizamako erretorearen eskuizkribuak (1767-1840)*. Beizama & Donostia: Beizamako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia & Kutxa Fundazioa (Berrargit. elektr., 2014. https://www.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Beatriz_Otaegi_TESIA.pdf (2020/10/10)).

- Otxoa Arin, José. 1713. *Doctrina Christianaren explicacioa Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itc eguiten dan moduan*. Donostia: Pedro de Ugarte.
- Padilla, Manuel & Xarles Videgain. 2015. Le Dauphin: euskarazko gutunak (1757). In Xabier Lamikiz, Manuel Padilla & Xarles Videgain, *Othoi çato etchera. Le Dauphin itsasontziko euskarazko gutunak (1757)*, 95-161. Baiona: Centre de Recherche Iker (= *Lapurdumen* ale bereziak 2).
- Reguero, Urtzi. 2018. NOR-NORI-NORK saileko perifrasieta aditz laguntzaileak goi-nafarrez: azterketa eta proposamen berria. *ASJU* 52(1-2). 683-695.
- Reguero, Urtzi. 2019. *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan berrera (1416-1750)* (*ASJU*ren gehigarriak 71). Bilbo: UPV/EHU.
- Satrustegi, José María. 1987. *Euskal testu zaharrak I*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Ubillos, Juan Antonio. 1785. *Christau doctriñ berri-ecarlea christauari dagozcan Eguia sinis-beharren-berria dacarrena*. Tolosa: Francisco de la Lama.
- Urgell, Blanca. 1999. *Testamentu Berriko kondaira. Francisco Ignacio Lardizabal*. Donostia: Labayru.
- Urgell, Blanca. 2018. Lehen euskara modernoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 543-657. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Urkizu, Patri. 2008-2009. Un texto olvidado del siglo XVII: *Sumario brebea...* (Azkoitia, 1614). *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca* 14. 207-217.
- Zavala, Antonio. 1964. *Jose Vicente de Echagaray. Festara. (Bere bertso guzien bilduma)*. Tolosa: Auspoa.
- Zuloaga, Eneko. 2019. *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza tesia.

Hizkuntza aldakortasunaz eta barietateen sailkapenez: aspektu ez-perfektuaren bariazioa Igorreko euskaran¹

Linguistic variation and variety classification: variation of the imperfective aspect in Igorre Basque

Naia Eguskiza*, Iñaki Gaminde, Aitor Iglesias
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: The aim of this work is to emphasize the use of the objective quantitative methods to classify varieties and informants. For that, the morpho-phonological rules used by young speakers from Igorre to make the imperfect particle have been described and analyzed. According to SKDM theory, after the study of different forms and after the linguistic analysis, three classifying techniques have been used to classify informants: analysis of hierarchical conglomerates, the DAE method and K-means conglomerates (KM) (based on fuzzy logic). Along with the explanation of the techniques, we also explain the results of the whole study at the end of the paper.

KEYWORDS: Linguistic variation, variety classification, informant classification, methodology, Fuzzy C-means.

LABURPENA: Hizkuntza aldakortasunaren ikerkuntzan barietateen zein informatzaileen sailkapenak egiterakoan metodo kuantitatibo objektiboen baliagarritasuna nabarmentzea da lan honen xedea. Horretarako, Igorreko hiztun gazteek aspektu ez-perfektua egiteko erabiltzen dituzten arau morfo-fonologikoak deskribatu eta aztertu dira. Sistema Konplexu Dinamiko Moldagarrien (SKDM) teoriari jarraiki, azaleko forma hutsten azterketatik harago, azterketa linguistikoaren beharra aldarrikatu ondoren, hiru teknika sailkatzaile erabili dira informatzaileak sailkatzekotan: multzokatze azterketa hierarkikoa, DAE metodoa eta K-batezbestekoen multzokatzea (KM) (logika lausoaren bertsarretan oinarritzen dena). Tekniken azalpenekin batera azterketa osoaren emaitzak ere aurkezten ditugu lanaren amaieran.

HITZ GAKOAK: hizkuntza aldakortasuna, barietateen sailkapenak, informatzaileen sailkapenak, metodologia, logika lausoa.

¹ Ikerketa hau IT1208-19 proiektuaren barnean burutu da.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Naia Eguskiza. Bilboko Hezkuntza Fakultatea (UPV/EHU). Sarriena Auzoa, z/g (48940 Leioa-Bizkaia) – naia.egusquiza@ehu.eus – <http://orcid.org/0000-0002-8928-7006>

Nola aipatu / How to cite: Eguskiza, Naia; Gaminde, Iñaki; Iglesias, Aitor (2021). «Hizkuntza aldakortasunaz eta barietateen sailkapenez: aspektu ez-perfektuaren bariazioa Igorreko euskaran». ASJU, 53 (1-2), 163-181. (<https://doi.org/10.1387/asju.22415>).

Jasoa/Received: 2019-01-20; Onartua/Accepted: 2020-05-14.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 (UPV/EHU) «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

1. Sarrera

Ohikoa da informatzaileak edo hizkerak sailkatuta ikustea dialektologia tradizionalak proposatu izan dituen metodoen arabera. Urteak joan urteak etorri, era hone-tako sailkapenak oraindino egiten diren arren, uste dugu unea heldu dela adierazteko euren bidez erakusten den aldakortasunaren errealitatearen gaineko argazkia gutxie-nez desenfokatu samarra dela (Eguskiza, de Pablo & Gaminde 2017). Ez ditugu ukatu nahi dialektologia tradizionalak egin dituen ekarpen guztiak, ez da hori gure hemengo helburua ez eta asmoa ere. Bai, ostera, bere hatsarreetan eta metodoetan, gure iritziz, dauden arazo batzuk agerian jarri nahi genituzke.

Dialektologia tradizionalaren sailkapenen arazo nagusiak hiru esparrutan behin-tzat, agertzen dira: datuen aukeraketan, datuen trataeran eta sailkapenak egiteko metodologian. Lehen arazoa izaten da jakitea zeintzuk diren irizpideak ezaugarri batzuk aukeratzeko eta beste batzuk baztertzeko; irizpide horiek askotan ez dira zehazten, eta irakurleak suposizioak egin behar izaten ditu. Aukeratzen diren ezaugarriak sarri askotan guztiz homogeneousat eta absolututzat hartzen dira hiztun komunitate osoak beti berdin erabiliko balitu bezala, era honetara hiztunen arteko aldakortasuna eta hiztunen baitakoa ere ukatzen dira, euskaldunak komunitate isotropikoetan biziko balira bezala. Lan honetan eta beste askotan (Ensunza 2015; Lujanbio 2016) erakutsi den bezala, informatzaile guztiek ez dute berdin egiten hiztun komunitate berean, ez eta hiztun berak egoera guztietan. Hemen morfologiaren aspektu batez arduratuko bagara ere, arazo bertsuak topatzen ditugu hizkuntzaren arlo guztietan, fonologian, morfologian, sintaxian (Eguskiza 2019) eta lexikoan (Gaminde, Etxebarria, Eguskiza, Romero & Unamuno 2016).

Bigarren arazoa datuen trataerari dagokio. Alde batetik, zehaztasun falta dugu, al-dakiak agertzen direnean, aldaki guztiak maila berean agertzen dira sarritan. Esate ba-terako *i* eta *u* ondoren *a* > *e* egiten dela mendebal gehienez aipatzen du Zuazok eta indartsuagoa dela sartaldeko azpieuskalkian (2017: 69); bertan esaten dena irakurrita, pentsa daiteke arau bera testuinguru guztietan berdinean erabiltzen dela araua aplikatzen duten herri guztietan; hau badakigu ez dena horrela gertatzen lehenagotik ere (Gaminde 2002, 2007). Beste alde batetik, ematen du ezaugarri guztiak maila berekoak direla, parean daudela eta berdinean erka daitezkeela; hau da, inbentario fonologiko edo morfologikoetan dauden aldeak, arauetan daudenak, eta sintaxi arloko ezaugarriak, elkarrekin nahasirik agertzen dira, baita hitz honen edo bestearen erabilerarekin ba-tera (ezaugarrien erkatzeaz ikus daiteke Gaminde 2007).

Hirugarren arazoa da, barietateen sailkapenak lortzeko metodologia sarri askotan ez dela zehazten, ez da jakiten metodo objektiboren bat erabili den edo ikertzailearen begi zorrotzaren arabera egin den aurkezten den sailkapena. Batzuetan, adibidez, isoglosen metodoa aipatzen da, baina metodo hori nola aplikatu den ez da esaten esplizituki.

Arazo horien aurrean aurkitzen da noizbait ikertzailea, hizkerak, hiztunak edo hiztunek dauzkaten ezaugarri linguistikoak sailkatu nahi dituztenean. Horretarako, Igorreko hiztun gazteek aspektu ez-perfektua egiteko darabiltzaten arau morfo-fonologikoak erabiliko dira. Funtsean erakutsi nahi duguna da metodologia berritzaileak erabiliz (3 metodo objektibo kuantitatibo planteatzen ditugu hemen) errealitatearen argazkia erreala dela eta ikertzailearen gogotik eta begi zorrotzetik urruntzen dela.

Igorren badira ildo honi jarraituz antzeko lan batzuk eginak ere, baina batek ere ez dio eusten hemen planteatzen den azterketari, hots, aspektu ez-perfektuaren bariazioaren azterketari (Iglesias 2014; Iglesias, Eguskiza, Gaminde & Unamuno 2017; Eguskiza, Unamuno & Iglesias 2018).

Horrenbestez, lan honen helburua bikoitza da; alde batetik, Igorreko hiztun gazteek aspektu ez-perfektua egiteko erabiltzen dituzten arau morfo-fonologikoak deskribatu nahi dira eta, bestetik, arlo honetako datuek islarazten duten aldakortasuna aztertzeko metodo kuantitatibo batzuk aurkeztu eta euren erabilgarritasuna azaldu nahi da.

Hemen aldakortasuna aztertzeko proposatzen dugun metodologiak, sistema konplexu dinamiko moldagarrien teoriaren ildotik (Léonard *et al.* 2015; Gaminde *et al.* 2016; Gaminde, Eguskiza, Romero & Etxebarria 2017), aldi nagusi batzuk dauzka (Eguskiza *et al.* 2017):

- (a) Datuen azterketa linguistikoa.
- (b) Datuen azterketa kuantitatiboa.
- (c) Informatzaileen sailkapena.

Beste inon adierazi dugun bezala (Etxebarria *et al.* 2016; Gaminde *et al.* 2016), hartu behar den lehen erabakietako bat izaten da zer erkatuko dugun definitzea, hau da, azaleko moldeak erkatuko ditugun edo, azterketa linguistiko xehearen ondorioz, arauak, inbentario arloko aldeak, erabilerak, e.a. konparatuko ditugun.

Azterketaren bigarren aldiaren aspektu ez-perfektuaren alomorfo bakoitzaren agerpen maiztasunean oinarrituta, bakoitzaren agerpen probabilitateak kalkulatu dira eta probabilitate horiek erabiltzen dira datu-matrizeak egitean eta ez “0” eta “1”. Beste lan batzuetan (Gaminde *et al.* 2017; Eguskiza *et al.* 2017) erakutsi dugun moduan, “0” eta “1” erabiltzeak moldeak maila berean jartzea dakar eta sailkapenen emaitzak desberdinak izaten dira. Bakoitzaren probabilitateak kalkulatuak emaitzak doitu egiten ditu eta zehaztasun handiagoa ematen du.

Azkenik, informatzaileen sailkapenaren helburua datuen azpian datzan egituraketa geolinguistikoa edo soziolinguistikoa azaleratzea da, sistema konplexu dinamiko moldagarrien ikuspuntutik (Gell-Man 1994; Beckner *et al.* 2011; Ellis 2011; López Rivera 2013; Moreno Cabrera 2008; Léonard *et al.* 2015). Gehienetan metodo hauek gurean hizkerak sailkatzeko erabili dira (Aurrekoetxea 1992, 1995, 2003, 2004, 2005, 2008, 2009, 2016; Aurrekoetxea & Ormaetxea 2006, 2010; Aurrekoetxea, Gandarias, Gaminde & Iglesias 2014; Aurrekoetxea, Gaminde, Gandarias & Iglesias 2014; Gaminde 2007; Iglesias 2014; Ensunza 2015). Hala ere, berdin-berdin erabil daitezke hiztun komunitate linguistiko baten hiztunak sailkatzeko aldagai sozialen arabera (Gaminde *et al.* 2012, 2016; Lujanbio 2016). Gehienetan erabili den metodoa multzokatze hierarkikoa izan da eta gutxiagotan dimentsio anizkunen eskalarena (DAE). Azkenaldion metodo hauen gabezia bat azpimarratu da, mugan dauden hizkeren edo hiztunen sailkapenei dagokienez eta beste metodo batzuk proposatu dira logika lausoaren hatsarreak kontuan hartuta (Clua *et al.* 2017). Uste dugu metodo hauen bidez zehaztasun handiagoa lortuko dela eta hemen saio txiki bat aurkezten dugu horien logika erakusteko. Gure azterketan aipatutako metodo biak ez eze, K-batezbestekoen multzokatzea ere erabiliko dugu hobeto egoki daitekeelako logika lausoarekin.

Datu linguistikoak tratatzeko metodo kuantitatiboak erabiltzea ez da gauza berria aldakortasunaren azterbidean, dela soziolinguistikaren ikuspuntutik, dela dialektometriaren ikuspuntutik. Euskal Herrian ere metodo hauek, nekez izan bada ere, aurrera egin dute aspaldiko urteotan, batez ere hizkerak sailkatzeko saioetan, nahiz euron fidagarritasuna kuestionatu den esanez “eredu matematikoa hotz geratzen dela dialektologian aritzeko” (Apalauza 2010: 164).

Lana zazpi ataletan banatuta aurkezten dugu: sarrera honen osteko bigarren atalean corpusaren ezaugarriak eta berori jasotzeko metodologia aurkezten dira; hirugarren atalean datuen azterketa linguistikoa egiten da; laugarren atalean datuen azterketa kuantitatiboa erakusten da; bosgarren atalean informatzaileen sailkapenak ematen ditugu azaldutako hiru metodoen arabera; seigarren atalean, emaitzen eztabaida aurkezten da; eta azkenik, zazpigarrenean, ondorio nagusiak laburbiltzen dira.

2. Corpora eta metodologia

Gure azterketa burutu ahal izateko 351 sarrerako corpora erabili dugu. Horretarako, 35 partizipio aukeratu dira; aukeratu ditugun partizipioak 1. taulan erakusten dira amaieren arabera sailkatuta. Aditz partizipio hauek aukeratu dira, Igorren deskribatu den bezala (Iglesias 2014), silaba kopuru eta amaieren arabera alomorfo bat edo beste aukeratzen delako; datuak kuantitatiboki aztertzeke lagintzat jo behar dira.

1. taula

Corpusean erabili diren aditz partizipioak euren amaieren arabera sailkatuta

Amaiera	Partizipioak
-a	atar, bota
-o	yo, ito
-e	erre, gorde
-i	busti, ipini, ekarri, erosi, yosi, ikusi, itxi, yantzi
-tu/-du	berotu, garbitu, agindu, eskondu, eskatu, mogidu, yokatu, sabaldu, segidu, saldu, sartu, artu, galdu, aistu, postu
-au/-eu	akabau/akabeu, kantau/kanteu, preguntau/pregunteu, topau/topeu
-n	esan, emon

Gure corpora biltzeko hamar informatzaile izan ditugu, bost andrazko eta bost gizonezko. Informatzaile guztiak Igorrekoak dira, 1990-1992 urteen bitartean jaiotakoak eta D ereduan euren ikasketak burutu dituztenak.

Datuak jasotzeko zerrendan ez dauden aditz partizipio batzuen bidez zer lortu nahi genuen adierazi zitzairen, hau da, *etorri* aditzarekin *etorten* egiten dela adierazi zitzairen eta horrela beste zenbait adibiderek. Behin zer egin behar zen argi edukiz gero, zerrendako aditzak egiteari ekin zitzaion eta hauek grabatu egin ziren. Datu hauek izan dira datu-basea egiteko erabili direnak.

Datuen azterketa linguistikoa egin ondoren, datuen azterketa kuantitatiboa egin da (metodologia hori hirugarren atalean azalduko da xehero) gero informatzaileak sailkatzeko, bai generoaren² arabera eta aditz partizipio sailen arabera, alderik dagoen ikusteko eta baita informatzaileak sailkatzeko ere. Informatzaileak sailkatzeko metodologia xehetasunez azalduko da bosgarren atalean.

3. Datuen azterketa linguistikoa

Igorren aspektu ez-perfektua egiteko lau alomorfo erabiltzen dira: *-ten*, *-tan*, *-tzean/-tzean* eta *-etan*. Alomorfo ez markatua edo orokorra *-ten* da, berau da kasu gehienetan erabiltzen dena eta gainerakoen ordez, analogiaz sortutako moldeetan ere erabiltzen dena, aditz erroari *-tu/-du* gehituta (adibidez: *saltzean* > *salduten*; *gal-tzean* > *galduten*; *sabaltan* > *sabalduten*; *agintan* > *aginduten*; e.a.).

-etan alomorfoa proposatu da hainbat lanetan (Gaminde 2007; Zuazo 2017, besteak beste) eta Iglesiasek (2014) bere Igorreko lanean *-tan* proposatu bazuen ere, mendebaldeko barietateetako datuen argitara hemen *-etan* proposatzea hobetsi dugu. Iglesiasek egiten duen proposamena ez dugu guztiz baztertzeko; izan ere, *-au* eta *-eu* amaitutako partizipioekin erabiltzen da eta diptongoaren bilakaeraren arau fonologikoak deskribatu ere egin beharko lirateke. Gure hemengo helburuetarako honek ez du garrantzi handirik, eta horregatik hartu dugu gure erabaki hau.

Alomorfo hauek aukeratzeko partizipioen tasunak kontuan hartzen dira, amaierak eta silaba kopuruak eskuarki; alomorfoa gehitzearekin batera, kasurik kasu, gerta daitezkeen arau fonologikoak ere kontuan hartu behar dira. Arau orokorrak ematean, orpoz orpo jarraituko diegu Gaminderen (2007) eta Iglesiasen (2014) lanei.

Esan bezala, gure corpusean erabili ditugun aditz partizipioak 35 izan dira dene-tara (2. atalean zerrenda osoa ematen da); euron amaierak kontuan hartzen baditugu honako sailkapena dugu: *-a*, *-o*, *-e*, *-i*, *-tu/-du*, *-au/-eu* eta *-n*. Hurrenkera horretan eskainiko dira datozen azalpenok.

Amaieran *-a* eta *-o* daukaten partizipioen kasuan *-ten* alomorfoa gehitzen da zuzenean inolako arau fonologikorik aplikatu barik: *ataraten*, *botaten*, *yoten*, *itoten*. *-e* amaierakoekin *-ten* alomorfoaren ordez *-tan* erabiltzen da (*gordetan*, *erretan*), nahiz berau bigarren aren disimilazioagatik azal daitezkeen ere bai.

-i amaierako partizipioekin hiru aukera agertzen dira; *iren* aurreko silaba bereko hasierako kontsonantea herskaria denean, *iri* eusten zaio eta *-ten* alomorfoa eransten zaio partizipioari (*bustiten*, *eukiten*). *i* dagoen silabaren hasieran dagoen kontsonantea frikaria, sudurkaria edo dardarkaria denean, *-ten* erabiltzen da eta *i* desagertzen da (1) arau fonologikoaren arabera (*ekarten*, *yosten*, *ipinten*, e.a.)

$$(1) \quad i > \emptyset / \left\{ \begin{array}{l} [+fri] \\ [+sud] \\ [+dar] \end{array} \right\} \text{---} -ten$$

² Generoa da hemen aztergaitzat hartu dugun gizarte-aldagaia. Generoaren arabera aldeen kasu berezia emango zaie lan honetan, hizkuntzaren aldakortasunaren azterketan generoa kontuan hartuta egin diren beste azterketa batzuei jarraiki. Asko baitira andrazkoen eta gizonezkoen artean dauden aldeak agerian utzi dituzten ikerlanak. Zehaztasun gehiagorako ikus bedi Eguskiza (2019).

Azkenik, silaba bereko hasieran afrikatua dagoenean *-ten* alomorfoarekin batera joera batzuk agertzen dira. Informatzaile bakar batzuek zuzenean eransten diote alomorfoa partizipioari ezelako arau fonologikorik aplikatu barik (*yantziten*, *itxiten*). Alta, informatzaile gehienek *i* galtzeko (2) araua aplikatzen dute eta geroago afrikatua frikari bihurtzeko (3) araua.

(2) $i > \emptyset / +\text{Afri} \quad ___ -\text{ten}$

(3) $\text{Afri} > \text{fri} / ___ -\text{ten}$

(2) eta (3) arauak aplikatuta 2. taulan erakusten diren deribazioak lortzen dira; kontuan hartu behar da afrikatu laminarrari [tʃ] zein hobien ostekoari [tʃ] dagokien frikaria bat bera dela, hau da, apikaria [ʃ].

2. taula

(2) eta (3) arauak aplikatuta lortzen diren deribazioak

	[jjaŋtʃi] [ten]	[itʃi] [ten]
Afijazioa	[jjaŋtʃiten]	[itʃiten]
(2)	[jjaŋtʃsten]	[itʃten]
(3)	[jjaŋsten]	[iʃten]
Azkenik	[jjaŋsten]	[iʃten]

Informatzaile batek beste arau bat erabili du *ns* silabaren kodan agertzen den taldea sinplifikatzeko eta *n* kentzeko; arau hau (4) da eta emaitza *yasten* dugu.

(4) $n > \emptyset / ___ s\#t$

Esan dezagun, bidenabar bada ere, kasu hauek ikertzea interesgarria izango litza-tekeela; izan ere, Iglesiasen (2014) agertzen diren informatzaile zaharren testuetan *itxiten* bi aldiz agertzen da eta *isten* behin baino ez. Uste dugu *yansten* eta *isten* moduko moldeak berriagoak direla *yantziten* eta *itxiten* baino; baina hau susmo bat baikik ez da.

-nz amaitutako partizipioekin *-ten* alomorfoa erabiltzen da kasu guztietan: *emoten*, *esaten*. Alomorfoarekin batera (5) araua aplikatzen da.

(5) $n > \emptyset / ___ -\text{ten}$

-aul-eu amaierako partizipioekin *-etan* alomorfoa erabiltzen da kasu guztietan: *topetan*, *preguntetan*, *akabetan*. Partizipio hauek guztiak erdaratik mailegatuak dira eta *-ADO* partizipioaren bilakaeraren bidez sortu omen dira (Zuazo 2017: 51).³

-tul-du amaiera daukaten partizipioekin, alde batetik bereizi behar dira *-tul-du* horien aurreko silabaren kodan frikaria daukatenak (*aistu* eta *postu*), eta bokala edo kontsonante ahostuna daukatenak (*saldu*, *yokatu*, *agindu*, *sabaldu*, e.a.). *-turen* au-

³ Diakronikoki ez dugu zalantzan jartzen hori horrela izan denik. Sinkronikoki, zalantzan jar daiteke hau; izan ere, gatzelaniatik *-ar* infinitibozko markako aditzak mailegatzen direnean *-aul-eul-a* jasotzen dute euskaraz, *-ado* delakotik pasatu barik.

rreko silabaren kodan frikaria dagoenean *-tu* ez da kentzen eta *-ten* alomorfoa erabiltzen da zuzenean (*aistuten*, *postuten*). Gainerako kasuetan bereizi behar ditugu silaba bi eta hiru silabakoak. Silaba bi dauzkaten partizipioetan aukera bi daude; batean *-ten* alomorfoa zuzenean ezartzen zaio partizipioari: *salduten*, *sartuten*, *galduten*, *artuten*, eta bestean *-tzean/-txean*⁴ alomorfoak erabiltzen dira, behin *-tu* eta *-du* kenduz gero: *saltzean*, *sartzean*, *galtzean*, *artzean*.

Hiru silabako partizipioen kasuan ere aukera bi agertzen zaizkigu; batean *-ten* alomorfoa zuzenean eransten zaio partizipioari: *aginduten*, *yokatuten*, *segiduten*, *sabalduten* e.a.; eta bestean, *-tan* alomorfoa erabiltzen da, baina horretarako arinago *-tu* eta *-du* amaierak ezabatu behar dira: *agintan*, *yokatan*, *segitan*, *sabaltan*, e.a.

Azken kasu honetan zein aurrekoan, *-ten* alomorfoaren bidez sortzen diren moldeak analogiaz sortutakoak direla pentsa dezakegu. Analogiarik egiten ez den kasuetan alomorfoen banaketa 3. taulan erakusten da (bertan partizipioaren azken aurreko silabaren koda (koda), partizipioaren amaiera (amaiera), silaba kopurua beharrezkoa denean (s.k.) eta erabiltzen den alomorfoa erakusten dira).

3. taula

Alomorfoen erabilera *-tu/-du* amaierako partizipioen azken aurreko silaba koden eta partizipioen silaba kopuruen arabera

Koda	Amaiera	s.k.	Alomorfoa	Adibidea
s	-tu		-ten	aistuten
Ø/n/r/l	-tu/-du	2 silaba	-ten -tzean/-txean	salduten saltzean/saltxean
Ø/n/r/l	-tu/-du	3 silaba	-ten -tan	aginduten agintan/eskatan

Aztertzen ari garen kasu honetan, bi eta hiru silabako *-tu/-du* amaierako partizipioekin nahikoa da alomorfoak kontuan hartzea; izan ere, alomorfo bat edo beste aukeratzeak inplikatzan du arau fonologikoa betetzea edo ez, hots, *-ten* erabiliz gero partizipioaren *-tu/-du* ez dira ezabatzen. 4. taulan inplikazio horiek adierazten dira.

4. taula

Alomorfoen erabilera eta arau fonologikoen inplikazioak

Amaiera	s.k.	Alomorfoa
-tu/-du	2 silaba	-tzean/-txean → -tu/-du > Ø
-tu/-du	3 silaba	-tan → -tu/-du > Ø

⁴ Datuen azterketaren atalean alomorfo bien hedadura erakutsiko da.

4. Datuen azterketa kuantitatiboa

Jaso ditugun 35 partizipioetatik 20 (% 57,14) informatzaile guztiek berdin erabiltzen dituzte eta beste 15ak dira aldaketak eduki dituztenak (% 42,86).

Aldaketarik gabe informatzaile guztiek berdin erabiltzen dituzten aspektu ez-perfektuak 5. taulan adierazten dira partizipioen arabera. Taulan adibide batzuk baino ez ditugu paratu, baina denak berdin erabiltzen dira salbuespenik gabe.

5. taula

Informatzaile guztiek berdin erabiltzen dituzten aspektu ez-perfektuen adibideak partizipioaren arabera

Amaiera	Partizipioa	Ez-perfektua
-a	atara, bota	ataraten, botaten
-o	ito, yo	itoten, yoten
-e	erre, gorde	erretan, gordetan
herskaria + i	busti	bustiten
frikaria, sudurkaria, dardarkaria + i	ekarri, ipini	ekarten, ipinten
-n	emon	emoten
-au/-eu	akabau/akabeu	akabetan
frikaria + tu	aistu	aistuten

Aldaketak gertatzen dira bi eta hiru silabako *-tu/-du* gainerako partizipioekin. Lehenago adierazi den bezala, silaba bikoak direnean, *-ten*, *-tzean* eta *-txean* alomorfoak har ditzakete eta hiru silabakoak direnean *-ten* eta *-tan*. Bestalde, *iz* amaitutako partizipioek azken silabaren hasieran afrikatua daukatenean ere aldaketak gertatzen dira. Jarraian datuen azterketa hiru multzo horien arabera banatuta aurkeztuko dugu.

6. taula

Hiru silabako *-tu/-du* amaierako partizipioekin erabiltzen diren *-ten* eta *-tan* alomorfoen banaketa eta agerpen probabilitateak

Informatzailea	-ten	-tan
N01	0	1
N02	0	1
N03	0,667	0,333
N04	0,556	0,444
N05	1	0
M01	0,778	0,222
M02	0	1
M03	0	1
M04	0,556	0,444
M05	0,222	0,778

Hiru silabako *-tu/-du* amaierako partizipioekin erabiltzen diren *-ten* eta *-tan* alomorfoen banaketa eta agerpen probabilitateak erakusten dira 6. taulan.⁵ Bertan ikusten den moduan *-tan* gehiagotan erabiltzen da mutilen artean (batezbestekoa: 0,689; desbideraketa estandarra: 0,346) nesken artean baino (batezbestekoa: 0,555; desbideraketa estandarra: 0,438); aldea ez da estatistikoki esanguratsua. Medianek alde handiagoa erakusten dute, mutilena 0,778 da eta neskena 0,444.

Silaba biko *-tu/-du* amaierako partizipioekin hiru alomorfo erabiltzen dira *-ten*, *-tzean* eta *-txean*; 7. taulan bakoitzaren agerpen probabilitateak erakusten dira informatzaileen generoaren arabera.

7. taula

Silaba biko *-tu/-du* amaierako partizipioekin erabiltzen diren hiru alomorfoen (*-ten*, *-tzean* eta *-txean*) banaketa eta agerpen probabilitateak

Informatzailea	-ten	-tzean	-txean
N01	0	1	0
N02	0,2	0,8	0
N03	1	0	0
N04	0	1	0
N05	0,5	0,5	0
M01	1	0	0
M02	0,75	0	0,25
M03	0	0	1
M04	1	0	0
M05	0	0	1

Taulan erakusten den bezala, *-ten* alomorfoa neskek eta mutilek erabiltzen dute; *-tzean*, ostera, neskek erabiltzen dute; eta *-txean* mutilek. Hori gertatzen da inbentario fonologikoan neskek afrikatu laminarra [tʃ] erabiltzen dutelako eta mutilek afrikatu sabai aurrekoa [tʃ̥] (Gaminde, Eguskiza, Iglesias & Unamuno 2017). *-ten* alomorfoaren agerpen probabilitate orokorra 0,445 da; nesken artean 0,34 eta mutilen artean 0,55 (aldea ez da estatistikoki esanguratsua). Nesken *-tzean* alomorfoaren agerpen probabilitatea 0,66 da eta mutilen *-txean* alomorfoarena 0,563.

Azken silabaren hasieran afrikatua dagoen kasuetan, sarreran ikusi dugun bezala, aukera bi agertzen dira, batean *i* galtzen da eta bestean ez. *i* galtzen ez denean *-ten* alomorfoa zuzenean eranstean zaio partizipioari. *i* galtzen bada, afrikatua frikari bihurtzen da. Lehen aukera agertzeko probabilitatea 0,8 da eta bigarrena agertzeko 0,2. Neskek beti erabiltzen dute lehen aukera eta mutilen artean agertzen dira aldeak; lehen aukera agertzeko probabilitatea 0,6 da eta bigarrena agertzeko 0,4. Joera nagusi

⁵ Alomorfo baten agertzeko probabilitatearen balioa 0 denean, agertu ez dela adierazten du. Era berean, alomorfo baten probabilitatea 1 denean, hori baino ez dela agertu adierazten du. Tareko probabilitateetan, zenbat eta gehiago aldendu Otik eta gertuago egon 1etik orduan eta agerpen probabilitate altuagoa dauka alomorfoak (Bully 2017).

sia *yansten* eta *isten* egiteko bada ere, badago mutil bat talde honetatik guztiz aldetzen dena *yantziten* eta *ixiten* egiten duelako.

5. Informatzaileen sailkapena

Atal honetan azterketa linguistikoaren eta azterketa kuantitatiboaren datuak erabilita informatzaileen sailkapenak egingo ditugu hiru metodo erabilita.

Erabiliko dugun lehen metodoa multzokatze azterketa hierarkikoa da. Teknika hau sailkatzailea da eta beronen helburu nagusia da elementu batzuk multzokatzea talde homogeenotan, euren artean dauzkaten antzekotasunetan eta desberdintasunetan oinarrituta. Oso garrantzitsua da ulertzea teknika deskribatzailea dela eta berak ematen dituen multzoak dakigunarekin eta teknika kualitatiboekin eta geografikoekin erkatu behar direla (De la Fuente 2011). Teknika honen xehetasunak Gaminde *et al.* (2017) lanean ematen dira. Hemen metodo hau erabiltzeko datu-matrize bat egiten da lehenengo eta behin. Aditz bakoitzeko egin daitezkeen aukera guztiak paratzen dira eta informatzaile bakoitzak erabili duena "1" en bidez kodetzen da eta gainerakoetan "0" erabiltzen da (1. irudian matrizearen zati bat erakusten da). Matrizea eraikitzean datu dikotomikoak erabiltzen badira, aldaki guztiak maila berean jartzen dira.

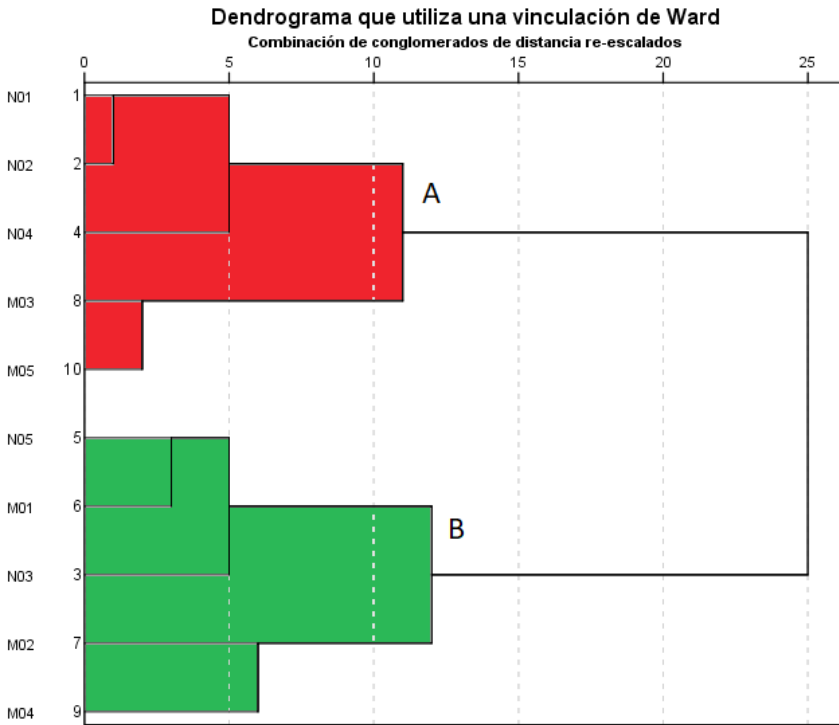
Lekukoa	berotan	berotuten	garbitan	garbituten	eskatan	eskatuten	agintan	aginduten
N01	1	0	1	0	1	0	1	0
N02	1	0	1	0	1	0	1	0
N03	0	1	1	0	0	1	0	1
N04	0	1	1	0	0	1	1	0
N05	0	1	0	1	0	1	0	1
M01	1	0	0	1	0	1	0	1
M02	1	0	1	0	1	0	1	0
M03	1	0	1	0	1	0	1	0
M04	1	0	1	0	1	0	1	0
M05	1	0	1	0	0	1	1	0

1. irudia

Multzokatze hierarkikoa egiteko matrize dikotomikoa

Informatzaileen sailkapena egiteko hurrengo urratsa informatzaileen arteko distantzia matrizea kalkulatzeko da (lehenengo teknika honetan eta baita gainontzekoetan ere), gure azterketa hau burutzeko distantzia euklidear karratua erabili dugu. Azkenik, multzoak sortzen dira eta horretarako, *Ward* izeneko algoritmoa aukeratu dugu. Programa baten bidez multzokatzea automatikoki egiten da eta irudikapen grafikoa lor daiteke 2. irudian erakusten den dendrograman. Bertan ikus daitezkeen bezala, A multzoan hiru neska eta mutil bi kokatzen dira eta B multzoan alderantziz neska bi eta hiru mutil.

Dimentsio anizkun eskalak (DAE) objektu edo kasuen arteko distantzia neurrien multzoaren egitura bilatzen du. Hau lortzen da behaketei egongune zehatzak emanaz dimentsio biko edo hiruko espazio kontzeptual batean (hemen dimentsio bikoa erabiliko dugu); horrela bada, espazioko puntuen arteko distantziak erlacionatuta daude objektuen edo kasuen arteko berdintasunekin eta desberdintasunekin. Beraz, helburua izaten da objektuen arteko distantziak dimentsio anizkun espazioan proiektatzea (Pérez 2005).

2. irudia

Informatzaile sailkapen orokorra erabili diren ezaugarri guztien arabera

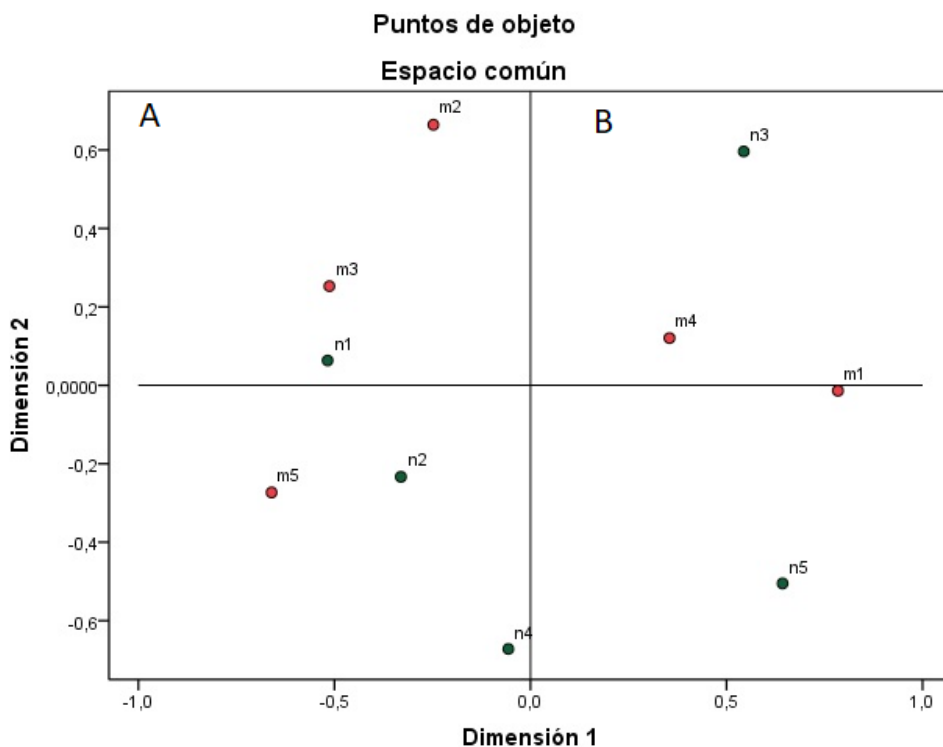
Bigarren teknika hau aplikatzeko, arteragokoan erabili ditugun “1”en ordeztu bakoitzari dagokien agerpen probabilitatea esleitu diogu, 3. irudian ikus daitekeen bezala.

N01	N02	N03	N04	N05	M01	M02	M03	M04	M05
0,7	0,7	0	0	0	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
0	0	0,3	0,3	0,3	0	0	0	0	0
0,8	0,8	0,8	0,8	0	0	0,8	0,8	0,8	0,8
0	0	0	0	0,2	0,2	0	0	0	0
0,5	0,5	0	0	0	0	0,5	0,5	0,5	0
0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0	0	0,5
0,7	0,7	0	0,7	0	0	0,7	0,7	0,7	0,7
0	0	0,3	0	0,3	0,3	0	0	0	0
0,5	0,5	0	0	0	0	0,5	0,5	0	0,5
0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0	0,5	0
0,6	0,6	0,6	0	0	0	0,6	0,6	0	0,6
0	0	0	0,4	0,4	0,4	0	0	0,4	0
0,5	0	0,5	0	0	0,5	0,5	0,5	0	0
0	0,5	0	0,5	0,5	0	0	0	0,5	0,5

3. irudia

Dimensio anizkun eskala egiteko matrizearen zatia

Gure hemengo datuen dimentsio anizkun eskalaren azterketa egiten badugu, 4. irudiko dispersio grafikoa lortzen dugu; bertan ikus daitekeen bezala informatzaileak nahikoa nahasirik agertzen dira, espazioan zehar sakabanaturik.

4. irudia

Informatzaileen banaketa lau dimentsio anizkun azterketaren arabera

Hemen lortu ditugun emaitzak multzokatze hierarkikoaren bidez lortu ditugunekin alderatzen baditugu, ikus dezakegu bigarren azterketa honetan, A multzoan sei informatzaile agertu direla eta B multzoan lau. Aurreko azterketan multzo bakoitzean bosna informatzaile agertu dira. M02 informatzailea da oraingo honetan B multzoan agertu ordez A multzoan sailkatu dena.

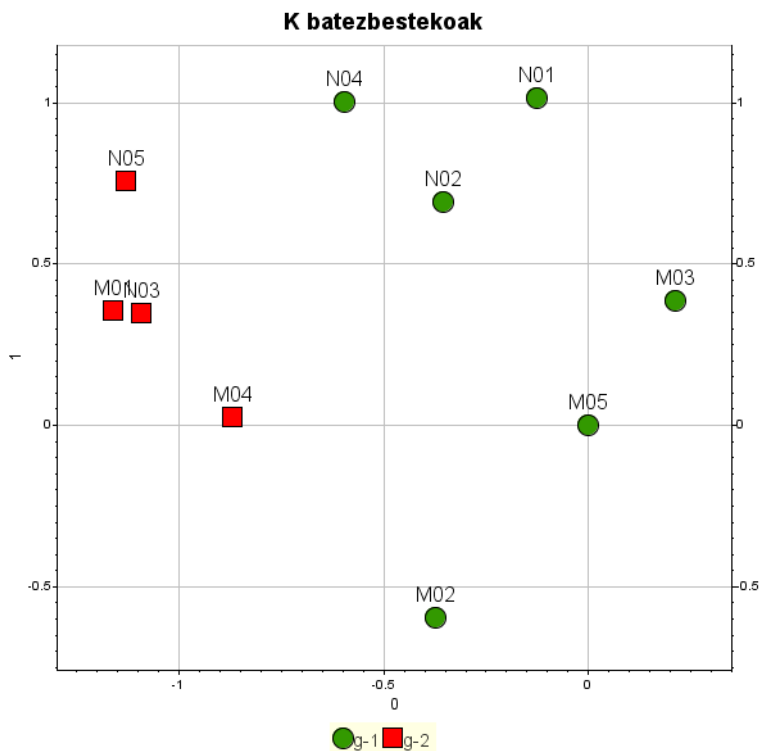
Informatzaileak sailkatzeko erabiliko dugun hirugarren metodoa K-batezbestekoen multzokatzea da. Teknika hau erabiltzeko logika lausoaren (*fuzzy logic/lógica difusa*) hatsarreetan oinarrituko gara. Horretarako, datu-matrizea eraiki dugu eta aldatzen diren alomorfoen arabera informatzaile bakoitzari [0 1] heinaren arteko balioa esleitu zaio izan dituen agerpen kopuruen arabera. 5. irudian matrizea erakusten da.

Lekukoa	tan	ten	tzean	txean	ten	iten	ten
N01	1	0	1	0	0	0	1
N02	1	0	0,8	0	0,2	0	1
N03	0,333	0,667	0	0	1	0	1
N04	0,444	0,556	1	0	0	0	1
N05	0	1	0,5	0	0,5	0	1
M01	0,222	0,778	0	0	1	0	1
M02	1	0	0	0,25	0,75	1	0
M03	1	0	0	1	0	0	1
M04	0,444	0,556	0	0	1	0,5	0,5
M05	0,778	0,222	0	1	0	0,5	0,5

5. irudia

K-batezbestekoen multzokatze azterketa egiteko erabili den datu-matrizea

Matrizearen datuen bidez K-batezbestekoen azterketa egin dugu informatzaileak multzo bitan sailkatuta. 6. irudian sortutako dispertsio grafikoa erakusten da.

6. irudia

Informatzaileen sailkapena dispertsio grafikoen bidez K-batezbestekoen metodoan oinarrituta multzo bi erabilia

8. taulan informatzaile bakoitzaren multzoa eta distantziak adierazten dira K-batezbestekoen metodoaren bidez informatzaileen sailkapena multzo bitan eginda.

8. taula

Informatzaileen sailkapena K-batezbestekoen metodoen bidez eginda, multzo bi erabilia

Informatzailea	Multzoa	Distantzia
N01	A	0,903
N02	A	0,728
N03	A	0,856
N04	A	0,694
N05	A	0,829
M01	A	0,930
M02	B	0,642
M03	A	1,214
M04	B	0,761
M05	B	0,860

Azterketa honen emaitzak ikusita, aldaketa nabarmena agertzen zaigu aurrekoen aldean, oraingo honetan hiru mutilek osatzen dute aparteko multzoa eta hau da azaleratu zaigun azpiko egitura. Egia da multzoen arteko distantziak ez direna oso handiak, baina mutil batzuek multzoa osatzen dutela erakusten dute eta gainerakoengandik aldentzen direla.

6. Emaitzen eztabaida

Ikusi berri dugun bezala, metodoen arabera emaitzak ez datoz bat. 9. taulan informatzaileen banaketa erakusten da multzokatze hierarkikoaren (1), dimensio anizkun eskalaren (2) eta K-batezbestekoen (3) metodoen arabera.

9. taula

Informatzaileen sailkapena metodo bakoitzaren arabera

Metodoa	A multzoa	B multzoa
(1)	N01, N02, N04, M03, M05	N03, N05, M01, M02, M04
(2)	N01, N02, N04, M02, M03, M05	N03, N05, M01, M04
(3)	N01, N02, N03, N04, N05, M01, M03	M02, M04, M05

Lehenengo metodoa datu-matrize dikotomikoan oinarrituta aplikatu da eta dendrograma izan da emaitza. Multzo bi agertu zaizkigu, A eta B multzoak. Bakoitzean bosna informatzaile agertu dira. A multzoan hiru neska eta mutil bi eta B multzoan alderantzizkoa, neska bi eta hiru mutil.

Bigarren metodoan, bakoitzari agerpen probabilitateak esleituta sortu da matrizea eta horretan oinarrituta dimentsio anizkun eskalaren teknika aplikatu da. Sor-tutako dispersio grafikoan ikusi da A multzoan sei informatzaile sailkatu direla eta B multzoan lau. Aurrekoarekin alderatuta egon den aldaketa M02 informatzailearen multzo aldaketa izan da. Horrela bada, A multzoan hiru neska eta hiru mutil sailkatu dira eta B multzoan neska bi eta mutil bi.

Azkenik, hirugarren metodoan, K-batezbestekoenean, multzo bi sortarazi dira. Metodo hau aplikatzeko, oinarrian erabili dugun matrizean aldatzen diren alomorfoen arabera informatzaile bakoitzari $[0 \ 1]$ heinaren arteko balioa esleitu zaio izan di-tuen agerpen kopuruen arabera. Lortutako dispersio grafikoan, A multzoan zazpi in-formatzaile sailkatu dira eta B multzoan hiru. A multzokoak neska guztiak eta mutil bi izan dira eta B multzokoak hiru mutil.

Gure lanaren helburuak bete direlako ustea dugu. Izan ere, Igorreko hiztun gaz-teek aspektu ez-perfektua egiteko erabiltzen dituzten arau morfo-fonologikoen des-kripzio linguistikoak deskribatu ditugu eta horiek baliatu ditugu informatzaileak sailkatzeko hiru metodo kuantitatibo ezberdin erabilita. Horien oinarrian egon di-ren matrizeak ere ezberdinak izan dira. Hemen erakutsi dugun moduan, abiapuntu-tzat datu berberak erabili arren, oinarrian osatutako datu-matrizeen kodetzeek eta sailkatze teknika ezberdinak erabiltzeak emaitza ezberdinak eragiten dituzte. Hor-taz, garrantzitsua da erabaki zuzenak hartzea, horretarako, ikertzaileak darabiltzan datuak ezagutzea beharrezkoa da, bai eta hartutako hautu metodologikoak justifika-tzea ere.

Beste lan batzuetan erakutsi dugun moduan (Eguskiza *et al.* 2017; Gaminde *et al.* 2017), uste dugu datu gordinak erabili beharrean, harago joan behar dela eta ezin gera gaitzkeela datuen kodetze dikotomikoetan oinarritutako analisien emaitzekin. Hori dela eta, defendatzen dugu, hiru metodoetatik zehatzena logika lausoaren ha-tsarreetan oinarritzen dena dela, hots, K-batezbestekoen multzokatzea. Izan ere, mul-tzoen araberrako distantziak kontuan hartzen ditu eta horiek matematikoki zehazteko aukera ematen du, gainerako biek ez bezala. Gainera, oinarrian osatu den datu-matri-zean informatzaile bakoitzari aldatzen diren alomorfoen araberrako $[0 \ 1]$ heinaren ba-lioak esleitu zaizkio. Eta horrek datu dikotomikoetatik urrunduz, zehaztasun gehiago jasotzen ditu eta analisiak eta emaitzak zehatzagoak dira.

Kontuan hartu behar da, bestalde, metodo hauek ez dutela inferentziarik egiten, aukeratzen diren distantzien eta multzokatze metodoen araberr emaitza desberdinak lortzen dira eta ikertzaileak erabaki behar du zein den bere datuak ondoen deskriba-tzen dituen.

7. Ondorioak

Azken atal honetan datuen azterketan lortu ditugun ondoriorik nabarmenenak la-burbiltzen ahaleginduko gara.

Lehenengo eta behin esan behar da aldakortasuna gertatzen dela aukeratutako partizipio guztien % 42,86an; beraz, homogeneotasun eza agerian geratzen da.

Aldaketa nagusiak hiru partizipio multzotan gertatzen ari dira eta hiru alomorfo-ren erabilerari eragiten diote eta beste kasu batean arau fonologikoei.

Hiru silabako *-tul-du* amaierako partizipioekin *-tan* morfemaren orde *-ten* erabiltzen da partizipioari zuzenean erantsita gero eta gehiagotan, honetan neskak berrizalegoak dira mutilak baino.

Silaba biko *-tul-du* amaierako partizipioekin neskek *-tzean* erabiltzen dute eta mutilek *-txean*; honetan ere analogiaz *-ten* hasi da nagusitzen informatzaile batzuen artean; hemen mutilak berrizalegoak dira neskak baino.

-tzi edo *-txi* daukaten partizipioekin *yantziten* eta *itxiten* agertu arren, joera nagusia *yansten* eta *isten* erabiltzea da berau euskara estandarraren eraginez gertatzen dela pentsa daiteke; *yantziten* eta *itxiten* modukoak mutilek baizik ez dituzte erabiltzen. *yansten* eta *isten* moldeek berriagoak diruditela esan dugu 3. atalean, *yantziten* eta *itxiten* baino. Etorkizunean hemen planteatutako susmo hori ikertzeari eta argitzeari interesgarri deritzogu.

Orokorrean genero aldagaia ez da estatistikoki esanguratsua; ikusi dugu *-tz/-tx* beizketa ezak eragina duela eta hemen garrantzia eman zaio bereizkuntza honi, horregatik neska batzuek *-tzean* alomorfoa erabiltzen dute eta mutil batzuek *-txean*. Era berean *-txi/-tzi* amaierako partizipioekin neska guztiek eta mutil batzuek *-sten* erabiltzen dute, *-tziten/-txiten* mutil batzuek baino ez dituzte erabiltzen. Hala ere, informatzaileen sailkapena K-batezbestekoen teknikaren bidez egiten dugunean hiru mutil agertzen dira multzo bereizi batean; honek zalantza barik generoaren bidezko bereizkuntzarako dagoen joera nabarmena islatzen du.

Ondorioz, metodo kuantitatibo objektiboek dakartzaten aukera ezberdinak agerian utzi dira. Horien kasuan ere, ikertzailea ezinbestekoa da teknika bat edo beste aukeratzeko orduan. Behin honezkero, datu-matrize zehatzenetan oinarritzearen beharra aldarrikatu nahi dugu azterketa linguistikoak eginda. Lan honetan, erakutsi dugu hirugarren teknika dela emaitzarik zehatzenak ematen dituen. Erakutsi dugu bidenabar, matematika malgua dela eta emaitzak errepresentatzeko aukera handiak eskaintzen dituela.

Bibliografia

- Apalauza, Amaia. 2010. *Nafarroako Ipar-Mendebaleko Hizkeren Egitura Geolinguistikoa*. Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesia.
- Aurrekoetxea, Gotzon. 1992. Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa. *Uztaro* 5. 59-109.
- Aurrekoetxea, Gotzon. 1995. *Bizkaieraren egituraketa geolinguistikoa*. Leioa: UPV/EHU.
- Aurrekoetxea, Gotzon. 2003. Euskalkiak estandarraren uholdepean (Arratiako kasua). In *Ahozkotasuna aztergai*, 167-177. Bilbo: Mendebalde Kultur Elkarte. [http://mendebalde.eus/jardunaldiak/2003/Euskalkiak%20estandarraren%20uholdepean%20\(arratiako%20kasua\).pdf](http://mendebalde.eus/jardunaldiak/2003/Euskalkiak%20estandarraren%20uholdepean%20(arratiako%20kasua).pdf) (2018/05/23).
- Aurrekoetxea, Gotzon. 2004. Estandar eta dialektoen arteko bateratze-joerak, ikuspuntu teorikotik begirada bat. *Uztaro* 50. 45-57.
- Aurrekoetxea, Gotzon. 2005. Nafarroako euskararen sailkapenaz. In Pilartxo Etcheberria & Henrike Knörr (arg.), *Nerekin yaió nun. Txillardegiri omenaldia*, 109-124. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Aurrekoetxea, Gotzon. 2008. Bariazio soziolinguistikoa Dimako euskararen. *Euskalingua* 12. 17-26. <http://mendebalde.eus/euskalinguak/Euskalingua%2012/Bariazio%20soziolinguistikoa%20dimako%20euskararen.pdf> (2018/04/17).

- Aurrekoetxea, Gotzon. 2009. Bariazio sinkronikoa aztertzeko metodologia(k). *Lapurdum* 13. 43-59.
- Aurrekoetxea, Gotzon. 2016. Distantzia geografikoaren eta hizkuntza distantziaren arteko korrelazioa. In Gotzon Aurrekoetxea, Jesus Mari Makazaga & Paxi Salaberri (arg.), *Hire bordatxoan: Txipi Ormaetxea omenduz*, 53-72. Bilbo: UPV/EHU.
- Aurrekoetxea, Gotzon, Iñaki Gaminde, Leire Gandarias & Aitor Iglesias. 2014. Prosodic variation in the Basque language: intonational areas. In Ana Díaz-Negrillo & Javier Díaz Pérez (arg.), *Specialisation and variation in language corpora*, 35-51. Berna: International Academic Publishers.
- Aurrekoetxea, Gotzon, Leire Gandarias, Iñaki Gaminde & Aitor Iglesias. 2014. Variación prosódica en vasco: áreas acentuales. In Yolanda Congosto, María Luisa Montero & Antonio Salvador (arg.), *Fonética experimental, educación superior e investigación*, 11-28. Madril: Arco Libros.
- Aurrekoetxea, Gotzon & Jose Luis Ormaetxea. 2006. Euskararen Atlas Sozio-Geolinguitikoa ikerketa proiektua. *Euskalingua* 9. 157-163.
- Aurrekoetxea, Gotzon & Jose Luis Ormaetxea (arg.). 2010. *Tools for linguistic variation*. Bilbo: UPV/EHU. <http://mendebalde.eus/euskalingua/Euskalingua%209/%22euskararen%20atlas%20sozio-geolinguitikoa%22%20ikerketa-proiektua.pdf> (2018/02/13).
- Beckner, Clay, Richard Blythe, Joan Bybee, Morten H. Christiansen, William Croft, Nick C. Ellis, John Holland, Jinyun Ke, Diane Larsen-Freeman & Tom Schoenemann. 2011. La lengua es un sistema adaptativo complejo. *Lingüística en la Red* 9. 1-25. http://www.linred.es/articulos_pdf/LR_articulo_04092011.pdf (2018/07/20).
- Bully, Paola. 2017. *Análisis de datos con SPSS: nivel medio*. Leioa: UPV/EHU (“Análisis de Datos con SPSS” ikastaroaren apunte argitaragabeak).
- Clua, Esteve, Aitor Iglesias, Iker Usobiaga & Miquel Salicrú. 2017. Nola identifikatu ezauzgarri esanguratsuenak bariazio dialektalean: DiaTech nabarmentzeko aukera. In Aitor Iglesias & Ariane Ensunza (arg.), *Gotzon Aurrekoetxea lagunarterik hara*, 25-34. Bilbo: UPV/EHU.
- de la Fuente, Santiago. 2011. *Análisis conglomerados*. Madril: Universidad Autónoma de Madrid.
- Eguskiza, Naia. 2019. *Hizkuntza aldakortasun geo-soziolinguitikoa Arratian*. Leioa: UPV/EHUko doktore tesia.
- Eguskiza, Naia, Irati de Pablo & Iñaki Gaminde. 2017. Hizkuntz hizkeren sailkapena metodo kuantitatiboan bidez. In Cristina Arriaga & Asier Romero (arg.), *XXIV. Psikodidaktikako ikerkuntza jardunaldiak*, 403-416. Bilbo: UPV/EHU.
- Eguskiza, Naia, Lorea Unamuno & Aitor Iglesias. 2018. Hizkuntza-bariazioa Igorreko hizkeran. In Aintzane Etxebarría, Aitor Iglesias, Hiart Legarra & Asier Romero (arg.), *Traineru bete lagun*, 387-396. Bilbo: UPV/EHU.
- Ellis, Nick C. 2011. The emergence of language as a complex adaptive system. In James Simpson (arg.), *Routledge Handbook of Applied Linguistics*, 666-679. Londres: Routledge.
- Ensunza, Ariane. 2015. *Busturialdeko euskararen hizkuntza-aldakortasuna denboran eta espazioan*. Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesia.
- Etxebarría, Aintzane, Iñaki Gaminde, Ander Olalde & Ursua Gaminde. 2016. Hizkuntza aldakortasuna Larrabetzuko aditz morfologian. In Aitor Iglesias, Asier Romero & Ariane

- Ensunza (arg.), *Linguistic variation in the Basque language and education – II / Euskararen bariazioa eta bariazioaren irakaskuntza – II*, 104-119. Bilbo: UPV/EHU. https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pasa_pdf.asp?File=UHPDF164658 (2018/06/03).
- Gaminde, Iñaki. 2002. Bizkaiko euskararen ezaugarri fonologiko batzuen inguruan. *Euskalingua* 1. 1-14. <http://mendebalde.eus/euskalinguak/Euskalingua%201/Bizkaiko%20euskararen%20ezaugarri%20fonologikoak.pdf> (2018/09/29).
- Gaminde, Iñaki. 2007. *Bizkaian zehar: euskararen ikuspegi orokorra*. Bilbo: Mendebalde Kultura Alkartea & Bizkaiko Foru Aldundia.
- Gaminde, Iñaki. 2010. *Bizkaiko gazteen prosodiaz: euskaraz eta gaztelaniaz*. Bilbo: Mendebalde Kultura Alkartea & Bizkaiko Foru Aldundia.
- Gaminde, Iñaki, Aintzane Etxebarria, Naia Eguskiza, Asier Romero & Lorea Unamuno. 2016. Lexikoaren bariazioa eta multzokatze-azterketa. *Euskalingua* 28. 19-32. <http://mendebalde.eus/euskalinguak/Euskalingua%2028/Lexikoaren%20bariazioa%20eta%20multzokatze-azterketa.pdf> (2018/06/04).
- Gaminde, Iñaki, Asier Romero, Hiart Legarra. 2012. *Gramatika eta hizkuntza bariazioa Bermeon*. Bermeo: Bermeoko Udala.
- Gaminde, Iñaki, Asier Romero, Aintzane Etxebarria & Naia Eguskiza. 2016. Bizkaiko aditz laguntzaileen bilakaeraren azterketaz. In Aitor Iglesias, Asier Romero & Ariane Ensunza (arg.), *Linguistic variation in the Basque language and education – II / Euskararen bariazioa eta bariazioaren irakaskuntza – II*, 120-141. Bilbo: UPV/EHU. https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pasa_pdf.asp?File=UHPDF164658 (2018/06/03).
- Gaminde, Iñaki, Naia Eguskiza, Asier Romero & Aintzane Etxebarria. 2017. Informatzaileen sailkapenerako arazo metodologiko batzuen gainean. In Lorea Unamuno, Asier Romero, Aintzane Etxebarria & Aitor Iglesias (arg.), *Linguistic variation in the Basque language and education – III / Euskararen bariazioa eta bariazioaren irakaskuntza – III*, 29-42. Bilbo: UPV/EHU. https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pasa_pdf.asp?File=UHPDF187987 (2018/10/16).
- Gaminde, Iñaki, Naia Eguskiza, Aitor Iglesias & Lorea Unamuno. 2017. Sexuaren eragina Igorreko afrikatu bizkarkarien tasun akustikoetan. *Euskalingua* 30. 6-12. <http://mendebalde.eus/euskalinguak/Euskalingua%2030/Sexuaren%20eragina%20Igorreko%20afrikatu%20bizkarkarien%20tasun%20akustikoetan.pdf> (2018/10/16).
- Gell-Mann, Murray. 1994. *El quark y el jaguar: Aventuras en lo simple y lo complejo*. Bartzelona: Tusquets.
- Iglesias, Aitor. 2014. *Igorreko hizkeraren azterketa dialektologikoa*. Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesia.
- Iglesias, Aitor, Naia Eguskiza, Iñaki Gaminde & Lorea Unamuno. 2017. Igorreko azentuaren korrelatu akustikoez. In Aitor Iglesias, Asier Romero, Aintzane Etxebarria & Lorea Unamuno (arg.), *Linguistic variation in the Basque language and education – III / Euskararen bariazioa eta bariazioaren irakaskuntza – III*, 73-86. Bilbo: UPV/EHU. https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pasa_pdf.asp?File=UHPDF187987 (2018/10/16).
- Léonard, Jean Léo, Els Heinsalu, Marco Patriarca, & Pierre Darlu. 2015. Modeling regional variation from EAS: Complexity and communal aggregates. In Gotzon Aurrekoetxea, Asier Romero & Aintzane Etxebarria (arg.), *Linguistic variation in the Basque language and education – I / Euskararen bariazioa eta bariazioaren irakaskuntza – I*, 73-86. Bilbo: UPV/EHU. https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pasa_pdf.asp?File=UHPDF152784 (2018/10/16).

- López García, Pedro & Denisse Argote. 2009. Lógica difusa: un método de clasificación de materiales arqueológicos. *Arqueología* 40. 96-114.
- López Rivera, Juan José. 2013. Aplicación del marco de los sistemas complejos adaptativos a un modelo de variación lingüística. *Moenia* 19. 5-24.
- Lujanbio, Oihana. 2016. *Hizkuntza-aldakortasuna euskaran. Nafarroa ipar-mendebaldeko bi udalerritan egindako azterketa*. Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesia.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2008. *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva*. Barcelona: Ediciones Península.
- Pérez López, César. 2005. *Métodos estadísticos avanzados con SPSS*. Madrid: Thomson.
- Zuazo, Koldo. 2017. *Mendebaleko euskara*. Donostia: Elkar.

Euskararen lerrokadura ergatiboaren sorreraz¹

On the rise of the ergative alignment of Basque

Mikel Martínez Areta*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this paper, the rise of the ergative morphological alignment of Basque is discussed. The process which caused this rise is to be located before Aquitanian and the beginning of the contact with Latin, at some point of Proto-Basque.

Following Trask's (1977) proposal, it will be assumed that, since the initial slot of all the finite verbs of present conjugations and many of the past/irrealis conjugations is occupied by a P (= Patient) marker, an application of Givón's principle according to which "today's morphology is yesterday's syntax" (e.g. *nator* 'I come' < **ni da-tor*) should lead to the logical conclusion that these transitive finite verbs come from passive predicates (e.g. *nakus* '(s)he sees me' < **ni da-kus* 'I am seen').

The previous postulate can also provide an explanation for some classical problems, both morphological and syntactic, of Basque linguistics, such as the split ergativity, the rise of the ergative marker *-k* in the noun-declension, the rise of the agreement markers of non-pronominal origin *-t* and *-k*, and the drift AVO > AOV in the order of constituents.

KEYWORDS: ergativity, Basque verbal morphology, agent/patient salience, mood-prominent languages, topic-prominent languages.

¹ Lan hau hiru ikerketa-proiekturen esparruan egin da: 1) Espainiako Ekonomia eta Lehiakortasun Ministerioak finantzatzen duen eta Blanca Urgell ikertzaile nagusi duen *Monumenta Linguae Vasconum 5: Periodización y cronología (MLV5)*, FFI2016-76032-P; 2) Eusko Jaurlaritzak finantzatzen duen eta Joaquín Gorrochategui ikertzaile nagusi duen *Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada (HMLV-LHC)*, IT 1344-19; eta 3) Euskal Herriko Unibertsitateak finantzatzen duen eta Myriam Uribe-Etxebarria ikertzaile nagusi duen *Hizkuntzalaritza Teorikoa eta Diakronikoa: Gramatika Unibertsala, Hizkuntza Indoeuroparrak eta Euskara (HiTeDi)*, UFI11-14. Bihoazkie nire eskerrak bi berrikusle anonimoei, testuaren irakurketa arretatsuatik eta beren iruzkin estilistiko zein edukien aldetikoengatik.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Mikel Martínez Areta. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila. Letren Fakultatea. UPV/EHU (Vitoria-Gasteiz) – josemiguel.martinez@ehu.eus

Nola aipatu / How to cite: Martínez Areta, Mikel (2021). «Euskararen lerrokadura ergatiboaren sorreraz». *ASJU*, 53 (1-2), 183-223. (<https://doi.org/10.1387/asju.22416>).

Jasoa/Received: 2019-09-27; Onartua/Accepted: 2020-01-09.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 (UPV/EHU) «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

LABURPENA: *Lan honetan, euskararen lerrokadura morfologiko ergatiboaren sorrera ikertzen da. Hau eragin zuen prozesua akitaniera eta latinarekiko kontaktuaren hasiera baino lehenago kokatu behar dugu, aitzineuskararen uneren batean.*

*Trask-en (1977) proposamenari jarraikiz, onartuko da orainaldiko joskeretako eta lehenaldi/irrealiseko joskera askotako aditz jokatu iragankorren hasierako slot-a P-ak (= Patient) okupatzen duenez, "today's morphology is yesterday's syntax" Givón-en printzipioa (adib. nator < *ni da-tor) aplikatuz aditz jokatu iragankorrok predikatu pasiboetatik datozela (adib. nakus 'nakusa' < *ni da -kus 'ni ikusia naiz').*

Aurrekoa onartzeak euskal hizkuntzalaritzaren arazo morfologiko eta sintaktiko klasiko batzuei konponbide bat eskain diezaieke, hala nola ergatibitate hautsia, izen-deklinabideko -k marka ergatiboaren sorrera, jatorri ez-izenordainezkoko -t eta -k komunztadura marken sorrera, eta aditu gehienek onarturiko AVO > AOV osagai-burrenkeraren aldaketa.

HITZ GAKOAK: *ergatibitatea, euskal aditz morfologia, egilearen/jasailearen salientzia, modu-goraguneko hizkuntzak, topiko-goraguneko hizkuntzak.*

1. Sarrera

Lan honetan euskararen aditz jokatuaren sorreraren arazoak sintetizatuko ditut, eta hipotesi berri bat proposatuko. Honen muina Martínez Areta (2013)-n aurkeztu zen, baina orain zabalduko dut, eta hainbat xehetasunetan sartuko naiz. Euskalaritza diakronikoan, hau gai klasiko bat dugu, eta halaberrez estu-lotuta dago euskararen ezaugarri buruzko gainerako eztabaidekin, batik bat hitzen eta osagaien hurrenkerekin, eta lerrokadura morfologiko ergatiboarekin (hortik lanaren izenburua). Hartara, hauetarako garapena eta jatorriaren azalpen bat ere eskainiko da.

Dakikegunez, 70eko hamarkadatik garatu den ikerketan, erlazio gramatikalei buruzko bibliografian rol semantiko nagusien laburdurak honela irudikatu dira: P = Patient (edo Jasaile), S = Intransitive Subject (edo Subjektu Irangaitz), A = Agent (edo Egilea). Hauxek dira muinezko argumentuak (“core-arguments”), aditz jokatuaren errazenez pertsona-komunztadura eragiten dutenak, eta hortaz garrantzitsuenak erlazio gramatikalak eta ergatibitatea aztertzeke.² Haietaz gain, R = Recipient ere badugu, baina hau nolabait ez da aurreko hirurak bezain argumentu muinezkoa (euskararen pertsona-komunztadura eragiten badu ere), eta ergatibitatearen inguruko arazoez garrantzi txikiagoa izan ohi du.³

Euskara hizkuntza morfologikoki ergatiboa da, edo behinik behin horrela definitzen da tradizionalki. Definizio honi jar dakiokkeen eragozpena lerrokadura morfologiko ergatiboa eskatzen duten baina semantikoki irangaitzak diren hainbat aditzen izatea da: inergatiboak. Aditzon esparrua oso zabala dela baderitzogu, Dixon-en (1994) terminologia erabiliz split-S sistematzat jo beharko dugu euskararena.

Aldaik (2009) bikain laburbildu ditu aditz inergatiboen arazoa eta beronek dakartzan aspektu diakronikoak.⁴ Ez naiz sartuko haren analisisian, baina sintetizatu nahi nuke diakroniaren ikuspegitik haren baieztapen nagusia dena: aditz inergatiboen esparrua aldakorra da euskalkitik euskalkira. Ekialdeko muturrean, zuberera predikatua inergatibo gutxien dituen euskalkia da, eta nagusiki aditzaren balentzian oinarrituriko lerrokadura-sistema zaharra mantendu du. Mendebaldeko muturrean, bizkaieraz, ekialdean irangaitzak diren hainbat predikatuk morfologia ergatiboa eskatzen dute, hala nola *dantzatu* edo *bazkaldu* aditzek. Autore mendebaldar moderno batzuek tradizioan beti irangaitzak izan diren aditz batzuk irangankorki darabiltzate, hala nola Gandiagak eta N. Etxanizek *jostatu* aditzarekin (ikus *OEH*).

² Termino hauek Comrie-ren lanetatik abiatzen dira. Dixon-ek bere aldetik termino berberak erabili ditu S eta A roletarako, baina besterako O = Object hobetsi du. Bi termino-sortek bizirik iraun dute gaurdaino, ez bata ez bestea nagusitu ez delarik. Dixon-en lanarekiko nire atxikimendu berezia gora-behera, lan honetan nik P erabiliko dut, azaldu nahi diren gertakariak eta postuluak nahi diren hipotesiak irudikatzeke Jasaile terminoa argigarriagoa delakoan.

³ Bil ditzagun, bide batez, artikulua osoan zehar erabiliko ditugun laburdurak: S = Intransitive Subject (Subjektu Irangaitza), A = Agent edo Transitive Subject (Egilea edo subjektu irangankorra), P = Patient (Jasaile, perpaus irangankor batean), R = Recipient (Jasotzailea, edo Nori argumentua). Agertuko diren beste laburdura garrantzitsu batzuk: aor. = aoristoa, EBZ = Euskara Batu Zaharra, IS = Izen Sintagma, LA = Lehenaldia, OA = Orainaldia, *OEH* = *Orotariko Euskal Hiztegia* (= www.euskaltzaindia.eus/oeH), Os.Eg. = Osagarri Egilezkoa, RS = *Refranes y Sentencias*, TAV = *Textos Arcaicos Vascos* (= Mixelena 1964).

⁴ Ikus, orobat, Trask (2002). Euskalari amerikarrak (2002: 269) aditz inergatiboei “VITM verbs” deritze (‘verb intransitive with transitive morphology’).

Badira, hala ere, euskalki eta garai guztietan inergatiboak diren hainbat predikatu. Hauetako gehienak *X egin* egiturako “aditz arinak” ditugu. Behintzat *lo egin*, *ihes egin* eta *igeri egin* OEH-an zehaztapen horrekin ageri dira (orokorrak edo quasi-orokorrak). Trask-ek (2002: 271) dioskunez, “etymologically, they are collocations with such literal senses as ‘do sleep’, ‘do laughter’, ‘do snoring’, ‘do good’, ‘give pain’ and ‘give word’, and so their transitive morphology can be entirely explained by their origin, with no appeal to semantics”. Aurrekoez landa, joskera trinkoa duten, eta horrenbestez ondare lexiko zaharrekoak diren hiru aditz inergatibo ditugu: *irudi*, *iraun*, *irakin*. Marka bedi *iraun*-ek erabilera iragangaitzeko agerpenik baduela XVIII. mendeko zubereraz (*Ürrhia ta zilharra dirade lüziago ireiten*. Egiat 190; OEH, s.v. *iraun*), eta *irakin*-ek XVII. mendekoaz (*Haren odola nahasirik, herakitzen da*. Tt *Onsa* 140s; OEH, s.v. *irakin*). Dena den, ez dirudi morfologia ergatiboa eta semantika iragangaitzaren arteko desdoitzea jatorriz aditz iragangaitzak zirelako azal daitekeenik. Aitzitik, Trask-en arabera (2002: 271), aditz hauek “look as if they might be ancient causatives which have undergone a change of meaning since Basque anciently formed causatives by prefixing a morph *-ra-* to the verbal root”.

Euskalari amerikarraren honako hitzok argiro laburbiltzen dute gainerako inergatiboek izan lezaketzen azalpena:

The remainder appear to be little more than puzzles with miscellaneous histories, especially since some two dozen of them are VITM verbs only in western varieties but simple intransitives in the eastern varieties, which tend on the whole to be syntactically more conservative. (Trask 2002: 272)

Mendebaldearen eta ekialdearen arteko aldakortasun hau da Aldaik (2009) azertu zuena. Honen arabera (2009: 823-827), aspektu honetan ekialdea gordetzaila da eta euskara zaharra ergatibitate puruago batetik gertuago zegoen. Predikatu jakin batek morfologia markatua edo ez-markatua hartzen zuen: aukera predikatuaren balentziaren arabera zen, eta ez semantikaren arabera. Gerora, mendebaldeko euskalkietan inergatiboen kopurua areagotu zen, semantikak baldintzaturiko inergatiboen eta inakusatiboen arteko bereizketa batera igaro zelarik.

Izen-morfologian, tipologiaren aldetik euskara erlatiboki markatua da, IS guztiek $P=S \neq A$ lerrokadura erakusten baitute, Silverstein-en (1976) biziduntasun-eskala osoan zehar, inongo hausturarik gabe. Salbuespen bakarrak pluralean topatzen ditugu. Batetik, baliabide suprasegmentalak albo batera uzten baditugu, IS plural orok $P=S=A$ lerrokadura morfologikoa du mendebaldeko euskalkietan (bizkaieraz, arabereaz, gipuzkeraz eta goi-nafarreraren hizkera batzuetan): *-ak* / *-ak* / *-ak*. Bestetik, erakusleen pluralak (*hau-ek* / *hau-ek* / *hau-ek*, etab.)⁵ eta *zu-ek* pertsona-izeinordainak ere $P=S=A$ lerrokadura morfologikoa erakusten dute,⁶ bai eta *batzu(e)(k)* determinatzaileak edo izenordainak hegoaldeko euskalkietan.⁷ Euskararen pluralaren sorrera

⁵ Zubererak 3. graduko erakusleen pluralean $P=S \neq A$ lerrokadura ezarri du, abs. (*hura* →) *hura-k* forma analogikoaren sorreraren bidez (\neq erg. *hek*).

⁶ Orobat, badirudi mendebaldeko euskara zaharrean (eta glosa emiliotarretan beretan: *gu-ek ajutu ez dugu*), *gu zu-ek* bezala deklinatzeko saio bat garatu zela. Lazarragak bi erak agertzen ditu (ikus OEH, s.v. *gu*).

⁷ Iparraldeko euskalkietan, XVI.-XVII. mendeetan $P=S \neq A$ daukagu, dela P/S. *batzu* \neq A. *batzuk* (adib. Leizarraga), dela P/S. *batzuk* \neq A. *batzuek* (adib. Axular). Hegoaldean, $P=S=A$ lerrokaduraren haustura berria da. Tradizio bizkaitarreko ohiko forma *batzuk* da; gipuzkoarreko *batzuek* (ikus OEH, s.v. *batzuk*).

berankorra denez (ikus Santazilia 2013: 227-239), printzipioz nahiago dut mugagabeari erreparatu, eta lerrokadura hauek sorrera berankorragokotzat jo.

Aditz-morfologian, ordea, euskarak split edo haustura oso interesgarria erakusten du: OA-ko joskeretan lerrokadura zeharo ergatiboa da: singularrean *n-* / *n-* / *-t* (*-da*-alomorfoarekin), etab., pluralean *g-* / *g-* / *-gu*, etab. LA-ko eta irrealiseko joskeretan, singularrean *nen-* / *nen-* ditugu⁸ S eta P-ren adierazle; A-rena, ordea, *-da-* izango da bakarrik P-a 1. edo 2. pertsonakoa eta A-a 1. edo 2. pertsonakoa baldin badira; baina P-a 3. pertsona eta A-a 1. edo 2. pertsona baldin badira, orduan A-a *ne-* formapean agertuko zaigu. Horrela, P=S≠A lerrokadura nola edo hala mantentzen da, baina ez aurrizki / aurrizki / atzizki patroiarekin. Bestalde, pluralean, kasu gehienetan P=S≠A lerrokadura ergatiboa desagertzen da (*gen-* / *gen-* / *gen-*), kasu bakan batzuetan beste forma baten pean mantentzen bada ere (*gen-ekarr-en* ‘guk-hura’, etab.).

Egoera korapilatsu hau 1. figuran eskematizatua ageri da.

a)	OA-ko joskeretan →	lerrokadura zeharo ergatiboa (aurr./aurr./atz. formakoa): <i>n-</i> / <i>n-</i> / <i>-t</i> (<i>-da-</i>)
b)	LA eta irrealiseko joskeretan →	<i>nen-</i> / <i>nen-</i> / baina A...
	b.1)	P = 1./2. p. eta A = 1./2. p. → A atzizkitua: <i>-da-</i> , <i>-gu-</i> ... (aurr./aurr./atz. lerrokadura mantentzen da)
	b.2)	P = 3. p. eta A = 1./2. p. → <i>nen-</i> / <i>nen-</i> , eta <i>gen-</i> / <i>gen-</i> / baina A...
	b.2.1)	sg.ean → <i>ne-</i> (lerrokadura ergatiboa mantentzen da, baina ez aurr./aurr./atz. patroiarekin)
	b.2.2)	pl.ean → <i>gen-</i> (ez dago lerrokadura ergatiborik, <i>gene-karr-en</i> bezalakoetan izan ezik)

1. figura

Euskal aditz jokatuaren ergatibitate hautsiaren irudikapena

Ondoko ataletan, aditz-morfologiaren egoera hain bihurri hau nola sortu zen azaltzen saiatuko naiz. 2. atalean, euskararen diatesia eta zehazkiago pasibotasunaren inguruko eztabaida laburbilduko dut, argudioen korapiloa askatzeko modu bat proposatuz. 3. atalean, soluzio horren arabera OA-ko morfologia eta lerrokadura morfologikoa nola eratu zen aztertuko da, eta 4. atalean LA eta irrealisekoa. 5. atalean, ikertuko da zergatik izan dezakegun hain lerrokadura morfologiko bitxia OA-n eta LA/irrealisean (1. figuran irudikatua), eta nola batera daitekeen tipologiaren printzipioekin (ergatibitate hautsiaren azua, Martínez Areta 2013-n jada azaltzen saiatu nintzen arazo bat). 6. atalean, iradokiriko hipotesiaren bidez jatorri izenordainezkoak ez diren A.1sg.eko *-da* eta A.2sg.eko **-ga* pertsona-marken sorrerari azalbide bat eskainiko diot. 7. atalean, izen-morfologiako *-k* ergatiboko markarako Lakarrak (2005) proposaturiko jatorria nire hipotesiarekin bateratzen saiatuko naiz. 8. atalean, aditu gehienek onarturiko AVO > AOV garapena nola gertatu zatekeen hartuko dut hizpide.

⁸ Hertsiki harturik, zatiketa zuzena *n-en-* (S/P.1sg-TAM.morf-) litzateke (vs *n-a-*, etab.), baina lerrokadura-jokoak hobeto irudikatze aldera, hemen *nen-* morfema amalgamatutzat joko dut.

9. atalean neurri batean espekulazio maila goratzen da, baina komuntzadura-sistemen sorreraren inguruko bibliografia tipologikoan murgiltzean topatu dudana bai bat izaki, aipatzeke utzi ezin den gaia iruditu zait Li & Thompson-ek (1976) postulaturiko topiko-goraguneko eta subjektu-goraguneko hizkuntzen arteko bereizketa. Izan ere, topiko-goraguneko hizkuntzen ezaugarri bat —pasibo edo diatesi eza— hain zuzen ere nire berreraiketarik espero genukeena da. 10. atalean, hausnarketa orokor apur batzuekin amaiera emango diot lanari.

2. Euskararen aditzaren diatesia

Hizkuntza jakin baten diatesi, boz gramatikal edo lerrokadura morfo-sintaktikoaren sorrera arakatzeko, aditz jokatuaren morfologiari erreparatu behar zaio. Euskararen kasuan, honek fokua aditz trinkoetan eta laguntzaileetan jartzea inplikatzeko du.

Horretarako, lehen aditz konposatuaren kronologia bat zehazten saiatu beharko genuke. Ez dago zalantzarik mend. [partizipio burutugabe + *egon*] ~ erd. ek. [partizipio burutugabe + *ari izan*] eraikuntza progresiboak garai historikoetan garatzen direla. Bere aldetik, [partizipio burutugabe + **zan*/**dun* laguntzaile] eraikuntzaz esan dezagun, gehiago zehaztu gabe —ez baita erabakigarria aztergai dugun auzian—, Erdi Aroan izan zuela garapen nagusia (ikus Urgell 2006; Mounole 2008); orobat, [partizipio geroaldiko + **zan*/**dun* laguntzaile] eraikuntzak ere aldakortasun dialektala erakusten du bere eraketa morfologikoan (asko orokortuz mend. *-ko* / erd. *-ko* ~ *-en* / ek. *-(r)en*), eta aurrekoarekin bateratsu edo agian lehentxeago ulertu behar dugu haren garapena (ikus Martínez Areta 2019), erromantzearen eredupean sortu zatekeela gogoan (erka gazt. *he DE ir / hacer*, etab.; ikus Mitxelena 1987 [1981]: 48).

Besterik da [partizipio burutu + **zan*/**dun* laguntzaile] eta [aditzoin + **din* / **zan* (**gin*, **-iro*-...)] eraikuntzen arazoa. Hala Trask (*apud* Mounole 2014: 301) nola Mounole bera (2014: 301-302) [partizipio burutu + **zan*/**dun* laguntzaile] eraikuntza perfektuak latin/erromantzetik hartu zirelako ohiko ikuspuntuaren aurka azaldu dira. Nire ustez, eraikuntzok ez baziren hizkuntz ingurutik mailegatu, behintzat haien sorrera Europa mendebaldeko hizkuntzekiko nolabaiteko konbergentzia batean sortuak izan behar ditugu, [partizipio + 'izan, eduki' ideia lexikoko laguntzaile] eraikuntzak perfektuak —eta hortik lehenaldiak— adierazteko Standard Average European-aren —behintzat mendebaldarraren— ezaugarrietako bat baita (ikus Martínez Areta 2019). Zernahi gisaz, [aditzoin + **din* / **zan* (**gin*, **-iro*-...) laguntzaile] eraikuntzak, gainerako aditz konposatuaren bultzadaz bazterreko funtzioetara zokoratuak izan direnak, edozein eragin kanpotar baino lehenagokoak dira, EBZ-rako postulatu beharrekoak, eta itxura guztien arabera hartan fase historikoan baino funtzio gehiago zituzten. Esandakoa laburbiltze aldera, 2. figuran deskribatu dudana aditz konposatuaren estratifikazio kronologikoa irudikatzen da.

Aditz trinko edo sintetikoak geratzen zaizkigu. Hauek gainbehera maldatsuan egon dira historian zehar. Mounole-ren (2014: 15) zenbaketaren arabera, 68 dira xv. eta xvi. mendeetako euskararen. Egungo euskararako, ostera, Euskaltzaindiak (1987) 26 arautzen ditu, haietako zenbait oso gutxitan, edo bakarrik estilo oso jasoan, erabiltzen badira ere.

[partiz. btg. + <i>egon</i>] - [partiz. btg. + <i>ari izan</i>]	xvi. mendetik aurrera
[partiz. btg. + * <i>zan</i> /* <i>dun</i> lgtz.]	Erdi Aroan
[partiz. GA.koa + * <i>zan</i> /* <i>dun</i> lgtz.]	Erdi Aroan
[partiz. bt. + * <i>zan</i> /* <i>dun</i> lgtz.]	Latin/erromantzetik hartua edo behintzat inguruko hizkuntzekiko konbergentzian sortua
[aditzoin + * <i>din</i> / * <i>zan</i> (- <i>iro</i> -...) lgtz.]	Latin/erromantzearen eraginaren aurrekoa

2. figura

Euskararen aditz konposatuen (gutxi gorabeherako) estratifikazio kronologikoa

Egon al zen inoiz hizkuntzak aditz sintetikoak bakarrik zituen garai bat? Uste dut ez gaudela —eta lan honetan ez nagoela— behartuta galdera hau erantzutera. Mugatuko naiz esatera edozein tradizio linguistikotan bezala diatesi eta erlazio gramatikalen egoerarik zaharrena arakatzeko, aditz jokautetik, eta ez beste inondik, tiratu beharko dugula. Eta horixe egingo dut nik honetan eta ondoko ataletan (bestenaz, gaia ikertu duten gainerako autore guztiek bezala).

Aditz sintetikoek EBZ-an garai historikoetan baino indar askoz handiagoa omen bazuten ere, horrek ez du esan nahi haien morfologiak —aditz konposatuetako laguntzaileenak bezalaxe— ez duenik aldaketarik jasan. Aitzitik, EBZ-ko aditz jokatuaren morfologia historikoa ez bezalakoa izango zen. Argumentu indexatuen arabera, euskara historikoko aditz jokatuak lau sail ditu, zortzi joskera alokutiboak barne hartzen baditugu. Baina —arazorik gabe konbergentzia prozesu baten bidez sortua izan daitekeen Nor sailekoa albo batera utzita (*naiz* → *nau-ke/n*, etab., euskalki guztietan)— eratorpen alokutiboek aldakortasun dialektal handia erakusten dute, eta horrenbestez Erdi Aroan —eta Modernoan— zehar sortu eta garatu zirela pentsa dezakegu. Argumentu jasotzaile bat (Nori bat) gehitzen duten eratorpen aplikatiboek ere euskalkien arteko alde handiak dituzte, eta, Mounole-k (2015) erakutsi duenez, laguntzaile batzuetara ez dira inoiz zabaldu ekialde muturrean. Nor → Nor-Nori eta Nor-Nork → Nor-Nori-Nork eratorpenek, beraz, EBZ-aren ondorengoak dirudite; gehienera jota hastapenetan egon litezke EBZ-an.

Aitzitik, terminologia modernoan Nor / Nor-Nork sailak deritzegunak EBZ-an jada eratuta zeudela onartuko dut. Aditz iragangaitzen eta iragankorren arteko hain bikoizketa zorrotz honek ez dauka paralelorik inguruko hizkuntzetan, eta hortaz hemen eragin kanpotarraren presiopeko konbergentzia prozesuak ez dira argudio gisa erabili ahal. Gainera, joskera hauetan hala TAM morfemak —oinarrizkoenak eta zaharrenak bederen— nola (behinik behin 1. eta 2. pertsonako) pertsona-markak formalki identikoak dira euskalki guztietan. Itxura guztien arabera, beraz, ergatibitate morfologikoa euskarak berarekin zekarren ezaugarria dugu. Hau nola sortu zatekeen eztabaidatzeko, EBZ-a baino lehenagoko garai batera jo beharko dugu, aitzin-euskarara, eta barne-berreraiketa izango dugu tresna bakarra.

Aditz iragangaitzen eta iragankorren arteko aipaturiko bereizketa aspaldi dute eztabaidagai euskalariak. Stempf-en aurrekaria albo batera utzita (ikus Trask 1997: 57),

Schuchardt-ek proposatu zuen aditz iragankorrek sakonean pasiboki interpretatu behar zirela. Honela mintzo zen erromanista eta euskalari austriarra:

Das transitive Zeitwort des Baskischen ist passiv gedacht. *Na-kar-zu*, ‘Sie tragen mich’ heisst eigentlich ‘ich werde getragen von Ihnen’, und von dieser weitschweifigen Uebersetzungsweise lässt sich hier als in einer sprachgeschichtlichen Darstellung nicht abgehen. (Schuchardt 1893: 2)

Teoria honen oinarrian aditz iragangaitzen eta iragankorren arteko antzekotasuna dago. Schuchardt-en beraren (1893: 3) adibideen bidez, *na-go* eta *na-kar-zu* aditz jokatueta lehen elementuak identikoak izateak sakoneko rol baten erreflexua izan behar du: “die des Subjekts”. Bestela esan, “wer?” zehazten duten markak ditugu biak. Baina, *na-kar-zu* formaren lehen elementua subjektu-marka izan dadin, adizkiaren interpretazio pasibo bat ulertu behar dugu, *-zu* “von wem?” galderari erantzuten diolarik. Predikatu edo perpaus oso batean, *zu-k* osagarri egilezkoa litzateke.

Trask-en arabera (1997: 57), xx. mendean zehar oro har euskalari atzerritarrek teoria honen alde azaldu ziren, euskalari euskaldunek arbuiautu zutelarik. Ez naiz sar-tuko eztabaida honen historian. Ene iritiz, haren atzean sinkronia eta diakroniaren arteko nahasmen bat dago, eta Trask-en honako hitz ezin argigarriok auziari amaiera jarri beharko zioketen:

Now, while I utterly reject the notion that the present day ergative should be regarded as passive in nature, I propose instead that it arose historically from a passive construction which was reanalyzed as active. This exactly accounts for the order of elements found in the Basque transitive verb [...]. (Trask 1977: 208)

Hau da, euskara historikoko Nor-(Nori-)Nork saileko adizkiak eta haien predikatuak ez dira pasiboki interpretatu behar. Egun eta xvi. mendetik, adizki eta predikatu iragankorrek dira. Haatik, zegozkien predikatuak pasiboak ziren garai bateko aztarnak ditugu, tartean haien berranalisi aktibo bat gertatu delarik.

Aipaturiko pasarte baina lehentxeago, Trask-ek ikusmolde hau hobeto zehazten du:

I propose that the SVO morphological order of Basque intransitive verbs should be taken as evidence for an older SVO syntactic order. That is, I propose that the originally independent pronouns came to be bound to the verb at a time when the structure of the Basque sentence was SVO, and that when this structure changed to SOV, the pronominal elements, being bound, could not move, but remained morphologically “frozen” in their earlier *syntactic* position. / Of course, we must still account for the quite different order shown by most transitive verbs in Basque, with the direct object marker in initial position. But transitive verbs behave differently from intransitive verbs in another respect, in that they show the morphological property of ergativity. Now an ergative structure is one in which the patient of the verbal action appears in the form which is otherwise associated with the subject (and often in the position of the subject), while the agent carries an overt marking of a different kind. In other words, it has a good deal in common with a passive construction [...]. (Trask 1977: 208)

Horrela, Trask-ek proposatzen duena “today’s morphology is yesterday’s syntax” Givón-en printzipioa aplikatzea da. Printzipio honek pertsona-marka guztien sorrera azaltzen ez duen arren —ezta hurrik eman ere—, ondoko ataletan erakusten saiatuko

naiz euskararen pertsona-marka atzizkituena bai egiten duela, eta hortaz Trask-en hipotesia ondo bideratuta zegoela.

Aditz jokatu iragankorrak predikatu pasiboetatik baldin badatoz —Trask-ek darrai—, orduan morfema pasibizatzaile baten aztarnak gera litezke nonbait. Hau ez da hertsiki beharrezkoa, polinesiar hizkuntzetan ikusten denez pasibo → ergatibo beranalisi prozesuan morfema hori desagertu bide delako, baina hala ere hizkuntzalari amerikarrak haren aztarnak lehenaldiko aditz jokatu batzuetan aurkitu uste zuten:

If the ergative is simply a reinterpreted passive, then we might expect to find the remains of an old passive marker in Basque transitive verb forms [...]. / While there is no certain evidence for the reflex of a passive marker in Basque, it seems to me that there is an obvious candidate to be considered: the prefix *n-* which appears in most past tense forms. This morph *n* is always sandwiched between the personal prefix and the verbal root: e.g. *ninduen* ‘he had me’, *ginduzun* ‘you had us’. (Trask 1977: 210)

Edozein kasutan, Trask-en planteamenduan jatorrizko eraikuntza pasiboak ageriki markatzen zirela onartzen da. Hauxe da, hain zuzen, euskal aditz iragankorren jatorri pasiboaren teoriari —berau orain Schuchardt-en interpretazio sinkronikoa eta Trask-en diakronikoa biltzen dituen zentzu orokor batean ulerturik— egotzi zaion eragozpen nagusia. Horrela, Mitxelenaren esanak gogoraraziz, Lakarrak (2005: 442) markatu zuen euskal gramatikariek ez dutela boz pasiboa sekula atsegin izan, eta, bestalde, “boz pasibo” kontzeptuak ez duela zentzurik “boz aktibo”-rik gabe.

Egiazki, lehenaldiko *-n-* morfema pasibizatzaile bat zelako hipotesiak ezin konta ahala arazori aurre egin behar die, Trask-ek berak onartu legez. Besteak beste: 1) zergatik ez dago morfema bera hasierako pertsona-marka 1. edo 2. pertsonakoa ez denean (***ze-n-karr-en*, etab.)?; 2) zergatik azaltzen da morfema pasibizatzaile hau baita 1. eta 2. pertsonako S marketan ere (*ne-n-torr-en*, etab.)?, eta 3) zergatik ez da azaltzen *-Ø-* vs *-n-* oposaketa 1. eta 2. pertsona pluraletan (***ge-karr-en* vs ***ge-n-karr-en*, etab.)?⁹ Arazo hauetara 4. atalean itzuliko naiz.

Badago, hala ere —eta hauxe da proposatuko dudan hipotesiaren ardatzetako bat—, arazo hauek guztiak gainditzeko posibilitate errazago bat: euskararen aditz-erro historikoki iragankorrak diatesiaren aldetik garai batean zehaztugabeak zirela onartzea. Horrela, **tor* erroak ‘etorri’ adieraziko lukeen bitartean, **kar* bezalako beste batek ‘ekarri’ edo ‘ekarria izan’ adieraziko luke, testuinguruaren arabera. Hau da, erroak **aditezko ideia hutsa** adieraziko luke, espezifikazio diatetikorik gabe.

Europako nahiz mundu osoko hizkuntza gehienetan, aditz guztiek diatesi lexikoki zehaztua dute: aditzak iragangaitzak edo iragankorrak dira, eta horren arabera diatesi jakin bat dute. Hala ere, ingelesez adibidez badira diatesi zehazgabekeo zenbait aditz:

- (1) a. *John reads the book*
- b. *The book reads well*

Hizkuntza bakan batzuetan (gehienak Asiako hego-ekialdekoak), hau lexiko osoan gertatzen da, era batean non predikatu bat bikoitza izan daitekeen. Txineraz adibidez:

⁹ Honi gehi geniezaiokeen beste bat honakoa da: zergatik ez dago morfema pasibizatzailearen aztarnarik OA-an (***da-n-kar*, ***na-n-kar*, etab.)? Badirudi Trask-ek (1977: 210) honetarako daukan azalpena dela hizkuntza polinesiarretan bezala berau desagertu datekeela, zantzurik utzi gabe.

- (2) a. *yú* *chī-le*
 arrain jan-jana.izan-PFB
 ‘Arrainak jaten du’ - ‘Arraina jana da’
 [apud Norman (1988: 164)]
- b. *tā* *shéi* *dōu* *pà* (eraikuntza topikalizatua)
 hura nor guzti beldur.izan
 ‘Hari jende guztiak beldurra dio’ - ‘Hark jende guztiari beldurra dio’
 [Sun (2006: 185)]

Zergatik ez onartu berau (hots, aditz-erroak aditzezko adiera hutsa adierazten zuela, zehaztapen diatetikorik gabe), EBZ-a baino zaharragoa litzatekeen garai baterako, hots aitzin-euskararako? Hala balitz, 3. atalean ezarriko diren berreraiketa formalak aintzat harturik, eta behin-behinik OA-ra mugatuz, eskematikoki 3. figurako berreraiketok postula genitzake.

a.	<i>*ni da-tor etxe-ra</i>	>	<i>etxe-ra nator</i>	
b.	<i>*ni da-kus Peru</i>	>	<i>Peru nakus</i> ‘Peru ikusten dut’	(<i>kus</i> aktiboa)
c.	<i>*ni da-kus Peru-ga</i>	>	<i>Peru-k na-kus(a)</i> ‘Peruk ikusten nau’	(<i>kus</i> pasiboa)

3. figura

Aitzin-euskararako postulatuturiko hiru predikatu, eta posibilitate aktiboaren desagertpena

Hau da, ***nakus* ‘nik ikusten dut’¹⁰ bezalakoak euskara historikotik desagertu direnez, horrek esan nahi du, proposatu dudan hipotesia zuzena bada, OA historikoari dagozkion aitzin-euskararen predikatu aktiboak oro desagertu zirela. Zergatik? Predikatu horiek adierazteko zegozkien aldaera pasiboak nagusitu zirelako. 4. figuran postulatuturiko eskemaren arabera predikatu berbera adierazteko ziratekeen bi posibilitateak irudikatzen dira.

[‘ikusi’, OA-ari dagokion sektore morfologikoan, egilea → <i>ni</i> , jasailea → <i>Peru</i>]	
a.	<i>*ni da-kus Peru</i> posibilitate aktiboa
b.	<i>*Peru da-kus ni-ga</i> posibilitate pasiboa

4. figura

Aitzin-euskararako postulatuturiko eskemaren arabera,
 OA historikoari dagokion sektore morfologikoan [‘ikusi’, egilea → *ni*, jasailea → *Peru*]
 adierazteko leudekeen bi posibilitateak, aktiboa eta pasiboa

Iradokitzen ari naiz 3. figurako b. posibilitate aktiboa desagertu zela predikatu hori adierazteko 4. figurako b. posibilitate pasiboa nagusitu zelako.¹¹ Ikus dezagun

¹⁰ Hau ziur aski jatorriz inperfektibo edo progresibo bat den arren, erosotasunaren mesedetan OA arunteko itzulpenez baliatuko naiz, lan osoan zehar.

¹¹ Trask-ek (1997: 245-247) “A speculative synthesis” atalean hemen postulatu dudanaren oso anzeko garapen bat iradoki zuen, beste formalismo batzuen bidez.

jarraian xeheki euskararen aditz-morfologiaren sektore bakoitzaren berreraiketarako honek zein inplikazio izan litzakeen.

3. OA-ko joskerak

OA-ko joskeretan, Nori-dun sailak zein *-te(ke)*, *-ke* eta erroaren ondoko beste edozein TAM morfema albo batera utzita, euskararen aditz jokatuaren elementuen hurrenkera 5. figuran agertzen dena da.

aditz irangaitzetan	S.marka - TAM.morfema - aditz.erroa
aditz irangakorretan	P.marka - TAM.morfema - aditz.erroa - A.marka

5. figura

Euskararen OA-ko aditz jokatuaren elementuen hurrenkera

Berreraiketa formalari begira, Trask-ek jada *na-*, *ha-*, etab.eko formak izenordainaren eta aspektuzko morfema baten aglutinazioaren bat-egitetik zetozela proposatu zuen, gorago esan bezala Givón-en “today’s morphology is yesterday’s syntax” —berriaz edo ez— aplikatuz. Ondorengo autore gehienak ildo bertsutik joan dira, aglutinazio eta bat-egite prozesu hori finduz joan direlarik. Oro har, ideia honen formalizazioaren historia 6. figurako eskeman —argigarritasunaren mesedetan neronek egokitua— laburbil dezakegu.

a. Trask (1977)							
1sg	<i>*na-da-go</i>	>	<i>nago</i>				
2sg	<i>*ha-da-go</i>	>	<i>hago</i>				
3sg	<i>da-go</i>	>	<i>dago</i>				
b. de Rijk (1992)							
1sg	<i>n(i) dago</i>	→	<i>nago</i>				
2sg	<i>h(i) dago</i>	→	<i>hago</i>				
3sg	<i>dago</i>	→	<i>dago</i>				
c. Gómez & Sainz (1995)							
1sg	<i>*ni-da-go</i>	>	<i>nago</i>				
2sg	<i>*hi-da-go</i>	>	<i>hago</i>				
3sg	<i>da-go</i>	>	<i>dago</i>				
d. Lakarra (2006)							
1sg	<i>*ni da-tor</i>	>	<i>*ni-da-tor</i>	>	<i>*nyator</i>	>	<i>nator</i>
2sg	<i>*hi da-tor</i>	>	<i>*hi-da-tor</i>	>	<i>*hyator</i>	>	<i>hator</i>
3sg	<i>da-tor</i>	>	<i>da-tor</i>	>	<i>dator</i>	>	<i>dator</i>
1pl	<i>*gu da-tor</i>	>	<i>*gu-da-tor(-(t)za)</i>	>	<i>*gwator-(t)za</i>	>	<i>gatoz</i>
2pl	<i>*zu da-tor</i>	>	<i>*zu-da-tor(-(t)za)</i>	>	<i>*zwator-(t)za</i>	>	<i>zatoz</i>
3pl	<i>da-tor</i>	>	<i>*da-tor-(t)za</i>	>	<i>*dator-(t)za</i>	>	<i>datoz</i>

6. figura

Azken urteotako autoreen OA-ko aditz jokatuaren berreraiketak

Lau planteamenduetan onartzen da jatorriz aditzak ez lukeela pertsona-komunztadurarik izango. Trask-ek (1977) **na-*, **ha-*, **ga-*, **za-* forma aurritzituak postulatu zituen; de Rijk-ek (1992) *d-ago* bezalako formetako *d*-ren ordezkatzeko bat pertsona-izenordainen atzizkiekin. Gómez & Sainz-ek (1995: 250), ordea,¹² iradokitzen dute 1. eta 2. pertsonako pertsona-izenordainak, beren egungo formetan (*ni*, *hi*, *gu*, *zu*), aditzari klitizatuak izan zirela.¹³ Azkenik, Lakarrak (2006) pauso bat harago eman du, gidoia kenduz, horrela izenordaina burujabe, eta aditza pertsona-komunztaduragabeko bihurtuz. Ariztimuñok (2013a, 2013b) ildo beretik jarraitu du, eta halaxe egin nuen nik ere Martínez Areta (2013)-n, eta egingo dut lan honetan.

Semantikari dagokionez, Lafon (1943) arte ikuspegi tradizionala *d-* 3. p.ko komunztadura-marka zela pentsatzea zen. Trask-ek (1977), ordea, TAM morfema bat —*z-* eta *l-*ri kontrajarria— zela proposatu zuen (ikus baita Oregi Aranburu 1974), eta geroztik autore guztiek onartu dute. Adieraz den bezainbatean, *da-* aspektuzko morfema bat zela postulatu zuen Trask-ek. De Rijk-ek (1992) “nunc”, hots aldizko morfematzat jotzea nahiago zuen, baina arestiko ikerketa (Lakarra 2006; Ariztimuño 2013a, 2013b; Martínez Areta 2013) Trask-en alde azaltzen da auzi honetan (arrazoiak 5. atalean azalduko dira), eta honela egingo dut hemendik aurrera.

Lakarra (2008) harago joan eta *da-* morfemaren jatorri lexikoan **dar* erroa (← **e-daR-i*, zeina > *jarri*) ikusi du. ‘SIT, PUT’ progresiboen ohiko sorburu dugu. Lan honetan proposaturiko hipotesia ideia honen menpe ez dagoen arren, ontzat joko dut eta aurrerantzean aurkeztuko ditudan berreraiketa batzuk **da(r)-* formarekin emango ditut.

6. figurako d. berreraiketa 2. atalean ezarri dudana hipotesiarekin elkartzeko badugu (hots, OA historikoari dagokion sektore morfologikoan edozein predikatu semantikoki iragankor adierazteko posibilitate pasiboa nagusitu zela), P singularretarako 1. taulan dugun eskema postulatu beharko da.

1. taula

OA historikoari dagokion sektore morfologikoko jasoile singularreko predikatuen garapena

1. fasea (zehazgabetasun diatetikoa)	2. fasea (hautaketa diatetikoa)	3. fasea (osagarri egilearen topikalizazioa, berranalisi aktiboa)	4. fasea (euskara historikoa)	Nagusitzen den aukera
[A Peru, O ni, ‘ikusi’] <i>Peru da(r)-kus ni</i> <i>ni da(r)-kus Peru-ga</i>	<i>Peru da-kus ni</i> <i>ni da(r)-kus Peru-ga</i>	<i>Peru-ga n(i)(-)(d)a-kus</i>	<i>Peru-k nakus</i>	aktiboa pasiboa
[A Peru, O hi, ‘ikusi’] <i>Peru da(r)-kus hi</i> <i>hi da(r)-kus Peru-ga</i>	<i>Peru da-kus hi</i> <i>hi da(r)-kus Peru-ga</i>	<i>Peru-ga h(i)(-)(d)a-kus</i>	<i>Peru-k hakus</i>	aktiboa pasiboa
[A ni, O Peru, ‘ikusi’] <i>ni da(r)-kus Peru</i> <i>Peru da(r)-kus ni-ga</i>	<i>ni da-kus Peru</i> <i>Peru da(r)-kus ni-ga</i>	<i>ni-ga Peru da-kus</i>	<i>ni-k Peru da-kus-da</i>	aktiboa pasiboa

¹² Egia esan, ez dute figurako formekin egiten, **gu-da-it-du-zu* > **gwa-it-u-zu* > *gaitruzu* eta **zu-da-it-du-gu* > **zwa-it-u-gu* > *zaitugu* formekin baizik, baina haien planteamendua erabiltzen ari naizen formara egokitu dut.

¹³ Zehaztu behar da bere formalismo glosatuan **na-da-go*, etab. proposatu arren, testuan Trask-ek (1977: 205) **ni-da-go*, **hi-da-go*, etab. bezalako berreraiketak jada postulatuak dituela.

4. LA eta irrealiseko joskerak

LA eta irrealiseko joskera historikoei dagokien sektore morfologikoan, gauzak konplikatuagoak dira, eta aditz iragankorren barnean A-a eta P-a zeintzuk diren arabera 3 posibilitate ditugu. Berriro Nori-dun sailak zein *-te(ke)*, *-ke* eta erroaren ondoko beste edozein TAM morfema albo batera utzita, 7. figuran irudika daitezke.¹⁴

aditz iragangaitzetan	S.marka+TAM.morfema - aditz.erroa (<i>-alen</i> LA-an)
aditz iragankorretan	3 posibilitate:
a) P = 1./2. p.	P.marka+TAM.morfema - aditz.erroa - A.marka (<i>-alen</i> LAan)
b) P = 3. p. eta A = 1./2. p.	A.marka+TAM.morfema - aditz.erroa (<i>-alen</i> LAan)
c) hala P zein A = 3. p.	TAM.morfema - aditz.erroa (<i>-alen</i> LAan)

7. figura

Euskararen LA-ko eta irrealiseko aditz jokatuaren elementuen hurrenkera

Zer dela eta gertatzen da ergatibitatearen haustura hau? Martínez Areta (2013)-n galdekizun honi erantzuten saiatu nintzen. 4. eta 5. ataletan, hartan esandakoa sintetizatuko dut, eta ohar gehigarri batzuek hornituko.

Gaurko morfologia atzoko sintaxia delako Givón-en printzipioa aintzat hartzen badugu, aditz jokatu bateko pertsona-markak aurreko garai bateko argumentuak izango dira. Hala bada, LA-ko eta irrealiseko aditz jokatuetak, 7. figurako a) posibilitatekoak predikatu pasiboetatik etorriko dira —OA-ko aditz jokatuak bezalaxe—,¹⁵ b) posibilitatekoak predikatu aktiboetatik. Aitzitik, c) posibilitatekoak bikoitzak dira, haietan ez dagoelako 1. edo 2. pertsonako marka agerikorik ez aditzaren aurretik ez atzetik.

Ene iritziz, honek azal lezake zergatik diren *ne-karr-en* [A *nik*, P *hura*, 'ekarri'] eta *nen-karr-en* [A *hark*, P *ni*, 'ekarri'] bezalako bi forma hain antzekoak: jatorriz forma bera ziren. Aditz-forma hauek hautatzen ditut esandakoa irudikatzeko, trinkoen agerpenen urritasuna gorabehera, lekukotu egiten direlako. (3)-ko agerpenek interesatzen zaizkigun hiru forma dakartzate, RS-ko bi erreferentian bilduak.¹⁶

- (3) a. *Adiunza onean nentorre / baia ezer ez nekarre* (RS, 332)
 'En buena sazón vine, / mas no truxe nada' (RS, 438)
 b. *Lar janak eta edanak / gitxitara nenkarre*
 'Demasiado comer y beber / me ha traído a poco'

Iradokitzen ari naizena da bi formok hain antzekoak baziren jatorriz forma berbera zirelako dela. Haien *nen-* elementua —A-markak jatorriz forma hau izango zuen (ikus beherago)— hasieran A edo P izango zen, zerraion aditzaren balio diatetikoaren arabera, eta *nen-karr-en* forma osoak 'ekarri nuen' edo 'ekarria izan nintzen'

¹⁴ + ikurrak amalgamatzea adierazten du.

¹⁵ OA-ko adizkien hasierako hutsunea TAM morfema batek okupatzen du, baina A-ren pertsona-marka amaieran dago, eta horrek predikatu pasibo batera garamatza.

¹⁶ Adibideok *-n*-ren erorikoa agertzen dute, ohikoa Bilbotik hurbileko kostaldeko herrietan, baina gertakari bigarrenkaria da (ikus Lakarra 1996: 166-169).

adieraziko zuen, testuinguruaren arabera. Euskara historikoko A.marka+TAM.morfema-aditz.erro-*a/en* egiturako formak (hots, *ne-karr-en* motakoak) predikatu aktiboen jarraitzaile izango genituen, P.marka+TAM.morfema-aditz.erro-A.marka-*a/en* egitura-koak predikatu pasiboen jarraitzaileak lirakeelarik. Marka bedi hurrenez hurreneko emaitza historikoetan erlazio gramatikalak bata bestearen kontrakoak direla. Hauxe da, nire iritziz, Heath-ek (1977) proposaturiko “inversion” gertakariaren azalpen diakronikoa (eta ez antipasiboen erabilera A.marka- hasieradun formetan). 8. figuraren garapen honen behin-behiniko¹⁷ irudikapena aurkezten dut.

a. <i>nen(-)karr-en</i> 'ekarri nuen'	>	<i>ne(n)(-)karr-en</i> 'ekarri nuen'	>	<i>ne-karr-en</i>
b. <i>nen(-)karr-en</i> 'ekarria izan nintzen'	>	<i>nen(-)karr-en</i> 'ekarri ninduen'	>	<i>nen-karr-en</i>

8. figura

Ne-karr-en eta *nen-karr-en* formen proposatu behin-behiniko berreraiketa, forma bakar batetik abiatuz

Horrela, 8. figuraren osagarri, LA/irrealiserako 2. taula postula genezake (berriro, P singularretara mugatuko naiz).

2. taula

LA/irrealis historikoari dagokion sektore morfologikoko jasaile singularreko predikatuen garapena

1. fasea (zehazgabetasun diatetikoa)	2. fasea (hautaketa diatetikoa)	3. fasea (osagarri egilearen topikalizazioa, berranalisi aktiboa)	4. fasea (euskara historikoa)	Nagusitzen den aukera
[A Peru, P ni, 'ikusí'] <i>Peru Ø/z//b-e-kus(-en) ni</i> <i>nen kus(-en) Peru-ga</i>	<i>Peru Ø/z//b-e-kus(-en) ni</i> <i>nen kus(-en) Peru-ga</i>	<i>Peru-ga nen(-)kus(-en)</i>	<i>Peru-k nen-kus(-en),</i> <i>-ke</i>	aktiboa pasiboa
[A Peru, P hi, 'ikusí'] <i>Peru Ø/z//b-e-kus(-en) hi</i> <i>hen kus(-en) Peru-ga</i>	<i>Peru Ø/z//b-e-kus(-en) hi</i> <i>hen kus(-en) Peru-ga</i>	<i>Peru-ga hen(-)kus(-en)</i>	<i>Peru-k hen-kus(-en),</i> <i>-ke</i>	aktiboa pasiboa
[A ni, P Peru, 'ikusí'] <i>nen kus(-en) Peru</i> <i>Peru Ø/z//b-e-kus(-en)</i> <i>ni-ga</i>	<i>nen kus(-en) Peru</i> <i>Peru Ø/z//b-e-kus(-en)</i> <i>ni-ga</i>	<i>Peru ne(n)(-)kus(-en)</i>	<i>Peru ne-kus(-en), -ke</i>	aktiboa! pasiboa

¹⁷ Behin-behiniko diot, 5. atalean esango den bezala uste baitut trinkotzea gauzatu zen uanean *-a/en*-dun formak ez zirela eratuak. Hortaz, 8. figurako formak berez ezinezkoak dira. Hala ere, irrealiseko forma trinkoak LA-koak baino are urriagoak direnez (*ekarri* aditzerako, behintzat, LA-an RS-eko leku-kotasun ezin aproposagoak dauzkagu; ikus (3)), arrazoi didaktikoengatik nahiago ditut 8. figurako fikziozko formak erabili.

Orain galdekizun gaitztoa datorkigu: zer ote da *-n-* edo —zatiketaren arabera— *-en-* morfema? Puntu honetan euskalarien arteko eztabaida izugarri katramilatzen da.¹⁸ Aztertzaile gehienek en_1 (*n-*, *h-*, *g-*, *z-* -rekin batera, S/P-marka) eta en_2 (barkarik argumentu pluralen A-marka, en_1 -ekiko analogiaz sortua) bereizten dituzte. Haiek azaltze aldera planteatu diren hipotesi (behintzat nagusi)ak honakoak ditugu.

- a) Oregi Aranbururen arabera (1974), en_1 , batetik, *lehen* aditzondotik letorke; en_2 , ostera, **g(u)-en*, **z(u)-en* formatik letorke, berauek izenordainaren gehi genitiboaren aglutinaziotik sortuak liratekeelarik. Baina LA historikoa ziur aski perfektibo edo aoristo batetik dator (ikus beherago, 5. atalean), eta hortaz espero genuke aspektuzko morfema bat, ez aldizkoa. Bestetik, *-en* genitiboaren forma berria da (erka *zu-r-e*, *aita-re-kin*, etab.).
- b) Trask-en (1977) arabera, en_1 morfema pasibizatzailea da. Hipotesi honek dauzkan arazoak —hein batean Trask-ek berak onartuak— 2. atalean aipatu dira.
- c) Heath-ek (1977), bere aldetik, $en_1 \rightarrow e$ inbertsioa (1./2. p.ko markak aurrerartzen dituen —“fronts”— baliabide sinkronikoa) eragiten duen eratorpen antipasibizatzailea dela proposatu zuen. Ortiz de Urbinak (1989: 62) ondo laburbiltzen ditu azalpen honen arazoak. Eraikuntza antipasiboan antzeratsu euskal aditz jokatuaren egituran A-k absolutibo bezala markatzen diren arren, paraleloa hor bukatzen da. Eskimo, dyirbal, maya etab.eko hizkuntzetan ez bezala, euskaraz ez dago eraikuntza antipasibo baten aztarnarik perpaus mailan, ez perpaus mailako IS-en hurrenkeran (promoziorik, demoziorik...), ez beraien markaketa morfologikoan (*nik neraman...*, ez ***ni neraman...*). Are gehiago, ustezko antipasibizazioak ez dauka inongo funtzio pragmatikorik (diskurtsoaren beharren arabera, fokuari arabera, galderen edo erlatibozko perpausen eraketaren arabera...), eraikuntzok dituzten hizkuntzetan ez bezala. Azpimarra dezagun Heath-en proposamena gertakariaren azalpen sinkroniko bat besterik ez dela.
- d) Aldai (2000) Heath-en (1977) azalpenari dimentsio diakroniko bat ematen saiatu zen. Haren arabera, eraikuntza antipasiboak LA-an eraikuntza perfektiboak eraikuntza iragankor inperfektibo bihurtzeko behinolako baliabideak izan ziren. Aditz-morfologian ihartuak ditugu, baina gaur ez diraute bizirik. Hemen aztergai dugun arazoaren ikuspegitik, Aldairen arabera en_1 morfemaren *-n-* inesiboko *-n* litzateke, progresiboan iturri lexikoa. Oregi Aranbururen hipotesiarekin bezalaxe, arazoa da XVI. mendeko agerpenek perfektibo edo aoristo batera begira jartzen gaituztela (ikus 5. atala). Hortaz, ez da argi ikusten zergatik bilatu behar dugun aspektu inperfektibo baten aztarnarik.¹⁹

¹⁸ Eztabaidagai honetarako, Ariztimuñoren (2013b: 50-52) sintesiaz baliatuko naiz.

¹⁹ Aldairen (2000) arabera, garairik zaharrenean euskararen aditz-morfologia zeharo ergatiboa izango zen (**e-kar-da* ‘nekarren’ bezalako formekin), eta ondoren eraikuntza antipasibizatzaile baten bidez aditzaren sektore bat “desergatibizatuko” zen. Lan honetan proposatzen ari naizenaren justu kontrako ideia da, baina bi teoriak zentzu batean bata bestearen ispilu-irudiak ditugu, eta hortaz antzekotasunak ere agertzen dituzte. Uste dut, hala ere, hemen proposatzen den ibilbidea Aldairen faseen ibilbide bihurria ([A] faseko LA perfektibo > [B] faseko LA inperfektibo > [C] faseko LA perfektibo) garapena barne) baino askoz sinpleagoa dela.

- e) Azkenik, Lakarraren (2008) hipotesia dugu. Haren arabera, LA eta irrealiseko aditz jokatueta *-en-* morfeman, *eten* edota *ats-eden* bezalako hitzetako **den* ‘FINISH’ aditz-erroa izango genuke jatorriz, aspektu perfektiboaren iturri lexiko ohikoa. Nire iritziz, proposamen honek ondoren aipatuko ditugun arazo orokorretako bi dauzka.

Hipotesi bakoitzari egotzi dizkiogun arazo partikularrez landa, badira hiru arazo zenbaitetan ikusten ditugunak.

1. *-(e)n-* elementuan TAM morfema bat ikusten duten hipotesiek —a), b), d), e)— ez dute azaltzen zer dela eta ez den paradigma osoan agertzen (***ze-n-torr-en*, ***le-n-kar-ke*, etab.).
2. a) eta c) —edozein kasutan azalpen sinkroniko bat— albo batera utzirik, gainerakoek ez dute azaltzen zergatik coda sudurkaria ez den agertzen lehen hutsunea A-marka denean (***nen-karr-en* ‘ekarri nuen’, etab.), eta —oraingoa a) eta c) ere barnean sarturik— zergatik hau gertatzen den singularrean baina pluralean ez.
3. *en*₁ eta/edo *en*₂ LA-ko edo perfektiboko morfema(k) d(ir)ela proposatzen duten hipotesiak —a) eta e)— 5. atalean eztabaidaratuko dudan Comrie-ren egilearen goragunearen aspektuzko hierarkiarekin kontraesanean daude.

Martínez Areta (2013)-n beste azalbide bat eskaini nuen. Hura berriro sintetizatu aurretik, azpimarratu nahi nuke aditz morfologiaren zati hau bereziki korapilatsua dela, eta planteatuko dudan azalbidea hipotesi orokorraren (funtsean, 2. eta 3. ataletan, gehi 4. atal honetan 2. taularaino esandakoa) modulu bat besterik ez dela. Hipotesi orokorraren baliotasuna ez dago modulu honen zuzentasunaren menpe. Hala ere, nire ustez gutxienik txarra da, aipaturiko arazoei aurre egiten saiatzen den bakarra baita.

Hori zehazturik, esango dut bideragarriagoa dela pentsatzea *-n-* 1./2. pertsonako izenordainaren parte zela, eta, Ariztimuñorekin (2013b: 46, 57) batera, *nen-*, etab. “tensed pronouns” edo orokorkiako “TAM-ed pronouns” ditugula. Hala balitz, 1. eta 2. pertsonako izenordainen bi serie izango genituzke, 3. taulan irudikatuak.

3. taula

Aditzaren trinkotzearen garairako proposaturiko izenordainen bi serieak

1./2. pertsonen izenordainen A seriea	1./2. pertsonen izenordainen B seriea
<i>ni</i>	<i>nen</i>
<i>hi</i>	<i>hen</i>
<i>gu</i>	<i>gen</i>
<i>zu</i>	<i>zen</i>

Bi serieetako formen lehen segmentuak berbera izatea, noski, ezin da kasualitatea izan. *nen* < *ni* + X etor liteke, hots izenordainaren forma oinarritzkoaren eta ezin identifika dezakegun beste elementu baten aglutinaziotik. Iradoki dudana da aditzaren trinkotzea (**ni da-tor* > *nator*, **nen tor* > *nentor*, etab.) gauzatu zen unean, B seriea jada eratuta zegoela.

Funtzioaren aldetik, A seriea testuinguru batzuetan agertuko zen, B seriea beste batzuetan. 5. atalean iradokiko dut aitzin-euskara modu-goraguneko hizkuntza izan zatekeela, Bhat-ek (1999) proposaturiko sailkapenaren arabera. Leku hartan honen inguruko xehetasunetan sartuko naiz. Orain markatuko dut Bhat-en (2004) beraren arabera modu-goraguneko hizkuntzei loturiko ezaugarri bat bi izenordain-serie izatea dela hain zuzen, bata realisean, bestea irrealisean erabiliak.

One of the characteristics that can be associated with languages that give prominence to mood is that they tend to possess distinct sets of personal pronouns that are to be used in a sentence depending upon the mood of its predicate (Bhat 1999: 135). This correlation appears to derive from the fact that modal distinctions represent either (i) distinctions in the speaker's assessment of the reliability of information or (ii) distinctions in the illocutionary force of a speech act. Both are directly related to speech contexts and speech roles and hence their influence on the form and occurrence of personal pronouns can perhaps be regarded as supporting the claim that the primary function of personal pronouns is to indicate speech roles.

There are several languages in which personal pronouns have two distinct sets forms of which one occurs in realis sentences and the other one in irrealis sentences. (Bhat 2004: 87-88)

Aurreraxeago autore berak diosku badirela modu-goraguneko beste hizkuntza batzuk, zeinetan izenordain-serie ezberdinen erabilera perpausaren indar ilokuzionarioaren arabera baldintzatuta dagoen. Niger-Congoko gur familiako supyire hizkuntzan, adibidez, izenordain-serie bat erabiltzen da adierazpen perpausetan, beste seriea ez-adierazpen perpausetan (agindu, debeku, galdera, bedeinkapen, bokatibo eta harridura perpausetan). Ondoko 4. taulan eta (4) adibidean hurrenez hurren supyire hizkuntzaren pertsona-izenordainak eta berauek irudikatzen dituzten bi adibide ematen dira.

4. taula

Supyire hizkuntzaren 1. eta 2. pertsonako izenordainak
[*apud* Bhat (2004: 88)]

	Perpaus adierazpenekoetan		Perpaus ez-adierazpenekoetan	
	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.
1	<i>mii</i>	<i>wùu</i>	<i>na</i>	<i>wu</i>
2	<i>mu</i>	<i>yii</i>	<i>ma</i>	<i>yi</i>

- (4) a. *mu* *a* *mii* *kánhá* Supyire (niger-congo)
 hi (adierazp.) PF ni (adierazp.) nekatu
 ‘Hik gogaitu nauk’
 b. *ma* *pa*
 hi (ez-adierazp.) etorri
 ‘Etor hadi!’
 [*apud* Bhat (2004: 88)]

Bhat-ek dakartzan modu-goraguneko hizkuntzetan aldeak dauden arren (ikus 2004: 87-89 eta 1999: 65-70, 135-136), ezaugarri hau honako hizkuntzek agertzen dute: wari' (Brasilgo mendebaldeko chapacura familiako hizkuntza), caddo (irokesa), manam (ozeaniarra), amele (gum familiakoa, papuarra), supyire (gur familiakoa, Niger-Kongo hizkuntza), pirahã (mura familiakoa, arro amazoniarrean), eta nicobarera (munda familiakoa, austrasiarra).

Itzul gaitezen euskarara, iradokirikoa hipotesia onarturik. Nola sortu zatekeen *S nen- / P nen- / A ne-* oposaketa? Hona hemen azalpen saio bat. Mitxelenak (1977 [1961]: 309) dioskunez, “[e]n algunos compuestos de aspecto arcaico, *n* en final de primer miembro desaparece o es sustituido por *r*: [c]om. *agin* ‘muela, diente’: *RS 270 agika* ‘a dentelladas’ [...] [c]om. *egun* ‘día’: a.-nav. etc. *egu(b)erri* ‘navidad’, vizc. *egubakotx* ‘viernes’, etc.”. Hau gertatzearen arabera, bizk. *zantar* vs *zatar* edota *minkatz* vs *mend. mika(i)tz* bezalako bikoteak sortu dira euskararen historian zehar. Aditz-morfologian berean Etx. *nin-zan-de* (< *-zan-* + *-te*) vs *nin(t)za-te(-ke)* (*nin-za-te-n* ‘nintzatekeen’ birritan Etxeparegan beragan) daukagu. Bikoteok kronologia ezberdinetakoak ditugu, baina badirudi errekurtsiboa izan dela euskararen historia-
ren tarte batean. Nire proposamena honakoa da: aditzaren trinkotzea gauzatu zen unean, / _ T (= herskari) testuinguruan zegoen *-n*-ren mantentzearen eta galtzearen arteko duda-muda *P=S≠A* lerrokadura ergatibo bat sortzeko profitatu zen, horrela OA-an (*na- / na- / -da*) eta izen-morfologian (*-Ø, -Ø, *-ga*) jada bazegokeen bereizketa LA/irrealisera hedatuz.²⁰

Pluralean, gehienetan *gen- / gen- / gen-* (eta *zen- / zen- / zen-*, etab.) lerrokadura daukagu (*gen-* > *gin-* motako ixte prozesuak albo batera utzita). Pluraleko formak agerpen-maiztasun txikiagokoak direnez, onartu beharko dugu ez zela *P=S≠A* lerrokadura haietara zabaltzeko beharra. Lerrokadura eza, egoera zaharraren aztarna, adizkiren batean badugu. Axularren *Gero-n*, adibidez, *ginitue[n]* formak 2 aldiz ‘gintuen’ adierazten du, behin ‘genituen’. Forma beretik, **gen-it-dun-ale-n* edo antzeko bate-
tik, abiatu beharko dugu. Beste hizkera batzuetan, guk-haiek eta hark-gu adierak formalki banatu omen dira.²¹

²⁰ Trask-ek (1977: 211) Bizkaiko hizkera batzuetako *enkarren* ‘hekarren, ekartzen huen’ bezalako formak gogorarazten ditu. Haiek azaltzeko, forma jatorriz pasiboetatik hedatu direla dio, agian *mend. ekarren* ‘zekarren’ bezalakoekiko nahasmena ekiditeko. Singularreko adizki aktibo *-n-dun* hauek, 1. p. sg.ekoak barne, Bizkaiko mendebaldeko lerro batekoak dira: *nendun* ‘nuen’, *nendusin* ‘nituen’, etab. (ikus Zuazo & Goiti 2016: 40, eta 169. orrialdeko mapa argigarria). Ez dira oraintsu sortuak, Mikoletak behinik behin *nenduá* ‘nuen’ badakarrelako. Zuazo & Goiriren iritiz (2016: 40), behintzat 1. p. sg.ekoetan *-n-* pluraletik zabaldu da (hots, *ge-n-dun, ze-n-dun*, etab. bezalakoetatik). Proposatuturiko hipotesitik, arkaismoak izan litezke, **nen-du(n)(-an)* bezalakoetan *P≠A* eragingo zukeen *-n*-ren erorikoa bazterreko hizkera honetan gauzatu ez zela onarturik. Nolanahi ere den, hau ez da funtsezkoa, eta azalpen analogiko berankor bat ere arazorik gabe onar daiteke.

²¹ 2. atalean aipatu dudan hirugarren arazoari (zergatik ez da azaltzen *-Ø-* vs *-n-* oposaketa 1. eta 2. pertsona pluraletan?) aurre egiteko asmoz, Trask-ek (1977: 211) pertsona pluralen *-n-* hau analogiaz sortuak direla dio: “Thus it is probable that the earlier form of *genuen* was something like **guen*, from original **g-e-du-en*, just as modern *nuen* ‘I had him’ results from **n-e-du-en*”. Izan ere, Lazarragaren hizkeran baditugu *cebela* ‘zenuela’ (AL: 1151v), *ceben* ‘zenuen’ (AL: 1153r), *ceguiian* ‘zenegian, zenezan’ (AL: 1153v), *ceucala* ‘zenukala’ (A26: 96, 98) eta *ceucan* ‘zenukan’ (A26: 106). Aramaion eta Deba Goienean ere honelako formak geratzen dira (Aramaion adibidez *gen - geuen - gauen* ‘genuen’, *sen - seuen* ‘zenuen’ eta *seuen* ‘zenuten’ topatzen ditugu; ikus Ormaetxea 2002: 97). Haatik, Lazarragak *Ez ceeguidan* ‘ez zenida(te)n egin’ (A26: 59), *baceequi* (AL: 1151v), *ezpaceequit* (A7: 99) eta *cee-*

Hala ere, aditz batzuek *gen-* / *gen-* / *gene-* (eta *zen-* / *zen-* / *zene-*, etab.) lerroka-dura agertzen dute (ikus *gene-karr-en*, *zene-za-n*, etab.). Hau P=S≠A forma plurale-tara zabaltzeko beste modu bat izan liteke, *gen-* eta *zen-* uztartuz, ez aditz-erroarekin (*kar*), aditzoin osoarekin (*ekar*) baizik. Adizki jokatu-gabeetan ez ezik, aditzoina LA/irrealiseko jokatu-etan ere agertzen da, P zein A = 3. p. direnean, *l-*, *z-* (baina mende-baldean biluzik, aditz gehienekin: bizk. *ekarr-en*, etab.), edo *b-* aurrizkiturik (ikus Ariztimuño 2013a: 373-381, aditzoinari buruzko xehetasunetarako). Posibilitate gehiago dago, dena den. Azalbide tradizionalaren arabera (ikus Heath 1977: 198; Trask 1977: 211; Aldai 2000: 53), formon *-e(n)-*, hau da *-en₂₋*, *-en₁₋*-rekiko analogiaz sortu zen (**ge-karr-en* → *gene-karr-en*). Hau ez da inondik ere hemen proposatu den (singularrean oinarrituriko) hipotesiarekin bateraezina, **ge-karr(-en)* aurreko **gen-karr(-en)* batetik etor dadin bitartean.²²

Atal hau bukatzeko: ba al dago **nen*, **hen*, **gen*, **zen* izenordainen ustezko B serie baten aztarnarik aditz-morfologiatik kanpo? Nire ustez, bai, onartzen badugu *ene* < **nen-e* datorrela (hots B serieko izenordaina gehi genitiboaren forma zaharra).²³ Lakarrak 1995etik honelatsuko etimologia zenbait proposatu ditu, **no-nol* > **onol* > *ohol* (erronk. *ōl*) eta **na-nar* > **anar* > *ar* (bizk. *aar*, erronk. *ār*, *narras*) argienak direla. Iradoki berri dudan **nen-e* forma ez bezala, azken biok erreduplikazio morfologikoak lirarteke jatorriz, baina eraketa morfologikoa gorabehera, **nen-e* formaren lehen sudurkaria **no-nol* eta **na-nar* formen lehen sudurkariaren testuinguru berdinean legoke (*_VNV-* testuinguruan, alegia),²⁴ eta beronetan sudurkari-disimilazio bat aplikatuz gero, **nen-e* ere > *en-e* garatzea ere esperoko dugu.

guidan (A26: 59) ere badakartza, eta testuaren argitaratzaileek hala *cee-* nola *ce-* hauek guztiok < *ce-* < *cee-* < *cene-* garapenaren bidez azaltzen dituzte. Lazarragaren testua ezagutu balu, Trask-ek *ceben* < **ze-dun-e-n* datorrela esan ahalko zuen, eta arkaismotzat jo (*-n-rik* gabeko **g-e-du-en* bezalaxe). Dena den, zentzuzkoa da pentsatzea Lazarragaren *cee-* kasuak behinik behin bai datozela *zene-*tik. Baliteke hizkera honetan bokalarteko sudurkaria erori izana, gainerakoetan hesi morfologikoak (*zen-e-*) erorikoa eragotzi duelarik. Laz. *ceben* bezalakoak azaltzeko (**dun* erroaren bidez eratuak), beste inon aztarnarik utzi ez duen **zene-dun-en* postulatua gabe, onar genezake **zen-dun-en* bat → **ze-dun-en* aldatu dela lehen aipaturiko *ze-*rekiko analogiaz.

²² Aldaik (2000: 53) *-en₂₋* 1. pertsonaren eredupean sortu delako posibilitatea ere aipatzen du, paralelo tipologikoak dituen prozesu baten arabera. Horrela, *ge-nekarren-i* aurrizkituko zitzaiokeen, eta hortik → *ge-nekarren*. Posibilitate hau Ariztimuñok (2013b: 51) ere gogorarazten du, aldi berean beste aukera bat eztabaidaratzuz: *-e-* bokal epentetiko hutsa izatea.

²³ Hertsiki harturik, postulatua beharrekoa **neN-e* litzateke. Izan ere, 1. p. sg.ekoa ez ezik, B serieko gainerako izenordainak ere amaierako fortisarekin berreraiki beharko genituzke: **heN*, **geN*, **zeN*. Alabaina, Mitxelena-ren fortis / lenis oposaketak bakarrik lexema disilabikoetan hartzen du zentzua, oinarri monosilabikoetan fortisak eta lenisak kokagune-aldaerak baino ez baitira. Hortaz, aditz jokatuaren morfologia aztergai nagusi duen lan honetan fortisen eta lenisen irudikapenak (**N*, **L*, etab.) albo batera uzten ari naiz. Dagozkien kasuetan, fortisaren erabilera gainulertzen dela onartzen dut, *eN-e* barne, non gidoiak aurreko segmentua fortis bihurtzen duen hesi morfematiko bat ezartzen duen. Erdi Aroko *Enne-co* antroponimoaren erroan ‘ene’ dagoela onartzen badugu, fortis horren irudikapen grafikoa topatzen dugu hartan. Urrutirago joanez, Antzinateko Montsérié-ko aldreko *Enne-box* antroponimoan, eta Ascoliko Brontzeko *Enne-ges* segienseen patronimikoan zein *Enne-gensis* etnonimikoan aztergai dugun erroa ikusten badugu, orduan **neN-e* > *eNe* disimilaziorako *terminus ante quem* bat izango genuke (K.a. 89 urtea, alegia).

²⁴ Non N = sudurkari. Esandakoaren arabera, **no-nol* > **onol* bezalako kasu batean bigarren sudurkaria lenisa litzateke; proposatu **neN-e-an*, ordea, fortisa.

Postulatu dudan izenordainen B serieak, noski, A seriearekiko nolabaiteko harreman etimologiko bat izan beharko du, era batean non **nen* < **ni X*, **hen* < **hi X* etab. etor litezkeen. Ez dut *X* hori ezein elementurekin identifikatuko. Iradokitzen ari naizena da, zer-nahi ere den, aditz jokatuaren trinkotzea gauzatu zenean (**ni dakar* > *nakar*, **nen kar* > *ne(n)-kar*, etab.), izenordainen B seriea jada eratuta zegoela, eta LA/irrealisean azaleratzen zen alomorfoa izateaz gain, izenordainen deklinabidean ere aztarnarik utzi zuela.

Markatu nahi nuke, halaber, *ene* izenordainaren < **nen-e* etimologia onartzen baldin bada, honek berak *nen-* elementua aditz paradigmaren barnean sortu zelako onarpena are pentsaezinoago egiten duela. Alegia, *nen-kar* < **ni-den-kar-* edo **ni-lehen-kar-* balesor, onartu beharko genuke ondoren *nen-* aditz jokatutik “erauzia” izan zela, desgramatikalizazioaren bidez, eta izenordainen paradigmaren sartu zela (baina bakarrik lehen pertsonan). Desgramatikalizazioa posible da, baina kontrako norabidea printzipioz bideragarriagoa da.

5. Ergatibitate hautsiko fenomenoekiko desadostasuna

Orain arte postulaturikoa 9. figuran irudikatzen da.

OA (agian < ipfb.) →	predikatu pasiboetatik datoz
LA (agian < pfb.) / irrealis	a) P = 1./2. p. → predikatu pasiboetatik datoz
	b) A = 1./2. p., P = 3. p. → predikatu aktiboetatik datoz
	c) A zein P = 3. p. → ezin esan

9. figura

Aditz morfologiaren sektore bakoitzaren jatorri diatetikoa

OA-aren jatorri imperfektiboa, progresiboa, edo behintzat ez orainaldikoa (hots, aldizkoa) onartu ohi da egun (ikus Trask 1977; Lakarra 2006; Ariztimuño 2013b). Honen aldeko argudio erabakigarri bat honakoa da: OA konposatua sortu zenean, hau trinkoen OA-arekin parekatu zen (‘ekarri’ → *dakart*, ‘hartu’ → *hartzen dut*), eta OA konposatuak jatorri argiro progresiboa du (< **har-(t)ze-n naiz*), Mounole-k (2008) frogatu duenez. Orokorrikiago, [aditz-izen + *-n* (inesiboa) + *egon*] (mendebaldean), [aditz-izen + *-n* (inesiboa) + *ari izan*] (erdialdean eta ekialdean) eta antzeko beste eraikuntzen garapen berankorra —xvi. mendetik aurrera (ikus Mounole 2014: 33-34)— behatzen badugu, irudi du aurreko forma progresiboek (hots, *dakart* eta *hartzen dut* < **har-(t)ze-n naiz*) zeukaten adiera progresibo baten galera erreparatzeko sortu zirela.

LA-ko aditz trinkoek, beren aldetik, LA imperfektiboa adierazten dute egun. xvi. mendeko euskararen, ordea, bakan batzuk adiera perfektiboa adieraz dezakete, tes-tinguruaren arabera (Mounole 2014: 50-51). Haietako gehienak aditz dinamiko te-likoak ditugu (*egin*, *etorri*, *ekarri*, *joan*, **edin*, *esan*, **i*), baina **edun*, *egon*, *eduki* edota *ibili* ere sartzen dira multzo honetan. Hau arkaisimo bat bada —eta badu hala izateko itxura—, LA-ko aditz trinkoak aoristoak —edo LA narratiboak, Mounole-ren termi- nologian, edozein kasutan LA-ko gertaera burutuak— izan ziratekeen.

Zer dela eta daukagu 9. figuran azaltzen zaigun egoera? Derragun hasteko LA/irrealisaren barneko banaketa guztiz bateragarria dela tipologiaren gertaerekin. 1. eta 2. pertsonak definizioz bizidunak, definituak eta informazio ezaguna izaten dira. Hortaz, erraz topikalizatuko dira, P izanez gero. 3. pertsonak, ostera, sarriago bizigabeak, indefinituak eta informazio berria izaten dira. Hortaz, ez dira hain erraz topikalizatuko, P izanez gero. Trask-ek berak (1979: 392) markatzen du nootka hizkuntzan 10. figuran irudikatzen den egoera daukagula, makah, eta —ezberdintasun apur batzuekin— squamish, yanaz eta yurok hizkuntzena antzekoa delarik.

A = 1./2. p.	→ predikatuak aktiboak dira
A = 3. p. eta P = 1./2. p.	→ predikatuak pasiboak dira
A eta P = 3. p.	→ predikatuak aktiboak zein pasiboak izan daitezke

10. figura

Nootka hizkuntzaren egoera

Banaketa hau euskararen LA/irrealisaren barnekoaren gogoragari dugu, beronean fase aurreratuago, morfologizatuago bat izango genukeen arren.

Harrigarria, euskararen egoeran, beste gauza bat da: (agian progresibo batetik datorren) OA-ak beti lerrokadura ergatiboa izatea, (agian aoristo batetik datorren) LA-ak eta irrealisak noiz lerrokadura ergatiboa, noiz lerrokadura aktiboa duten bitartean. Harritzeko arrazoiak LA/irrealisaren sektorean jatorrizkoa LA-ari iriztetik datoz, normalean egiten den bezala, hala bada OA-a LA-a baino ergatiboagoa baita. Ortiz de Urbinak (1989: 13-15) jada markatu zuen tipologiarekiko desadostasun hau, ergatibitate hautsia dagoen kasuetan patroiz ergatiboa lehenaldian (georgiera) edo aldi perfektuetan (maia hizkuntzak) dagoela ohartarazirik.

Nola azal daiteke tipologiarekiko desadostasun hau? Martínez Areta (2013)-n Comrie-k (1981) aspektuaren eta bozaren arteko elkarreaginari buruz egiten zituen oharrei erreparatzea proposatu nuen. Gogora ditzagun hemen. Ikus ditzagun lehen bere analisisan aintzat hartzen dituen nozio aspektuzkoen definizioak:

By PERFECT, I mean that a given form describes a state that is the result of an earlier situation by giving expression to the earlier situation [adibidez, “John has broken the cup”]. [...]

The PROSPECTIVE is the inverse of this [perfektuarena, alegia]: A state is related to some subsequent situation, such that the seeds of this subsequent situation are already present in the earlier state, by giving expression to the subsequent situation [adibidez, “John is going to break the cup”]. [...]

In the IMPERFECTIVE, reference is to a single situation, which is viewed as ongoing, as if one were positioning oneself internal to the situation as a whole, with the possibility of looking both backward and forward at the rest of the situation [adibidez, “John is breaking the cup / breaks the cup”]. (Comrie 1981: 66-67)

Hiru baliook koordinazioan jartzea neurri batean nahasgarria da. Inperfektiboak, berez, perfektiboarekin osatzen du dikotomia aspektuzko bat; perfektua, ostera, balio berezia da, osagai aspektuzko bat (burututa dago) eta aldizko bat (aurreko une batean burutu da, eta burutze horrek oraingo egoeran garrantzia du) biltzen dituena. Baina

Hots, *ceteris paribus*, zenbat eta ezkererago egon esku artean daukagun aspektua, orduan eta goragune handiagoa hartuko du egileak. Zenbat eta eskuinerago, orduan eta goragune handiagoa hartuko du jasaileak.

Bada, euskara hierarkia honekin bateragarri egiteko bururatzen zaidan aukera bakarra Martínez Areta (2013)-n proposatu nuen, eta honakoa da: LA (< pfb.) / irrealisaren sektore morfologikoan, oinarritzko, diakronikoki jatorritzko balioa, irrealisa zen (*nen-tor*). Hau potentzialtasunekin lotuta dago, hartan A-ak dauka goragune nagusia, eta ezkerreko muturretik hurbil izango dugu 11. figurako hierarkian. *Nen-tor* formatik, aditzaren trinkotzearen ondoren, *nen-torr-alen* eratorri zen, agian aoristo bat.

Proposaturikoaren arabera, bi eraikuntza nagusitatik abiatu beharko genuke: batetik [A serieko izenordain + *da(r)* + aditz.erro], eta bestetik [B serieko izenordain + aditz.erro]. Adibide batekin: batetik **ni da(r)-tor* (> *n(i)(-)(d)a-tor*), eta bestetik **nen tor* (> *nen-tor*). Edo, euskara historikoan aditz iragankor baten bidez irudikatzeke: batetik **ni da(r)-kar* (> *n(i)(-)(d)a-kar*), eta bestetik **nen kar* (> *nen-kar*).

Zein balio gramatikal izan zezakeen hauetako eraikuntza bakoitzak? Gorago esan legez, [A serieko izenordain + *da(r)* + aditz.erro] eraikuntzak adiera progresibo batera begira jartzen gaitu. [B serieko izenordain + aditz.erro] eraikuntzaz den bezainbatean, euskara modernoan perpaus baldintzazko irrealisekin lotuta dago. Batueraz, *ba-* aurrizkiak protasiak eratzen dira; *-ke* edo *-teke* atzizkiez, ordea, apodosiak. Hizkitzerik gabe, bakarrik RS (284) *ez lemaio* “no la daría” (trinkoa, eta Nori-duna), mend. *nei* (< **ne-gi*) edota ek. *niro*, Leiz. *laidi* (< **le-gi-di*) bezalako aditz jokatu urrietan iritsi zaigu [B serieko izenordain + aditz.erro] eraikuntza (ikus Lafon 1980 [1943]: 435-438). Dena den, badirudi bazterreko eginkizun hauetara mugatua izan aurretik, eraikuntzak eremu zabalxeago bat izan zukeela. XVI. mendeko Iparraldeko euskararen, *al-bait-* aurrizkiaren bidez Lafon-ek “preskriptiboa” izendatu zuena era zitekeen, 2. eta 3. pertsonako subjektuko injunkzio bat adierazteko erabiltzen zena (ikus Mounole 2014: 97, eta haren iraungitzerako 224). Haren bidez, baldintza baten betetzearen menpeko agindu bat, edo etengabeko agindu bat, adierazten zen (ikus *ibid.* adibideetarako eta testuinguru gehiagotarako). Garai berean, Leizarragaren lekukotasun batzuetan eta dirudien Garibairen erretra batean, *ai-* aurrizkiaren bidezko optatiboa ere badugu (ikus Mounole 2014: 98, eta 225 haren iraungitzerako ondorengo mendeetan).

Adiera horien guztien oinarrian hondar irrealis bat dago. Hala izanik, eta kontuan hartuta euskararen aditz-morfologiaren eraikuntza zaharrenak [A serieko izenordain + *da(r)* + aditz.erro] eta [B serieko izenordain + aditz.erro] ditugula, zergatik ez lotu bikote hau Bhat-ek (1999) proposaturiko hizkuntz tipologiarekin, zeinen arabera “tense-prominent” eta “aspect-prominent” hizkuntzez gain “mood-prominent” hizkuntzak ere badiren, eta onartu aitzin-euskara modu-goraguneko hizkuntza zela? Hizkuntza hauetan, aditza egituratzen duen oposaketa nagusia realis-irrealis dugu. Horrek ez du kentzen bikotearen kide batek beste aditz-kategoria bati —aspektuari, adibidez— dagozkion bereizketak garatzeko posibilitatea. Mexikoko chalcatongo mixtec hizkuntzan esaterako (ikus Bhat 1999: 65-66), aditzek bi erro dauzkate: realis bat eta irrealis bat. Erro realisa azpierzaketa progresiboan, ohiturazkoan eta egoerazkoan ager daiteke. Erro irrealisak, bere aldetik, geroaldia, agintera, gertaera-aurkakoa (“counterfactual”), baldintzazkoa, eta antzeko beste adiera moduzko batzuk adierazten ditu.

Aurreko atalean aipatu dut modu-goraguneko hizkuntzen ezaugarri bat 1. eta 2. pertsonako izenordainen bi serie izatea dela. Ikus dezagun hizkuntzon beste ezaugarri bereizgarri bat. Aldi-goraguneko, aspektu-goraguneko eta modu-goraguneko hizkuntzen ezaugarri errekurtsibo nagusiez ari dela, honatx zer dioskun Bhat-ek hirugarren motari buruz:

(v) The tendency of mood-prominent languages to show a **pronominal** ergative split and of tense- and aspect-prominent languages to show a temporal or aspectual ergative split [...]. (Bhat 1999: 102) [lodia neurea, MMA]

Eta aurrerago:

The ergative system, in these split-ergative languages, will be restricted to (i) non-controlled verbs, (ii) third person arguments, and (iii) past or perfective verbs, respectively (see Dixon 1994).

This ergativity split appears to be correlatable with the verbal category that is most prominent in a given language. This is especially true of the second and third type of ergativity splits mentioned above. That is, mood-prominent languages tend to show a personal (or nominal) split whereas tense or aspect-prominent languages tend to show a tense-based or aspect-based split respectively. (Bhat 1999: 146)

Korrelazio hau (modu-goragunea eta izenordainezko ergatibitate hautsia) nabarrena da zenbait hizkuntza tibeto-burmarretan (ikus Bhat 1999: 148). Modu-goraguneko hizkuntza den tangut hizkuntzan adibidez (ikus *ibid.*), ez dago komunztadurarik 3. pertsonarekin. A-a edo P-a 3. pertsona bada eta bestea 1. edo 2. pertsona, aditzak 1. edo 2. pertsonarekin egingo du komunztadura; A-a 1. pertsona bada eta P-a (edo alderantziz), orduan komunztadura P-arekin egingo da. Euskararen LA/irrealisean bezalaxe!

Egoera hau *a priori* ere espero izatekoa da, moduaren aditz-kategoria mintzatzaile-orientatuagoa baita, aldia eta aspektua egoera-orientatuagoak direlarik. Hortaz, behintzat 1. pertsona bat eta bestetik 3. pertsona bat argumentuak badira, predikatu iragankorretan gertaera edo ekintza beti planteatuko da mintzatzailearen ikuspegitik, dela berau A-a, dela P-a. Faktore hauxe dago euskararen *nen-karr-en* 'hark-ni' eta *ne-karr-en* 'nik-hura' formen antzekotasunaren oinarrian, nire iritziz.

5. taulan proposatu garapena irudikatzen da. Zuhurtzia handiz interpretatu behar da, noski, aitzin-euskarak izan zituzkeen forma gutxiak erreproduzitzea baino gehiago proposaturiko garapen estrukturala eskematizatzea baitu helburu. Ideia nagusia hauxe da: aitzin-euskararen aditz jokatuaren bereizketa nagusia, aditzak pertsona komunztadurarik ez zeukan garai batekoa, moduzkoa izan zen: realis / irrealis (iritsi zaigun realisa forma progresibo bat izan bide bada ere). Predikatu iragangaitzen eta iragankorren arteko bereizketa gramatikalizatuta ez zegoen arren, predikatu semantikoki iragankorrak realis progresiboan pasiboki adierazten ziren beti; irrealisean, ordea, pasiboki P-a 1. edo 2. pertsona bazen, aktiboki P-a 3. pertsona eta A-a 1. edo 2. pertsona (A-a zein P-a 3. pertsonakoak baziren, ez dago esaterik). S/A izenordaina + aditza trinkotu zirenean, izenordainezko ergatibitate hautsi hau morfologizatu zen, eta singularreko 1. eta 2. pertsonako B serieko izenordainen *-n-ren* galera fakultatiboa P=S≠A lerrokadura sortzeko baliatu zen. Azkenik, irrealisetik aoristo bat eratorri zen, agian menpeko perpausen be-

rrealisitik,²⁵ eta realis / irrealis oinarritzko bereizketa zaharraren gainean beste aspektuzko —edo bestelako— bereizketak nagusitu ziren, hizkuntza modu-goragunekoa izatetik aspektu- edo aldi-goraguneko motara igaro zelarik.

5. taula

Realis (progresiboa) / irrealis bereizketa nagusitik abiatuturik proposaturiko garapena

1. fasea. Bi erakuntza: [A serieko izenord. + <i>da(r)</i> + aditz.erro] (realis, prog.) eta [B serieko izenord. + aditz.erro] (irrealis)	2. fasea. Aditzaren trinkotzea	3. fasea. Irrealisetik aoristo bat eratoritzen da (modu-goragunetik aspektu-goragunera).
<i>*ni da(r)-tor</i> ‘etortzen ari naiz’ <i>*ni da(r)-kar</i> ‘ekartzen ari naiz - ekarria izaten ari naiz’	<i>*n(i)(-)(d)a-tor</i> <i>*n(i)(-)(d)a-kar</i> ‘ekartzen ari naiz - ekarria izaten ari naiz’	<i>nator</i> <i>nakar</i> ‘hark ni nakar’
<i>*nen tor</i> ‘- etor nadila, etorriko banintz...’ <i>*nen kar</i> ‘- ekar dezadala, ekarriko banu... - ekarria izan nadila, ekarria izango banintz...’	<i>*nen-tor</i> <i>*ne(n)-kar</i> ‘- ekar dezadala, ekarriko banu... - ekarria izan nadila, ekarria izango banintz...’	<i>*nentor</i> <i>*ne-kar</i> ‘- ekar dezadala, ekarriko banu...’ <i>*nen-kar</i> ‘ekar nentzala, ekarriko banindu...’
		→ <i>nentorr-en</i> → <i>nekarr-en</i> ‘ekarri nuen’ <i>nenkarr-en</i> ‘ekarri ninduen’

Honen arabera, OA-a LA/irrealisa baino ergatiboagoa litzateke aditza trinkotuzen garaian beste sektore morfologikoa baino eskuinerago zegoelako egilezko goragunearen mailaren hierarkian. Comrie-ren (1981) hierarkia honek aspektua hartzen du ardatz nagusi, baina aldizko (*past, present, future*) eta moduzko kontzeptuak (*irrealis, potentialities*) ere aipatzen ditu bere azalpenean (eta aipatzen dira, ergatibitate hautsiaren inguruko bibliografian). Postulatu ditugun irrealisa eta realisa aintzat harturik, lehena izango dugu ezkerreko 11. figurako hierarkian, hartan A-aren edo egilearen goragunea altuena baita. Realisa, ordea, eskuinerago dago, bizirik iraun duen erakuntza progresiboa zen arren.

Hasierako hutsunean beti P-marka duen OA-ko aditz bat —inperfektibo batetik etorri edo ez— egotea berez bitxikeria tipologiko bat dugu. Baina are bitxiago dugu

²⁵ Ildo bertatik doaz Aldairen (2000: 61-62, 70-71) eta Ariztimuñoren (2013b: 52-58) azalbi-deak. Aldairen planteamenduan, *nen-tor*, *nen-kar* eta *ne-kar* [B] faseko LA imperfektiboko formak ziren (*ne-kar* antipasibo batetik sortua, jatorrizko forma aktiboa **ekar-da* litzatekeelarik). Hurrengo [C] fasean, *-(e)n* atzizki menderatzailearen berranalisiaren bidez, → *nentorr-en*, → *nenkarr-en* eta → *nekarr-en* LA imperfektiboak sortu ziren. Ariztimuñok Aldairen lotura semantikoa onartzen du, baina atzizki menderatzailearen beste jatorri bat nahiago du. Forma askotan bazterreko euskalkietan lotura bokala *-a-*, erdialdeko euskalkietan *-e-* dela ohartarazirik, zaharra *-a-* dela eta *-e-n* berranalisitik sortu datekeela dio (*-an* → *-n* mozketak okerraz, → *-e-n* bokal epentetikoaz, → *-en* berranalisis; ikus 2013b: 53). Areago, erlatibozko *-an* atzizkiaren oinarrian *han* aditzondoa izan litekeela dio (**[gizon etorri da]* [*han*] → **[[gizon etorri da]-an]* (*ha*) → *gizon etorri da(ena)*, eta kompletibozko *-ala* atzizkiaren oinarrian *hala* aditzondoa (*[etorriko da]*, [*hala esan du*] → [*etorriko da-la]* *esan du*)).

haren alboan aktiboagoa den LA bat aurkitzea (noiz P-, noiz A-marka duelarik hasierako hutsunean). Atal honetan, bigarren bitxikeria hau saihesten saiatu naiz, sektore morfologiko horretan jatorrizkoa LA-a ez baizik eta irrealisa zela proposatuz.

Horrek esan nahi du 1. eta 2. tauletako 2. fasean predikatu aktiboak nagusitzeko, bi baldintza bete behar zirela: a) predikatuaren A-a 1. edo 2. p., eta P-a 3. p. izatea; eta b) predikatuaren sektore morfologikoa 11. figurako egilezko goragunearen mailaren hierarkian ezkerreko egotea (hots, irrealisa izatea).

6. Pertsona-marka egilezko atzizkituak

Trask-ek proposaturiko berranalisek jatorri izenordainezkokoak ez diren 1. eta 2. pertsonako S/P/A-marka bakarren jatorriari ere azalpen bat eskaini liezaioke. 1. p. sg.eko *-t* (*-da-*) A-markaz eta 2. p. sg.eko *-k* (*-a-*) A-markaz ari naiz. Ondoko analisisian, albo batera utziko dut, bigarrenkaria delakoan (ikus adib. Oyharçabal 1991: 265), 2. p. sg.eko *-n* (*-na-*) A-marka femeninoa. Ezer baino lehen, azpimarratu nahi nuke atal honetan aurkeztuko den hipotesia bereziki espekulatiboa dela, eta lanaren gainerako proposamenak ez daudela inondik ere atal honetan esandakoaren menpe. Hala ere, argi dago marka egilezko atzizkitu hauek ez direla izenordainak; ez direla aditz-erro zaharrak (edo ez du inork horrelakorik proposatu); eta ez direla, finean, identifikagarria den ezein elementu gramatikaletatik eratorriak. Zilegi da, beraz, orain arte proposatu den planteamenduaren ildotik lihoakeen azalpen-saio bat egitea.

Printzipioz, bi marken alomorfoek honako berreraiketa gomendatzen dute: *-da* eta **-ga*. Bada, 1. taulako garapenak aintzat hartzen baditugu, eta geure burua hartako 3. fasean kokatzen badugu, orduan hurrenez hurren [A ni, P Peru, 'ikusi'], [A hi, P Peru, 'ikusi'] eta [A Jone, P Peru, 'ikusi'] predikatuak OA-an adierazteko, ondoko 6. taulako ezkerreko zutabeko berreraiketak onartu beharko genituzke. Taula bereko eskuineko zutabea, aldiz, forma historikoak jarriko ditut.²⁶

6. taula

A.1sg. eta A.2sg.eko marken iradokiriko sorrera

1. fasea. Osagarri egilezkoa topikalizatua da eta perpausa aktiboki berranalizatua	2 fasea (euskara historikoa)
<i>*ni-ga</i> Peru <i>da-kus</i> 'Peru nik ikusia da ~ nik Peru ikusten dut'	<i>ni-k</i> (< <i>*-ga</i>) Peru <i>da-kus-t</i> (< <i>-da</i>) 'Nik Peru ikusten dut'
<i>*hi-ga</i> Peru <i>da-kus</i> 'Peru hik ikusia da ~ hik Peru ikusten duk'	<i>hi-k</i> (< <i>*-ga</i>) Peru <i>da-kus-k</i> (< <i>*-ga</i>) 'Hik Peru ikusten duk'
<i>*Jone-ga</i> Peru <i>da-kus</i> 'Peru Jonek ikusia da ~ Jonek Peru ikusten du'	<i>Jone-k</i> (< <i>*-ga</i>) Peru <i>da-kus-Ø</i> 'Jonek Peru ikusten du'

²⁶ Ezkerreko zutabeko itzulpenek berez progresiboak izan beharko lukete (ikus 5. atala): 'Peru nik ikusia izaten ari da ~ ni Peru ikusten ari naiz', etab. Baina *kus* aditz-erroaren iragankortasuna eta **ni-ga* Peru *da-kus* bezalakoen irakurketa aktiboa hobeto bistaratze aldera, atal honetan orainaldiko itzulpenez baliatuko naiz.

Erka ditzagun bi zutabeak. Ez al da deigarria izenordainezko jatorrikoak ez diren elementu misterioitsuak, *-da* eta **-ga*, abiatu behar dugun perpausetan beretan jada izatea? Izate hori nabarmentzeko helburuz, elementu horiek lodiz markatu ditut.

Iradokitzen ari naizena aipaturiko 6. taulan irudikatu dut eta honakoa da. Aditzaren trinkotzeak 1. eta 2. pertsonako komunztadura sortu zuen. Baina, harekin batera predikatu pasiboen berranalisi aktiboa gauzatu zenez, prozesutik sorturiko adizkien egitura formalki berdinak baina gramatikaren aldetik ezberdinak izango ziren. **ni da-tor* > **n(i)(-)(d)a-tor* > *n-a-tor* edota **hi da-tor* > **h(i)(-)(d)a-tor* > *h-a-tor* bezalako adizki iragangaitzetan, egitura izango zen: S-TAM.morf-aditz.erroa. Aitzitik, **ni da-kus* > **n(i)(-)(d)a-kus* > *n-a-kus*, **hi da-kus* > **h(i)(-)(d)a-kus* > *h-a-kus* bezalakoetan hasierako hutsunean ez genuke S- izango, P- baizik.

Har dezagun perpaus hipotetiko osoa. Abia gaitzen **ni da-kus hi-ga* ‘ni hik ikusia naiz’ predikatutik. Osagarri egilezkoa topikalizatu (→ **hi-ga ni da-kus*), berranalisi aktiboa gertatu, eta izenordain askea morfema uztartu bihurtzen baldin bada (> **hi-ga n-a-kus*), orduan predikatu berriaren muinezko argumentuak ez dira bat, bi baizik! Bestela esan, ez dugu izango, iragg. / iraggk. bereizketa gramatikalizatuta ez zegoenean bezala, S bat eta osagarri egilezko periferiko bat, P bat eta A bat baizik. Baina, adizki iragangaitzetako S-ak eta iragankorretako P-ak ez bezala, A-ak ez daude aditzean indexatuta. Zilegi da pentsatzea gabezia hau konpontze aldera presio funtzional handi bat izan behar izan duela hizkuntzak, garai honetan. Nola egin, baina, berau? Nire proposamena: perpausean berean dauden elementuak kopiatuz (**hi-ga Peru da-kus* → **hi-ga Peru da-kus-ga* > *hi-k Peru da-kus-k*) edo bikoiztuz (**ni-ga Peru da-kus* → **ni-ga Peru da-kus-da* > *ni-k Peru da-kus-t*).

Ohartarazi nahi nuke topatzen dugun markaketaren banaketa, hau da A.1sg. → ageriko marka, A.2sg. → ageriko marka, A.3sg. → EZageriko marka (hots, overt A / overt A / covert A), espero izatekoa dela kontuan hartzen badugu hala S nola P markek ere banaketa bera garatu zutela, *ni* eta *hi* izenordainak indexatu zirelako hain zuzen: **ni da-tor* > *na-tor* / **hi da-tor* > *ha-tor* / *Peru da-tor* > *Peru da-tor* (hots, overt S / overt S / covert S), eta, bestetik, **Peru-ga ni da-kus* > *Peru-k na-kus* / **Peru-ga hi da-kus* > *Peru-k ha-kus* / **Peru-ga Jone da-kus* > *Peru-k Jone da-kus* (hots, overt P / overt P / covert P). Sintaktikoki ergatiboak ez diren hizkuntzetan, S eta A ezaugarri estrukturalak partekatzen dituzte, koordinaziozko testek agertzen duten moduan.

(5) *Gizon-ak* (S_i) *etorr-i d-ir-a* eta \emptyset (A_i) *ogi-a eros-i d-u-te*

Dyirbal-ez, perpaus honen bigarren zatia antipasibo baten bidez adieraziko litzateke, horrela lehen zatiko S-aren rol semantikoa bigarrean harekin erreferentziakidea den elementu ezagerikoan mantenduz. Ergatibitate morfologikoa bai baina sintaktikorik ez duten hizkuntzetan, ordea, Dixon-en (1994: 172-175) terminologian S/A motako pibote sintaktikoak deritzenak ditugu. Perpaus bateko S bat erreferentziakidea izan daiteke koordinazioan dagoen bigarren perpaus bateko A-rekin. Bi rol semantikoen arteko zubi honek markaketa-banaketa berbera (overt / overt / covert) garatzearen alde jokatu behar du, logika ororen arabera.

Egiari zor, komunztadurari buruzko lan klasikoetan (esaterako Fuß 2005; Corbett 2006) ez dut aurkitu iradokiriko komunztaduraren sorreraren paralelo zehatzik. Corbett-en terminologian, balizko kopiaketa-prozesu honetan kontrolatzailea (“con-

troller”) IS litzateke; jomuga (“target”), ordea, aditz jokatua. Lehenak kasua pasako lioke kasu-marka bigarrenari. Tipologo honen arabera (2006: 123-124), kasua sintaxiak ezarritako izenen ezaugarri testuinguruzkoa (“contextual feature”) dugu. Izan ere, kasu-marken kopiaketa-prozesuak aztertzen ditu (ikus 2006: 133-135), baina bakarrik kontrolatzailea izen bat eta jomuga IS beraren barneko beste elementu bat (izenondo bat, erakusle bat, etab.) edo atributuko kokagunean dagoen beste IS bat, diren adibideetan. Aditz bat ez da kasurako markatu ahal, baina baliteke aztergai duguna bezalako kasu batean aditzak dagokion IS ergatibotik marka morfologikoa nola edo hala “erakartzea”, aktibo bihurtzeko eta **kus* bezalako erroaren zehazgabetasun diatetikoa desanbiguatzeko. Azkenik, *-*ga* aditz jokatua aktibo bihurtzeko baliabide bakarra ez zenez (ikus beherago), A.2sg.eko markatzat berranalizatuko zatekeen.

Bego hor tipologiako esku-liburuetan iradokiriko prozesuaren paralelo zehatzik aurkitu ez dudalako aitortpena. Baina baimen bekit argudiaketa nola bukatuko litzatekeen azaltzea.²⁷

A.1sg.eko markaren sorrera azaltzeko, adizkiaren hasierako elementuaren bikoizketa onartu behar dugu: **ni-ga Peru da-kus* → **ni-ga Peru da-kus-da*. Berriro, ez dugu ahaztu behar berranalisi aktiboaren ondoren lehen perpausak bi argumentu dituela, eta 1. eta 2. pertsonako izenordain guztiek komunztadura agerikoa behar dutela. Iradoki liteke, beraz, *da-* bikoiztu zela (*da-kus* → **da-kus-da*) hemen ere **kus* erroaren zehazgabetasun diatetikoa desanbiguatzeko, eta aldi berean A.1sg.eko argumentua aditz jokatuan indexatzeko? Bi gertakari nabarmendu nahi nituzke. Batetik, **ni da-* > *na-*, **hi da-* > *ha-* garapenen eta berranalisi aktiboaren ondoren *da-*z hasitako aditz jokatu gehienak iragankorrak izango ziren (eta izaten dira, egungo euskarazko testu gehienetan, *dio*, *du*, *dezala...* bezalakoak ere aintzat harturik). Horrek haien interpretazio aktiboaren alde jokatu zukeen. Proposamena, beraz, izango litzateke: *-da* aurrizkiaren bikoizketan izango luke jatorria, morfema aktibatzaile edo iragankortzaile bezala abiatuko zen, eta azkenean A.1sg.eko markatzat berranalizatuko zatekeen. Era alternatibo batean, pentsa liteke *-da* bikoiztu zela perpausko A sortu berriak A.1sg.eko marka bat behar zuelako aditz jokatuan, besterik gabe.

Laburbilduz: baliteke *-*ga* eta *-da* hasieran (aldakortasun librean zeudekeen) morfema iragankortzaileak izatea, ondoren hurrenez hurren A.2sg.eko eta A.1sg.eko marka bezala berranalizatu zirelarik; edo baliteke *-*ga*-ren kopiaketa eta *-da*-ren bikoizketa zuzenean gertatu izana berranalisi aktiboaren ondoren perpaus mailan sorturiko 1sg.eko eta 2sg.eko A-ek indexaketa behar zutelako. 6. taulako ezkerreko zutabetik eskuineko zutaberako igarotzea zehazki nola gauzatu zen azaltzeko, itsumetuka gabilta. Modu orokor batean proposaturik, uste dut A.1sg.eko *-da* eta A.2sg.eko *-*ga* komunztadura-markak predikatu pasiboen berranalisi aktiboak sortu

²⁷ Nago, hala ere, euskarak berak subjektu edo objektutik adizkirako kopiatze prozesu baten paralelo bat eskaintzen duela: *-(t)za* atzizkiarekin gertatua alegia. Ondo interpretatzen badut, Lakarrak (2006: 602-606) ere elementu hau izen-morfologian sortua dela onartzen du, eta, hala bada, ISetatik aditz jokaturako jauzia gertatu behar izan da noizbait. Egia da izen-morfologian atzizki honek duen adiera (ugaritasuna, multzoa, leku hutsa hainbat toponimotan) ez dela zehazki aditz-morfologian komunztadura eragiten duena (pluraltasun zenbakarria eta definitua), eta hortaz nolabaiteko desbiderapen semantiko bat onartu beharko dugu, prozesuaren uneren batean.

zitzen beharrei erreparatuz azaldu behar direla, perpausean berean zeuden elementuak kontuan hartuz.

Perpausean adiera aktiboko beste morfemarik edo A-ko komuntzadura-marka bezala interpreta zitekeen beste elementurik geratzen ez zenez, A.1pl.eko eta A.2pl.eko marka pluralak izenordaina bera kopiatuz eratu ziren:²⁸ **gu-ga Peru da-kus* → **gu-ga Peru da-kus-gu* > *gu-k Peru dakus-ku*, eta bestetik **zu-ga Peru da-kus* → **zu-ga Peru da-kus-zu* > *zu-(e)k Peru dakus-zu*. Hemen, kontrolatzailetik jomugara igarotzen dena ez da ezaugarri testuinguruzko bat, berezkoa (“inherent feature”) baizik. Azalpen honen arabera, **-ga* eta *-da* A-markak OA-an sortuko ziratekeen. Ondoren, jakina, LA/irrealiseko morfologiara zabalduko ziratekeen, P-a ≠ 3sg. eta A-a 1. p. (ikus *zintu-da-n*, *zintu-gu-n*) edo 2. p. (ikus *nindu-a-n*, *nindu-zu-n*) ziren kasuetan.

Trinkotze prozesuak singularrean hiru pertsona sortu zituenez (3.ak Ø markarekin edozein argumentutarako), baina pluralean bi, paradigma simetrikoa izango bazen S zein P eta A.3pl.eko markak behar ziren. Onartu den garapenaren arabera, S/P.3pl.eko marka izen-morfologiatik kopiatu zen (*-(t)za* morfema). A.3pl.eko markarako, ziur aski *-de* aldaeratik abiatu behar dugu (bizk. mend. *dau-de*, bizk. *dakar-de*, etab.), zeinetatik Trask-en legearen arabera *-e-* eta *-te* aldaerak sortu ziren. Lakarrak (2008: 484), morfema honen jatorrian **den* ‘FINISH’ (erka *eten*, *ats-eden*) ikusi uste du.

Honekin bateratsu, A.2sg.eko marka femenino bat sortu zen, *-na* (> *-na-* - *-n*), **-ga* (> *-a-* - *-k*) zaharragoarekiko banaketa osagarrian, eta horrez gain hizkera alokutiboa, euskararen beste ezaugarri oso bereizgarri bat. Honen azterketa lan honen egitasmotik kanpo geratzen da. Derradan bakarrik, bukatze aldera, eratorpen datibodunen sorrera aurreko prozesuen ondoren gertatu zela, eta datiboko markak egilezkoak berrerabiliz sortu zirela, bestela esan, haiei beste funtzio gehigarri bat esleituz (3sg. ean izan ezik, non marka ageriko bat sortu zen). Azkenik, jada garai dialektalean, *zu* ‘zuek’ begiruneko 2sg.eko izenordain bihurtu zen, eta honela sorturiko hutsunea betetzeko *zuek* izenordaina zein honi zegozkion komuntzadura-markak eratu ziren (*-zu-ri -e-* edo *-te* gehituz), mendebaldean komuntzadura-markok garai historikoe-tara arte ez direla garatu.

7. Ergatibitatea izen-morfologian. *-k* morfema ergatiboa

Izen-morfologiara igaroz, Lakarrak (2005: 442-444) marka ergatiboa bizidunen lekuzko kasuetako *-ga* elementuarekin lotu zuen (*aita-ga-n*, etab.), hasieran lokatibo orokor baten marka zela (*aita-ga-*), eta ondoren lokatibo espezifikokoak (→ *aita-ga-n*, *aita-ga-n-a*, *aita-ga-n-ik*, etab.) adieraztera igaro zela proposatuz. Hala *-k* < **-ga* eratorpena nola lekuzko kasuekiko harreman estu hau bat letozke hemen proposatu den ikusmoldearekin. Toponimiako *-aga* atzizkiaren kutsu lekuzkoa (jatorrizkoa, 1468an lekukoturiko *Arespacochaga* bezalako deiturek eta toponimoek erakutsi legez; ikus Mitxelena 1997 [1953]: 36-37) kontuan hartuta, *-a-ga* zatikatuko bagenu bigarren elementua ere berbera izan liteke. Nire iritziz, baina, **-ga* jatorriz osagarri egilezkoaren marka litzateke. Hau espero izatekoa da, eraikuntza ergatiboak predikatu pasi-

²⁸ Ikus Corbett (2006: 99-112), izenordainezko jatorriko komuntzadura-marken sailkapen eta tipologia baterako.

boetatik datozela onartu eta kontuan hartzen badugu pasiboetan osagarri egilezkoak osagai zeihar baten bidez adierazten direla, dela hau PrePI bat (*por el médico, by the doctor...*), dela kasu zeihar baten bidez (sansk. *naro mayā smaryate* 'gizona nik gogoratu da', pers. zah. *manā kartam* 'nik egina izan zen', biek osagarri egilezkoa instrumentalean dutela), dela bien bidez (lat. *a puella regina amatur*) etab.

Bada, hala ere, kontuan hartu beharreko beste gauza bat: Silverstein-en (1976) hierarkiaren arabera, split-a dagoenean A marka IS bizigabeetatik hasten da hedatzen, P eta S-ren markaketatik bereizten hasten den kasu guztietan. 1. atalean azaldu den moduan, euskararen kasua bitxia da, ez duelako izen-morfologian inongo hausturarik. Egile diren IS guztiek *-k* daramate euskarazko tradizio idatziaren hasieratik, eta Euskara Batu Zaharretik horrela beti izan dela pentsatzeko arrazoi irmoak daude (ez dago inolako hausturarik ezein euskalkitan). Hemen iradoki den hipotesiaren arabera, aditz jokatu historikoki iragankorrak aitzin-euskararen predikatu pasiboetatik datoz, OA osoan eta LA/irrealiseko kasu askotan.

Bada, marka bedi berranalisi hau gertatu aurretik, 4. atalean proposaturikoaren arabera gure banaketa bat letorkeela Silverstein-en (1976) hierarkiarekin: split-a edo haustura dagoenean, IS bizigabeak lehenago markatuko lirateke **-ga*-rekin bizidunak baino, etab. Horrela, 'nik harria suntsituko nuke' aktiboki adieraziko litzateke; 'harriak ni suntsituko ninduke', ordea, pasiboki. Nolabait irudikatzearen, 'nik harria suntsituko nuke' → **nen 'suntsitu-suntsitua.izan' + IRR harri*, vs 'harriak ni suntsituko ninduke' → **nen 'suntsitu-suntsitua.izan' + IRR harri-ga* (hitzez hitz, 'ni suntsitua izango nintzateke harriak'). Osagarri egilezkoen markaketa, gerora A-en markaketa bihurtuko zena, bizigabeetatik hasiko zen, nonbait hasi bazen (gogora bedi, hala ere, progresibotzat jo dugun OA-aren aurrekarian, predikatu guztiak pasiboki adierazten zirela).

8. Hitz hurrenkera. AVO > AOV

Aitzin-euskara edo euskararen uneren batean aldaketa hau, edo behintzat VO > OV zabalagoa, gertatu dela, Trask (1977), Gómez & Sainz (1995) eta Lakarra (2005) bat datoz. Hemen defendatu den ikusmoldeak aldaketaren azalbide pragmatiko bat eskaintzen du. Predikatu pasiboak nagusitzen badira, egile semantikoa amaieran egongo da. Berau tipikoki biziduna, definitua eta informazio ezaguna denez, aukera asko izango du perpausaren hasierara aurreratua izateko edo topikalizatua izateko.²⁹ Une honetatik aurrera, berranalisi aktiboak gauzatu zenean, AVO > AOV aldaketa burutu zen.

Interpretazio hau ez da berria. Aldeak alde, ikus bedi Trask-ek orain hogeitau urte zioena:

That leaves the ergative morphology to be accounted for, and here even speculation becomes difficult. The change from VO to OV syntax, if it occurred, would probably have come about via the increased use of an originally marked construction,

²⁹ Berrikusle anonimo batek gogorarazten dit informazio ezaguna perpausaren hasieran jartzea ez dela ezaugarri unibertuala, eta kontrakoa ere lekukotzen dela, informazio berria perpausaren hasieran jartzea alegia, batez ere hurrenkera libreko hizkuntzetan (ikus adibidez Mithun 1992 coos, ngandi eta cayugari hizkuntzen adibideekin, eta Payne 1992 'o'odham hizkuntzaren adibideekin). Berrikusle berari biziduntasuna eta definitutasuna faktore garrantzitsuagoak iruditzen zaizkio.

and that construction could have been a passive or a ‘get’-construction. For example, an original canonical transitive like ‘John hit Peter’ might have been replaced by something along the lines of ‘Peter got his hitting from John’, a construction type well attested in the world’s languages and one which often develops into a passive. So, using purely modern words and forms, we might hypothesize an ancient **Jon jo zuen Kepa* being replaced by a marked form **Kepa jo zuen Jon-ek* (which in fact is fully grammatical in modern Basque in the sense of ‘It was Peter that John hit’); reanalysis of this as an unmarked form, followed by movement of the new subject to initial position, would have produced the modern *Jonek Kepa jo zuen*. Such a development would imply that the absolutive NP was once the subject of the innovating transitive construction, and hence a period of ergative syntax. (Trask 1997: 247)

Prozesua irudikatzeko prozedura ezberdinen bidez egiten bada ere (Trask-ek forma modernoan bidez, nik berreraiketa-ahaleginen bidez), planteamendua ia bera da. Derragun bakarrik **Kepa jo zuen Jon-ek* bezalako eraikuntza jatorriz markatuak agian abiatu zirela osagarri egilezkoa Silverstein-en hierarkian P-a baino beheiago zegoen kasu berezietatik (adibidez **Kepa jo zuen harri-ak*). Eraikuntza hau predikatu semantikoki iragankor guztietara zabaldu zenean (*ne-kar-* bezalakoetara izan ezik), ordea, osagarri egilezko gehienak Silverstein-en hierarkian gorago egongo ziren, eta honek eragin zuen haien topikalizazioa.³⁰

9. Pertsona-komunztaduraren sorrera, topikalizazioa eta hitz-hurrenkera

6. atalean pertsona-marka atzizkituak nola sortu ziratekeen azalpen bat eskaini dut. Pertsona-marka aurrizkituei dagokienez, 1. eta 2. pertsonakoek nola edo hala jatorri izenordainezkoak izan behar dute, eta 1. eta 2. tauletan haien sorreran zein elementu morfologikok parte hartu zuketan erakutsi dut (**ni da(r)-kar > nakar*, etab.). Ikus dezagun orain zein izan ziratekeen trinkotze prozesu hau eragin zuten baldintzapeen sintaktiko eta pragmatikoak.

Pertsona-marken sorreraren tipologiaren ikerketa modernoa Givón-en (1976) lan garrantzitsutik abiatzen da. Hartan, gorago aipatu den “today’s morphology is yesterday’s syntax” aforismoa argudiaketa batez hornituz, Givón-ek markatu zuen zenbait kasutan pertsona-marka aurrizkituak eraikuntza markatu topikalizatuetatik argiro garatu direla, hala nola ingeles amerikarrean, eta orokorrean ingeles amerikar ez-estandarreko zenbait hizkeratan. Prozesua (6)-n irudikatzen da.

- (6) Topikalizazioa (markatua) Neutroa (berranalizatua) Beltzen ingeles amerikarra
The man, he came → *The man he-came*
 Topikoa iz.ord. Subjektua komunztadura.marka
 [Givón (1976: 155)]

Horrela, S-a topikoko kokagunera aurreratzen duen eraikuntza markatu baten gainerabilerak eraikuntza horren *demarking*-a edo arrunt bihurtzea ekarri du. Hortik, topikoa S bihurtu da eta aldaketa honek perpausoko S-a aditzeko komunztadura-marka bihurtzea sustatu du. Hau berau Ameriketako beltzen ingeleseko hizkera batzuetan ger-

³⁰ Bide batez, ohar bedi Trask-en argudiaketa nire 1. eta 2. tauletako 2. faseko predikatu aktiboen desagerpena ere proposatzen dela (“**Jon jo zuen Kepa* being replaced by...”).

tatu da, baina perpaus nagusietan bakarrik (hauek berbeta joriago, arinagoari lotuago daudelarik). Beltzen hizkerotan erlatibozko perpausak eratzeko erlatibozko izenordaina (*who, which* ...) usu omititzen denez, sortu den oposaketa honako erakoa da:

- (7) a. *The man he-came to dinner* (nagusia) Beltzen ingeles amerikarra
 ‘Gizona afaltzera etorri zen’
 b. *The man came to dinner* (erlatibozkoa)
 ‘Afaltzera etorri zen gizona’
 [Givón (1976: 170)]

1. eta 2. pertsonetan, eraikuntza topikalizatuen bidezko izenordain > klitiko > pertsona-marka uztartu motako garapenak zailagoak dira aurkitzen bibliografian. Haiek aurkitzeko leku apropos bat hizkuntza bantuen familia da, nahiz, idatzizko tradizioarik gabeko hizkuntzak izaki, eraikuntza beraren garapenak ez diren normalean banako hizkuntzen historian lekukotzen (hizkuntzen arteko konparazioaren bidez ondoriozta daitezke soilik). Nolanahi ere, batzuetan hizkuntza berak agertzen ditu 1. eta 2. p.ko klitikoak, haien forma izenordainezko beteagoak, bai eta lehena bigarrenetik sortu datekeen eraikuntza topikalizatua, Givón-en beraren bema hizkuntzaren adibideak erakutsi legez:

- (8) a. *n-di múu-suma* ‘Ni ona naiz’ Bema (hizkuntza bantua)
u-li múu-suma ‘Zu ona zara’
múu-suma ‘Hura ona da’
tu-li báa-suma ‘Gu onak gara’
mu-li báa-suma ‘Zuek onak zarete’
báa-suma ‘Haiek onak dira’
 b. *ine, n-di múu-suma* ‘Niri dagokidanez, ni ona naiz’
iwe, u-li múu-suma ‘Zuri dagokizunez, zu ona zara’
ulya, múu-suma ‘Hari dagokionez, hura ona da’
 [Givón (1976: 166-167)]

Bembaren egoera honetan, aditz jokatua oraindik pertsona-komunztadurarik gabea dugu, baina izenordainen forma beteak —eraikuntza topikalizatuen topikoko kokagunean— eta berauen forma klitikoak —adierazpen predikatuetan haiekin (bakarrik) derrigorrezkoa den kopula batekin batera— bai azaltzen dira parez pare, eta hurrengo pauso bat izan liteke klitikoen pertsona-marka uztartu bihurtzea.

Hauxe litzateke, beraz, pertsona-marka anitzen jatorria: eraikuntza topikalizatu markatuetan, perpausak topikoko IS-rekin erreferentziakidea den izenordain anaforiko klitiko baten bidez topikoa bikoiztu behar du. Eraikuntza hauek arrunt eta ez-markatu bihurtzen badira, topikoko IS subjektu bihurtuko da A edo S baldin bada haren rol semantikoa, eta izenordain klitikoa pertsona-komunztadura bihurtuko.

Givón-ek (1976: 151-167) honelako prozesuen bidez sorturiko komunztaduren azterketa diakronikoan kontuan hartu beharreko hierarkiak ikertzen ditu. Hierarkiok IS-ren topikalizagarritasun mailaren menpe daude. Errazenez topikalizatzen diren IS-ak A/S-ak ditugu (oro har, subjektuak zentzu orokorrean), ondoren R-ak, eta ondoren P-ak. Hau honela da A/S-ak eta R-ak tipikoki definituak eta bizidunak —gehienetan gizatiarrak— izaten baitira. P-en barnean, errazago topikalizatzen dira gizatiarrak ez-gizatiarrak baino, definituak indefinituak baino, parte-hartzaile inplika-

Ingelesa subjektu-goraguneko hizkuntza izaki, eraikuntza arrunta edo ez-markatua (9a) da. (9b) markatua, nolabait arruntago batetik eratorria dugu. Topiko-goraguneko hizkuntzetan, ordea, (9b) eraikuntza ez-markatua dugu. Topiko-Iruzkina eraikuntzek sintaxi lausoagoa dute. Izan ere, topikoak ez ohi du harreman sintaktiko esturik izan dagokion iruzkineko aditzarekin; subjektuak bai, usu A/S-komunztaduraren formapean. Bestetik, topikoen funtzioa perpausaren esparrua ezartzea da, eta horregatik definitua izango da beti; subjektuaren funtzioa, ordea, dagokion aditzak inplikatzeko duen ekintza, esperientzia, edo estatuaren protagonista zehaztea izango da, eta ez da halaber definitua izango.³³

Topikoak eta subjektuak, hala ere, zenbait ezaugarri partekatzen dituzte, eta nola edo hala subjektu bat topiko gramatikalizatu bat da. Gramatikalizazio hau topikoak iruzkinarekin duen harreman semantiko-diskurtsiboak sintaxiari ere erasaten dienez gauzatzen da. Honelakoetan, perpaus barneko elementuen berranalisi bat sortzen da, eta haxe dugu aditz komunztaduraren marken iturrietako bat, (6)-ko *The man, he came* → *The man he-came* adibidean ikusi dugun moduan.

5. atalean Bhat-en (1999) hizkuntz sailkapenaren arabera aitzin-euskara, TAM-eko kategoriei dagokienek, “modu-goraguneko hizkuntza” zela proposatu badut, 9. atal honetan Li & Thompson-en (1976) hizkuntz sailkapenaren arabera aitzin-euskara, perpausaren antolamendu pragmatikoaren ikuspegitik, “topiko-goraguneko hizkuntza” zela iradoki nahi nuke. Are gehiago, euskararen pertsona-komunztadura Topiko-Iruzkina perpaus antolamendu batetik Subjektu-Predikatu erako beste baterako igarotzearekin batera sortu zatekeela deritzot. 12. figuran iradokizun honek leharkean zenbait garapen imajinarri irudikatzen dira (forma modernoekin), topikoaren izaeraren arabera.

<i>Topiko-Iruzkina</i>		<i>Subjektu-Predikatu</i>	
a. * <i>ni, ni dator</i>	→	<i>ni nator</i>	(Topikoa: S)
b. * <i>etxera, ni dator</i>	→	<i>etxera nator</i>	(Topikoa: Adizlaguneko osagarria)
c. * <i>gaur, ni dator</i>	→	<i>gaur nator</i>	(Topikoa: Aditzondoa)
d. * <i>Peru, Ø dakus</i>	→	<i>Peru dakus(a)</i>	(Topikoa: P)
e. * <i>Peru-ga, ni dakus</i>	→	<i>Peruk nakus(a)</i>	(Topikoa: Os.Eg.)

12. figura

Topiko-Iruzkina > Subjektu-Predikatu perpaus antolamenduaren
aldaketak ekar litzakeen zenbait garapen

Horrela, txineraz bezala Topiko-Iruzkina erako perpausaren antolaketa arrunta zela onartzen badugu, topikalizagarritasun hierarkia (A/S > R > P, beronen barnean giz. > ez-giz., etab.) neurri batean lausotu egiten da (topikoak printzipioz definituak izango diren arren), eta bestetik indexatzen den izenordaina ez da beti izango topikoko IS-rekin erreferentziakidea.

Aitzin-euskararen pertsona-komunztaduraren sorrera Topiko-Iruzkina → Subjektu-Predikatu erako perpaus-antolamenduaren aldaketa batekin batera gauzatu zelako

³³ Topiko eta subjektu kategoriak definitzen dituzten parametro gehiagotarako, ikus Li & Thompson (1976: 461-466).

(10a) zein (10b) bikoitzak dira: ‘Jendeak txakurrak ausikitzen ditu’ edo ‘Txakurrek jendea ausikitzen dute’ dateke haien adiera, testuinguruaren arabera. Pentsa liteke honelako hizkuntza batean bikoiztasunak sarri gertatzen direla. Baina Li & Thompson-en esanetan:

The fact is, however, that this total disregard for agency or subjecthood in the structure of the language does not impair its communicative function, as much as might be expected. First of all, the context, whether linguistic or extra-linguistic, provides a great number of semantic cues. Secondly, semantic properties such as humanness and animacy play a significant role in disambiguating sentences which may be otherwise ambiguous because of the lack of any indication of agency or subjecthood. In terms of pragmatics, one may safely assume that when one hears either 34 or 35 [gure (10a) eta (10b)], the intending meaning would be dogs bite people [azpimarratua L&T-ena], since people are normally not expected to bite other creatures. Thus, although 34 and 35 are theoretically ambiguous, they do not present a communicative problem in most circumstances. (Li & Thompson 1976: 473)

Diatesi gramatikalizaturik eza, beraz, topiko-goraguneko hizkuntzen ezaugarri bat dugu.³⁴ Lan honetan ezarri den hipotesiaren arabera, lisurako Li & Thompson-ek deskribatzen duten egoera —edo antzeko bat— 1. eta 2. tauletako 1. fasean egon zitekeen, harrezkerotik IS bietako bati Os.Eg.-ko atzizki bat atxikiz aditzari adiera pasiboa esleitu eta bikoiztasuna ekiditen zelarik. Azkenik, behintzat OA-ko joskeretan pasibo horiek hain ugari bihurtu ziren ezen aktiboki berrinterpretatu ziren, hizkuntza ergatiboa izatera igaro zelarik. Honekin batera aditzaren argumentuekiko komunztadura-markak sortu ziren, eta atal honetan iradokitakoaren arabera perpausaren antolamenduan Topiko-Iruzkin → Subjektu-Predikatu aldaketa gauzatu zen.

Derragun, atal honi bukaera emateko, hartan onarturikoak 8. atalean postulaturiko hitz hurrenkeraren garapenari ñabardura bat egitera behartzen gaituela. AOV ez letorke zehazki AVO-tik, TAV(O)-tik baizik. Topikoa objektu zuzena baten, berau ez legoke aditzaren ondoren.

34 Li & Thompson-ek (1976: 466-471) topiko-goraguneko hizkuntzei esleitzen dizkieten ezau-garri guztiak honakoak dira: 1) topikoaren ageriko markaketa, baina ez halabarrez (iruzkineko) subjektuarena (mandarinean, adibidez, topikoa perpaus hasieran dago beti); 2) eratorpen edo eraikuntza pasiborik eza (lahu edo lisu hizkuntzetan ez dago horrelakorik, mandarinean bai baina bazterrekoa da); 3) adierarik gabeko subjekturik eza (“dummy subjects” direlakoak ditugu hauek, ingelesaren eta subjektu-goraguneko beste hainbat hizkuntzaren tipikoak: ing. *it*, al. *es*, etab.); 4) subjektu bikoitzak izan ohi dituzte (txineraz adibidez: *tā tóu téng* hura-buru-min.egin ‘Hark buruko mina dauka [lit. - ‘hura, buruak min egiten dio’]); 5) topikoaren kontrol erreferentziakideketa (“controlling co-reference”; perpausako osagai erreferentziakidetu baten ezabaketak tipikoki topikoak, eta ez (iruzkineko) subjektuak, kontrolatzen du); 6) aditza amaieran (horrela japonieraz, koreeraz, lahuaz eta lisuz, eta autoreen arabera txinera mandarina norabide bertsuan garatzen ari da; *pace* Hsu McWilliam 2009 eta beste lan berankorrago batzuk, berrikusle anonimo batek gogorarazten didan bezala); 7) edozein osagai ager daiteke topikoko kokagunean (subjektu-goraguneko hizkuntzetan, ordea, murriztapen ugari egon ohi da); 8) topiko-iruzkin eraikuntzen oinarritzotasuna.

Hauek orain lau hamarkada ezarritako joerak ditugu, ez hertsiki hartu beharreko arauak. Haien eguneraketan eta bakoitzaren egokitasuna aitzin-euskararako proposatu berreraiketan ez naiz sartuko.

10. Amaitzeko

Aurreko ataletan, euskararen morfologia ergatiboaren jatorria azaltzeko modurik bideragarriena “hipotesi pasiboa” dela defendatu dut, Trask-ek (1977) ezarritako zentzu diakronikoan ulerturik. Horrez gain, Trask-ek berak bere lan aitzindariari topatu zituen zenbait arazo konpontzen saiatu naiz, aitzin-euskararen aditz-erroek diatesirako espezifikazio lexikorik ez zutela onarturik. Honek inplikatzeko aditz-erro guztiek “diathetical software” berbera zutela, guztiek funtzionamendu morfo-sintaktiko berbera baitzuten, zein-nahi ere zen harturiko osagarria (ikus 3. figura).

Uneren batean, inperfektibo osoan eta jatorriz irrealizatzen jo dutan sektore morfologikoaren zati batean, predikatu semantikoki iragankorrak oro pasiboki adieraziak izatera igaro ziren (ikus 1. eta 2. taulak). 8. atalean azaldu diren arrazoiengatik, honek osagarri egilezkoaren promozioa —edo agian topikalizazioa— eragin zuen, eta ondoren perpausaren berranalisi bat, elementu topikalizatu zeiharra aditzaren munitzako argumentu bihurtu zuena. Hartara, jatorriz argumentu bakarrek predikatuen argumentu biko predikatu bihurtu ziren. Euskal gramatika tradizionalaren terminologian, Nor sailetik Nor-Nork saila sortu zen, Atenea Zeus-en burutik bezala.

Ikusmolde honek euskararen aditz-morfologiaren zenbait arazo klasikori azalbide berri bat eskaini diezaieke, hala nola ergatibitate hautsiari eta jatorri ez-izenordainezkoko A-markei (*-da*, **-ga*). Lehenari dagokionez, euskararen ergatibitate hautsiaren bitxitasuna tipologiaren printzipioekin bateratzen saiatu naiz, LA/irrealisaren sektore morfologikoan forma zaharrenak irrealisak direla argudiatuz, gerora —aditzaren trinkotzea gauzatu ondoren— haietatik *-a/en* atzizkidunak eratorri zirelarik. Haien aldetik, *-da* eta **-ga* A-marken jatorria ulertzeko, giltza da ulertzea aditzaren trinkotzeak S-ren komuntadura sortu zuela, eta perpausaren berranalisi aktiboak S- batzuen P-gisako berrinterpretazioa, eta aldi berean perpaus iragankorretako A-en indexaketaren beharra.

Honen guztiaren osagarri, 70eko hamarkadatik aurrerako ikerketa tipologikoan egin diren bi sailkapen tipologikoren barnean saiatu naiz euskara kokatzen. Bhat-en (1999) aldi-, aspektu- eta modu-goraguneko hizkuntzen arteko sailkapenean, aitzin-euskara modu-goraguneko hizkuntza zela eta haren aditzaren bereizketa nagusia realis (inperfektibo) vs irrealis zela onartu dut. Lehena [A serieko izenordain + *da(r)* + aditz. erro] eraikuntzen bidez adieraziko litzateke; bigarrena [B serieko izenordain + aditz. erro] eraikuntzen bidez. Modu-goraguneko hizkuntzen ohiko ezaugarrietako bat euskara historikoaren izaerarekin bat dator (izenordainezko ergatibitate hautsia, euskarari hau bakarrik irrealisean auzaltzen den arren), eta beste bat proposaturiko berreraiketarekin bat letorke (1. eta 2. pertsonako bi izenordain-serie izatea).

Bestalde, Li & Thomson-ek (1976) postulaturiko subjektu-goraguneko eta topiko-goraguneko hizkuntzen arteko sailkapenean, aitzin-euskara topiko-goraguneko hizkuntza zela onartu dut. Hizkuntza hauetan, edozein IS izan daiteke topikoa bere rol semantikoa adierazten duen pertsona-marka bat aditzean indexatu gabe. Horregatik hain zuzen, hizkuntza hauetako aditz-erroak maiz lexikoki zehazgabeak dira diatesirako. Zehazgabetasun hau bat dator berreraiki den aitzin-euskararekin, baina gainera topiko-iruzkin > subjektu-predikatu garapenak azal lezake nola gertatu zen hasieran osagarri egilezkoaren topikalizazioa, bai eta nola uztartu ziren behinolako izenordain askeak, pertsona-marka aurrizkitu bihurtzeko.

Proposatu diren berreraiketa edo ideia guztiek, jakina, ez dute sinesgarritasun maila berbera izango. Funtsezkoenak laburbildu behar banitu, honakoak lirateke:

1. Euskararen aditz jokatu iragankorrek predikatu pasiboetatik datoz, berranalisi aktibo baten bidez (hau Trask-ek 1977 jada postulatu zuen).
2. Aitzin-euskararen aditz-erroak diatetikoki zehazgabeak ziren.
3. OA-ko aditz jokatu iragankor guztiak predikatu pasiboetatik datozen bitartean, LA/irrealisean $P = 1./2.$ p. denean predikatu pasiboetatik datoz, $A = 1./2.$ p. eta $P = 3.$ p. direnean predikatu aktiboetatik datoz, eta A zein $P = 3.$ p. direnean predikatu aktiboetatik zein pasiboetatik etor litezke.
4. Osagarri egilezkoaren topikalizazioak eta perpaus iragankorren berranalisi aktiboak eragin zituzten: a) IS-en lerrokadura morfologiko ergatiboa; eta b) AVO > AOV aldaketa (hau Trask-ek 1997: 247 jada postulatu zuen).

Uste dut tesi hauen alde aurkeztu diren argudioak aintzat hartzekoak direla. Iradoki diren gainerako berreraiketak (*-t* eta *-k* atziki egilezkoena batik bat) askoz espekulatiboagoak direla onartu beharra dago, eta ez nituzke maila berean kokatuko, baina hala ere esango nuke banaka eztabaida daitezkeela, ergatibitatearen eta aditz-morfologiaren inguruko debatea susper eta aberats dezaketelarik.

Bibliografia

- Aldai, Gontzal. 2000. Split ergativity in Basque. The pre-Basque antipassive-imperfective hypothesis. *Folia Linguistica Historica* 21. 31-98.
- Aldai, Gontzal. 2009. Is Basque morphologically ergative? Western Basque vs. Eastern Basque. *Studies in Language* 33. 783-831.
- Ariztimuño, Borja. 2013a. Finite verbal morphology. In Mikel Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language-internal and typological approaches to linguistic reconstruction*, 359-427. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ariztimuño, Borja. 2013b. Euskal aditz jokatuaren osaeraz eta jatorriaz zenbait ohar. In Ricardo Gómez, Joaquín Gorrochategui, Joseba A. Lakarra & Céline Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena III. Biltzarra*, 41-60. Gasteiz: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Bakker, Peter. 1984. The order of affixes in the Basque synthetic verb. *ASJU* 18(2). 63-87.
- Bhat, D. N. Shankara. 1999. *The prominence of tense, aspect and mood*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Bhat, D. N. Shankara. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Bynon, Theodora. 1992. Pronominal attrition, clitic doubling and typological change. *Folia Linguistica Historica* 13. 27-63.
- Carlson, Robert. 1994. *A grammar of Supyire*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Comrie, Bernard. 1981. Aspect and voice: some reflections on perfect and passive. In Philip Fedeschi & Annie Zaenen (arg.), *Syntax and semantics (Vol. 14). Tense and aspect*, 65-78. New York, Londres, Toronto, Sydney & San Francisco: Academic Press.
- Corbett, Greville G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, Robert M. 1994. *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Euskaltzaindia. 1987. *Euskal gramatika. Lehen urratsak II*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Euskaltzaindia. 1987-2005. *Orotariko euskal hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. 6. argit. 2019: <https://www.euskaltzaindia.eus/oeh> (2020/07/12).

- Fuß, Eric. 2005. *The rise of agreement*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, Talmy. 1976. Topic, pronoun and grammatical agreement. In Charles N. Li (arg.), *Subject and topic*, 149-188. New York, San Francisco & Londres: Academic Press.
- Gómez, Ricardo & Sainz, Koldo. 1995. On the origin of the finite forms of the Basque verb. In José Ignacio Hualde, Joseba A. Lakarra & Robert L. Trask (arg.), *Towards a history of the Basque language*, 235-274. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Heath, Jeffrey. 1977. Remarks on Basque verbal morphology. In William A. Douglass & Richard W. Etulain (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: essays in honor of Jon Bilbao*, 193-201. Reno: University of Nevada.
- Hsu McWilliam, Michelle. 2009. *Chambers Chinese grammar*. Edinburgh: Chambers.
- Lafon, René. 1943. *Le système du verbe basque au XVIIe siècle*. Bordele: Delmas (Berrargit. fak-sim. Baiona & Donostia: Elkar, 1980).
- Lakarra, Joseba A. 1996. *Refranes y sentencias (1596)*. *Ikerketa eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba A. 2005. Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco. *Palaeohispanica* 5. 407-470.
- Lakarra, Joseba A. 2006. Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco. In Joseba A. Lakarra & José Ignacio Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritzaz historikoak* (= *ASJU* 40), 561-621. Donostia & Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Lakarra, Joseba A. 2008. Aitzineuskararen gramatikarantz (malkar eta osinetan zehar). In Xabier Arriagoitia & Joseba A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan. Patxi Goenagaren omenez (ASJUren Gehigarriak 51)*, 451-490. Bilbo: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Li, Charles N. & Thompson, Sandra A. 1976. Subject and topic: a new typology of language. In Charles N. Li (arg.), *Subject and topic*, 457-489. New York, San Francisco & Londres: Academic Press.
- Li, Eden Sum-hung. 2005. Voice in Chinese. A systematic functional perspective. *Function of Language* 12(2). 181-203.
- Martínez Areta, Mikel. 2013. Ergatibitate hautsiaz. Zergatik ote da orainaldia iraganaldi/irrealisa baino ergatiboa? In Ricardo Gómez, Joaquín Gorrochategui, Joseba A. Lakarra & Céline Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena III. Biltzarra*, 353-367. Gasteiz: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Martínez Areta, Mikel. 2019. Latin and Romance influence on the Basque verbal morphosyntax (prestatzen).
- Mithun, Marianne. 1992. Is basic word order universal? In Doris L. Payne (arg.), *Pragmatics of word order flexibility*, 15-61. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Mitxelena, Koldo. 1953. *Apellidos vascos*. Zarautz: Icharopena (Berrargit. Donostia: Txertoa, 1997).
- Mitxelena, Koldo. 1961. *Fonética histórica vasca*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia (2. argit. osatua, 1977. Berrargit. in *ASJUren Gehigarriak 4*, Donostia: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua & Gipuzkoako Foru Aldundia, 1990).
- Mitxelena, Koldo. 1964. *Textos arcaicos vascos*. Minotauro (Berrargit. in *ASJUren Gehigarriak 11*, Donostia: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua & Gipuzkoako Foru Aldundia, 1990).

- Mitxelena, Koldo. 1981. Lengua común y dialectos vascos (Berrargit. in *Palabras y textos*, Bilbo: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua, 1987, 35-55).
- Mounole, Céline. 2008. Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: imperfektibozko perifrasiaren sorreraz. *ASJU* 51(1/2). 585-603.
- Mounole, Céline. 2014. *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique* (= *ASJU* 48). Gasteiz: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Mounole, Céline. 2015. Datibo-komuntaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz. In Beatriz Fernández & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre*, 473-490. Bilbo: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Norman, Jerry. 1988. *Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oregi Aranburu, Josu. 1974. Euskal aditzaz zenbait gogoeta. *Fontes Linguae Vasconum* 17. 265-283.
- Ormaetxea, Txipi. 2002. *Aramaioko euskara*. Aramaio & Gasteiz: Aramaio Udala & Arabako Foru Aldundia.
- Ortiz de Urbina, Jon. 1989. *Parameters in the grammar of Basque*. Dordrecht: Foris Publications.
- Oyharçabal, Bernard. 1991. *La pastorale souletine. Édition critique de Charlemagne* (*ASJU*ren *Gehigarriak* 16). Donostia: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Palmer, Frank R. 2001. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Payne, Doris L. 1992. Nonidentifiable information and pragmatic order rules in 'O'odham. In Doris L. Payne (arg.), *Pragmatics of word order flexibility*, 137-166. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Rijk, Rudolf P. G. de. 1992. 'Nunc' Vasconice. *ASJU* 26(3). 695-724.
- Santazilia, Ekaitz. 2013. Noun morphology. In Mikel Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language-internal and typological approaches to linguistic reconstruction*, 223-281. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Schuchardt, Hugo. 1893. Baskische Studien I: Über die Entstehung der Bezugsformen des Baskischen Zeitworts. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-Historische Classe* 42. 1-82.
- Silverstein, Michael. 1976. Hierarchy of features and ergativity. In Robert M. Dixon (arg.), *Grammatical categories in Australian languages* (*Linguistic Series*, 22), 112-171. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- Sun, Chaofen. 2006. *Chinese. A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trask, Robert L. 1977. Hystorical syntax and Basque verbal morphology: two hypotheses. In William A. Douglass & Richard W. Etulain (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: essays in honor of Jon Bilbao*, 203-217. Reno: University of Nevada.
- Trask, Robert L. 1979. On the origins of ergativity. In Frans Plank (arg.), *Ergativity. Towards a theory of grammatical relations*, 385-404. Londres, New York, Toronto, Sydney & San Francisco: Academic Press.
- Trask, Robert L. 1997. *The history of Basque*. Londres: Routledge.
- Trask, Robert L. 2002. Ergativity and accusativity in Basque. In Kristin Davidse & Béatrice Lamiroy (arg.), *The nominative & accusative and their counterparts*, 265-284. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

- Urgell, Blanca. 2006. Para la historia del sustantivo verbal en vasco. In Joseba A. Lakarra & José Ignacio Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoak* (= ASJU 40), 921-948. Donostia & Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Zuazo, Koldo & Urtzi Goiti. 2016. *Uribe Kosta, Txorierrri eta Mungialdeko euskara*. Bilbo: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.

XVIII. mendeko dotrina argitaragabe bat: aurkezpena eta edizioa¹ *An unprinted doctrine of the 18th century: Presentation and edition*

Urtzi Reguero-Ugarte*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: The main aim of this study is to present a critical edition of a doctrine written in High-Navarrese dialect at the end of the 18th century. This text has been recently discovered in the library of the Basque Parliament. This paper will highlight the importance that this text can have to Basque dialectology, and will outline the principal characteristics of the manuscript such as its size, its source and the approximate date of its translation. In addition, some dialectal characteristics are presented to show that the text was composed in the Basque variety of Leitza and that the identity of the writer could be traced to Tiburtzio Sagastibeltza. Finally, a critical edition is offered with palaeographic and explanatory notes to help to understand the main text.

KEYWORDS: doctrine, philology, editions, Basque dialects, dialectology.

LABURPENA: *Saio honetan XVIII. mende bukaeran goi-nafarreraz idatzitako dotrina baten edizioa aurkezten da. Orain arte ezezaguna izan den eskuizkribu hau Eusko Legebiltzarreko liburu-*

¹ Lan hau MINECOK finantzaturako *Monumenta Linguae Vasconum* (V): periodizazioa eta kronologia (FFI: 2016-76032-P) ikerketa proiektuaren eta Eusko Jaurlaritzak lagundutako eta Joaquín Gorrochateguik gidatutako *Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada* (HMLV-LHC; IT 1344-19) ikerketa taldearen baitan egin da. Biziki eskertu behar ditut lan honen aurreko bertsio bati egindako ohar eta iruzkinengatik: Ricardo Gómez, Ekaitz Santazilia, Borja Ariztimuño, Iker Salaberri, Eneko Zuloaga eta aldizkariko ebaluatzaile anonimoak. Halaber, Txaro Valverde Legebiltzarreko liburutegiko langileari ere eskerrak eman behar dizkiot eskuizkribua ikusteko eta zalantzak argitzeko emandako laguntzagatik.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Urtzi Reguero-Ugarte. Hizkuntza eta Literaturaren Didaktika Saila. Hezkuntza eta Kirol Fakultatea (UPV/EHU). Juan Ibañez de Sto. Domingo kalea, 1 (01006 Vitoria-Gasteiz) – urtzi.reguero@ehu.eus – <https://orcid.org/0000-0003-1549-0738>

Nola aipatu / How to cite: Reguero-Ugarte, Urtzi (2021). «XVIII. mendeko dotrina argitaragabe bat: aurkezpena eta edizioa». *ASJU*, 53 (1-2), 225-359. (<https://doi.org/10.1387/asju.22417>).

Jasoa/Received: 2019-09-30; Onartua/Accepted: 2019-11-03.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 (UPV/EHU) «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

tegian agertu da berriki. Beraz, euskal dialektologiarako izan dezakeen garrantzia aipatu ostean, eskuizkribuari buruzko zenbait ohar egiten dira; besteak beste, erakusten da gaztelaniazko zein liburu duen jatorri, noizkoa izan daitekeen itzulpena, liburuaren tamaina, etab. Areago, laburki aurkezten diren hizkuntza ezaugarri batzuk kontuan izanda, Leitza inguruko hizkera erabiltzen dela erakusten da eta anonimotzat hartu izan bada ere, proposatzen da Tiburtzio Sagastibelza izan daitekeela dotrinaren egilea. Jarraian, testuaren edizio kritikoa eskaintzen da, bi motatako oharrez lagundurik: batetik, ohar paleografikoak daude eta, bestetik, testua ulertzen lagundu nahi duten azalpen oharrek.

HITZ GAKOAK: dotrina, filologia, edizioak, euskalkiak, dialektologia.

1. Sarrera

Artxiboek dituzten materialak digitalizatu eta sarean guztion eskura jartzen egindako lan eskerdari esker, orain arte ezagutzen ez genituen euskarazko testuak agertu dira. Horien artean daude, besteak beste, Goizuetan 1753an irakurri zen sermoi bat (Reguero 2015b) edo orain hemen aurkezten den dotrina.

Hain zuzen ere, sarean zenbait kontu bilatzen ari nintzela, Eusko Legebiltzarren Liburuklik artxibo digitalean aurkitu nuen² ordura arte, ustez bederen, gutako askorentzat ezezaguna zen dotrina hau. Dotrinaren lehen begiratuan aise da ikusten euskal filologiarentzat eta euskalkien historiarentzat izan dezakeen garrantzia: 300 orrialde baino gehiago dituen eskuizkribua da, osorik euskaraz; gainera, goi-nafarreraz idatzita dago, Gipuzkoarekin muga egiten duen Nafarroako eskualderen bat teko mintzoan.

Esan bezala, sarean idoro daiteke *Doctrina santuaren explicacio San Carlos Borromeoren doctrinatatic ta libruatatic ateraa* izenburua daraman lekukotasun idatzi hau, aski kalitate onean digitalizaturik. Paperezko jatorrizkoa Gasteizen dago, Eusko Legebiltzarreko liburutegian, Juan Ramon Urkixoren ondareko gainerako lekukotasunekin batera. Erosotasunagatik, digitalizaturiko irudiak erabili ditut edizioa paratzeko; dena den, Gasteizen bertan dagoen eskuizkribua ere esku artean izan dut edizioa prestatzeko, deskribapen zehatzagoa egiteko eta izan ditudan transkripzio zailantza batzuk argitzeko.

2. Dotrinaren aurpepena

Aurreratu dudanez, *Doctrina santuaren explicacio San Carlos Borromeoren doctrinatatic ta libruatatic ateraa* da obra luze honen izenburua, eta 360 orrialde inguru ditu euskara hutsean idatzirik. Ezbairik gabe, beste hizkuntza batetik, ziurrenik gaztelaniatik, euskarara ekarritako obra bat da. Irudiz, Joaquín Molesek 1769an Madrilan argitaratu zuen *Doctrina christiana para niños y adultos a la mente de San Carlos Borromeo y del catecismo romano sacado a instancias suyas por el Bmo. Padre San Pio V y por decreto del sacrosanto Concilio Tridentino. Confirmado con exemplos curiosos* liburuaren itzulpen/egokitzapena da. Hori da, beraz, *post quem* data.

Ez da erraza Joaquín Molesi buruzko berri asko ezagutzea, baina Prebisteroa izan zen, katedratikoa eta nuntziaturako examinatzaile. Erljio liburu zenbait idatzi zituen gaztelaniaz eta itzuli zituen hizkuntza horretara. Ondorengo adibideek argi erakusten dute euskarazko dotrina hori idatzi zuenak Molesen dotrina zuela oinarri; ezkerreko zutabeen Molesen liburutik ateratako pasarte dago, bere horretan; eskuinean pasarte horri dagokion euskarazkoa:

² Hauxe da helbidea: <http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/8722> [azken kontsulta: 2020/07/27].

Refiere Vincencio Belvacense, que San Roman Martyr, al despedazarle sus carnes, dixo al tirano Aselepiades: si no crees lo que te digo, preguntalo a aquel niño inocente, que como ni sabe hablar, no sabe mentir. Era este un niño de pocos meses, que estaba a los pechos de su madre Christiana entre el concurso. Al punto, soltando los labios del pecho el tierno infante, buelve la carita al tirano, y en clara voz le dice: Jesu-Christo es el Dios verdadero; y diciéndole: pues quien te ha dicho a ti eso? Entonces con mil gracias la criaturita: a mi, respondió, a mi me lo ha dicho mi madre, y a mi madre se lo dixo Dios. La Iglesia, que lo dice a nosotros, es nuestra madre, y a esta le ha dicho Dios, quanto nos enseña.

El emperador del Mogol Echevar resistia por sus torpezas a convertirse. Hizo que una monilla, pues gustaba como muchos de monerías, sacase de una urna la cedula de la ley verdadera. Y estaban la de Lycurgo, la del Japon y la de Mahoma. Saco la de Mahoma, la miro y la rasgo e hizo lo mismo con la otras, menos con la de Christo, que con reverencia dio al Emperador. Bolvieronlas a poner, menos la cedula de la Ley de Christo. Hizo lo mismo con las otras, y no encontrando la de Christo, fue oliendo a los presentes, y asiendo fuertemente al que la tenia, se la hizo soltar y diola al Emperador. O ley soberana, reconocida aun las fieras.

San Roman Martirearen vicizan leicen dugu, martirezazean arquicen zela emacume bat, iru ilabete aurra bularrean zuela presente, esan ciola santuac juez tiranoari: «Nic esaten dudena ezpaldin baduc sinistecen, galde zayoc araco aur ari. Bada, nola eztaquien itz eguiten, eztic guezurric esanen». Galdetu cion tiranoac burler aurrari, baño aurrac utciric vere amaren bularra era[n]zun cion voz altuan: «Jesu Christo da Jaungoico eguiazcoa». Galdetu cion Juezac berriz aurrari eya norc esan cion, eta aurrar eranzun zion: «Niri esan dit nere amac, eta nere amari esan cion Jaungoicoac». Eliza santua, gure ama ona, eta onec eracusten digun guzia Jaungoicoa verac aguertu dio Elizari.

Echevar Mogolco emperadoreac zeuzquen cajon batean auniz legue, Lycurgorena, Japonena, Mahomarena eta Jesu Christorena. Eta chimu bati aguindu zion atera ce[za]la cajonatic leguea eguiazcoa. Atera zuan Mahomarena. Veguiratu cion, eta vrela puscatu zuan. Orobat eguin zuan bes-teaquin. Baño Jesu Christoren leguea atera zuanean, reverencia aundiarequin eman cion emperadoreari. Paratu cituan berriz cajonean Jesu Christoren leguea ez beste guziac. Orobat eguin zuan legue falsoaquin, eta ez arquituric cajonean Jesu Christoren leguea, atsi zan utsai eguiten presente zeuden gutziai. Eta llegaturic zeuquenagana, utcirac cion eta eman zion emperadoreari. O, legue divinoa! Azquenic animaliac eta fierac ezagucen zaitua.

Edonola ere, euskarazko zatian badira eskuratu ahal izan dudan gaztelaniazko dotrinan ez dauden pasarte batzuk; jarraian lagin bat:

El Dios Todopoderoso, de quien hemos hablado, tiene un Hijo verdadero y natural que se llama *Jesu-Christo*. Y para que en algún modo entiendas como se ha engendrado a este su Hijo, toma la semejanza del espejo: quando uno se mira en él, luego produce una imagen de si mismo, tan semejante a si, que no se puede hallar diferencia alguna, pues no solo es semejante en las facciones, sino en el movimiento; porque si el hombre se mueve, también la imagen se mueve. Esta imagen no se hace con trabajo ni tiempo ni instrumentos, sino en instante y con solo mirar.

Esan nai du gure Jaungoicoac baduela eguia[z]co seme bat bacarra, ceñi derizcoon Jesu Christo. Artículo eta misterio au guri adicera emateco Eliz[a]co doctoreac paratcen dariazquigue auniz exemplo eta semejanza, baño an guzian artea derizquiot dela onena **San Anselmoc paracen digun exemplo eta semenjanza**, eta dacar santuac ispillu batequin. Persona bat veguirecen denean ispillu batean, verela formacen du vere iduria eta semejanza, eta au eguiten du batere trabajuric eta demboraric costa gave, instante batean, veguirece bacar batequin.

Euskarazko pasartean beltzez markaturik dagoen zatia ez da agertzen gaztelaniazko zatian. Beraz, edo itzultzaileak gehitu du pasartea bere ezagutzan edo beste iturriren batean oinarrituta, edo dotrinaren beste edizio bat erabili zuen, nik oraindik ezagutu ez dudana. Bestalde, ez da liburu osoaren itzulpena; izan ere, gaztelaniazko liburuaren lehen eta bigarren kapituluak falta dira euskarazkoan; edo hobeki esanda, hasieran laburbiltzen ditu bi kapitulu horiek: sarrerak orrialde oso bat eta besteko lau lerro hartzen ditu, eta *Au bacarra dotrinaren sarrera* esanez bukatzen du.

Ematen du itzulpena ez zela argitaratzeko prestatu, baizik eta apaizak, ziurrenik, bere kautan erabiltzeko prestatu zuen. Hori erakusten dute testuan aurki daitezkeen huts ugariak, lerro arteko erantsiek eta aditz laguntzaile ezak; izan ere, perpaus askotan aditz laguntzailea falta da eta beste askotan lerro artean erantsi da, geroago. Lerro arteko erantsiak ohar paleografikoetan markatu dira. Gainerakoan, idazkera aski txukuna da, erraz ulertzen da, nahiz eta kasu batzuetan <z> eta <r> bereizteko zailtasuna egon.

3. Eskuizkribuari buruzko informazio laburra

3.1. Deskribapena

Eskuizkribuak 360 orrialde inguru ditu, aurkiak bakarrik darama orrialde zenbakia, 179ra iristen da eta 15 × 21eko tamaina du liburuak. Enkoadernazio gogorra du, geroago jarria³ eta liburuaren bizkarrean *Sagastibelzaren dotrinac* jartzen du.

Ur markez den bezainbatez, bizpahiru agertzen dira dotrinaren orrialdeetan. Dena den, datazioari begira, interesgarriena azken orrialdean bakarrik agertzen den ur marka da:

³ Edonola ere, Txaro Valverde Legebiltzarreko liburutegiko langileak esan digunez, Urkixoren eskuetara iritsi aurrekoa izan daiteke enkoadernazioa.

1. irudia

Eskuizkribuaren azken orrialdeko ur-marka

Ikus dezakegunez, lehen bi zenbakiak argi eta garbi ikusten dira eta 18 irakur daiteke, baina ez da garbi ikusten ondoko biak zer diren. Dena den, 1802 proposa daitekeela dirudi; izan ere, Legebiltzarreko liburutegian dagoen beste eskuizkribu batean, akatsik gabe, baina berbera izan daitekeen ur-marka aurki dezakegu:

2. irudia

Beste eskuizkribu bateko ur-marka

Ematen duenez, 2. irudiko ur-marka berbera dago 1. irudian, baina arrazoi batetik edo besteagatik gaizki atera zen eskuizkribuaren ur-markako azken zenbakia. <2> zenbakiaren oina 1. irudiko zenbakiko oinarekin erkatuz gero, zenbaki beraren

aurrean gaudela dirudi. Hori hala izatekotan, dotrina honen eskuizkribua kopiazeaz 1802. urtearen ondoren bukatu zuten.

3.2. Itzultzailea eta data

Dotrinaren itzultzailea dela eta ezer gutxi dakigu. Legebiltzarreko liburutegiak sarean jarritako informazioaren arabera, eskuizkribu anonimoa da. Halere, arestian esan dudanez, liburuaren bizkarrean *Sagastibelzaren dotrinac* jartzen du, baina hori ez da ikusten digitalizaturikoan:

3. irudia

Dotrinaren enkoaderazioaren bizkarreko informazioa

Horrezaz landara, Legebiltzarreko liburutegian, Urkixoren ondarea jasotzen duen paperezko katalogoan honelaxe dator:

[Doctrina Santuaren explicacioa San Carlos Borromeoren Doctrinatatic, ta libruatic aterraa...]

[Manuscrito del siglo xviii (?) tomado de la Doctrina Cristiana y otros libros de San Carlos Borromeo]. 1+179 hojas.

En la ficha original de este manuscrito se mencionan a Sagastibeltza (?) como traductor.

Euskera Guipuzcoano.

Traductor: Sagastibeltza.

Honek, beraz, beste galdera batzuk sortzen ditu: Nor da Sagastibeltza? Zer lotura du dotrinarekin? Bera ote da itzultzailea? Tamalez, ez dakigu katalogoan jasotzen den itzulpenaren egiletza horren berri nork emana eta nondik aterea den. Areago, Sagastibeltza nor izan zen ere ez da aise jakiten.

Sagastibeltza abizenak, testuaren hizkerak bezala, Nafarroaren mendebaldera, Leitza aldera garamatza, baina besterik ez. Nafarroako Elizbarrutiko prozesuen katalogoan «Sagastibel(t)za» duten XVIII. mende bukaerako eta XIX. hasierako prozesuak begiratzen baditugu, ohart gaitezke ez dela oso abizen zabaldua, eta gehientsuenetan Areso, Leitza eta Gorriti inguruko prozesuetan agertzen da. Hain zuzen ere, XVIII. mende bukaera eta XIX. mende hasiera bitarte horretan, Leitzako elizako onu-

radunetako bat Tiburtzio Sagastibeltza izan zen. Aipatu artxiboko C2340, 16. prozesuan, 1789an, Tiburtzio de Sagastibelza de Areso delakoa agertzen da, eta Leitzako elizako onuradunetarik bat da. Irudiz, Iruñeko gotzainak Tiburtzio Sagastibeltzari eta ondorengoei kargu hori ematean, zenbait lan agindu zizkion: konfesatzea, gaixoei laguntzea eta kristau dotrina erakustea. Antza denez, Miguel Ignacio Zabaleta Leitzako apaizak salaketa jarri zuen Sagastibeltzak ez zuelako agindua behar bezala betetzen. Zenbait urte geroago, 1801eko prozesu batean (C2809, 8) berriro agertzen dira Miguel Ignacio Zabaleta eta Tiburtzio Sagastibeltza. Horretan ere, abadeak onuraduna salatzen du San Joan eguneko mezetan Tiburtzio eserlekutik altxatu eta predikatzen ari zen apaizari ondoko hitzak esateagatik: *Abadea, iolas oric utcite viee enfermotara 'abadea, solas horiek utzita, bihoa gaixoengana'*.⁴ Sermoilari astuna bide zen apaiza eta bere lana egitera bidali zuen Sagastibeltzak apaiza. 1795-1802 bitartean, ordura arte presbitero zen Tiburtzio Sagastibeltza Leitzako bitarteko Kapilau izendatu zuten, adin txikiko zen Josef Frantzisko Arribillagak prima tontsura egin arte. 1802an gertatu zen hori. Beste prozesu batean ikusten denez (C2694, 8), 1802-1809 bitartean kargutik kendu zuen Leitzako abadeak Sagastibeltza.

Garaiaगतik eta lekuगतik, Tiburtzio Sagastibeltza izan daiteke dotrina honen itzultzailea, eta Iruñeko gotzainak 1789an emandako aginduaren fruitu izan daiteke dotrina hau, hamarkada baten buruan kopiatua edo orduan kopiatzeaz bukatua.

Arazoi asko dago pentsatzeko eskuizkribu hau lehendik zegoen beste zaharrago baten kopia dela.⁵ Dotrina honen kasuan, nahiko modu garbian idatzirik dago, zirriborro eta ezabadura gutxirekin, nahiz eta lerro arteko eransketak badituen. Hortik ondorioztatzen da aurreko bertsio baten kopia dela. Gainera, lerro artean dituen gehiketak edo perpausek maiz falta duten aditz laguntzaileak horrela azal litezke: ematen du errazagoa dela laguntzailea kopiatzeaz ahaztea itzultzeaz ahaztea baino. Gainera, eskuizkribuan agertzen diren tatxadura batzuek eta egindako zuzenketez erakusten dute kopistak berdinetik berdinerako jauzia egin zuela eta gero zuzendu. Adibidez, 69v orrialdeko lehen galderaren erantzun moduan, bigarren galderari dagokion erantzunaren hasiera agertzen da, tatxaturik. Beraz, badirudi kopiatzean ondoko galderaren erantzunera jauzi egin zuela. Kopia izatearen beste erakusgarri izan daiteke testuan agertzen diren zenbait <c> <t> esperoko genukeen lekuan: *duc* 'dut', *jacen* 'jaten'.

Beraz, eskuizkribu hau, beti ere, 1769. urtearen ondoren idatzitako dotrina baten kopia da, 1802 ondoren bukatua.

3.3. Hizkeraz ohar batzuk

Eskuizkribu hau idazteko baliatu zen euskarak azterketa sakon eta serioa merezi du, eta ez da hori ez azpialal honen helburua ezta lan honena ere (ik. Reguero pres-tatzen. Edonola ere, oin-oiharretan zenbait alderdi linguistikoko azaltzen duten iruzkin

⁴ Esaldi labur honetan agertzen den *joan*-en adizkiaren forma bat dator dotrinan agertzen denarekin. Pertsona eta denbora horretako *bie* (129v) dago dotrina honetan, eta paradigma bereko *cien*, *ciela* 'zihoan, zihoala' ere agertzen dira eskuizkribuan. Egiletza ez du aitortzen, jakina, esaldiak, baina geografikoki Leitza eta inguruan kokatzeko laguntzeko aingura testutzat har dezakegu bederen.

batzuk daude).⁵ Nolanahi ere den, testua geografikoki kokatze aldera, eskuizkribuan agertzen diren zenbait ezaugarri aipatuko ditut jarraian.

Testu hau hizkeraz nongoa den gutxi gorabehera zehaztea ez da biziki zaila, dialektalki nabarmenak diren ezaugarriak baititu. Hasperenik ezak eta *duzu* gisako adizkiek, *izanen* motako geroaldiek eta *cajon* 'kaxoi' bezalako formek zuzenean Nafarroara begira jartzen gaituzte. Behin bakarrik agertzen da *-e-* errodon aldaera: *badezua* (2v).

Edonola ere, goi-nafarreraren barnean diren hizkerak ezagututa, zehatzagoak ere izan gaitzke. Nafarroaren barnean, mendebaldeko eskualderen batekoa, Gipuzkoatik gertukoa dela pentsatzeko arrazoiak egon badaude. Besteak beste, testuan agertzen diren *sermove* (44v, 72r), *leobe* (74r, 143v), *razove* (*passim*) hitzen *-obe* bukaera horiek Nafarroako Larraun eta Basaburu Handi eta Txikira garamatzate (ik. Apalauza 2012). Era berean, *ciceon* 'zitzaion' agertzen da eskuizkribu honetan eta *zitzion* jaso du Apalauzak (2012: 363-364) Larraunen eta Basaburu Nagusiko iparraldean. Horiekin batera, *zagu* 'zaigu', *zadanic* 'zaidanik' agertzen dira testuan, eta Apalauzak (2012: 348) dioenez, «diptongoa murrizturik ageri da» Larraungo ipar-mendebaldean eta Araitz-Betelun, eta *zat*, *zazo* eta *zitzazon* adibideak ematen ditu. Horiekin batera, Leitzza aldera begira jartzen gaituzte: *bie* 'doala', *zila* 'zihoala', *badique* 'joango balitz', *cin* 'zihoan'.⁶

Orotariko Euskal Hiztegiari jaramon egiten badiogu, lexiko aldetik ere Nafarroako ipar-mendebaldera begira jartzen gara; hiztegian bertakotzat ematen dira eskuizkribuan agertzen diren zenbait aldaera: *leurritu* (*passim*), *velarrizaldeco* (10v), *erruti* (*passim*), *turmove* (110r), (*er*)*ristatu* 'errieta egin' (174v), etab. Badira, halere, *OEHN* jasotzen ez diren zenbait aldaera; hauek, besteak beste: *eyo* 'igo' (*passim*), *egaizte* 'hegazti' (3v; baina ik. dagokion oharra), *lendavico* 'lehendabiziko' (*passim*), *augitz* 'hagitz' (*passim*), *componcen* 'goldatzen' (7r), *carogui* 'karobi' (72v), *obartu* 'ohartu' (*passim*).

Eskuizkribuan aurki daitekeen ezaugarri berezi bat, beste inon aurkitzea zail dena, *zarazquio* 'zaizkio' eta *zarazquigu* 'zaizkigu' gisako adizkiak dira. NOR-NORI saileko adizki horietan *-ra-* agertzen da sistematikoki.⁷ Behar bada, **eradun* aditz laguntzailaren formek eragindako analogia izan daiteke, *darazquioa* 'dizkio' moduko adizkiek eraginda; gaur egun hortik eratorritako *dazkioa* modukoak erabiltzen dituzte Leitzako adinekoek.

Testuak dituen ezaugarri batzuek Gipuzkoarekiko hurbiltasuna erakusten dute. Besteak beste, **edun* aditz laguntzailaren objektuaren pluralgilea *-e* da; beraz, *due* eta *ditue* erabiltzen dira, eta ez *dute* eta *dituzte*; testu zaharretan Tolosa eta inguruko hizkeretan agertzen da forma hori (Reguero & Gómez 2016). Horrekin batera, *-i(n)-*laguntzailarekin ere *dioe* agertzen da.

⁵ Are gehiago, huts batzuek pentsatzera garamatzate kopiatzaileak ez zekiela euskaraz. Esate baterako, <c> ordez <t> kopiatu da kasu askotan; huts mekanikoa izan daiteke, baina, hainbestetan gertatzea eta, gainera, huts horiek euskarazkoak ez diren horrenbeste hitz ematea eta ez zuzentzea aski susmagarri dirudi.

⁶ Leitzako hiztun batek jakinarazi didanez, adineko hiztunen artean halako formak entzuten dira; halere, gazteen artean *nijoa* moduko forma giputzak nagusitu dira.

⁷ Edonola ere, *joan oy zariçca* 'joan ohi zaizkio' dago Tolosako bertso iraingarrietan, *-r-*rekin (Mixelena 1964: 127).

Hizkuntza ezaugarri horiek eta arestian autoreaz esandakoak kontuan izanda, dotrinako hizkera Leitza ingurukoa izan daitekeela dirudi⁸ —edonola ere, testuaren fidagarritasun dialektalaz, ik. Reguero (prestatzen) eta, oro har testuak dialektologiaz erabiltzeko metodologiaz, Ulibarri (2013)—.

4. Ediziorako irizpideak

Sánchez-Prietok (2011: 15) iradokitzen duenez, edizio kritiko edo filologiko batak ikertzailearen beharrak ase behar ditu eta, aldi berean, testuak ulergarriak izan daitezten saiatu behar du. Edizio paleografiko hutsak geroko hizkuntza azterketa zaildu lezake, kontuan izan behar baita orduko idazmoldea eta gaurkoa ez direla berdinak; gainera, paleografikoan hutsak zuzendu gabe geratuko lirateke. Horretaz gain, grafia ezberdina da kasu batzuetan, eta hitz banaketa eta puntuazio sistema beste modu batekoak izan litezke (cf. Pérez Priego 2011: 156-157). Hortaz, editorearen lana da oreka mantentzea eta beharrezko aldaketak, irizpide zehatz batzuei jarraituz finkatutakoak, egitea.

Dotrina honen edizioa egiteko orduan, batetik, kontuan izan dut bertatik atera daitezkeen informazio eta datuak ahalik eta gardenenak izateko testuan grafiari dagokion aldaketa beharrezkoenak egitea eta, bestetik, beste ikertzaile, irakurle zein interesatuentzat testua egokia izan dadin saiatu naiz. Ediziorako irizpideak hautatu eta finkatzeko, bereziki, CHARTAK (Red CHARTA 2013) aurkezten duen edizio kritikoak egiteko eredian oinarrituko naiz, beti ere eredia euskarazko testuetara egokitu.

Ondorioz, jarraian datorrena edizio kritikoa da, transkripzio erdipaleografikoan oinarrituta. Behar-beharrezko aldaketak bakarrik egin ditut, grafia sistematizatze (ezen ez gaurkotzeko) eta hutsak zuzentzeko helburuz eginak. Idazlearen grafia sistemari eta idazmoldeari leial izan natzaio, eta egindako aldaketa guztien berri eman dut: orokorrak direnak irizpideetan, berezixeagoak direnak oharretan.

Testuan, beraz, bi motatako oharrak daude: batetik, ohar paleografikoak egin ditut, zeinetan testuan agertzen diren hutsen, lerro arteko eransketen, beltzuneen eta halakoen berri ematen baita; bestetik, azalpen oharrak egin ditut testua errazago ulertze aldera. Azken ohar horietan, batez ere hizkuntzari buruzko iruzkinak egin ditut, baina bestelako informazioa ere agertzen da batzuetan. Lehen motako oharretan lema biribilez daude,] batez itxirik; bigarrenetan, ordea, lema etzanaz emanda daude. Lekua aurrezteko, batez ere hizkuntzazko oharrak ezaugarria agertzen den lehen gerraldian bakarrik eman ditut.

4.1. Laburdurak

Agiri eta idatzi zaharretan ohikoak diren laburdurak osorik eman dira: *-mente* atzizkidun maileguak, *Sⁿ → San*, *Ch^{to} → Christo*, *Ch^{tau} → christau*, etab.

⁸ Bada beste eskuizkribu argitaragabe bat, Bilbaok (2015) ezagutzera eman zuena; gure dotrina honena ez den beste esku batek idatzitakoa edo kopiatutakoa bide da eta hizkeran desberdintasun txiki bazu daude, baina hasiera batean ematen du eskualde berekoa dela testua.

4.2. Grafia

Grafiari dagokionez, hona puntuz puntu egin diren aldaketak:

4.2.1. <h>

Euskarazko testu zaharretan <h> grafema hainbat arrazoiengatik ager daiteke, baina testu honetan hitz mailegatueta edo grafia etimologikoa dutenetan agertzen da, batez ere: *honrratu*, *humilatu*... Zeinahi delarik ere <h> grafema agertzeko arrazoia, bere horretan geratu da.

4.2.2. Txistukariak

Eskuizkribu honetan apikaria adierazteko, <s> eta kasu batzuetan <ss> agertzen da, batez ere mailegu batzuetan; <ss> hala mantendu dut.

Txistukari bizkarkaria adierazteko <z> eta <c> erabiltzen dira; azken hori, jakina, <e> eta <i> aurretik. Grafia horiek guztiak halaxe mantendu ditut.

Kasu batzuetan, <c> ager daiteke <a>, <o> eta <u> bokalen aurretik, hitz amaieran edo kontsonante aurrean, txistukaria adierazi nahirik: *jactera* 'jaztera', *citecquean* 'zitezkeen', *anic* 'anitz', *graciac* 'graziaz', esaterako. Horrelakoetan, irakurketa errazte aldera, <z> batekin erregularizatu dut eta ohar bidez adierazi.

Afrikatuei dagokienez, maiz, ez da grafikoki afrikatu eta frikarien arteko desberdintasunik egiten. Halakoetan ere ez dut afrikatua markatu eta bere horretan utzi ditut edizioan. Afrikatuak markatzeko saioak halaxe utzi ditut: batzuetan <qu> agertzen da, afrikatua esperotako lekuetan. Horiek horrelaxe utzi ditut eta dagokien irakurketari buruzko oharra egin.

4.2.3. Sudurkari sabaikaria

Beste batzuetan, grafia defektiboa izaten da eta <n> ager daiteke sudurkari sabaikaria islatzeko; halakoetan, ziur gauden kasuetan, <ñ> editatu eta aparatu kritikoa adierazi dut.

4.2.4. Dardarkariak

Dardarkariei dagokienez, batzuetan, anizkuna adierazteko <R> erabiltzen da; horiek <rr> digrafoarekin erregularizatu ditut, hitz hasierakoak izan ezik. Kontsonante aurretik, ondoren edo hitz amaieran, ahoskera aldetik anizkuna izan eta <rr> idatzi bada, hala mantendu dut: *honrraren*.

4.2.5. Diakritikoak

Testuan, batzuetan, zenbait hitzek diakritikoa dute. Hala mantendu dut.

4.2.6. *Idazkera kultua*

Ohituragatik, etimologia mantentzeagatik edo eragin kulturalagatik, bereziki latinetik hartutako mailegu erlijiozkoek jatorrizko idazkera mantendu dute testu zaharretan, eta guk bere horretan utzi ditugu: *Christau, Catholico...*

4.2.7. *Letra larri eta xeheak*

Letra larri eta xeheei dagokienez, testuek maiz ez dute inolako sistematikotasunik. Gure edizioan gaurko usadioari jarraitu diogu.

4.2.8. *Ezohiko kontsonante multzoak*

Dotrinan, batzuetan, ezohikoak diren kontsonante multzoak daude: *etseriric* ‘eseririk’, *etracusten* ‘erakusten’, *gutzian* ‘guzian’, *gutraso* ‘guraso’, *otso* ‘oso’. Halakoak bere horretan utzi ditut, eta interpretatzeko zailtasunik eragiten badu, ohar bidez saiatu naiz argitzen.

4.3. **Hitzen banaketa**

Hitzen banaketari dagokionez, egungo euskara estandarrean erabiltzen den ohiko banaketari jarraiki diogu, honako salbuespen hauetan izan ezik:

- a) Ezezko perpausak sortzeko *ez* partikula adizki jokatu bati loturik ageri bada eta aldaketa morfofonologikorik gertatu bada, bere horretan mantendu dut: *ezuen ezela, eztago*.
- b) Halaber, aditz nagusiaren azken kontsonantea eta laguntzailearen aurrenekoa asimilatu direnean, bere horretan utzi dut: *erranion*. Inolako asimilazio edo aldaketarik ez bada, bereizi egin ditut.
- c) Bestalde, *-gatic* batzuetan hitzari loturik ageri da, beste batzuetan lotu gabe. Sistematikoki eman da loturik.
- d) Batzuetan hitza eta ondoko atzizkia edo partikula marratxo batez daude loturik eskuizkribuan. Halakoetan marratxoa kendu eta gaurko usadioaren arabera idatzi dut; beraz, *Jaungoico-tasunean* → *Jaungoicotasunean*, baina *badire-ere* → *badire ere*.
- e) Inoiz hitz banaketa birmoldatzearen ondorioz gelditu diren ezohiko adibideak egokitu egin ditugu, testuaren ohiko idazkerari jarraituz: *ezerquere* → *ezerce ere*. Hori horrela, batzuetan, <n>-z bukatzen den hitzari -z hasten den bategen jarraitzen badio, hitza batera idatzi eta <mb> idatzi izan da, bi hitzak batera. Halakoetan, bi hitzak banatu egin ditut eta <n>-ra aldatu hitz bukaera: *ombat* → *on bat*.

4.4. **Puntuazioa**

Puntuazio ikurren erabilera dela eta, gaur egungo ohiko erabilerari jarraitu diot. Horrela, testua ulerterrazagoa izateaz gainera, orduko sintaxia ulertzeko ere lagungarri dateke.

4.5. Testuaren antolamendua: lerroak, paragrafoak eta orrialdeak

Edizio honetan paragrafoak bere horretan utzi ditut eta lerroak modu jarraian idatzi ditugu. Orrialdeak direla eta, jatorrizkoan orrialde berria hasten denean < > ikurren bidez adierazi dut, barruan orriaren zenbakia eta *r* eta *v* laburdurak erabiliz. Orrialdea amaitzean hitza banatzen bada, *salvado*<5r>*rea* kasu, orrialde zenbakia hitzaren bukaeran jarri dut: *salvadorea* <5r>.

4.6. Hutsak

Begi bistakoak diruditen hutsak daudenetan, <*sic*> laburdura saihestu eta zuzendu egin ditut eta oharren bidez jakinarazi. Hutsa ote den zalantza badago, testuan dagoen bezala mantendu da, dagokionean ohar bat eginez. Hitzen batean letraren bat falta denean, hutsagatik, [] artean eman dut.

Bibliografia

- Altuna, Fidel. 1995. Pleonasma baten historiaz: *debea* «dute» bezalako adizkien inguruan. *ASJU* 29(1). 219-244.
- Amat, Félix. 1807. *Tratado de la iglesia de Jesucristo, ó historia eclesiástica. Tomo undécimo. Segunda edición*. Madril: Benito García.
- Apalauza, Amaia. 2012. *Nafarroako ipar-mendebaleko hizkeren egitura geolinguistikoa*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernuak & Euskaltzaindia.
- Beriain, Juan. 1621. *Tratado de como se ha de oyr missa*. Iruñea: Carlos de Labayen.
- Bilbao, Gidor. 2015. *Eliceo Istoria laburqui aldatuoric*: c. 1785eko unibertsitateko ikasliburua. In Beatriz Fernandez & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre, homenatge, homenaje*, 157-171. Bilbo: UPV/EHU.
- Camino, Iñaki. 1999. Goñerriko hizkera (I). *ASJU* 33(1). 1-74.
- Camino, Iñaki. 2000. Goñerriko hizkera (II). *ASJU* 34(1). 137-196.
- Camino, Iñaki. 2001. Goñerriko hizkera (III). *ASJU* 35(2). 445-509.
- Camino, Iñaki. 2003. *Hego-nafarrera*. Iruñea: Nafarroako Gobernuak.
- Echaide, Ana M. 1989. *El euskera en Navarra: Encuestas lingüísticas (1965-1967)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Elizalde, Frantzisko. 1994. Apezendaco dotrina christiana uscaraz. *FLV* 65. 41-66.
- Erdozia, Jose Luis. 2004. *Sakanako hiztegi dialektologikoa*. Iruñea: Nafarroako Gobernuak & Euskaltzaindia.
- Garziandia, Jose Agustin. 2004. *Garai bateko Unanuko oiturak eta olgak*. Donostia: Auspoa.
- Gómez-López, Ricardo & Joseba Zulaika. 2020. *El Vocabulario Pomier. Edición y estudio de un diccionario anónimo manuscrito euskera-español*. Bilbo: UPV/EHU.
- Ibarra, Orreaga. 2007. *Erroibarko eta Esteribarko hiztegia*. Iruñea: Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernuak.
- Kamino Kaminondo, Peio & Patxi Salaberri Zaratiegi. 2007. *Luzaideko euskararen hiztegia*. Iruñea: Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernuak.
- Mitxelena, Koldo. 1964. *Textos arcaicos vascos*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Mitxelena, Koldo *et alii*. 1987-2015. *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia.
6. argit. elektr. 2019: <<http://www.euskaltzaindia.eus/oe>> (2020/07/27).

- Ondarra, Frantzisko. 1993. Goñerrin aurkitutako testuak (VIII). *Euskera* 38(1). 59-124.
- Pagola, Rosa Miren *et alii.* [d.g.]. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak - Fondo Bonaparte*. Bilbo: Tesitek, Deustuko Unibertsitatea & Bizkaiko Foru Aldundia. <<http://bonaparte.deusto.es/bonaparte>> (2020/07/27).
- Pérez Priego, Miguel Ángel. 2011. *La edición de textos*. 2. argit. osatua eta eguneratua. Madrid: Síntesis.
- Red CHARTA. 2013. *Criterios de edición de documentos hispánicos (Orígenes-siglo XIX) de la Red Internacional CHARTA* [PDF]. 2013ko apirilko bertsioa. <<http://www.redcharta.es>> (2020/07/27).
- Reguero, Urtzi. 2015a. Mendebaldearen eta ekialdearen erdian: goi-nafarrera zaharren azterketa diakronikorantz. In Beatriz Fernandez & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre, homenatge, homenaje*, 587-598. Bilbo: UPV/EHU.
- Reguero, Urtzi. 2015b. Goizuetako 1753ko sermoia: edizioa eta azterketa. *ASJU* 49(1/2). 205-230.
- Reguero, Urtzi. 2019. *Filologiatik dialektologiara Nafarroako testu zaharretan barrena (1416-1750)*. Gasteiz: UPV/EHU.
- Reguero, Urtzi. (prestatzen). *Larramendiren eragina idazle nafarregan. Lehen Goi-Nafarrera Modernoranzko urratsak*.
- Reguero, Urtzi & Ricardo Gómez. 2016. Joanes Erauskinen aditz taulak: azterketa gramatikografiko eta linguistikoa. In Gotzon Aurrekoetxea, Jesus Mari Makatzaga & Patxi Salaberri Muñoa (arg.). *Hire bordatxoan. Txipi Ormaetxea omenduz*, 237-248. Bilbo: UPV/EHU.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro. 2011. *La edición de textos medievales y clásicos. Criterios de presentación gráfica*. Donemiliaga Kukula: Cilengua.
- Satrustegi, Jose Maria. 1987. *Euskal testu zaharrak I*. Iruñea: Euskaltzaindia.
- Ulibarri, Koldo. 2013. Testuak kokatuz dialektologia historikoan: egiteetatik metodologiara. In Ricardo Gómez, Joaquín Gorrochategui, Joseba A. Lakarra & Céline Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra – III Congreso de la Cátedra Luis Michelena – 3rd Conference of the Luis Michelena Chair*, 511-532. Gasteiz: UPV/EHU.
- Yrizar, Pedro. 1910-2004, *Compendio/Índice/Index del la morfología del verbo vasco*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Yrizar, Pedro. 1985. Aparición y desaparición de las formas verbales en *-ako-*, *-eko-* en el alto-navarro meridional. *Hizkuntza eta literatura* 4. 257-290.
- Yrizar, Pedro. 1999. *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro occidental (estudio dialectológico)*. Bilbo: UPV/EHU & Euskaltzaindia.
- Zelaieta, Edu. 2008. *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*, Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- Zuazo, Koldo. 2013. *Mailopeko euskara*. Bilbo: UPV/EHU.

Testua

Doctrina santuaren explicacioa

San Carlos Borromeoren doctrinatatic ta libruatatic aterraa⁹

San Phelipe apostoluac, Jerusalengo Concilio¹⁰ sagradu artan, esan zuen modu onetan: «Eyo¹¹ zan ceruetara, dago etsereric¹² aita Jaungoico guziz poderosoaren alde escuñetic. Andic etorrico viciac eta illac juzgacera». Eta au da credoaren seigarrengo articulua edo misterioa.

G. Cembat demboran egondu zan munduan, resucitatu ta ondorean, eta cer motivo-gatic?

E. Verrogeui egunean. Bada, verrogeui egun dira resurrecioco egunec, ascensioce egunaraño; cergatic nai izandu zuan Christoc auniz aguerrequin probatu eta confirmatu vere eguiazo resurrecioaren misterioa, ceñ den casic gaizena sinistecen. Eta misterio au sinistecen duenac, erraz sinistetuco ditu gure legue santuaren misterio guziac. Au bacarra doctrinaren sarrera.

<1r> Doctrina santuac ditu lau parte, ceñ jaquin veiar dituen Christauac vere etzaguzera llegatu¹³ ezquero. Eta dirade jaquitea cer sinistetu veiar duen, cer oracioa edo errege eguin veiar duen, jaquitea cer obratu veiar duen eta jaquitea cer recevitu veiar duen. Jaquiñen du Christauac cer siñistetu veiar duen daquilaric credoa. Credoan arquicen dire gure fede santuco amabii¹⁴ art[ic]ulo edo amabi misterio principalac. Credoan esan zuen¹⁵ apostolo sagraduac, Jerusalem[en] arquicen¹⁶ zirela veren concilio santuan. Etracusi zen Jesu Christoren magestadeac, eta San Pedroc, apostoluan burua¹⁷ zen¹⁸ vezala, esan zuen modu onetan lendaci[c]oa: «Nic sinistecen dut¹⁹ Jaungoicoa guziz poderoso²⁰ batengan,²¹ ceruaren eta lurraren criado-reangan».

⁹ *ateraa*: 'ateraa, aterata'.

¹⁰ Concilio] esk. *Conciolo*. Normalean *concilio* erabiltzen du; beraz, hutsa dateke.

¹¹ *Eyo*: 'igo'. Aldaera hau ez da *OEHn* jasotzen, baina testu honetan behin eta berriz agertzen da. Dena den, adibide honetan <y> azpian <g> dagoela dirudi.

¹² *etseriric*: 'eseririk'.

¹³ *llegatu*: 'ailegatu'. *OEHn* (s.v. *legatu*) aldaera honen adibide bakarria ematen da, Bergarakoa. Doctrina honetan maiz agertzen da aldaera hau, eta beste bitan *allegatu*.

¹⁴ amabii] eskuizkribuan halaxe dator, <ii> duela. Ez dakit, ordea, zehazki zer islatzen duen. Testuan bertan *etsaii* eta *ii* 'hi' agertzen dira. Dena den, hutsa izan daiteke: pixkat bat aurrerago *amabi* dator.

¹⁵ *esan zuen*: 'esan zuten'; plurala da; beraz, segidan dagoen *apostolo sagraduac* ere pluralizat hartu behar da. Testuan askotan agertzen da *zuen* pluralean eta *zuan* singularrean. Dena den, batzuetan *zuen* erabiltzen da singularrean ere.

¹⁶ arquicen] esk. *arquicecen*.

¹⁷ burua] jarraian <c> tatxaturik.

¹⁸ zen] jarraian <an> tatxaturik.

¹⁹ dut] esk. *duc*. Bistan denez, hutsa da, subjektua *nic* baita.

²⁰ poderoso] esk. *poderosa* jartzen duela dirudi.

²¹ batengan] jarraian bi hizki daude tatxaturik.

G. Eta cer esan nai due credoan arquicen diren articulo eta misterio oiec?

<1v> E. Esan nai du articulo eta misterio otan²² arquicen den²³ guztia da eguia eta gauza ciertoa, cergatic Jaungoicoac verac eracusi zioan apostoluai, apostoluac Elizari eta Elizac guri. Eta nola den imposible Jaungoicoac guezurric esatea, veragatic articulo eta misterio oc²⁴ sinistecen ditut seguroago eta ciertoago, veguiaquin ecusten eta²⁵ escuaquin uquicen duden²⁶ gauza baño.

San Roman martirearen vicizan leicen dugu martirezazean arquicen zela emacume bat iru ilabete aurra bularrean zuela presente, esan ciola santuac juez tiranoari: «Nic esaten dudena ezpaldin baduc sinistecen, galde zayoc araco aur ari. Bada, nola eztaquien itz eguiten, eztic guezurric esanen». Galdetu cion tiranoac burler²⁷ aurrari, baño aurrac utciric vere amaren bularra <2r> era[n]zun cion voz altuan: «Jesu Christo da Jaungoico eguiazcoa». Galdetu cion juezac berriz aurrari eya norc esan cion, eta aurrac eranzun cion: «Niri esan dit nere amac, eta nere amari esan cion Jaungoicoac». Eliza santua, gure ama ona, eta onec eracusten digun guzia Jaungoicoa verac aguertu dio Elizari.

Credoaren lendacico articulo edo mister[i]o onetan esaten da: «Nic sinistecen dut Jaungoicoagan».²⁸

G. Eta cergatic esaten da «Jaungoicoagan»?

E. Cergatic sinistetu veiar dugun dela Jaungo[ico] bacar bat. Eta argatic esaten «Jaungoicoagan» eta ez «Jaungoicoetan». Eztugu pensatu veiar Jaungoicoa dela gure beguiac ecus dezaquean edo gure belarriac adi dezaquean gauzaric aundia[na] edo ederrenaren semejanzcoa edo iduricoa dela, cergatic den Jaungoicoa gure belarriac adi dezaquen edo gure beguiac <2v> ecusi dezaquen aundiana edo ederrena baño infinitamente aundiago eta ederragoa. Au verau esaten digu San Pablo apostoluac.

G. Cergati[c] esaten da Jaungoicoa dela «aita»?

E. Cergatic den eguiazqui vere seme bacarraren aita. Da on guztian aita, ez naturalezaz, baicic adopcioz eta graciaz. Da creatura guztian aita, ez naturalezaz, baicic creacioz, cergatic guztia creatu cituan.

G. Cergatic esaten da «guztiz podoroso»?

E. Cergatic den titulo au propioa Jaungoicoarena, eta itzanagatic Jaungoicoa beste auniz titulo propioac, nola diren itzatea eternoa, infinitoa, imensoa eta beste ti-

²² *otan*: 'hauetan'.

²³ *den*] lerro artean.

²⁴ *oc*: 'hauek'.

²⁵ eta] aurretik ezabaturik hauxe: *duden gauza baño*. Besteak beste, hau da kopia delako seinaleetako bat.

²⁶ *duden*: 'dudan'. Aurrerago, beste adibideetan ikusten denez, /a/ bokala itxi egiten da, bokal itxi baten ondoren. Ez da sistematikoki gertatzen, ordea.

²⁷ *burler*: 'bular'. Ez dut beste inon aurkitu aldaera hori; beharbada, lehen <r> hurrengoak eragindako hutsa da, eta <e> aurreko bokal itxiak eragindako ixtea dateke. Ohart gaitezen, halere, lehenago *bularrean* idatzi duela, eta jarraian *bular* datorrela.

²⁸ Euskarazkoan halakorik esaten ez bada ere, gaztelaniazkoan esaten da (15. orrialdean) gertakari hori Vicencio Belvacensek kontatzen duela.

tuloac, orrengatic propioena da itzatea Jaungoicoa guziz poderosoa, ez iduriceagatic guri gauza dificultosoa eta gaiza sinistea Jaungoicoac ezcere ezetic²⁹ eguin zuela cerua eta lurra. Eta esaten badezua³⁰ Jaungoicoa ezin il ditequeala, Jaungoicoac ezin pecaturic eguin dezaqueala eta ezin izan ditequeala guziz poderosoa, <3r> nic esaten dizuat,³¹ ilcea eta pecatua eguitea eztela podorea,³² baicic podorearen falta eta flaqueza. Eta nola Jaungoicoa ezcin il ditequean eta nola Jaungoicoac pecaturic ezcin eguin dezaquean, veragatic dela Jaungoicoa guziz poderosoa.

G. Cer esan nai du «criadoreac»?

E. Esan nai du Jaungoicoac ezcere ezetic eguin dituala gauza guztiac, eta verac barric gauza guztiac biurtu dizequea ezere³³ ezera. Eta aingueruac, guizonac eta demonioac eguin eta deseguin badizequea gauzaren bazcuac,³⁴ ezcin eguin dicequea ezcere ezetic, eta ezta biurtu ere ezcere ezara. Eta, ala, oficiale batec eguiten badu obraren bat edo echeren bat, eguiten du arriarequin, care eta mortero eta onelaco gauzaquin, eta abicen³⁵ bada deseguiten, eztu biurcen ezcere ezara, baicic lenagoco arrire eta autsara. Baño Jaungoicoac ez onela, eztu ezer ere veiar³⁶ verac nai izatea baicic, gauza <3v> guztioc ezere ez[e]tic eguiteco eta gauza guztiac ezere ezera biurceco, eta veragatic derizquio criadoreac.

G. Eta cergatic esaten da «ceruaren eta lurraren criadoreac»? Cer, eztitu, ba, criatu aicea, ura, arbolac eta beste gauza guztiac?

E. Ceruagatic eta lurragatic adicen dirade ceruan eta lurren arquicen diraden gauza guztiac. Nola esaten dugunean guizonac dituela corpuza eta anima entendicen diren corpuzaren ezurac, odola, zaiñec³⁷ eta beste parteac eta animan arquicen diren memoria, entendimentua eta vorondatea. Ála modu onetan, ceruagatic adicen da lurren gañean dag[o]an lecuac: airea. Eta, argatic, esaten dugu ceruco egaizteac,³⁸ ce-

²⁹ ezcere ezetic: 'ezer ezetik'.

³⁰ badezua: 'baduzue'. Testuan agertzen den *-e-* duen aldaera bakarra da. Gainera, besteetan *duzue* erabiltzen da, *-e-*rekin, ez *-a-*rekin. Azken pluralgile hori beste adizki batzuetan agertzen da, *ditua* 'dituzte' *dicequea* 'ditzakete' gisakoetan, adibidez. Otxoa Arinek (1713), besteak beste, *debea* 'dute' erabiltzen du, eta gaur egun Tolosa inguruko eta Goierriko herrietan *dezuea* 'duzue', *duea* 'dute', *daukea* 'daukate' eta antzeko adizkiak entzuten dira —gisa honetako adizkiez ik. Altuna (1995)—.

³¹ dizuat] esk. *dizuac*. Irakurketa aldetik, *diruac* ere izan liteke; halere, posible da *dizuat* edo *dizuet* izatea benetan idazleak jarri nahi zuena; behin baino gehiagotan agertzen da <c> <t>-ren ordez hitz bukaeran. Hartara, *esaten dizuet* genuke. Interpretazio hau bat dator gaztelaniatzko aldaerarekin: *responderè, que poder morir, y pecar, no es poder, sino flaqueza*. Ikusten denez, hor ez da *dinero* edo ordainik ageri. Testuan beste behin erabiltzen du *dizuet*, baina *badezua* eta *ditua* ere badirela kontuan izanda, *-a* pluralgilearen hedaduraren adibide izan daiteke.

³² podorea] esk. *poderoa*.

³³ ezere] esk. *ezece*.

³⁴ bazcuac: 'batzuak'.

³⁵ abicen: 'abiatzen, hasten'.

³⁶ veiar] lerro artean.

³⁷ zaiñec] esk. *zaiñez*.

³⁸ egaizte: 'hegazi'; ez dut aldaera hori beste inon aurkitu; *OEHn* ez da agertzen. Testuan aurrerago *egaztia* eta *egaztiac* agertzen dira; beraz, hutsa izan daiteke.

rucu odoiac,³⁹ ceruco izarrac eta ceruco aingueruac; eta lurragatic, itsasoac eta lurra, lurrean arquicen diran belarrac, arbolac, arriac, meazeac eta beste gauza guztiac, eta itsasoan arquicen diren array guztiac.

<4r> *G. Bada, Jaungoicoac creatu baditu gauza guztiac, cergatic apostoluac esaten Jerusalemgo concilio sagradu artan, Jaungoicoa dela ceruaren eta lurraren criadorea?*

E. Cergatic Jaungoicoac criatu zituan aingueruac ceruan eta guizona lurrean, cein diren bi gauza principalenac eta nobleanac, eta lurrean arquicen diren gauza guziac dauden guizonaren servicioraco, eta aingueruac eta guizona Jaungoicoa alabaceco.

Credoaren vigarren[g]o articuluaren edo misterioaren explicacioa

San Andres apostoluac Jerusalemgo concilio sagraduan esan zuen modu onetan: «Eta aren seme bacar Jesu Christo gure Jaunagan».

G. Eta cer esan nai du «aren seme bacar Jesu Christo gure Jaunagan»?

E. Esan nai du gure Jaungoicoac baduela <4v> eguia[z]co seme bat bacarra, ceñi derizcoon Jesu Christo. Artículo eta misterio au guri adicera emateco Eliz[a]co doctoreac paratcen dariazquigüe⁴⁰ auniz exemplo eta semejanza, baño an guzian artea[n] derizquiot dela onena San Anselmoc paracen digun exemploa eta semenjanza. Eta dacar santuac ispillu⁴¹ batequin. Persona bat veguirecen denean ispillu batean, verela formacen du⁴² vere iduria eta semejanza, eta au eguiten du⁴³ batere trabajuric⁴⁴ eta demboraric costa gave, instante batean, veguirece bacar batequin. Ala, aita Jaungoicoac⁴⁵ veguireturic vere entendimentu divinoaren veguiarequin vere divinidadeco ispilluan, formacen du vere semejanza bat, ematen diola semejanza oni vere substancia eta vere itzate guzia. Eta, argatic, Jaungoicoaren semea da Jaungoicoa, aita vezala, eta Jaungoico bat bacarra aitarequin.

G. Cer esan nai du «Jesu Christoc»?

E. Jesusen itcenac esan nai du «salvadorea», <5r> eta Christoc, cein duen nombrea[c] esan nai du «ungitua» eta da sacerdote sumoa eta reguean reguea. Cergatic guizon eguiñic gu redimiceco vere odolarequin eta ceruco videa eracusteco, artu zuen salbadorean itzena. Bada, etorri cen gu salbaceco, eta vere aitac honratu zuen sacerdote sumoaren eta regue supremoaren tituluarequin.

³⁹ *odoiac*: 'hodeiak'. Nafarroan ohikoa den *o-e > o-o* bilakabidearen adibide bat da (ik. Reguero 2019: 398). Aldaera honi dagokionez, *OEHT*ren arabera, (s.v. *hodei*) besteak beste goi-nafarreraz hitz egiten den Gipuzkoako zatian erabiltzen da. Echaidek (1989: 37) egindako galdeketetan, Nafarroako bi lekutan bakarrik jaso zuen *odoi*: Zaraitzuko Espartzan eta Aranon, Nafarroako mendebaldean, Gipuzkoarekin mugan.

⁴⁰ *dariazquigüe*: 'dizkigute'. Irudiz, **eradun* laguntzailearen adizkia da. Dena den, ez da erraza forma horretara nola heldu den azaltzea.

⁴¹ ispillu] aurretik bi letra tatxaturik.

⁴² du] lerro artean.

⁴³ du] lerro artean.

⁴⁴ trabajuric] esk. *trabujuric*.

⁴⁵ Jaungoicoac] aurretik zerbait idatzita eta ezabatua; badirudi *Janq.* dela.

Jesusen itcen santuan ecarcen zagu⁴⁶ memoriara Jaungoicoaren semearen encarnacioa, erioza eta pasioa gu salbaceco. Aita bat eta seme bat itsasoan zicela⁴⁷ iriqui ciceoan onzia, eta biac itsasoan ondatu⁴⁸ ciren, eta aita verela ito zan. Eta semeac, zevillela igariten,⁴⁹ topatu zuan vere aitaren corpuza, eta ateraric itsasoaren bazterrera, enterratu zuen vere aitaren corpuza. Eta modu onetan libratu zuen. «Llegatu nintzan», dio Jesu Christoc regue Daviden <5v> abatic, «Calvari[o]co mendico penazco itsasoaren alturera, eta tempestade aundi batec ondatu ninduen». Bada, il zan, eta guc aren corpuzaren eriozarequin izan guñuan animaren viciza, eta argatic salbacen gara obra onac eguitearequin.

G. Cergatic Jesus nombracen denean guziac sombrelac quencen ditua⁵⁰ edo inclinacen eta aburcen⁵¹ dire, eta ez beste Jaungoicoaren itzenac nombracen direnean?

E. Cergatic den Jaungoicoaren semearen itzen propio eta beste itcenac diren comunac, eta cergatic representacen duen nola Jaungoicoa gugatic humildu zen guizon eguitearequin. Eta agradecimentuz humilcen gaizquicceco,⁵² ez gu bacarric, baita ain-gueruac eta demonioac ere; lendavicoac⁵³ amorioz eta bigarrenac vildurraz, cergatic Jaungoicoac nai izandu duen criatura guziac humilacea aren semeari, bada gure amorioagatic vera humildu zen grucean⁵⁴ ilceraño.

Christave bat <6r> etzen velaricacen credoan cantacen zenean «*et incarnatus est*». Aguertu ciceon⁵⁵ Demonioa eta eman cion golpe aundi bat. Eta esan zion: «Velaricadi;⁵⁶ bada, guregatic jetsi baliz lurrera eta guizon eguin, egonen guñucen⁵⁷ lurreri muñ eguiñaz⁵⁸ agradecimentuz».

⁴⁶ *zagu*: 'zaigu'. Dotrinan beti dugu aldaera hau, diptongo gabea. Apalauzak (2012: 348) dioenez, «diptongoa murrizturik ageri da» Larraungo ipar-mendebaldean eta Araitz-Betelun, eta *zat*, *zazo* eta *zizazon* adibideak ematen ditu. Testu honetan, *zagu* adizkiaiz gain, behin *zadanic* 'zaidanik' agertzen da.

⁴⁷ *zicela*: 'zihoazela'.

⁴⁸ *ondatu*: 'hondoratu'.

⁴⁹ *igariten*: 'igeri egiten'.

⁵⁰ *ditua*: 'dituzte'.

⁵¹ *aburcen*: 'agurtzen'. *OEHN*en arabera (s.v. *abur*) *abur* aldaera Nafarroan Artzibarren eta Aezkoan agertzen da, baina *aburu* ez dut inon aurkitu. Testu honetan *inclinacen* aditzaren sinonimo bide da, gaztelaniazkoan *se inclinan* bakarrik baitago.

⁵² *humilcen gaizquicceco*: 'humiltzen gatzazkio' dela dirudi. Gaztelaniazko *nos humillamos* aditzaren ordaina da.

⁵³ *lendavicoac*: testuan *lendavicico* eta *lendavico*, biak agertzen dira. Azken hori ez da usu lekukotu Nafarroan eta *OEHN* ez da jasotzen. Dena den, Unanuko xx. mendeko lekukotasunetan agertzen da *lendabiko* (Garziandia 2004).

⁵⁴ *grucean*] testuan gainerakoetan *guruce-* agertzen da; dena den, sinkopadun adibideak ez dira ezezagunak Nafarroan, eta *gruze* dago behin eta berriz Goñerriko XVIII. mendeko dotrina batean (Ondarra 1993).

⁵⁵ *ciceon*: 'zitzaion'. Testuan beti agertzen da adizki hori; irudiz, *a > e* bilakatu da, /i/ ondoren. Bestalde, ikus daitekeenez, ez dago erroaren eta datiboaren arteko *-i-*. Apalauzak (2012: 363-364) *zitzion* jaso du Larraunen eta Basaburu Nagusiko iparraldean. Adizki hori, ezbairik gabe, testuan aurkitutakoaren hurrengo pausoa besterik ez da.

⁵⁶ *Velaricadi*: 'belarika hadi, belaunika hadi'. Aditzoina mantentzen da *-tu* bukaera duten aditzekin.

⁵⁷ *guñucen*: 'gintuan'. Testuan beste leku batzuetan *genituen* eta *gintuen* adierak ere izan ditzake adizki honek.

⁵⁸ *eguiñaz*] <az> lerro artean.

G. Cergatic esaten da Jesu Christo dela gure Jauna?

E. Cergatic Aitarequin batean criatu guñucen.⁵⁹ Eta da gure javea eta gure jauna, eta cergatic vere trabajuaquin eta vere pasioarequin rescatatu eta redimitu guñucen Demonioaren podoretic.

Credoaren irugarrengo articuluaren explicacioa

Jerusalengo concilio sagraduan San Tiagoc esan zuan⁶⁰ modu onetan: «Concebitu zan Espiritu Santuaren obraz eta jayo zan Santa Maria virginagandic». Eta au da credoaren irugarrengo articulua <6v> edo misterioa.

*G. Eta cer esan nai du «Concebitu zan Espiritu Santuaren obraz. Eta jayo zan Santa Maria Virginagandic»?*⁶¹

E. Declar[ac]en eta aguercen zagu Jaungoicoaren semearen encarnacioco modu maramillosoa. Guizon guztiac jayocen dire aitagandic eta amagandic. Eta ama, concebitu eta erdi ezquero, ezta gueldicen virgina, baño Jaungoicoaren semeac, guizon eguitean, etzuen nai izandu aitaric munduan eta lurrean, baicic ama, ceñen itcena den Maria. Eta au itzandu zen beti virgen purisima, cergatic Espiritu Santuac, cein den irugarren persona divinoa eta Jaungoico vera aitarequin eta semearequin batean, vere podore infinitoarequin, Maria santissimaren odol purissimotic eta Maria santissimaren entrañetan formatu zuen corpuz bat. Eta dembora artan bertan criatu zuen anima bat, juntacen ciola anima au corpuzari, eta biac Jaungoicoaren semearen personari, <7r> cein zan len Jaungoicoa bacarra, guero guelditu zan Jaungoicoa eta guizon. Eta nola Jaungoicotasunean zuen aita ama gave, guero izandu zuen guizontasunean ama aita gave.

G. Etsazu nola virgina batec concebitu dezaquean?

E. Jaungoicoaren secretoac preciso da siñistecea. Ezin comprenditu eta entenditu badire ere, cergatic Jaungoicoac eguin dezaquean creaturac entenditu eta ezagu dezaquegun baño gueyago. Eta, argatic, esaten da credoaren principioan dela Jaungoicoa guztiz poderosoa. Ala ere, munduaren creacioan arquicen dugu Escritura Sagraduan articulo eta misterio onen semenjanza eta exemplo bat auguiz⁶² ona. Lurrac eztu ematen fructuric, baldin lenagotic ezpaldin bada componcen,⁶³ ereiten, <7v> eu-

⁵⁹ *guñucen*: 'gintuen'. Testu nafarretan ezaguna da **edun* aditzaren iraganeko laguntzailletan -z-pluralgilea erabiltzea: Beriainek *cinducela* 'zenituela', *cinducen* 'zenituen', *bayquinduce* 'baikenituen' ditu, eta Elizalde 1735eko dotrinan *guinduzan* 'genituen' dauka. 1744 inguruko Obanosko bertsoetan *ciñuzan* 'zintuen' agertzen da (Reguero 2019: 457).

⁶⁰ zuan] lerro artean.

⁶¹ Virginagandic] esk. *Virgina gandiz*.

⁶² *auguiz*: 'hagitz'. *OEHN* ez da aldaera hau jasotzen, eta egun ez dut inon erabiltzen denik aurkitu. Halere, testu honetan sistematikoki erabiltzen da. Ezbairik gabe, *a* > *au* bilakabidearen beste adibide bat da, *aunitz* eta *aundi* aldaerekin batera.

⁶³ *componcen*: testuinguru horretan adiera 'goldatu' dela ematen du. Gaztelaniazko bertsioan hone-laxe agertzen da: «La tierra no produce trigo, si antes no la aran, la siembran, la mojan las lluvias y la calienta el sol». *OEHN* ez da adiera hau jasotzen. Testuan beste adiera batekin ere erabiltzen dira *compondu* eta *compundu*.

riac busticen eta eguzquiac verozen. Ala ere, lurrac lendavicico fructuac eman zituan compondu⁶⁴ gave, erein gave, euriaren eta eguzquiaren necesidade gave, bacarric Jaungoico omnipotentearen aguincearequin. Ala, orobat baitere, Maria santissimaren entrañac guizon gave, bacarric Espiritu Santuaren obraz eta podorez eman zuen Jaungoicoaren semea, Jesus Divinoa.

G. Veraz, Jesu Christo concebitu bacen Espiritu Santuaren obraz, Espiritu Santua izanena da⁶⁵ Jesu Christoren aita guizonaren partetic?

E. Ezta ala, cergatic aita izateco ezta asco⁶⁶ eguita gauza bat, baicic preciso da gauza ure vere itzatetic eta vere substanciatic. Eta, argatic, eguinagatic oficiale batec eche bat oficialea, ezta echearen aita, cergatic eztuen eguiten echea vere izatetic eta vere substanciatic, baicic beste materialaquin. <8r> Espiritu Santuac egui[n] zuen Jaungoicoaren semearen corpuza, baño eguin zuen Maria santissimaren entraña purissimoatatic eta ez vere substanciatic. Eta, argatic, Jaungoicoaren semea ezta Espiritu Santuaren semea, baicic Aita Jaungoicoaren semea Jaungoicotasunean, cergatic aitagandic duen di[vi]nidadea eta Ama Virginaren semea guizatasunean, cergatic Ama Virginagandic duen naturaleza humanoa.

G. Cergatic esaten da Espiritu Santuac eguin zuela encarnacioco obra miragarri au? Cer, etzuen eguin Aitac eta Semeac ere?

E. Persona divino batec eguiten duena eguiten due beste biac ere, cergatic duen podore bat, sabiduria bat eta bondade bat, baño, gure adiceraco moduan,⁶⁷ podorezco obrac⁶⁸ tocacen zarazquio⁶⁹ Aitari, sabiduriaco obrac Semeari <8v> eta amorioico obrac Espiritu Santuari. Eta nola baite en[c]arnacioco obra miragarri au amoriozcoa, eguin zuen Espiritu Santuac.

G. Aguer ezazu, bada, baldin iru persona divinoac juntatu baciren encarn[na]ciora, nola bacarric Semea guelditu cen guizon eguiñic.

E. Jarren da persona bat jatzen⁷⁰ eta beste⁷¹ bi personac laguncen dioe jancicen. Iru dire concurricen edo juntacen direnac jaztera,⁷² eta bat bacarra gueldicen da jancia. Ala, iru persona divinoac juntatu ciren jancicera semea naturaleza humanoaz,⁷³ eta semea bacarric guelditu zan guizon eguiñic.

⁶⁴ *compondu*: ik. arestiko oharra.

⁶⁵ *da*] aurretik *Jes* tatxaturik.

⁶⁶ *asco*: 'aski'. Erabilera hau oso ohikoa da, bai testu honetan bai Nafarroako beste testu zaharretan.

⁶⁷ *gure adiceraco moduan*: irudiz, 'gure ulertzeko moduan, gure arabera, gure ustez' da esanahia, baina ez dago garbi. Gaztelaniako bertsioan ez dago halakorik.

⁶⁸ *obrac*] <r> lerro artean gehitua.

⁶⁹ *tocacen zarazquio*: 'tokatzen, egokitzen zaizkio'. Testuan sistematikoa da aditz laguntzaile horren erabilera NOR-NORI sailean, baina ez dut beste inon gisa honetako adizkirik aurkitu; beharbada, *izan* laguntzailearen forma horiek dotrina honetan ere erabiltzen diren **eradun*-en *zarazkion* gisako adizkien analogiaz sortu dira.

⁷⁰ *jatzen*: irakurketa garbia bada ere, ez da hala interpretazioa. Gaztelaniako ordaina *Se pone uno un vestido* da. Beharbada *ja(n)zten* da, baina jarraian *jancicen* dago.

⁷¹ *beste*] esk. *besti*.

⁷² *jaztera*] esk. *jactera*.

⁷³ *humanoaz*] esk. *humunoaz*.

G. Cergatic añadicen da «eta jayo zan Santa Maria virginagandic»?

E. Cergatic onetan dagoan novedade aundi bat. Bada, Jaungoicoaren semea bederazigarren illebeteen atera cen vere amaren sabeletic, vere amac ure ateracean edo jaiotzean⁷⁴ recibitu gave dañuric eta <9r> artu gave oñaceric eta señaleric, nola resucitatu cenean Jesu Christo atera cen sepulturetic,⁷⁵ sepultureco⁷⁶ arria movitu gave eta sartute. Eta atera eguin zuten cenaculotic Jesu Christoren discipuloac, cenaculoac ateac itsiac zezquela.⁷⁷ Eta, argatic, da Jesu Christoren ama beti virgen, erdi baño len, erdicean eta erdi ezquero.

Religioso sabio bat cicola⁷⁸ consultacera V. Fr Gil franciscanori⁷⁹ nola cen posible señora bat itzatea ama eta virgen batetan. Jaquindu zuen venerableac revelacioz nola frailea eldu ciceon consultacera eta atera ciceon videra eta fraileac itceguin baño len, eta jo zuan lurra esaten ciola: «Aita predicadorea, Jaungoicoaren ama itzandu cen virgen erdi baño len». Eta verela lurretic atera zen lore auguiz eder bat.⁸⁰ Jo zuan lurra ciorrarequin⁸¹ bigarrenean, esaten ciola: «Aita predicadorea, Jaungoicoaren ama izandu cen virgen erdicean». Eta jayo zan lurretic beste lore eder⁸² bat. Jo zuan lurra ciorrarequin <9v> irugarren aldian, eta esan cion: «Aita predicadorea, Jaincoaren ama izandu zan virgen erdi ezquero». Eta jayo zan irugarren lore eder bat. Eta frailea guelditu zan milagro onequin duda guzietatic aterata eta confirmaturic Maria santissimaren iru purezan misterio onetan. Eta, argatic, christau devotoac rosario santua esan da⁸³ ondorean añadicen ditue iru Ave Maria, Jaungoicoac eguin dicen puruac eta castoac.

Credoaren laugarrengo artikularen explicacioa

San Juan evangelistac Jerusalengo concilio sagraduan esan zuan modu onetan: «Padecitu zuan Poncio Pilatosen aguintearen⁸⁴ azpian,⁸⁵ izandu zan crucificatua, illa eta enterratua». Eta au da credoaren laugarrengo artikulua edo misterioa.

G. Eta cer esan nai du articulo eta misterio onec?

E. Esan nai du gure redencioco misterioa. Jesu Christo vicituric munduan ogueta⁸⁶ <10r> urte, eta eracusiric vere viciza santissimoarequin, vere doctrinarequin eta

⁷⁴ edo jaiotzean] lerro artean.

⁷⁵ sepulturetic] esk. *sepulteritic*. Hutsa izateko itxura du, gainerakoetan *sepulture-* erabiltzen da; dena den, jarraian *sepultureco* 'sepulturako' dago.

⁷⁶ sepultureco] esk. *sepultereco*. Ik. aurreko oharra.

⁷⁷ *zezquela*: 'zeuzkatela'; erdialdeko hizkeretan ohikoa den *eu > e* bilakabidearen adibideetarik bat.

⁷⁸ *cicola*: irakurketa garbia da eta, kontuan izanda ondoan datiboac duela, 'zihokiola' esan nahi duela ematen du; gaztelaniaz "Al ir un docto religioso" dago.

⁷⁹ *V. Fr Gil Franciscano*: ziurrenik Asisko Gil Beato frantziskotarrak (1190-1262) ari da (<http://www.franciscanos.org/santoral/gildeasis.htm>).

⁸⁰ eder bat] lerro artean.

⁸¹ *ciorrarequin*: 'zigorreakin'.

⁸² eder] esk. *erder*.

⁸³ *esan da*: 'esan eta'.

⁸⁴ aguintearen] esk. *aguincearen*.

⁸⁵ azpian] esk. *azpiaz*.

⁸⁶ ogueta] hurrengo zenbakia falta dela dirudi. Gaztelaniaz, «treinta y tres años» dator.

milagroaquin⁸⁷ salbacioco eta ceruco videa, Poncio Pilatos Judeaco gobernadorean aguintez⁸⁸ izandu zan azotatu eta ilzatu[a] guruce batean, ceñetan il zan eta guizon santu bazuec enterratu zuen.

*G. Baldin bada Jesu Christo Jaungoico guziz poderosaren semea, nola vere aitac ezuen libratu Pilatosen mendic?*⁸⁹ *Eta baldin bada Jesu Christo vera Jaungoicoa,*⁹⁰ *nola ezuen libratu bere burua?*

E. Bacitequean libratu nai izandu⁹¹ mille moduz, ez au bacarra, baicic verac nai izandu ezpalu, etzen mundu guzia capaz eguiteco Jesu Christori den dañuric eta gai-zic chiquiena ere. Eta au claro, cergatic baciquian. Eta lenag[o]⁹² esan cioan vere discipulai billatuco zuela judi[o]ac ilceco, eta azotatuco zuela, burlatuco zuela eta viciza quenduco cioala. Eta orrengatic etzen ezcutatu, baicic atera ciceoan vere etsaii videra, ezuan ezagucen, preso eguin nai zunean <10v> eta verac etsan cioan: «Ni naiz villacen duzuen». Iz oiequin desmayaturic erori ciran⁹³ guztiac lurrera, eta etzen escapatu, zezaquean verala, baicic esperatu cioan, verengan viur citecen, eta jequi citecen. Eta utci zuen arrapacen, lotucen eta eramaten atzuri⁹⁴ bat vezala.

G. Cergatic Jesu Christoc, itzanic inocentea, utci zuen crucificacen?

E. Asco razovegatic:⁹⁵ principala itzandu zan, Jaungoicoari satisfacioa emateagatic gure pecatuana, cergatic ofensa leurricen⁹⁶ persona ofendituaren dignidade[a]ren conforme. Eta satisfacioa leurricen da, satisfacioa ematen duen personaren conforme, nola criadu batec emanen valio velarrizaldeco⁹⁷ bat principe bati, izanen liceteque delito bat auguiz aundia, principearen⁹⁸ grandezagatic. Eta principe batec emanen valio velarrizaldeco bat criaduari, juzcatuco liceteque gauza chiqui bat⁹⁹ criaduren bajezagatic. Eta baldin criadu batec sombrera quenduco valio vere principeari, artuco liceteque gauza ciquizat, <11r> baño principe batec quenduco valio sombrera vere criaduari, artuco liceteque gauza aundizat. Orobat guertacen da misterio onetan, cergatic gure lendavico guraso Adanec, eta arequin bat guzioc, ofenditu guñuan Jaungoicoa,

⁸⁷ *milagroaquin*: ohart gaitezen plurala dela; *milagroekin*. Esaldi berean, singularrerako *-arekin* dakar.

⁸⁸ *aguintez*] esk. *aguincez*.

⁸⁹ *mendic*: ‘menetik’.

⁹⁰ *Jaungoicoa*] esk. *Juangoicoa*.

⁹¹ *izan*] lerro artean. Esk. *naidu*.

⁹² *lenago*] amaiera zalantzatsua; <a> erraz irakur liteke, baina ondoren datorrena ez da aise jakiten. <g> izan daitekeela dirudi, beherantz duen buztanagatik, baina zerbait tatxaturik dagoela ematen du.

⁹³ *ciran*] lerro artean.

⁹⁴ *atzuri*: ‘axuria, arkumea, bildotsa’. *OEHN* ez da aldaera hau jasotzen. Dena den, ezin ziur jakin <tz> horrek afrikatua islatzen duen, zenbaitetan digrafo hori frikaria adierazteko agertzen baita; adibidez testuan berehala *itzanic* ‘izanik’ dago.

⁹⁵ *razovegatic*: ‘arrazoigatik’. Testu honetan adibide gehiagotan ikus daitekeenez, *-obe* dute *-onis* bukaera duten latinezko maileguek; *leobe* ‘lehoi’ ere agertzen da, esate baterako. Ezaugarri hau Nafarroan Areson, Leitzan eta Basaburu Nagusiko eta Larraungo herri batzuetan egiten da (Apalauza 2012: 330).

⁹⁶ *leurricen*: ‘neurtzen’. *OEHN* Ultzama eta Larraungo aldaeratzat hartzen da.

⁹⁷ *velarrizaldeco*: ‘belarrondoko’ *OEHN*ren arabera (s.v. *belarrizaldeco*), aldaera hori Larraunen (Nafarroa) erabiltzen da. Berriaiek *bearraçaldeco* dakar tratatuan (Reguero 2019: 312).

⁹⁸ *princeparen*] esk. *princeparen*.

⁹⁹ *chiqui bat*] aurretik *chibat* tatxaturik.

magestade infinitoa. Ofensa onec escacen zuan sacrificioa infinitoa. Eta nola etcen ez guizonic eta ez aingueruric alaco dignidadecoric, argatic Jaungoicoaren semea, dignidade infinitocoa, guizon eguinic Jaungoicoaren honragatic, sujetatu zan eriozara guruce batean. Eta eman cion Jaungoicoari satisfacio otsoa gure pecatu eta culpa.

G. Eta cer beste motivogatic Christoc nai izandu zuen padecitu?

E. Eracustegatic guri vere exemploarequin paciencia, humildade[a], obediencia eta caridadea. Bada, ecin izan diteque paciencia aundiagoric¹⁰⁰ padecicea injustamente, baño erioza bat ain afrenta aundicoa;¹⁰¹ humildade aundiagoric sujetacea baño Jaun guzian <11v> jauna¹⁰² crucificatua izatera napurran¹⁰³ artean. Izan diteque obediencia aundiagoric, naiego izatea il, cumplitu gave uztea baño vere aitaren mandamentua. Eta izan diteque caridade aundiagoric vere etsaiacgatic vere viciza ematea baño. Caridadea obequi etzagucen obraquin itzacquin baño, obequi padecicearequin eguitearequin baño. Eta, ala, Jesu Christoc eguiñaz campora, guri beneficio infinitoc padecitu zuan eta il zan gugatic. Eta onetan aguertu cigun guri cigun amorioa.

G. Baldin bada Christo Jaungoicoa eta guizona, eta Jaungoicoac etcin padecitu dezaque eta ezta il, nola padecitu zuan eta il zan?

E. Orrengatic veragatic, cergatic den Jaungoicoa eta guizona padeci zezaquean eta ez padecitu, il eta ez il. Jaungoicotasunean etcin padeci zezaquean eta etcin il citequean, eta guizatasunean padeci cezaquean eta il citequean. Eta argatic esan nuen Jaungoicoa itzanic eguin zela guizon, eta gure pecatuan satisfacioa emateagatic recivitu zuela erioza. <12r> Eta au etcin eguin zezaquean guizona izan gave.

Christo aparecitu ciceon religioso devoto bati gurucea bizarrean zuela, eta esan zion: «Ezcin eguiñ dizadequec¹⁰⁴ servicio aundiagoric niri laguncea baño eramaten guruce pisu au. Eraman dezquec¹⁰⁵ viozarequin betico memorian, compasioan eta meditacioan; aban graciac ematen dituala, cergatic redimitu indudan, velarritan adiceco deseoarequin cembat izandu ciran nere penac, espaldetan corpuzaren eta ararguiaren mortificacioarequin». Eta ala procuratu zuen religios[o]ac beti empleazea exercicio santu onetan. San Buenaventurac¹⁰⁶ contacten San Francisco Asisengatic betecen cituala mendiac¹⁰⁷ suspirioz, eta claro negar eguiten egon baliz vezala pasio santuari veguira. San Alberto Magnoac¹⁰⁸ esaten digu pasio santuaren meditacioa

¹⁰⁰ aundiagoric] esk. *aundiagoaric*.

¹⁰¹ ...baño erioza bat ain afrenta aundicoa: alegia, '... hain afrenta handiko heriotza baino'. Hurrengo esaldian ere, baño perpausaren hasieran dago.

¹⁰² jauna] aurretik tatxaturik *jaungoi* agertzen da.

¹⁰³ *napurran*: 'lapurren'. *OEHL* (s.v. *ñapur*) *napur* 'lapur' esanahiarekin Otxoa Arinen adibide bat dakar. Testu honetan hitz hori eta eratorriak agertzen dira: *napurreta* eta *napurraria*. 1579ko Untzueko prozesu batean *napura* agertzen da (begira Reguero 2019: 545).

¹⁰⁴ *dizadequec*: 'diezadakek'.

¹⁰⁵ *dezquec*: 'dezakek'.

¹⁰⁶ *San Buenaventura*: fraile frantziskotar italiarra (1218-1274) <http://www.franciscanos.org/bac/buenaventura.html>.

¹⁰⁷ mendiac] esk. *mendioac*. Gaztelaniazkoan *los bosques* dago.

¹⁰⁸ *San Alberto Magno*: XIII. mendeko elizgizon eta Elizako doktore alemaniarra, Alejandro IV.a Aita Santuak Ratisbonako gotzain izendatu zuen. Dominikoa zen, eta San Buenaventurarekin aritu zuen, besteak beste. <https://www.dominicos.org/quienes-somos/grandes-figuras/santos/san-alberto-magno/>.

eta memoria batec gueyago valio duela, urteco ostirel¹⁰⁹ guztia ogui eta ur baruceac baño, <12v> disciplina bat corpuz guzia odolcen de[n] moduan arceac baño.

G. Christoc eman bacion vere aitari guizon guztian satisfacioa, nola ambeste condenacen dira, eta eguin vear dugu penitencia pecatuacgatic?

E. Christoc eman zuan satisfacioa guizon guztian pecatuacgatic, baño preciso da satisfacioa au aplicacea pecatu bacoizagatic. Eta au eguiten sacramentuan fedearquin eta principalmente penitenciarquin eta obra onakin, Jesu Christoc emanagatic pecatu guztian satisfacioa. Eta ala condenacen dire auniz, eta gueldicen dira Jaungoicoaren etsayac, cergatic edo eztue nai recivitu fedea judioac, turcoac, eta heregeac vezala, edo eztue nai eguin eguiuzco confesioa eta eguiuzco penitencia, eta vici Jaungoicoaren leguearen conforme.

G. Aguer ezazu au exemplo batequin?

E. Guizon atberas batec parecen du banco <13r> edo botiga¹¹⁰ batean ciudade aundi bateco gendeac dituan zor guztia pagaceco dina eta gueyago diru eta interesa, baño condicio batequin: zor duen guztia dicela¹¹¹ arengana letraren esque, eta letrarequin botiguetic aterazeco zorra pagaceco vear duen diru guzia. Onelaco guizonac pagatu ditu ciudadeco zor guztia, baño ciudade artaco gendeac preciso zorra pagaceco artea etra.¹¹² Ala, Jesu Christoc pagatuagatic mundu guztico pecatuan zorrac, preciso da Christauac arcea sacramentu santuan eta eguiuzco penitenciar letra pagaceco vere pecatuan zorrac.

Creoaren bostgarren[g]o artikularen explicacioa

Santo Thomasec esan zuen Jerusalengo concilio sagraduan: «Jecsi zen infernue-ta[ra]». Eta concilio artan verean, Santiagoc esan zuen: «Resucitatu zan irugarren egunea[n]». Eta au creoaren bostgarren artikulua edo misterioa.

<13v> *G. Cer gauza da infernua?*

E. Da munduaren ondarra, cein dagoan lurraren centroan. Eta argatic Escriturac paracen digu asco lecutan cerua lecuric altuana eta infernua lecuric bajoena. Munduaren ondar artan edo lurraren centro artan badire lau cueba edo lau lecu aundiac: lecu bata condenatuzat eta lecu au da bajoena,¹¹³ cergatic justo da demonio sobervioac eta ayen lagun condenatuac dauden lecuric bajoenean eta cerutic errutienean,¹¹⁴ bigarren lecuac, cerbait altuagoan daude purgatorioco animac; irugarren-

¹⁰⁹ ostirel] esk. *oltirel*.

¹¹⁰ *botiga*: 'botika, denda'. Gaztelaniazkoan «banco» bakarrik dator.

¹¹¹ *dicela*: 'doazela'.

¹¹² artea etra] ez da irakurketa eta interpretazio errazekoa. Digitalizazioan *letra* jartzen duela dirudi, baina jatorrizkoa begiratuta ziurta daiteke <l> orriaren beste aldeko letra dela, eta *etra* jartzen duela. Gaztelaniazkoak ez du laguntzen.

¹¹³ bajoena] esk. *bojoena*.

¹¹⁴ *errutienean*: 'urrutienean'. *OEHk* (s.v. *erruti*) Larraungo aldaeratzat dakar, baina *Orreaga* baladaren Larraungo aldaeran bakarrik agertzen bide da, testu idatzietan. Eskuizkribuan lau aldiz agertzen da aldaera hori. Apalauzak (2012: 253) Aldatzen, Errazkinen, Azpirotzen eta Gaintzan jaso du *erruti*.

go¹¹⁵ lecuan bigarrena baño altuagoan¹¹⁶ daude aun inocentean,¹¹⁷ batayatu gave, ilcen direnan animac, ceñec eztuen padecicen suaren tormenturic, baicic betico Jaungoicoaren aurpeguia ecin ecusia; laugarrengo lecuan, altuanean, ceuden patriarcan, profetan eta beste santuan animac, cein il ciren Christo etorri baño len, cergatic <14r> ez izanagatic zorra Jaungoicoaren justiciari, ala ere ezcin sartu citezquean¹¹⁸ ceruan Jesu Christoc vere eriozarequin cerua iriqui¹¹⁹ zuen artean. Eta argatic ceuden lecuric altuanean, limboan edo Aitaren escoan, etzuen padecicen batere penaric, baicic, al contrario, zeuden consuelo eta alegria aundi batean, esperacen Jesu Christoren etorrera. Eta, ala, esaten digu evangelio sagraduac aingueruac eraman zuela Lazaro pobrearen¹²⁰ anima Abranen senora, eta etzusi¹²¹ zuan aberas¹²² avarientoac, cergatic veguir[at]uric¹²³ infernuco ondarretatic gora, etcusi zuan Lazaro lecu altuan cegoala Lazaro, alegre eta consueloz beteric, gozacen vere pacienciaren premioa.

G. Eta infernuco lau parte oietatic ceñetara jetsi cen Christo?

E. Abranen senora edo patriarca santuan limbora, ceñetan¹²⁴ zeuden santuac, eta ver-tatic Christoc eguin cituan bienaventura[tu]ac, eta guero eraman cituan verequin <14v> cerura. Baita ere jecsi zan infernuco beste iru lecueta, icaracen citua[n] demorioac victoriosoac vezala. Amenazacen citua[n] condenatuac juez supremoac vezala, eta consola-cen cituala purgatorioac animac, ayen abogaduac eta librazalleac vezala,¹²⁵ eta jecsi zan Christo infernura regue bat joaten veza[la] carceletara visitacera eta nai duena libracera.

G. Nola resucitatu zan irugarren egunean? Bada, ostirel arrasaldetic, ceñetan¹²⁶ izandu zan enterratua, iandearen goiz alderaña, ceñetan resucitatu zan, eztire bi egun otsoac.

E. Etcen resucitatu iru egunac pasatuta, baicic irugarren egunean. Eta au cier-toa da, cergatic ostirelean egondu zan sepulturan, cein den lendavico eguna, egun osoa ezpacen ere, larumbet osoan, cein den bigarren eguna, eta egondu zan iyandean, egun guzian ezpacen ere, cein dan <15r> irugarren eguna.

G. Christo il da verala cergatic ezen resucitatu, baicic nai izandu zuen esperatu iru egunaz?

E. Ecus zedin eguiazqui il zela. Eta argatic egondu zan sepulturan, eguia au aguerceco eta probaceco, asco zan demboran. Nola vicitu zan guizonan artean ogue-

¹¹⁵ irugarrengo] <e> eta <n> artean, iduriz, <a> tatxaturik.

¹¹⁶ altuagoan] lerro artean.

¹¹⁷ aun inocentean: 'oraindik inuzente zirela'.

¹¹⁸ citezquean] esk. *citecquean*.

¹¹⁹ iriqui] eskuizkribuan ez dago argi -e ala -i dagoen bukaeran, baina -e dela ematen du. Halere, gainerako kasu guztietan *iriqui* erabiltzen du.

¹²⁰ pobrearen] esk. *probearen*. Zenbait lekutan *probe* aldaera erabiltzen bada ere, testu honetan, gainerako kasu guztietan *pobre* erabiltzen da beti; beraz, ziurrenik huts baten aurrean gaude. Bestalde, ondotik letra bat tatxaturik dago.

¹²¹ etzusi: 'ikusí'.

¹²² aberas] esk. *Aderas*. Gaztelaniazkoan, *Rico* da ordaina.

¹²³ vegiraturic] aurretik, *veri* tatxaturik.

¹²⁴ ceñetan] esk. *cenetan*.

¹²⁵ vezala] jarraian berriro *vezala*.

¹²⁶ ceñetan] esk. *cenetan*.

ta¹²⁷ amairu edo ogueta amalau urtean, ala egondu nai izandu zuen illen artean: ogueta amairu edo ogueta amalau ordutan. Bada, onembeste ordu ateracen dire, baldin contacen badire, cergatic ostirelean pasatu cituan zazpi ordu, bada ordu batez illundu baño len enterratu zan, larumbetean ogueta lau ordu eta iyandean bi edo iru ordu, cergatic gau erdia pasatuta, goiz aldera resucitatu zan.

G. Cergatic Christogatic esaten da «resucitatu zan», eta beste illacgatic, nola Lazargatic eta alargunaren semeagatic <16r>¹²⁸ esaten da «izandu ciren resucitatuac»?

E. Cergatic Christo, nola cen Jaungoicoaren semea, vere virtute propioz resucitatu zan; au da, vere divinidadearen virtutez, berriz, unitu cion vere anima vere corpuzari, eta berriro re¹²⁹ atsi zan vicizan, baño beste illac ezin atsi ditezque vicizan veren virtute propioz. Eta argatic esaten da izandu cirela resucitatuac, nola guzioc izanen garan resucitatuac azquen ju[i]zioco egunean, Jesu Christoren virtutez.

G. Eta bada beste diferenciaric?

E. Bai, jauna. Besteac resucitatu ciran mortalac edo illcorrac.¹³⁰ Eta argatic ilciren, baño Jesu Christo resucitatu zan imortala edo ecin ill citequeana.¹³¹ Eta argatic ecin il diteque gueyago.

San Estanislao¹³² obispoac¹³³ Elizarenzat erosi cion Pedro zerizquion¹³⁴ guizon bati alor bat. Pedro il eta iru urte pasatuta ondorean, aren herederoac regueri atseguin eguiteagatic paratu cioan pleitua <17r>¹³⁵ obispoari alorra edo heredadea ezuela vere. Obispoac ezuen escritureric, eta eraman zuen pleitua reguearen tribunalera eta testiguac eziren atrevicen eguia esatera. Lance onetan esan cioan santuac irugarrengo egunean ecarrico cioala Pedro il zana. Eguin cioan parra santuari, baño ala ere esan zioan ongui zela. Atera zan santua tribunaletic, eta pasaturic iru egun oracioan Jaungoicoari eguiten ciola erreagu aguertu cezala¹³⁶ eguia. Eta Meza esan eta ondorean, joa[n] cen sepulturera eta esan cion Pedrori segui cizola¹³⁷ reguearen tribunalera. Eta Pedroc, ateraric sepulturetic, seguitu cion obispoari eta esan cion santuac: «Ona non den Pedro, Jaungoicoac resucitatu du¹³⁸ esan dezan eguia». Eta claro esan cioan obispoac erosi ciola alorra eta pagatu ciola dirua, eta aren herederoac eguin zezala¹³⁹ penitencia santuari eguin cioan injuriagatic. Eta santuaren companian, viurtu zan elizera eta sartu zan sepulturana, eta berriz il zan.

¹²⁷ ogueta] aurretik zerbait tatxaturik.

¹²⁸ <15v> zuri dago.

¹²⁹ berriro re] esk. *berriroa*.

¹³⁰ edo illcorrac] lerro artean.

¹³¹ edo ecin ill-citequeana] lerro artean.

¹³² Estanislao] badirudi eskuizkribuan bi <o> daudela.

¹³³ *San Estanislao obispoa*: Krakoviako gotzaina; 1030ean jaio eta 1076an hil zen. <https://www.franciscanmedia.org/saint-stanislaus/>.

¹³⁴ *zerizquion*: 'zeritzaion, deitzen zitzaion'.

¹³⁵ <16v> zuri dago, baina orrialdearen bukaeran *Boleslau Poloniaco Reguea* jartzen du.

¹³⁶ cezala] <za> lerro artean.

¹³⁷ *segi cizola*: 'segi ziezaiola'.

¹³⁸ du] lerro artean.

¹³⁹ zezala] <za> lerro artean.

<18r>

Credoaren seigarrengo artikularen explicacioa

San Phelipe apostoluac Jerusalengo concilio¹⁴⁰ sagradu artan esan zuen modu onetan: «Yo zan ceruetara, dago etseriric aita Jaungoico guziz podosoaren alde escuñetic.¹⁴¹ Andic etorrigo da viciac eta illac juzgacera». Eta au da credoaren seigarrengo artikulua edo misterioa.

G. Cembat demboran egondu zan¹⁴² munduan Christo resucitatu ta ondorean? Eta cer motibogatic?

E. Berroguet egunean. Bada, berroguet egun dira resurrecioco egunetic ascensioco eguneraño; cergatic nai izandu zuan¹⁴³ Christoc auniz apareciorequin¹⁴⁴ eta aguerre-raquin probatu eta confirmatu vere eguiazco resurrecioren misterioa, ceñ den casic misterioetan gaizena sinistez. Eta misterio au sinistecen duenac eztu dificultaderic izanen beste misterioac sinistecen, cergatic resucitatu zena duderiquen <18v> gave il zan, eta il cena, duderiquen gave, yayo zan. Eta, ala, Christoren resurreccioa sinistecen duenac, erraz sinistetuco du Christoren erioza eta yayozea, eta nola ezayoan conveni corpuz gloriosoai¹⁴⁵ munduco viciza, baizic ceruco viciza eta gloria. Eta argatic Christoren resurreccioa sinistecen duenac erraz sinistetuco du Christoren ascensioa eta ceruetaco eyoza.¹⁴⁶

G. Cergatic Christogatic esaten da «Eyo zan ceruetara» eta Christoren ama Maria Santissima[ga]tic esaten da¹⁴⁷ eyo¹⁴⁸ zuela?

E. Cergatic Christo, nola zan Jaungoicoa eta guizona, eyo zan vere virtute propioz, nola resurrecitatu zan vere virtute propioz, baño Maria santissima, izanagatic beste creatura guciac baño magestade¹⁴⁹ eta excelencia aundiagocoa, ala ere zen creatura utsua,¹⁵⁰ ezzen resurrecitatu vere virtute propioz, baizic Jaungoicoaren virtutez, eta Jaun[goy]coaren virtutez izandu zan eramana <19r> ceruco reinura.

¹⁴⁰ concilio] esk. *conciolo*. Normalean *concilio* erabiltzen du, baina birritan du *conciolo*. Hutsak dirudite.

¹⁴¹ escuñetic] aurretik *ecus* tatxaturik.

¹⁴² egondu zan] esk. *egondo zan*; lerro artean gehitua.

¹⁴³ zuan] lerro artean.

¹⁴⁴ apareciorequin] esk. *aparecio erequin*.

¹⁴⁵ gloriosoai] <so> lerro artean.

¹⁴⁶ eyoza: 'igotza, igoera'; gatzelaniaz «Subida» dago.

¹⁴⁷ da] lerro artean.

¹⁴⁸ eyo] ez dago garbi *ego* den ala *eyo*; <g> eta <y> biak bide daude idatzirik, baina ezin jakin zein idatzi zen azkena. Edonola ere, *OEHn* ez dago igotza jasota.

¹⁴⁹ magestade] <de> lerro artean.

¹⁵⁰ utsu: ez dago argi afrikatu edo igurzari ahoskatu behar den. Akaso, errata izan liteke eta *creatura utsa* irakurri beharko litzateke, *Pouvreauk* eta *Arbelbidek* erabiltzen dute *creatura huts*. Gatzelaniazko dotrinan ez da hitz horri dagokion ordainik. Dotrinan aurrerago *utsuaren* agertzen da 'usoaren' adieran, baina ez dirudi gauza bera denik hemen.

*G. Cer esan nai du: «Dago etseriric aita Jaungoico guziz poderosoaren alde ecusnetic»?*¹⁵¹

E. Eztuzue pensatu veiar Aita dagoala Semearen ezquerretic, ezta ere Aita dagoala erdian, duela Semea ecusenetic¹⁵² eta Espiritu Santua ezquerretic corporalmente, nola corpuz bat egoten den; cergatic nola Aita, nola Semea eta ala Espiritu Santua Jaungoicotasunean edo divinidadean daude lecu guzian, eta propiamente eztago bata bestearen escuñetic¹⁵³ edo ezquerretic. Eta ala egoteac alde escuñetic, esan nai da dagoala altura batean, gloria¹⁵⁴ batean eta magestade batean; cergatic aldamean eta ondoan dagoana, eztago bestea baño ez altuago eta ez bajoago. Eta entendi dezagun regue Daviden salmoa,¹⁵⁵ cein atsicen den: «Esan cion Jaunac nere Jaunari». Bein esaten du Semea dagoala Aitaren <19v> escuñetic, eta bestean Aita dagoala Semearen escuñetic. Guzia da esatea Aita eta Semea daudela altura batean eta altura igualean. Eta, ala, Christo ceruetara eyocean, eyo zan aingueru eta beste verequin zeramaz-quoan santu¹⁵⁶ guzian gañean. Eta llegatu zanean Jaungoico altissimoaren tronura, an jarri zan ezela gorago eyocen¹⁵⁷ eta ez veragoan gueldicen, baicic gueldicen zela Aitaren aldamean, iguala vezala glorian eta grandezan.

*G. Christo bada Jaungoicoa eta guizona, dago etseriric Aitaren alde escuñetic*¹⁵⁸ *Jaungoicotasunean edo badago guizatasunean ere?*

E. Christo Jaungoicotasunean da iguala vere aitarequin, baño guizatasunean da aita baño guichiago, baño ez orregatic dire bi Christo, baicic Christo bat eta persona bat bacarra. Argatic, esaten da Christo dela Jaungoicoa eta guizona, dagoala <20r> eseriric Aitaren escuñetic.¹⁵⁹ Eta, ala, Christoren humanidadea edo naturaleza eta anima daude trono divinoan, Jaungoico aitaren escuñetic,¹⁶⁰ ez dignidade propioz, baicic cergatic Christoren naturaleza humana eta anima dauden uniturric eguiazco Jaungoicoaren semearen personari. Au aguer diteque comparacioa edo exemplo onetan: regue bat dagoanean vere tronoan janciric vere purpurarequin, reinuco principeac egoten dire eseriric lecu bajoagoan; reguearen purpura egoten da principeac eta reinuco grandeac baño lecu altuagoan, cergatic dagoan reguearen sillan vertan, ez cergatic purpura den dignidade igualaco reguearequin, baicic cergatic dagoan unitua regueari, vere soñeco propioa vezala. Ala, Christoren naturaleza hu-

¹⁵¹ *ecusnetic*: 'eskuinetik'. Testuan, oro har, *escuñ* aldaera darabil, baina behin *ecusne* eta beste behin *ecusene* agertzen da. Gainera, beste bi lekutan, gutxienez, aldaera orokorra erabili aurretik *ecu* dakar tatzaturik. Hori dela eta, bere horretan uztea deliberatu dut, errata izan daitekeela jakitun.

¹⁵² *ecusenetic*] begira aurreko oharra.

¹⁵³ *escuñetic*] esk. *escunetic*. Aurretik *ecu* tatzaturik; begira goragoko oharra.

¹⁵⁴ *gloria*] esk. *glorioa*.

¹⁵⁵ *Daviden salmoa*: pasarte honetan, Itun Zaharreko 110. salmoari egiten dio erreferentzia. Elizen Arteko Bibliaren itzulpenaren arabera honela da salmoaren hasiera: «Hona Jaunak ene jaun erregeari esana». Eta hauxe da Jaunak esan bide ziona: «Eseri tronuan nire eskuinean: etsaiak oinaultki jarriko dizkizut». Edizio horretan esaten denez (905. or.), Itun Berrian gehien aipatzen den salmoa da.

¹⁵⁶ *santu*] aurretik *ganean* tatzaturik.

¹⁵⁷ *eyocen*] iduriz, <y> baino lehen <g> idatzi zuen.

¹⁵⁸ *escuñetic*] esk. *escunetic*.

¹⁵⁹ *escuñetic*] esk. *escunetic*.

¹⁶⁰ *escuñetic*] esk. *escunetic*.

manoa eta anima dago eseriric aingueru eta bienaventuratu guzian gañean, Jaungoico altissimoaren sillan, <20v> cergatic dagoan unituric Jaungoico altissimoari.

Credoaren zazpigarrengo artikularen explicacioa

San Phelipe apostoluac Jerusanlengo concilioan esan zuen modu onetan: «Andic etorrigo da viciac eta illac juzgacera». Eta au da credoaren zazpigarrengo artikulua edo misterioa.

G. Noiz etorrigo da?

E. Munduaren fiñan edo acabarlan, ceñetan suzco dilubio batec guzia acabatuco duen eta abrasatuco dituen munduco gauza guztiac. Eta, ala, ezta izanen gueyago ez egunic eta gauic, ez ezconzaric, ez tratoric eta contratoric eta ez oraiñ ecusten dugun beste gauzaric. Ala, munduaren azquen egun artan, cein noiz izanen den iñorc ere eztaquian, etorrigo da Jesu¹⁶¹ Christo cerutic eguitera juicio universal. Eta iz oiec, «andic etorrigo da», eracusten digue eztiozaguele¹⁶² sinistetu <21r> inori, arc esanagatic dela Christo, cergatic munduaren azquena urbilcen denean, aunicec engañatu¹⁶³ naico gaitue anteChristoc vezala, cergatic eguiazco Christo ezta etorrigo mendi orietatic eta munduaren bazterretic, baicic etorrigo da¹⁶⁴ cerutic, aiñ magestade eta gloria aundian, alaco moduz ezce iñorc ere ezcin dudatuco du Christo den edo ez, nola eguzquia ateracen denean,¹⁶⁵ iñorc ezin duda dezaque eguzquia den edo ez.

G. Cergatic esaten da «viciac eta illac juzgacera»? Cer, eztire egonen guizon guziac, illac eta resucitatuac?

E. Viciacgatic entendi¹⁶⁶ ditezque justoac, ceñ vici diren graciaren vicizan; eta illacgatic enten[di] ditezque pecatariac cein dauden illac pecatuaren eriozarequin, baño etorrigo da Christo viciac eta illac juzgacera, cergatic egun artan izanen dire auniz¹⁶⁷ illac eta vici direnac, zarrac eta gazteac, chiquiac, aundiac, guztiac punto <21v> eta instante batean illen dire eriozaren zorra pagaceco, eta verela izanen dire resucitatuac.¹⁶⁸

G. Pecatu mortalean illcen dena joaten da infernura, eta Jaungoicoaren gracion ilcen dena joaten da purgatoriora edo ceruco gloriara. Nola, bada, guztiac izan veiar due juzgatuac, emana badago sententia?

E. Bacoizaren¹⁶⁹ eriozan eguiten da¹⁷⁰ juicio parti[cu]larra anima arena,¹⁷¹ baño guero azquen egun artan eguiñen da juicio universal mundu guziaren presencian.

¹⁶¹ Jesu] esk. *Jusu*.

¹⁶² *eztiozaguele*: 'ez diezaiogula'.

¹⁶³ engañatu] *-na-* lerro artean.

¹⁶⁴ da] lerro artean.

¹⁶⁵ denean] <ne> lerro artean.

¹⁶⁶ entendi] <ten> lerro artean.

¹⁶⁷ auniz] esk. *aunic*.

¹⁶⁸ resucitatuac] aurretik zerbait tatxaturik.

¹⁶⁹ bacoizaren] esk. *baizoizaren*.

¹⁷⁰ da] lerro artean.

¹⁷¹ *arima arena*: 'arima harena' eta ez 'arimarena'. Gaztelaniaz *de aquella alma* da ordaina.

G. Bacoizaren eriozan eguiten bada juicio particularra, cergatic guero eguin veur du juicio universalac mundu guziaren aurrean?

E. Auniz motivogatic. Lendavicoa Jaungoicoaren gloriagatic, cergatic ecustea-reqin munduan atberatsac ondasunequin eta fortunaquin, eta pobreac eta onac eta justoac aflightuac, pensacen due eztuela <22r> Jaungoicoac mundu au ongui governa-
cen, baño orduan ecusico da claro nola Jaungoicoac guzia ecusi duen, eta guzia repa-
ratu duen, eta nola Jaungoicoac justicia aundiarequin eman dioan gaiztoai munduan
cerbait fortuna eta ondasuna premiaceagatic aien carbait obra on, eman veur dioan
ezquero, guero, pena eternoa veren pecatuacgatic. Eta nola justoai eta onai eman
dioan trabaju eta afficio temporalac castiguzegatic aien pecatu venialen bat edo ema-
teagatic pacienciaren eta meritoaren gaie,¹⁷² guero atberastu veur dituan ezquero glo-
ria infinitoaren tesoroquin aien obra onacgatic.

Vigarrengo¹⁷³ motiva cergatic eguin veur den juicio universalac da Jesu Christoren
gloriagatic, cergatic nola Christo izandu zen injustamente <22v> condenatua, aunicec
ez etzagutua eta aunicec veur vezala ez honratua, baicic deshonoratua. Justo eta razove da
egunen batean mundu guziac ezagu dezan eta honra dezan, eguiazco reguea eta mundu
guziaren jauna vezala, edo consueloz eta alegriaz edo pena eta desesperacioz. Irugarrengo
motiva da santuan gloriagatic, guziac ecus dezan nola Jaungoicoac honracen eta glorifi-
cacen dituan munduan izandu direnac perseguituac eta maltratatuac. Laugarrengo moti-
voa da Jaungoicoaren etsai sobervioan confusioa eta penagatic. Bostgarrengo motiva da
corpuzac animari unituric izan dezan sententia edo gloriarena edo penarena.

<23r>

Credoaren zorzigarrengo artikularen explicacioa

San Bartolome apostoluac Jerusalengo concilio sagraduan esan zuen modu one-
tan: «Sinistecen dut Espiritu Santua,¹⁷⁴ Eliza ama santu catholicoa».¹⁷⁵ Eta au da cre-
doaren zorzigarrengo artikulua edo misterioa.

G. Cer esan nai du «Espiritu Santuac» edo cer adicen da «Espiritu Santuagatic»?

E. Trinidadeco irugarren persona, nola lendavico artikuluan declaracen den len-
davico persona, eta beste seietan vigarren persona. Espiritu Santua ezta Aita eta ez
Semea, baicic irugarrengo persona bat, ceñec procedicen duen Aitagandic eta Semea-
gandic. Eta da eguiazco Jaungoicoa, nola Aita eta Semea. Eta da Jaungoico vera, cer-
gatic duen divinidad bat Aitarequin eta Semearequin.

<23v> *G. Aguer ezazu exemplo edo semejanza batequin.*

E. Gauza divinoac etzin explica ditezque ongui gauza criatuaquin, batez ere ba-
dira corporalac. Ala ere, aguertu¹⁷⁶ di[te]que eta au explica diteque balsa batequin
cein eldu dan iturria batetic. Emen dira iru gauza: iturria, balsara dien¹⁷⁷ erreca eta

¹⁷² *gaie*: 'gaia, materia'.

¹⁷³ Vigarrengo] esk. *Viagarrengo*.

¹⁷⁴ Santua] *-gan* ezabaturik.

¹⁷⁵ catholicoa] *-gan* ezabaturik.

¹⁷⁶ aguertu] esk. *aguerti*.

¹⁷⁷ *dien*: 'doan'.

balsan gueldicen den ura. Eta irurac dira ur bat. Ala, Aita eternoac, iturriac vezala, producicen du semea erreca bat vezala, eta Aitac eta Semeac Espiritu Santua balsa bat vezala. Eta orrengatic eztira iru Jaungoico, baicic Jaungoico bat bacarra.

G. Cergatic irugarren go personari deicen zayo «Espiritu Santua»? Cer, eztira espiritu santuac aingueruac eta anima bienaventuratuac?

<24r> E. Jaungoicoari derizquio¹⁷⁸ Espiritu Santua excelenciaz, cergatic den espiritu sumoa eta sumamente santua, eta espiritu criatu guzian autorea eta santidade guzieren javea, nola guizonan artean itzanagatic auniz aita eta auniz santu, nola obispoac, apezac, re[li]giosoac eta beste auniz. Ala ere, bacar bacarric Christoren vicarioari lurrean derizquio Aita Santua, cergatic ari bacar[r]ic excelenciaz tocacen zayon itzen au, cergatic den beste preladu guzian burua eta cergatic vere bicizaz itzan vearduan santuenac, nola den vere oficioaz.

G. Baldin Espiritu Santuaren itzena excelenciaz tocacen bazayo Jaungoicoari, cergatic atribuiquen zayo irugarren go personari? Cer, excelenciaz eztire Espiritu Santuac Aita eta Semea ere?

<24v> E. Ala da; baño cergatic lendavico personac duen vere itzen propioa Aita, eta bigarrenac Semea, irugarrenari guelditu zayo itzen comuna, distinguiceagatic beste bietaric. Eta esatearequin dela Espiritu Santua, bi itz oiec eguin due itzen bat bacarra, nola guizon bati baderizcoa Luis Antonio eguiten due itzen bat, beste moduz itzanagatic bi itzen Luis eta Antonio.

G. Cergatic Espiritu Santua pintacen da utsuaren¹⁷⁹ figuran, batez ere, Christoren eta Ama Virginaren gañean?

E. Eztuzu pensatu veard Espiritu Santuac duela corpuzquic,¹⁸⁰ eta beguiaquin etcus ditequeala, baicic pintacen da onela adicera emateagatic guri, guizonetan eguiten dituan efectoac, eta cergatic utsua den simplea, pura, zelosoa, abundantea edo fecundoa. Eta pintacen da Christoren eta Ama Virginaren gañean adicera emateco guri, bete izanduac cirela gracia <25r> guziaz eta Espiritu santuaren dobaiez¹⁸¹ eta, batez ere,¹⁸² simplicidade santa batez, pureza eta Jaungoicoaren honraren zeloz eta animan ongui espiritualaz.

G. Apostolu sagraduan gañean pintacen da Espiritu Santua susco mingan bazuen figuran, eta oñec cer etsan nai du?

E. Amar egun pasatuta, ascensioaren ondorean, Espiritu Santua jetsi zan apostoluan gañera eta bete zituan ciencia, caridadeaz eta eloquenciaz, etracusten cioala itz eguiten lengoaque¹⁸³ guziac, predicaceco mundu guzian fede santua.

¹⁷⁸ derizquio] esk. *dericquio*.

¹⁷⁹ *utsuaren*: ezbairik gabe, *usuaren*, hau da, 'usoaren' irakurri behar da; gaztelaniaz *paloma* dator.

¹⁸⁰ gorpuzquic] lerro artean. Irudiz, <zqu>-k afrikatua markatzen du eta 'gorputzik' da adiera; gaztelaniaz *cuerpo* da.

¹⁸¹ *dobaiez*: 'dohaiez'. *OEHN* (s.v. *dobain*) *dobai* aldaera jasotzen bada ere, Azpeitiko gipuzkerazkotzat dakar. Gainera, *doai* ematen du Gipuzkoako eta Nafarroako aldaeratzat. Dotrina honetan sistematikoki agertzen da *dobai* aldaera.

¹⁸² batez ere] esk. *bateeze ere*.

¹⁸³ *lengoaque*: 'lengoaieja, hizkuntza'.

Credoaren bederatzigarrengo artikuluaen explicacioa

San Bartolome apostoluac Jerusalengo concilio sagraduan esan zuen modu onetan: «Nic siñisten¹⁸⁴ dut Eliza ama santa catholicoa». Eta au da credoaren bederatzigarrengo artikulua eta misterioa.

<25v> Emen atsicen da credoaren bigarren partea, cergatic credoaren lendavico partea tocacen zayo Jaungoicoari eta vigarren partea aren esposa Elizari. Eta nola siñistecen dugun Jaungoicoagan divinidadade bat eta iru persona, ala siñistecen dugu¹⁸⁵ dela Eliza bat bacarra, eta dituala iru ondasun principalac: lendavicoa animan, ceñ den pecatuan barcacioa; vigarrena corpuzan, ceñ den araguiaren resurreccioa eta irugarrena animan eta corpuzan, ceñ den viciza secularoa.

G. Cer esan nai du «Elizac»?

E. Convo[ca]cio edo congregacioa bat guizonena, ceñ batayecen diran eta eguiten duen profesioa fedearena eta Christoren leguearena, Aita Santuaren obediencia-zen azpian, eta derizquio «congregacioa» edo «convocacioa», cergatic ez garan yayocen Christauac nola yayocen españolac, francesac, ytalianoac edo <26r> beste reinuocac, baicic Jaungoicoac deituac gara eta sarcen gara congregacioa onetan bautismoagatic. Eta preciso da siñistecea eta confesacea fede santua eta Christoren leguea, Elizaren preladiac eta predicadoreac eracusten diguan vezala. Eta ezta au¹⁸⁶ asco, baicic preciso da gueyago egotea Aita Santuaren obediencia Eliza burua den vezala,¹⁸⁷ eta Christoren vicarioa lurrean.

G. Eliza bada guizonaren congregacioa bat, nola etsaten diogu Elizac eguiten dituenai, ceñetan etsaten diran mezac eta eguiten diran beste oficio divinoac?

E. Cergatic christau¹⁸⁸ fielac, cein diran eguiazco Eliza, juntacen diran aietan eguitemo exercicio santuac, batez ere badaude dedicatuac eta consagratuac Jaungoicoari, baño articulo onetan eztugu itceguiten zurez eta arriz eguindaco elizaz, baicic christau fielaz eta obedienteaz, Christoren vicarioari, ceñ diran Eliza vicia.

G. Cergatic etsaten da «Eliza» eta ez «Elizac», bada, badira munduan christau fielan auniz congregacio?

E. Cergatic Eliza dan bat, eta onec abrazacen ditu christau fiel guziac, munduan vici direnac zabalduric. Eta ez bacarric oraiñ vici direnac, baicic, baita ere, munduaren principiatic oraiñdaño itzandu direnac, eta itzanen direnac munduaren azque-neraño. Eta argatic etsaten da Eliza au dela bacarra, baita ere dela catholicoa, ceñ etsan nai duen universalac, cergatic zabalcen den lecu guzietara eta dembora guzietara.

G. Cergatic etsaten da Eliza dela bat bacarra baite ambeste milloi persona?

E. Cergatic Elizaren burua den bacarra, ceñ den Christo ceruan, eta lurrean aren vicarioa Aita Santua, eta cergatic vici den espiritu batetic, eta cergatic duen legue bat,

¹⁸⁴ siñisten] esk. *siñiscen*.

¹⁸⁵ dugu] lerro artean.

¹⁸⁶ au] amaieran hizki bat tatxaturik.

¹⁸⁷ vezala] esk. *velaza*.

¹⁸⁸ christau] esk. *Choaau*.

nola etsaten reinu batengatic dela bacarra, cergatic duen regue bat eta legue bat, itzaganagatic reinu artan auniz <27r> provincia, ciudade eta erri.

*G. Cergatic esaten da Eliza au dela santua, badire*¹⁸⁹ *Eliza onetan auniz gaiztoac?*

E. Iru razovegatic: lendavicoa, vere burua Christo dun¹⁹⁰ santissima; vigarrena: cergatic fiel guziac diren santuac fedez eta profesioz, cergatic duen fede bat eguiacioa eta divinoa, eguiten due sacramentuan profesioa eta due legue bat justoa; bacar bacarric aguincen ditu gauza onac, eragozten ditu gauza gaiztoac. Eta irugarrena: cergatic Elizan diren auniz santu, ez bacarric fedez eta profesioz, baita ere virtutez eta costumbre santuz, itzanic gauza ciertoa, judi[o]an, turcoan, heregean eta beste Elizatic campoan dauden artean, iñor ere etcin itzan ditequeala eguiacqui santua.

<27v> **Credoaren amargarrengo**¹⁹¹ **articuluaren explicacioa**

San Mateo apostoluac esan zuen Jerusalengo concilio sagraduan modu onetan: «Nic sinistecen dut santuan comuni[o]a». Eta au da credoaren amargarrengo articulu edo misterioa.

G. Cer adicen da santuan comunioagatic?

E. Eliza ama santuaren corpuza dagoala aiñ unitua etze christau baten ondasuna espiritualetan¹⁹² comunicacen eta participacen duela beste guziac, alaco moduz eze egonagatic auniz lecu errutietan, eta guc aiec ez ezagutugatic, aien mezac, oracioa, oficio divinoac eta beste obra onac valiacen zarazquigu eta laguncen digue guri. Eta ezta emen lurrean edo munduan comunio santu au bacarric,¹⁹³ baita ere gure mezac, oracioac eta beste obra ona[c] laguncen dioa purgatorioa dauden animai, eta ceruco¹⁹⁴ anima bienaventuratuan <28r> oracioac laguncen digue guri eta purgatorioan animai.

Durano Tolosa Franciaco arzobispoagatic contacen du Surioc¹⁹⁵ munduan esan zituan iz alper bazuagatic padecicen zuela auniz purgatorioan, eta aguertu ciceola San Hugon abadeari escacen santuari aren eta aren monasterioco oracioac. Arzobispoaren sufragi[o]an, santuac aguindu cioan zazpi mongeri zazpi egunez guarda ze[za]la silencio. Monge batec itz eguin zuan eta etzuan guardatu. Aguertu zen berriaz arzobispoa quejacen arengatic ezela atera purgatoriotic. Santuac aguindu cion beste monge bati, eta onec guardatu zuan. Eta orduan aguertu zan arzobispoa gracia ematen.

Contacen due Francian, Bretainaco reinuan, vici zala guizon bat purgatorioco animan auguiz devotoa.¹⁹⁶ Enfermedade aundi batec arrapatu zuan guizon au, eta gau

¹⁸⁹ badire] esk. *badere*.

¹⁹⁰ dun] beharbada errata da, eta *dan* behar luke. Gaztelaniaz *es* dago.

¹⁹¹ *amargarrengo*: gaztelaniazkoan, jarraian datorrena bederatzigarrengo artikuluaren barruan dago.

¹⁹² espiritualetan] <tan> lerro artean.

¹⁹³ bacarric] lerro artean.

¹⁹⁴ ceruan] <co> lerro artean.

¹⁹⁵ *Surio*: Lorentzo Surio, XVI. mendeko monje kartusiarra. Liburu anitz idatzi zituen: kontzilioei buruz, santuen bizitzari buruz, memoriak, etab. 1578an hil zen, 56 urte zituela (Amat 1807).

¹⁹⁶ devotoa] lerro artean.

erdian escatu zuan viatico, eta verala parrocoac <28v> eraman cion. Zuen costum-brea guizon onec¹⁹⁷ ziminterioan eta sepulturetan pasacen zenean, an enterratu¹⁹⁸ zeuden animac encomendacea. Eta parrocoa, viatico eman eta ondorean, viurtu¹⁹⁹ zenean elizara, ziminteriora llegatu zenean guelditu²⁰⁰ zuen indar aundi batec. Eta aditu zuan voz aundi bat esaten zuela: «Emen enterratuta zauten fiel guztiac, jequi zaizte eta zoazte Elizara erregu eguitera Jaungoicoari gure devotoaren animangatic, eta pagacera moneda verarequin». Jequi ciran eta ecustean²⁰¹ torchac²⁰² zeuzquela eta armonioaco vozaquin cantatu cion difuntuan oficio divinioa, eta aien devotoa verela eyo zan cerura.

G. Christau fiel guzian ondasun espiritualac badire comunac, cer casotara datoz eguiter oracioa eta esatea mezac onelaco personagatic eta alaco animagatic?

E. Cergatic meza, oracioa eta obra onac izanagatic comunac guziaz, ala ere, <29r> gueyago valicen eta aprobechacen zarazquio personai²⁰³ edo animai²⁰⁴ ceingatic particularmen[te] apliquecen diran.

G. Eta excomulgatuac participacen due christau fielan ondasun espiritu[a]latatic?

E. Deicen zayoa escomulgatuac ceñec eztuen santuan comunioric, eta dire arbolatic ebaquitaco rama bazuac ve[za]la eta corpuzatic apartatuco miembroac ve[za]la, ceñec²⁰⁵ eztuan recibicen corpuzaren humedaderic. Eta emen aguercen da nolaco casoa eguin veiar den excomunioaz, bada etcin izan dezaque Jaungoicoa aita eztuenac Eliza ama santa vere ama.

Desierto batean Conrado abadeari²⁰⁶ vele batec eraman cion eraztuna. Bota cen excomunioa eraztuna ostu zuenaren contra eta, instanteco, velea atsi zan pluma guztiac botacen. Eta ecusiric velea ya ilcen, sospechatu ziran mongeac, veleac <29v> eramana izanen zala eraztuna. Villatu cion cabia eta an arquite cion eta eman cion veren abadeari. Eta eraztuneren restitucioa eguin zanean, veleari berriz²⁰⁷ yayo cicezquion²⁰⁸ plumac eta bacebillan fuerte eta alegre.

*G. Veraz, excomulgatuac daude Elizatic campoan judioac eta infielac?*²⁰⁹

E. Ala da, baño diferencia onequin: judioac eta infielac, cergatic eztiren elizan sartu, cergatic eztuen recibitu bauptismoa, heregeac batayetuac dire, baño galdua fede, eta daude Elizatic campoan, cergatic atera diran eta ites eguin²¹⁰ duen. Eta arga-

¹⁹⁷ onec] lerro artean.

¹⁹⁸ enterratu] ematen duenez, *enterratuta* behar luke, aurrerago *enterratuta zauten* dakarren gisara.

¹⁹⁹ viurtu] esk. *viurte*.

²⁰⁰ guelditu] aurretik zerbait tatxatutik; *lleg-* dela dirudi.

²⁰¹ ecustean] esk. *ecustetan*.

²⁰² torchac] 'zuziak'.

²⁰³ personai] esk. *Persono ai*.

²⁰⁴ animai] esk. *anima ai*.

²⁰⁵ ceñec] esk. *cenrec*.

²⁰⁶ Conrado abadea: gaztelaniazkoan zehazten da zistertarren ordenakoa zela Conrado abadea.

²⁰⁷ berriz] esk. *berric*.

²⁰⁸ cicezquion: 'zitzaizkion'; ohart gaitezen, singularrean bezala, plurallean ere ez duela *-i-rik*.

²⁰⁹ infielac] jarraian tatxaturik *vera*?

²¹⁰ ites eguin: 'ihes egin'.

tic Elizac asco penarequin obligacen ditu Elizara biurcera, nola arzayac artaldetic ies eguiten dioan ardia obligacen duan artaldera viurcera. Contacen zuen San Polycarpoc²¹¹ ciela vere maisu San Juan Evangelistarequin, eta topaturic eche batean bañuan bañacen Cherinto heregea, esan ciola «ies eguin dezagun <30r>, it[e]seguin dezagun emendic, eztedin erori echea au, ceñetan dagoan eguiaren etsai au». San Polycarpoc Roman ecusi zuan Marcion heregea, eta ez itzeguiagatic²¹² apartatu zan. Eta Marcion arrimatu ciceon, eta esan zion: «Cer, ez nazu ezagucen?» «Bai» eranzun cion santuac, ezaguzen dut diabruaren primogenitua.

Excomulgatuac eztire verac Elicetic ateracen, baicic Elizac fuerzaz²¹³ ateracen ditu, nola arzayac artaldetic botacen duen ardi sarnosoa,²¹⁴ baño eztitu botacen betico, baicic emenda ditezen, eta emendatute humildadearequin esca diozan²¹⁵ Elizari recipi dizan veregana eta santuan comuniora.

Credoaren amecagarrengo articuluaren explicacioa

San Simon apostoluac Jerusalemgo concilio sagraduan esan zuen modu onetan: «Nic sinistecen dut pecatuan barcacioa». Eta au da credoaren amecagarrengo articulu <30v> edo misterioa.

G. Cer esan nai du pecatuan barcacioac?

E. Au da Elizaren iru ondasun principaletatic lendavicicoa. Guizon guztiac yacyocn dira pecatariac eta Jaungoicoaren etsayac, eta guero, edadean atciaz diren vezala, beti²¹⁶ diz²¹⁷ gaicetic gaizeragora, Jaungoicoaren gracia barcatu diozan artean pecatu, eta egin artean Jaungoicoare[n] adisquide eta Jaungoicoaren seme edo alaba. Gracia au aiñ aundia bacar bacarric arquicen Eliza ama santan, ceñetan diren sacramentuac eta, batez ere, bautismoa eta penitencia, ceruco medicinac vezala, ceñec sendacen dituan guizon guztiac enfermedade espiritual guztietatic, ceñ diran pecatuac.

G. Eta pecatuan bar[ca]cio au aiñ aundia da?

E. Ezta munduan pecatua baño gaiz aundiagoric, ez bacarric cergatic pecatutic sorcen eta ateracen diran beste gaiz guziac mundu onetan eta bestean, baita ere <31r> cergatic pecatuac guizona eguin duen Jaungoicoaren etsaya, cergatic eguiazqui, cer gauza gaizto[a]goric izan diteque Jaungoicoaren etsai izatea baño, ceñec eguin dezaquean nai duan guzia eta iñorc ere etzin eguin diozaque contraric eta resistenciari?

²¹¹ *San Polycarpo*: Esmirnako gotzaina, 75. urte inguruan jaioa. San Joan ebanjelariaren jarraitzaile izan zen. <http://www.mercaba.org/TESORO/policarpo-01.htm>.

²¹² *ez itzeguiagatic*: 'por no hablarle' dator gaztelaniaz; beraz, *itzeguiagatic* izan liteke forma.

²¹³ fuerzaz]: esk. *fuerzac*.

²¹⁴ sarnosoa] esk. *sarnosoa*.

²¹⁵ *diozan*: 'diezaion'.

²¹⁶ beti] aurretik *diz*.

²¹⁷ *diz*: 'doaz'.

Credoaren amabigarrengo artikularen explicacioa

San Judas Thadeo apostoluac Jerusalengo concilio sagraduan esan zuen modu onetan: «Nic sinistecen dut araguiaren resurreccioa». Eta au da credoaren amabigarrengo artikularen explicacioa, eta au da Eliza ama santuaren ondasun principaletatic vigarrena, eta da munduaren azquen²¹⁸ egun artan pecatuan barcacioa itzandu zuen guztiac viurtuco dira vicicera.

G. Eta Eliza ama santatic campoan daudenac edo etzuenac itzandu pecatuan barcacioc ez tira viurtuco vicicera?

<31v> E. Bai, jauna, onac eta gaiztoac, guciac viurtuco dira vicicera, baño cergatic gaiztoan resurreccioa itzanen den tormentu eternoac padeciceco eta ez gueyago itzateco²¹⁹ consueloric batere. Argatic, gaiztoan resurreccioa viciza itzanen da vetico²²⁰ erioza eta ez eguiazco viciza, baño eguiazco resurreccioa izanen da justoena²²¹ eta onena, graciaren eta gloriaren betico viciza.

G. Eta oraiñ ditugun corpuz oc²²² resucitatuco dira ó besteren batzuac on²²³ iduricoac?

E. Oraiñ ditugun corpuz oc verac resucitatuco dira, eta ez besteric; cergatic beste moduz ez liceteque itzanen eguiazco, ezpaldin baliz²²⁴ jequico²²⁵ erori dena vera, eta ezpaldin baliz viurtuco vicicera il zana vera, baña resurreccioa eguiten da corpuzac participa dezan premia edo pena eta castigua, nola participatu cituan obra onac edo pecatuac. Eta ala preciso da itzan dedin corpuz ure vera, bada <32r> beste moduz ez luque itzanen ez gloriaric eta ez penaric.

G. Nola da posible viur dedin vi[ci]cera itzandu cena²²⁶ errea, eta aren autsac botac aticetara²²⁷ edo ibayera?

E. Argatic etsaten da credoaren principioan Jaungoicoa dela guziz poderosoa, cergatic Jaungoicoac eguin dezaquean guc imposible dela uste duguna. Bada, ceruac eta lurrac eguin baditu ezcer ezetic, ezta gaiz izanen sinistecia viur dezaqueala lenagoco itzatera aus edo lur viurtu cena.

G. Guizonac viurtuco dire²²⁸ izatera guizonac eta emacumeac itzatera emacumeac, edo guziac itzanen dira beste especiaren bat?

E. Guizonac itzanen dira guizonac eta emacumeac itzanen dira emacumeac. Bada, beste moduz ez lireque itzanen lenagoco corpuzac, eta esan dut itzan veiar duela len

²¹⁸ azquen] esk. *acquen*.

²¹⁹ itzateco] esk. *itzaceteco*.

²²⁰ vetico] esk. *vetico*.

²²¹ justoena] esk. *justoanena*.

²²² oc: 'hauek'.

²²³ on: 'hauen'.

²²⁴ baliz] esk. *baciz*.

²²⁵ jequico] esk. *jequicoco*.

²²⁶ cena] esk. *cene*.

²²⁷ aticetara: 'haizetara'.

²²⁸ dire] lerro artean.

ciran corpuzac ver verac.²²⁹ Eguia da beste vicizan ezta itzanen, ez <32v> seme-alaban generacioric, ez senarric eta emazteric, baño itzanen da guizonan eta emacumean diversidade, baicoizac goza dezan vere virtute²³⁰ propioan premiaoa, eta nola ecustecoa itzanen den martirean eta confesorean gloria, ala ecustecoa itzanen da virginan gloria, eta batez ere Maria Santissimarena.

G. Eta cer edadetan eta estaturotan resucitatuco gara? Bada, batzuac ilcen aurrac, besteac gazteac eta besteac zarrac.

E. Estatura artan eta itzate artan cein itzanen duen edo itzandu zuen, ogueta amairuco edadean, ceinetan resucitatu zan Jesu Christo. Aurrac resucitatuco dira ain aundiatic, nola itzan veiar zuen ogueta amairu urtetan, vicitu valire edade orretaraño, eta zarrac resucitatuco dira itzandu zuen ogueta amairu urtetaco edadean. Itzandu cirenac itsuac, urgonac²³¹ edo beste defectoren batequin, resucitatuco dira <33r> batere defeto gave, perfecio guziarequin, cergatic Jaungoicoac eguiten ditu obrac perfectuac, eta resurreccioan vere obra propioan corregituco ditu naturalezaren defecto guziac.

Creodoaren azqueneco articuluaren explicacioa

San Mathias apostoluac Jerusalem[g]o concilio sagradu²³² artan esan zuen modu onetan: «Nic sinistecen dut viciza seculecoa». Eta au da creodoaren azqueneco articuloa edo misterioa.

G. Cer gauza da viciza seculecoa?

E. Da corpuzaren eta animaren felicidade cumplitu bat. Eta au da ondasun sumoa eta azqueneco fina²³³ Eliza ama santan conseguicen duguna. Misterio au ezta erraz explicacen eta adicera ematen; bada, ondasun eta felicidade onengatic esaten digu San Pabloc: «Ez veguiac ecusi duela eta ez velarriac aditu duela onelaco gauzaric». Ala ere, agertuco dut <33v> cerbait, misterio aundia au valiacen naizala compa[ra]cio edo semejanza batzuaz.

Emen munduan deseacen da corpuz bat sanoa, ederra, agilla eta robustoa; anima bat sabioa, jaquinsona²³⁴ eta prudentea entendimentuaren partetic, eta vorondatearen partetic virtute guziaz betea eta ondasunaz, gustoz eta podoreaz betea. Viciza seculecoan corpuzac izanen du sanidadea, imortalidadea vera, alaco moduz etce ecercerez²³⁵ etcin eguinen dio dañuric. Edertasunaz izanen du claridadea eguzquiatic vezalacoa, agilidadez izanen du sutileza alaco moduz etce instante batean badique²³⁶ munduaren alderdi batetic munduaren beste alderdiraño, eta lurretic ceruraño. Eta au ba-

²²⁹ verac] aurretik tatxaturik *veralac*.

²³⁰ virtute] esk. *viurte*.

²³¹ *urgonac*: 'urgunak, herrenak'.

²³² sagradu] esk. *sagrudu*.

²³³ *fina*: eskuizkribuan *fina* eta *fina* biak agertzen dira.

²³⁴ *jaquinsona*: 'jakintsu'. *OEH*ren arabera, Nafarroan *-n-dun* formak agertzen dira, baina ez da *-o-* duen aldaerarik ageri.

²³⁵ ecercerez] esk. *ecequerec*.

²³⁶ *badique*: 'joango balitz'.

tere trabaju gave. Fortalezaz izanen du itzate bat ain robustoa eta sendoa, etce ez jan eta ez edan gave, ez loric eguin gave eta ez descansatu gave, eguinen du nai duan guzia. Anima egonen da sabiduriariz betea, cergatic ecusico du causa <34r> guzian causa eta principio guzia[n] principioa eta sabiduria vera, ceñ den Jaungoicoa. Vorondatea egonen da caridadez eta vondadez betea, alaco moduz etze etcin eguin dezaquea pecatu venial bat ere. Ondasunac bienaventuratuac itzaten dira ez itzatea necesidaderic bat ere, baicic, al contrario, itzatea Jaungoico vera, ceñ den ondasun guzia. Honra itzaten due itzatea Jaungoicoaren seme eta alabac, aingueruaquin igualac eta itzatea seculaco regueac et[a] sacerdoteac. Fortaleza eta podorea itzaten due itzatea, Jaungoicoarequin batean, gauza guzian javeac, eta eguitea nai duen guzia. Azquenic, gustoac eta deleiteac itzaten dira finic gavecoac, cergatic corpuzaco eta animaco sentido eta potencia guztiac egonen dira gustoz eta consueloz beteac, paque bat beticoa eta alegria bat eternidadecoa.

G. Bada viciza seculacoan guztiac itzaten badue gusto eta consuelo ori, ezta bat itzaten ceruan beste bat baño bienaventuratuago <34v> eta consuelo gueyagorequin?

E. Mundu onetan gueyago merecitu zuenac ceruan itzaten du premia eta gloria gueyago, baño atac besteari ezti itzaten embidiaric,²³⁷ eta guziac egonen dira gloriariz beteac eta guziac eta bacoiza contentu vere gloriarequin, nola gurasu batec, seme auniz dituenac, batzuac chiquiac eta besteac aundiac, seme guziaz eta batcoizari eguinen balazquioa, seda eta urrezco soñeco precioso eta valiosoac. Ciertoa da seme larrian soñecoac itzaten liretequela valiosoac, seme chiquian soñecoac baño eta, ala ere, seme gazteac eta chiquiac aín contento egonen lireteque veren soñecoquin nola seme zarrac eta larriac veren soñecoquin. Eta au verau viciza seculacoan, ceruan guertatu da bienaventuratuquin eta justoaquin.

G. Eta cergatic misterio onetan gloria cerucoari deicen zayo viciza seculacoa? <35r> Ezтира, bada, condenatuac ere vicico eternamente infernuan?

E. Propiamente du viciza verez movicen den gauzac. Eta, ala, esaten da iturri bategu uragatic²³⁸ ur vicia, eta puzo²³⁹ bateco uragatic ur illa. Ala, modu onetan ceruan bienaventuratuac due viciza seculacoa eta eternoa, cergatic eguin dezaquean nai duena veren potencia guziaquin, batere enbarazo gave, eta beti eguiten due gusto duen guzia, baño condenatuac infernuan vicigatic, cergatic ez tiren veñere illan²⁴⁰ ez acabatuco, due betico erioza, cergatic dauden loturic suari eta tormentu eternoari, eta obligatuac beti padecicera nai eztuan guzia, eta ezcin eguin dezaquean nai duenic batere eta gusto duenic. Eta, ala, bienaventuratuac ceruan due consuelo guzia eta ondasun guzia, gaicic batere gave. Contra, condenatuac infernuan due tormentu eta gaiz guzia, consuelo eta gauza onic batere gave.

²³⁷ embidiaric] aurretik *embiadr* tatxaturik.

²³⁸ uragatic] esk. *urugatic*.

²³⁹ *puzo*: 'putzu'. *OEñ* ez dago aldaera hau. Beheraxeago *puzu* eta *puzutic* datoz; beraz, hutsa izan daiteke.

²⁴⁰ *illan*: 'hilen, hilko'.

<36r> **Doctrina Christia[na]ren vigarren²⁴¹ partearen explicacioa**

G. Ceñ da doctrina christianaren vigarren partea?

E. Christauac jaquitea cer regu edo oracioa eguin veur duen. Eta guzia encerracen da Pater nosterrean, eta gure Jaung[oico]aren oracioan. Bada, oracio divino onetan arquicen da cer deseatu eta escatu veur den eta nori escatu veur zayon. Eta escaten²⁴² dena alcanzaceco, oracio santu au verau da medioa. Obispo batec ecusi zuan visio batean nola aur batec arranzan zebillela, jarriric puzu baten gañean zillarrezco²⁴³ sedal batequin eta urrezco anzuelo batequin ateracen zuan puzutic matrona bat. Joan zan obispoa Elizara eta ecusi zuan aur bat, ceñiec jarriric vere amaren sepulturaren gañean errezacen zuela Aita gurea edo Pater nosterre, ceñiequin atera zuan purgatorioic vere amaren anima²⁴⁴ <36v> O, cer exemploa humeac icasteco regu eguiten veuren gutrasoan animacgatic!

G. Cergatic beste oracioac baño len[a]go paracen da Pater noster edo Aita gurearen oracioa?

E. Lendavicoa, cergatic den oracio guzian artean excelentena, bada, esan zuan Christoc verac, cein den sabiduria sumoa. Vigarrena, cergatic den auguiz laburra eta brevisimoa, eta veragatic den ona eracusteco eta memorian eduquiceco,²⁴⁵ eta dagoan substanciaz betea. Bada, comprendicen du Jaungoicoari escatu veur zayon guzia. Iru-garrena, cergatic den auguiz utilite eta eficaz; bada, compoundu zuan gure Jaunac, ceñ den batetan gure jueza eta abogadua, eta veragatic daquien iñorc baño obequi nola escatu veur den alcanzaceco. Laugarrena, cergatic den oracio guzian artean necesarioana, eta on da christau guziac jaquitea eta egunero rezacea. Eta argatic deicen zayo eguneroco oracioa.

G. Cergatic lendavicico itcetan esaten da <37r> «Jauta²⁴⁶ gurea, ceruetan zaudena»?

E. Au da principio bat eta preparacio bat oracioarena, cergatic esatearequin Jaungoicoari dela gure aita, arcen dugu animoa eta confianza suplicaceco. Esatearequin²⁴⁷ dagoala ceruetan, cargu eguiten dugu eta oroicen gara veur du[gu]la acuditu aren magestadearengana vildur aundiarequin eta humildadearequin, cergatic ezta aita lurrecoa, baicic aita celestiala. Eta esatearequin dela aita, consideracen dugu naico digula eman escacen dioguna. Esatearequin dagola ceruetan jauna eta munduaren javea vezala, entendicen dugu badezaqueala eguin nai duan guzia. Eta esatearequin dela aita, oroicen gara garala Jaungoicoaren semeac eta ceruco herederoc. Esatean «ceruetan zaudena», ecusten gaituala lurrean, oroicen gara eztugula emen gozacen gueren

²⁴¹ vigarren] gaztelaniazkoan laugarren kapitulua da.

²⁴² *escaten*: 'eskatzin'. Eskuizkribuan gehienbat, 42 aldiz, *escacen* erabiltzen da, baina bi aldiz dago *escaten*. Beraz, hutsa izan daiteke. Halere, Mendiburuk eta Kardaberatzek ere, inoiz edo behin, *eskaten* dakartenez, halaxe geratu da edizio honetan.

²⁴³ zillarrezco] aurretik bi letra tatxaturik.

²⁴⁴ anima] esk. *aimima*.

²⁴⁵ eduquiceco] esk. *educiceco*.

²⁴⁶ Jauta] bistan denez, *aita* eta *jauna* hitzak nahasi ditu itzultzaileak.

²⁴⁷ Esatearequin] esk. *Estaearequin*.

herencia,²⁴⁸ baicic garala peregrinoac eta viajanteac etsayai errian,²⁴⁹ <37v> eta preciso eta necesario dugula aren lagunza. Iz au «aita», valdin tocacen bazayo Jaungoicoari, cergatic den aita gauza guziena creacion,²⁵⁰ entendicen ere da cergatic den aita christau onena adopcion. Christauac, ceñec eguiazqui nai duen converti eta viurtu itzatera Jaungoicoaren semeac, esan dez[a]quea ere Aita gurea, eta bacarric etzin esan dezaquea eguiazqui pecatariac, ceñi eztiren Jaungoicoaren semeac eta ceñec eztuan pensacen converticea.

G. Cergatic esaten da «Aita gurea» eta ez «Aita nere»?

E. Cergatic den guztian²⁵¹ aita, eta guztioac garan anaiac eta senideac. Eta anaiac vezala elcar amatu veiar dugu, eta egon veiar dugu unituac aita baten semeac vezala. Esaten ere da Aita gurea oracio comuna obeagoa dela particulara baño, eta provechu gueyagocoa eguiten duenarenzat ere, cergatic <38r> guziac esaten duenean Aita gurea, bacoizac²⁵² oracioa eguiten due guziac guztiacgatic, eta guziac eguiten due aren-gatic.

G. Cergatic esaten da «Ceruetan zaudena»? Cer, eztago Jaungoicoa lecu guzietan?

E. Bai, jauna, baño da, cergatic ceruac diren munduaren parteric nobleana, eta aietan resplandecicen du gueyago Jaungoicoaren grandezac, podoreac eta sabiduriac, eta ecusten due aurpeguiz aurpegui aingueruac eta bienaventuratuac. Baita ere esaten da «Ceruetan zaudena», cergatic Jaungoicoa vici den modu particular batean aingueruetan eta bienaventuratuetan, ceñi diran ceru espiritualac.

Paternost[e]raren lend[a]vico peticioa

G. Ceñi da Pater nost[e]raren lendavico peticioa?

<38v> E. «Santificatua itzan bedi zure itzena». Ytzenac emen sinificacen du eta etsan nai du fama eta noticia. Eta ala etsaten dugu guizon batengatic ceñec duen itzen aundia, eta aunizquec²⁵³ etsagucen duen, dula itcen ona edo gaiztoa, cergatic dun fama ona edo gaiztoa. Eta aunizquec etzagutua da, auniquec alabatua, cergatic ona den edo aunizquec eduquia gaiztoz cergatic gaiztoa den. Eta, ala, iz oiez etsan nai de²⁵⁴ «santificatua izan dedilla²⁵⁵ zure itzena», mundu guzian zabaldua eta publicatua izan dedilla Jaungoicoaren noticia guizonan mingañetan eta viozetan, cergatic diren munduan auniz gentil, ceñequc etzagucen eztuan Jaungoicoa eta auniz christau gaizto ceñec blasmezacen eta menospreciacen duen Jaungoicoaren itzen santua, <39r> baño Jaungoicoaren seme direnac eta duenac deseoa vere aitaren honrarena,

²⁴⁸ herencia] esk. *herencia*.

²⁴⁹ *etsayai errian*: gatzelaniaz *en tierra de enemigos* da ordaina; beraz, *etsayai* hitzean hutsa bide dugu. Ez da erraza, ordea, nola zuzendu erabakitzen: 'etsai herri' da forma zuzena eta, beraz, duplografia dugu nahiz eta grafema desberdinak izan?

²⁵⁰ creacion: 'kreazioan'.

²⁵¹ guztian] esk. *guzti*.

²⁵² bacoizac] esk. *bacoicaz*.

²⁵³ *aunizquec*: 'aunitzek'.

²⁵⁴ *nai de*: 'nahi da'. Bukaerako *a > e* egin da aurreko bokal itxiaren eraginez.

²⁵⁵ izan de dedilla] beharbada *de* bat duplografiaz dago.

deseo aundiarequin regu eguiten due Jaungoicoaren itzen santua mundu guzian itzan dedilla santificatua, etzagutua, adoratua, confesatua, bedicatua eta alabatua veiar vezala.

G. Deseacen baldin badugu, guizonac etzagu dezan eta alaba dezan Jaungoicoaren itzen santua, ez lizeteque²⁵⁶ obequi au verau escazea guizonai eta ez Jaungoicoari?

E. Guizona verez ezta capaz ez Jaungoicoa ezaguceco eta ez alabaceco. Eta argatic escacen diogu Jaungoicoari obra dezala vere graciarequin alaco moduz ezce infielac eta pecatariac converti ditecen eta convertituac atsi ditecen Jaungoicoa veiar vezala etzagucen eta alabacen aren itzen santua.

G. Cergatic atsicen da oracio au esaten dugula: «Santificatua itzan dedilla zure itcen santua?»

E. Gaude obligatuac Jaungoicoa amacera <39v> gauza guzian gañean, eta gueren buruai baño²⁵⁷ gueyago. Eta argatic lendavicicoa deseatu veiar dugu Jaungoicoaren gloria, ceñetaraco itzandu guiñen²⁵⁸ criatuac, eta eman cigun Jaungoicoac ezaguzua eta razovea ezagu dezagun eta alaba dezagun Jaungoicoa.

G. Ceñ da Pater nosterraren vigarrego peticioa?

E. «Betor gugana zure reinua».

G. Cer aditu eta entenditu veiar da Jaungoicoaren reinuagatic?

E. Iru moduten enten[di] diteque Jaungoicoaren reinua, cergatic den reinu bat naturalarezarena,²⁵⁹ beste bat graciarena eta beste bat gloriarena. Naturalarezaren reinua da ceñequin Jaungoicoac aguincent dien eta conservacen dituan gauza guziac, guzian jaun supremoac eta absolutuac vezala, cergatic baldin badire <40r> ere gende eta guizon gaiztoac procuracen duenac eguitea gaizquia eta ez goardacea Jaungoicoaren leguea, reinacen due Jaungoicoac aien gañean ere, cergatic Jaungoicoac gusto duenean eragozzen darazquioa²⁶⁰ veren intencio eta deseo gaiztoac, eta bazuetan permit[ic]en badu ere eguin dezan²⁶¹ nai duena,²⁶² guero castigacen ditu eta inorc²⁶³ ere ezin eguin diozaque erres[is]tinciaric aren vorondateari. Eta inorc ere etzin eguin dezaque aren magstadeac ordenacen edo permiticen duena baizic.

Graciaren reinua da ceñequin rigecen eta governacen dituan Jaungoicoac christau onan animac eta viozac, ematen diola espiritua eta gracia gogo onarequin serviceco, eta guzietan villaceco Jaungoicoaren gloria. Gloriaren reinua itzanen da guero

²⁵⁶ lizeteque] esk. *lizetequi*. Testuan adibide bakarra da, gainerakoetan *-teque* baitago. Behardaba, ondoren datorren *obequi* hitzak eragin du *-qui*.

²⁵⁷ baño] esk. *bano*.

²⁵⁸ guiñen] zalantza egin daiteke ez ote duen *guiñez* jartzen.

²⁵⁹ naturalarezarena] esk. *naturalezarana*.

²⁶⁰ darazquioa: 'dizkie'; **eradun* laguntzailaren adizkia.

²⁶¹ eguin dezan: 'egin dezaten' ulertu behar bide da, ondoko adizkiak kontuan izanda.

²⁶² duena: 'dutena'.

²⁶³ inorc] esk. *inorc*.

juicioaren ondorean, cergatic orduan reinatuco du Jaungoicoac santu guziaquin,²⁶⁴ gauza criatu guzian gañean, <40v> batere resistenciaric gave, cergatic quenduco dioan Jaungoicoac podorea demonioai eta christau gaiztoai gaizqui eguiteco, eta itzannen diren sartuac infernuco carceletan. Eta ezta gueyago itzannen eriozaric, eta ezta re demonioaren eta araguiaren tentacioric, ceñec orain perseguicen eta affligicen dituan Jaungoicoaren siervoac. Eta ala itzannen da²⁶⁵ reinu bat guzia paquecoa eta seguroa, felicidade eternoarena.

G. Eta iru reinu otatic cein reinuz itzeguiten da peticio onetan?

E. Ez lendavico reinuaz, cergatic eztuan etorri vear, bada etorri zan. Ezta ere gra-ciaren edo vigarrengo reinuaz, cergatic au sartua dago Pater nosterraren lendavico peticioan,²⁶⁶ baizcic irugarrengo reinuaz, cein etorrico den eta deseacen duen ezagucen duen guziac viciza onetaco miseria. Eta ala peticioa onetan escacen da gure on guzia eta animaren eta corpuzaren <41r> gloria.

G. Bada, Jaungoicoaren reinua, cein escacen eta deseazen dugun datorrela verela, atisico bada juicioco egunaren ondorean, beraz, deseacen dugu eta escacen dugu mundua acabatu dedilla verela eta datorrela²⁶⁷ laster juicioco eguna?

E. Ala da. Cergatic munduaren amantec eztue berri gaiztoarequin arcen juicioco egunaz etzeguiteaz²⁶⁸ baño, baño ceruco ciudadanoac eta orain emen vici direnac peregrinoac vezala eta desterratuac emen lurrean eztue deseo aundiagoric. Eta ala San Agustiñec dio nola Christo etorri baño len²⁶⁹ antiguaco legueco santu guzian deseoac ziran lendavico Christoren etorreranac, ala oaiñ legue berrico santu guzian deseoac direla Christoren bigarrengo etorrerarenac, ceñec ecarrico duen bienaventuranza perfectoa eta emanen duen gloria.

<41v> *G. Cein da Pater nosterraren irugarrengo peticioa?*

E. «Eguin vedi zure vorondatea, nola lurrean ala ceruan». Escacen da peticio onetan gracia ongui guardaceco Jaungoicoaren leguea, cergatic escaturic vigarrengo peticioan viciza eternoa, cein den guizonaren azquen fina, conveni da orain escacea medio principala artara llegaceco, cein den Jaungoicoaren mandamentuac guardacea. Christoc vere evangelioan etsan zuen: «Nai baduzu sartu viciza eternoan, guarda itzazu²⁷⁰ mandamentuac, eta cergatic guc guerenaz²⁷¹ vear vezala etcin guardatu dizaque[gu] mandamentu guziac, escacen diogua Jaungoicoari gracia eguiteco aren vorondatea. Au da, eman dizagula gracia cumpliceco eta guardaceco aren mandamentu guziac.

²⁶⁴ guziaquin] esk. *guziaquic*.

²⁶⁵ da] lerro artean.

²⁶⁶ peticioan] esk. *petecioan*.

²⁶⁷ datorrela] esk. *adotorrela*.

²⁶⁸ *etzeguiteaz*: 'hitz egiteaz'; gaztelaniaz, *nombrar* dator.

²⁶⁹ len] lerro artean.

²⁷⁰ itzazu] esk. *aitzazu*.

²⁷¹ *guc guerenaz*: 'guk gure kabuz'; gaztelaniaz *por nosotros mismos* da ordaina. Esk. *Guere-lz nez*.

G. Cumpliceaz campora Jaungoicoaren vorondatea, guardacen ditugula aren <42r> mandamentuac, gaude gueyago obligatuac conformacera gure vorondatearen vorondate divinoarequin vialcen badazquigu²⁷² trabajuac?

E. Bai, jauna. Guchinean, ez murmuracera eta ez quexace[a] re aren providencia divinoaz, cergatic vialcen digun guzia edo permiticen duena, eguiten du fin onarequin: onac bagara itzan dezagun materia merecimentu gueyagoraco, eta gaiztoac bagara purgaceco eta emendaceco.

G. Cergatic añadicen da «nola lurrean, ala ceruan»?

E. Guri eracusteco obedicien Jaungoicoari, eta guardaceco aren mandamentuac utseguinic gave, perfeccioarequin eta alegriarequin, obedicien dioan vezala, aiñgueruac ceruan, ceñec eztuan eguiten faltaric chiquiana ere cumplicean Jaungoicoac aguincen dioan guzian. Deseacen <42v> ere dugu eta escacen dugu pecatariac obedeci diozan²⁷³ Jaungoicoari lurrean, santuac obedecicen dioan vezala ceruan, edo Elizac, cein dagoan sinificatua lurraren itzenarequin, obedeci diozan gauza guzietan Jaungoicoari, nola Christoc obedecitu zion, cein dagoan sinificatua ceruaren itzenarequin.²⁷⁴

G. Ceñ da Pater nosterraren laugarren peticioa?

E. «Egunerozco gueren oguia egun iguzu».²⁷⁵ Razo[ve] aundiarequin escacen da oguia, ceñec sustentacen duen viciza, escatu ezquero gracia, cein den viciza vera, cergatic lendavicoa deseacen duena²⁷⁶ da vicicen atsicen denac sustentoa, ceñequin mantenicen²⁷⁷ duen viciza, baño oraiñ peticio onetan escacen da ogui espirituala principalmente, ceñ den animaren sustentoa eta janaria. Eta vigarrena escacen da ogui corporala, cein den corpuzaren sustentoa <43r> eta alimentua, cergatic ogui espirituala entendicen da sacramentu santissima, cein den ogui espirituala eta divinoa, ceñec sustentacen duen gracia, cein den animaren viciza, baita ere Jaungoicoaren itza, inspiracioa²⁷⁸ eta oracioa. Ogui corporalagatic adicen da necesario den guzia²⁷⁹ corpuzaren vicerenzat.

G. Cergatic esaten da «gueren oguia»?

E. Derizquio «guerena» cergatic, baldin bada sacramentu santissima, da gueren oguia, gure otsasunarenzat formatua Espiritu Santuac, Maria santissimac entreñetan,²⁸⁰ eta nola baita ere errea gutruce santuco labean. Eta sacerdoteac prevenicen eta

²⁷² *badazquigu*: 'badizkigu'; **eradun* laguntzailearen adizkia. Testuko gainerako adibideetan *darazquigu* forma erabiltzen du; beraz, bietarik bat: edo ahozko aldaera itzuri zaio edo *-ra-* kopiatzea ahaztu du. *Badizquigu* zuzentzea ere proposa liteke, baina laguntzaile horretako adizkiak testuan gutxi dira.

²⁷³ *diozan*: 'diezaion'.

²⁷⁴ itzenarequin] esk. *itzeneraquin*.

²⁷⁵ egun iguzu] lerro artean.

²⁷⁶ duena] <na> lerro artean.

²⁷⁷ mantenicen] <m>-ren gainean beltzune bat dago, eta lerro artean beste bat gehitu zaio.

²⁷⁸ inspiracioa] esk. *isnpiracioa*.

²⁷⁹ guzia] esk. *guzio*.

²⁸⁰ entreñetan] lerro artean.

paracen digua aldareco maien. Da gurea, cergatic semean ogui propioa den, eta etzin eman diteque infielai, heregeai eta pecatu mortalean daudenai. Entendicen bada doctrina, deicen diogu gure oguia, ceñ erreparticen <43v> duen eguiazco predicadoreac Eliza ama santaren humeai. Baldin bada ogui corporala, deseacen dugu Jaungoicoac eman dizagula gueren oguia, eta ez besterena. Au da: lagun dizagula Jaungoicoac eguiten irabaci justoac eta licoitoac, eta be[di]ca dizela gure interesac eta gure trabajuac, trabampa,²⁸¹ enganioa eta napurreria²⁸² gave, irabaci dezagun preciso duguna viciza pasaceco.

G. Cergatic esaten «egunerocoa»?

E. Cergatic ezticegun deseatu gauza sobratuac, baicic preciso eta asco duguna eguna pasaceco; baita ere, ezagutu eta enten[di] dizagun viciza onetan garala foraste-roac eta peregrinoac.

*G. Cergatic esaten da «egun iguzu»?*²⁸³

E. Cergatic, trabajatu nai bedu ere itzateco [o]gui espirituala eta temporala, gure trabaju guziac itzanen lireteque inutillac <44r> eta alperrac. Baldin Jaungoicoac ezpaldin baligu lagunduco vere graciarequin, egunero ecusten dugun vezala, bada guizonac auniz trabajatuagatic eta fatigatuagatic ereiten eta bilcen, ecusten dire urte garestiac, laboreac eta beste gauzac garesti munduco pecatuacgatic. Escacen ere diogu Jaungoicoari eman dizagula gueren oguia; esatea da, ez bacarric lagun dizagula procuracen eta conseguicen gueren oguia, baita ere bedica dezala eta sanctifica deza[la], eguin dizagun provechu ona eta itzan dedin utile animarenzat eta corpuzarenzat.

G. Cergatic añadicen da itz au: «egun»?

E. Significacen du viciza temporalaren dembora guzia. Eta ala escacen diogu Jaungoicoari peregrinacio onetan guzian sustenta gaizela ogui espiritualarequin <44v> eta corporalarequin, llegatu gaitezen Patria Celestialara, ceñetan eztugun itzanen necesidaderic ez sacramentuanic, ez sermoveanic eta, guchiago, corpuceco alimentuarenic. Escacen diogu Jaungoicoari eman dizagula ogui au, egun, ez gaitecen ibilli solicoitoac viar cer itzanen, cergatic ez daquigun viar cer pasatuco, eta vicico бага ere.²⁸⁴ Eta ala eracusi digu Jaunac, ez pasaceco penaric presentecoaz baicic. Alaco moduz, eze escacen diogu egungo asco dugun oguia eman dizagula egun, eta viarco veiar duguna viar.

²⁸¹ *trabampa*: irakurketa aski ziorra bada ere, ez da erraz interpretatzen. *OEHn* ez da hitz hau jasotzen eta gaztelaniako dotrinan ere ez dago hitz honi dagokion ordainik. Dena den, *trampa* izan liteke, zerranda bereko hitzak zein diren kontuan hartzen badugu.

²⁸² *napurreria*: 'lapurreta'. Ondarrak (1993) dakar aldaera bera Goñerrin aurkitutako testuetako batean. *OEHk*, ordea, ez dakar aldaera hau; aldiz, *lapurreria* agertzen da eta Larramendirena bide da lehen agerraldia. Otxoa Arinek *napurreta* dakar.

²⁸³ *iguzu*] esk. *iguzo*.

²⁸⁴ *bagá ere*: 'bagara ere'. Testuan *gara* eta *bagara* agertzen dira; beraz, hau hutsa izan liteke. Dena den, gaur egun, Leitzan eta inguruetan *ga* 'gara' erabiltzen da. Haplografia kasu bat ere izan daiteke.

G. Bada bacarric pasatu vear badugu presentecoaz, badiduri²⁸⁵ eguiten duela gaizqui, eguiten duenac²⁸⁶ provisioa laboreaz eta beste g[a]uzaz urte bat osoco?

E. Jaunac eracusten digu ez pasaceco penaric presentecoaz baicic. Eta eztu pretendicen <45r> gu libracea baicic cuidado²⁸⁷ guey[egui]itic,²⁸⁸ ceñec eragozten duen oracioa eta beste gauzac vearragoac, erdisteco viciza secularcoa. Eta argatic pensacea viarrean²⁸⁹ ezta sobratua eta gaiztoa provisioac eguiteco. Eta cuidado au ezta viarcoa, baicic egungoa, cergatic esperacen badugu viardana,²⁹⁰ acaso ez gara lletatuco dembora dela.

G. Ceñ da Pater nosterren bostgarrengo peticioa?

E. «Barcaicuzu²⁹¹ gueren zorrac, guc ere barcacen diogun vezala²⁹² gueren zordunai». Lenagoco lau peticioetan escatu diogu Jaungoicoari eman dizagula ondasun gucia, eternoa eta temporala. Eta orain beste iru peticioetan escacen diogu libra gaizela gaiz guztitic, pasatutic, presentecotic eta etorrico denetic. <45v> Escacen diogu, bada, Jaungoicoari libra gaizela gaiz pasatutic, au da, eguin ditugun pecatuetatic. Bada, jaunac oracio au eracusi zionean apostoluai, declaratu zuen nola zorracgatic adicen ciren pecatuac.

G. Cergatic pecatuai dirizquioa²⁹³ «zorrac»²⁹⁴

E. Iru cause edo motigogatic. Lendavicoa, cergatic pecatu eguiten duen guizon guziac ofendicen du Jaungoicoa eta gueldicen da²⁹⁵ zordun emateco satisfacioa eguin dion injuriagatic. Vigarrena, cergatic pecatu eguiten duenac traspasacen eta galcen Jangoicoaren leguea, ceñec guardacen duenari ofrecicen dion premioa, eta guardacen eztuenari castigua eta pena. Irugarrena, cergatic bacoiza dagoan obligatua cultibacera vere anima eta ematera Jaungoicoari obra onan frutua. Eta, ala, obra onac eguiten eztituana eta <46r> gueyago gaiztoac eguiten dituana, zordun gueldicen zayo Jaungoicoari, ceñ den animaren jaun eguiazcoa. Eta cergatic guziac faltacen dugun ala eguitean vear ez guinucena,²⁹⁶ nola ez eguitean obligatuac gaudena. Conveni de²⁹⁷ egunean auniz regu eguin diozagun Jaungoicoari, barcatu dizaquegula gueren²⁹⁸ zorrac.

²⁸⁵ *badiduri*: 'badirudi'. Beti erabiltzen du metatesidun aldaera hau.

²⁸⁶ duenac] hasieran *duela* idatzi zuen, baina *-la* tatxaturik dago.

²⁸⁷ cuidado] esk. *cuidade*.

²⁸⁸ cuidado gueyitic] esk. *cuidade gueyitic*; gaztelaniazkoan *de los cuidados sobrados* dago.

²⁸⁹ *viarrean*: 'biharrean, biharko egunean'; gaztelaniaz *en el mañana* dakar.

²⁹⁰ *viardana*: 'bihardana, bihardaino, bihar arte'; gaztelaniaz, *a mañana* dago. Ez dut beste inon aurkitu forma hau.

²⁹¹ barcaicuzu] esk. *barcaicuzo*.

²⁹² vezala] aurretik tatxaturik *velaz*.

²⁹³ *dirizquioa*: 'deritze, deitzen zaié'.

²⁹⁴ zorrac] aurretik *pecatuac* tatxaturik.

²⁹⁵ da] lerro artean.

²⁹⁶ guinucena] esk. *guicumea*.

²⁹⁷ *de*: 'da'; aurretik dagoen bokalak eragindako ixtea.

²⁹⁸ gueren] esk. *neren*.

G. Cergatic añadicen da peticio [o]netan: «Guc gueren zordunai barcacen diogun vezala?»

E. Zorracgatic entendicen dire proximoangandic re[ci]vitu ditugun²⁹⁹ ofensac eta injuriac. Eta esaten diogu Jaungoic[o]ari barca dizaquegula eguin darozquiogun³⁰⁰ ofensac, guc barcacen diogun vezala ofenditu gaituanai, cergatic nola bar[ca]cen dituena proximoagandic recibitu dituan ofensac, obequi disponitua dagoan alcanzaceco barcacioa arc Jangoicoari eguin darazquion ofensenac. Ala, proximoari injuriac barcatu nai ez darazquiona <46v> ezta digno ari Jaungoicoac barcaceco. Esatean barcacen darazquiaoagula injuriac gueren etsaii³⁰¹ adicera ematen dugu gutstacen zaigula³⁰² misericordia, eta dela acio bat vnoz generoso eta noblearena escaceco Jaungoicoari misericordia, eztezan esan Jaungoicoac: «Nola nai duzu zurequin usa dezadan misericordia; bada, zuc aborrecitu duzu misericordia? Eta, nola nai duzu nic zuri barcacea, zuc eypaduzu barcatu?»

G. Cein da Pater nosterraren seigarrengo peticioa?

E. «Eta ez gaizezugula³⁰³ utci³⁰⁴ errorcen tentacioan». Escacen zayo peticio [o]netan Jaungoicoari lagunza etorri veiar duen gaizaren contra, au da, tentacioan contra, ceñec eroriracicen³⁰⁵ gaituan pecatuan; eta, principalmente, escacen zayo Jaungoicoari eztezala permititu itzan gaitecen garaituac tentacioan. Bada, cergatic tentacioac diren peligrosoac eta <47r> victoria dudoso, escacen zayo Jaungoicoari eztezala permititu itzan gaitecen tentatuac, especialmente ecuste badu victoria ezteza itzanan gurea, baicic Demonioarena, ceñec etcin garaitu gaicequean, ezta ere tentatu, baldin Jaungoicoac eypadu permiticen.

G. Eta cer esan nai du gueyago «Ez gaicezagula utci errorcen tentacioan?»

E.³⁰⁶ Paracea bat tentacioan eta tentacea gauza gaiztora eta erorira[c]licea³⁰⁷ pecatuan propioa eta bacarra da Demonioarena. Eta eñolarena ezta au Jaungoicoarena, ceñec auguiz aborrecicen duen pecatua, baño Escritura Sagraduaren moduan itz eguiten dela tentaceac esan nai du permiticea, bat itzan dedilla tentatua edo itzan dedilla garaitua tentacioan. Eta, ala, ezaguturic gure flaqueza eta fragilidadea, eta Demonioaren astucia eta podorea, regu eguiten diogu Jaungoicoari, ez barric eztizagula utci³⁰⁸ errorcen tentacioan, baicic ezte[za]la permititu itzan gaitecen <47v> tentatuac.

²⁹⁹ ditugun] esk. *ditugan*.

³⁰⁰ *darozquiogun*: 'dizkiogun'; **eradun* laguntzailearen adizkia.

³⁰¹ *etsaii*: 'etsaiei'.

³⁰² zaigula] esk. *zugula*. Gaztelaniazkoan *nos agrada*.

³⁰³ gaizezugula] esk. *gaizuzugula*.

³⁰⁴ utci] lerro artean.

³⁰⁵ *eroriracicen*: 'eror arazten'.

³⁰⁶ E. Eskuizkribuan galderaren jarraian agertzen da, paragrafoak bereizi gabe eta erantzunari dagokion E. ikurrik gabe.

³⁰⁷ *eroriracicea*: 'eror araztea'.

³⁰⁸ utci] lerro artean.

G. Ceñ da Pater nosterraren zazpigarreno peticioa?

E. «Baicic libra gaizazu gaiztic». Cer gaizez itciguiten da? Peticio onec confirmacen ditu beste lengocoac. Eta añadicen du cerbait berriora.³⁰⁹ Eta argatic esaten da «baicic libra gaizazu gaiztic». Esatea da: ez bacarric escacen diogu Jaungoicoari barca dizaquegula³¹⁰ pecatu pasatuac eta libra gaizela etorri den gaiztic, baita ere libra gaizela presenteco gaiz guztitic. Eta sabiduria aundiarequin eracusten digu escacen libra gaizela gaiz generalitic, eta ez par[t]icularetic, nola den pobreza, enfermedadeac, persecucioac eta beste onelaco gauzac; cergatic bazuetan uste dugu gauza bat dela ona, baño Jaungoicoac ecusten du gauza ure vera dela gaiztoa gurezat. Uste dugu beste gauza bat dela gaiztoa, eta Jaungoicoac <48r> ecusten du gurezat dela gauza ona. Eta, ala, peticio [o]netan³¹¹ escacen dugu Jaungoicoac libra gaizela, vere magestadeac ecusten dun gurezat gauza gaiztoa den guztitic.

G. Cer esan nai du azquenean esaten den itz onec: «Amen»?

E. Itz au, «Amen», da itz hebre[o]a. Eta esan nai du «Ala itzan dedilla».

Ave Mariaren explicacioa

Pater nosterraren ondorean esaten da Ave Maria. Eta da oracio³¹² divino au Maria santissimari ematen diona gusto auguiz aundia. Cesar Augusto³¹³ viurcen zelaric batallac batetic victoriosoa, atera ziceon videra pobrecho bat, egaztia bat escuen³¹⁴ zuela, eta egaztiac esan cion voz claroan: «Ave Cesar». Eta eman cion ambeste gusto Cesarri³¹⁵ eze verela aguindu zuan emateco pobreaki ogeui milla ducat.³¹⁶ Eta cembat gusto gueyo emanen zayo ceruco reguñari, <48v> «Ave Maria», señora divinoac pagacen dituela vere devotoac premio infinitamente aundiagoaquin! Santa Matildec ecusi zuen Maria Santissima[c] zeduquiela³¹⁷ pechuan escrituia urrezco letraquin «Ave Maria» guzia. Eta esan cion: «Ezta salutacioric gueyago agradacen zadanic,³¹⁸ cergatic onetan Aitac saludatu ninduan vere omnipotenciarequin, confirmacen ninduala veñ ere peaturic ez eguiteco. Semeac eguin ninduan goizeco izar ederra eta Espiritu Santuac bete ninduen graciaz. Eta neregana allegacen direnac arquiteco due gracia. Itz oietan, «Jauna da zurequin», oroicen da eta aguercen da Jaungoicoaren obra guzian artean obrazeric³¹⁹ aundiana: Encarnacioa. Itz oietan: «Bedicatua zara

³⁰⁹ *berriora*: irakurketa nahiko ziurra bada ere, badirudi 'berriro ere' esan nahi duela, gaztelaniaz *de nuevo*.

³¹⁰ *dizaquegula*: 'diezagula'.

³¹¹ *peticionetan*: 'petizio honetan'.

³¹² oracio] esk. *orocio*.

³¹³ Augusto] esk. *Augusto*. Gaztelaniaz *Augusto* dago.

³¹⁴ escuen] aurretik *tatxaturik ecust*.

³¹⁵ Cesarri] lerro artean.

³¹⁶ ducat] esk. *ducac*.

³¹⁷ *zeduquiela*: 'zeukala'.

³¹⁸ *zadanic*: 'zaidanik'. Testuan adizki hau agertzen den kasu bakarra da, baina *zagu* ere agertzen da, diptongorik gabe. Apalauzak (2012: 348) *zat* jaso du Larraungo ipar-mendebaldean eta Araitz-Betelun.

³¹⁹ obrazeric] zalantza izan daiteke irakurtzea, eta *obraveric* ere irakur liteke; *obreric*-en ordezko hutsa.

zu andre guzian artean», creatura guziac etzagucen nauea,³²⁰ Jaungoicoac egin dituan gauzan artean dichosoena. Eta <49r> itz oietan: «Eta bedicatuia zure sabeleco fructua, Jesus», emen glorificacen eta alabacen da fructua, ni pistu ninuena, santificatu eta bedicatu zuena mundua. Eta itz oietic esan eta ezcutatu³²¹ cen Ama Virginia.

G. Cergatic Pater nosterraren ondorean esaten da Ave Maria?

E. Cergatic eztugun abogado eta medio poderosogoric, Christorenzat vere ama baño. Eta argatic esan ondoan Christoc eracusi cigun oracioa, biurcen garan aren amagana, vere vitartez³²² eta medioz alcanza dezagun Pater nosterrean³²³ escatu duguna, nola regue bati presentacen dionac memorial bat, memorialan escacen duena alcanzaceco, paracen dion bitartecoric aundiena.

G. Norc esan zuen edo compondu zuen Ave Maria?

E. Jaungoicoac verac. Bada, ezpaldin bacigun ere eracusi vere abaz³²⁴ eracusi zigun <49v> San Gabriel aingueruaren abatic, Santa Ysabelenetic eta Eliza ama santarenetic, cergatic itz oiec, «Ave Maria» edo «Jaungoicoac salba zaicela, Maria, graciaz betea. Jauna da zurequin. Bedicatuia zara zu andre guzian artean», esan zituan San Gabriele, Jaungoico veraren embaxadoreac vezala.³²⁵ Eta itz oiec, «eta bedicatuia da³²⁶ zure sabeleco fructua», esan zituan Santa Ysabelec, beteric Espiritu Santuaz, San Lucasec evangelioan esaten digun vezala. Eta argatic Pater nosterraz campora, cein Christoc eracusi cigun vere abatic, Ave Maria da oracioric excelentena eta aundiana, cergatic Jaungoicoac verac compondu zuan eta eracusi zigun vere siervoan abatic.

<50r> *G. Cergatic esaten dugu «Ave Maria» edo «Jaungoicoac salba zaizela, Maria»?*

E. Salutacio au da mostra gaitecen adisquideac eta ezagunac. Eta argatic³²⁷ atrevicen gara itzeguitera Maria santissimari aingueruaren itzequin, cergatic daquigun beti auniz alegracen dela adicean aingueruac eraman zion berri onaz eta oroi gait[e]cen eta izan gait[e]cen agradecit[u]ac Jaunari³²⁸ beneficio aundi onezaz.

G. Cer esan nai due itz oiec: «Graciaz betea»?

E. Jaungoicoaren graciaz eguiten ditu edo causacen iru efecto animan: borraracen ditu pecatuac, cein diren manchac ceñec ciquincen duen anima, adornacen eta ederacen due virtuteaz eta dobaiez, eta ematen dioa indarra eguiteco obra onac eta meritorioac eta agradabileac Jaungoicoari. Señora divina zegoan graciaz betea, cergatic lendavico graciazen <50v> efectoan beñ ere etzuen izandu mancharic pecatuarequin, ez originalarequin eta ez besterenic, ez mortalic³²⁹ eta ez venialic. Vigarrengo

³²⁰ *nauea*: 'naute'.

³²¹ *ezcutatu*] esk. *ezcututu*.

³²² *vitartez*] <z> beste letra baten gainean.

³²³ *nosterrean*] <ter> lerro artean.

³²⁴ *abaz*: 'ahoz'.

³²⁵ *vezala*] aurretik *tatxaturik vel*.

³²⁶ *da*] lerro artean.

³²⁷ *argatic*] aurretik *ag-* *tatxaturik*.

³²⁸ *Jaunari*] aurretik *tatxaturik Jaungo*.

³²⁹ *mortalic*] aurretik *tatxaturik hitz bat*.

graciaren efectoan itzandu cituan virtute guziac eta Espiritu Santuaren dobayec. Iru-garrengo gracia zen efectoan eguin cituan obrac ain agradableac Jaungoicoari, eta ain meritorioac eze eyo cen, corpuz eta anima, aingueru guzian choruen gañera, vere se-mearen aldera.

G. Nola Ama Virginac izandu cituan³³⁰ beste santuac baño gracia gueyago, bada San Esteban eta beste santuac etziren izandu graciaz beteac?

E. Izanagatic beste santuac graciaz beteac, Ama Virginac izandu zuen guziac baño gracia gueyago, cergatic Jaungoicoac eguin zuen Ama Virginia, beste santu guziac baño capazagoa gracia aundiagoarena, <51r> nola batec beteco balitu auniz vaso, bazuec chiquiac eta bes[t]eac aundiac balsamoz, guziac egonen lireteque beteac, baño vasoric aundianac eduquico luque balsamoric guey[e]na, cergatic Jaungoicoac eguiten ditu³³¹ cr[e]aturac gracia aundiaren edo chiquiagoreen capazac, ematen dioan oficioaren conforme. Eta nola Jaungoicoac creatura uts bati eman dion oficioaren aundiana den izatea Jaungoicoaren ama, argatic Ama Virginia izandu zan eguiña capaz eta bestea gracia aundiagoarequin beste creaturac baño.

G. Cer esan nai due iz oiec: «Jauna da zurequin»?

E. Au da alabanza bat singularra eta bacarra Ama Virginarena. Eta da Jauna egondu zala arequin vere concepcio sagraduaren instantetic, betico asistenciarequin governacen zuela eta defendizen zuela.³³² Eta argatic bein ere etzuan <51v> eguin batiere pecaturic ez pensamentuz, ez itzaz eta ez obraz. Eta ez bacarric adornatu zuan gracia eta virtute guziac, baicic beti egondu nai izandu zuen arequin, thesoro bat aini aundiaren guardia vezala.

G. Cer esan nai du: «Bedicatua zara zu andre guzian artean»?

E. Au da Ama Virginaren irugarrengo alabanza, ceñetan declaracen³³³ den da-goala beteric virgiña bati eta ezcondu bati tocazen zarazquion gracia guziezaz. Eta Ama Virginac garaicen ditu³³⁴ gracia onetan diren emacume guziac,³³⁵ izandu direnac eta izanen direnac. Emacume ezconduaren bendicioa izatea fecundidadea edo bendicioaren fructua. Eta au ez cion faltatu Ama Virginari, bada erdi zuen seme bat eun milla seme balio dituana, eta da etzin conta alaren semean ama, cergatic christau on guziac dire Jesu Christoren <52r> anayec,³³⁶ eta veragatic dire Ama Virginaren semeac, ez naturalezaz, bada modu onetan Christo bacarra da Ama Virginaren semea, baicic amorioaz eta guziaz dioan amaren afectoaz. Eta argatic razove aundiarequin esaten da: «Bedicatua andre guzian artean». Cergatic beste emacumeac edo due virginidadearen gloria, fecundidade eta fructu gave, edo due fructuaren bendicioa virginidade gave, baño Ama Virginac bacarric juntatu

³³⁰ cituan] lerro artean.

³³¹ ditu] lerro artean.

³³² zuela] esk. *zuelo*.

³³³ declaracen] <cen> lerro artean, azpikoa tatxaturik baitago.

³³⁴ ditu] lerro artean.

³³⁵ guziac] esk. *guziaz*.

³³⁶ *anayec*: 'anaiak'. *Anaie* aldaera ezaguna da Nafarroan; besteak beste, Beriainek erabiltzen du.

zuen Jaungoicoaren privilegio especialaz virginidadearen honra bendi[ci]oaren fructuarequin.

G. Cer significacen due iz oiec: «Eta bedicatua da zure sabeleco fructua, Jesus»?

E. Significacen du Virgina Mariaren laugarrengo alabanza, cergatic ez bacarric den honrraren dignoa, verez eta verequin duenagatic, baita ere vere sabeleco fructuagatic, cergatic f[r]uctuaren alabanza erorcen da³³⁷ arbolan, eta semearen <52v> gloria vere amagan. Eta cergatic Jesus ez bacarric den guizon eguiazcoa eta bedicatua guizonan artean, baita ere Jaungoico bedicatua gauza guzian gañean, San Pabloc esaten duen vezala. Argatic, aren ama ez bacarric bedicatua da andrean artean, baita ere creatura guzian artean, nola lurean ala ceruan.³³⁸

San Gavriel aingueruac eta Santa Ysabelec Maria santissima saltutatuta ondorean, Eliza ama santa Espiritu Santuaren esposa vezala atsi cen eranzuten Maria santissimaren alabanza principala, cein den itzatea Jaungoicoaren ama, eracusten duela alcanza dezaqueala Jaungoicoagandic nai duena. Erregu eguiten dio jar dedilla viarteco³³⁹ gugatic, ain <53r> necesitatuac nola pecatariac, eta lagun dizagula, vici garan dembora guzian, eta par[t]icularmente gueren eriozaco orduan, ceñetan arqituco garan peligroric aundianean.

G. Cergatic egunean iru aldiz yocen da Ave Maria ezquilla, goizean, egurdian eta arratsean?

E. Cergatic dugun necesidadea maiz³⁴⁰ baizen acudiceco Jaungoicoaren ampara, eta Maria santissima eragana,³⁴¹ cergatic gauden etsaien artean, eta eztugu contentatu veiar, acudicearequin oracioaren armetara gueren obran principioan³⁴² eta erdian, baita ere obran azquenean. Baño bada onetan beste misterio bat, cergatic egunean iru aldiz yocen den Ave Maria ezquilla, eta da Eliza ama santac aguercen <53v> darazquigu gure redempcioco iru misterio principalac, cein diren encarnacioa, pasioa eta resurreccioa. Eta nai du saluta dezagun Maria santissima goicean, Jesus Christoren resurreccioaren memorian, egurdian pasio santuaren memorian, eta arratsean encarnacioaren memorian, cergatic, nola den ciertoa, Jesu Christo egurdian paratu zuela gur[u]cean, eta goicean resucitatu zela. Ala, sinisten da Jesu Christo gabaz encar[na]tu zala edo guizon eguin zala. Aita Santu Benedicto XIV³⁴³ itcen³⁴⁴ oneta-coac rezo au eguiten duen christauari eta illean bein confesacen denari conceditu³⁴⁵

³³⁷ da] lerro artean.

³³⁸ Gaztelaniazko dotrinan paragrafo honen ondoren *Declaradme lo demás del Ave María* agindua dago; euskarazkoan agindua falta da, baina ondoren datorren erantzuna gaztelaniazkoaren itzulpena da.

³³⁹ *viarteco*: 'bitartekari'. Gaztelaniazkoan *interceda* aditz jokatua dago *jar dedilla viarteco*-ren ordain.

³⁴⁰ maiz] lerro artean.

³⁴¹ santissima eragana] ez da erraza *eragana* interpretatzea; euskarazko zatian gehitu da Maria santisimaren zatia, gaztelaniazkoan ez dago. Beharbada, *Maria santissimarengana* izan behar lukeen hutsa da.

³⁴² principioan] <pi> lerro artean.

³⁴³ *Benedicto XIV*: gaztelaniazkoan Benedicto XIII.a jartzen du.

³⁴⁴ *itcen*: 'izen'.

³⁴⁵ conceditu] aurretik taxaturik *condi*.

zion indulgencia plenaria,³⁴⁶ baño rezatu vear du larumbetan eta igandetan, eta Pazcoa <54r> larumbetic Trini[da]deraño chutic,³⁴⁷ eta beste demboretan velarico eta devocioa aundiarequin Maria Santissimari. Jaquina da baldolero bati Jaungoicoac esperatu ciola amalau urtean³⁴⁸ penitenciara, cergatic egunero rezacen zuan Ave Maria bat, eta amalau urteatan demoni[o]ac servitu cion criaduaeren figurean, Ave Maria rezacea uzten zuen egunean, eramateco infernura.

Loro bati eracusi cion etsacen³⁴⁹ itcen soberano au: «Maria». Eta egun batean igues eguin zuen jaulatic, eta verela arrapatu zuen rapiñeco egazti batec, eta bacien despedazacera. Eta estutasun onetan loroa atsi zan etsaten «Maria, Maria». Eta verela tiro bat eman balioa vezala, etgaztia erori zan lurrera <54v> eta loroa libratu zan. Bada, Mariaren itcen utsac libratu bazuen animalia bat, cembat gueyago libratuco du Demonioaren escuetatic eta peligro gutcietatic christau devoto bat, ceñec devocioarequin rezacen dion Maria santissimari Ave Maria?

[Doctrina Christiaren irugarrengo partearen explicacioa]³⁵⁰

G. Ceñ da doctrina christia[na]ren irugarrengo partea?

E. Jaquitea christavac cer obratu vear duen, cergatic eztà asco fedea eta esperanza christava salbaceco, obra onac gave eta Jaungoicoaren leguea gave.

G. Cergatic itzanic munduan aimbeste legue, Jaungoicoaren legue au, ceñec dituan amar mandamento, da lendavicicoa <55r> eta beste legue gutziari prefericen zayoa eta da beste gutziac baño excelentegoa?

E. Lendavicicoa, cergatic den Jaungoicoac eguiña, eta verac escritua len guizonan viocetan eta guero marmol etsaten zayon vi oletan. Vigarrena, cergatic den³⁵¹ legue gutzietan zarrena, eta beste legue gutzian iturria vezala. Irugarrena, cergatic den³⁵² gutzietan zabalena edo universalena, cergatic obligacen dituan ez bacarric christauac, baita ere judioac eta gentillec ere, nola guizonac ala emacumeac, atberatsac eta pobreac, principeac eta particularrac, doctoac eta ignoranteac. Laugarrena, cergatic den inmutablea, eta Jaungoicoaren legue onetan iñorc ere etzin dispenza dezaquean. Botsgarrena, cergatic den <55v> necesarioa guzienzat³⁵³ salbaceco Jau-nac evangelioan eracusten digun vezala. Eta azquenic, cergatic solenidade auguiz

³⁴⁶ *indulgencia plenaria*: Benedikto XIV.ak 1742ko martxoaren 12an eman bide zuen indulgentzia osoa.

³⁴⁷ *chutic*: 'zutik'.

³⁴⁸ *urtean*] aurretik letra bat tatxaturik.

³⁴⁹ *etsacen*: 'esaten'. Zalantza egin daiteke analogiaz sortutako *-tzen*-dun aldaera berria den ala koptazean <t> ordeaz gaizki <c> irakurri duen kopiagileak. Testuan bietarik ditugu, *etsaten* eta *etsacen*; edo nola ere, testuan dauden beste huts batzuk kontuan izanda, adibidez, *duc dut* behar lukeen tokian, hutsaren aldeko ideiak pisu handiagoa hartzen du. Testuaren edizioan, hala ere, bere horretan utzi dira, badaezpada.

³⁵⁰ Eskuizkribuan izenburua falta da, baina aurreko erantzunaren eta hirugarren ataleko lehen galderaren artean tarte handia dago utzita.

³⁵¹ den] lerro artean.

³⁵² cergatic den] lerro artean.

³⁵³ guzienzat] esk. *guzienzan*.

aundiarequin publicatu cen Sinaico mendian, aingueruan trompetan soñuan, chimista eta ostros³⁵⁴ aundiaquin, Jaungoicoaren pueblo gutziaren presencian.

Echevar Mogolco emperadoreac³⁵⁵ zeuzquen³⁵⁶ cajon batean auniz legue, Lycurgorena,³⁵⁷ Japonena,³⁵⁸ Mahomarena eta Jesu Christorena. Eta chimu bati aguinduzion atera ce[za]la cajonatic leguea eguiazcoa. Atera zuan Mahomarena. Veguiratuzion, eta verela puscatu³⁵⁹ zuan. Orobat eguin zuan besteaquin. Baño Jesu Christoren leguea atera zuanean, reverencia aundiarequin eman cion emperadoreari. Paratu cituan berriz cajonean Jesu Christoren leguea ez beste guziac. Orobat eguin zuan legue falsoaquin, eta ez arquituric cajonean <56r> Jesu Christoren leguea, atsi zan utsai eguiten presente zeuden³⁶⁰ gutziaz. Eta llegaturic zeuquenagana, utciraci cion eta eman zion emperadoreari. O, legue divinoa! Azquenic animaliac eta fierac ezagucen zaitua.

G. Cein da mandamentuan fiña?

E. Mandamentu gutzian fiña da caridadea, edo Jaungoicoaren amorioa eta proximoarena. Eta argatic daude partituc bi partetan, eta escritu ziren arrizco bi oletan. Lendavico oleac ditu iru mandamentu, ceñec eracusten diguan Jaungoicoari diogun obligacioa. Bigarren goac ditu zazpi mandamentu, ceñec eracusten diguten proximoari diogun obligacioa. Eta orregatic bi olac ciren igualac, eta gutziac ceuden escrituc, cergatic lendavico mandamentuac itz gueyagorequin <56v> escritu ciren, beste zazpiac mandamentu bacoiza itz guchiagorequin.

G. Cergatic lendavico oleco mandamentuac dire iru?

E. Cergatic eracusten diguan Jaungoicoa amacera viozarequin, mingañarequin eta obraquin.

G. Cergatic vigarren go oleco mandamentuac dire zazpi?

E. Cergatic batat eracusten digun proximoari ongui eguitea eta beste seiac proximoari gaizquiric ez eguitea. Eta au ez personan, ez honran eta ez haciendan, eta au ez viozarequin, ez mingañarequin eta ez obraquin.

G. Jaungoicoac arrizco bi olatan amar mandamentuac escrituric baño len, cer itz paratu cituan?

E. Itz oiec: «Ni naiz Jauna, ire³⁶¹ Jaungoicoa. Atara induan Egipto lurretic, <57r> servidumbreco echetic». Aguercen digu Jaungoicoac itz oiec lau razoverequin eman dizaquegula leguea, eta obligatuac gaudela guardacera. Lendavicoa itz oietan: «Ni naiz Jauna», cergatic itzanic Jaungoicoa gure lendavico eta jaun supremoa,

³⁵⁴ ostros: 'ortots', Gaztelaniaz *truenos*.

³⁵⁵ emperadoreac] esk. *emperadoreac*.

³⁵⁶ zeuzquen] <z> lerro artean gehitua.

³⁵⁷ Lycurgorena] esk. *lyturgorena*. Likurgo Espartako legegile bat izan bide zen, baina ezer gutxi dakigu hari buruz; besteak beste, Plutarkok idatzi zuen haren bizitzaz.

³⁵⁸ Japonena: 'Japoniakoa'.

³⁵⁹ puscatu] esk. *pustatu*.

³⁶⁰ zeuden] aurretik bi letra tatxaturik.

³⁶¹ ire] aurretik tatxaturik *zure*.

ceñec criatu guiñucean³⁶² etzer ezetic, eman dezaquegu leguea siervo propioai vezala. Vigarrena itz onetan: «Jaungoicoa», ceñec esan nai duan ez bacarric dela javea, baita ere juez supremoa³⁶³ eta gobernadorea, eta veragatic eman dezaquea leguea eta castigatu guardacen eztuena. Irugarrena itz onetan, «irea», cergatic obligacioaz campora obedecico siervoac jaunari eta subditoac juezari vezala. Badugu beste razove bat Jaungoicoac gurequin eta guc Jaungoicoarequin eguiten dugun conciertoagatic <57v> bauptismoan, ceñetan arcen gaituan vere seme propio adoptivozaz,³⁶⁴ eta guc arcen dugun aita propiozaz, nola baita ere Jaungoicoac arcen dituan fiel gutziac vere pueblozaz, eta fielac arcen due vere Jaungoico propio eta jaunzaz. Laugarrena, itz oietan: «Atera induan Egipto lurretic, servidumbreco ehetic», cergatic beste obligacioaz campora, dugu au agradaciceco, cergatic Jaungoicoac libratu guinucen demonioaren servidumbretic eta pecatutic, cein aguercen diren Egipto eta Faraonen itzenetan.

G. *Cembat parte ditu Jaungoicoaren lendavico mandamentuac?*

E. Ditu iru parte: lendavicoa, eduqui veiar dugula Jaungoicoa Jaungoizaz; vigarrena eztezagula eduqui beste gauzaric Jaungoizaz; irugarrena <58r> eztezagula eguin idoloric, au da estatuac eta imaginac, eta eztizegula adoratu.

Lendavicoa, nai du Jaungoicoac eduqui dezagun vera denagatic: Jaungoico eguiazcoa. Eta eguiten da lau virtuterequin: fedea, esperanza, caridadea eta religioco virtutearequin. Sinistezzen duenac Jaungoicoagan, dauque Jaungoicozaz, cergatic dauquen eguia sumoagatic. Eta onen contra eguiten due pecatua heregeac, cergatic ez-tioan sinistecen. Jaungoicoagan esperacen duenac, dauque Jaungoicozaz, cergatic dauquen Jaungoicoa fidelissimo, piadissimo eta poderosissimoagatic, consideracen duela naico diola³⁶⁵ eta lagun diozaqueala necesidade gutzietan. Eta onen contra eguiten <58v> pecatua desconfiacen edo desesperacen duenac Jaungoicoaren misericordiaz, edo esperacen duenac gueya[g]o edo ambeste guizonetan nola Jaungoicoagan. Jaungoicoa amacen duenac gauza gutzian gañean,³⁶⁶ Jaungoicoa dauque Jaungoicozat, cergatic veneracen duean ondasun finic gavea vezala. Onen contra pecatu eguiten due amacen gueyago edo Jaungoicoa adiña gauza creatu edo creaturen bat, eta gueyago Jaungoicoa aborrecicen duenac. Jaungoicoa adoracen duenac reverencia sumoarequin dauque Jaungoicozat, religioco virtuteac etracusten duen vezala, cergatic Jaungoicoa dauquen lendavico principiozat eta gauza gutzian autorezat. Onen contra pecatu eguiten due respecto gutchi dioanac Jaungoicoari eta gauza sagraduai, <59r> nola diren elizac, vaso sagraduac, sacerdotecac eta beste onelaco gauzac eta Jaungoicoa adiña edo gueyago honracen dituanac guizonac.

Agüincen du Jaungoicoac lendavico onetan eztezagula eduqui Jaungoicozat gauza creaturic batere. Onen contra antiguamente eguiten zuan pecatua judioac, adoracean

³⁶² *guiñucean*: 'gintuen'.

³⁶³ *supremoa*] esk. *sapremoa*.

³⁶⁴ *adoptivozaz*: argi eta garbi prolatiboa da. Zalantza izan dezakegu bukaerako <z> hori <t>ren ordezko hutsa ote den, baina aurreraxeago *propiozaz*, *pueblozaz* eta *jaunzaz* jartzen du. Halere, eskuizkribuaren beste pasarte batzuetan *-zat* erabiltzen du.

³⁶⁵ *naico diola*: 'maitatuko duela'. Goi-nafarreraz ezaguna da esanahi horrekin. Isastik jasotako Sueskunen zortzikoan eta 1699an Joseph Elizaldek arrebari idatzitako gutunetan ere ageri da *nabi izan* adiera horretan (Reguero 2019).

³⁶⁶ *gañean*] esk. *ganean*.

Jaungoicozat eguzquia, illarguia eta beste onelaco gauzac; baita ere mandamentu onen contra eguiten due pecatua hechiceroac eta echicerac eta adivi[n]oac, ceñec ematen dioan Demonioari, Jaungoicoari zor zayon honra. Eta Demoni[o]ac, genero humanoaren etsai mortalac vezala, engañacen³⁶⁷ du guende pobre au, eta esperanza vanoquin eraguiten dioa auniz pecatu. Eta azquenec dioa³⁶⁸ anima, baita ere bazuetan corpuza. <59v> Aguincent du Jaungoicoac eztizegula eduqui Jaungoicozat criatu cituan gauzac, eta eztizegula eguin beste gauzac eduquiceco eta adoraceco Jaungoicozat. Onen contra pecatu eguiten zuan gentilac, ain itsuac etze eguiten cituan idoloac; au da, urrezco, zillarrezco, zurezco eta arrizco estatuac. Eta sinisten zuen cirela Jaungoicoac, cergatic Demoni[o]ac aien erdian jarriric itz eguinaracen cioan bazuetan eta movicen cituan. Eta ala eguiten zarazquioan sacrificioaz, eta adoracen cituan, eta cergatic martire santuac au etzuen eguin nai, quenzen zarazquioan vicizaz tormentu espantagarriaquin.

G. Bada mandamentu santu onetan beste gauzaric?

E. Paratu du Jaungoicoac amenaza terrible bat guardacen eztuenarenzat eta <60r> promesa aundi bat guardacen duenarenzat, cergatic dio: «Ni naiz Jaungoico zeloso bat, castigacen dut ez bacarric ongui nai eztidena,³⁶⁹ baita ere aren descendienteac, laugarrengo generacioraño. Eta ongui eguiten dioat, ongui nai d[id]enari, mille generacioraño». Dio dela Jaungoico zeloso bat, entendi dezagun castiga dezaquela, cergatic den Jaungoicoa. Eta castigatuco du rigorequin, cergatic den zelosoa vere honrarena, vere justiciarena. Eta argatic etzin sufritu du pecaturic eta maldaderic.

G. Cer esan nai du, Jaungoicoac castigacen dituala pecatariac laugarrengo generacioraño eta premiacen dituala justoac mille generacioraño?

E. Castigacen ditu laugarrengo generacioraño, cergatic guizona comunmente ezta llegacen vicicera gueyago, ecustera <60v> baño vere hiloac edo hiloan hiloac, eta eztu castigatu nai descendienteac, pecatariac vereac ecus dizequenac baicic. Baño Jaungoicoagan ongui eguitea ezta gueldicen laugarren generacioan, baicic llegacen da amar mille generacioraño balire ere, cergatic Jaungoicoa den inclinatuago premiacerca castigacera baño, cergatic premiacea eldu da vere misericordiac eta bondadetic. Eta ala eguiten du liberalmente, baño castigacea eldu da gure pecatu eta maldadetic. Eta ala castigacea eguiten du Jaungoicoac obligatuac vezela.

<61r>

Vigarrengo mandamentuaren explicacio[a]

G. Cein da Jaungoicoaren legueco vigarren mandamentua?

E. Juramentu alperric ez egui[te]a.

G. Norc eguiten juramentu alperra edo juramentua vanoan?

E. Eguiten duenac juramentua eguia gave, justicia gave edo necesidad gave. Mandamentu santu oneta[n] itz eguin da Jaungoicoari eguiten zayon honragatic,

³⁶⁷ engañacen] esk. *enganacen*.

³⁶⁸ dioa] iduriz, aditz nagusia falta da. Gaztelaniaz honelaxe dator: *y al fin perder el alma, y à veces el cuerpo*.

³⁶⁹ *ongui nai eztidena*: 'ongi nahi ez didana, maite ez nauena'.

edo itzequin eguiten zayon deshonoragatic. Agüincen da egüitea Jaungoicoari honra, eta eragozten egüitea deshonra. Itzequin lau moduten honracen da Jaungoicoa edo deshonoracen: lendavicoa, honracen³⁷⁰ da Jaungoicoa maiz nombracearequin caridadezco afectoarequin; vigarrena, honracen da Jaungoicoa juramentu egüiazcoarequin <61v> eta deshonoracen da juramentu guezurrezcoarequin; irugarrena, honracen da Jaungoicoa egüitearequin votoac, eta deshonoracen ez cumplicearequin; laugar[r]ena, honracen da Jaungoicoa deicearequin eta alabacearequin, eta deshonoracen blasfemacearequin³⁷¹ eta maldicioac egüitearequin.

Nombracea Jaungoicoa, María santissima edo santuac sencillamente egüin diteque ongui edo egüin diteque gaizqui, cergatic Jaungoicoa auniz amacen duenac orocen dire, eta beti itz eguiten due Jaungoicoaz. Eta au eguiten da afectoarequin eta devocioarequin, ecusten den vezala San Pablo apostoluaren cartetan, ceñic pausoero nombracen du Jesu Christo, cergatic nola ceuquen viozean, ala arcen zuan aban. Baño badire beste batzuac, costumbre gaizto batequin, enfadacen bacen³⁷² <62r> badire edo burlacen, cer etsaten duen pensatu gave, nombracen de³⁷³ Jaungoicoa edo santuren bat, cergatic etzayoan eldu abara beste gauzaric. Eta au da gaizqui, cergatic eguiten duan despicio bat Jaungoicoaren itzen santisimoaz.

G. Cer gauza da juramentua?

E. Deicea edo paracea Jaungoicoa egüiaren testigu, baño au ongui egüiteco veardire iru gauza: egüia, justicia, juicioa edo necesidadea, Jaungoicoac verac profetaren³⁷⁴ abatic esaten digun vezala. Eta nola juramentuan veardiralaco circunstanciaquin egüinean honracen de Jaungoicoa, confesacen dela, gutzia ecusten duela eta dela egüia sumoa eta egüiaren defensora. Ala deshonoracen da auguiz eguiten bada juramentua egüia gave, justicia gave eta juicioa gave, cergatic <62v> juramentua eguiten duenac onela, adicera ematen du edo Jaungoicoac eztaquiela gauzac edo Jaungoicoa dela guezur[r]aren adisquidea.

G. Cer gauza juramentua egüitea egüiarequin?

E. Juramentua egüiteco egüiarequin necesarioa da batec eztezala afirmatu, ala ciertoa dela daquina baicic. Eta eztezala prometitu cierto cumplitu nai duena baicic. Eta ala perjuroac³⁷⁵ dire, eta eguiten due pecatu gravissimamente, juramentuarequin afirmacen duenac falsoa dela daquienac edo eztaquinac dela egüia, eta juramentuarequin prometicen duenac cumplitu veardztuen gauza.

G. Cer da juramentua egüitea justiciarequin?

E. Iñorc ezteza[la] juramentuarequin prometitu egüitea justo eta licito ezten <63r> gauza. Eta argatic eguiten due pecatua gravemente juramentuarequin prometi-

³⁷⁰ honracen] esk. *hanracen*.

³⁷¹ blasfemacearequin] esk. *blasmeacearequin*. Testuan gehiagotan agertzen da *blasmema*, *blasfema* -ren ordez. Hutsa dirudi; CORDEN ez da agertzen *blasmema* eta etimologikoki ez du justifikaziorik.

³⁷² bacen] esk. *ba*<62r>*cen*; beharbada hutsa da eta *baldin* espero genuke.

³⁷³ *nombracen de*: 'nombratzen dute'; akaso *due* > *de* egin da.

³⁷⁴ *profetaren*: euskarazkoan ez da profetaren izenik aipatzen, baina gaztelaniazkoan Jeremias profeta aipatzen da.

³⁷⁵ perjuroac] esk. *perjuroa*-*l-ac*. Gainera, <o> baino lehen <a> idatzi zela dirudi.

zen duenac injuriar vengacea edo eguitea Jaungoicoaren contra den gauzaren bat. Eta onelaco promesac eztue cumplitu veat, eta iñola re eztue obligacen, cergatic iñor eztago obligatua gaizqui eguitera; bada, Jaungoicoaren legueac obligacen gaitu gaizqui ez eguitera.

G. Cer gauza juramentua eguitea jui[ci]oarequin edo necesidadearequin?

E. Juramentua eguitea prudenciarequin eta consideracio aundiarequin, consideracen dela ezte la conveni paracea eta ecarcea Jaungoicoa testigu gauza necesarioatan eta importancia aunditan baicic, eta au vildur aundiarequin eta reverenciarequin. Eta ala pecatu eguiten due edocin frioleragatic eta simplezagatic burla batean edo yoco <63v> batean³⁷⁶ juramentu eguiten duenac. Eta maiz juramentua eguiteco costumbre gaizto batequin, erraz, juramentua eguiten due falsoan. Eta argatic Jaunac vere evangelio sagraduan eta Santiago apostuluac vere cartan aguincen digue eztezagula eguin juramenturic, au da, necesidade gave. Eta santuac ematen due razovea, cergatic juramentua valdin bada³⁷⁷ fede humanoaren fl[a]quezarena, bada guizonac bata bestearezi eztioa sinisten. Usatu veat da juramentuaz, medicinaz vezala, cein ezten arcen maiz,³⁷⁸ baicic alden guchina.

Heleboro³⁷⁹ purga auguiz fuerteagatic, esaten du Hipocratesec,³⁸⁰ osasuna dunac arcen valdin badu, ilcen duela. Nola dio Santo Thomasec medi[ci]na den utile sendaceco, eta cembat eta den fuerteagoa, ambat dañu gueyago eguiten du,³⁸¹ arcen bada causa gave. Au verau eguiten <64r> du juramentuac. Cliniasec, dio San Basilioc, ezuela³⁸² juramenturic nai [i]zandu ogueta amar milla ducategatic. Ecusten dezan³⁸³ guizon orrec, ceinec eguiten dun³⁸⁴ juramentu pipa bat veatengatic, eta emacume orrec barazuri ale batengatic. Aiñ aundia da juramentuari zor zayon reverencia etze San Corlenio³⁸⁵ Aita Santuac aguindu zuan juramentua eguiten zenean motivoarequin eguin cedilla baruric. San Gregorio Turonensec³⁸⁶ contacen du Albico ciudadean³⁸⁷ sartu zela emacume bat mercatari baten echean ispillu bat erostera, ispillua eman ciola beste lagun bati ezcutec[ec]o. Mercatariac escatu cion ispilluaren dirua, eranzun zion: «Cer ispillu? Niri eztidezu eman ispilluric». Atsi ziren batac baietz³⁸⁸ eta besteac etzez. Eta mercatariac etsan cion: «Emacumea, baldin juramentua eguiten badu San Eugenioren <64v> aurean, nic galduco dut ispilluaren dirua». Emacumeac

³⁷⁶ batean] esk. *ba-* <63v> *batean*.

³⁷⁷ bada] lehenago *baga* idatzi zen eta ondoren <g>-ri gorazko makiltxoa gehitu zitzaion.

³⁷⁸ maiz] aurretik *taxaturic bai*.

³⁷⁹ *Heleboro*: sendabelar mota bat, baina pozointsua ere izan daiteke. Neguan eta udaberrian ateratzen da. Euskaraz beste izen batzuk ere baditu: *otsababa*, *upu-belar*, *lupu belar*, *otso belar*.

³⁸⁰ *Hipocrates*: K.a. 450-380 inguruan Grezian bizi izandako sendagilea.

³⁸¹ du] lerro artean.

³⁸² ezuela] esk. *ezulea*.

³⁸³ Ecusten dezan] perifrasi bitxia da, baina garbi irakurtzen da hori. Gaztelaniazkoak ez du lagun-tzen, ez baitator esaldi hori.

³⁸⁴ dun] lerro artean.

³⁸⁵ Corlenio] esk. *Cor-mel lenio*. Gaztelaniazkoan *Cornelio* jartzen du.

³⁸⁶ *San Gregorio Turonense*: San Gregorio Tourskoa vi. mendeko historialaria eta Tourseko apezpikua.

³⁸⁷ *Albico ciudadean*: Okzitanian dagoen hiri bat da.

³⁸⁸ Baietz] esk. *baicez*. Gaizki kopiatua izan daiteke.

esan cion: «Bai, por cierto, eguinen ditut mille juramentu ere». Joan ciren, eta apenas emacumeac eguin zuen juramentua, corpuz gutzia arrapatu cion icareri aundi batec eta erori zan lurrera, eta aba zabalduric, eguiten cituan queñu eta movimentu espan-tagarriac. Eta presente zeudenac compadecitu eta velarica[tu]ric escatu zioan santuari usa ce[za]lla misericordiaz, emacume triste arzaz, eta ibilguric³⁸⁹ lurrean iralcique³⁹⁰ ordu aunizez, biurtu cen³⁹¹ veregan, eta guelditu zan mercataria vere ispilluarequin, ceñetan veren buruac ecusi vear dituan juramentuguilleac.

San Agustinec dio zuela costumbrea egunero juramentua eguitecoa, eta empeño batequin quendu zuela costumbre au. Ariano eta Eleazaro condeac³⁹² eta San Luis Tolosaco obisp[o]ac ayen palacioan juramentu eguiten zuen criaduaeren <65r> contra ceuquean paratua pena pasaraciceco egun vet carcelan, baruracicen ciola ur eta ogui. Zuec zaute adicen zuen seme-alaban eta criaduan juramentu[ac], eta eztituzue reprehenden, baño aítac eta amac juramentuac eguiten badítua, seme-alabac cer itcasico due? Flandesen cavallero gazte batec zuen costumbrea escriviceco vere pecatuac, obequi guero acusaceco. Egun batean erori ciceon papera ceñetan etsaten³⁹³ zuen modu onetan: «Acusacen naiz lenaco egunean aditu nuela nere maisua juramentua eguiten, eta ez nuela corregitu ez ze[za]lla eguin juramenturic». Paper au verau arquite zuan aren maisuac, eta guelditu zan lotsaturic eta emendaturic. Juramentua eguiteco costrumbre quenceco medioac dire: goizean escatu gracia egun artan ez eguiteco juramenturic, <65v> juramentua eguiten baduzue paratu escua pechuan, eta verela urruquitu, eduqui memorian Jaungoicoac eguin dituan castiguac eta beste medioac confesoreac emanen dituanac. Soldadu bati eman cion penitenciaz, juramenturic eguiten bazuan, eguicen ze[za]lla mingañarequin lurrean gutruce bat. Porfia batean eguin zuan juramentu bat, eta verela urruquitu³⁹⁴ ciceon eta auspetu zan lurrean, eta orduan etorri zan vala bat eta espaldaco arropa urratu zion. Eta egon valiz chutic quenduco cion viciza.

G. *Cer gauza da votoa?*

E. Da promesa bat eguiña Jaungoicoari gauzaren batena obeago eta agradablegoa aren magestadeari. Lendavicicoa da promesa bat, eta ala ezta asco propositua, eta guchiago deseo gauzaren bat eguitecoa. Bada, necesari[o]a da promesa explicatua abaz <66r> edo guchien[e]an viozaz. Vigarrena, eguiten zayo Jaungoicoari, ceñi propiamente tocacen zarazquion votoac. Adicen denean eguin zarazquiola votoac Maria Santissimari edo santuari, entenditu vear da principalmen[te] eguin zarazquiola Jaungoicoari, baño Maria Santissimaren edo santuan honran, ceñetan vici den Jaungoicoa modu particular batean. Eta, ala, santu bati eguindaco votoa, ezta beste gauzaric, baicic promesa bat eguiña Jaungoicoari santu aren memorian ofrecimenturen batequin cein den honracea Jaungoicoa vera santu artan. Irugarrena etzin eguin dique votoric gauza obeagoz eta Jaungoicoaren agrado gueyagoco denaz baicic, nola diren vir-

³⁸⁹ *ibilguric*: irakurketa ziorra da, eta adiera aldetik 'ibilirik' dela dirudi. Gaztelaniazko ordainak ez du laguntzen.

³⁹⁰ *iralcique*: 'idaltzika, alde batera eta bestera mugitzen'.

³⁹¹ biurtu cen] esk. *biurtecen*.

³⁹² *Ariano eta Eleazaro condeac*: Gaztelaniaz *El conde de Ariano Elezaro* dator. Ez da erraza hari buruzko informazioa aurkitzea.

³⁹³ etsaten] aurretik *et* tatxaturik.

³⁹⁴ urruquitu] aurretik zerbait tatxaturik.

gin[id]ade santa, pobreza voluntariacoa, eta beste onelaco gauzac; alaco moduz, etze eguinen luqueanac votoa eguiteco pecaturen bat edo accioren bat cein ezten <66v> Jaungoicoaren serviciocoa edo eragozten duena gauza obeagoren bat, ez luque eguinen promesa Jaungoicoari gueyago atracen zayon gauzaz, eta ez lioque eguinen honraric, eta pecatu eguinen luque mandamentu onen contra. Baita ere pecatu eguiten gravemente eguiten duenac votoa, eta eztuenac cumplicen al dezaquean lasterrena, cergatic Jaungoicoac aguindu escrituran votoa eguiten duena, ez bacarric oroi dedilla votoa cumplciera, baita ere aguindu eztezala luzatu.

Señora batec etzuen aurric, eguin zion votoa San Pedro martireari itzaten bazuan seme bat sartuco zuela religioso. Itzandu zuen seme eder bat, aurrac sei illebeta zitunean, asi ciceon festac eguiten, etsaten ciola: «Nere semea, zuc veiar ciñuque fraile? Ez, por cierto. Barcatu vearco dit³⁹⁵ San Pedro martirec». Eta itze <67r> oiec etsan eta eman balioa vezala aurrari veneno fuerte bat, ordu guchiren barrenean il zan.

Vigarrengo Jaungoicoaren legueco mandamentuan honracen da Jaungoicoa alabacearequin, eta deshonoracen da blasfemiarequin³⁹⁶ eta maldicioac botacearequin. Aguincent du eztezagula blasfematu,³⁹⁷ eta alaba dezagula eta bedica dezagula aren itcen santua. Alabanzan eztago duderic; bada, Jaungoicoagandic eldu bazagu³⁹⁸ on gutzia eta Jaungoicoaren obra gutziac, daude beteac sabiduriac, justiciac eta misericordiac. Justo da gauza gutzietan itzan dedin alabatua eta bedicatua.

*G. Cer gauza da blasfemia?*³⁹⁹

E. Blasfemia⁴⁰⁰ da injuria bat itzez eguiten zayona, edo veregan edo bere santuetan. Eta da sei modutacoa: <67v> lendavicoa, atribuyecen bazayo Jaungoicoari ez tuena; vigarrena, utcacen bazayo Jaungoicoari duena edo beste excelenciaren bat, nola den podorea, sabiduria, justicia, nola den etsatea etcin dezaqueala gutcia, gauzaren bat eztaquiela edo eztela justoa; irugarrena, criaturaren bati atribuiecten bazayo propioa dena Jaungoicoarena, nola itzanen licetequean Demonioari milagro eguiac eguiteco virtutea; laurrena, maldicioa eguiten bazayo Jaungoicoari, Maria Santissimari eta santuai; bostcarrena, nombracen badire miemboren batzuac Christorenac eta santuanac injuriceagatic, balire vezala gure miembroac vezala alquececoac; seigarrena, nombracen bada parteren bat Christorena edo santuana burlaceagatic, esaten bada «Christoren <68r> eta San Pedroren vizarragatic» eta beste onelaco gauzac, ceñ Demonioaren eta guizonaren maldadeac inventatu dituan.

*G. Cer pecatu da blasfemia?*⁴⁰¹

E. Casi pecatuetan aundiana, eta etzagucen da mereci duen penagatic. Bada, testamentu zarrean Jaungoicoac aguin[du]⁴⁰² zuen erri gutziac verela arrique licela blas-

³⁹⁵ dit] esk. *dic*. Hutsa dela ematen du; gaztelaniazko bertsoian *me ha de perdonar* dator.

³⁹⁶ blasfemiarequin] esk. *blasmeriarequin*.

³⁹⁷ blasfematu] ik. 371. oharra.

³⁹⁸ *bazagu*: 'bazaigu'.

³⁹⁹ blasfemia] ik. 371. oharra.

⁴⁰⁰ blasfemia] ik. 371. oharra.

⁴⁰¹ blasfemia] eskuizkribuan <f> <m> gainean jarria.

⁴⁰² *aguindu*: testuan bertan gorago *aguindu* agertzen denez, hemen *-du* partizipio marka gehitu diogu, hala behar lukeelakoan.

femoac, eta legue civillac ere eriozara condenacen ditua blasfemoac. San Gregoric etsaten du bost urteco aur batec itcasi zuela blasfemacen, etzuen corregruitu, il zan vere aitaren besoetan eta aren anima Demoniac aguertu te eraman zuen infernura. Eta ezta leicen beste pecatugatic onembeste gertaturic. Eta paratu vear du medio gutziac pecatu onetatic ies eguiten. Eta au da pecatu bat ceñetatic ezten ateracen provehuric eta <68v> gustoric, dañua bacarra baizic.

San Geronimoc dio pecatu aundiac eta graveac comparaturic blasfemiarequin diduriela pecatu chiquiac. Soldadu herege batec etsan zuan Flandesen etsan zuen:⁴⁰³ «Eztu etcu[s]ten⁴⁰⁴ ordua emacume char orri sudurrec ebaquicecoa». Au zan Maria Santissimaren imagina bat, eta apenaz etsan zuen desatino au, verela bala batec⁴⁰⁵ ongui acertatuac eraman zarazuquion sudurrac eta guelditu zan demonio bat vezala itsusia, eta exercitu gutzico burla.

Vide onetan jocabaleac eguiten dioa Jaungoicoari ofensa auniz. Jocabale desatinatu batec galdu zuan diru auniz, eta coleran lerturic plaza vatean gende aunicen aurea[n] yo⁴⁰⁶ cen zaldiaren gañera, eta etsan zuen: «Inñor bada Jaungoicoaren adisquidea, eta ezertan badauque, betor <69r> defendicera. Bada, nic Jaungoicoaren vear gave, quenduco diot vicia». Arrituric presente ceuden gendeac etro⁴⁰⁷ arzaz, ecusi zuen nola aurpeguire joan ciceon elcho bat eta atsi ciceon picacen. Nai zuan tristead escuarequin quendu aurpegu[it]ic elsoa, baño etziceon valicen. Quetsi⁴⁰⁸ cen zalditic, baño etzion barcacen. Sartu zuan aurpeguia lurreco autsean, baño gaiztoago cen, cergatic orduan gueyago mortificacen zuan. Viurtu⁴⁰⁹ zan veregana, eta atsi cen etsaten: «Jaungoicoari, jauna, misericordia. Bada, etcusten dut animal simple onequin castigacen nauela». Eta orduan utci cion elchoac. Exemplo onetan escarmenta dicen⁴¹⁰ blasfemoac eta maldicenteac.

<69v>

Yrugarren go mandamentuaren explicacioa

G. Ceñ da irugarren go mandamentua, Jangoicoaren leguecoa?

E. Jai egunac santificacea.⁴¹¹

G. Norc jai egunac santificacen ditu?

E. Meza otsoa enzuten duenac, eta aietan lanic eguiten eztuenac. Mandamentu santu au da cerbait diferentea beste mandamentuatatic, cergatic lendavico mandamentuac eta beste zazpiac gutziac dire naturalac, eta obligacen ditue⁴¹² christauac,

⁴⁰³ etsan zuen] esaldian aditza errepikaturik agertzen da.

⁴⁰⁴ etcusten] aurretik tatxaturik *egus*.

⁴⁰⁵ batec] esk *baquec*; irakurketa argia da, baina gaztelaniaz *una bala* dator.

⁴⁰⁶ *yo*: 'igo'.

⁴⁰⁷ *etro*: 'ero'.

⁴⁰⁸ *quetsi*: 'jaitsi'. Aldaera hau ez da *OEHn* agertzen; gaztelaniaz *apeóse* dator.

⁴⁰⁹ *Viurtu*] esk. *Viurto*.

⁴¹⁰ *dicen*: 'daitezen'.

⁴¹¹ Erantzun honen aurretik tatxaturik: *E. Meza otsoa enzuten duenac, eta aietan lanic eguiten*. Bistan denez, ondoko galderaren erantzuna hasi da kopiatzen.

⁴¹² ditue] <e> <a>-ren gainetik.

judioac eta gentilac, baño irugarren⁴¹³ mandamentu au parte da naturala eta parte ez, cergatic santificacea jaiac, edo eduquicea egun bat santuzat eta empleatu veiar dala gauza <70r> santuetan eta culto div[i]noan, da precepto naturala, cergatic razove natural eracusten dioe gutziaz. Eta ala mundu gutzian goardacen da egun bat iaizat, baño iai au itzan dedin egun au edo bestea ezta precepto naturala. Eta ala Ysraelco puebloac larumbeta zuan iai principala, eta christauan artean dugu iandea.

G. Cergatic Jaungoicoac aguindu cioan judioai goardacea larumbeta⁴¹⁴ beste egun bat baño gueyago?

E. Dire vi razove principal: lendavicoa, cergatic Jaungoicoac larumbetea acabatu zuen mundu onen fabricaren creacioa, eta nai itzandu zuen santifica cedin egun au creacioaren beneficioaren memoria; baita ere, confundiceco Phi[lo]sofo bazuen utseguinac eta erroreac, ceinac etsaten zuen munduac etzuela itzandu principioric. Bada, celebracearequin iaie <70v> creacioaren memoria, confesacen da munduac itzandu zuela principioa. Vigarren razovea, cergatic guizonac trabajaraziric⁴¹⁵ vere criaduai eta criadai asteco sei egunetan nai itzandu zuan Jaungoicoac zazpigarren egunean, cein den larumbeta, descansa citen⁴¹⁶ sirvienteac eta animaliac, eta izan zitacen⁴¹⁷ nagusi⁴¹⁸ piadosac eta compasivoac veren trabajalariaquin⁴¹⁹ eta, orobat,⁴²⁰ veren⁴²¹ animaliaquin.

G. Cergatic christauec razove octatic⁴²² eztugu goardacen larumbeta?

E. Jaungoicoac larumbeta⁴²³ trucatu zigun yandean, nola circuncisioa baupitmoan, azuri⁴²⁴ pasquala⁴²⁵ aldereco sacramentu santuan eta testamentu zarreco gauza gutciac, testamentu berrico gauza obeatan. Bada, celebracen bacen larumbeta munduaren creacioaren memoria, cergatic egun onetan <71r> acabatu zan, razove gueyagorequin celebracen da yandea, creacio veraren memoria. Bada, yandean atsi cen, eta judioac ematen bacioan Jaungoicoari azqueneco⁴²⁶ eguna, obequi christauac lendavicico eguna. Yandean eguiten da memoria gure redencioco iru beneficioarena, cergatic Jesu Christo yandean jayo zan, yandean resucitatu zan eta yandean vialdu cion apostolai Espiritu Santua. En fin, larumbeta[c] significacen du justoac ceuquen

⁴¹³ irugarren] esk. *irugarrendo*.

⁴¹⁴ larumbeta] aurretik *tatxaturik lab*.

⁴¹⁵ trabajaraziric] <zi> lerro artean.

⁴¹⁶ *descansa citen*: 'deskantsa zitezen'.

⁴¹⁷ *zitanen*: 'zitezen'. Esaldi berean, *ziten* aldaera ere badago.

⁴¹⁸ nagusi] aurretik *tatxaturik nasu*.

⁴¹⁹ *trabajalari*: 'langile'; *OEHn* ez da agertzen hitz hau.

⁴²⁰ orobat] lerro artean.

⁴²¹ veren] aurretik *tatxaturik aun*.

⁴²² *octatic*: 'hauetatik'. *Hok* erakuslea oinarritzat hartuta.

⁴²³ larumbeta] lerro artean.

⁴²⁴ azuri] aurretik *tatxaturik cordero edo*.

⁴²⁵ *azuri pasqual*: Jainkoak israeldarrei Pazkoan arkumea jateko agindu zien; Itun Zaharreko Irteeran (12, 5) agertzen da.

⁴²⁶ azqueneco] <ne> lerro artean.

descansua Abranen senoan, eta yandeaq significacen du santuan animac orain dauqen gloria, eta guero corpuzac ere itzanen duena ceruan. Eta argatic judioac celebracen zuen larumbeta, cergatic ilcen cirenean joaten ciren limboco descansura, baño christauac celebracen due yandea, cergatic ilcen direnean joaten diren cerura, ongi obratu badue.

G. Bada beste jaic yandeaq campora?

<71v> E. Bai, jauna. Eliza ama santac aguincen dituan gutziac, nola diren Jesu Christo gure redentorer[e]nac,⁴²⁷ Maria Santissimarenac eta santuenac, baño itce eguin dut principalmente yandeaq, cergatic den antiguna eta celebracen den maizena, nola Ysraelco puebloan ciren auniz jai, baño frecuentena eta aundiana cen larumbeta.

G. Cer eguin veaq da jaiac goardaceco?

E. Vi gauza. Lendavicicoa, ez eguitea lan eta obra servilic edo gogorric, nola diren alor[r]etaco lanac eta oficiliac⁴²⁸ eguiten dituan lanac, ceñetan gueyago necacen den⁴²⁹ corpuzac entendimetua baño, cergatic obra eta lan aiec, ceñetan principalmente trabajacen dan⁴³⁰ entendimetua, corpuzac⁴³¹ lagunduagatic mingañerequin, escuarequin eta beste miembro batequin, ez tire obra servillac edo lan gogorric, ezta due⁴³² eragociac,⁴³³ argatic estudia diteque, eta <72r> escrivicea eta beste onelaco lanac ezta due eragotziac.

Vigarrena, preceptoco jaietan gaude obligatuac meza enzutera.⁴³⁴ Eliza ama santac ez obligatuagatic beste gaucetara, gauza ciertoa eta justoa da, christauac jai egunaren parteric gueyena empleatu veaq duela obra onetan, nola diren vezperac eta elizan celebracen diren beste oficio divinoac,⁴³⁵ aldareac visitacea, calvori⁴³⁶ santua rezacea, sermoveac eta doctrinac adicea, enfermoac visitacea eta beste onelaco gauza onac eguitea. Bada, fin onetaraco da⁴³⁷ jai eguna, eta ez meza bat enzun eta acaso ure devocioa gave, modestia gave eta venturaz elizari reverencia gave eta beste gañeraco dembora pasatu jocoan, tabernan eta plazan, escandaloan infernuco madaricatu⁴³⁸ dambolin suñu orrequin eta beste gañeraco videtaco, atariataco eta ehetaco <72v> juntara, eta egoite elcarrequin peligrasoac.

⁴²⁷ redentorenenac] azken <e> behar lukeen lekuan beltzunea dago; beraz, ezin jakin zein den letra.

⁴²⁸ oficiliac] beharbada hutsa da eta *oficialac* behar luke.

⁴²⁹ den] lerro artean.

⁴³⁰ dan] lerro artean.

⁴³¹ corpuzac] <u>-ren gainean beltzunea dago eta ez da ondo ikusten.

⁴³² ezta due] 'eztaude'-ren ordezkio hutsa izan liteke, baina aurreraxeago berririo forma bera dago.

⁴³³ eragociac] esk. *eragocioac*.

⁴³⁴ enzutera] esk. *ezuntera*.

⁴³⁵ oficio divinoac] esk. *oficioac divinoac*.

⁴³⁶ calvori: ez dago garbi zer den hitz hori; gaztelaniazko dotrinaran ez dago. Beharbada hutsa da eta *calvario* edo *calvario ori* behar luke.

⁴³⁷ da] lerro artean.

⁴³⁸ madaricatu] <tu> lerro artean.

G. Baldin ezpaldin baieteque⁴³⁹ trabajatu iaetan, etzin yoco dire ezquillac, etzin guisa diteque⁴⁴⁰ eta etzin compon diteque⁴⁴¹ barazcarria eta aparria?

E. Mandamentua ez eguiteco obra corporalac entendicen da, ezpaldin badire necesarioac⁴⁴² viciza humanoarentzat eta Jaungoicoaren servicioraco. Eta alas compondu diteque otordua eta jo ezquillac eta beste onelaco gauzac, etzin⁴⁴³ eguin ditezqueanac vezperatic. San Gregorio Turosenec contaten⁴⁴⁴ du necazariora bat ari zela jai batean goldean, eta goldearen escua itsasi ciceola beazetan eta etziceola apartatu beazatic urte betean. Beste bat ari zan eguiten carogui⁴⁴⁵ zuloa Ama Virginiaren⁴⁴⁶ asuncico egunean. Eta lurra erorita, eta enterratu zuan bertan. <73r> Necazari⁴⁴⁷ sail betec artu zuan erabat alor bat garia segaceco, joan ziren jai batean segazera, baño batec, christau obeac vezala, etzuan nai izandu trabajatu. Jaiaren urrengo egunean, nola zegoan bere sallean atzera, lagunac [e]guitecen⁴⁴⁸ zioan burla, baño etzuan itzandu vearric gueyago trabajaceco. Bada, arquite zuan urrezco joia bat valio aundicoa, ceñetan etsaten zuan: «Jaungoicoaren escuac fabricatu ninduan, eta eman dio pobreari pagutzat, cergatic guardatu⁴⁴⁹ zuan jai». Trabaja diteque preladuaren licenciarequin eta causa justoarequin. Vi ordu baño gueyago trabajacen ezpaldin bada, ezta pecatu mortala, baño vi ordu baño gueyago trabajacen bada da pecatu mortala.

<73v>

Laugarren mandamentuaren explicacioa

G. Cein da Jaungoicoaren legueco laugarrengo mandamentua?

E. Aita eta ama honracea.

G. Cergatic vigarrengo oleco⁴⁵⁰ mandametu santuac atsicen dire aitaren eta amaren honratic?

E. Cergatic tocacen zarazquion proximoari, nola lendavicico oleco mandamentuac Jaungoicoari eta nola proximoan artean urbillenac diren eta ceñi gauden gueyena obligatuac aita eta ama ceñetatic dugun itzatea eta viciza, cein den gauza temporal gutzian principioa, atsicen da vigarrengo ola aitaren eta amaren honratic.

G. Cer adizen da honra onengatic?

E. Entendicen dira iru gauza, cein diren socorrua, obediencia eta reverencia. Obligatuac gaude socoricera aita <74r> eta ama veren necesidatetan. Eta au Escritu-

⁴³⁹ baieteque] eskuizkribuan hala irakurtzen da, baina hutsa izan daiteke; beharbada, *baliteque* da, gaizki kopiaturik.

⁴⁴⁰ diteque] <te> lerro artean, <tte> izan liteke.

⁴⁴¹ diteque] <te> lerro artean, <tte> izan liteke.

⁴⁴² necesarioac] esk. *necesoriac*.

⁴⁴³ etzin] aurretik taxaturik *cein*.

⁴⁴⁴ contaten] ziurrenik hutsa, *contacen*-en ordez.

⁴⁴⁵ *carogui*: 'karobi'. *OEHn* ez da aldaera hori jasotzen.

⁴⁴⁶ Virginiaren] esk. *Vir-/gu giñaren*.

⁴⁴⁷ Necazari] <ca> lerro artean.

⁴⁴⁸ eguitecen] lehen letra dagoen lekuan beltzunea, eta ez da ondo ikusten.

⁴⁴⁹ guardatu] esk. *guardutu*.

⁴⁵⁰ *oleco*: 'oholeko'; gazt. *tabla*.

rac deicen dio honracea, eta razove aundiarequin, cergatic aitagandic eta amagandic recibitu badugu gueren viciza, guc ere procuratu⁴⁵¹ aitari eta amari conservacera vereren viciza.

San Ambrosioc dio cigueñac zarcen direnean vereren humeac mantenicen dituela, eta airean erabilcen dituela. Leobea⁴⁵² vera zarcen denean eta azcazalac⁴⁵³ erorcen zarazquionean, vere humeac araguaia azcazalaquin chiquitute ematen dio jateraco. Anapo eta Antinomo seme famatuac, jesten zelaric Etna menditic susco ibaie bat, batatu artu zuen vizcarrean vere aita eta besteac bere ama. Eta modu onetan atsi ciren ities eguiten⁴⁵⁴ susco ibaietic, baño suac arrapacen cituan. Eta orduan ibaie suscoa zabaldu cen vi aldetara, eta utci cituan erdian, batere dañuric eguin gave, <74v> coronacen zuela Jaungoicoac modu onetan mancebo aien piedadea.

Ambeste zelo eta cuidado du Jaungoicoac gutrasoai eman veiar zayoan socorrucac, etze zedicen du vere derechotic semeac eztiogan faltatu. Eta ez bacarric ceditcen du, baicic ala aguincent du; bada, aita eta ama baudade necesidade gravean, eta semeac badu cerequin socorritu, semeac eguiñen luque pecatu mortala sarcen bada religioso, eta ezpaldin badu abitua uzten eta atera religiotic aita eta ama socoricera.

San Ambrosioc etsaten⁴⁵⁵ du caridadearen ordena dela lendavicoa Jaungoicoa, vigarrena gutrasoac eta guero semeac. Platonec ordenacen⁴⁵⁶ du iñorc acudiceagatic vere semeai, uzten⁴⁵⁷ socorricea vere gutraso pobrea, itzan dedilla acusatua eta castigatua.

<75r> Baño asco gutrasoc verac ditue culpec semeac ingratituden, cergatic vereren interesac, guchi ascoac, erraz ematen darazquioan vereren humeai esperanza banoetan, semeac sustentatuc dituela eta aiec pasatuc duela zarce on bat. Eta comunmente pasatu oi due zarce ongui destitua,⁴⁵⁸ semeac eta alaban ingratitudagatic.

Jaquina da Juan Conajaren historia. Juan Conaja au zan guizon atberatsa, ezcondu cituan vi alaba vi cavallerorequin. Oc lauen artean itrabaci cion borondatea, eta neciamente repartitu cion vere interesa gutzia esperanzarequin munduan falta cicequion egunac pasaceco, vere alaban echetan itzanen zuela veiar zuen gutzia, baño atera ciceon gutzia aldreves, cergatic sui ruñec eta alaba ingratac, trucatu cituen agasajoac desprecioeta[n] eta obsequioac desairetan. Guelditu⁴⁵⁹ zan zar tristea, diruz usturic eta miseriaz eta penaz beteric. Baño cer eguin zuen? Yoan zan mercatari baten echera, eta secreto guzian iru eguneco bacarric escatu zarazquion amar milla ezcutu prestatuac, eta secreto verarequin eraman cituan vere quarta. Eta alabac eta suiec guziac echean cirela, itsi zuan guiltzaz vere quarta. Eta aba[r]ros⁴⁶⁰ aundiare-

⁴⁵¹ procuratu] iduriz, *behar dugu* edo halako zerbait falta da.

⁴⁵² *Leobea*: 'lehoia'.

⁴⁵³ azcazalac] <za> lerro artean.

⁴⁵⁴ ities eguiten] <se> lerro artean; 'ihes eguiten'.

⁴⁵⁵ esaten] esk. *esacen*. Ik. 349. oharra.

⁴⁵⁶ ordenacen] esk. *ordonacen*.

⁴⁵⁷ uzten] aurretik taxaturik *ut*.

⁴⁵⁸ destitua] irakurketa garbia da; gaztelaniaz *desdichada* dago; beraz, *desdichatua* edo antzeko zerbait esperoko genuke euskaraz.

⁴⁵⁹ guelditu] esk. *gueldita*.

⁴⁶⁰ *abarros*: eskuizkribuan *abaros* dator, baina *abarrots* da, ziurrenik, hitza. Gaztelaniaz *con gran golpe* da *abaros aundiaquin*.

quin atsi zan cofretic bolsa diruac ateracen, maiean ots aundiarequin diruac zabalcen. Eta verela obartu⁴⁶¹ ciren, yoan ciren zelataceco,⁴⁶² eta guilzaren⁴⁶³ etcusi cioan maieren gañean ambeste diru,⁴⁶⁴ eta esaten zuan: «Veguire, veguire agureac cembat diru duen, eta guri esaten cigun auguiz pobre zegoala». Eta tristeac ecusi zuenean zelatatu zuela, sartu cituan <76r> diruac cofrean, eta atera cen serio vere quartotic. Eta alabac eta suiec atsi ciran verela veguiretzen aurpeguia obeagoarequin, eta galdecen cioan cer nai zuan, eta arc secretoan itzuli cion dirua mercatariari. Eta bazebillen serio, eta alacoren batean sui batec bestean aurrean etsan cion: «Zuc lenagoco egunean contacen cinduan dirua? Bai», erantzun zuan, «an dauzcec⁴⁶⁵ ogueta vost milla ezcutu gordeac⁴⁶⁶ nere zarzeraco, eta ac utzi vear darazquion alabari, ceñec onguiana governacen eta servicen nauen», etsan zuen, eta guelditu cen serio. Etzen gueyagoren vearric itzandu, bada, gutzian porfian governacen zuan eta regalacen zuan. Juntatu cituan ilcecoan gutziac eta etsan cioan: «Cofre artan dago nere⁴⁶⁷ herencia,⁴⁶⁸ baño eztu cofreac iriqui vear, nere corpuza enterratu artean». Ala eguin zuan. Enterratu eta ondorean, joan ciren cofrea iriquizera eta <76v> arquitu zuan cofrea utsa. Eta artan maquilla moz lodi bat eta paper bat, ceñetan etsaten zuan: «Nic, Juan Conajac, uzten dut⁴⁶⁹ testamentuzat maquilla au, emateco onequin auniz maquillazo aita ari ceñec,⁴⁷⁰ vere buruaz oroitu gave, vici dala, entregacen dioan vere caudala semeai, fiaturic semeac socorrituco duela».

Munduan onelaco auniz gauce gertacen da,⁴⁷¹ eta zuen artean ez guchiena; zeren donacio oriequin, zuec comunmente etsaten duzue echera ezconza eguiten duzuela echea remediaceco eta anima difuntuan memoria manteni[ce]co, baño nic diot zuen donacioac direla comunmente zuen echeac galdeco⁴⁷² eta zeren animac condena-ceco.

G. Ceñ da laugarren mandamentuan seme-alaban obligacioa veren gurasoanzat?

E. Obediencia, San Pabloc etsaten du. <77r> Dio, bada, apostolu santuac humeac obedicitu vear diola gauza gutzietan, Jaunagan, au da, Jaungoicoaren vorondatearen conforme diren gauza gutzietan, cergatic gutrasoac aguincen badigua Jaungoicoaren vorondatearen contra den gauzaren bat, dio Jesu Christoc, aborrecitu vear ditugula, au de, ez obedicitu eta ez aditu gure etsai vezala.

⁴⁶¹ *obartu*: 'ohartu'. Testuan hiru aldiz agertzen da aldaera, baina *OEHN* ez da hau jasotzen, bai aldiz 'ubartu' Gipuzkoako nafarreraz. Ohart gaitezen hemen ez dela egiten Nafarroako beste mintzo batzuetan bezala *oa*- > *-goa*. *Goartu* dakar Ibarak (2007) Erroibar eta Esteribargo hiztegian, baina *oartu* ere bai. Eta *guartu* Sakanan Erdoziak (2004).

⁴⁶² zelataceco] esk. *zelatareco*.

⁴⁶³ guilzaren] irakurketa garbia bada ere, ez bide du hitz horrek zentzurik esaldian.

⁴⁶⁴ diru] eskuizkribuan ondoren parentesi artean hauxe dago: *Eta ecusi zuenean zelatatu zuela, sartu zituan diruac cofrean, eta serio ateracen quartotic*. Kopiatzean egindako jautzia dirudi, ondoren zuzendua.

⁴⁶⁵ *dauzcec*: ematen duenez, *dautzek* ulertu behar da.

⁴⁶⁶ gordeac] esk. *gordoac*.

⁴⁶⁷ nere] aurretik *dago* tatxaturik.

⁴⁶⁸ herencia] esk. *herenciaoa*.

⁴⁶⁹ dut] lerro artean.

⁴⁷⁰ ceñec] aurretik tatxaturik *ceñequin*, *ceñequ*.

⁴⁷¹ da] lerro artean.

⁴⁷² *galdeco*: ziurrenik errata da, eta *galceco* behar luke.

Baño etsanen due bazuac obediencia au, sujecioa eta rendimentua, acaso itceguiten du aurraquin, bada mancebo arc, ceñec ya icasi duen⁴⁷³ rincino bat aundia eguiten, eta doncella arc, ceñ ya ateracen den garvoarequin plazara eta ceñec galzen duean ezconza, egon vear luquea zar triste baten edo alargun pobre baten sujecion. Asco seme-alabac⁴⁷⁴ au esaten due, eta gaiztoago au eguiten due. Legue naturala etzagucen due nacioric barbaroenac ere, baita re animaliac eta fierac. Eta non dago Jaungoicoaren <77v> leguea? Eta nola goardacen da mandamentu santu au? Decio emperadoreac nombracen zuen vere lagunetaco vere seme vere imperioan, baño etzuen nai itzandu, eta eman zuen respuesta au: «Adi zazu seme-alaba desobedientac gentil baten abatic, bildur naiz itzaten banaiz emperadorea, ez naizala itzaten seme humilla, eta naiago dut itzan seme humilla, eta ez itzan emperadorea eta seme desobedientea». O, cer itzac! Gueyago estimatu semearen obediencia, imperio bat baño, gueyago sujecioa coroa baño, gueyago rendimentua tronoa baño, eta seme alaba batzuec⁴⁷⁵ itzan vear duela echean gutzia aguin[du] duela eta gutzia veren escuz governatu vear duela? Baño norc ecarri du dispensa au Jaungoicoaren leguearena, ceñ usual ecusten den <78r> asco echetan? Bada, semea eta alaba ez edadeac eta ez estaduac libracen ditu obediencia onetatic, baño aitac eta amac ditue culpec, guero gutziac condenaceco.

Gentilidadeac veneratu cituan Jaungoicozat Cleveses eta Viton,⁴⁷⁶ cercatic mancebo piadoso oiec aien ama arguiari faltatu cicezquionea[n]⁴⁷⁷ choqueco zaldiac viac⁴⁷⁸ uztarturic Romaco caleetatic cochean arrastatu zuen temploraño, alaco moduz eze gentillac honra aundicet⁴⁷⁹ eguiten zuen crianzaco triumpoaren⁴⁸⁰ gurdy ure, ceñetan lepoa macurcen ciceon uztarriari eta christauac etzauquea ecertan macurcea burua, eta jarcea Aitaren obediencian.

G. Laugarrengo mandamentu santuan semeac eta alabac gutrasoai dioan irugarrenen⁴⁸¹ obligacioa, cein da?

R. Reverencia. Daude obligatuc etcarcera⁴⁸² respectoa eta honracera itcaquin⁴⁸³ <78v> eta obraquin vear den vezala. Onezaz ambeste caso eguiten zuan Jaungoicoac Testamentu Zarrean, etze aguinzen zuan quenceco viciza hum[e]ari, ceñec maldicioa votacen cion aitari eta amari. Itzan vear du semeac aita-amaquin,⁴⁸⁴ dio Espiritu Santuac, reverencian, esclavo batec vezala, rendimentuan, sujecioan eta servicioan. Beti prontoan gustoan, beti atentoan, obsequioan. Hebreoan eta Romanoan artean necesidade gravean gutrasoac saldu cicequean esclavozat veren semeac. Estrabonec etsaten

⁴⁷³ duen] lerro artean.

⁴⁷⁴ alabat] irudiz <t> izan liteke azken letra.

⁴⁷⁵ batzuec] lerro artean.

⁴⁷⁶ *Cleveses eta Viton*: gaztelaniazkoan *Cleveses y Viton* dira; beraz, euskarazkoak hutsa bide du.

⁴⁷⁷ cicezquionean] esk. *cicenquionea*.

⁴⁷⁸ viac] aurretik tatxaturik *vial*.

⁴⁷⁹ *aundicet*: 'handitzar'.

⁴⁸⁰ triumpoaren] <i> ondoren erantsia.

⁴⁸¹ irugarren] esk. *irigarren*.

⁴⁸² *etcarcera*: grafiak ez du laguntzen 'ekartzera' ala 'ezartzera' den jakiten; gaztelaniazko jatorrizkoak ere ez.

⁴⁸³ *itcaquin*: 'hitzekin'.

⁴⁸⁴ *aita-amaquin*: 'aita eta ama'; gaztelaniaz *sus padres*. Halere, ez bide da 'X Yrekin' egitura kopulatio zaharra, aditzak singularrean egiten baitu komunztadura.

Lacoen eta Cretensen artean, ceñ ciren gentilen artean, echetaco esclavoac cirela semeac eta alabac. Eguiten du, bada, pecatu mortala semeac ceñec aitari eta amari votacen darazquioan escuac, eta aien pecatu mortala da reservatua obispadu onetan. Semeac edo alabac ceñec adverteciarequin goracen darazquioan escuac edo eguiten dioan beste accioren <79r> bat, ceñequin aita eta ama enfadacen diren, edo arcen duen sentimenturen bat, eguiten due pecatu mortala. Bada, ez edadeac eta ez estaduac escu[sa]cen⁴⁸⁵ ditu.

Canciler famatu arc, Thomas Moroc, publicoan escaten cion escua vere aitari, eta velaricaturic escatcen cion⁴⁸⁶ bendicioa, baño zuec, hume respecto gavecoac, cer bendicio esperacen duzue? Jaquiña da semearen historia ceñec vere aita illetatic arrastu zuen atarireño, eta etsacen cion aitac: «Asco da,asco! Bada, oneraño nic ere arrastu nien ire aituna eta nere aita, eta ongui mercuria diet». Humeac etztioa comunmente respectoric gutrasoi,⁴⁸⁷ eche ori eta interciari arpatatu ezquero.⁴⁸⁸

Guillermo Peraldoc⁴⁸⁹ contatcen du⁴⁹⁰ aita baten testamentu ongui raroa eta estrañoa.⁴⁹¹ Cituan aita onec iru seme, baño <79v> iruretatic bat bacarra zuen seme propioa eta legitimoa. Au baciquian aitac, eta semeac etziqian. Eta aitagandic etzuen jaquindu, baicic utste zuan irurac bata⁴⁹² bestea vezain seme propioac eta legitimoac zirela. Eta aitac onetan⁴⁹³ eguin zuen testamenta modu onetan: «oguei milla escutu da nere interesa, eta au uzten diot⁴⁹⁴ nere seme propioari eta legitimoari». Etzuen gueyago etsan⁴⁹⁵ eta onetan il zan. Joan ziran irurac juezagana,⁴⁹⁶ eta irurac presentatu cion derecho iguala. Eta juezac etzuan acertacen ceñi aplicatu herencia,⁴⁹⁷ baño etsan zioan modu onetan: «Etcusten duzua emen ez teta declaracen zuen iruron artean ceñ den seme propioa». Eta ala juezac aguindu zuen lozeco arbola bati aitaren⁴⁹⁸ corputz illa, eta etsan zuen: «Zuetatic⁴⁹⁹ ceñec saieta batequin zuen aitaren viozari urbillena ematen dion tiroa, ure itzanen da herederoa». <80r> Compundu ciran onetan, eta lendavicoac tiratu cion saietarequin eta pasatu zarazuqion entreñac;⁵⁰⁰ tiratu cion vigarrenac, eta pasatu cion pechua. Baño irugarren semeac etsan zuan: «Quen, quen ortic! Eztut nai nic onela herenciaric,⁵⁰¹ ceñetan galcen diodan nere aitari respetoa. Nic cedicen dut dirua, ez faltacegatic nere aitari respetoa». Orduan etsan zuan jue-

⁴⁸⁵ escusacen] esk. *escucen*. Gaztelaniazkoan *le excusa*; beraz, zuzenketa aski ziurra da.

⁴⁸⁶ escatcen cion] lerro artean.

⁴⁸⁷ gutrasoi] esk. *gutrusoi*.

⁴⁸⁸ eche ori eta interciari arpatatu ezquero] esaldiaren azken zati hau interpretatzen ez da erraza, bade ere *interciari arpatatu*. Gaztelaniazkoan esaldi hori ez dago.

⁴⁸⁹ *Guillermo Peraldoc*: Guillaume Peyraut, 1200-1271 urte bitartean bizi izandako frantziar elizgizona.

⁴⁹⁰ du] lerro artean.

⁴⁹¹ estrañoa] esk. *estranoa*.

⁴⁹² bata] ematen du lehenengo <i> sartu zuela <t> aurretik.

⁴⁹³ *onetan*: 'une horretan, orduantxe' (ik. *OEH*, s.v. *bonetan*). Ez nahasi esaldiaren bukaeran dagoen *onetanekin*.

⁴⁹⁴ diot] esk. *dioc*.

⁴⁹⁵ etsan] <san> lerro artean.

⁴⁹⁶ juezagana] <ga> lerro artean.

⁴⁹⁷ herencia] esk. *herencia*.

⁴⁹⁸ aitaren] lerro artean.

⁴⁹⁹ zuetatic] aurretik lerro artean *ceñec*.

⁵⁰⁰ entreñac] <r> lerro artean.

⁵⁰¹ herenciaric] esk. *herenciaoric*.

zac, beste Salamonec vezala: «Au da iruren artean seme propioa eta legitimoa». Eta aguintu zuan emateco verela oni herencia.⁵⁰² O! cembat seme eta alaba diren munduan propioac eta legitimoac veren aitaren hacienda arrapatu artean, baño hacienda au conseguitu ezquero, gueyen gueyenac dire seme eta alaba bastardoac. Eta veren obretan adulterioco humeac, ceñec tiracen darazquioan ez bacarric veren aitaren corpuz illari, baicic tiracen darazquion veren aita viciari viozera eta aurpeguira.

<80v> *G. Laugarrengo*⁵⁰³ *Jaungoicoren legueco mandamentu santuan ceñ dire gutrasoan obligacioac veren humeanzat?*⁵⁰⁴

E. Dire iru obligacio: mantenua, doctrina eta ematea estadua humean vorondatearen conforme, nola mandamentu santu onetan dituan semeac eta alabac veren aitarentzat eta amarentzat iru obligacio, ceñ diren socorrua, obediencia eta reverencia. Ala, orobat, aitic eta amac semearentzat eta alabarentzat ditue beste iru obligacio, cein diren alimentua, doctrina eta estadua. Lendavico obligacio alimentuarena aiñ claraoda⁵⁰⁵ etze naturalezac verac etracusten du, baño vide onetan comunmente iru gauza pasacen dire munduan: gutraso bazuec afan eta cuidado gueyegui paracen due interesac itzateco verenzat, eta guero humeanzat. Onetaraco eguiten ditua trato illicituac eta ambeste empeño <81r> estalceco hacienda edo ganado⁵⁰⁶ tachac eta defectoac veren salmentetan eta beste eguiten dituan tratoetan, eguiteco eguin al diquean trampac, eta guero azqueneco jornadan gutziac condenaceco.

Ecusi zuen religioso batec infernuan ceudela aita bat eta semea. Aitac etsaten cion: «Madaricatu itzan adilla, semea! Bada iri munduan diruac uzteagatic eguin netian trato injustoac, eta negoc condenatua». Eta semeac etranzutun zion: «Madaricatu itzan adilla, aita! Bada ic eta ire diruac condenatu nauea».

Beste gutraso bazuec prudencia gueyoarequin iarro-yarro trabajacen due, eztuela beste deseoric, baicic veren itcerdiarequin mundu pasecea decentemente, iñoren perjuicioa gave, eta deseacen duela au verau eguitea aien humeac. Oc ongui diz.⁵⁰⁷

Baño badire beste gutraso bazuec, ceñec ematen dioan alperqueriari, <81v> jo-coari eta tabernari, eta irabazten duana verenzat veiar dua eta uzten ditua desamparoan andrea eta humeac, eta echeracen diren comunmente tabernatic deshoran, arrayoa, demonioa eta maldicioa darioala. Ez rosario santua rezacen due eta ez doctrina pisque bat esaten due. Eta atcicen⁵⁰⁸ ditua humeac⁵⁰⁹ verac atci ciren vezala, doctrina gave eta miserian, caletan eta plazan veren aurtasuneco dembora gutzia pasacen duela. Au ecusi veiar luquea parrocoac eta justiciac, baño ez batat, ez bes-teac eguiten due casoric. Erri noble onec pagatua dauque maisua, eta cale orietatic quendu eta plaza orretatic atera, vial itzezue escolara, itcas dezan aur triste oriec doctrina eta Jaungoicoaren leguea.

⁵⁰² herencia] esk. *herencia*.

⁵⁰³ Laugarrengo] <ga> lerro artean.

⁵⁰⁴ humeanzat] esk. *humeanzaz*.

⁵⁰⁵ da] lerro artean.

⁵⁰⁶ ganado] esk. *ganudo*.

⁵⁰⁷ Diz: 'doaz'. Iduriz, z-ren azpian -e zegoen lehenago.

⁵⁰⁸ atcicen] aurretik tatxaturik *azq.* 'Hazten'.

⁵⁰⁹ humeac] <e> ez da ondo ikusten, beltzunea baitago gainean.

Jaungoicoaren legueco mandamentu santuan gutrasoan vigarrengo obligacioa da veren humeai etracustea <82r> doctrina. Daude, bada, gutrasoac obligatuac pecatu mortalaren azpian aien humeac usu⁵¹⁰ razovezcoan llegacen diren vezala, jaquin dezan badela Jaungoicoa eta dela onan premiezallea, Trinitade santissimoco misterioa eta encarnaciocoa, Paternosterra eta Ave Maria, credoa, mandamentuac, eta recivitu veiar dituan sacramentuac, confesiocoa eta comuniocoa, eta eguiten acto fedeco, esperanzaco eta caridadecoac. Diot jaquin dizen ez bacarric memoriaz, baicic explicacen zarazquioala misteriotic misteriora, eta entendizen edade artan moduric onenean. Ezta duderic humeac atcice[c]o veiar dela mañe eta arte aundia, dire edade artan domaceco dauden zaldicho bazuec vezala. Erraz da desgraciatu ditecen eta eguin ditecen inutilec eramateco guero estaduaren carga, ceñetara inclinacen diren. Bazuac veiar dua aculloa veren genio tontoagatic, eta besteac frenoaren genio <82v> viciagatic, guel diceco eta sujetaceco. Ysocrates famatu ure atziceco Efero valiacen espuelaz, eta atziceco Teopompo valiacen zen frenoaz. Prudenciarequin dembora batean tiracean edo lutzacean dago aciertoa. Baita re necesaria da correccioa, lendavicoa abisoarequin, eta vigarrena castiguarequin. Eta castiguac itzan veiar du moderatuac. Beti ohea da suavidadea, baño suavidadea onec eztu pasatu veiar itzatera comtemplacio bat ceñequin humeac atrezacen diren verenarequin obedienciaren contra.

G. Mandamentu santu onetan cein da gutrasoaren irugarrengo obligacioa?

E. Ematea estadia ceñeac ez tuen itzan veiar humearen vorondatearen contra. Humeac itzan veiar du eligitu veiar duenac, eta gutrasoac eman⁵¹¹ veiar dionac. Semeac elegi dezaque nai duan estadia, baño respetoac eta cariñoac escacen due aita disponi dezala, ezpaldin bada razove justoren bat ez eguiteco aita <83r> vorondatea. Bada onetan semeac ez tu eguiten pecaturic, eta consideratu eta lerri⁵¹² veiar du ongui respeto oiec, dio San Geronimoc. Baño aita ematen badio semeari vere vorondatearen contra estadia⁵¹³ eguiten pecatu mortala.

Munduan comunmente villacen dire echeac eta interesac, baño principalmente villatu veiar due virtuteac eta prudenciac. Temistocles[ec]⁵¹⁴ etzion eman nai itzandu vere alaba pobrea guizon aberas bati, baño⁵¹⁵ auguiz simpleari, etsaten zuela: «Naiego dut guizona interesac⁵¹⁶ veiar dituana, eta ez interesac guizona veiar duenac. Aita eta semeac escatu veiar dio arguitasuna Jaungoicoari eta Maria Santissimari, eta esan beza semeac: «Jauna, eracusi vizat ceñ vide artu veiar duden, eta itzan bedi vere inclinacioaren conforme. Bada, eztire chocarrita gauzac.⁵¹⁷» Atenasen etracusten zaraz-

⁵¹⁰ usu] aurretik *gu* tatxaturik.

⁵¹¹ eman] aurretik tatxaturik *ve*.

⁵¹² *consideratu eta lerri*: gaztelaniaz *se han de pisar* da honen ordaina. *OEHN* ez da *lerri* agertzen, baina kontuan izanda eskuizkribu honetan *leurritu* 'neurtu' erabiltzen dela, *lerri* ere beste aldaera izan daiteke. Orotarikoa (s.v. *neurri*) *lebri* aldaera ere jasotzen da Larraunen.

⁵¹³ estadia] lerro artean.

⁵¹⁴ Temistoclesec] esk. *Temisclothes*; gaztelaniazkoan *Temistocles* dago. Greziako K.a. v. mendeko politikari eta generala.

⁵¹⁵ *baño*: ohart gaitzen hemen aurkaritzako perpausen lokailu dela, *baizik*-en sinonimo.

⁵¹⁶ interesac] <re> lerro artean.

⁵¹⁷ *chocarrita gauzac*: 'txantxetako gauzak'. *OEHN* ez da hitza jasotzen, baina bai *txokarritan* 'enbroma' esanahiarekin.

quioan veren semeai oficiotaco eta beste facultadeataco instrumentu <83v> gutziac. Eta aurrac ceñ instrumenturi cioan inclinacio gueyago, ematen cion oficio edo facultade ura. En fin sémeac vere barrenean beguiretu vear due cer inspiracio ematen dion Jaungoicoac, eta certara inclinacen zayon vere genioa, aciertoarequin eligiceco vere estadua.

Francian, Soisons derizquion⁵¹⁸ ciudade batean, cavallero batec ezcondu nai zuan vere alaba, baño alabac etzuen nai ezcondu aitac nai zuan personarequin. Aitac alabari aguercen cion vere autoridade[a], eta alabac aitari vere libertadea. Disputa onetan, aita-alabac joan ziren viac San Arnolfo ciudade artaco obispoagana. Eta santuac etsan cion aitari: «Ezta razove zuc ezcon dezazun alaba vere vorondatearen contra». Eta santua itzuliric alabagana etsan zion: «Ezcon adi nai dunarequin, baño eztun logratuco». <84r> Ezcondu zan, eta ala guertatu zan. Bada ezcondu⁵¹⁹ zan, eta orobat itzandu zan ezconcea, guizona ilcea eta alargun gueldicea.

G. Eta Jaungoicoac laugarren[g]o mandamentu onetan cer promesa eta amenaza añaditu zuen?

E. Hume obedientari eta gutrasoa honracen zuenari premioan viciza lutzea,⁵²⁰ eta hume desobedientari eta honracen eztuenari castiguan viciza labur bat.

Jaungoicoaren legueco bostgarren mandamentuaren explicacioa

G. Ceñ da Jaungoicoaren legueco bostgarren mandamentua?

E. Iñor ez iltcea.

G. Cer aguincen du mandamentu onec?

E. Ez eguitea iñori gaitcic, ez obraz, ez itzez eta ez deseoz.

G. Eta Jaungoicoac cer eragozten⁵²¹ du bostgarren⁵²² mandamentu santu onetan?

<84v> E. Lendavicoa: homicidioa edo guizonac ilcea eta ez animaliac, cein criatuac diren guizonarenzat,⁵²³ eta animaliaz servi diteque eta il dizeque, baño guizona ezta criatua guizonarenzat,⁵²⁴ baicic Jaungoicoarenzat, eta argatic ezta besteren vicizaren jave⁵²⁵ eta etzin il diceque.

G. Nola, bada, regueac eta justiciac condenacen ditua gaizqui eguilleac?

E. Autoridade⁵²⁶ publicoagatic, ez guizonan vicizaren javeac vezala, baicic San Pabloc dion vezala, Jaungoicoaren ministroac vezala, ceñec paratu dioan ezpata escuan

⁵¹⁸ derizquion] esk. *dericquion*.

⁵¹⁹ ezcondu] aurretik tatxaturik *orobat*.

⁵²⁰ *lutzea*: 'luzea'.

⁵²¹ eragozten] <ten> lerro artean.

⁵²² bost] <bost> lerro artean; behean tatxaturik *lau*.

⁵²³ guizonarenzat] esk. *guizonarenzaz*.

⁵²⁴ guizonarenzat] esk. *guizonaren zaz*.

⁵²⁵ jave] <j> iduriz <g>-ren gainean idatzirik.

⁵²⁶ Autoridade] ez dago garbi <r> den; iduriz, aurretik <d> idatzi zen, baina gero beltzune bat dago.

onac defendiceco eta gaiztoac castigaceco. Eta au⁵²⁷ ezta homicidioa edo guizona ilcea, baicic justicia. Bada, ilcea entendicen da⁵²⁸ autoridade propioarequin.

G. Eta etragozten da batec vere burua ilcea?

E. Bai, jauna, cergatic iñor ere ezten <85r> vere vicizaren jave. Bada, ezta guizona criatua verezat, baicic Jaungoicoarenzat. Eta argatic vere autoridadez iñor ere etzin priva diteque vere vicizaz.

G. Nola, bada, leicen dugu Escrituran Sansonec il zuela vere burua? Eta auniz santu eta santan vicizetan orobat leizen dugu fedeagatic eta castidadegatic il zituela veren buruac?

E. Sansonec, eta beste santu eta santac, au eguin zuan Jaungoicoaren inspiracio particularagatic eta claroagatic, cergatic bestela eguiñen zuan pecatua. Bada, vere burua ilcen duenac, ilcen du guizon bat eta eguiten du homicidio bat, cein provicenden principalmente mandamentu onetan.

G. Cergatic etsaten da principalmente?

E. Cergatic ezten bacarric provicenden ilcea, baita ere ericea edo eguitea beste injuriaren bat⁵²⁹ proximoari edo vere <85v> vere vicizan edo bere personan. Eta, ala, Jesu Christoc vere evangelioan explicacen duela mandamentu santu au, eragozten due odio eta rencorea, eta beste afectoac eta itzac cein causacen duen erioza. Eta nai du izan gaitecen humillac, eta vici gaitecen paquean gutziaquin.

Eguiten due pecatua mandamentu onen contra etsaiei barcacen eztionac eta maldicioac botacen darazquionac, amac eta besteac ceñec eguiten duen acioren bat ceñetic eldu den emacumea gaizqui erdicea edo aurra botatcea. Baita ere eguiten pecatu ama arc ceñec etzarcen duen vere aldean aurra itoceco peligrerequin. San Juan Gualbertoc lecu estu batean topatu zuen armaric gave vere etsaie ceñec il cion vere aide bat. Aturdituric guizona velaricatu zan, eta etsan cion Jesu Christogatic barca ciozala. Abrazatu zuen, eta barca[tu] cion. <86r> Vere⁵³⁰ joan zan eliza batera, eta jarri zan santo Christo batean aurean oracio⁵³¹ eguiten eta escacen barcacioa, eta santo Christoc burua macurtu cion, eta guero itzandu zan relegio⁵³² baten fundadore. San Agustinec contacen du emacume guelditu zala alargun zazpi semerequin eta iru alabarequin. Eta gutziac faltatu cion respectoa. Eta colera aundi batequin esan zion: «Eztezazuela soseguric zeren⁵³³ vicizan, ya que [n]iri ematen eztidezuen nere zarzean». ⁵³⁴ Eta verela gutziac burutic atsi eta onetaraño arrapatu zituan itcarera⁵³⁵ aundi batec, ambeste eze etzuen itzandu instate bateco soseguric eriozaraño. Eta ibilli ziran auñiz ciudadetan mundu gutciaren escarmenturaco. Lucaco ciudadean ama

⁵²⁷ au] aurretik *au* tatxaturik; gero, zuriunearen ondoren, beste letra bat dago tatxaturik.

⁵²⁸ da] lerro artean

⁵²⁹ bat] lerro artean.

⁵³⁰ vere] ez da erraz interpretatzen. Agian esaldi bat galdu da kopiatzerakoan.

⁵³¹ oracio] aurretik *oci* tatxaturik.

⁵³² relegio: 'erlijio'. *OEHn* ez da aldaera hau agertzen.

⁵³³ zeren: 'zeuen'.

⁵³⁴ zarzean] aurretik *zarz* tatxaturik.

⁵³⁵ itcarera: 'ikareria, dardar handia'. *OEHn* ez da jasotzen aldaera hau, *-ra* bukaera duena.

batec acostumbracen zuen⁵³⁶ etsatea vere alabari: «Otsoac yan ezala».⁵³⁷ Eta eguiazqui otsoac yan cioan.

<86v> *G. Jaungoicoaren legueco bostgarrengo mandamentuan homicidioaz edo eriozaz campora etragozten da beste gauzaric?*

E. Bai, jauna, etragozten da erioza espirituala, ceñ den escandaloa. Escandaloaren itzena adiceaz sopra dire itcec ponderaceco aren venenoa. Escandaloaren dañuaz negar eguiteco gueyago necesidade due veguiac lagrimaz, velarriac prevencioaz baño. Escandaloaren estragoaz eta dañuaz lamentaceco, ez tire asco eternidade gutzico suspirioac eta lamentuac. Escandaloac, ceñec jetsiric ceruco alturetic ocupacen dituala munduco capacidade gutzia[c], bet[et]cen ditu espantu horribleac infernuco ondar gutziac. Escandaloac, surturic⁵³⁸ Luciperren vnoz madaricatutic, cein itzandu zan lendavico escandalosoa, ustu zuan cerua aingueruz⁵³⁹ eta poblatu zuan infernuca demonioz. Escandaloac, ceñec ceruan aibeste silla⁵⁴⁰ <87r> quendu cituan Paraysoan, arruinatu eta aldu⁵⁴¹ cituan ambeste anima eta infernuan amontonacen ditu ambeste pena, eta eguiten duela Demonioaren oficioa quencen darazquico virtu[te]ari vere irabaciac, animai virtutea eta Jaungoicoari animac. Llaga batetic pasacen da min vicira, eta beaz batetic arrapacen du corpuz gutzia. Fiera malina batetic pasacen da izurrira, eta guizon batetic apestazen du republica bat. Escandaloa, en fin, bacarric explica ditequean Jaungoicoaren ay⁵⁴² tristeaquin. Ay munduaz, ay munduaz! Escandaloac gatic eragozten da mandamentu onetan, cergatic espiritualmente ilcen duen proximoa, Demoni[o]ac eguiten duen vezala, ceñengatic etsaten duen San Juanec, munduaren principiotic⁵⁴³ itzandu zala etrallea,⁵⁴⁴ bada paradisuaz gutziaz quendu cioan animaren viciza, ceñ den gr[a]cia, vere tentacioarequin. <87v> Escandaloa, dioa Theo[lo]goac,⁵⁴⁵ dela eguitea ô etsatea accioa edo itza, emanten diona besteri ocasioa pecatuan erorceco. Ez tà preciso accioa edo itza beti vere itzan dedin gaiztoa ô pecatua. Asco da ocasioan, circunstanciatan, moduan ô ecusten duenaren edo adicen duenaren respectoan, iduri dedin gaiztoa, eta itzan dedin ocasioa besteac⁵⁴⁶ pecatu eguiteco. Etsaten da izan dedin ocasioa, cergatic besteac vere maliciaz, odioaz edo vorondate gaiztoz oquercen badu, verez gauza ona dena, verac ditu culpac, Fariseoan vere vnozagatic. Eta orduan etsaten da dela Fariseoan escandaloa, ceñ eguin veaz casoric.⁵⁴⁷ Cer culpa du loreac ceñetati[c] armiarmac trabajacen venenoa eta

⁵³⁶ zuen] lerro artean.

⁵³⁷ ezala: 'hazala'.

⁵³⁸ surturic: 'sorturik'; agian hutsa izan da. Gaztelaniaz *abortado del maldito corazón de Lucifer* dator.

⁵³⁹ aingueruz] esk. *aingueruc*.

⁵⁴⁰ silla] ondoren *paradisuaz* tatxaturik.

⁵⁴¹ aldu: agian hutsa *galdu*-ren partez. Gaztelaniaz *arruynò* bakarrik dator.

⁵⁴² ay: 'ai, kexu'.

⁵⁴³ principiotic] esk. *principiotit*.

⁵⁴⁴ etrallea: 'erailea'.

⁵⁴⁵ theologoac] esk. *Theogolac*. Gaztelaniaz *los Theologos* dator.

⁵⁴⁶ besteac] azken bokalaren gainean beltzunea dago.

⁵⁴⁷ ceñi eguin veaz casoric: gaztelaniaz *que no hay obligación de evitarlo* dator; euskarazko itzulpenean aditz laguntzailea eta ezetzapena falta dira.

erleac ezta? Baño atcioaz⁵⁴⁸ edo itzaz ematen bada motivoric asco bestea erorceco, ezta itzanen escusa flacoaren vistan, ceñ vere ciencia chiquiagatic eta virtute chiquiagatic erorcen den. Eta orduan escandalo oni <88r> etsaten zayo «aurran escandaloa».

Asco personac du munduan obligacioa emateco exemplo ona vere obraquin, eta vere naguitasunagatic ezpaldin badu ematen exemplo ona eguiten du escandaloco pecatua, eta vere naguitasunagatic eguin dizeque pecatu aniz. Eta, ala, gutraso batec ditu, contu eguin dezagun, bost hume, eta jai egunetan vere naguitasunegatic ezta acudizen vesperetara eta elizan celebracen diren beste oficio divinotara, eguiten ditu escandaloco bost pecatu. Orobat, parroco batec ditu eun persona vere parroquian. Vere naguitasunagatic ezpaldin badu asisticen, eguiten ditu eun pecatu, cergatic ez-tioan ematen exemplo ona obligacioa duenac vezala. «Escandaloa», itz au da griegoa, eta escaraz etsan nai du tropezua.

<88v> **Jaungoicoaren legueco seigarrengo mandamentuaren explicacioa**

G. Ceñ da Jaungoicoaren legueco seigarrengo mandamentua?

E. Luxuriaco pecaturic ez eguitea.

G. Cer aguincen du mandametu onec?

E. Itzan gaitecela garviac eta castoac pensamentuetan, itcetan eta obretan.

G. Cer eragozten da⁵⁴⁹ mandamentu onetan?

E. Lendavicoa adulterioa, ceñ den besteren emaztearequin pecatua eguitea. Eta nola vicizaz campora gauzaric estimatuana den honra, argatic iñor⁵⁵⁰ ez ilcearen ondorean, etragozten dà adulterioa, ceñequin galcen den honra.

G. Cergatic etsaten da lendavicoa?

E. Cergatic diren amar mandamentuac justiciaco leguecoac. Eta aietan etragozten dire lendavicia injusticiaco pecatuac, nola den adulterioco⁵⁵¹ pecatua, eta guero <89r> beste especiaco pecatuac, nola diren sacrilegioa, eguitea pecatua persona sagra-duarequin; incesctoa, pecatua eguitea aidearequin; estrupoa,⁵⁵² pecatu eguitea virginnarequin; fornicacioa, pecatua eguitea virgina eztenarequin, dela libre edo alarguna, eta beste pecatu abominableac, ceñ ez liretequean nombratu ere bear christauen artean.

Fornicacioa eta beste inmundi[ci]ac ezta cer nombratu, dio San Pabloc. Arquitas Tarentinoc,⁵⁵³ itzanic gentille, ez arzeagatic aban iz itsusi bet, artu zuan escuan icaz ezaquequi bat, ceñ den contrarioric onena luxuriaco su infame onenzat. Orgaña pin-

⁵⁴⁸ atcioaz] esk. *atcioac*.

⁵⁴⁹ da] lerro artean.

⁵⁵⁰ iñor] lerro artean.

⁵⁵¹ adulterioco] <co> zerbaiten gainean gehitua.

⁵⁵² *estrupe*: gaztelaniazkoan *estupro* agertzen da, baina CORDEn *estrupe* ere agertzen da. Beraz, euskarazkoa hutsa denik ezin baieztatu.

⁵⁵³ *Arquitas Tarentino*: Greziako filosofoa, K.a. 430-360 bitartean.

toreac, pintaceco Medusaren burua, recogitu cituan animaliaric espantagarriac eta horribleanac, aien⁵⁵⁴ vistan iets eguiteco. Eta, ala, eguin veiar liteque <89v> luxuria, aren vistan gutziac ies eguin dezan. Nola African den ur gutsi, juntacen dire edatera elcarrequin animalia espantagar[r]iac eta horribleac, eta uzten duen venenotic ejendracen especie verriac. Ala, luxuriaco ur liquis onetatic edaten duenari ejendracen zarazquio especie diferenteac, polucioac, fornicacioac, incestoac, adulterioac, sacrilegioac, animaliaqueriac,⁵⁵⁵ sodomaco pecatuac eta besteac, cein ezten oraiñ necesario explicacea. Eta etsan veiar due confesioan, itzandu badire pensamentuz, itzaz edo obraz edo deseoz edo bacarric atseguinez edo complacenziaz edo bata eta besteaz, eta zenbat⁵⁵⁶ aldiz, eta costumbrea badue edo ocasioan vici badire.

G. Eta bada obligacioric etsateco laguna ceñequin pecatua eguin zuen?

E. Eztà obligacioric etsateco laguna. Eta ala Elizac dauque determinatua.

<90r> *G. Certan fundacen da fornicacioa dela pecatua, bada badiduri inorri⁵⁵⁷ ez-tiola dañuric eta injuriaric eguiten?*

E. Legue gutzietan, legue naturalean, legue zarrean eta legue verrian. Legue naturalean, bada, Judas patriarcac nai itzandu cion quendu viciza Tamar vere errañeri, alargunari, cergatic etcusi zuen zegoala aurdun, certatic⁵⁵⁸ etzagun den Moisesen leguea baño len guizonac fornicacioa zeuquela pecatutez.⁵⁵⁹ Moisesen leguean provicen da eta San Pabloren cartetan leicen dugu fornicacen duenac eztirela joanen cerura. Fornicacioac eguiten dio dañua emacumeari, cein gueldicen infame, eta semeari, cein yaiocen den iligitimoa. Eguiten dio injuria Jesu Chistori, bada, itzanic gutziac Jesu Chistoren miembroac, fornicacen duenac eguiten du Jesu Chistoren miembroac, itzan ditequen rameraren miembroac. Injuriacen du Espiritu Santua, cergatic gure corpuzac diren <90v> Espiritu Santuaren temploac, eta ciquincen duenac corpuza fornicacioan profanacen du Espiritu Santuaren temploa.

G. Mandamentu santu onetan provicen da beste gauzaric?

E. Bai, jauna. Deshonestidade gutziac, ceñ diren adulterioraco eta fornicadoraco videac, nola diren veguirune torpeac, escuque⁵⁶⁰ loiec eta beste onelaco gauza. Eta, ala, etsaten du Jesu Christoc evangeli[o]an veguirecen dionac deseo gaiztoarequin emacumeari, ya eguin duela vere animoan adulterioa. Eguiazqui, nai duenac ites⁵⁶¹ eguin pecatu oietatic contu eguin viazoa⁵⁶² vere sentiduai eta, principalmente, veguiari, ceñetatic sarcen den erioza animan.

⁵⁵⁴ aien] aurretik tatxaturik *eta ala*.

⁵⁵⁵ *animaliaqueriac*: 'basakeriak'; gaztelaniaz *bestialidad*. OEHN hitz hori jasotzen da, baina autore baten lekukotasuna besterik ez da jasotzen, 1965ean Lasak idatzi poetetakoa.

⁵⁵⁶ zenbat] aurretik letra bat tatxaturik.

⁵⁵⁷ inorri] esk. *inorri*.

⁵⁵⁸ *certatic*: 'zeretik'. Gaztelaniaz *de donde*.

⁵⁵⁹ *pecatutez*: 'pekatutzat' ulertu behar da.

⁵⁶⁰ *escuque*: 'eskuka'; iduriz, hitz honen esanahia 'ukitze' da. Gaztelaniaz *besos libinidosos* dator.

⁵⁶¹ *ites*: 'ihes'.

⁵⁶² *viazoa*: 'biezaio'.

<91r>

Zazpigarrengo mandamentuaren explicacioa*G. Ceñ da Jaungoicoaren legueco mandamentua, zazpigarrena?*⁵⁶³

E. Ez ostucea.

G. Cer aguincen da mandamentu onetan?

E. Ez quencea, ez eduquicea eta ez nai izatea besteren gauzaric jabearen vorondatearen contra. Eta ongui prohibicen⁵⁶⁴ da ostucea edo napurreta, homicidioaren⁵⁶⁵ eta adulterioaren ondorean, cergatic munduco ondasunetan vicizaren ondorean da honra, eta honraren ondorean hacienda edo interesa.

G. Nola faltacen da mandamentu onetan?

E. Vi modutan, ceñetara vilcen diran besteac. Lendavicicoa, quencea besteren gauza itsilic edo ezcutuan, eta propiamente da napurreta edo ostucea. Vigarrena, quencea besteren gauza claroan edo aguirian, ceñi etsaten zayon <91v> rapiña edo fuerzaz besteren gauza quencea. Eta itz eguiñagatic mandamentuac ez ostuceac lendavicico moduaz, orobat entendicen da vigarrengo moduagatic, cergatic devecacen duanac gauza chiquiana, devecacen due gauza aundiana.

G. Cer pecatu reducicen dira napurretara⁵⁶⁶ eta rapiñara?

E. Lendavicia, eguiten diren fraude gutziac erostean eta salcean, eta beste contratoetan, cergatic eguiten duenac itsilic arcen dio proximoari arceco duen baño gueyago. Vigarrena, utsura gutziac edo prestacea dirua condicioarequin eman cion baño cerbait gueyagorequin viur diozala reducicen dira rapiñara, cergatic escacen den claroan eman ciona baño gueyago. Irugarrena, besteri eguin zarazquion dañu gutziac, naiz dañua eguin duenac etcer ez irabaci, nola erreco balio echea, alorra, etsia⁵⁶⁷ edo beste gauzaren bat, edo illenen⁵⁶⁸ balioque ganaduren bat; <92r> reducicen dire bazuetan napurretara eta besteatan rapiñara, nola eguiten dan⁵⁶⁹ dañua ezcutuan edo claroan. Laugarrena, eguiten du pecatu restitucioa eguiten eztuenac obligacioa duenean, eta zorrac pagacen eztituenac. Eta da ostuco balu vezala, cergatic dauquen besteren gauza javearen vorondatearen contra. Bostgarrena, eguiten du pecatu bestec galdu zuan gauza arquicen duenac eta verezat⁵⁷⁰ gueldicen duenac.

Ez ostuceco mandamentua, ceñi escritu zuan Jaungoicoac veazarequin, valego escritutua maquilarequin, ceñi urcavea, acaso munduan eguinen luque munduan mella⁵⁷¹ eta fuerza gueyago reparacen ezituenai. Emen suplicioa eta afrentaco⁵⁷² egu-

⁵⁶³ zazpigarrena] esk. *zazquigarrena*.⁵⁶⁴ prohibicen] <hi> lerro artean.⁵⁶⁵ homicidioaren] <a> lerro artean.⁵⁶⁶ napurretara] esk. *napurratara*.⁵⁶⁷ *etsia*: ez dago garbi zein den adiera; gaztelaniaz falta da.⁵⁶⁸ *illenen*: ematen du hutsa dela eta *illen* 'hilko' behar lukeela. Gaztelaniazkoan ez dago ordainik, baina testuinguruarekin eta gainerako agerrerak kontuan izanik, *illen* proposa dezakegu.⁵⁶⁹ dan] lerro artean.⁵⁷⁰ verezat] esk. *verezaz*.⁵⁷¹ mella] <m> lerro artean, tatxaturiko letra baten goialdean.⁵⁷² afrentaco] <co> lerro artean.

rra⁵⁷³ dena, eguiten da⁵⁷⁴ oguera infernuan, eta emen pagacen eztena, eguiten da egurra su <92v> espantagarri artaraco. Gende comunaranzat, plaza batean borroerao napur baten lepoaren gañean obeagoa⁵⁷⁵ da predicadoreric onena⁵⁷⁶ baño pulpitu batean napurrariac quenceco, baño badira napurrac, ceñequin casi beñ ere etcin burutu duenan justiciac, eta oiec direla, dioe San Chrisostomoc eta San Basilioc, erriric gueyenetan. Bada, arroparic onenecoan, errietan eguiten ditua injusticiaric aundienac.

G. Ostucea noiz da pecatu mortala?

E. Theologoac eztaude gauza onetan iz batean. Bazuac señalecen due cantidade determinatua eta beste bazuac etsaten due interesan eta dañuaren conforme. Eta nic diot zuen artean ostucea peseta⁵⁷⁷ bat dela pecatu mortala, eta intencioa badu ostuceco peseta bat, gutsiagio ostuagatic, eguiten du pecatu mortala. Eta ala aunizec ostucen <93r> badue elcarrequin, contu eguin dezagun, frutua edo beste gauzaren bat eta pecatu guenero au, San Agustinec negar eguiten, bere gazte demboratic guziac pecatu eguiten due. Eta gutziac eta bacoiza daude obligatuac eguitera⁵⁷⁸ restitucioa. Gutziac bacoizari tocatu zayon parteagatic, eta bacoiza, cergatic besteac ezpaldin badue eguiten, eguin veiar du restitucioa gutziarena. Baño itzanagatic pecatu mortala peseta bat ostucea, gutchiagio eta gutchiagio ostucea itzanen da pecatu mortala, proximoari eguiten zaion⁵⁷⁹ dañuagatic. Contu eguin dezagun: guizon batec egunean irabazten du errel bat, eta al duan moduan vere familiarequin pasacen du⁵⁸⁰ eguna; oni errela ostucea da pecatu gravea, eta ostucen dionac eguin veiar dio restitucioa, ez bacarric errelarena, baita ere itzandu duen dañuarena. Emacume pobrecho batec saldu zion zare bat frutua Flandesco conde <93v> Lindericoren semeari. Eta cergatic ez cion pagatu verela, topatu zituan vere bi semecho gotseac⁵⁸¹ illac. Jaquindu zuan condeac, eta aguindu zuan quenceco aren semeari viciza, cergatic eguin zuan alaco dañua. Gauza ez ostuagatic, baldin bada besterena, etzin guel[di] dizaque, eta bestela ezta salbacio-ric. Au aditu zion usurero eta guizon tramposo batec predicari bati, eta deitu zion eriotzaco⁵⁸² orduan, eta ecusiric zuela obligacioa eguiteco guziaren restitucioa. Ala aguindu cion, eta il zan hospitalean. Confesoreac etcusi zuan demonio chiqui bat mutico baten figuran negarrez, bere burua larrucen⁵⁸³ zuela, baño verela aguertu zan beste demonio zar bat parraz, eta etsan cion: «Nola etzagucen den aicela experiencia gaveco muticoa. Cer pena pasacen duc guizon bat⁵⁸⁴ tramposo eta usureroaz? Bada,

⁵⁷³ egurra] aurretik tatxaturik *dena*.

⁵⁷⁴ da] lerro artean.

⁵⁷⁵ obeagoa] aurretik tatxaturik *sol*.

⁵⁷⁶ onena] esk. *oñena*. *Usus scribendian* oinarritu gara zuzentzeko, beti *onena* erabiltzen baitu. <ñ> kopiatzean egindako hutsa izan daiteke, ondoko *bañok* eraginda.

⁵⁷⁷ peseta] aurretik *dela* tatxaturik.

⁵⁷⁸ eguitera] esk. *eguitere*.

⁵⁷⁹ zaion] lerro artean.

⁵⁸⁰ du] lerro artean.

⁵⁸¹ gotseac] esk. *gotsoac*. Gaztelaniaz *muertos de hambre* dator.

⁵⁸² eriotzaco] <tza> lerro artean.

⁵⁸³ larrucen] <rru> aurretik <gu> tatxaturik.

⁵⁸⁴ bat] lerro artean.

bat galdu baduc, lau irabazi dituc, cergatic negar <94r> eguiten duc? Eztuc ecusten⁵⁸⁵ utci dituala lau albacea edo cavazalero, eta oiec batec ere ezta cumplituco testamenta?» O! Lastima, gaizqui⁵⁸⁶ cumplituceco testamentuaz! Eta munduan cembat onelaco guertacen da⁵⁸⁷ eta motivo onengatic cenbat condenacen dire? Dichosoa da ez emazteaz, ez semeaz eta ez adisquideaz fiatu gave, vici dela verac vere gauzac eguiten dituana.

Cerbait arquicen bada, eguin veiar dire diligenciac javea arquiceco. Eta ezpaldin bada arquicen comunmente, etsaten due theolog[o]ac, repartitu veiar dela pobreatan. San Agustinec alabacen du⁵⁸⁸ pobre bat ceñec Milango ciudadean arquitu zuan bolsillo vereun ez[cu]turequin eta paratu cituan cartelac jaquiteco javea. Aguertu zan javea, eta eman nai cion diruaren erdia eta etcion artu nai itzandu, etsaten zuela arc etzuela eguin beste gauzaric vere obligacioaz cumplicea baicic. Eta azquenean fuerzaz <94v> arturarazquion⁵⁸⁹ bost ezcutu, eta verela repartitu cituan vere lagun pobrean artean.

Jaungoicoaren legueco zazpigarrengo⁵⁹⁰ mandamentu santuan daude obligatuac eguitera restitucioa gauza ostuarena, ez bacarric napurra, baita ere agui[n]cen duena, consejua ematen duena eta consenticen duena, itzandu baciren causa napurreria-rena edo eman bazuan onzat⁵⁹¹ napurreta, baita ere, alabacen duena, amparoa ematen duena eta napurra estalcen duena eta isilic gueldicen dena, eragozten eztuena eta napurreta manifestacen eztuena. Baldin badue veren empleoz eguitera, daude obligatuac eguitera restitucioa. Usura da besteri prestacea dirua obligacioarequin pagatu veiar diola prestatu ciona cerbait gueyegorequin, bacarric cergatic prestatu cion. Bada, prestaceagatic baldin badu dañuren bat edo galcen badu irabaciren bat, tiratu dezaque prestatu zuana baño cerbait gueyago.

<95r> Baño ascoc usteco du usura onec corricen duela ciudadeatan, eta emen ez-tela usuraric, baño nic diot zuen artean eztela gutchiago. Bada, cergatic diru oriec prestacen dituzua⁵⁹² corritura? Eta cergatic ganadu oriac salcen badituzua plazotara, vere valiotic cargacen diozua escua? Echeco semeari edo alabari legitimazaco ganadua, cergatic vere valioa baño gueyago⁵⁹³ contacen diozue? Eta ganaduan salventac, ganaduac badu defectoric, cergatic manifestacen eztà? Otsoac ian vacion beorrari errapea, guero⁵⁹⁴ sendatu zanean, cergatic saldu zan defecto au aguertu gave.⁵⁹⁵ Athenasen secular etzen ecusi festa alegregoric Agis aien generalac onelaco tratoac castigatu cituanean baño, eta aien usuraco paperac publicoan erre cituanean

⁵⁸⁵ ecusten] aurretik tatxaturik *egi*.

⁵⁸⁶ gaizqui] aurretik *at* tatxaturik.

⁵⁸⁷ da] lerro artean.

⁵⁸⁸ du] lerro artean.

⁵⁸⁹ *arturarazquion*: 'hartuaraz zarazkion, hartuarazi zizkion'.

⁵⁹⁰ zazpigarrengo] lerro artean.

⁵⁹¹ onzat] esk. *ontac*. Ez dirudi *ontaco* behar lukeenik, testuan beste nonbait *onzat* agertzen baita.

⁵⁹² dituzua] bigarren <u>-ren gainean beltzunea.

⁵⁹³ gueyago] lerro artean.

⁵⁹⁴ guero] aurretik tatxaturik *eta*.

⁵⁹⁵ ... *gave*: aurreko pasarteaz ez da agertzen gaztelaniazko bertsioan; beraz, itzultzaileak gehitua dake. Pasarte honek erakutsi diezaguke dotrina ez zela hiriburu baterako idatzi, herri batean erabiltzeko baizik.

baño. Luca etsaten dioan ciudade batean, Demonioa egondu zan San <95v> Franciscuco habitua janciric esquean vi urtean. Onelaco guizon tramposo, usurero bati escacen cion, eta veñ ere etzion ematen, baño beti esaten cion eguin zezala penitencia, etzuan eguiten eta etzen converticen, eta pasatu ciran verala vi urteac, ceñ zen Jaungoicoac eman cion plazoa. Corpuz eta anima eraman zuan infernura. Restitucioa eguiteco eta zorra pagaceco obligacioa fuertergoa da matrimonio baten unioa eta vinculua baño. Bada, illen valiz guizon ezcondu bat eta viurtu mundura, etcin junta liteque vere emaztearequin, baño guizon onec itzanen luque obligacioa zorrac pagacecoa.

Eta etzin badu, cer eguinen du? Procuratu eguitea al duen gutzia, quencen dituala gastu alperrac eta uzten dituala vicioac. Bada, dezaqueanac baño bazuetan gueyago eguiten du nai duenac. <96r> Philosopo gentil bat se[c]ulan etzen ecin⁵⁹⁶ zorrac pagatu gave. Roman, Julio Cesarrec erosi nai itzandu zuan zor auniz zuan guizon baten obea, cergatic etsaten zuen etziquiela⁵⁹⁷ nola obe artan lo eguin zezaquean.⁵⁹⁸ Baño dio Espiritu Santuac onelacoac eguin zuala veren loa. Baño cer lo? Lò zorroa, letargoaren loa, ceñnequin esnatuco diren infernuan.

G. Eta napurreta edo ostucea da pecatu aundia?

E. Pecatu mortal gutziac etsan diteque direla pecatu aundiac, cergatic gutziac quencen dioa guizonari viciza eternoa. Baño napurretac du propiedadea moviceco guizona maldade aundietara. Judas atsi zan ostucen ematen cioana Jesu Christorenzat eta apostuluan eta discipuluanzat. Eta allegatu zan salcera vere maisua. Eta salteadoreac eta bandoleroac <96v> secular odioric eztioanac eta etcusi eztituan guizonac ilcen ditua deramana quenceagatic, baño Jaungoicoac permiticen du besterena⁵⁹⁹ quencen duenac, guchi goza dezan. Eta ala Judasec urcatu zuan vere burua, eta napurac comunmente erorcen dira justiciaren escuetan.

Zorcigarrengo mandamentuaren explicacioa

G. Ceñ da zorcigarrengo mandamentua?

E. Testimonio falsoric ez jasocea eta guezurric ez etsatea.

G. Cer aguincen da mandamentu onetan?

E. Ez eguitea proximoaren contra juicio gaiztoric, ez etsatea eta ez adicea aren faltaric.

G. Norc austen du mandamentu au?

<97r> E. Razovearen contra juzgacen duenac, fama quencen duanac, secretoa descubricen duenac edo guezurra etsacen duenac. Lenagoco mandamentuetan proivicen dira proximoari eguiten zarazuion injuriac obraquin. Eta oraiñ mandamentu santu

⁵⁹⁶ *ecim*: 'etzin, etzan'.

⁵⁹⁷ etziquiela] esk. *etziquilea*.

⁵⁹⁸ zezaquean] esk. *zezaquean*.

⁵⁹⁹ besterena] <na> lerro artean.

onetan proivicen⁶⁰⁰ dira itzaquin proximoari eguiten zarazquion injuriac, nola den falso testimonioa. Romaco concilio batean emacume infame batec acusatu zuen eun eta amar testigu falsorequin, San Gregorio Surrentoco obispa torpera bateaz. Santuac alchatu cituan veguiac cerura, eta etsan zuan: «Jauna, alchatu dire nere contra testigu falsoac». Eta verela Demonioa apoderatu zan⁶⁰¹ emacume infame arzaz. Atsi zan lurrean iraulcica,⁶⁰² escatu cion⁶⁰³ barcacioa, eta santuac libratu zuan Demonioa-gandic, baño aguerreraci cion eguia, norc maldade artara moviraci <97v> zuen. Concilioac castigatu nai cituen gutziac, baño santuac etzion utzi. Obispadu bateco notorio batec alchatu zituan mille testimonio falso sacerdotean eta se[c]ularan contra. Il zan eta enterratu zuan San Franciscuco habituaquin, baño laster joan zan conventura eta jo zuan porteria, eta galdetu cioan nor zan. Eranzun zuan tristeac: «Ni naiz egun il den notarioa, eta izulcen dizuet habitu au⁶⁰⁴ cergatic eztuden mereci. Bada, nago condenatua». Eta nai izandu zuan Jaungoicoac vere eriozan ere gueldi zedin mortaja eta soñeco gave.

G. Juicio temerarioac dire mandamentu onen contra?

E. Gauza bat da dude, beste bat sospecha eta beste gauza bat juicioa. Dude da animoaren suspensioa edo gueldiera⁶⁰⁵ bat⁶⁰⁶ ecusiric proximoaren accioa, inclinacen eztela ez alde batera eta ez <98r> bestera. Sospecha da cerbait gueyago inclinacea alde batera, bestera baño. Juicioa ya bada consentimentu firme bat, eta determinatua alde batera, sinisten dela gaiztoa edo ona. Pisu baten balanzac igualdadean paratuac dira dude vezala. Alde bateco, balanzari añadicen bazayo pisu ligero bat veyo iocen ez-tuela, da sospecha⁶⁰⁷ vezala, baño balanza oni añadicen bazayo pisu larrigoa lurra yoceraño, da juicioa vezala. Duda eta sospecha izanagatic proximoaren falta gravearena, comunmente, eztira pasacen pecatu venialatic, ezpaldin badu⁶⁰⁸ datu eguiten proximoari dion vorondate gaistoagatic. Baño juicioa formatua eta eguina fundamentu chiqui eta lebearequin proximoaren falta gravearena, da juicio temerarioa eta pecatu mortala.

«Baño ya ecusten dut», dio <98v> San Bernardoc, «pecatua bada patentea, muestrac⁶⁰⁹ eta indicioac, claroac eta manifestoac edo gauza publicoa, eztà juicio temerarioa eta culpa, baño christaveren caridadeac escacen du, ematea colore on bat, arcea lastima proximoaz eta ezcutatcea⁶¹⁰ eta gordecea aren defectoa». Regue Antigonoc zuen alderdi bat oquerra, eta Apeles pintoreac pintatu zuen regue au alderdi ona ba-

⁶⁰⁰ proivicen] esk. <vi> ondoren <vi> tatxaturik.

⁶⁰¹ zan] lerro artean.

⁶⁰² iraulcica: 'iraulka'. OEHn ageri denez, ez du tradizio handia hitz honek; gaztelaniaz *rebolcándose* dator.

⁶⁰³ cion] aurretik tatxaturik *zioa*.

⁶⁰⁴ au] eskuzkribuan letra bat tatxaturik dago amaieran, <n> ziurrenik.

⁶⁰⁵ gueldiera: ez da tradizio handia duen hitza; OEHn esaten denez, Larramendik, Añibarrok eta Harrietek jaso zuten hitz hori, hemengo adiera berean, 'geldialdi' alegia.

⁶⁰⁶ bat] lerro artean.

⁶⁰⁷ sospecha] <c> lerro artean.

⁶⁰⁸ badu] esk. *batu*. Aurretik, lerroaren hasieran <tu> tatxaturik; irudiz, aurreko lerroan dagoen <ba->-ren jarraipena da.

⁶⁰⁹ muestrac] bukaerako letra zalantzakoa da.

⁶¹⁰ ezcutatcea] <atc> lerro artean.

carric aguiroi zuela, eta bestea quadroan ezcutece⁶¹¹ ciceola. Frai Bernardo de Quintival San Franciscuren laguna ecusia izandu zan ceruan vegui bazuaquin, eguzquian⁶¹² baño gueyago argui eguiten zuenaquin, cergatic mundu onetan ecusten zuan gutzia tiracen zuan gauza onara.

G. Da mandamentu onen contra da⁶¹³ etsaten guezurra, iñoren daño gave?

E. Iru modutecoa da guezurra. Lendavicicoa, <99r> proximoaren dañarequin, contu eguin dezagun juezaren edo justiciaren aurrean, eguia eztela, proximoaren contra testiguacea ostu duela. Guezur au da perniciosoa eta dañoso. Vigarrena, proximoaren provechuan, contu eguin dezagun guezurra etsatea proximoa libraceagatic peligoren batetic, eta guezur au dà oficiosoa. Irugarrena, guezur etsatea iñori dañurric eta ez provechurric eguiten ezayola, eta guezur au da ocioso. Lendavico guezurra proivicen da, propiamente, mandamentu onetan, cergatic ez bacarric da testimonio falsoa, baita re injustoa eta pecatu gravissimoa. Beste viac ez izanagatic verequin injusticiaric, eta ez izanagatic lendavicoa bezain pecatu graveac. Ala ere, dire pecatuac guchianean pecatu venialac, cergatic mundu guziagatic guezurric etcin etsan diquean.

Demoniac badu alaba⁶¹⁴ bat eta dauque <99v> ezcongaie, norc ezcondu nai du arequin? Jesus! Jesus! Apeza! Norc ezcondu naico du Demoniarren alabarequin? Bai, gaur arquiteco dut nic norc ezcondu naico dun Demonioaren alabarequin. Aurpegui ona du, jauzten⁶¹⁵ ongui, tela guzietaco galaquin eta nai duan colorecoaquin, guzietara acomodacen da⁶¹⁶ eta munduan eta plazan conseguicen du nai duan guzia, garboarequin callea pasacen du, sarcen da nai duan echeatan, entrada badu principian eta cavalleroan echetan, visitacen ditu monjac eta refrescacen frailequin, sacerdotearequin eta parrocoaquin descanzacen da. Norc nai du? Norc naico du eta certaco? Ezcondua badago ya aunizquin, San Juan apostoluac etsaten digunaz. Bada, dio evangelista sagraduac Demonioa dela guezurtia⁶¹⁷ eta guezurraren aita, eta guezurra etsaten duan guziac ezconcen dira Demonioaren alabarequin eta aren humeac di-rela dio San Ambrosioc.

<100r> Beñ ere, eta mundu guzia irabazteagatic, etcin esan diteque guezurric. Etsaten dugu dembora pasaceagatic eta parra eguiteagatic, baño Christau batenzat ezta motivoric asco. Ocasio batean Santo Thomas cien⁶¹⁸ videan religioso batequin, eta onec⁶¹⁹ etsan cion toportuan:⁶²⁰ «Veguire, veguire idi⁶²¹ ura nola dien⁶²² airean egan». Goratu cituan veguiac santuac, eta lagunac eman cion parrari eta etsan cion:

⁶¹¹ ezcutece] esk. *ezcuteten*.

⁶¹² eguzquian] esk. *eguzquian*.

⁶¹³ da] lerro artean; dena den, galderaren hasieran duke laguntzailea aditz nagusiak.

⁶¹⁴ alaba] <ba> lerro artean.

⁶¹⁵ *jauzten*: 'janzten'. Nafarroan *jauntzi* aldaera ezaguna bada ere, testu honetan gainerago adibideetan *jantzi* erabiltzen da.

⁶¹⁶ da] lerro artean.

⁶¹⁷ guezurtia] beste zerbaiten gainean idatzia.

⁶¹⁸ cien: 'zihoan'.

⁶¹⁹ onec] hasieran *onequin* idatzia eta ondoren *quin* taxaturik, eta <c> gehiturik.

⁶²⁰ *toportuan*: 'bat-batean'; gatzelaniaz *de repente muy en ademán de admiración* dago, baina OEHN ez da jasotzen. Hitzaren aurretik, <po> dago taxaturik.

⁶²¹ idi] aurretik *idu*.

⁶²² dien: 'doan'.

«Uste cenduan idiac egatu vear zuela?» Baño santuac tristura aundi batequin etranzun cion: «Lenago sinistetu nuan idia ega zitequeala, religioso batec guezurra etsatea baño». San Antimo Nicodemiaco obisp[o]ac guezur lebe bat ez etsateagatic padeckitu cituan tormentu terribleac, eta azquenec erioza. Bazuetan guezur batec cer dañuac eguiten ditzaquean.⁶²³ Te[o]dosio emperadore gazteari regalatu cioten sagar bat, bere aunditasunagatic eta edertasunagatic <100v> eta emperadoreac esposoaren afectoz eraman cion Eudoxia vere emazteari. Eta emperatriz⁶²⁴ onec eman cion Paulino sabioari,⁶²⁵ cergatic señora au sabiduriaren auguiz amantea. Eta Paulinoc ecusiric sagarraren maravilla, eman cion Teodosio emperadoreari. Artu cion eta ezcutatu zuan, eta verela joan zan emperatrizgana. Galdetu cion, cer eguin cion sagarrari. Cerbait aturditu zan señora ure, eta eranzun cion yan zuela. Orduan etsan zuan emperadoreac: «Zure eztarritic pasatu vear luque nere escuetara». Aguertu zuan sagarra, eta señora guelditu zan mututuric. Teodosiac izuli zituan espaldac eta verela agiundu zuan Paulinori quenceco viciza.

<101> G. *Jaungoicoaren legueco zorcigarrenge mandametuac, juicio gaiztoaz eta guezurraz campora, provicen du beste gauzaric?*

E. Beste iru pecatu genero mingañez eguiten direnac, eta comunmente reducicen dire falso testimoniora, eta dire contumelia edo afrenta eta murmuracioa. Eta oiec dire diferenteac, cergatic murmuracioa da caridadearen contra, baño contumelia, edo afrenta da justiciaren contra. Eta irugarren mingañaren pecatua prohibicen dena mandamentu santu onetan da maldicioa.

G. *Cer gauza da contumelia edo afrenta?*

E. Da iz bat esaten dena proximoa deshonoraceco, nola den etsatea bati dela ignorantea, juicio gutchicoa, infamea eta beste onelaco gauzac. Eta etsaten bada proximoa⁶²⁶ injuriaceco animoarequin <101v> pecatu gravea dela dio Jesu Christoc. Bada, dio vere evangelio sagraduan etsacen dionac vere proximoari ignorantea, digno da eta mereci du infernua.

Baño etsaten bazayo proximoari dembora pasa edo proximoaren moteltasuna⁶²⁷ pizteagatic edo correjiteagatic, aitac semeari edo maisuac discipulari vezala, injuriaceco animoa gave, ezta au contumelia edo afrenta, eta ez pecatu gravea, baño bai comunmente pecatu veniala. Baño comumente onelaco izac esaten dire proximoari zayon odioagatic, dion invidiagatic. Eta orduan dire pecatu graveac.

G. *Cer gauza murmuracioa?*

E. Quencea proximoari fama, etsaten dela proximoagatic gaizcen bat edo gauza falsoa edo eguia dagoana ezcu[tu]an <102r> eta ocultoan,⁶²⁸ galcen diola proximoari modu onetan fama, cein zuen aren pecatua ez ciquienquin murmuaracioa gaiz fre-

⁶²³ ditzaquean] lehenik *ditzazquean* idatzia, ondoren bigarren <z> tatxaturik.

⁶²⁴ emperatriz] eskuizkribuan lehenik *emperadore* idatzi zen, ondoren *-dore* tatxatu eta *-triz* gehitu zen.

⁶²⁵ sabioari] <o> lerro artean.

⁶²⁶ proximoa] hasieran *proximoari* idatzia, ondoren <ri> ezabatu zen.

⁶²⁷ moteltasuna] esk. *moteltasana*.

⁶²⁸ ocultoan] aurretik *ocl* tatxaturik.

quentea, auguiz gravea eta peligrsoa, cergatic famac gueyago importacen du haciendac eta interesac baño. Eta aunizec gueyago estimacen due viciza vera baño, eta, argatic, gaiz aundia da galaracicea. Beste gaizanzat nolabait ere remedioa erraza, baño fama recobracea da auguiz gaiz, eta quendu duena dago obligatu viurcera. Eta conseju ona guziacgatic oni irequia,⁶²⁹ ditequenean eguiarequin eta bestela egon isilic.

Nola Godofre Bullonec⁶³⁰ saeta batean, tiro batean,⁶³¹ atravesatu cituan iru chori, ala, dio San Bernardoc murmurazallearen mingaña dela lanza bat ceñec golpe batean ilcen dituan iru. Quencen dio honraren viciza, ceñen contra iceguiten duen, conciencien viciza <102v> murmurazioa gustoarequin⁶³² adicen dionari eta ilcen dio anima murmurazalleari verari. Eguia da proximoaren faltac badire lebeac, defecto natural edo faltac, izanagatic graveac, badire claroac eta publicoac, izanen da culpa levea, baño cer peligroa pasacea, gauza lebetic, gauza gravera, eta gauza publicotic secretora. Bada mingaña ñoroc ere etzin sujeta dezaque! Causa justo gave quencen badira honra eta fama, viurtu veiar dira, bestela ezta salbacioric. Murmurazalleac dio San Pabloc direla abominableac Jaungoicoarenzat. Murmurazalle batec eriozaco orduan atera zuan mingaña,⁶³³ eta esan zuan: «Onec nerama infernura». Eta itsusi eguinic, demonio⁶³⁴ bat vezala il zan.

G. Cer gauza da maldicioa?

E. Etsatea proximoari «itzan adilla madaricatu» edo onelaco gaiz izan dezala, <103r> lepo ezurra ausi dela. Da pecatu gravissimoa etsaten bada odioz edo dese[oa]requin etor daquion proximoari onelaco gaizic, baño esaten bada pron[to],⁶³⁵ dude batean pensatu gave guertacea proximoari onelaco gaizic, ezta pecatu gravea, baño beti da pecatu, cergatic christau baten abatic, ceñ Jaungoicoaren graziaz eguin zan⁶³⁶ ceruco eredero,⁶³⁷ bacarric atera veiar due aren agotic⁶³⁸ bendicioac.

Bederazigarrengo mandamentuaren explicacioa

G. Ceñ da Jaungoicoaren legueco mandamentua, be[de]razigarrena?

E. Jaungoicoac vere legueco bederatzigarrengo mandamentuen⁶³⁹ Mossesi⁶⁴⁰ eman cion leguean escritu zuan itz oiequin: «Eztuzu deseatuco zere proximoaren emaztea». Cergatic Jaungoicoac vere seigarrengo mandamentuan prohibitu⁶⁴¹ bazuan

⁶²⁹ irequia] esk. *ireguia*. Ireki aldaera erabiltzen duen kasu bakarra da; gainerakoetan *iriki* erabiltzen du.

⁶³⁰ Godofre Bullonec: egungo Frantziaren iparraldeko herri batean jaio zen XI. mendearen bigarren erdian eta Gurutzada batean Jerusalem konkistatu eta bertako gobernadorea izan zen.

⁶³¹ batean] esk. *batean*.

⁶³² gustoarequin] esk. *gustorarequin*.

⁶³³ mingaña] esk. *mingana*.

⁶³⁴ demonio] jarraian, baina hurrengo lerroan, -a tatxaturik.

⁶³⁵ pronto] azken bi letrak ez dira ikusten.

⁶³⁶ eguin zan] lerro artean.

⁶³⁷ eredero] esk. *erededero*.

⁶³⁸ aren agotic] lerro artean.

⁶³⁹ mandamentuen] lerro artean.

⁶⁴⁰ Mossesi] -si aurretik kontsonante bat tatxaturik dago, iduriz <n>.

⁶⁴¹ prohibitu] <h> lehenago idatzitako <v> baten gainean idatzia dagoela dirudi.

adulterioa, <103v> Jaungoicoac verac provivitu⁶⁴² zuan mandamentu onetan deseoa, jaquin dezagun direla pecatu diversoac edo diferenteac. Eta nola aunitzec, eta aien artean judioac, siñisten zuan deseoa ezpacen pasacen obrara etzela pecatu. Argatic Jaungoicoac expresamente claroqui⁶⁴³ prohivicen⁶⁴⁴ ditu bederazigarrengo⁶⁴⁵ mandamentuan barrerago pecatuac eta adulterioaren deseoa.

G. Provivituric adulterioa eta beste araguiaren pecatu generoac, orobat, entedicen da⁶⁴⁶ deseogatic?

E. Orobat entedicen da,⁶⁴⁷ cergatic den razove bat pecatu gutziena.

G. Edocin deseo proximoaren emaztearena da pecatu, consenticen ezpada ere?

E. San Gregorioc eracusi cigun deseo gaiztoan direla iru gradu: sugestioa, delectacioa edo atseguina eta consentimentua. <104r> Sugesti[o]a da Demonioac animoaren aurrean⁶⁴⁸ paracen digunean pensamentu deshonesto bat, ceñi acompañaçen dion principio derrepente batec deseo gaiztoarenac, eta au quencen bada edo eguiten bazayo resistencia pasatu baño len deletaciara edo atseguintasunara, guizonac eztu pecatu eguiten, baicic du merecimentua Jaungoicoarequin. Sugestioa pasacen bada deletacio edo atseguintasuna deshonesto, baño oraindic ezpaldin bazayo⁶⁴⁹ ematen razovearen eta vorondatearen consentimentua, orduan eztago guizona pecatu venial gave, baño sugestioari eta deletacioari añadicen bazayo razovearen eta vorondatearen consentimentua, alaco moduz etze guizonac etcusten badu eta obarçen⁶⁵⁰ bada cer pensacen duan eta cer deseacen duen, eta vorondatez badago pensamentu artan eta deseo gaizto artan, eguiten <104v> du pecatu mortala. Eta au da principalmente prohivicen⁶⁵¹ dena mandamentu onetan. Eta asco da veguirece bat, baldin juntacen bazayo deseoso, anima condenaceco. Veguiari itsi-iriqui batean pensamentu consentituac ematen dio animari erioza. Ala eguin zuan ceruan ambeste milloi ainguerurequin, ceñi viurtu cituan demonio. Besteac etsanen du: «Itzandu⁶⁵² ditut pensamentu gaiztoac». Eta consentitu ciñucen? Ez. Ez nuan intencioric obraceco. Baño ez itzanageric intencioric, baldin pensamentuetan atseguin artu baziñuan, vorondatez eguin ciñuan pecatu mortala».

Aita Bromiardoc contacen digu señora batec ofrecitu ciola vere pureza eta virgindadea Jaungoicoari, eta artan vicitu zala ya larogueti urtean. Llegatu ciceon erio-

⁶⁴² provivitu] eskuizkribuan *provivitu* eta *proivitu* biak agertzen dira; lehena gehiegitan agertzen da hutsa izateko; behabada, *proibitu* > *proibitu* egin da hiatoa saihesteko. Edozein modutara, testuan bere horretan utzi ditugu guztiak.

⁶⁴³ claroqui] lerro artean.

⁶⁴⁴ prohivicen] <h> lehenago idatzitako <v> batean gainean idatzia dagoela dirudi.

⁶⁴⁵ bederazigarrengo] <z> ondoren tatzaturik dago <q>.

⁶⁴⁶ da] lerro artean.

⁶⁴⁷ da] lerro artean.

⁶⁴⁸ aurrean] <u> lerro artean.

⁶⁴⁹ bazayo] esk. *bayago*. Behabada aurrerago dagoen *eztago* hitzaren bukaerak eragindako hutsa izan daiteke, jatorrizko eskuizkribuan izan zezakeen kokapenaren arabera.

⁶⁵⁰ obarçen: 'ohartzen'.

⁶⁵¹ prohivicen] <hi> lerro artean.

⁶⁵² itzandu] <du> lerro artean.

zaco trancea, eta orduan cebillen aren quartoaren entradan paseacen mancebo eder bat. <105r> Imprudenciarequin veguiretu cion, saltatu ciceon⁶⁵³ pensamentu gaizto bat, consentitu zuan, etzuan confesatu eta estadu onetan il zan eta condenatu zan. Au da vicio bat munduan ceñequin Demonioac eguiten dioan⁶⁵⁴ guerraric aundiana, ez bacarric mancebo escandaloso eta doncellari zoratu orri, baita ere Jaungoicoaren siervoric onenai eta christau virtudosonai. Bestela⁶⁵⁵ etsan dezala Santa Catharina de Sena batec, Santa Gertudesc, Santa⁶⁵⁶ Rosac eta besteac, eta ies eguiteco eta garai-zeco medioa da istea vioceco atea eta contu aundia eduquicea sentidu guziiazaz. «O! auguiz molestoac dire tentacio oiec» etsaten cion⁶⁵⁷ Santa⁶⁵⁸ Brigidac Jaungoicoari, eta Jaunac eranzun cion: «Justo da nere alaba, nola len deleitacen ziñen munduco vanidadean nere vorondatearen contra, ala orain itzan dicen pensamentuac molestoac eta penosoac zure vorondatearen contra».

<105v>

Amargarrengo mandamentuaren explicacioa

G. Ceñ da Jaungoicoaren legueco amargarrengo mandamentua?

E. Jaungoicoac Sinaico mendian⁶⁵⁹ vere leguea entregatu cionean Moisesi amargarrengo mandamentu santu au escritu zuan iz oiequin: «Eztuzu deseatuco besteren interesaric». Au da, ez interesa raizic,⁶⁶⁰ nola diren echeac, alorrac, arbolac eta beste olenaco gauzac; ez interesa libreric, nola diren dirua, ganaduac, lurreco frutuac eta beste onelaco gauzac, cergatic onela cumplacen da justicia, ezayola eguin bear⁶⁶¹ proximoari injuriaric, ez obraz, ez itzaz, ez pensamentuz eta ez deseoz.

G. Cergatic munduco legeatan ezta provivicen beñ ere deseoa, Jaungoicoaren leguean vezala?

<106r> E. Cergatic guizonac itzanagatic ere, Aita Santuac, regueac edo emperadoreac eztitue ecusten viozac, baicic bacarric aguri dena. Eta argatic nola etzin juzgatu dicequen pensamentuac eta deseoa, etzin castigatu ere dizequea. Eta veragatic etzin provivi dizequea. Baño nola Jaungoicoac ecusten dituan guizonan viozac, castigatu diceque pensamentu eta deseo gaiztoac. Eta argatic provivicen ditu vere legue divinoan.

Pirro Albaniaco regueac etsan cion Cineas vere ministroari: «Goacen⁶⁶² Roma conquistacera eta romanoac⁶⁶³ sigetacera». ⁶⁶⁴ Etranzun ministroac: «Itzanen da triumpho aundia, baño, jauna, guero zer eguinen dugu?» Etsan zuen regueac: «Con-

⁶⁵³ ciceon] aurretik *cio* tatxaturik.

⁶⁵⁴ dioan] <a> lehenago zegoen <e> bat gainean.

⁶⁵⁵ bestela] <la> lerro artean.

⁶⁵⁶ Santa] lerro honetan dauden hiru *santa*-k *Sta* laburdurarekin agertzen dira.

⁶⁵⁷ cion] lerro artean.

⁶⁵⁸ Santa] esk. *Sta*.

⁶⁵⁹ mendian] esk. *mendioan*.

⁶⁶⁰ raizic] <ic> lerro artean.

⁶⁶¹ bear] lerro artean.

⁶⁶² Goacen] <o> eta <a>-ren artean, iduriz, beste letra bat dago tatxaturik.

⁶⁶³ romanoac] esk. *Romonoac*.

⁶⁶⁴ sigetacera] eskuizkribuan irakurketa nahiko ziurra da, baina beharbada *sugetacera* behar luke.

quistatuco dugu Sicilia, ceñ dagoan urbil. Baño, jauna, Sicilia conquistatuta guerra acabatuco dugu? <106v> Ez por cierto, ez, ez» etsaten zuen regueac, «pasatuco gara Africara, eta conquistatuco ditugu Carthago eta Africaco beste ciudadeac. Auguiz ongui, jauna, eta guero? Viurtuco gara onera eta conquistatuco dugu Grecia. Eta au guzia conseguituta, cer eguiñen dugu? Vici», etsan zuen regueac, «soseguan eta gozatu interesac eta riquezac». ⁶⁶⁵ «Baño cer fiñetaco, jauna», etsan zuen ministroac, «dicha au lograceco, pasatu itsasoac, padecitu fatigac eta trabajuac, eta galdu ⁶⁶⁶ osasuna? Onetaraco eztuzu asco cere ⁶⁶⁷ reinuan? Certaco deseatu besteren interesac, asco badiugu guerenac?» ⁶⁶⁸ «Contenta gaitecen» dio San Pabloc, «itzatearequin cer jan eta cer janzi». Jauna, eztugu guc besteric deseacen, baño acaso au deseacen duzu, cergatic au eztuzun, eta au itzan ezquero norc <107r> daqui cer deseatuco ciñuquean. Eta argatic etsaten du ongui San Bernardoc, mundu onetan itzateac interesac eta riquezac baño itzateco deseac dañu gueyago eguiten duela. Eta veragatic proseguiquen du San Pabloc itzan nai duenac aberasac erorcen direla tentacioan eta Demonioaren lazoan, eta auniz deseo dañoso eta perniciotan, ceñec guizonac eramaten ditua perdiciora eta erioza tristera, cergatic gaiz guzian zañe dà codicia, ceñec beñ ere eztuan etsaten «asco da», eta ceñi seguizeagatic bazuac apartatu ciren fede[ti]c, eta sartu ciren auniz dolore eta trabajutan, ceñ dituan verequin vicio onec. Au guzia da San Pabloren Doctrina.

Gaizquitu ⁶⁶⁹ cen guizon codicioso bat ⁶⁷⁰ eta aguindu cioan emateco olicio ⁶⁷¹ santua. Joan cen sacerdotea eta oliotu zarazquion veguiac, <107v> verrariac, sudurra, aba, escuac; oliaceco aguindu zion atera cicella escuac. Verela atera zuan ezquerreco escua, etsan cion escuñequo escua ere bai, baño etzuan atera nai escuñeco escua. Gueyago gordecen ⁶⁷² zuan obapean. Orduan etsan cion: «Eya, Pedro Aharas, atera izazu bi escuac verela». Ateracen cion ezquerreco escua, eta beti gorde escuñeco escua. Larritu sacerdotea, eta etsan cion nescameac: «Jauna, escuñeco escuan dauque gordea diruaren guilza». Miserablea duda gave condenatuco zan vere diruaquin, eta diruan guilzarequin, baño, ala ere, parte arrazove ceucan lance artan ez emateco ⁶⁷³ dirua eta diruaren guilza asco sacerdoteri. Bada, badira munduan sacerdoteac, ceñec daquian ongui explicacen asco personari direnean urbilcen estadu artara. Pater nosterren peticio au: «egun erozco gueren oguia, egun iguzu».

<108r> Zenon filosofoac etsaten zuan rhetorica ⁶⁷⁴ zala escua zabaldua vezala, eta dialectica zala escu ura vera itsia vezala. Bata iriquicen denean eta bestea isten denean. Bada nola amar beazac encerracen diren bi escuetan usten direnean, ala amar mandamentuac encerracen dire bitan: servicean eta amacean Jaungoicoa gauza guzian gañean eta gueren proximoa gueren burua vezala. Escuacgatic Escritura Sagra-

⁶⁶⁵ riquezac] lerro artean *ondasunac* dakar.

⁶⁶⁶ galdu] aurretik *lo* tatxaturik.

⁶⁶⁷ *cere*: 'zeure'.

⁶⁶⁸ guerenac] hasieran *guerenean*, ondoren *-ean* tatxatu eta *-ac* erantsi zen lerro artean.

⁶⁶⁹ Paragrafo hau ez dago gaxtelaniazko dotrinan.

⁶⁷⁰ bat] lerro artean.

⁶⁷¹ *olicio*: 'oliazio, oliadura'.

⁶⁷² gordecen] <de> lerro artean.

⁶⁷³ emateco] azken letra *ez* da garbi ikusten.

⁶⁷⁴ rhetorica] aurretik tatxaturik *Rberro*.

duan entendicen dira obrac, eta eguiñen dugu bi escutera gueren animaren negocioa, baldin obracen badugu bi mandamentu divino oiequin, evangelioco mancebo noble arc vezala, ceñetan Jesu Christoc etsaten digu bacoizari: «Sartu nai baduzu viciza eternoan, guarda aizazu mandamentuac».

<108v> **Eliza ama santaren mandamentuan explicacioa**

Explicaturic Jaungoicoaren legueco mandamentuac, oraiñ eldu da explicacea Elizaren bost mandamentuac, ceñ Eliza ama santac paratu cituan obequi guardaceco mandamentu divinoac.

G. Ceñ da lendavicicoa?

E. Meza otsoa enzutea.⁶⁷⁵ Eta mezac ditu iru parte: consagracioa, oblacioa eta sumpcioa. Mezan ofrecicen da Christo vera edo aren lecuan sacerdoteac ofrecicen du Aita Jaungoicoari gurutcean ofrecitu zena vera. Baita ere ofrecicen due christau fielac eta, batez ere, mezara asisticen direnac. Ofrecicen da Jesu Christoren pasioaren memorian, graciac emateco, satisfacioan viciacgatic eta purgatorico animacgatic, alcanzaceco gracia eta pecatuan barcacioa, libraceco mundu onetaco eta besteco gaiz gutzietatic. <109r> Santa Getrudisec ecusi zuan extasi edo revelacio batean meza atsicean Jesu Christo vera, revestituric zegoala, ofrecicen, eta llegatucean ofertiora, Jaunaren vioza alchatu zala vere pechuaren gañera urrezco aldere⁶⁷⁶ baten figuran, eta gacacen⁶⁷⁷ cirela meza enzuten zuan aingueru gua[r]diacoac, aldere purissimo artan paracen cituala egazti churi bazuac, ceñ ciren aien oracioac. Proseguitu zuan Jesu Christo⁶⁷⁸ jaunac meza, Ama Virginac cantacen zuela *sanctus* eta Jaunac goracen cituala escuac, ofrecicen citzaioala⁶⁷⁹ vere Aita Eternoari vere viozean ceuzquen⁶⁸⁰ ofrenda gutziaquin. Arrebataturic santa onela mezan, alzaceco jo zuenean chincharria, viurtu zan veregan⁶⁸¹ eta arquite zuan. Orduan veguiaquin ecusten zuan ura ver vera zela, len arrebatean⁶⁸² espirituan ecusten zuena. Plinioc etsaten du otsoa animalia <109v> gutzian artean golosona eta borazcena, cembat eta gueyen jaten duan, dagoala flacoena. Eta cergatic? Cergatic araguia aban ezten chiquicen eta gozacen, baicic tragacen eta iristen⁶⁸³ duan chiquitu gave. Eta argatic eztien eguiten provechuric. Ô! Cembat christavec asisticen du mezara, consideratu gave eta pensatu gave cer eguiten duan, ceñengatic etsan ditequean Jesu Christoc etsan ciona samaritanari: «Zuec adoracen duzue eztaquizuena». «Ez» pensacen due instante batean. Cer eguiten

⁶⁷⁵ enzutea] esk. *encutea*.

⁶⁷⁶ *aldere*: 'aldare'. Testuan bi aldaerac agertzen dira, *aldare* eta *aldere*. *OEHn* ez da azken hori jasotzen.

⁶⁷⁷ *gacacen*: 'hegaka, hegan egiten'. Gaztelaniaz *volando* jartzen du. Ziurrenik huts baten aurrean gaude, eta *e-* falta du hitzak; beraz, *egacacen* litzateke behar genukeen forma. Edonola ere, *hegaku* ez da agertzen *OEHn*.

⁶⁷⁸ Jesu Christo] lerro artean *Jesu Chto*.

⁶⁷⁹ citzaioala] hasieran *ciceoala* zegoen idatzirik; ondoren <e> tatxatu zen, eta bigarren <c> gainean <t> eta lerro artean <za> gehitu.

⁶⁸⁰ ceuzquen] lerro artean.

⁶⁸¹ verean] <eg> lerro artean.

⁶⁸² *arrebatean*: beharbada *arrebatoan* dela ulertu behar da; gainera, bigarren <e> ordeztu, bukatu gabeko <o> ere izan liteke. Gaztelaniazkoak ez du ordainik.

⁶⁸³ *iristen*: 'irensten'.

duan eta ez, eguiten due Jauna goracean acto fedeco bat, eta ez caridadeco acto bat. Bada, cer frutu atera vear due, badin badauquea veren anima gutzia ocupatua veren gaucetan eta negociotan? Iru emacumetatic,⁶⁸⁴ cein ceuden meza enzuten, ecusi zuan religioso batec, viri, ceñac pensacen zuten⁶⁸⁵ batac Jaunaren bondadean eta besteac Jaunaren Pasioan, aingueruac paratu ciola batari <110r> rosa zuriz eguiñeco coroa bat eta besteari rosa gorriz⁶⁸⁶ eguiñdecoa eta irugarrengoari demonio itsusi batec parraz ematen zazquiola buruan golpe bazuac aforru⁶⁸⁷ batzuaquin, cergatic etzuan bes-tetan pensacen baicic cer aforru emanen cion eguin vear zuan soñeco bati. Eta zegoan inquieto cergatic etcen verela acabacen meza. San Antoninoc contacen du bi guizon abarrapatu⁶⁸⁸ cituala tempestade eta turmove⁶⁸⁹ aundi batec mendi batean, eta adituric voz espantagarrri au, «yo zac, eritu zac», erori zan rayo bat eta il zuan bata, ceñec egun artan, izanic yaya, etzuan enzun meza. Berriz aditu zan voza, «yo zac, eritu zac», eta eriozaren⁶⁹⁰ esperan zegoala bestea, aditu zuan etsaten: «Etzin dezaquec,⁶⁹¹ cergatic aditu du *eta guizon eguin da*» ceñi etsaten den mezaren azqueneco evangelioan.⁶⁹²

Jaquiña da⁶⁹³ eguiten duela pecatu mortala <110v> vere culpaz uzten duenac meza enzun⁶⁹⁴ gave, baita ere jarcen denac vorondatez peligroan meza ez entzute-co,⁶⁹⁵ guero egun artan vertan enzuten badu ere.

Dificultadea⁶⁹⁶ dago eguiteco peccatu mortala vorondatez mezaren ceñi parte utzi vear duen enzun gave. Bada, onetan theologoac eztaude conforme: batzuac etsaten due faltacea epistolaraño dela⁶⁹⁷ pecatu mortala; besteac etsaten due au eztela pecatu mortala, eta nic, zuen artean escrupuluac quenceco, diot faltacea lendavico evangelioraño eztela pecatu mortala. Au da, zuec etsaten duzuan vezala, librua aldacearaño, baño emendic aurrera faltacea diot dela pecatu mortala. Aunizec meza ongui enzuten due, baño obe liceteque, beste auniz elizara ezpaldin balira etorcen, eta daudela veren condenacioarequin, baño espera dut etorrico dela beste dembora bat ceñetan etsanen dudan nola enzun <111r> vear den meza.

G. Ceñ da Eliza amaren vigarrengo mandamentua?

E. Urtean bein, guchienaz, confesacea edo lenago esperacen badu ilceco peligruric, edo comulgatu vear badu. Eguiten duenac vorondatez⁶⁹⁸ confesio gaiztoa, losaz uzten

⁶⁸⁴ emacumetatic] <ta> lerro artean.

⁶⁸⁵ zuten] lerro artean.

⁶⁸⁶ gorriz] esk. *gorric*.

⁶⁸⁷ *aforru*: 'forru'. *OEHN* ikus daitekeenez, ez da maiz erabili den hitza.

⁶⁸⁸ *abarrapatu*: 'harrapatu' dela dirudi, baina *OEHN* ez da forma hori jasotzen. Gaztelaniaz *cogidos* dago. Eskuizkribu honetan *arrapatu* agertzen da beste pasarte batzuetan.

⁶⁸⁹ *turmove*: 'trumoi'. *OEHN* (s.v. *trumoi*) Larraungo aldaeratzat jasotzen da.

⁶⁹⁰ eriozaren] esk. *eriorozaren*.

⁶⁹¹ *dezaquec*] beharbada, hutsa da, *dezaquet*-en ordez.

⁶⁹² Ezaguna da istorio hau eta, besteak beste, mende eta erdi lehenago Beriainek jaso zuen meza entzuteko tratatuan.

⁶⁹³ da] lerro artean.

⁶⁹⁴ enzun] esk. *encun*.

⁶⁹⁵ entzuteco] esk. *entzuteco*.

⁶⁹⁶ Dificultadea] esk. *Dificultadea*.

⁶⁹⁷ dela] aurretik tatxaturik *faltea*.

⁶⁹⁸ vorondatez] esk. *vorondatec*.

duela confesatu gave pecatu graveren bat, edo cergatic vere partetic ez tuen paratu ve ar vezalaco cuidadao⁶⁹⁹ eguiten concienciaren examina edo beste vere culpazco defectoren batengatic, ez tu cumpliden mandamentu eta precepto onequin; eta baldin onela pasatu bazayo urtea, dago obligatua laster edo luzatu gave confesacera cumplaceco mandamentu onequin. Eriozaco peligroragatic adicen da noiz [...]e⁷⁰⁰ batec prudenciarquin vildurcen den, etorri daquioqueala <111v> erioza, nola emacume batec lenda-vici[c]oa erdizea⁷⁰¹ espera⁷⁰² duenean, baita ere, beste erdiceatan, baldin izaten baditu erdice necosoac, eta nola batec atsi ve ar duenean bide luze bat edo navegacio bat.

G. Cein da Eliza⁷⁰³ ama santaren irugarren go mandamentua?

E. Pazcoa resurreciocoetan comulgacea. Dembora au da bi aste: Pazcoaren aur-reco astea eta Pazcoaren urren go astea. Vere parroquia propian comulgacen ez tenac, ez tu cumpliden mandamentu onequin, ez ta ere ez tu cumpliden comulgacen denac gaizqui edo sacrilegamente. Comulgaceco ve ar dire iru gauza: lenda-vicicoa eguitea baru naturalean, au da vezpera gau egu[e]rditic atsi eta comulgatu artean ezer ez ja-tea eta edatea, <112r> vezperan ortz arteatan guelditu ciran janari ondarren batzuc pasaceac ez tu ausitzen baru au, ez ta ere aurpeguia garvicean pasatu cen ur tantac vorondatearen contra; vigarren gauza da jaquitea eta etzaguzea nor dien⁷⁰⁴ recivicera, cein den Jesu Christo jaun bat ain altua eta poderosoa, nola dagoan ceruan; irugarren gauza da ematea Jaungoicoari graciac, beneficio bat ain aundiagatic.

Alemanian apez bat cien gure jaunarequin viaticoaz,⁷⁰⁵ topatu zuan Rodulfo Aspurgoco condeac. Eta jetsi zan vere zalditic condea eta paratu zuan atpeza zaldi⁷⁰⁶ gañean, oñez laguncen ciola eta vere caparequin estalcen zuela. Eta leor eguiten ciola, revelatu cion Jaungoicoac conde oni <112v> izanen zela emperadorea, eta auniz re-gue eta emperadoreren aita. Eta ala guertatu zan. Lisboan Tudesco deicen zioan zacur batec artu zuan verec costumbrera serviceco aldareco sacramentuari. Jauna cienean viaticoz enfermoren batengana, adicen zuenean ezquillaren ota, joaten zan verela, eta esperacen cion jaunari enfermoaren echean atarian, eta guero seguicen cion elizaco ateraraño. Paratu cituan medio guziac eragozteco zacurrari, deitu vere nagusiac, bota araguia, baño batec ere etzuan servicen jauna. Elizatic ateraceco ezquilla aditu ezquero, guziac utziric joaten zan acompañacera, eta baldin iñorc ezpaldin bacion eguiten reverenciaric, itsasten ciceon. Jauna calean pasacean, cavallero bat zegoan zaldi gañean, embestitu cion eta bota zuan zaldi gañetic. Orduan, <113r> zaldiac autsi zion anca bat, baño iru ancaren gañean acompañatu zion gure jaunari elizaraño. Ostegun Santuan eta Ostirel Santuan egondu zan ogueta lau orduan santissimoari monumantuan guardian, apartatu gave eta janaz casoric eguin gave. Au eguin zuan animalia batec jaunaren reverencian eta veneracion christavec lotsa gaitecen jaun sa-

⁶⁹⁹ cuidadao] esk. *cuidadea*.

⁷⁰⁰ ...e] beltzune bat dago eta ez da ikusten jartzen duena. Gaztelaniazko bertsioak ez du laguntzen hitza identifikatzen.

⁷⁰¹ erdizea] aurretik *tatxaturik ed.*

⁷⁰² espera] esk. *espara*.

⁷⁰³ Eliza] esk. *Ezila*.

⁷⁰⁴ dien. 'doan'.

⁷⁰⁵ viaticoaz] <z>-ren aurretik <c> dago *tatxaturik*.

⁷⁰⁶ zaldi] esk. *caldi*.

cramentuari diogun respeto chiquiagatic. Bada, jaun sacramentua cembat aldiz ateracen da elizatic enfermotara sacerdoteac, ez joatean eta ez elizara viurcean, eztuela lagunceco vi mutico besteric?

G. Ceñ da Ama Eliza santuaren laugarrengo mandamentua?

E. Ama Eliza santac aguinzen duenean barucea. Baruzea da ez jatea ez araguiric, ez arraulceric eta ez ezne gauzaric, eta egunean eguita otordu bat, <113v> cergatic colacioa, ceñ ezin pasa ditequean zorci onzatic, eztà otordua, baicic refacioa bat, Elizac permituta. Bula duenac jan diceque arraulzac eta ezne gauzac baru dela.

Baruce au, Elizaren mandamentu onetan, eztà beti itzandu modu batean, bada lendavico christauac zazpitan eun urtean ezuen jaten eguzquia sartu artean. Eta orduan ere jaten cituan oraiñ colacioraco servicen diguan gauzac. Guero ver[r]eun urtean jaten zuen arratsa aldeco lauetan,⁷⁰⁷ eta iruren eun urtean ordu bietan. Eta guero atsi ciran jaten egurdian, eta oraiñ iruren urtean atsi zan colaciaceco costumbrea, ceñ permiticen digun gure Eliza ama santac, ceñen espiritua dan⁷⁰⁸ gu mortificacea eta gularen deseo desordenatuac garaicea.

Ogeieta bat urte cumplitu artean ezta <114r> obligacioric baruceco.

G. Ceñ da Ama Eliza santaren bostgarrengo mandamentua?

E. Amarrenac eta primiciac pagacea, amarrenac eta primiciac eguiten direla onetic onetic vezala, adiñotic adiñotic⁷⁰⁹ vezala eta charretic charretic vezala. Jaungoicoac ematen dituan vezala. Mandamentu santu au da precepto naturala, precepto divinoa eta precepto ecclesiasticoa, eta veragatic aiñ clara, etze iñorc ere eztu uts eguiten mandamentu onen contra ignoranciaz, baicic maliciaz.⁷¹⁰ Eta, argatic, mandamentu onen contra eguiten diren pecatuac erorcen dire Jaungoicoaren iraren azpian, eta itzanan dire castigatuac ondore⁷¹¹ gaiztoquin. Ala guertatu zan Cain tristearquin. Cain zan necazaria, eta ematen zarazquion Jaungoicoari lurreco fructuetatic charrenac, eta veragatic aren pecatuaren castiguan lurrac <114v> ucatu zion. Sartu ciceon viozean inbi[di]a aiñ aundia vere anaya Abel justoaren contra, eta pasatu zan eguitera pecaturic eta maldaderic aundiana, nola itzandu zan ilcea vere anaya Abel. Eta vere pecatuaren castiguan, corpuz gutzia arrapatu cion icararia batec, ceñequin vere viciza guzian ibilli zan⁷¹² munduan batetic bestera. Eta azquenic erioza triste batequin jo zuan infernua. Ona cer guertu⁷¹³ ciceon Caiñi amarrenac ez eguitetic Jaungoicoari vere videan.

Contra guertatu ciceon Abraham patriarchari. Patriarca⁷¹⁴ santu onec batalla eta guerra batean garaitu cituan bi regue eta quendu zarazquioan interesa aundiac. Eta in-

⁷⁰⁷ lauetan] esk. *lautean*.

⁷⁰⁸ dan] lerro artean.

⁷⁰⁹ *adiñotic adiñotic*: 'adinondik adinondik'. Gaztelaniaz 'mediano'.

⁷¹⁰ maliciaz] esk. *maliaciaz*.

⁷¹¹ *ondore*: 'ondorio'.

⁷¹² zan] lerro artean.

⁷¹³ guertu] eskuizkribuan hala badio ere, *guertatu* behar lukeela dirudi.

⁷¹⁴ Patriarca] esk. *Patriarco*.

teresa oietatic amarrgarrengo partea eman cion Melquisedec Salengo regueari, cergatic zen Melquisedec Jaungoicoaren sacerdote sumoa.⁷¹⁵ Eta Abranen obsequio au Jaungoicoac aimbeste estimatu <115r> zuan eze bota cion vere bendicioa, alaco moduz eze esan cion Jaungoicoac Abrani, dio Escritura Sagraduac, aumentatuco zuela aren generacioa ceruco itzarrac adiaña eta itsasoaren ondarzaco⁷¹⁶ area vezala. Eta Jaungoicoaren bendicioa itzandu zan Abranen interesetan aiñ abundantea eze, etsaten digu Escriturac verac, Abranen ondasunac ya lurrac etzin cabitu cituala. Eta, azquenic,⁷¹⁷ etsan cion Jaungoicoac Abrani aren generaciotic jayoco zala ondasun gutzian javea, Mesias, munduco redentorea. Ala guertatu zan. Bada, evangelista sagraduac paracen digunean Jesu Christoren ydalguaia Abrahandic atsi eta linea zuzenean contacen darazquigu begorreta⁷¹⁸ bat generacio, eta azquenic Jesu Christoren yayozea.

Orra Cain tristearen fina, cergatic Jaungoicoac aguindu vezala, amarrenac etzitan eguin.⁷¹⁹ Eta ona Abranen dicha, cergatic <115v> ongui⁷²⁰ eguin cituan. Auniquec⁷²¹ imitacen⁷²² due vide onetan Abraham patriarcha, baño aunizquec eta aunizquec Cain tristea. Eta argatic eguiten ditu dembora gaiztoac eta argatic dire aciendatan eta ganaduetan enfermedadeac eta desgraciac, eta cosecha laburrac eta escasac. Onezaz, veraz, quejacen zan⁷²³ San Agustin vere demboran, eta etsan zuan modu onetan: «Gure aurrecoac cituan cosecha abundanteac, cergatic Jaungoicoari eguiten zarazquioan amarrenenac,⁷²⁴ ya faltatu zarazquio eta ucatu zarazquio Jaungoicoari amarrenac, eta guri ucatu⁷²⁵ digu lurrac.

Evangelico consejuan⁷²⁶ explicacioa

[G.] *Mandamentu santuaz campora, evangelio sagraduan bada consejuric viciceco ongui eta perfecioarequin?*

E. Badira auniz conseju santuac eta onac, perfecioarequin guardaceco mandamentu <116r> divinoac, baño principalac dire iru: vorondatezco pobreza, castidadea eta obediencia.

G. *Certan dago pobrezaren consejua?*

E. Ez itzatean gauza propioric, eta lenago ematean hacienda eta interesa guzia pobreai. Eta conseju au Christoc eracusi zuan itzaquin eta exemploarequin, eta guero Christori seguitu cioan apostolu sagraduac eta Jerusalenen lendavicico Christauec. Eta religioso guziac eguiten due votoa guardaceco. San Franciscuren chroniquetan

⁷¹⁵ sumoa] esk. *sumuoa*.

⁷¹⁶ ondarzaco] esk. *ondorzaco*.

⁷¹⁷ azquenic] ez dago garbi zein den azken letra.

⁷¹⁸ *begorreta*: 'berrogeita'. Hutsa izan daiteke, gainerako guztietan *berrogei* erabiltzen baitu.

⁷¹⁹ eguin] lerro artean.

⁷²⁰ ongui] lerro artean.

⁷²¹ Auniquec] <que> afrikatu moduan irakurri behar da.

⁷²² imitacen] esk. *imitaten*.

⁷²³ zan] lerro artean.

⁷²⁴ amarrenenac] bigarren <e> dagoen lekuan, lehenago <g> idatzi zela dirudi.

⁷²⁵ ucatu] esk. *ucatat*.

⁷²⁶ *Evangelico consejuan*: gatzelaniazko *en el consejo evangelico*.

leicen da batec trucatu zuela vere habitua canongia batengan,⁷²⁷ baño gaizquitu zan verela, eta ezuan nai izandu confesatu, etsaten zuela condenatua zegoala, cergatic Jaungoicoac deitu zuela estadu bat perfecioagana, eta arc ezuan nai itzandu. Enrique Grandeac contacen du beste mancebo batec utzi zuela religioa vere aitaren reguacgatic, eta illa bat baño <116v> len aita eta semeac viac repente il ziran.⁷²⁸

G. Certan dago castidadearen consejua?

E. Nai itzatean beti purua eta castoa, eta apartacean araguiaren pecatu guzietatic eta matrimoniotic. Conseju au etracusi cigun Jesu Christoc itzaquin eta exemploarequin, eta seguitu zioan Jesu Christori Ama Virginac, San Juan Baup[tis]tac eta apostulu sagradu⁷²⁹ guziac, Jesu Christoc deitu ezquero. Eta religioso guziac eta sacerdotiac eguiten due voto particulara.

G. Certan dago obedienciaren consejua?

E. Renunciacean vere juicio propioaz eta vere vorondate propioaz eta, evangelio sagraduac etsaten duen vezala, humillacean eta etzaguzean vere etceretza,⁷³⁰ eta subjeteacean vere vorondatea superioraren vorondatera, Jaungoicoaren contra ezen guzian. Conseju au Jesu Christoc eracusi zuan itzaquin eta exemploaquin: obedicien ciola gauza guzietan vere aita eternoari, eta aurra zala sujetacen zala <117r> vere amari eta San Jose aita ordecoari eta ustecoari, ezpaldin bacen ere San Jose aita naturala eta propioa; bada, Jesu Christo jayo zan Maria beti vir[gi]nagandic.

G. Cergatic dire evangelico consejuac iru principalac eta ez gueyago?

E. Cergatic servicen duen quenceco impedimentuac perfeccioarenac, cein dagoan caridadean. Impedimento oiec dire iru: haciendaren amorioa, eta quencen da pobrezarequin; araguiaren gustoan amorioa, eta quencen da castidadearequin; honraren eta podorearen amorioa, eta quencen da obedienciarequin, bada guizonac eztu mundu onetan iru suerte ondasunic baicic: animarenac, corpuzarenac eta campoco ondasunac, nola diren diruac eta beste interesac, cein ematen zarazuquin Jaungoicoari pobrezarequin, corpuza castidadearequin eta anima obedienciarequin, eguiten diola Jaungoicoari <117v> sacrificio bat duen guziaz eta disponicen dela al duan perfeciora eta itzatera caridadea eta caridadearequin logracera cerua.

Ama Eliza santaren sacramentuan explicacioa

G. Cembat dire ama Eliza santaren sacramentuac?

E. Dire zazpi.

G. Cein dire?

E. Bautismoa, confirmacioa, penitencia, comunioa, extremauncioa, ordena⁷³¹ eta matrimonioa.

⁷²⁷ batengan] lehenengo <n> lerro artean.

⁷²⁸ ziran] esk. *zaran*.

⁷²⁹ sagradu] esk. *sagrudu*.

⁷³⁰ etceretza: 'ezereza'.

⁷³¹ ordena] esk. *ordona*.

G. Cer gauza da sacramentua?

E. Da misterio sagradu bat ceñequin Jaungoicoac ematen digun gracia, eta campora aguercen digun animan barrenean graciac⁷³² eguiten duan efectoa. Baldin baguiña gu corpuz gave espiritualac aingueruac vezala, Jaungoicoac emanen <118r> cigun gracia espiritu]almente, baño cergatic garan compoduac animaz eta corpuzaz, acomodacen dala Jaungoico gure naturalezarequin, ematen digu gracia, acio campo]co⁷³³ eta corporal bazuan medioz, señec⁷³⁴ semejanzaren batzuan medioz declaracen eta aguercen digua graciac barrenen eguiten duan efectoa, nola bautismoa, cein den sacramentuatic bat, eguiten den corpuza urarequin garbicen dela, eta orduan bertan deicen eta nombracen dela trinidad santissima. Garbiceco ceremoniaren⁷³⁵ medioz, Jaungoicoac ematen du vere gracia, eta infundicen du⁷³⁶ batayecen denaren animan, eta ematen digu entendicera, nola urac garbicen duan corpuza, ala graciac garbicen duela anima mancha eta pecatu guzietatic.

G. Gauza bat⁷³⁷ sacramentua itzateco, cembat condicio bear dira?

<118v> E. Iru gauza edo condicio. Lendavicicoa, itzan dedin ceremonia edo acio bat campora aguercen dena. Vigarrena, ceremonia sagradu onequin Jaungoicoac eman dezan gracia. Irugarrena ceremonia⁷³⁸ onec itzan dezan semejanza ematen den⁷³⁹ graciaren efectoarequin, eta onela presenta dezan eta significa dezan. Eta ala sacramentuac dire zazpi: lendavicicoa bautismoa, vigarrena confirmacioa, irugarrena penitencia, laugarrena comunioa, bostgarrena extrema uncioa, seigarrena ordena eta zazpigarrena matrimonioa. Eta razovea cergatic sacramentuac diren zazpi da, cergatic Jaungoicoac proceditu nai itzandu guri ematean viciza espirituala, viciza corporala ematen digun moduan, viciza temporalaren gañean. Lendavicicoa, preciso da jaioc]ea;⁷⁴⁰ vigarrena aundicea;⁷⁴¹ irugarrena bat gaizquicen denean sendacea; laugarren atcicea; bostgarrena,⁷⁴² <119r> peleaceco eta guerreaceco veiar ditu armac; seigarrena, preciso da⁷⁴³ itzan dedin norc governatu guizonac; zazpigarrena, preciso itzan dedin norc atenditu genero humanoaren conservacioari eta aum]entoari, cergatic jayoac il ezquero, ezpaldin valiz ondorecoric, laster acabatu]co⁷⁴⁴ liceteque naturaleza humana. Ala guertacen da viciza espiritualean. Lendavicicoa, preciso jayo dedin guregan Jaungoicoaren gracia, eta au eguiten da bautismoan. Bigarrena, gracia au atci dedin eta fortalezi dedin, eta eguiten confirmacioan. Iru-

⁷³² graciac] aurretik *egui* tatxaturik.

⁷³³ campo]co] esk. *compoco*. Aurretik letra bat tatxaturik, iduriz, *a*-.

⁷³⁴ señec: 'zeinek'; gatzelaniaz, *los cuales*.

⁷³⁵ ceremoniaren] esk. *ceromoniaren*.

⁷³⁶ du] lerro artean.

⁷³⁷ bat] lerro artean.

⁷³⁸ ceremonia] esk. *ceromia*.

⁷³⁹ den] lerro artean.

⁷⁴⁰ jaioc]ea] esk. *jaiiecea*.

⁷⁴¹ aundicea] lerro artean; azpian tatxaturik *atcicea*.

⁷⁴² bostgarrena] *bost* lerro artean; azpian tatxaturik *lau*. Ondoren tatxaturik dago: *guerreatu, eta pe]leatu*. Hurrengo orrialdean berriro jartzen du *bostgarren*.

⁷⁴³ da] lerro artean.

⁷⁴⁴ acabatu]co] esk. *acabutuco*.

garrena, galcen bada gracia, recobra dedin, eta au eguiten da penitenciaren medicina sagraduarequin. Laugarrena, gracia au aumenta dedin eta manteni dedin, eta au eguiten da comunio sagraduarequin. Bostgarrena, christaua eriozaco demboran arma dedin etsaian⁷⁴⁵ contra, cergatic orduan aundiace dire Demonioaren tentacioac, <119v> eta au eguiten da extrema uncioaquin. Seigarrena, preciso da Elizan itzan dedin norc guiatu eta govenatu gaicen viciza espiritualean, eta au eguiten da sacerdotean ordenarequin. Zazpigarrena, preciso da elizan itzan dedin norc atenditu dezan genero humanoaren eta fielan aumentuari, eta au eguiten matrimonioarequin.

G. Norc eguin ditu eta arquite ditu gauza aiñ miragarriac?

E. Sacramentu oiec bacarric arquite cicequean sabiduria divinoac eta eguin Jaungoicoac, ceñec eman dezaquean gracia. Eta argatic Jesu Christoc, ceñ den Jaungoicoa eta guizona, arquite cituan eta eguin cituan. Eta sacramentu gutziac dire conducto eta canale bat vezala, ceñetic particen eta comunicacen den Jesu Christoren pasioaren virtutea, eta iñorc ere etzin dispensa dezaque Jesu Christoren tesoro infin[it]o onetatic, Jesu Christoc <120r> verac disponitu eta ordenatu duen moduan baicic.

Baaptismoaren explicacioa

G. Eliza amaren sacramentuetan ceñ da lendavicoa?

E. Baaptismoa.

G. Cergatic sacramentu oni etsaten zayo «Baaptismoa»?

E. Iz au, «Baaptismoa», da iz griego, eta etsan nai du 'lavatorio'. Eta Elizac beti nai itzan du servitu iz onezaz, cergatic lavatorioa den iz comuna, eta utsacen dena gauza bajoetan. Eta argatic, eta cergatic sacramentu onec itzan dezan izen propioa obequi ezagutua eta veneratua, deicen zayo baaptismoa.

G. Cer gauza da necesario baaptismoarenzat?

E. Guchienean iru gauza, eta cergatic necesidadeco demboretan edoceñec bataie dezaquean, necesario da icastea ongui,⁷⁴⁶ eta guziac iaquin dezan bataiecen. <120v> Lendavicoa, preciso eta necesario da ur naturala bataie[ce]co. Vigarrena, preciso eta necesario da ura botacen⁷⁴⁷ denean bataiecen denaren gañera, batai[ce]cen duenac etsan dicen iz oiec: «Nic bataiecen zaitut, Aitaren eta Semearen eta Espiritu Santuaren itzenean». Yrugarrena, preciso eta necesario da bata[ie]cen duenac, eduqui dezan intencioa verdaderoa bataie[ce]co. Au da, emateco sacramentua, Christoc instituitu zuena eta Elizac ematen duena, bataiecen duenean, cergatic bacarric eduquico balu intencioa, corpuza garbiceco mancharen batetic, eguinen luque pecatu gravissimoa, eta anima tristea ez liceteque gueldituco eguiatzqui bataietua.

⁷⁴⁵ etsaian] zalantza <i> ote den.

⁷⁴⁶ ongui] esk. *onigui*.

⁷⁴⁷ botacen] aurretik, *botacean bataietan denean*.

G. Cer efecto ditu baupismoac?

E. Ditu iru efecto: lendavicicoa, renobacen du perfectamente guizona, ematen diola Jaungoicoaren gracia, eta <121r> eguiten du len Demonioaren semea zena, Jaungoicoaren semea. Pecataritic eguiten du justoa, eta ez bacarric garvicen du anima culporen mancha guzitic, baita ere libracen du infernuco eta purgatorioco pena guzitic, alaco moduz eze bat illen baliz, bataietu te verela, zucen joanen liceteque cerura bein ere pecaturic ezpaldin balu itzandu vezala.

Constantino emperadorea arquicen zen lepra aundi batequin, medicuac etsan cioan lepratic sendaceaco remedioa bacarra zuela arcea bañua aurrin odolean. Determinatatu zuan emperadore onec illeracicea iru milla aur, baño ecusi cituan amestetan⁷⁴⁸ San Pedro eta San Pablo, eta etsan cioan deitu zezala christauan Aita Santua, ceñ zegoan Soracteco mendian, eta sendatuco zuela. Vialdu zuan Silbreteren⁷⁴⁹ esque, eta santuac atseguratu cion sendatu zuela baño obean, baupismoren bañua-requin. Fedean instruituric, bataiecean emperadorea, etcusi zan argui eguzquia <121v> baño claroago,⁷⁵⁰ eta atera zan pilatic aur baten araguiac vezalacoquin, uzten zuela urean lepra ezcamata vezalacoa.

G. Ceñ da baupismoaren vigarrego efectoa?

E. Uzten du animan señale espiritual bat, ceñ ezin quendu ditequean. Eta beti ezagutuco da señale au condenacen dire[ne]tan ere bataietu ezquero, eta izandu direnetan Jesu Christoren ardiac. Marcagatic ezagucen dire esclavoac norenac diren, eta orobat ganaduac. Eta argatic baupismoa etzin recivi diteque beñ baicic, cergatic beñ ere ezta galcen, cergatic aren efectoa dagoan estampatua animan. Irugarren efectoa da, baupismoagatic bat sarcen da Elizan, eta semeac vezala participacen ditu Elizaren ondasunac eta eguiten du profesioa christaua itzateco eta obedeciceco Christoren orde z Eliza gobernacen duenai.

<122r> *G. Auniz da*⁷⁵¹ *nola baupismoa ematen zayoan aur jayaperriai,*⁷⁵² *bada oraindic eztaquia cer recivicen duen?*

E. Añ aundia da baupism[o]aren necesid[ade]a eze recivicen eztuena edo guchia-nean deseacen eztuena, etzin sartu diteque ceruan. Eta nola aun chi[qui]ac dauden peligroan ilceco erraz eta eztuen capacidaderic baupismoa deseaceco, necesarioa da bataie ditecen verala. Eta ez jaquinegatic cer recivicen duen, Elizac suplicen du, eta au asco da; cergatic Adanen medioz erori guñen⁷⁵³ peccatuan eta Jaungoicoaren desgracian, bat ere ez guñiquiela, ala Jaungoicoa contentacen da baupismoaren eta Elizaren medioz izan gaitecen libreac pecatutic eta viur gaitecen aren gracia eta amistadera, guc ez jaquínagatic eta ez obartuagatic.

⁷⁴⁸ *amestetan*: 'amestetan'.

⁷⁴⁹ *Silbrete*: gaztelaniazkoan *San Silvestre* jartzen du.

⁷⁵⁰ claroago] esk. *claroaga*.

⁷⁵¹ da] lerro artean.

⁷⁵² *jayaperriai*: 'jaioberriari'.

⁷⁵³ guñen] esk. *guinen*.

<122v> *G. Ceñ da Ama Eliza santaren vigarrego sacramentua?*

E. Confirmacioa.

G. Cergati[c] sacramentu oni etsaten zayo «confirmacioa» edo «chrisma»?

E. Deicen eta esaten zayo «confirmacioa», cergatic aren efectoa den guizona confirmacea fedean, eta «chrisma», ceñec griegoan lenguajea esan nai duen «uncioa», cergatic ungicen edo untacen den confirmacen denaren copeta, cergatic, nola baupismoan garvicen den urarequin bataiecen dena, cergatic graciac garvicen duen anima pecatuaren mancha guzietatic. Ala, confirmacioan chrismarequin untacen da confirmatuaren copeta, adicera emateco graciac, untacen duela, anima fortificacen eta confortacen duela peleaceco Demonioaren contra, eta confesaceco fede santua firmequi eta vildur gave, tormentuetan⁷⁵⁴ eta eriozaren⁷⁵⁵ ere. <123r> Vaso bat chrisma sagraduarequin, Donatista heregeac leyo auguiz altu batetic bota zuen calera, eta etzen ausi. Clodoveo reguea San Remigio obispoac bataietu zuenean acuditu zuen ambeste gendec eze iñora re etzin eman citequean paso bat. Aztu ciceon santuari reguea verela confirmaceco⁷⁵⁶ chrisma, eta etzen erraz eracarcea. Eta penaturic santuac alchatu ci-tuan veguiac cerura, eta ecusi zuen utsu⁷⁵⁷ bat elurra bezain zuria eldu zala botella bat chrismaz betearequin, ceñequin confirmatu zuen reguea.

G. Ceñ demboraz recivitu veiar da sacramentu au?

E. Bat uso razovezcora llegacen denean, cergatic orduan atsicen da fedea confesacen eta necesidadea du itzateco confirmatua eta confortatua Jaungoicoaren graciaren, baño, ala ere, recivitu veiar da ocasioa denean, cergatic obispo jaunac beti dembora artan etcin eman dezaquea <123v> confirmacio, cergatic obispoac dituen lan aundiac, bada Iruñeco obispadoac ere baditu milla eta amar parroquia.⁷⁵⁸ Eta argatic ocasioa denean galdu gave recivitu veiar da confirmacioa.

G. Anima fortificaceaz campora, badu confirmacioac beste efortoric?

E. Bai, jauna. Uzten du animan⁷⁵⁹ señalear espiritual bat, ceñ beñ ere quenduco eta borratuco ez dan⁷⁶⁰ animatic. Eta argatic confirmacioa etzin recivi diteque beñ bestetan.

G. Cer necesidade da⁷⁶¹ animan estampa dedin beste señalear? Cer, eztà asco animan bautismoac utzi zuen lendavico señalear?

E.⁷⁶² Ez, jauna, cergatic baptismoco lendavico señalear egagucen da bat dela christaua eta Christoren familiacoa, baño confirmacioco vigarren señalear egagucen da bat dela

⁷⁵⁴ tormentuetan] <et> lerro artean.

⁷⁵⁵ eriozaren] aurretik taxaturik ez.

⁷⁵⁶ confirmaceco] <ceco> lerro artean.

⁷⁵⁷ utsu: 'uso'.

⁷⁵⁸ Azken esaldi hau itzultzaileak gehitu du, Nafarroaren egoeraren berri emateko.

⁷⁵⁹ animan] azken <n> lerro artean.

⁷⁶⁰ ez dan] lerro artean.

⁷⁶¹ da] lerro artean.

⁷⁶² E.] esk. galderaren jarraian, paragrafoa bereizi gabe, idatzia.

cen da dela Jesu Christoren soldadua eta dacarrela animan vere <124r> capitanaren señalea eta insignia, nola soldaduac veren soñecoan gañean. Eta argatic confirmatuac infernuan itzanen due pena eta confusioa auguiz aundia, cergatic eguin duen profesioa itzateco Jesu Christoren soldaduac, eta guero aren contra revelatu diren eta Jesu Christoren banderatic desertatu diren.

G. Ceñ da Eliza ama santaren irugarrengo sacramentua?

E. Penitencia.

G. Cer gauza sacramentu au?

E. Penitenciac significacen ditu iru gauza. Lendavicicoa, virtute bat ceñnen medioz guizona arrepticen dan⁷⁶³ vere pecatuaz, eta vicio contrarioari deicen zayo impenitencia. Vigarrena, pena eta afficio bat guizonac arcen duena⁷⁶⁴ emateco satisfacioa Jaungoicoari gaizqui eguinaz. Eta ala esaten dugu batec <124v> eguiten duela penitencia aundia baldin auniz baručen badu eta auniz mortificacen bada. Irugarrena, penitenciac significacen du⁷⁶⁵ sacramentu bat Christoc eguiña⁷⁶⁶ edo instruitua⁷⁶⁷ barcaceco pecatuac baupismoa ezquero galdu duenai Jaungoicoaren gracia eta damuturic deseacen badue viurcea Jaungoicoaren graciara.

G. Certan dago principalmente sacramentu au?

E. Vi gauzatan: pecatariaren confesioan eta sacerdotearen absoluci[o]an. Cergatic Jesu Christoc eguiñ ditu sacerdoteac baupismoa ezquero eguin diren pecatuan⁷⁶⁸ fuerzac, eta due autoridadea Jesu Christoren ordeç pecatuac barcaceco, baldin confesacen badira, vear vezalaco disposicioarequin. Eta onetan dago sacramentua. Au da, pecatariac esterioamente edo aguirian confesacen ditu vere pecatuac, <125r> eta sacerdoteac ematen dio absoluci[o]a. Ala, Jaungoicoac arengatic interiormente ascacen du anima pecatuan locarritic, viurcen du⁷⁶⁹ vere graciara eta libracen du infernutic.

G. Cer gauza dà necesario sacramentu au reciviceco?

E. Iru gauza: contricioa, confesioa eta sacrificioa, ceñ diren penitenciarene iru parteac.

G. Bada, eztà esaten confesio on bat eguiteco vear direla bost gauza? Examina, dolorea, propositua, confesioa eta satisfacioa?

E. Bai, jauna, baño bost gauza oiec reducicen eta inclucen dire concilio sagradu Trentocoac dacazquien iru gauzatan, ceñ diren contricioa, confesioa eta satisfacioa, cergatic damu duenac vere culpaz, suponicen ditu pensatuac examinarequin. Eta doleagatic dio concilio sagraduac itzan vear duela ez gueyago pecaturic, propositua-

⁷⁶³ dan] lerro artean.

⁷⁶⁴ duena] aurretik tatxaturik *duela*.

⁷⁶⁵ du] lerro artean.

⁷⁶⁶ eguiña] esk. <c> dago tatxaturik hitzaren akabuan.

⁷⁶⁷ instruitua] esk. <c> dago tatxaturik hitzaren akabuan.

⁷⁶⁸ pecatuan] hasieran *pecatuanac* idatzi zen, ondoren <ac> tatxatu.

⁷⁶⁹ du] lerro artean.

requin.⁷⁷⁰ Bada, animo⁷⁷¹ edo deseo au ezin aparta diteque doloretic, eta apartacen bada, orduan dolorea ezta asco confesio onarenzat.

<125v> *G. Cer gauza da pecatuan examiña?*

E. Bat oroieca vere pecatuaz, cer especiatacoac diren eta cembat diren eta cer circunstanciacoac. Bat badago ocasio proximoan edo urbilean pecatua eguiteco, edo baldin badu costumbrea eta oitura⁷⁷² pecaturen bat eguitecoa, recorritu mandamentuac, bacoizaren vere estaduac, obligacioac, izandu dituan negocioac, sartu den echeac eta tratatu duen sujetoac, vere pensamentuac eta atseguinac. Eta eximiña onen arguiarequin, bat arquiteco da sierpez betea eta inguratua. Eta orduan, dio San Gregorioc, atsicen gara damucen culpaz, atsicen garanean pensacen eta averigu[a]cen ditugu obequi, cuidado aundiagoarequin arrepenticen garanean.

G. Cer cuidado, bada, paratu veiar da⁷⁷³ examiñan?

E. Paratu veiar da aimbeste cuidado <126r> nola paratuco licetequean negocio bat auguiz aundian. Alaba ezconceco, cer prevenicen ezta aurretic? Cer preguntac eta galderac? Cer informe ezta escacen? Cer ezta discurren? Censoan paraceco eun, milla edo amar milla ducat, lenagotic cer diligenciac eztira eguiten? Haciendac edo fincac ambeste valio duen, lenagoco censoric duen, izan ditequean enganioric. Mayorazco bateco pleitua conseguiceco, cer antigu[ed]adeac⁷⁷⁴ eztire revolbicen?⁷⁷⁵ Cer diligenciac eztire eguiten? Cer aidetasuan eta derechoac eztire villacen? Bada, mayorazco censoa eta alaba guziac batean eztue importacen, eximiñaren negocio onec adina, ceñetan dagoan anima eguitea Jesu Christoren esposa, ceñetan dagoan censo bat paracen gloria eternoaren finca seguroan eta conseguicean Jaungoicoaren mayorazcoa. O! Cein ongui paratuteco⁷⁷⁶ cuidadoa. O! Cein ongui empleatuteco <126v> diligencia! Baño bein paratu ezquero veiar den cuidadoa, confesatu gave uzten diren pecatuac, acordatu gavez edo beste causaz, barcacen ditu Jaungoicoaren misericordiac, ceñec bacarric escacen digun para dezagula al dugun cuidado eta diligencia. Eta dugu obligacioa urrengo confesioan confesaceco oroicen bagara. Contacen du San Juan Climacoc monge batengatic, ceñec pasatu cituan⁷⁷⁷ desiertoan⁷⁷⁸ verrogei urte viciza santa bat eguiten, eta eriozaco demboran arquite zela congojaz beteric. Eta nola ecusten bazuan acusadore bat, esaten zuan: «Ala da, baño confesatu nincen». Beste gauza bati acusadoreanari esaten zion guezurra: «Dioc, guezurra. Dioc: «Eztiat eguin», eta eztuc cer eranzun, baicic valia daquidela Jaungoicoaren misericordia». Eta azqueneco asnasea⁷⁷⁹ atera zuan.

⁷⁷⁰ proposituarequin] lerro artean.

⁷⁷¹ animo] lerro artean taxaturik *proposituarequin*.

⁷⁷² oitura] jarraian <ren> taxaturik.

⁷⁷³ paratu veiar da] esk. *paratu verda da paratu*.

⁷⁷⁴ antiguedadeac] gaztelaniazkoan *antiguedades*.

⁷⁷⁵ revolbicen] aurretik taxaturik *cer*.

⁷⁷⁶ paratuteco] itxuraz aurretik *paratuceco* idatzi zen, eta ondoren <c> zuzendu <t> jarrita.

⁷⁷⁷ cituan] lerro artean.

⁷⁷⁸ desiertoan] esk. *desiortan*.

⁷⁷⁹ *asnasea*: 'arnasa'. Larramendik aldaera bera erabili zuen (cf. *OEH*, s.v. *arnasa*). Goizuetako 1753ko sermoian ere aldaera hori agertzen da (Reguero 2015b).

Dolorearen explicacioa

G. Cer gauza da dolorea?

<127r> E. Da damutasun bat Jaungoicoa ofendituaz.

G. Cembat modutecoa da?

E. Bi modutecoa: atricioa eta contricioa.

G. Cer gauza da contricioa?

E. Contricio perfectoa da damu bat, damu guzian gañecoa edo pesadumbre bat pesadumbre guzian gañecoa Jaungoicoa ofendituaz, cergatic Jaungoicoa verez dan aín ona, proposituarequin confesaceco eta emendaceco. Bi gauza escacen ditu contricioac, eta bata bestea gave ezta asco. Bata da pecatariari damu daquion eguiatzqui bauptismoa ezquero eguin dituan pecatu guziaz, ongui examinacen dituala eta pensacen dituala accio guziac, damu duela ez obratua Jaungoicoaren leguearen conforme. Bestea da eduqui dezan propositu firmea peccaturic ez eguiteco gueyago.

<127v> *G. Cer ondasun ematen digu contricioaz verez confesioaz campora?*

E. Contricioa duenari barcacen zazquio peccatuac, entendicen da baldin badu animoa confesaceco. Eta au⁷⁸⁰ eztu eguiten atricioac, ceñec bacarric ez gaituan paracen gracian, confesioarequin baicic. Españiaco⁷⁸¹ ciudade batean⁷⁸² vici zan emacume gazte bat eguzquia vezala ederra vere⁷⁸³ corpuzan⁷⁸⁴ eta Demonioa vezala itsusia vere animan. Infernu guziaren sarea eguinic galcen zituan animan, edaten zuan vere erioza, jaten zituan vere infamia eta vere escandaloac. Aditu zuan San Vicente Ferrer predicacen razove viciaquin eta fuertequin contricio eguiatzco baten virtutea eta indarra borraraceco culpac, jarceco gracian eta irabazteco gloria. San Vicenteren doctrina adicearequin, sentido gave, emacumea au vera erori zan lurrean, accidente batec eman balio vezala. Acuditu zuen emacumearengana, <128r> eta arquite zuan illa. Aren eriozac guziai eguin cioan lastima sacramentu gave eta penitenciareren señale gave, eta viciza bat aín gaiztoarequin, baño San Vicienteñec⁷⁸⁵ etsan cioan il zala contricio eguiatzco baten sentimentuz. Eta verela aditu zan cerutic voza bat esaten zuela: «Eztezazuela erregu eguin orrengatic, baicic encomenda zaitezte orri, cergatic ya da goan glorian». O, virtute eta indarra eguiatzco contricioarena!

G. Cer gauza da atricioa?

E. Da pesar bat edo damu bat Jaungoicoa ofendituarena, infernuaren vildurragatic edo cergatic galdu den cerua eta gloria, edo peccatuaren veraren itsusitasunagatic, proposituarequin confesaceco eta emendaceco.

⁷⁸⁰ au] lerro artean.

⁷⁸¹ Españiaco] esk. *Espaniaco*.

⁷⁸² batean] <an> lerro artean.

⁷⁸³ vere] ondolik, hurrengo lerroan, *vere* tatxaturik.

⁷⁸⁴ corpuzan] esk. *corpazan*.

⁷⁸⁵ *San Vicienteñec*: gorago *San Vicente* dago.

G. Cer motivo dire dolorearenzat?

E. Atricioaren motivoac dire: infernuaren vildurtasuna, galcea gloria edo pecatua- ren itsusitasuna. Contricioaren motivoa da Jaungoicoaren bondadea, veregan dena- gatic, <128v> verez aín ona, injuriatua creaturac edo peccariac. Eta au guzia ezagu- turic federequin, itzan dedin dolorea sobrenaturala, bada eztà asco dolore naturala.

G. Nola, bada, ezagutu da⁷⁸⁶ dolore eguiazcoa?

E. Gauza onetan ascoren artean da ignorancia auniz. Esclaco velz bat acusatu zan ostu zuela platera zillarrecu bat. Galdetu cion confesoreac eya damu zuen, eta eran- zun cion sereno: «Nic eztut damuric, nere nagusiac du damu». Cardenale santu ba- tec visitatu zuen vere adisquide bat, ceñ pecatu batengatic erori zan enfermedade ba- tean. Eta exortcituric aren animaren remedioa zala contricio eguiazco bat, enfermoac etsan cion cer zan contricioa. Explicaturic, erantzun cion etzuela entendicen, eta ez cegoala⁷⁸⁷ artaco eta ala il zan.

Izanen da, bada, dolore eguiazcoa etsan dituden motivoacgatic, eta ez bestega- tic. Damu zayo napurrari, cergatic napurrariacgatic deramen hurcavera? Deshones- toari <129r>, cergatic enfermo erori den obace bat? Doncellari, cergatic galdu duan vere virginidade[a]? Alargunari, cergatic gal[du] duan vere honra? Motivo ongatic sentituco balue pecatu eguina eta eguinen balue Santa Maria Madalenac baño⁷⁸⁸ ne- gar gueyago, ala ere, dolore eta sentimentu au ez liceque izanen asco confesio eguiaz- coarenzat eta, al contrario, bai esan ditudan motivoacgatic ez sentituagatic. Diot, San Pio V catecismo romanoquin, eztela import dolorea, ez izanagatic sensiblea, itzateco⁷⁸⁹ eguiazcoa, cergatic ezten corpuzaco dolorea, baicic animacoa. Auniz asus- tacen dire, cergatic uste duen eztuela veren pecatuan doloreric, cergatic eztuen egui- ten negarric, cergatic eztiren enterneccicen eta cergatic veren viozetan ezituan deseac- cen dituan ansia eta congoja aiec.

Eta esanen due: «Baldin dolore onec izan veiar badu damu batec, damu gu- zian gañeocac Jaungoicoa ofendituaz, nic eztut senticen». Baño esadazu: «An, zere viozaren ondo-ondoan eztu[zu] senticen pecatua eguiña, edo cergatic Jaungoi- coa <129v> den ona, edo cergatic vildur duzun infernuaz, edo cergatic galdu du- zun gracia eta ceruco gloria, edo cergatic pecatua den aín itsusia? Ezagucen duzua dela eguia, cergatic Jaungoicoac revelatu duen eta Elizac esaten dizun ori bai esanen duzu? Bada, nic esaten dizut baduzula dolore eguiazcoa, cergatic dolorearen aundi- tasuna eztago principalmente senticean, baicic⁷⁹⁰ estimacioan eta aprecioan». Cava- llero batec ditu bi seme, bata primogenitua eta ya guizon eguina eta aitaren echearen honra, eta bestea aurra bacarric urte betecoa. Biac dire semeac, baño chiquiac erama- ten ditu cariñoac eta cuidado guziac eta zarrari etzayo eguiten agasajoric. Ceñ uste duzua dela maiteana? Guertatuco baliz casoa galceco bat edo bestea, laster ecusi li- ceteque. «Bie⁷⁹¹ gaztea» esanen luque aitac, «eztit eguiten faltaric, eta geldi bidi zarra

⁷⁸⁶ da] lerro artean.

⁷⁸⁷ cegoala] <o> lerro artean.

⁷⁸⁸ baño] lerro artean.

⁷⁸⁹ itzateco] esk. *itzatececo*.

⁷⁹⁰ baicic] aurretik *tatxaturik ba*.

⁷⁹¹ *Bie*: 'joan dadila, doala'.

nere echean». Bada ori zan amorio guzia? Bai. Chiquiari cion amoria zen verogoa eta intensogoa, eta aundiari cion amorioa zen <130r> estimatugoa eta aprecio gueyaocoa eta veragatic valiosogoa.

Proposituaren explicacioa

G. Cer gauza da propositua?

E. Animo bat pecaturic gueyago ez eguitecoa.

G. Nola itzanen da eguiazcoa?

E. Baldin bada propositua universal, firmea eta eficaz. Universal, au da, pecatu guziana, bat ere utzi gave. Cromacio, San Tiburcio gloriosoaren aita, zegoan gaizqui, eta escatu zion otsasuna San Sebastiani. «Emanen dizut» esan cion santuac, «baldin zere echetic botacen badiutzu idoloac». Joan zan eta puscatu cituan idoloac, baño bat ceñi cion cariñoric aundiana gorde zuan. Recivitu zuan bendi[ci]oa eta etzan sendatu. Quexaturic santuari, eranzun cion eya idolo guziac ausi cituan. Confasatu cion bat ezuela ausi. Puscatu zuan eta guelditu zan sendaturic. Onela gueldituco dire⁷⁹² animac sendaturic penitenciaco medicinarequin. Baño <130v> viozean gueldicen bada cariño gueyenacoa, idolo ori, amistade ori, trato ori, pasio dominante eta costumbre gaizto ori, o!, propositu gaiztoa, firmea eta eficaz, alaco moduz etze egon veur du determinatun bein ere gueyago pecaturic ez eguiteco edocin lecutan, oca-siotan eta circunstanciatan, ez gustoacgatic, ez interesagatic, ezta viciza veragatic ere. Propositu oni veguiratu veur zayo, etsaten balizua vezala torre altu batetic salta zaitetzela. Saltatuco ciñetequea?⁷⁹³ Ez, suertez ere. Onela, bada, veur du gueyago pecaturic ez eguiteco determinacioac.

Nic badut propositua, baño ezagucen dut nere fragilidadea, ecusten dut nere miseria, obarcen naiz nere lenagoco eroriaz, eta ezin siñistetu dut eztudela gueyago pecaturic eguiñen. Vorondatea eta entendimentua dire potencia diferenteac: vorondateac proponicen du eta entendimentuac ezagucen du. Vorondatea <131r> dago determinatua pecaturic ez eguiteco gueyago? Bai, bada, entendimentuac ezagutuagatic peligro oriac,⁷⁹⁴ orrengatic itzan diteque propositua verdadera. General batec batalla presentacean eta ematean dauque victoria ciertoa? Ez, al contrario, dago vildurraz betea guerraren contingencian eta suertean, baño orrengatic eztu propositua eguiazcoa, victoria irabaztecoa? Bay.

G. Certan ecusten da, propositua den eficaz?

E. Medioric onena etzaguceco, Santo Thomasec etsaten du⁷⁹⁵ dela obretan paratu dezan cuidad[o]a, aplica dizen diligenciac, artu dicen medioac, verac daquizquinac edo confesoreac ematen darazquionac emendaceco.

⁷⁹² dire] lerro artean.

⁷⁹³ ciñetequea] esk. *cinetequea*.

⁷⁹⁴ *peligro oriac*: 'arrisku horiek'. Esk. *peligroriac*, eta <o> bat lerro artean sartua.

⁷⁹⁵ du] lerro artean.

G. Erorcen bada pecatu ver veretan, itzandu zan propositua verdadera?

E. Ori eztà señale ona, baño orrengatic ere propositua izan citequean eguiazcoa. Penitenteac paratu bacituan medioac <131v> peccaturic ez⁷⁹⁶ eguiteco, eta ala erori bacen flacoa vezala,⁷⁹⁷ emacumeac⁷⁹⁸ botacen dituanac maldicioac escacen badu gracia ez botaceco, bein botacen badu eta verela arrepenitituric esaten badu «O! Jauna, ecusten dut maldicioa eguin dudela, baño eztut gueyago eguinen». Vista deshonestoarequin veguiracen, veguiracean, pecatu eguiten duenac eta verela proponicen duenac ez viurcea, eta fragila vezala,⁷⁹⁹ modu onetan viurcea, eztà cergatic ezan izandu eguiazco propositua. Baño contra dà, baldin ezpada paracen batere cuidadoric ez erorecco, señalea da, propositua ezela izandu ona, eta ezta ere confesioa.

Baño pecatuac badire quenceco gaiztoac, nola diren costumbreco pecatuac, izan veardu⁸⁰⁰ phisqueca phisqueca. Cardenale bat zegoan costumbre gaizto batean, eta esan cion San Bernardino de Senari, ezin garaitu zuela. Eta santuac esan cion⁸⁰¹ eman ciozala itza iru egunaz garaizeco, Jesusen <132r> amorioz. Galdetu cion eya nola joan ciceon, eta eranzun cion dificultade aundiarequin garaitu zuela. Norc, bada, ezta ga[r]a]ituco beste iru egunaz, Maria santissimaren amorioagatic? Ofrecitu zuan eta garaitu zuan. Orduan santuac, pasatu dituanac sei egun peccaturic eguin gave, eztitu pasatuco beste iru egun San Miguelen honran? «O! auniz da» cion, baño probatu zan, eta errazago pasatu cituan, eta orduan determinatu zuan otsoro uztea vere costumbre gaiztoa.

Baño costumbreri añadicen bazayo ocasioa, dio san Agustínec pecatuac eztirela quencen, baicic gueldicen. Eta orduan propositua itzanen da gaiztoa. Eta caminantarean⁸⁰² alforcac vezalacoa,⁸⁰³ ceinec botacen dituan errecaeren beste aldera, baño erreca pasatu te verela berriz arceco. Ala, aunizquec pasacen due Garizuma, botacen duela zacua confesio aparente batean, eta guero arceco Pazco ondoan, veren lenagoco⁸⁰⁴ tratoatan,⁸⁰⁵ <132v> costumbratan, ocasioetan eta dambolin suñu orretan. Eztitua verac bacarric culpac, baita ere absolvicen dituan confesoreac.

Confesioaren explicacioa

G. Cer esan nai du confesioac?

E. Pecataria eztedilla contentatu contricioarequin, baicic dijoala⁸⁰⁶ sacerdotearen oñetara Magdalena Christoren oñetara vezala eta esan dicela vere pecatuac, añaditu

⁷⁹⁶ ez] lerro artean.

⁷⁹⁷ vezala] aurretik tatxaturik *vela*.

⁷⁹⁸ emacumeac] aurretik hiru letra tatxaturik, agian *eta*.

⁷⁹⁹ vezala] lerro artean.

⁸⁰⁰ du] lerro artean.

⁸⁰¹ cion] lerro artean.

⁸⁰² -ren] lerro artean.

⁸⁰³ vezalacoa] <coa> lerro artean.

⁸⁰⁴ lenagoco] <go> lerro artean.

⁸⁰⁵ tratoatan] esk. *trato-* <132v> *teatan*.

⁸⁰⁶ dijoala] <la> lerro artean. Orain arte *joan* aditzaren beste adizki batzuk, *-jo-* gabekoak, erabili ditu. Honetaz gain, hurrengo paragrafoan *cijoala* dakar, baina esaldi berean *cin* 'zihoan' dauka.

gave, quendu gave eta guezurric esan gave, sencillamente besteai culpa bota gave, eta iz alper gave eta pecatu guziac, bat ere utzi gave, cembat diren eta cer circunstan-
ciacoac diren, orocin den guzian, lotsarequin eta humildadearequin, ez historia bat
contacen den vezala, baicig gauza lotsagarriac eta indignoac christau batenzat eta es-
cacen duela barcacioa.

Aleyderi pecatari aundia cijoala⁸⁰⁷ confesacera galdetu cion Demoniac nora cin.⁸⁰⁸
Eta erazun cion: «Nere burua eta ii confundicera». O, cer humildadea! <133r> «Joaten
zaranean zere aita espiritualaren ofietara», esaten du San Francisco de Salesec, «imagi-
natu vear duzu zaudela Calvarico mendian, Jesu Christo crucificatuaren ofietan, ceñen
odol preciosa erorcen den zure gañean, alde guzietatic garviceco zure culpac».

Batzuan confesioac dio San Pedro Damianoc direla defensac, cergatic defendi-
cen diren, escusacen diren eta pecatuac guchicen dituan. Diogenesen discipulu bat
zegoan tabernaco⁸⁰⁹ atarian, eta andic pasacean vere maisua lotsatu zan, eta ez ce-
zan ecusi tabernaco atean, sartu zan barrena. Ecusi zuan, eta esan cion: «Cembat
eta ezcutacen aizean, ago tabernan barrenago. Ala, zu cembat eta gueyago escusa-
cen zaran, zaude culpan eta pecatuan sartuagoa».⁸¹⁰ «Acusacen bazara», dio San Gre-
gorioc, «Jaungoicoac escusacen zaitu. Eta escusacen bazara, Jaungoicoac acusacen
zaitu, ceñec gueyago valio du». «Escusaceco, bada, escusac pecatuetan», dio Davided,
«esazquizu»⁸¹¹ sencillamente». Bestean confesioac, proseguicen <133v> du⁸¹² San Pe-
dro Damianoc, direla ofensac besteri culpa botacen diola. Acusaceco enfado batez
edo maldicio batez, etsacen due: «Jauna, dut guizon bat gaiztoa, nic eguindaco gau-
zaric batere eztarama»⁸¹³ onzat, taberna ust batà. Iz bat onez esaten badiot, maldicioac
eguiten ditu. Badut amaguiar bat auguiz impertinentea eta carroña, seme bat perva-
soa eta desobedientea». Besteac añadicen due: «Diabruac»⁸¹⁴ tentatu ninduan», ceñi
quejatu dan bi aldiz baño gueyagotan falso testimonioaz. Bada, ura gueldiric dagoala,
verac erorcen dira pecatuetan. Beste batzuan confesioac eztire besteric baicic confusio
batzuac, cergatic eztituan ongui pensacen culpac. Eta explicacio gaiztoagatic batzue-
tan confesoreac eguiten badioa galderaren⁸¹⁵ bat gauza garvian aguerceco, arquicen
dire arranzatuac. Tapacen due eta confundicen due len esan duena.⁸¹⁶ Calamar esa-
ten dioan arrai batengatic esaten du Plinioc dela auguiz gaitza <134r> arranzaceco,
cergatic itsasteco demboran botacen du abatic tinta belz bat ceñequin enturbiacen
duen ur guzia. Baño lastima da, onequin eguiten ditua confesio sacrilegoac, eta ezagu
diteque gueldicen diren saticacio chiquian.

⁸⁰⁷ cijoala] <joa> lerro artean. Ik. arestiko oharra.

⁸⁰⁸ cin: 'zihoan'.

⁸⁰⁹ tabernaco] hasieran *tarbenaco* idatzia, ondoren <r> taxatu eta lerro artean erantsia, dagokion le-
kuan.

⁸¹⁰ sartuagoa] lerro artean.

⁸¹¹ *esazquizu*: 'esan itzazu'. **Ezan* aditzaren formaren *-it-* ordez *-zki-* erabiltzea goi-nafarrerazko
testuetan ohikoa da; batez ere, xviii. mendetik aurrera. Goi-nafarreratik kanpo, Zaraitzun, Lapurdiko
ekialdean eta Nafarroa Beherean ere badago (Reguero 2019: 455). Mikelestorenak, esate baterako, gisa
horretako adibideak erabili zituen.

⁸¹² du] lerro artean.

⁸¹³ eztarama] <ra> lerro artean.

⁸¹⁴ Diabruac] ematen du *Diabruiac* jartzten duela eskuizkribuan.

⁸¹⁵ galderaren] esk. *galdereraren*.

⁸¹⁶ duena] <na> lerro artean.

Izan veiar du confesioac otsoac⁸¹⁷ pecatu guzienac. «Nic paratu⁸¹⁸ nuan» dio Jesu Christoc, «guizona guzia, otsoa». Finjiten⁸¹⁹ due Hercules[ec] il zuela zazpi buru cituan sierpe bat golpe batean, ebaquicen zarazquiola zazpi buruac, cergatic sierpeari ebaquicen bazioan buru bat, andic yaicoc cizquion⁸²⁰ beste zazpi buru. Ala, vere animan dauzquenac zazpi pecatu mortalen sierpea, bat confesacen badu eta uzten baditu besteac confesatu gave, eztu ilcen, baicic andic jayocen zarazquio sacrilegioaren eta guezurracen mostruo espantagari⁸²¹ eta horrendoac. Zazpi demonio cituan batetic, ez cituan bota seiac Christoc, baicic zazpiac. Dio San Agustinec adicera ematen duela⁸²² batetan bota veiar duela pecatu guziac. <134v> Confesioac izan veiar du lotsatiac, lotsac delá penitentea, pecatua eguñaz, baño ez esateaz culpac eta pecatuac confesoreari. Guizon santu batec ecusi zuan Demonioa zebilela auguiz solícito confesonario batetic bestera, eta esan cion: «Cer eguiten duc, malditua?» Eta eranzun cion: «Nabil viurcen oiei quendu nioana. Quendu nioan lotsa pecatua eguítico, eta oraiñ viurcen dioat, eztezan confesatu». Enfermo bazuetan, esaten du Hipocratesec abatic ez botacea podredumbrea edo guelditza pechuan⁸²³ dela eriozaren señaleara. Ala da animaren eriozaren señaleara, pechuan guelditza pecatuaren ciquintasuna, abatic bota gave confesorearen oñetan. Paviaco ciudadean San Bernardoc conjuratu zuan endominiatu bat, ceñec esan zuan cituala iru demonio, batari cerizquion⁸²⁴ «cierra bolsac», ceñec procuracen zuan etzezala eguin restitucioric besteren gauzaz; besteari cerizquion «cierra abac», lotsaz etcicoc confesatu pecatuc eta besteari cerizquion⁸²⁵ «cierra viozac» <135r> etziten arrepenitu, eta ez bar[ca]cioa esperatu eriozaco orduan ere.

«Cerezac corricen⁸²⁶ eta lotsacén zara guizona?», esaten zuan San Agustinec, «niri pecatuac confesaceaz? Ni naiz peccataria zu vezala». Confesoreac aditu ditu⁸²⁷ pecatu itsu[s]iagoc, eta mundu guziagatic ere iñori etcin esan diozaque. Contacén du San Juan Climacoc napur batec lepotico soca zuela berreun eta ogueta amar monjeren presencian confesatu cituala animaliaqueriac eta beste milla abominaleac eta horrosoac, eta monje bate[c] ecusi zuela esatean nola Demonioac borracén cituan quaderno batetic guelditu artean quaderno guzia zuria.

Confesacen zan señoira bat religioso batequin, eta lagunac ecusten zuan pecatu oro, ateracen ciceola abatic zapo bat, eta cicela elizatic campora. Ecusi zuan zapo bat besteac baño terriblegoa, asi zala⁸²⁸ ateracean abatic, eta berriz⁸²⁹ barrena viurtu ciceola. Eta orduan beste atera cicezquion guztiac absolucioa bota cion bezain laster ecusi cituan <135v> berriz sarcera. Il zan derrepente, eta aguertu ciceon confesoreari,

⁸¹⁷ *otsoac*: 'osoak'.

⁸¹⁸ *paratu*] jarraian bi letra *taxaturik*, *ziurrenik* <an>.

⁸¹⁹ *Finjiten*] <j> beste letra baten gainean.

⁸²⁰ *cizquion*: hau da *-i(n)-laguntzaileko* pluraleko adibide bakarra, pertsona horiekín; gainerakoetan *zarazquion* dago. Esk. *citquion*.

⁸²¹ *espantagari*] jarraian *taxaturik aren*.

⁸²² *duela*] *lerro* artean.

⁸²³ *guelditza pechuan*] *lerro* artean.

⁸²⁴ *cerizquion*] esk. *cericquion*.

⁸²⁵ *cerizquion*] esk. *cericquion*.

⁸²⁶ *Corricen*: 'korri egin'.

⁸²⁷ *ditu*] *lerro* artean.

⁸²⁸ *asi zala*] *lerro* artean.

⁸²⁹ *eta berriz*] *lerro* artean.

suzco catez inguratua, dragoi⁸³⁰ baten gañean, illezat cituan suanguilleac eta sierpeac, bi zapo veguietan, cergatic veguiratu zuan vegui deshonestoquin, bi sierpe pechuetan, lepoa inguracen cioala, cergatic erabilli cituan aguertuac, velarrietan suzco bi saietaz aditu eta cantatu cituan canta deshonestoacgatic. Eta esan cion: «Guztietic⁸³¹ libratuco ninzan, baldin lotsaz ezpanu utci pecatua confesatu gave. Ay, nere tristea, betico». Eta ondatu zan infernuan.

Satisfacioaren explicacioa

*G. Cer gauza da*⁸³² *satisfacioa?*

E. Educicea intencioa eta eguita confesoreac esaten diona. Eta izan veardu alic ere lasterrena, consideracen duela Jaungoicoac eguiten diola favore eta mesede bat auguiz aundia barcecan pena bat eternoa, cein mereci zuan pecatuacgatic <136v> eta contentacen dan pena bat temporalarequin auguiz chiquiagorequin.

*G. Satisfacioa sacramentuaren cer*⁸³³ *parte da?*

E. Ezta parte esenciala, baicic parte bat integrela; au da, parte bat sacramentua otsacen eta betecen duena, nola den beso bat corpuzaren partea eta besoa ebaquiag[at]ic gueldicen da guizona eta corpuza. Eta ala sacramentua izanen da verdadera eta emanen du gracia, penitencia eman ezagatic, baldin ematen bada absolucioa, nola naufragio batean edo erioza derrepente guertatzen dan⁸³⁴ batean. Onetaz campora, confesoreac eguiñen luquea pecatua⁸³⁵ ezpaldin balu emanen penitencia, eta penitenteac ezpalu ametituco penitencia. Baño bein penitencia admititu ezquero, eta absolucioa eman ezquero, gueldicen da sacramentua valioa, penitencia cumplitu ezagatic. Eta orduan eztu obligacioric confesioa berriceco, baño bai acusaceco <136v> penitencia cumplitu gave eguin zuan pecatua, eta penitencia bacen gravea pecatua ere izanen da mortala, eta penitencia bacen lebea, pecatua izanen veniala.

Penitencia medicinala da, nola confesoreac aguincen badu eztedilla sartu onelaco echetan, eztedilla pasatu ataria artaric, eztedilla egon bacarric persona arequin eta beste onelaco gauzac. Eta ezpaldin bada paracen cuidadoric cumpliceo, señalea da propositua izandu zala gaiztoa, baita ere confesioa, baño ez paracen badira medioac eta, ala ere, erorcen bada fragilidadez. Mutil gazte bat acusatu ciceon San Antonio Paduari bere amari eman ciola ostico bat, eta santuac esan cion: «Mereci luque ebaquicea oñ orrec». Joan cen eta ebaqui zuen bere oña, eta santuac milagroz sendatu cion. Eztu Jaungoicoac escacen onenbeste, baño bai, ebaquicea ocasioaren lazoa, costumbre zarraren catea, ceñequin Demonioac arrastacen dituan ambeste anima infernura. Hermitaño bat <137r> egondu zan sepultura batean sarturic amar urtean cerra vequiric alchatu gave flaquezazco pecatu batengatic. Santo Domingo de Loricad

⁸³⁰ *dragoi*: ohar gaitezen hitz honetan *-oi* bukaera agertzen dela, baina besteetan *-obe* duela: *razobe*, *sermobe*, *turmobe*.

⁸³¹ guztietic] <tic> lerro artean.

⁸³² da] lerro artean.

⁸³³ cer] jarraian letra bat tatxaturik.

⁸³⁴ guertatzen dan] lerro artean.

⁸³⁵ pecatua] lerro artean.

bere guerria inguratu zuan ilze zorrozcano cate ba[...]n,⁸³⁶ barucen zela ior, eta ogui garizuman⁸³⁷ [...]zcecen⁸³⁸ cituala sei milla azote eta bere viciza guzian, cergatic consentitu zuan vere aitac regalaceaz obispo bati conseguiceco beneficio bat, eta nor quejatu da edocin penitencia emanagatic?

G. Cer frutu dacar sacramentu onec?

E. Lau frutu auguiz aundiac. Lendavicicoa, Jaungoicoac barcacen darazquigu bautismoa ezquero eguindaco pecatu guziac eta aldacen edo tru[ca]cen digu infernuco pena, munduco pena temporalean edo purgatoriooan. Vigarrena, obra onac Jaungoicoaren gracion eguiñac eta galduac pecatuarequin, viurcen zarazquigu, jarcen gara libratuac excomuniotic, bagueunden arequin lotuac, ceñ den pena auguiz aundia, cergatic privacen, apartatzen⁸³⁹ gaituan. <137v> Elizaren oracioetatic, sacramentuetatic christau fielaquin itz eguitetic eta elizaren sepulturatic eta otatic guzietatic libracen gaitu sacramentu onec, confesoreac duen autor[it]agatic⁸⁴⁰ emana obispoac edo Aita Santuac. Laugarrena,⁸⁴¹ da eguiten gara capaz indulgencian thesoroaz.⁸⁴²

G. Cer gauza da indulgencia?

E. Da liberalidade bat⁸⁴³ Jaungoicoarena vere vicarioaren medioz fielaquin barcacen diola pena guzia edo partea padecitu veiar zuena mundu onetan edo purgatorioan.

G. Cer esan nai du plenariac?

E. Barcacen duela pena guzia.

Esclabonian⁸⁴⁴ emacume bat ve[r]reun eta oguei personaquin joan zan irabaztera Jubileo Porciunculacoa, Maria Santissima aingueruetaco Elizaco diligenciac eguin eta il zan. Eta aguertu zan gloriosa purgatorioan pasatu gave.

*G. Cer esan nai du berrogei egunaco indulgenciac?*⁸⁴⁵

<138r> E. Irabazten baditugu, barcacen zagula pena, ceñ barcatuco liceuquean,⁸⁴⁶ berrogei eunean⁸⁴⁷ eguinen baguiñu penitencia, antiguaco canone sagraduan conforme, ceñ ciran bi edo iru barau, ur eta ogui zacuz janci eta ibilcea, araguiric ez jatea eta ardoric ez edatea, musiquetara eta festetara ez joatea, eta beste onela mortificacioac.

⁸³⁶ ba...n] lerro azpian orbana dago eta erdiko bi letrak estaltzen ditu.

⁸³⁷ garizuman] <zu> lerro artean.

⁸³⁸ ...zcecen] orrialdea puntu horretan erreta dago eta ez da hitza osorik ikusten.

⁸³⁹ apartatzen] lerro artean.

⁸⁴⁰ autoritateagatic] orrialdea puntu horretan erreta dago eta ez da hitza osorik ikusten.

⁸⁴¹ Laugarrena] <ga> lerro artean.

⁸⁴² thesoroaz] <so> lerro artean.

⁸⁴³ bat] aurretik tatxaturik *au*.

⁸⁴⁴ *Esclabonia*: Eslavonia, gaurko Kroaziako ekialdean dagoen eskualdea.

⁸⁴⁵ indulgenciac] aurretik tatxaturik *penitenciac*.

⁸⁴⁶ *liceuquean*: 'litzagukeen'.

⁸⁴⁷ eunean] lerro artean.

G. Cer vear da indulgenciac irabazteco?

E. Egoitea Jaungoicoaren gracion, eta eztagoana confesacea eta eguitea Aita Santuac aguin duen guzia.

G. Ceññ maiz confesatu vear da?

E. Eliza ama santac aguincen du⁸⁴⁸ urtean beñ verere confesacea eta comulgatu vear duen[e]jan, badago⁸⁴⁹ pecatu mortalean edo erioza peligroan. Eta da gauza ona da⁸⁵⁰ maiz confesacea, cergatic guchitan confesacen dena dificultadearequin ongui confesatuco da.

G. Cer obra onetan eguin vear⁸⁵¹ dira satisfaciceco pecatuacgatic?

E. Reducicen dire iru obra generotara, <138v> cein diren oracioa, baraua eta limosna, nola eracusi⁸⁵² cion San Rafael aingueruac Tobias santuari, eta razove aundiarequin, cergatic izanic⁸⁵³ guizonac anima, corpuza eta beste interesac, oracioarequin ofrecicen dio Jaungoicoari, animaren ondasunac, barauaquin corpuzarenac eta limosnarequin beste interesac. Oracioagatic entendicen da meza enzutea, oficio divinoac, calvarioa visitacea eta beste exercicio espiritualac. Baraugatic entendicen diren corpuzaren mortificacio guziac, cilicioac, disciplinac, lurrean lo eguitea, peregrinacioac eta beste onelaco gauza[c]. Limosnagatic entendicen da edocin caridade edo servicio proximoari eguiten zayona Jaungoicoaren amorioagatic.

G. Obe da Jaungoicoari ematea verez satisfacioa obra oquin edo irabaztea indulgenciac?

E. Obe da batec vere personaz satisfacicea, cergatic indulgenciaquin bacarric ematen zayo penaren zorrari, baño obra <139r> oquin merecicen da viciza eternoa, baño, ala ere, bata eta bestea eguin vear da obra oquin eman satisfacioa Jaungoicoari alden guzian eta irabaci indulgenciac.

Eucharistiaren⁸⁵⁴ explicacioa

G. Cer esan nai du Eucharistiac?

E. Eucharistia da itzen griegoa, eta significacen du memoria, atseguña eta agradablea edo gracion accioa, cergatic misterio onetan eguiten den memoria eta agrade-

⁸⁴⁸ du] lerro artean.

⁸⁴⁹ badago] <go> lerro artean.

⁸⁵⁰ da] lerro artean.

⁸⁵¹ eguin vear] lerro artean.

⁸⁵² eracusi] esk. *eracusicuqui*. Gaztelaniaz *enseño* dago; beraz, euskaraz *eracusi cion* behar genuke. Amaierako *-cuqui* zer den, ordea, ez da erraza asmatzen. Beharbada, kopiatzean egindako hutsa da, du-plografia-edo, baina batean <s> eta bestean <qu> izatea arraro da. Agian, jatorrizko eskuizkribuan lehenik modu batera idatzi zen, eta ondoren zuzendu, baina kopiatzean ez da zuzenketa jaso eta bi formak elkartu dira. Iduriz, <qu> erabil zitekeen txistukariak islatzeko; eskuizkribu honetan *ainizquec* dugu 'aunitzek' adieran.

⁸⁵³ izanic] esk. *izaniz*.

⁸⁵⁴ Eucharistiaren] <sti> lerro artean.

cicen zayon Jaungoicoari Jesu Christoren pasioaren beneficio preciosoa. Eta misterio onetan ematen da aren corpuza eta odol preciosoa. Eta argatic gaude obligatuac beti ematera graciac Jaungoicoari.

G. Explica zazu gueyago cer dagoan sacramentu onetan?

E. Hostia consagratu baño len da ogui⁸⁵⁵ pisca bat, oblea nic bat⁸⁵⁶ eguiña, baño sacerdoteac consagracioco itzac esan eta ondoan dago artan Christo, viciaren corpuz <139v> verdaderoa eta unitua divinidadeari Jaungoicoaren semearen pe[r]sonan. Eta argatic corpuzarequin dago⁸⁵⁷ odola, anima eta divinidadea, eta Christo guzia, Jaungoicoa eta guizona. Calizan consagracioa baño len eztago besteric, baicic ardoa ur tantan batequin, baño consagracioco itzac acabacearequin dago Christoren odol verdaderoa, eta cergatic odola eztagoan corpuzatic campoan, argatic calizan dago Christoren odolarequin junto corpuza, anima eta divinidadea Christoc verarena Jaungoicoa eta guizona.

G. Bada, ecusten dut consagratu eta ondorean hostiac duela oguiaren figura, eta calizan dagoanac duela ardoaren figura?

E. Bai, hostia consagratuan gueldicen da oguiaren figura, len zena, baño eztago an oguiaren itzatea eta substancia len zena. Eta, ala, oguiaren figuran eztago oguia, baicic Christoren corpuza. Loten emaztea convertitu zan⁸⁵⁸ gacezco estatua batean, eta ecusten zuenac estatua, ecusten zuan emacumearen <140r> figura. Eta orrengatic ere etzen Loten emaztea, baicic gaza, emacumearen figuran. Ala, bada, nola conversio artan mudatu zan barrengo substancia eta guelditu zan campoco figura, ala misterio onetan mudacen da oguiaren barrengo substancia Jesu Christoren corpuzan eta gueldicen da len zan oguiaren campoco figura. Calizan, orobat, da ardoaren figura, utsaia eta gustoa, baño ezta gueldicen ardoaren substancia, baicic Jesu Christoren odola ardoaren especiaren azpian.

G. Nola Jesu Christoren corpuza ain aundia egon diteque especia bat ain chiquiarena azpian, nola den hostia?

E. Jaungoicoaren podorea aundia da eguiteco guc alcanza al dicequegun gauzac baño gauza aundiagoac. Eta, ala, Jesu Christoc esan zuenean evangelioan, Jaungoicoac bacezaqueala eguin camello bat, ceñ dan animalia bat zaldia baño aundia[agoa], pasacea yostorra[tz] batean veguitic, añaditu zuan gauza oiec imposible cirela guizonenat <140v> baño Jaungoicoarenat⁸⁵⁹ gutzia dela posible.

G. Explica zazu exemplo batequin nola Christoren corpuza egon ditequean ambeste hostietan eta ambeste aldaretan?

E. Ezta vearric Jaungoicoaren marabillac entendicea. Bada, asco da sinistecia. Ala ere, bat emanen dut gure animarequin. Gure anima da bat bacarra, eta guzia dago

⁸⁵⁵ ogui] jarraian <a> tatxaturik.

⁸⁵⁶ bat] esk. *bate* eta jarraian <quin> tatxaturik.

⁸⁵⁷ dago] lerro artean.

⁸⁵⁸ zan] lerro artean; hitz bat aurrerago berriro dago *zan* lerro artean tatxaturik.

⁸⁵⁹ Jaungoicoarenat] esk. *Jaungoicoaren zaz*.

corpuzaren miembro guzietan, guzia buruan, guzia oñetan, guzia escuetan eta guzia corpuzaren⁸⁶⁰ beste parte guzietan. Bada, cer da extrañaceoa Jaungoicoac eguiñ dezaquean vere semearen corpuza egotea ambeste hostietan, eguiten badu, egoitea anima bat otsoa eta enteroa corpuzaren ambeste partetan, ain diferenteatan, elcargandic ain aparteatan? Leicen dugu San Antonio Paduagatic arquicen zalaric⁸⁶¹ santu au predicacen Ytalian, dembora artan verean Jaungoicoaren providenciaz⁸⁶² egondu zala Portugalen obra on bat eguiten. Vèraz Jaungoicoac eguin bazuan <141r> San Antonio egoitea dembora batean bi lecuten aiñ aparteatan, cergatic ezin eguin dezaque Christo egoitea auniz hostietan?

G. Christo jarcen denean hostian, vadie cerutic edo an gueldicen da?

E. Eztie cerutic, baicic dago ceruan, eta juntamente hostian. Gure animaren moduan, aur bat egun guchicoa da chiquia eta arraga⁸⁶³ bat vezala, guero accicen da, eta eguiten da⁸⁶⁴ bi arraga eta gueyago. Galdecen dut, arraga bat bacarrean cegoan animac utzi du lendavicico arraga etorceagatic vigarren arragara? Eztu utci eta ezta extenditu, cergatic den indivisiblea, veraz lendavicico arraga utci gave, atsi da egoiten vigarren arragan. Ala Christoc eztu uzten cerua egoiteagatic hostian,⁸⁶⁵ ezta ere hostia bat eztu uzten egoiteagatic beste hostian, baicic dago ceruan eta juntamente hostia guzietan.

G. Cer vear da dignamente reciviceco sacramentu au?

<141v> E. Iru gauza. Lendavicicoa, batec confesa dicen vere pecatuac eta dagoan Jaungoicoaren gracion. Bada, sacramentu au ematen da oguiaren moduan eta forman, cergatic ematen zayoan viciai eta ez illai, Jaungoicoaren gracia sustentaceco eta aumentaceco. Vigarrena, egoitea baru naturalean; au da, vezpera gau erdie atsita ez jan eta edan gave. Irugarrena, jaquin dezagun eta pensatu cer eguiten dugun eta eduki dezagun devocioa misterio bat aiñ aundiari; eta argatic ezayoa ematen aurrai eta ezaguzaric eztuenai.

G. Cembat aldiz guchienean⁸⁶⁶ comulgatu vear dugu?

E. Elizaren mandamentua da pazcoa garizumetacoan comulgacea, baño on da maiz comulgacea confesorearen consejuarequin.

G. Cer frutu recivicen da eta cer finetaraco Christoc instituitu⁸⁶⁷ eta eguin zuan sacramentu au?

E. Iru motivo eta causagatic. Lendavicicoa, itzan dedin animan sustentoa. <142r> Vigarrena, itzan dedin legue berrico edo evangelioco legueco sacrificioa. Irugarrena, Christoren pasioaren memoria bat perpetua eta vere amorioaren prenda amorosoa.

⁸⁶⁰ corpuzaren] <uz> lerro artean.

⁸⁶¹ zalaric] lerro artean.

⁸⁶² providenciaz] <n> lerro artean.

⁸⁶³ arraga: hemen eta aurrerago arraga erabiltzen da, gaztelaniazko *palmu* hitzaren ordain. *OEHN* ez da arraga aldaera jasotzen, baina bai *arraa* bokal bikoitzarekin.

⁸⁶⁴ da] lerro artean.

⁸⁶⁵ hostian] esk. *hos-l hostian*.

⁸⁶⁶ guchienean] lerro artean.

⁸⁶⁷ instituitu] esk. *instutuitu*. Gaztelaniaz *instituyó*.

G. Cer efecto eguiten du animaren sustentoa den partetic?

E. Sustento corporalac corpuzean eguiten duena. Eta argatic ematen da oguiaren especian, cergatic nola oguiac conservacen duen vero naturala, certan dagoan corpuzaren viciza, ala sacramentu onec conservacen eta aumentacen du caridadea, cein den animaren otsasuna eta viciza.

G. Cer efecto eguiten du sacrificioa den partetic?

E. Aplacacen du Jaungoicoa eta alcanzacen ditu auniz beneficio vicienzat eta purgatorioo animanzat. Legue zarrean ofrecicen cicezquion⁸⁶⁸ Jaungoicoari sacrificioac animalianac, baño legue verrian aien lecuac ofrecicen zayo mezaco sacrificioa, ceñetan sacerdotean escutic ofrecicen zayo Jaungoicoari veraren <142v> semearen corpuza eta odola.

G. Cer efecto eguiten du memoria den partetic, eta Jaunaren prenda amorosoa gurezat?

E. Oroitu gaitecen beneficio bat ain aundiaz, eta eracequi gaitecen amorioan, ceñec ambeste⁸⁶⁹ amatu guñucen. Nola Jaungoicoac antiguaco leguean nai itzanduzuan⁸⁷⁰ Ysraeltarrac jan zezan maña⁸⁷¹ cerutic vialdua, eta baita ere agundu cioan artatic vaso bat betea gorde ze[za]la⁸⁷² Egyptotic ateraceaz eguin cioan beneficioaren memorian. Ala, Jesu Christoc nai itzandu du ez bacarric sacramentu au⁸⁷³ recivi dedin, baita ere⁸⁷⁴ conserva dedin aldarean eta ecarri dedin procesioan, ecustean oroi gaitecen digun amorio infinitoaz.

G. Nola da meza santua compendio bat Jesu Christoren viciza eta pasioarena?

E. Sacerdoteac aldarera eyota esaten duen introituac significacen du patriarcac ceuquen desoea Jaunaren etorrerarena. Esaten dituan *Kyrieisonac* <143r> significacen due patriarca santuac Jesu Christoren etorrera escacean eguiten cituan dedarrac. *Gloria in excelsis* significacen du Jesu Christoren jayoz. Ondorean etsaten dan⁸⁷⁵ oracioac significacen du presentacioa. Epistolac significacen du gendean conversioa. Evangelioac escuñeco aldetic significacen Jesu Christoren predicacioa, ceñec pasatu guñuzan ezquerreco aldetic escuñecora, gauza temporaletatic eternoatara eta peca[tu]tic graciara. Ecarcen dira arguiac eta incensuac, cergatic evangelioac arguitu zuan mundua, eta bete zuan Jaungoicoaren gloriaren utsai onaz. Credoac significacen apostolu sagraduan eta discipuluan conversioa. Isilic esaten diren oracioac significacen due judioan tradicioac. Prefacioan⁸⁷⁶ cantacen denac eta cein acabacen den⁸⁷⁷

⁸⁶⁸ cicezquion] esk. *cicenquion*.

⁸⁶⁹ ambeste] aurretik tatxaturik *ab*.

⁸⁷⁰ zuan] lerro artean.

⁸⁷¹ *maña*: 'mana', Euskaltzaindiaren hiztegiaren arabera (s.v. *mana*) «Jainkoak israeldarrei basamortuan igorri zien janari miragarria». Gaztelaniaz ere *el manà* dator. *OEHN* ez da sabaikaridun aldaera jasotzen.

⁸⁷² gorde zela] lerro artean.

⁸⁷³ au] lerro artean.

⁸⁷⁴ ere] lerro artean.

⁸⁷⁵ dan] lerro artean.

⁸⁷⁶ Prefacioan] <an> tatxaturik.

⁸⁷⁷ den] lerro artean.

etsaten dela «*Hosana in excelsis*» significacen du Jesu Christoren magestadea[c] ramu egunean Jerusalem en eguin zuen entrada <143v> solenea. Secretoan⁸⁷⁸ etsaten diran oracioa[c] Jesu Christoren pasioa, ostia alhaceac Christoren goracea crucean. Hostia particeac significacen du lanzarequin alboan eguin cioan herida. *Agnus deic* significacen du Jesu Christo gurucetic erasteen iru Mariac eguin cituen negarrac. Sacerdotearen comunioac Christoren sepultura. Alegriarequin cantacen eta esaten den⁸⁷⁹ post-comunioac significacen du Christoren resurreccioa. *Ite Misaseec* Christoren ascensioa. Sacerdoteac ematen duen bendicioac Espiritu Santuaren etorrera. Azqueneco evangelioac significacen du apostolu sagraduac Espiritu Santuaz beteric eguin zuan predicacioa mundu guzitic.

Portugalen, Santarin etsaten dioan ciudadean, emacume bat vere guizonaren discordiacgatic izaten cituan penaquin vici zan sarturic infernu batean. Judia emacume echizera bati escatu cion remedio bat sujetaceco leobe ura. Judia embusterac aguingu cion emanen ciola erremedi[o]a,⁸⁸⁰ baldin arc ematen bacion hostia consagratu bat. Comulgacean izandu zuan maña <144r> eramatecoa oial batean, baño videan isurcen zuan odola. Galdecen cioan «Cer deramazu, emacume? Eritu zara?» Joan zan echera eta sartu zuan caja batean. Gauaz ambeste argui eguiten zuan eze esnatu zan guizona etsaten zuela: «Cer da au?» Emacumeac esan zuan cer zan, eman cioten⁸⁸¹ abisoa, eta gendeaquin etorri zan parrocoa, eta ecusten zuan guziaz aguercen ciceoan diferentea: bazuai crucificatua, besteai lotoa colunari. Santa Francisca Romanac ecusi zuan hostia garra bat vezala, ceñ lurratic allegacen zela cerurano. Santa Cathalina de Señac ecusi zuan labe bat eraciquia vezala. O, eracequicen balitu gure viozac!

Extrema uncioaren explicacioa

G. Cer gauza da extrema uncioa?

E. Da sacramentu bat Christoc eguina eta instuitua enfermoanzat. Eta esaten da «uncioa» cergatic unguicen den⁸⁸² enfermoa oleo santuarequin, errezacen direla oracio batzuac. <144v> Eta esaten da «extrema» cergatic sacramentuetan den azqueneco uncioa; bada, lendavicia ematen da baupismoan, vigarrena confirmacioan, irugarrena sacerdotean ordenan eta azquena enfermedadean. Eta esan diteque «extrema» cergatic ematen den viciaren finan edo azquenan.

G. Cer efecto ditu extrema uncioac?

E. Iru efecto. Lendavicicoa, barcacen⁸⁸³ ditu pecatuac, ceñ gueldicen diran bazuetan eta batec confesatuco lituquean, baldin ezagutu balitu eta oroituco baliz. Vigarrena, alegracen du enfermoa eta confortacen du gaizaren trabajuan eta Demonioaren tentacioan contra. Irugarrena, ematen dio otsasuna corpuzari, baldin conveni ba[za]yo animari. Eta iru efecto oiec significacen ditu sacramentu onen olioac; bada,

⁸⁷⁸ Secretoan] <c> lerro artean.

⁸⁷⁹ den] lerro artean.

⁸⁸⁰ ciola erremedia] lerro artean.

⁸⁸¹ cioten] lerro artean tatxaturik *ciotan*.

⁸⁸² den] lerro artean.

⁸⁸³ barcacen] <ca> lerro artean.

confortacen du, alegracen du eta sendacen du Roberto Emperadoreac ilceco gaizqui fundatuteco vildur batengatic escusacen zuan reciveca, baño apenaz recivitu zuan verela sendatu zan eta jequi zan obetic. <145r> San Juan de Diosec Granadaco Hospitalean, ez desconsalaceagic enfermo bat, luzatu zuan pisca bat ematean extrema uncioa. Il zan enfermoa, eta amortajatu zuenean esan cion santuari: «Pobrean aita, nere descuidoagatic recivecan sacramentu extrema⁸⁸⁴ uncioa, egon veiar du ogei urtean purgatorioan». Eta verela il zan.

G. Noiz recivitu veiar du sacramentu onec?

E. Uts egiten due aunicec ez nai izatean recivitu agoniaco demboraraño. Dembora da reciveco medicuac eta oficialeac juzgacen duenean enfermedadea dela peligrsoa, eta eztirenean asco remedio naturalac, acudiceco⁸⁸⁵ da remedio espiritual eta celestialatara. Eta ala sendacen da bazuetan oliazio santuarequin; eta ezta⁸⁸⁶ escatu veiar eriozaren peligruric ezpada, eta ezta esperatu ere vicizaren esperanzaric ezteraño. Eta argatic ezayoa ematen ajusticiatuai, cergatic eztauden gaizqui eta cergatic ezten vicizaren esperanzaric.

<145v> Venerabla Beata Ogniesec ecusi zuan Jesu Christo santua aunicequin confortacen eta animacen enfermoac extrema uncioa ematen cioanean, eta nola cicen ungenicen miembroac, betecen cirela edertasunaz eta resplandorez, eta andic botacen cituala demonioac. Maria santissimac untatu zuan Fr. Reginaldo religioso dominico, eta verela sendatu zan religiosoa, eta guero vere vicia guzian etzuan sentitu araguiaren tentacioric eta movimenturic desonestoric.

Sacramentu matrimoniocoaren explicacioa

G. Cer gauza da sacramentu matrimoniocoa?

E. Unio bat guizonarena eta emacumearena, ceñec significacen duen⁸⁸⁷ Christoren unioa Elizarequin encarnacioz eta Jaungoicoarena animarenarequin⁸⁸⁸ graziaz.

G. Cer efecto eguiten ditu?

E. Lendavicicoa da gracia ongui arceco guizonac emacumea, eta elcar amaceco espiritualmente, nola Christoc amacen duan Eliza <146r> eta Jaungoicoac anima santa. Vigarrengo gracia, jaquiteco semeac atcicen Jaungoicoaren vildur santuan. Irugarrengo, eguiten eta producicen du⁸⁸⁹ vinculu bat ain estua guizonaren eta emacumearen artean, ceñ ezten posible escacea, nola ezten posible escacea, Christoren eta Elizaren arteco vinculoa. Iñorc etzin dispensa dezaque guizonac utci dezan lendavicico andrea, eta artu dezan bestea; ezta ere emacumeac utci dezan lendacicico guizona eta artu dezan bestea. Eriozac bacarric deseguiten du matrimonioa. Eta, ala, bacarric bata ilcen denean, bestea pasa diteque vigarrengo, irugarrengo, laugarrengo edo gueyagoco ma-

⁸⁸⁴ extrema] esk. *extremau*.

⁸⁸⁵ acudiceco] esk. *acuditeco*.

⁸⁸⁶ ezta] lerro artean.

⁸⁸⁷ duen] lerro artean.

⁸⁸⁸ animarenarequin] lerro artean.

⁸⁸⁹ du] lerro artean.

trimoniora, ambeste compañía ilcen bazazquio. Gauza increíblea diduri, baño gauza ciertoa San Geronimoc contacen duena. Dio santuac ure Roman vici zela, emacume bati il cizezquiola ogueta bi guizon, eta dembora artan verean guizon batec contacen cituan oguei andre⁸⁹⁰ enterratuac. <146v> Azquenic oiec viac ezcondu ciran elcarrequin. Publicatu zan lance au Roma guzian, eta zeudan veguira cein ateracen zan vitoriarequin. En fin, lenago il zan emacumea, eta Romaco ciudadeco concurso aundi baten artu zuan guizona, eta coronatu zuan lorez. Paratu cioan escuan palma bat, eta triunfoan eraman zuan entierroaren aurretic, ematen cioala norabuena victoriagatic, con que emacumeac enterratu cituan ogueita vi guizon eta guizonac ogueita bat andre, eta oraindic guelditu zan victoria duden.

G. Cer vear da ezconceco edo celebraceco matrimoni[o]a?

E. Iru gauza. Lendavicicoa, personac izan ditecen habillac elcarrequin juntaceco; au da, izan dezan edade legitimoa eta ez titecen izan aideac, laugarrengo gradoaren azpian, eta eztezan izan castidadeco vоторic. Vigarrena, matrimonioa⁸⁹¹ celebracend⁸⁹² dembora asisti dezan parroco propioac edo aren ordenarequin beste sacerdote batec eta testiguac. Irugarrena, consentimentua viana izan dedin librea eta ez forzata⁸⁹³ <147r> vildur aundiarequin. Eta consentimentu onec izan vear du declaratuac izequin edo beste señale equivalenteaquin. Eta iru gauza otaric bat falta bada, ezta matrimonioric.

G. Cer da obeagoa ez[c]onquea⁸⁹⁴ edo goardacea castidadea?

E. San Pabloc declaratu zuan, esaten duela, juntacen duenac matrimonioan vere alaba, ongui eguiten duela eta ezconcen ez tuenac goardaceagatic virginidadea, obequi eguiten duela, cergatic matrimonioa da gauza humanoa eta virginidadea da aingueruan gauza. Matrimonioa da naturalezaren conforme, baño virginidadea da naturalezaren gañetic, eta ez bacarric virginidadea, baita ere matrimonioa baño obeagoa da alarguntasuna.⁸⁹⁵ Eta ala esaten du Jesu Christoc evangelio sagraduan: «Campo batean ereiñ zan atciac, batat eman cituala ogeita amar,⁸⁹⁶ besteac irurogei⁸⁹⁷ eta besteac eman cituala eun».⁸⁹⁸ San Basilioc eta <147v> beste Elizaco Doctoreac esaten due ogeita amar⁸⁹⁹ fruto eman cituan atcia dela matrimonioa, irurogei eman cituana alargunen estadia eta eun eman cituana virginidadea.

Baño orrengatic ez titu vituperacen San Pabloc ezcondu santuac. «Ojola» esaten zuen San Ygnacio Martirec, «aien oñan azpian baguendu⁹⁰⁰ ceruco reinuan». Eta nic,

⁸⁹⁰ andre] lerro artean. Lerroan tatxaturik *senar*.

⁸⁹¹ matrimonioa] esk. *motrimonioa*.

⁸⁹² dan] lerro artean.

⁸⁹³ forzata] esk. *fortatua*.

⁸⁹⁴ *ezconquea*: 'ezkontzea', kasu gutxi batzuetan <qu> grafiak txistukaria islatzen du eskuizkribu honetan.

⁸⁹⁵ alarguntasuna] azken <n> lerro artean.

⁸⁹⁶ ogeita amar] aurretik tatxaturik *eunenzat*.

⁸⁹⁷ irurogei] aurretik tatxaturik *eunenzat*.

⁸⁹⁸ eun] aurretik tatxaturik *eunenzat*.

⁸⁹⁹ amar] lerro artean.

⁹⁰⁰ baguendu] esk. *baguendo*; lerro artean.

vioz guziarequin, esaten dut: «Auguiz verago, Franciaco Luis aundian, Española Fernando admirablean, Austriaco Lepoldoan imperioco Enrique eta Conradoan Ysidoro necazarian eta beste aunizen azpian banengo». Necazari bat cegoan batallacen dembora lucean Demonioarequin, etzin botaz vere corpuzatic. Necazari au allegatu zan vezala Egypton Juan Abadeagana, utci cion libre espiritu malignoac, eta admiraturic abade santua[c] galdetu cion cer estadu zuan. Eranzun cion zela ezcondua, eta ocupacen zela campoan necazalzaco trabaju pisuan. «Ongui dago» esan zuan abadeac, «baño orretan nola vici zara? Eta <148r> cere virtute eguiten dituzu?» Eranzun zuan: «Nic eztaquit⁹⁰¹ gauz onenic, baicic egunero alorrera joan baño len joaten naiz elizara, Jaungoicoari escacera vere favorea. Eta ez naiz echeracen lenago Jaungoicoari gracia eman gave, vere beneficioaz. Eztut ere⁹⁰² echeracen fruturic Jaungoicoari amarrren primiciac pagatu gave. Arcen dut cuidado⁹⁰³ aundia, iñori dañuric ez eguiteco». Abade santuari oraindic au cerizcoon guchi, eta galdetu cion eya zuan gueyago. Eta eranzun cion eta esan cion: «Bada, ameca urte nagoala ezcondua, eta vicitu naiz paquean, soseguan eta castidadean nere andrearequin». Orduan ezagutu zuan santuac onengatic i[e]seguin zuela Demonioac.

G. Cer atenditu vear da matrimonioan?

E. San Agustinec dio iru gauza. Lendavicicoa, elcarren arteco fede conyugala edo fidelidadea. Vigarrena, sacramentuaren ona edo ondasuna. Irugarrengoa semea ona edo ondasuna. Vestela, aingueruac Tobias santuari esan cion vecela, <148v> ezconcen direnac verengatic eta Jaungoicoangandic vioza apartatuta veren araguiaren gusto loia cumpliceagatic, juntacen direla zaldia eta muloa vezala. Eta aiez apoderacen dela Demonioa dio aingueru santuac.

Lendavicicoa, bada, da fede conyugala edo fidelidadea. Eta guardacen bada, izanen da matrimonioa instrumentu bat ongui templatua dulzurarena, baño falseacen bada izanen da escola bat Demonioarena. Mantenen bada contrato ori, izanen da vici bat guzia animacen duena, baño austen bada, talamo ori eta⁹⁰⁴ eche ori izanen da infernu bat. Obligacen du, bada, fidelidade onec ezconduan artean, cer gatic mutuamente⁹⁰⁵ entregaturic corpuza batac besteari, ez senarra vere da, baicic emaztearena,⁹⁰⁶ eta ez emaztea vere, baicic senarrarena. Claramente onela esaten du San Pabloc. Emendic sorcen da matrimonioren zorra aiñ jaquiñez. Veraz, besterena den gauzaz disponicen badu, napurra da? Eta au alaco muduz eze, senarrac consentituco <149r> baluque re, inorc usa dezan aren emazteaz oraindic izanen liceteque adulterioa, delito execrablea, nacio barbaroenac⁹⁰⁷ ere abomintatu duena, eta gaurco egunear christauan artean sobra comun eguin dena. Tenedioac⁹⁰⁸ Sirian adulterioac puscacen⁹⁰⁹ cituan. Ysraeltarrac Jaungoicoac leguea eman baño len viciric errecen

⁹⁰¹ eztaquit] esk. *eztaquic*.

⁹⁰² ere] lerro artean.

⁹⁰³ cuidado] esk. *cuidade*.

⁹⁰⁴ eta] aurretik taxaturik *iza*.

⁹⁰⁵ mutuamente] esk. *mutuamenta*.

⁹⁰⁶ emaztearena] <z> lerro artean.

⁹⁰⁷ barbaroenac] esk. *barbaroneac*.

⁹⁰⁸ Tenedioac] <dio> ilunago eta lodiago, beste zerbaiten gainean idatzia, iduriz.

⁹⁰⁹ puscacen: *descabzarlos* dator gaztelaniaz.

cituan. Partoac veguiac ateracen zarazquioan. Eglypcioac sudurrac ebaquicen zarazquioan. Ysraeltarrai Jaungoicoac eman cioan leguea arriquececo vicia quendu artean. Romanoan⁹¹⁰ artean legue batec aplicacen cioan eriozaren pena. Gure Eliza ama santac ezpaldin badu ateracen ezpata odola isurceco, badaqui fulminacen excomunioaren rayo formidablea adulteroan contra.

Tertulianoc esaten zuan christauac bacarric vere andrearenzat dela guizona. Corinthioan artean adultero batengatic San Pabloc eguiten du negar ciudade guzia galdua bacegoan vezala, <149v> dio San Chrisosmoc. Escandalizatuco ninceteque ezpalu esaten San Pabloc Jaungoicoac juzgatuco dituala adulteroac, bada Jaungoicoac guzia juzgacen badu ere, ala ere, adultoreoan contra dauque reservatu juicioric aundiana.

Eliza ama santac aiñ cuidado aundia dauque matrimonioaren unioaz, eze guizon excomunicatuari permiticen dio egotea vere emaztearequin. Canone sagraduac nai due⁹¹¹ beti dauden elcarrequin, sepultura batean ere, icasi vezea⁹¹² Cleembronoren⁹¹³ andrean,⁹¹⁴ ceñ utciric vere aita⁹¹⁵ Leonidas reguearen palacioa, joan zan vere guizonarequin destierro triste batera.

G. *Ceñ da matrimonioaren ona edo ondasuna, vigarrena?*

E. Sacramentua. Vi ezconduac dire sacramentu bat. Bada, guizonaren eta andrearen señaile visiblearequin, invisiblemente, representacen ditua misterio altuac Christoren unioa Elizarequin encarnacioz eta Jaungoicoaren unioa animarequin <150r> graziaz. Eta nola Eliza dagoan sujeto Christori, ala emacumeac guzian egon veiar dua sujeto veren guizonai. Eta elcar amatu veiar due, bacoizac vere burua vezala, esaten du San Pabloc. Cergatic, añadicen du San Agustíñec, iñorc ere eztu aborre-citu vere araguaia. Aranzac zulatu cion oña, dio, senticen da corpuz guzian? Bai, vere araguaia da. Ecusten duzu beste ura veguia aundituric? Bai. Eta ateracen du veguia? Ez. Beste⁹¹⁶ zancoa dauquela llagaz betea eta ebaquicen du zancoa? Ez sendacen du, cergatic duen vere araguaia. Onela, bada, guizonac eta emacumeac, bata bestea, amatu veiar due. Eta oraindic da guchi. Bada, dio Jaungoicoac Malaquias profetaren abatic, vere vicizaren eta animaren erdia vezala eta, orobat emazteac guizona, eta au eguinen da bata bestea sufricen duela. Contacen digue historiac emperadore Conrado irugarrenac, Ubisbergco plazan ceuquela sitiatura Guelfo Bavieraco duquea, eta <150v> determinatu zuenean plazan arquicen ciran guziac, chiqui eta aundi, ezpatan pasacea, escatu cioan emacumeac emperadoreari utci ciceoala libre ateracen bacarric bacoizac yaso ce[za]quean cargarequin. Conceditu cioan, eta emacumeac cer eguin zuan, utciric veren joiac⁹¹⁷ eta interesa valioac, emacume bacoizac artu zuan vere guizona soñean, eta modu onetan atsi ciran ciudadeco atetatic ateracen. Acio amoroso au emperadoreari ero[ri] ciceon aiñ gracion, eze barcatu cioan viciza, eta

⁹¹⁰ Romanoan] esk. *Romanoan*.

⁹¹¹ nai due] esk. *naindue*.

⁹¹² *icasi vezea*: 'ikas bezate'; gaztelaniaz *aprendan* dago.

⁹¹³ *Cleembronoren*: gaztelaniazko dotrinaren arabera, *Cleonbroto* da izena.

⁹¹⁴ *andrean*: 'andregandik' ulertu behar da.

⁹¹⁵ aita] jarraian <ren> tatxaturik.

⁹¹⁶ Beste] esk. *bestea*.

⁹¹⁷ joiac] esk. *joaiac*. Gaztelaniazkoan *joyas* da.

ut[ci] cioan atera citezela vere interesa guziaquin. O, amorio casto onec eguin valeza consortean artean, batac bestean cargarequin libre sarcea ceruco ateatan, mutuamente ligeraturic, veren estaduco pisua, logracen value junto llegacea ceruco gloriara! «Eramazua» dio San Pabloc, «batac bestearen carga eta cumplituco duzue Christoren leguea».

Desazonac,⁹¹⁸ disgustoac, atserreac eta discordiac <151r> estali veiar due paquearen vinculan, ceñ izanen den⁹¹⁹ matrimonioa. «O, amorio entrañablea eta caridadea ceñec estalcan duan pecatuan auniztasuna!» dio San Pabloc. Contacen du San Geronimoc⁹²⁰ ecusi zuela ezcondu bazuan sepultura letrero onequin: «Pasageroa, milagroa, emen⁹²¹ daude senar bat eta emazte bat, eztirenac⁹²² aserrecen». Senar emazte bazuac aserretuta⁹²³ eligitu zuan veren juezaz⁹²⁴ Archidiamo. Artu cioan juramentua sujetatuco cirela aren sentenciara, joan ciceoan itcic aditu gave, pasatuaz itceguin gave eta azturic guzia aren presencian, batac bestea abra[za] zezala sententia ederra, aditu gave pleitu guzia, dagoanean ez⁹²⁵ itceguitean. «Guizonaren partetic, cer paquea izan diteque, badago echean leove bat vezala?» esaten du Espiritu Santuac. Curiosidade aundi baten guzia averiguacen du, necedade batecquin ordu guzietan cansacen du. Animalia⁹²⁶ baten <151v> ira eta colerarequin, guzia da oiua, zalaparta, amenaza castigua eta golpeac. Mentecato⁹²⁷ bat da vere costumbreata[n], vere obretan christaua gaiztoa, vere maliciarequin eta necedadearequin guzia molestacen eta cansacen du. «Ezta prensaric, eta aiz⁹²⁸ ain⁹²⁹ pisuric», dio Espiritu Santuac, «necio baten irac vezalacoric oprimiceco emacume pobre baten vioza».

Baño baldin bada emacumea echean muvicen dituana disgustoac, badiduri ez-tuela arquicen izic Espiritu Santuac, pondera[ce]co onelaco emacumearen malicia eta vere guizonaren despreci[o]a. «Obe da», dio, «vicea desiertoan, emacume carraña⁹³⁰ eta colerarequin⁹³¹ baño. Obe da desiertoa eta cueva bat izugarria, eche bat baño ceñetan den emacume bat izoncia, carraña, sobervia, colerica eta atrevitua; bada, eguiten du echean, tellatuan, auniz itutic⁹³² eguiten duena, ez uztea echean gauzaric vere lecuan guzia trastornatu gave», da semejanza Espiritu Santuarena.

⁹¹⁸ Desazonac] esk. *Desazonac*, lehendabiziko <a> lerro artean.

⁹¹⁹ den] lerro artean.

⁹²⁰ Geronimoc] lerro artean. Azpian tatxaturik *Pabloc Roman*.

⁹²¹ emen] lerro artean. Azpian tatxaturik *vear*.

⁹²² eztirenac] aurretik tatxaturik *ce*.

⁹²³ aserretuta] esk. *aserretutac*.

⁹²⁴ juezaz: 'jueztzat' ulertu behar da. Kopiagilearen hutsa izan daiteke.

⁹²⁵ ez] lerro artean.

⁹²⁶ Animalia] aurretik tatxaturik *alima*.

⁹²⁷ Mentecato] esk. *Mentecaco*.

⁹²⁸ aiz: 'haitz'.

⁹²⁹ ain] esk. *aun*.

⁹³⁰ carraña] irakurketa zalantzazkoa, batez ere erdialdean, baina aurreraxeago berriro jartzen du *carraña*. Gaztelaniazko dotrinan begiratzeak ez du laguntzen, bertan *muger pleysista y rencillosa* jartzen du. *DRAE*k (s.v. *carraña*) *carraña* Aragoiko hitza dela dio eta «persona propensa a la ira» moduan definitzen du.

⁹³¹ colerarequin] esk. *colerarequi on*.

⁹³² itutic: irakurketa garbia da, eta gaztelaniaz *goteras* dago; beraz, 'itogin' dela dirudi.

<152r> Gauza enſeñanza aundicoa da, admiracecoa, ecusi zuena Mucianoc,⁹³³ eta contacen digu Plinioc. Ibai aundi batean zubizat cegoan zur me luce bat; batetan atsi ciran vi auniz pasacen zura bata alde batatic eta bestea bestetic, eta zuraren erdi erdian elcar topatuan. Ezen posible acera izulcea ez bata eta ez bestea. Porfiacen baciran, viac ibaiera erori vear zuan. Bada, cer eguin zuan? Batac poli qui poli qui zuraren gañean doblatu cituan belaunac, macurtu zuan burua, eta bestea aren gañetic pasatu zan, eta viac libratu ciran. Instinto naturalac eguin zuena animalian artean, eguin dezala matrimoniaco graciaren eficaciac consorteartean. Ecusten dut nequez⁹³⁴ utcico duela gañetic pasacen, eta lenago utcico duela itocen renditu baño. Baño ezpaldin bada humildaderic eta pacienciarequin, guzia dago galdua, guchiañean viatatic batean. Eta conseju ona da Alfonso Aragoacoarena: <152v> dio, bada, sabio onec, bazuetan conveni dela senarrac eguitea sorra eta emazteac itsua.

G. Cein da matrimonioaren irugarrengo ona edo ondasuna?

E. Semeana. «Baño cein on da semeac izatea?» galdetu cioan Euripidesec vere academicoai, eta iñorc ere ez cion eman respuesta cavalic. Semeac ez izatea descansua da, baño bacartasun eta soledade tristea. Semean graciaz⁹³⁵ eta cariciaz embelesacen due gurasuan amorioa mille gustorequin, baño aien travesurac asustacen due, eta pasacen due vioza mille penarequin. Dicha, bada, desventuratua da⁹³⁶ aman fecudidadea. Bada, guciac izan vear du vere dolorequin, nola logracea erdicean, nola galcea sepultura batean. Eta eztaquit [n]ic⁹³⁷ gueyago costacen zayoan ecustea vilduac edo pañaleatan edo sepulturaco mortaja batean. En fin, semeric eztuenac deseacen due izatea, eta semeac dituenac esaten due Jaungoicoac <153r> dizquiola⁹³⁸ semeac deseacen dituenai. Jaungoicoa da⁹³⁹ ematen⁹⁴⁰ dituana edo ematen eztituana, ecusten duen conforme ezconduai⁹⁴¹ nola conveni zayoan⁹⁴² vere salbaciaco. Acaso ecusten du emanen balitu, Raquel vezala, ama illen licetequea erdicean, edo semea bauptismoa gave privaturic betico ecusteaz Jaungoicoaren aurpeguia. Eta da nai izatea dagoan desocupatua Jaungoicoa serviceco, cer⁹⁴³ daqui semean crianza gaiztoagatic aita eta ama condenatu lizequean. Juan Patricio Romacoa eta vere emaztea conforme Jaungoicoaren vorondatearequin semeric ez izatean, ofrecitu zarazquioan veren interesa aundi Maria santissimari. Eta virgina soberanac admititu zarazquioan milagroarequin, eta erori zan Romaco ondoan agoztuan, caniculaco demboran elurra, eta abisatu cioan elurra erori zan lecuana eguin ciozala eliza, cein arquizen dan gaurco egunean Santa Mariaren izenarequin.

⁹³³ Mucianoc] esk. *Mucioanac*.

⁹³⁴ nequez] aurretik tatxaturik <e>.

⁹³⁵ graciaz] esk. *graciac*.

⁹³⁶ da] lerro artean.

⁹³⁷ eztaquit nic] esk. *eztaquitic*.

⁹³⁸ dizquiola: 'ematen dizkiola'; -i(n)- aditzaren forma trinkoa.

⁹³⁹ da] lerro artean.

⁹⁴⁰ ematen] hasieran *baten* idatzia, ondoren <ba> tatxatu eta <ema> lerro artean gehitua.

⁹⁴¹ ezconduai] aurretik tatxaturik *ez*.

⁹⁴² zayoan] esk. *zayoan*.

⁹⁴³ cer] jarraian <ga> tatxaturik.

<153v>

Virtutearen explicacioa

Gauza jaquiña da doctrina santaren parte principalac direla lau, nola diren jaquitea, cer sinistatu veiar den, cer oracio eguin veiar den, cer obratu veiar den eta cer recivitu veiar den, eta oiec jaquin gave christaua ezin salba ditequeala.

G. Eta bada doctriña santan beste gauzaric jaquin veiar denic?

E. Bai, jauna, badire auniz gauza auguiz utillac eta provechosoac.

G. Ceñ dire oriac?

E. Bira. Virtuteac eta vicioac, obra onac eta⁹⁴⁴ pecatuac.

G. Cer gauza da virtutea?

E. Da qualidade eta izate bat animan recivicen dena eta eguiten duena guizona izan dedin ona, nola cienciac eguiten duen bat izan dedin filosofo ona, eta arteac eguiten duen bat izan dedin artifice ona. Ala, virtuteac eguiten du guizona izan dedin ona, eta <154r> obra dezan ongui, laster eta erraz eta perfecioarequin. Virtuteric eztuenac ere obra dezaqui bazuetan, baño eguinen du dificultadearequin eta imperfecioarequin. Ciencia eta practica duenac guitarra soñaceco,⁹⁴⁵ yoco du ongui eta erraz, baño beste batec, artea eztuenac, yo dezaque guitarra,⁹⁴⁶ baño ez ongui eta erraz. Ala, virtutea duenac, contu eguin dezagun templanzarena, veiar denean erraz barutuco da, eta perfectamente barutuco, conveni den ordua esperacen duela eta jaten dituala janari permitituac, eta bein bacarrean. Baño eztuenac virtute au edo goloso denac, erioza bat iricecen⁹⁴⁷ dio baruceari; eta barucen bada, ezin esperatu du jateco ordua, eta guero arrasean eguinen du⁹⁴⁸ colacioa, casi aparia vezalacoa.

G. Cembat dire virtuteac?

E. Dire auniz, baño principalac dire zazpi: iru theologalac,⁹⁴⁹ fedea, esperanza, <154v> eta caridadea. Eta lau cardinalac: prudencia, justicia, fortaleza eta templanza.

Virtute theologalan explicacioa

G. Cer gauza da fedea?

E. Lendavicoa virtute theologaletan, eta virtute oiec beguiracen dioa Jaungoicoari. Eta fedearen lendavicoa officio da arguicea entendimantu eta jasoea sinistecera Jaungoicoac vere Elizaz revelacen digun guzia, izanagatic gauza dificultoso eta razove naturalaren gañecoa. Fr. Gil V.[ec], adicean credoa, dedarrez esan zuan: «Eztut esaten “sinistecen dut”, baicic “ecusten dut”, “ecusten dut”». Ain vicia zan onen fedea, Santa

⁹⁴⁴ eta] aurretik taxaturik y.

⁹⁴⁵ soñaceco: ‘soinu egiteko’.

⁹⁴⁶ guitarra] esk. *gitarra*. *Usus scribendi*an oinarriturik zuzentzea erabaki da. Aurrerago *guitarra* dago.

⁹⁴⁷ iricecen: ez dago garbi zer den; gaztelaniaz, *le parece* dago. Beharbada *iritzitu* edo *iritzetu* aditz bat proposatu behar da. Ik. 1044. oharra.

⁹⁴⁸ du] lerro artean.

⁹⁴⁹ theologalac] lehen <l> aurretik idatzitako <g> baten gainean.

Theresa de Jesusec esaten zuan ez cioala invidiaric Jesu Christo ecusi zuenai, cergatic arc ecustearquin fedearen veguiaquin sacramentu santuan, vere consueloraco orobat zela corpuzeco veguiaquin ecusi balu vezala. Fedearc badu vere precepto propioa. Eta ala ezta asqui eguita acto fedecoac sacramentuac recivicen <155r> direnean. Gauza ciertoa da precepto onec obligacen duela christaua uso razoveacoan⁹⁵⁰ sarcen den demboran, baita ere vere⁹⁵¹ vicizan auniz aldiz. Eta argatic gure Eliza santac conde-natu zuan doctrina ceñec esaten zuan preceptoarequin cumplicecco asco zala christauac eguita bein vere vicizan acto fedeco, esperanzaco⁹⁵² eta caridadecoac. Eta da opinio⁹⁵³ comuna ezte la asco urtean bein eguita, baicic urtean auniz aldiz eguin veiar duela. Eta parroco zelosoac eguiten ditua iandetan doctrinaren⁹⁵⁴ eta evangelioaren ondoan, veren peligrasquin, acto fedeco, esp[er]anza eta caridadecoac. Cirilo obispo arrianoac eman zarazquion verrogueta amar ducac pobre bati fingiceagatic itsua, eta arc fingi-tuco zuela izuli ciola vista. Baño pobrea eguiazqui guelditu zan itsuturic, eta ura habilidade gave viurcecco vista. Dedar eguiten cioala obispo catholicoai, obispo heregea-ren verrogueta amar ducatuac quendu cioala vista eta <155v> escatu cion Jaungoicoari bar[ca]cioa, eta obispo catholicoan oracioac viurtu cioan vista.

G. Cergatic ain firmequi sinistu veiar due fedeco gauzac?

E. Cergatic fundacen den faltatu ezin dezaquean eguien. Eta fedearc proponicen duen guzia, izandu den revelatua⁹⁵⁵ Jaungoicoac, cein den eguia vera, eta imposible da esaten duena izan dedin falsoa. Bada, baldin bada gauzaren bat diduriena razovearen contracoo, nola erdi dan virgina bat, da cergatic razove humanoa den flacoa eta erraz utsiguin deza-quean. Baño Jaungoicoa ezin engaña⁹⁵⁶ diteque, eta ezin engaña⁹⁵⁷ gaizaquean.

G. Cer gauza sinistu veiar da fedearquin?

E. Credoco articulo guziac, eta especialmente Eliza ama santac celebracen ditua-nac, nola diren Encarnacioa, Natividadea, Pasioa, Resurreccioa, Ascencioa, Espi-ritu Santuaren etorrera eta Trinidad Santisimoa, eta egoitea disponituric sinisteco <156r> Elizac declaracen digun guzia. Eta viocean eta obretan guardacea infidilida-dea izan dezaquean señaletic, nola jaztea turcoac edo Judioac bezala⁹⁵⁸ edo ostireletan araguaia jatea heregeac vezala, cergatic necesaria da ez bacarric, viozarequin eta abare-quin, baita ere campoco obraquin confesacea fede eguiazcoa.

G. Cer gauza da esperanza?

E. Virtute theologialetan da vigarrena, cergatic virtute onec ere beguiracen dio Jaungoicoari. Eta nola fedearquin sinistecen dugun Jaungoicoan, ala esperanzare-quin esperacen dugu Jaungoicoan.

⁹⁵⁰ razoveacoan] esk. *razoveatoan*.
⁹⁵¹ vere] jarraian letra bat tatxaturik.
⁹⁵² esperanzaco] esk. *esperancaco*.
⁹⁵³ opinio] aurretik *com* tatxaturik.
⁹⁵⁴ doctrinaren] esk. *doctrinanen*.
⁹⁵⁵ revelatua] aurretik tatxaturik *ve*.
⁹⁵⁶ engaña] esk. *engana*.
⁹⁵⁷ engaña] esk. *engana*.
⁹⁵⁸ bezala] lerro artean.

G. Ceñ da esperanzaren oficioa?

E. Alhacea gure vorondatea esperaceco felicidade eternoa. Eta cergatic au dan ondasun bat ain altua eze ezta posible alcanzacea indar humanoaquin Jaungoicoac ematen digu virtute sobrenatural aun, onequin eduqui dezagun confianza allegaceco alcanzacera ondasun <156v> aín aundia.

G. Certan fundacen da esperanza?

E. Jaungoicoaren bondade eta misericordia infinitoan, ceñen señaleac ditugun auguiz seguroac eta ciertoac, bada eman zigun vere seme propioa, eta onen medioz eguín guinuzan seme adoptivoac. Prometicen digu ceruco herencia,⁹⁵⁹ eguiten baditugu⁹⁶⁰ obra onac. Eta onetaraco ematen digu gracia. Aita on batec Constantino-plan⁹⁶¹ esan cion vere semeari: «Eya, nere semea, nai duzu utci zaizadan heredero⁹⁶² nere interesa guciarena?»⁹⁶³ Edo nai duzu nic nere interesac ematea pobrei, eta zuri uztea curadoretzat,⁹⁶⁴ Jesu Christo?» Eranzun cion semeac: «Nic curadore nai dut, Jesu Christo, eta ez interesac, cergatic interesac gaur badira viar eztira, baño Jesu Christo da beti, eta naiago dut esperatu Jesu Christogan». Interesa guciac repartitu pobrei, eta semea guelditu zan auguiz pobre. Dembora artan bertan zan Constantinoplan guizon bat noblea interesa aundiequin, eta zuen alaba <157r> bat bacarra, ceñenzat villacen zuen guizon honradu eta virtuoso bat, naiz izan cedilla cen pobreana, eta onetaraco determinatu zuan Jaungoicoac escuaz⁹⁶⁵ emana vezala izan zela mancebo ura, ceñ elizan biaramonean sarcen zan lendavicia. Eta zucen zucen izandu zan mancebo ura⁹⁶⁶ ceñec zuan vere curadorea Jesu Christo. Deitu cioan, eta jaquinduric zela aita aín limosneroren semea, eduqitu zuan zela Jaungoicoaren providencia arenzat, eta vere alabarenzat ezconza ure.

G. Cer da caridadea?

E. Virtute theologaetan irugarrena, ceñec veguiracen dion Jaungoicoari, cergatic virtute onequin jasocen da gure anima amacera gauza guzian gañean, ez bacarric criadorea den vezala, eta ondasun naturalan guzian autorea, baita ere emallea vezala⁹⁶⁷ graciaren eta gloriarena, cein diren ondasun sobre naturalac.

G. Caridadea zabalcen da criatura guzietara?

<157v> E. Guizon guzietara⁹⁶⁸ eta Jaungoicoac eguin dituan gauza guzietara, baño diferencia onequin: Jaungoicoa amatu veiar da vera denagatic, cergatic den ondasun infinito, eta beste gauzac amatu veiar dira Jaungoicoaren amorioagatic, eta

⁹⁵⁹ herencia] esk. *herencia*.

⁹⁶⁰ baditugu] esk. *baditugo*.

⁹⁶¹ Constantinoplan] <no> aurretik, tatxaturik <plo>.

⁹⁶² heredero] esk. *heredero*.

⁹⁶³ guciarena] <rena> lerro artean.

⁹⁶⁴ curadoretzat] <zat> lerro artean.

⁹⁶⁵ escuaz] aurretik tatxaturik *ecus*.

⁹⁶⁶ mancebo ura] lerro artean.

⁹⁶⁷ vezala] aurretik hitz bat tatxaturik, *vevela* edo antzeko zerbait.

⁹⁶⁸ guzietara] <ra> lerro artean.

particularmente proximoa, cergatic dan eguiña Jaungoicoaren imagiñara gu vezala. Eta proximoagatic eztire entendicen bacarric aideac eta adisquedeac, baicic edocin guizon, gure etsaia bada ere, cergatic den eguiña Jaungoicoaren imaginara. Ocasio batean elcarrequin navegacen zuan itsasoan christau fervoroso batec eta judio per-
voso batec. Eta itsasoaren⁹⁶⁹ bazterrean tempestade batec milla pusca eguin cioan on-
cia. Itsasi ciceon christaua ol bati punta batetic, eta ol ari judioa beste puntatic. Ol
arc ezin libra cicequean viac eriozatic:⁹⁷⁰ arcen bazuan christauac ola verezat, judioac
jo veiar zuan itsasoaren <158r> ondarra eta infernuarena. Eta cer eguin zuan? Cari-
dadeco acto bat, guzietan aundiana, esaten du Jesu Christoc, nola ematea batec vere
anima vere adisqueideacgatic. Bada, christau onec eman zuan judioagatic, gure fede
santaren etsaiagatic, uzten ciola escuan zuen ola, deseo aundiarequin converti cedin
judioa eta salba cedin penitenciac olean. Eta motivo onengatic ondatu zan itsasoan
eta lasterrago eta zucenago yo zan cerura. Bada, urac quendu bacion ere viciza, auniz
urac ezuan itzali aren caridadea.

G. Virtute aundia da caridadea?

E. Virtute guzietan da aundiana. Eta ondasun⁹⁷¹ bat aĩn aundia, eze caridadea
duenac ezin gal dezaque animaren otsasuna, ezpaldin badu galcen caridadea. Eta ca-
ridaderic eztuena ezin salba diteque, baldin balitu re beste virtute guziac.

<158v>

Virtute cardinean explicacioa

G. Cer gauza da prudencia?

E. Prudencia da lendavicoa lau virtute cardinaletan, ceĩn diran virtute moral eta
humano guzian fundamentuac eta principioac, cergatic prudenciac governacen du
entendimentua, justiciac vorondatea, templanzac appetitua eta fortazelac colera.

G. Ceĩn da prudenciaren officioa?

E. Eracustea accio guzietan veiar den fina eta medio⁹⁷² conveni diranac eta cir-
cunstacia guziac, au da, dembora, lecuca eta modua, guzian obra gueldi dedin ongui
eguiña. Prudencia da virtutean maistra, corpuzean veguiac diran⁹⁷³ vezala, janarian
gatza vezala eta munduan eguzquia vezala. San Anselmo Cantorberiac⁹⁷⁴ arzobis-
poagatic leurrei gave murmuracen zuan monge gazte batec, pacienciarequin sufricen
cion eta erregalacen zuan. Eta modu onetan irabaci zion vorondatea. Ya arcen cituan
consejuac eta ya bacen virtuosoa <159r> eta ematen cituan esperanzac izateco Elizan
guizon aundi bat, baño gaizquitu zan eta il zan. Iru aldiz acusatu zuan Demonioac:
sigloco pecatuaz, noviciadocoaz eta profesatu ezqueroco pecatuaz. Eta aingueru guar-
dicoac atera zuan ongui alegacen zuela aren damua eta arrepentimentua. Orrengatic

⁹⁶⁹ itsasoaren] <aren> lerro artean.

⁹⁷⁰ eriozatic] <o> lerro artean.

⁹⁷¹ ondasun] esk. *ondusun*.

⁹⁷² medio] jarraian <ac> tatxaturik.

⁹⁷³ diran] lerro artean.

⁹⁷⁴ Cantorberiac] aurretik tatxaturik *Cator*.

ere, San Anselmoc urte bat otsoan esan zuan arengatic meza, eta dude gave galduco zan monge gazte au santuaren prudenciagatic baicic.

G. Ceñ dira prudenciaren contraco vicioac?

E. Virtutea dago erdian, eta ditu bi vicio contrarioac, ceñ dauden bi extremoan. Bata da imprudencia eta temeridadea; au da, inconsideracioa. Eta da consideracen eztuena cer eguin veiar duen, eta ala eztioa veguiracen fin eguiazcoari edo eztitute arcen medio verdaderoac eta eguiazcoac. Bestea da astucia edo prudencia mundanoa. Eta da cuidado <159v> eta diligencia aundiarequin pensacen duena fin eta medioac, baño guztia tiracen due utilidade eta provechu propria, izateco munduco ondasunen bat. Eta procuracen due proximoa engañacea, gauzac ateraceco veren gustora, baño azque[ne]an ecusico da onelacoac izandu cirela imprudenteac, eta necioac, eta galdu dituela ondasun eguiazcoac, ondasun falsoacgatic.

G. Cer gauza da justicia eta ceñ da justiciaren officioa?

E. Virtute bat ceñec ematen dion bacoizari vera. Eta justiciaren officioa da para- cea igualdadea gauzatan eta munduco contratoetan, ceñ dan soseguaeren eta paquea- ren fundamentua, cergatic bacoiza contentatuco baliz verearequin eta ezpaldin balu nai besterena, ez liceteque izanen guerratic eta discordiaric.

G. Ceñ dira justiciaren contraco vicioac?

E. Bi. Injusticia, batec arcen duenean besterena dela, edo contrato eta tratoetan <160r> eman nai duanean zor duan baño guchiago edo recibitu nai duanean arce- co⁹⁷⁵ duan baño gueyago. Eta justicia gueyegui bat denean gogorreguia. Eta gau- zac igualatu nai dituean, razoveac escacen duan baño gueyago, cergatic auniz aldiz mezclatu veiar da compasioa justiciarequin, nola pobre batec ezcín pagatu badu aín laster zor duena perjuicio auguiz aundia gave, razove da⁹⁷⁶ ematea dembora pisca bat gueyago, eta bestela izanen liceteque gogortasun aundia.

G. Cer gauza da fortaleza?

E. Virtute bat, ceñec ematen digun erraztasuna garaiceco dificultadeac eragozten diguenac ongui obraceco. Eta zabalcen dira⁹⁷⁷ erioza padeciceraño, baldin conveni bada Jaungoicoaren gloriaraco edo ez faltaceco gueren obligacioan. Eta ala martire santuac eta soldadu valerosoac garaitu ditua veren etsaiac. Cavallero bati, ceñ ezcen confesacen, penitencia aundia eman ciozan vildurrez, esan cion <160v> confesore⁹⁷⁸ batec eya eguinen zuan zazpi urteco penitencia. Eranzun cion ezez, eja eguinen zuan iru urteco penitencia. Eranzun zuan, orobat, ezez. Galdetu cion eya gau bat bacarric pasatuco zuan soledadean cegoan eliza batean, eranzun cion baiez. Joan zan gaua pasacera elizara. Demonioatan bat fingitu zan aren emaztearen figuran, bi aur besoe- tan cituala, eta esan cion aien echea napurric arrobotu zuela. Baño cavalleroa zegoan

⁹⁷⁵ arceco] <co> lerro artean.

⁹⁷⁶ da] lerro artean.

⁹⁷⁷ dira] lerro artean.

⁹⁷⁸ confesore] esk. *confosore*.

lecutic ezen movitu. Orduan rabiarequin bota cituan bi aurrac lurrera, ezen movitu. Beste demonio batec fingitu cion mendi guzia sutan zegoela, eta garrac ya llegacear cirela elizara eta eliza verela erreco zala. Cavalleroa ezen movitu. Orduan demonioa arrimatu ciceon, eta esan cion eya ura Fulano edo Urria zan, eranzun baiez. «Bada, ii ago excomulgatua, eta atera adi elizatic». Ezen batere movitu. Viaramon⁹⁷⁹ goizean⁹⁸⁰ arquiteu cituan gauza guziac ceudela len vezala, eta guzia izandu zala Demonioaren <161r> fingiuea.⁹⁸¹ Eta vere fortalezagatic cavallero arc irabazi cituan auniz coroa gloriaraco.

G. Ceñ dira fortalezairen vicio contrarioac?

E. Vildurra eta atrevimentua. Vildu[r]rac⁹⁸² eguiten du⁹⁸³ erraz⁹⁸⁴ renditu eta su-jetatu dedin. Eta jayo edo sorcen da fortaleza chiquiatic, eta atrenvimentua da bat sarcea peligroetan necesidade gave. Eta au da fortalezairen excesoa eta ezta virtutea, baicic vicioa.

G. Cer gauza da templanza?

E. Virtute bat ceñec sujetacen eta refrenacen dituan deleite sensualac. Eta eguiten du bat servi dedin gustoaz, razoveac aguincen duan leurrian.⁹⁸⁵

G. Ceñ dira templanzairen vicio contrarioac[c]?

E. Destemplanza eta insesibilidadea. Destemplanza da bat ematen bada deleite-tara eta escedicen bada jan-edanean, ceñec dañu eguiten dio animari eta corpuzari. Insesibilidadea da extremo bat, ceñequin <161v> uzten dituan gustoac, alaco moduz, eze eztu jaten ez veiar duena vicizaco ez senticeagatic jateco gustoa. Baño nola den guizonan artean comunagoa destemplanza insesibilidadea baño, argatic beti santuac exortacen gaitua baracera eta mortificacera.

Espiritu santuaren zazpi dobairen⁹⁸⁶ explicacioa

G. Cembat dire Espiritu Santuaren dobaiac?

E. Zazpi.

G. Ceñ dira?

E. Ysaías profetac eracusí zarazquigunac. Eta dira sabiduriaren dobaia entendi-mentuaren dobaia, consejuaren dobaia, fortalezairen dobaia, cienciairen dobaia, pieda-dearen dobaia, Jaungoicoaren vildurraren dobaia.

⁹⁷⁹ viaramon] <mon> lerro artean.

⁹⁸⁰ goizean] esk. *goiceizean*.

⁹⁸¹ fingiuea] *finquicea* ere jar lezake; edonola ere, *finjitzea* esan nahi duela dirudi. Testu honetan behin *finjitzen* agertzen da, baina horretan ere <j> beste zerbaiten gainean dago idatzia.

⁹⁸² Vildurrac] esk. *Vidulrac*.

⁹⁸³ du] lerro artean.

⁹⁸⁴ erraz] aurretik tatzaturik *ezaz*.

⁹⁸⁵ leurrian] esk. *lerreurian*.

⁹⁸⁶ dobairen] esk. *donairen*

G. Certan laguncen digua?

E. Christaven vicizaren perfeciora llegacen, cergatic den escallera bat pecatutic gradaz gradara yoceco santidadera. Guc lurretic cerura yoceco contacen ditugu grada oc, betic gora. Profetac nola ecusi <162r> zuan escalera bat eldu zala cerutic, contatu zarazquigun veronza⁹⁸⁷. Lendavicicoa, Jaungoicoaren vildurtasuna, ceñec espantacen duen peccataria, pensacen badu Jaungoico bat infinitamente poderoso dauquela etsaia. Vigarrena, piedadea, cergatic vildurra duanac⁹⁸⁸ Jaungoicoac peccatariai amenazacen dioa⁹⁸⁹ penai, atsicen da izaten piadosoa eta deseacen du Jaungoicoa servicea. Irugarrena da ciencia,⁹⁹⁰ cergatic Jaungoicoa servitu nai duenac, escacen dio eracusi dicequiola vere mandamentuac, eta Jaungoicoac vere ministroan libruan eta inspiracio santuetan ematen dio arguia cer conveni zayon. Laugarrena da⁹⁹¹ fortaleza; bada, Jaungoicoa servicean baditu tentacioac munduaren, Demonioaren eta araguiaren partetic. Jaungoicoac ematen dio fortalezaren dobaia⁹⁹² garaiceco. Bostgarrena da consejua, cergatic Demonioa ezin garaitu badu fuerzaz, probacen du enganioa. Eta gauza onaren idurian erori dedin justoa procuracen <162v> du, baño Jaungoicoac ematen dio fortalezaren dobaia, eta ezta erorcen. Sei garrena da entendimentuaren dobaia, cergatic bat ongui exercitatu ezquero, viciza on batean eta Demonioa garaicen, Jaungoicoac eyocen du contemplacera eta entendimentuaren dobaiarequin ezagucen eta entendicen ditu misterio divinoac. Zazpi garrena da sabiduriaren dobaia, cein den perfecioaren complementua eta acabera; bada, sabioa denac ezagucen du lendavicico causa eta principioa. Eta onen conforme ordenacen eta eguiten ditu vere accio guziac, eta ezin eguiñen du baldin entendimentuaren dobaiari añaditu gave caridade perfectoa, eta caridadearequin guzia tiracen eta ordenacen arengana azqueneco fina den vezala, eta cergatic sabiduriac unicen duan vorondatea entendimentuarequin, deicen zayo dio San Bernardoc, sabiduria edo ciencia atseguña.

<163r>

Zorci bienaventuranzan explicacioa*G. Cer dira bienaventuranzac?*

E. Beste escalera bat, Espiritu Santuaren dobaia vezala. Jesu Christoc lendavicico iru gradoatan eracusten digu quencen impedimentuac perfecioarenac, ceñetic llegacen den bienaventuranzara. Izan oi dire iru: deseoa haciendarena, honrana, eta gustoena. Argatic esaten du lendavicicoan pobreza escogicen duenac, ceñec vorondatez menospreciacen duen hacienda. Bigarreanean, bienaventuratuac mansoac, cergatic aiec izanen dira lurraren javeac. Irugarreanean, bienaventuratuac negar eguiten duenac, ceñec eztituan villacen munduco gustoac, baicic negar eguiten duen veren peccatuac. Beste bi gradoetan eracusten digu viciza onaren perfecioa, ceñi dagoan

⁹⁸⁷ *veronza*: 'beherantza'.⁹⁸⁸ *duanac*] aurretik *tatxaturik dune*.⁹⁸⁹ *dioa*] esk. *dioai*.⁹⁹⁰ *ciencia*] jarraian zerbait *tatxaturik*.⁹⁹¹ *da*] ondoren berriro *da*.⁹⁹² *dobaia*] esk. *doboia*.

cumplicean justiciaz eta caridadez obligatua gaudena. Eta, ala, laugarrenean esaten du «Bienaventuratuac justiciaren gosea eta egarria duenac, cergatic <163v> aiec izanen dira contentatuac». Eta bostgarrenen «Bienaventuratuac misericordiosoac, cergatic aiec alcanzatuco due misericordia». Azquenecoatan eramaten gaitu vicizaren contemplacio perfectora. Argatic, seigarrenean esaten du⁹⁹³ «Bienaventuratuac vioz garvia duenac, cergatic aiec ecusico due⁹⁹⁴ Jaungoicoa». Ecusico due emen graciaren contemplacioarequin, eta beste vicizan gloriarequin. Zazpigarrenean esaten du «Bienaventuratuac paqueosoac, cergatic aiena izanen da ceruco reinua». Eta izanen dira Jaungoicoaren semeac, veren aitac vezala, santuac, perfectoac eta puruac. Zorcigarrenean[n] ezteela, dio San Agustinec, perfecioaren grado verriric, baño, ala ere, ematen digu señale bat clara. Bat llegatu bada perfeciora, eta da batec gustuarequin padecicen baditu persecucioac, cergatic nola urrea eta cillara probacen diren suan, ala justoa tribulacioetan eta persecucioatan probacen da.

<164r>

Obra misericordiazcoan explicacioa

G. Cembat dire obra misericordiazcoac?

E. Amalau, eta arquicen dire evangelio sagraduan. Illac enterracea eracusi zigun Tobiasec eta Aingueru San Rafaelc.

G. Bada causaren bat, ceñec escusacen gaituan eguiteco?

E. Iru causa dira. Lendavicoa, batec ezpadu moduric eguiteco, eta ala evangelio Lazaro pobreac ezuan eguin obra misericordiazco corporalic, bada verac zuen necesidadea guziana, eta salvatu zan pacienciaren virtutearequin, ceñequin salbacen diren pobreac, eta aberatsac misericordiarequin. Verezat eztuenac cienciaric eta prudenciaric, eztago obligatua besteai eracusteco eta conseju ona emateco. Vigarren causa, batec servicen badu Jaungoicoa estadu bat altuagoan viciza necoso eta trabajantean baño, eztu ocasionic caridadezco obra eguiteco. Ala, desiertoetan vici diran mongeac eta hermitañoac⁹⁹⁵ eztaude obligatuac uztera, villacegatic nori eguin obra misericordiazcoac. Irugarrena, ezpaldin bada norc duen necesidade notablea obra misericordiazcoana; bada, ez gaude obligatuac socorricera <164v> norc lagundu eztuenai baicic eta verac ezcín balitu dizan baicic, baño misiricordia perfectoac eztio esperacen obligacioari, ba[i]cic dago pronto guciai lagunceco al duan modu guzian. Azqueneco Jaungoicoari regu eguitea proximoagatic, escacen zayola guziai asisti diozala vere graciarequin veiar duen vezala.

Borgoñan Edicioc gosete batean eman zioan jatera lau milla pobreri, eta aditu zan voz bat cerutic esaten zuela: «Edicio, eztà faltatuco beñ ere oguia zurezat eta zure ondorecoanzat; bada, eman diozu jatera nere pobreai». Señadore batec eguin zuan diversioraco campoco eche bat eta paratu cion letrero bat esaten zuela an bacaric sartu eta alogitu⁹⁹⁶ veiar zuela gende nobleac. Arrebatatu zuan Jaungoicoac espiri-

⁹⁹³ du] lerro artean.

⁹⁹⁴ due] jarraian <en> tatxaturik.

⁹⁹⁵ hermitañoa] esk. *hermitanoa*.

⁹⁹⁶ *alogitu*: 'aloitu, ostatu hartu'.

tuan vere juiciora, eta esan cion, ya que botacen zuan ezquero⁹⁹⁷ vere echetic pobrea, arc ere botacen zuela cerutic. Movituric Maria Santissima misericordiaz, esan cion muda ce[za]la letrero ure⁹⁹⁸ eta hospeda cicela perigrinoac eta pobreac, Jaungoicoari <165r> agradaceco.

San Paulino guelditu zan⁹⁹⁹ cautivo, rescataceagatic alargun pobre baten semea. Nola atera ciceoan ambesteri eguiteagatic obra misericordiazcoac? Pecatari aundiari, ceñec eguiñ cituan eun erioza baño gueyago, eta ostu eun milla ducat¹⁰⁰⁰ baño gueyago. Hostatua eman cioan San Franciscuco bi religiosori, eta determinaturic confesacea aietan batic, eraman zuan vere escuaquin lastoa aiei obea¹⁰⁰¹ eguiteco. Illic gau artan, eta arquituric galdua Jaungoicoaren juicioan, acuditu zuan Aita San Franciscuco eta misericordiazco obra onengatic, paraturic vere dolorea eta proposituarequin lastoa balanza batean ambeste pecaturen contra, eguin zuan garai cezan aren animaren salbacioco balanzac, eta eraman zuan cerura, nola atera ciceon pobrea vesticean San Martin bati, ceñec partitute eman cion vere caparen erdia pobre bati, nola Santa Cathalina¹⁰⁰² de Senari, ceñec quendu zuan vere¹⁰⁰³ camisa pobrea vesticeagatic, eta verela¹⁰⁰⁴ <165v> vere camisa Jesu Christo veraren soñean perlaz veteric, eta San Martinec vere caparen erdia resplandorez vetea. Eta beste batengatic contacen digu San Damiranoc maie batera zeraman platera escatu zutela pobreac, ceñi eman cioan, eta verela platera eta pobrea egatu cirela cerura. Ona misericordiaren obrac cein medede eta provechu aundiatic eguiten darazquoian christau misericordiosoai.

Vicioan eta pecatuan explicacioa

G. Cer gauza da pecatua?

E. Da comisio bat edo eguite bat, edo omisio bat edo ez eguite bat, vorondatezcoa Jaungoicoaren leguearen contra. Iru gauza dira necesarioac pecatua eguiteco: lendavicicoa, comisio bat edo omisio bat, au da eguitea gauza devecatua edo ez eguitea gauza aguindua, nola blasfemacea da comisioac pecatua eta meza ez enzutea da omisioac pecatua; vigarrena, gauza izan dedin Jaungoicoaren leguearen contra, cergatic <166r> Jaungoicoaren leguea den regla ongui obraceco, eta nola ezten artifice ona eta eztuan ongui trabajatuco, ezpaldin badu eguiten artearen conforme, ala eztu ongui obracen eguiten eztuenac Jaungoicoaren leguearen conforme; regla au ezta bacarra amar mandamentuana, baita Jaungoicoac ematen diguna Aita Santuaren medioz eta beste superiore¹⁰⁰⁵ espiritualan eta temporalan medioz; bada, guziac dire Jaungoicoaren ministroac eta Jaungoicoagandic due autoridadea; irugarrenge gauza veiar dena

⁹⁹⁷ ezquero] lerro artean.

⁹⁹⁸ ure] lerro artean.

⁹⁹⁹ zan] lerro artean.

¹⁰⁰⁰ ducat] esk. *ducac*.

¹⁰⁰¹ obea] aurretik tatxaturik *og*.

¹⁰⁰² Cathalina] aurretik tatxaturik *Chali*.

¹⁰⁰³ vere] esk. *vera*.

¹⁰⁰⁴ verela] jarraian, lerroaren azkenean, *ecu-* dago, baina hurrengo orrialdean hitzak ez du jarraipenik.

¹⁰⁰⁵ superiore] jarraian tatxaturik <n>.

pecatua eguiteco da izan dedin voluntarioa edo vorondatezcoa, cergatic eguiten dena vorondatearen consentimentu gave ezta pecatua, nola batec blasfemacen badu lotan edo eztaquiala esan duan iza dela blasfemia edo ezaguzara eta uso razovezcora llegacen baño lenago,¹⁰⁰⁶ eztu pecatu eguiten vorondatearen consentimentuaren faltaz.

G. Cer gauza da vicioa?

E. Habitu gaiztoa bat pecatua eguiteco, cein eldu zayon maiz pecatua eguitetic. <166v> Contu eguin dezagun batec badu costumbrera blasfemacecoa edo juramentuac eguitecoa, blasfemacea da pecatua eta blasfemazallea izatea da vicioa.

G. Gaiz aundia da pecatua?

E. Gaizetan aundiana. Eta esan diteque gaizan artean pecatua vera bacarric gaiza edo gaiztoa, eta cein gueyena aborreci[ce]n duen Jaungoicoac. Regue batec balu vaso bat cillarrezcoa¹⁰⁰⁷ edo urrezcoa, eta arquituric vaso artan edari bat nazcagarria, autsico balu vasoa eta botaco balu itsasora, duderic gave regueac odio aundia izanen lioque edari ari. Jaungoicoac eguin zituan bi baso, dio San Efrenc, bata cillarrezcoa, cein den guizona, eta bestea urrezcoa, cein den ainguerua. Eta cergatic batagan eta bestea gan arquite zuan pecatuaren edari nazcagarria, autsi zuan eta bota zituan infernura aingueruac, eta orain botacen ditu pecatuan ilcen diren guizonac. Pecatuagatic diluvio batean itto cituan guizon guziac, bacarric libracen zuela Noe vere familiarequin.

G. Cembat pecatu genero dira?

R. Originala eta actuala. Eta au da bata mortala eta beste veniala.¹⁰⁰⁸

<167r>

Pecatu originalaren explicacioa

G. Cer pecatu genero dira?

E. Originala eta pertsonala edo actuala. Eta au bata da mortala eta bestea veniala.

G. Cer gauza da pecatu originala?

E. Pecatu ura, ceñequin jayocen garan, eta eldu zagu gure lendavicico aita Adan-nengandic. Criatu zituan Jaungoicoac Adan eta Eva, eta eman zarazquioan zazpi do-bai. Lendavicicoa, vere gracia, ceñequin eguin cituan vere adisquide eta seme adoptivoac. Vigarrena, eman zioan ciencia bat auguiz aundia, jaquiteco gauza ona eta ies eguiteco gauza gaiztotetic. Irugarrena, eman cioan araguiaren obediencia espirituari, ez citecen movitu dese devecatuac razovearen contra. Laugarrena, eman cioan erraztasun auguiz aundia eguiteco gauza ona eta ies eguiteco gauza gaiztotic, eta bacarric aguin du cioan ez jateco fruitu bat. Bostgarrena libratu cituan trabaju <167v> guzitic, cergatic lurrac verec bacarric ematen zuan vicizarenzat veiar zan guzia, eta ezcerc ere¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁶ lenago] lerro artean.

¹⁰⁰⁷ cillarrezcoa] aurretik tatxaturik *zirra*.

¹⁰⁰⁸ Azken galde-erantzun hau aurreko paragrafoaren jarraian idatzi zen, eta tintan igartzten denez, beranduago.

¹⁰⁰⁹ ezcerc ere] esk. *ezerquere*.

ezcin eguin ciozaquean dañuric munduco¹⁰¹⁰ animalia genero guziac eta egarria guziac eta itsa[so]co arrai guztiac ceu[qu]ean¹⁰¹¹ veren mendean, eta veren escuan. Seigarrena eguin cituan inmortalac, ez cirela veñ ere illen, ezpazuan pecatua eguiten. Zazpigarrena, nai cituan¹⁰¹² dembora pusca baten ondorean eraman cerura viciza eterno batera. Demonioac engañaturic¹⁰¹³ eguin zuan pecatua, eta galdu cituan zazpi dobaia. Eta cergatic Jaungoicoac ezarazquioan eman dobai oc bacarric verenzat, baita ere aien ondoreco guzianzat,¹⁰¹⁴ galdu cituan gurezat ere, eta eguin guinucean participanteac pecatuan eta miserian, nola participatuco guñuan gracion eta dobaie-tan, ezpalua eguin pecatua. Au da, bada, pecatu originala: enemistade bat Jaungoi-coarequin eta pecatua ceñequin <168r> jayocen garan. Emendic jayocen da eta eldu da ignorancia, inclinacio gaiztoa, dificultade aundia gauza ona eguitemo eta errazta-sun aundia gauza gaiztoa¹⁰¹⁵ eguitemo, pena eta trabajua, jatecoa villaceco, vildurrac eta peligroac, corpuzaren erioza auguiz ciertoa eta animaren erioza eternoa, baldin pecatuan ilcen bagara eta Jaungoicoaren gracia gave.

G. Cer remedio pecatu originalaren contra?

E. Jesu Christoren pasioa eta erioza, ceñ izanic pecatutic libre, Jaungoicoa eta guizon eguiazcoa, infinitamente aitaren agradable, padecicen zuela guruzeco¹⁰¹⁶ erioza afrentoso, eman zuan Adanen pecatuaren satisfacioa. Remedio au aplicacen zagu baupismoan. Eta ezpaldin badu ere nai izandu¹⁰¹⁷ Jaungoicoac guri viurcea¹⁰¹⁸ zazpi dobaia, viurtu digu principala, ceñ den vere gracia, ceñengatic garan Jaungoi-coaren semeac eta vere herederaco.

<168v>

Pecatu mortalaren eta venialaren explicacioa

G. Cer gauza da pecatu actuala? Eta nola da bata mortala eta bestea veniala?

E. Pecatu actuala da, eguiten duguna gueren vorondate propioarequin, nola ostu-cea, ilcea, juramentu falsoa eguitea. Da mortala privacen bagaitu eta quencen badigu Jaungoicoaren gracia, ceñ den animaren viciza, eta mereci dugu infernuco erioza eternoa. Eta da veniala, Jaungoicoari desagradacen bazayo, baño ez ambeste, ceñengatic quencen digun gracia, baño mereci du castigua, baño ez eternoa.

G. Nola ezagutuco da¹⁰¹⁹ den mortala edo veniala?

E. Vi gauzatan: bata pecatua baldin¹⁰²⁰ bada Jaungoicoaren eta proximoaren caridadearen contra, bestea pecatua bada vorondatearen consentimentu otsoarequin.

¹⁰¹⁰ munduco] <du> lerro artean.

¹⁰¹¹ ceuquean] <qu> behar lukeen lekuan, tintaz egindako orban handi bat dago.

¹⁰¹² naicituan] <ci> lerro artean.

¹⁰¹³ engañaturic] esk. *enganaturic*.

¹⁰¹⁴ guzianzat] esk. *guzianzaz*.

¹⁰¹⁵ gaiztoa] aurretik tatxaturik *gauza*.

¹⁰¹⁶ guruzeco] <ru> lerro artean.

¹⁰¹⁷ nai izandu] lerro artean.

¹⁰¹⁸ viurcea] aurretik tatxaturik *vio*.

¹⁰¹⁹ da] lerro artean.

¹⁰²⁰ baldin] lerro artean.

Bada, bata edo bestea falta bada, ezta pecatua mortala, baicic veniala. Esaten da pecatua dela caridadearen contra, baldin bada <169r> leguearen contra materia gravean, alaco moduz eze ofensa bada asco deseguiteco amistadea, nola ostucea cantidade larri bat. Gauza lebea bada, nola ostucea orraz bat, eta eztà asco deseguiteco amistadea, ezta caridadearen contra, baño esaten da eztela caridadearen conforme.¹⁰²¹ Eta ala esaten da lendavicicoa dela leguearen contra, cergatic den caridadearen contra, cein den leguearen fina, eta vigarrena esaten da eztela leguearen contra, cergatic ezten caridadearen contra, baño eztela caridadearen conforme. Leguearen contra dena materia gravean eta vorondatearen consentimentuarequin da pecatu mortala, baño onela ezpaldin bada, nola bati etorcen bazayo repente pensamentu edo deseo bat ostuceco edo ilceco, eta verela obartu eta consentimentu otsoa eman baño len deseguiten bada, bacarric da veniala, baño ezagucen duen vezala, apartatu <169v> veiar du veregandic. Eta onela eguiten bada, ezta peccaturic, ez mortalic eta ez venialic, bai contra orduan izanen da meritua eta virtutea.

Zazpi pecatu capitalan explicacioa

G. Cein pecatu dira principalenac?

E. Pecaturic principalenac, cergatic diran beste pecatuan iturriac eta sustraiac, deicen zayoa pecatu capitalac, eta dira zazpi. Beste pecatu principalenac, cergatic diran gaizagoac barca[ce]co, deicen zayoa Espiritu Santuaren contraco pecatuac, eta dira sei. Beste bazuac dira principalenac, cergatic claramente diran pecatu aundiac eta enormeac, eta diran razovearen contraco pecatuac. Eta esaten da pecatu oiec escacen duela venganza cerura, eta dira lau.

G. Cergatic deicen zayoa «capitala»?

E. Ez, cergatic diran mortalac. Bada, pecatu auniz dire mortalac, eta eztira capitalac, nola homicidioa eta blasfemia. Eta beste pecatu bazuac dira pecatu capital, <170r> baño eztira beti mortalac nola ira, gula eta pereza. Deicen zayoa capital cergatic diren beste auniz peccaturen buruac.

G. Cer gauza da soberbia? Cer pecatu eguiten ditu? Eta cein da aren remedioa?

E. Da pecatu bat, ceinengatic¹⁰²² uste duen eta pensacen duen guizonac badela, den baño gueyago. Eta nai du izan estimatuagoa gueyago besteac baño, goragoric eta igualic eztuela. Sorcen dituan pecatuac dira vere burua alabacea, besteaquin atrevica, discordiac eta desobedienciac. Remedioa da humildadea, ezagucea verez ezer eztela eta dugun guzia dela Jaungoicoaren dobaia eta pensacea gu baño besteac direla obeagoac, guziaz sujetacen garala interiormente eta honracen ditugula veren gradoaren conforme. Soberviac eguiten du guizona Demonioaren iduricoa, eta aguiz desagradacen zayo Jaungoicoari, ceinec eguiten dioan resistencia sobervioai eta inclinacen da humiletara, confundicen ditu sobervioac eta <170v> alchacen ditu humillac.

¹⁰²¹ conforme] aurretik tatxaturik *contra*.

¹⁰²² ceinengatic] esk. *ceinengatic*; -gatic bereizirik agertzen da eta aurretik tatxaturik *pecca*.

Religioso on batec guizon endemoniatu¹⁰²³ bat eraman¹⁰²⁴ zuan Cisten monasterioco abadeagana, eta esan cion: «Espiritu malignoa, monge onec aguincen badic, ateraco aiz?» Demonioac eranzun cion: «Ezeyoat¹⁰²⁵ vildurric, cergatic monge ori duc soberbioa».

G. Cer gauza da avaricia?

E. Da afecto desordenatu bat interesena, eta dago iru gauzatan. Lendavicicoa, bes-teren interesac codici[a]cean, ez contentaric vere interesaquin. Vigarrena, nai izatean asco eta veiar duena baño gueyago,¹⁰²⁶ eta sobra duena ez nai izatean ematea pobrea, obligatua dagoan vezala. Irugarrena, auniz amacean eta estimacen interesa vere izanagatic ere, eta ez izanagatic sobrantea. Eta au ezagucen da bat ezpadago disponitua galzera, necesario bague, Jaungoicoaren honraco. Eta, argatic, esaten du San Pabloc avaricia dela idolatria bat vezala, cergatic avarientoac gueyago estimacen du¹⁰²⁷ interesea, Jaungoicoa baño. Bada, lasterrago contentancen da Jaungoicoa galduaz,¹⁰²⁸ <171r> interesea galduaz baño. Abariciatic jayocen dira rapiñac, napurretac, fraudeac eta trampac saldu erosietan eta crueldadeac pobreaquin. Remedioa da ejercitazea liberalidadean, consideracen dela viciza onetan garala pasageroac eta viageroac. Eta argatic on da ez cargacea interesaz, baicic reparticea vieco lagunetan, eta oiec eraman dizagula patriara. Eta cembat eta carga guchiago dugun, lijerogo pasatuco dugu vieda, eta lasterrago llegatuco gara. Suecian Ribbergeroc, guizon nobleac, auguiz aberasac eta avaroac, ecusiric aurretic garesti izanen zala granoa, bete cituan gariz graneroac, atsi zan salcen precio auguiz altuan alaco moduz, edo goseac il veiar cituan edo veren interesa guzia empleetu veiar zuan garia erosteco. Guizon bat semez betea joan ciceon bi fanegaren esque, esaten cioala artu ciozala zuen diru pisca, eta bestea al zue-
nean pagatuco ciola. Veguiretu <171v> cion veguirune gogorrarequin, eta esan cion zila¹⁰²⁹ nora mala,¹⁰³⁰ eta nai bazuan garia, ecar ciceola diru guzia. Baño Jaungoicoac castigatu zuan; bada, graneroa itsiric zeola aguertu ciran idi eta zaldi belcez bazuac, eta jan cioan garia eta jaquin¹⁰³¹ zuan vezala galdu zuan juicioa, eta eratu zan eta ongui amarratu zuan eta lotu zuan.

G. Cer gauza da luxuria?

E. Da afecto desordenatu bat, araguiaren gusto loiena. Emendic jayocen dira entendimentuaren illuntasuna eta ceguedadea, inconstancia eta temeridadea, adulterioac, fornicacioac, iz deshonestoac eta loiqueriac eta inmundiciac. Remedioa da exercitaceaa ateracen barauac oracioan eta ies eguitea conversacio gaiztoetic. Eta guzian gañean,¹⁰³² ez fiacea veregan eta vere virtutean, apartatu pelgroetic, goardatu

¹⁰²³ endemoniatu] esk. *endemioatu*.

¹⁰²⁴ eraman] esk. *eraman*.

¹⁰²⁵ *ezeyoat*: 'ez zioar'. Esk. *ezeyoac*.

¹⁰²⁶ gueyago] lerro artean.

¹⁰²⁷ du] lerro artean.

¹⁰²⁸ galduaz] esk. *galduac*.

¹⁰²⁹ *zila*: 'zihoala, joan zedila'.

¹⁰³⁰ *zila nora mala*: gaxtelaniaz *que fuese en mala hora* dago.

¹⁰³¹ jaquin] <qu> aurretik taxaturik <n>.

¹⁰³² gañean] esk. *ganean*.

sentiduac eta consideratu Sanson fuertea, David santua eta Salomon sabioa <172r> erori cirela vicio onetan.

Flandesen iru mutil glotonac, tripazac¹⁰³³ eta¹⁰³⁴ amancebatuac, batac esan zuan: «Maien desalmatuanac, graciac ematen darazquioc eta emanen darazquioc Demonioari; bada, vici gara deshonestidatean eta luxurian». Joan ciren sala batera lo eguitera iru obetan, bacoiza vere mancebarequin. Eta gauaz deshoran sarcen da Demonioa, eta osc¹⁰³⁵ espantagarri batequin esan zuan: «Non dago graciac eman darazquidena?» Llegatu zan aren obacera, eta anca batetic artuta furia aundiarequin atera zuan obetic eta bi cocinero vezalaco bazuai aguin cioan, su aundi batean burruncian paratu burua eta loñac¹⁰³⁶ loturic corpuzari egazti bati burruncian errececo egoac vilcen zarazquion vezala, erre cezala eta ongui coizpetatu ze[za]lla, cergatic esan zuan Demonioac nai zuela vere maiaraco. Onela eguin zuan, pecatari aren deardar lastimosoquin, eta oñaze eta dolore atrozaquin. Lagunac eta emacume infame <172v> galduac ceuden icara beste ambeste eguin zezan aiequin. Aditu zuan voz bat esaten zuela ez zuela Jaungoicoaren licenciaric gueyagoraco, ongui mereci zuela aiecere, eta cila¹⁰³⁷ gogo gaiztoan beste aren anima eramaitera infernura.

G. *Cer gauza da ira?*

E. Da deseo desordenatu bat venganzarena, baño ira moderatua eta ongui ordenatua da ona. Argatic, esaten du Espiritu Santuac «aira zaitzea, eta eztezazuala eguin pecaturic». Eta San Basilioc dio ira dela zacurra vezala, cein den ona sanca¹⁰³⁸ eguiten badioa etsaiari, baño ez ozca eguiten badioa adisquideai. Iraren desordena dago iru gauzatan. Lendabivicicoa, vengatu nai izatea ofenditu ez gaitu[en]aren contra. Vigarrena, venganza au izatean autorirade propioarequin, cergatic vengancea eta castigacea gaizqui eguilleac toca zayo regueari edo vere ministroari, ceñi principalmen[te] <173r> tocacen¹⁰³⁹ zayoa, cergatic dauden Jaungoicoaren lecuan. Irugarrena, venganzeaz odioz eta ez justiciaren zeloz eta ez cedicean moduan. Iratic jayocen dira aserrecac, iz injuriosoac, tratamentu gaiztoac eta obra desatinatuac. Remedioa da exertizacea paciencian, Jesu Christoren eta santuan exemploarequin. Doncella bat noblea baño iracundoa eta lecu guzietan eta beti zebillena at[se]rrean guziaquin, il zan eta enterratu zuan elizaco atearen contra. Eta urrengo egunean etcusi zuan sepulturatic ateracen zela quea aundi bat. Iriqui zuan sepultura eta etcusi zuan pechutic veraco guzia zegoala otsoa eta pechutic goraco guzia errea, señale claro guardatu zuela virginidadea, baño iraren suac erre ciola, eta consumitu ciola pechutic goraco guzia.

G. *Cer gauza da gula?*

E. Apetitu desordenatu bat¹⁰⁴⁰ jatecoa eta edatecoa. Eta consenticen du arcean conveni zayon baño sustento gueyago, villacean janari delicatuac edo devecatuac, nola osti-

¹⁰³³ *tripaza*: 'tripontzia'. *Tripazai* aldaera ezaguna zen lehenago, baina *tripaza* ez; agian hutsa da.

¹⁰³⁴ eta] jarraian berriro *eta*.

¹⁰³⁵ *osc*: 'hots'.

¹⁰³⁶ *loñac*: itxuraz 'oinak' da; gaztelaniaz *pies* dago.

¹⁰³⁷ *cila*: 'zihoala'.

¹⁰³⁸ *sanca*: 'zaunka'. *OEHn* ez da aldaera hau jasotzen.

¹⁰³⁹ *tocacen*] aurreko orriko azken lerroaren bukaeran ere *tocacen* da.

¹⁰⁴⁰ bat] lerro artean.

reletan <173v> araguaia, eta ez esperacean jateco dembora principalmente bare egunetan. Finalmente, jatean ansiarequin eta golosequiarequin.¹⁰⁴¹ Gulatic jayocen dira animaren illuntasuna, alegria gozaratu¹⁰⁴² bat eta auniz eta gueyuegi¹⁰⁴³ itcegui[te]a, baita ere jayocen da luxuria eta vicio onetatic eldu diran pecatuac. Onen contra da templanza eta abstinencia, ceñec sirvicen dion animari eta corpuzari, eta consideracea gularen gustoa dela laburra, eta guero uzten dituala estomagoco eta buruco oñaceac eta besteac.

G. Cer gauza da imbidia?

E. Pecatu bat, ceñequin bati disgustacen zayon bestearen ona, iricecearequin¹⁰⁴⁴ galzen duela vere estimacioa eta grandeza. Bati disgustacen bazayoa bestearen onaz, cergatic ezten digno izateco edo cergatic gaizqui usacen duen arzaz, ezta pecatua. Baño baduzua pena besteac izan dezan onen bat, cergatic, iduricen¹⁰⁴⁵ zazunen, cergatic botacen duen <174r> eta abaticen duen zuen gloria edo estimacioa, eta nai baciñuquea, ez izatea, cergatic eztedin izan zuec baño gueyago edo zuen igoala, da embidiaco pecatua. Eta emendic jayocen dira, juicio temerarioac, besteren gaizaren atseguina eta alegria, murmuracioac. Bada, embidiosoac procuracen du quencea proximoari fama eta estimacioa, eta bazuetan llegacen da gueyagora, nola Caiñec il zuan vere anaya Abel, eta judioac Jesu Christo. Remedioa da exercitacea proximoaren amorioan eta pensaceca imbidiac dañuric gueyena eguiten dioala imbidiosoari verari. Jaungoicoac goracen du persona, ceñi zayon imbidia, eta bazuetan galcen da imbidioso. Religioso bate[c] tragacen cituan aizeac izateagatic monasterioco abad. Eta zuen imbidia, cergatic beste bat zen monasterioco abadea, eta eman zarazquion solimanenco aus bazuac¹⁰⁴⁶ mutico bati, ceñec servicen zuen, esaten ciola: «Bota zaquioc aus oc abadea[c] jaten¹⁰⁴⁷ duen elzeari, eta naico dic auniz <174v> eta eztic ristatuco».¹⁰⁴⁸ Cer eguin zuan muticoac? Ausan erdiac bota cituan abadearen barazcara, eta gorde cituan beste erdiac berriz erristacen bacion ere. Il zan abadea eta aren lecuan nombratu zuan monje embidioso ura, eta artu zuan muti[co]¹⁰⁴⁹ ura vera serviceco, baño cer guertatu zan? Egun batean erristatu cion auguiz, eta muticoac abadeac nai izan ciozenagatic gorde cituan ausac bota zarazquion pucherora. Eta modu onetan, vere embidia pagatu zuan eriozarequin.

G. Cer gauza perezaz?

E. Perezaz da iz griegoa, eta esan nai du enfadoa, fastidioa eta negligencia, eta da pecatu capitala. Bat enfadacen bada obra onac eguiteaz eta mandamentuac goarda-

¹⁰⁴¹ *golosequiarequin*: akaso, *golosokeriarekin* izan daiteke. *Golosekia* edo *golosokia* ez da beste inon lekukotzen; *golosokeria* behin behintzat jaso da Luzaiden (Kamino & Salaberri, 2007) eta Pomier hiztegian ere lekukotzen da (Gómez-López & Zulaika 2020: 133).

¹⁰⁴² *alegria gozaratu*] gaztelaniazkoan *alegría vana* jartzen du.

¹⁰⁴³ *gueyegui*] esk. *gueyagui*. Gaztelaniazkoan *demasiado*.

¹⁰⁴⁴ *iricecearequin*: ez da erraza hau interpretatzen. Gaztelaniazkoan *por parecerle* dago. Beharbada *iritzitu* edo *iritzetu* aditz bat proposatu behar da. Ik. 947. oharra.

¹⁰⁴⁵ *iduricen*] esk. *iricicen*. Kopiatzean egindako hutsa bide da; gaztelaniazkoan *por pareceros* dago.

¹⁰⁴⁶ *bazuac*] esk. *bazuan*.

¹⁰⁴⁷ *jaten*] esk. *jacen*. Kopiatzean egindako hutsa izan daiteke.

¹⁰⁴⁸ *ristatuco*: 'errietatuko, errieta egingo'. Testuan zertxobait aurrerago *erristacen* dago. *OEHn* jasotzen denez (s.v. *errietatu*), *erristatu* erabiltzen da Larraunen.

¹⁰⁴⁹ *mutico*] <co> ez da irakurtzen, beltzune bat dagoelako; dena den, <i> ondoko letra <c> dela dirudi, ez <l>.

ceaz, eta emendic sorcen da mandamentuac depreciacea eta entregacea viciotara eta izatea odioa esaten dionai utzi dazala pecatua. Remedioa da oziosidadean ez egoitea, leicea libru ona eta pensacea Jaungoicoac prometituta dauquen premioa diligenciari [...] goardacean vere <175r> leguea. Monje batec, cergatic vici zan iturritic erruti, nai izandu zuan eguin vere zelda iturriaren urbillago, eta arcen cituan vere leurriac. Ura- ren esque cila, iru aldiz aditu zuan iz bat esaten zuela «bat, bi, iru» pasoac contacen zarazquiola. Irugarrenean ecusi zuan aingueru bat, eta esan cion: «Contacen daraz- quiat nequearen pasoac, eztedin guelditu batere premioa gave». Orduan eguin zuan errutiago vere zelda, eta chavola irabazteagatic, gueyago Jaungoicoarequin eman gave lecuca perezari.

Pecatua Espiritu Santuaren contra

G. Cembat dira eta cein dira?

E. Sei: animaren salbacioaren desesperacioa, presuncioa salbатуco dela meritu gave, impugnaceaa eguia ezagutua, besteren graciaren embidia, pecatuetan gogorcea eta impenitencia final edo azquenecoa.

G. Cergatic dira Espiritu Santuaren contra?

E. Cergatic eguiten diran maliciaz, especialmente irugarrena bestean baño propioago, batec ezagucen duenean eguia, eta ala <175v> ere porfiacen eztela eguia. Pecatua eguitea maliciarequin da Espiritu Santuaren contra, cergatic Espiritu Santuari tocacen zayo eta atribuiquen zayo bondadea, cein den maliciaren contra pecatu eguitea. Ignoranciaz da Semearen contra, cergatic Semeari atribuiquen zayo eta tocacen zayo sabiduria. Pecatua eguia flaquezaz da Aitaren contra, cergatic Aitari tocacen zayo eta atribuiquen zayo podorea.

G. Cer gauza particularea due pecatu oiec?

E. Eztirela barcacen pecatu oiec, ez mundu onetan eta ez beste munduan, dio evangelio sagraduac. Au da, eztirela errazac barcaquedo,¹⁰⁵⁰ cergatic auguiz guchitan eguiten dan¹⁰⁵¹ penitencia pecatu oegatic. Ala esaten dugu enfermedadade batengatic dala incurablea, ez cergatic inola re ezin senda diquean, baicic auguiz guchitan senda- cen den, eta cergatic comunmente eztuen remedioric.

Cerura venganza escacen duen pecatuan explicacioa

G. Cembat dira eta cein dira?

E. Lau: homicidioa edo guizona ilcea, pobreac oprimicea eta batez¹⁰⁵² ere huerfanoac eta alargunac, eta languilleari eguneco jornala ez pagaceaa eta naturalezanaren araguiaren contraco pecatua.

¹⁰⁵⁰ barcaquedo] hemen ere <qu> afrikatu irakurri behar da.

¹⁰⁵¹ dan] lerro artean.

¹⁰⁵² batez] esk. *batez*.

G. Cergatic dedar eguiten due eta ceruari escacen dioa venganza?

E. Cergatic pecatu oien injusticia da ain aundia, eze iñola re ezin estali diteque.

Postremenian edo azqueneco guizoaren fiñan explicacioa

G. Nola igues eguingo dut peccatutic?

E. Sabioac dio: «Oroi zatea postremeniaz edo zere azqueneco finaz, eta beñ ere eztagu eguiñen peccaturic». Oiec dira: erioza, juicio universal, infernua eta gloria.

G Cergatic deicen zayoa postremeniac?

<176v> E. Cergatic erioza da vicizaren azquen fina. Juicio finala edo universal da juicioetan azqueneco eta apelacioa gave. Infernua da gaiz guzian azqueneco gaiza, eta gloria da on guzian azqueneco ona. Erioz da ciertoa, eta iñorc ere ezin escapa dezaque eriozatic. Ordua da inciertoa, eta auniz ilcen dira usteric guchiana duenean. Eta arequin acabacen dire viciza onetaco proieto guziac, eta orduan ezagucen da ongui munduaren vanidadea. Eta gustiai damucen zayoa eguin zuen gaiza edo eguin ezuen ona. Eta ala eraqueria da eguitea damutu veiar zagun gauza. Pansa ale batec quendu cion viciza Nacreonti, Homero il zan tristezagatic, Sofloges alegriagatic, Dionisio reguea victoria baten noticiagatic, Tales Milesto comediacico echean zegola festa bazuac ecusten, egarriac acabatu zuan. Carlos Naparroaco regueari paracen ari ciozcala corpuz guzian agoarditan busticeco eunac, paracen zarazuionai yosteco aria ebaquiceco arrimatu zuan arguia eta eunac artu zuan sua, erre zuan reguea. <177r> Regue onen vicia egondu zan ari batetic eta beste ari batetic dago gure vicia.

Juicio universal izanen da on guzian ona, edo gaiz guzian gaiza. Eguiñen due juez supremoac, ceñec daquian guzia eta iñorc ere ezin eguiñen dio resistenciaric.¹⁰⁵³ Eguiñen da mundu guziaren presencian, eta iñor ere ezta ezcutatuco¹⁰⁵⁴ eta iñorc ere eziñ ies eguinen. Bada, Christoren imagiña batec veguireacearequin vegui aizatuaquin lurrean bota bacituan iruretan eun guizon sentidu gave cer [...]nonen¹⁰⁵⁵ da Jesu Christo vera jarcen denean juez suprema vere justiciaco tronoan? Religioso batec ceñec ecusi zuan, esan zuan iñorc ere ezuala siñistuteco. Parisen enterra cen Raimundo Diocro. Jequi zan iru aldiz. Lendavicoan esan zuan: «Jaungoicoaren juicio justoz naiz acusatua». Vigarrenean, «Jaungoicoaren juicio justoz naiz juzgatua». Eta irugarrenean esan zuan: «Jaungoicoaren juicio justoz naiz condenatua». Mundua espatatu bazuan Teodoro Aita Santuac Pirro heregaren condenacioa firma cezan, <177v> caliceco Jesu Christoren odolarequin emen gure Hispanian Jesu Christoc verac condenatu zuan peccatari obstinatu bat, botacen ziola aurpeguira vere alboco odol sagradua.

Infernuac verequin ditu, eta dauque imaginable ditezquean¹⁰⁵⁶ pena guziac eta eternoac, consueloac gave, eta tormentuac yonen yonenac. Parisen doctore bat conde-

¹⁰⁵³ resistenciaric] esk. *resicencearic*.

¹⁰⁵⁴ ezcutatuco] aurretik *tatxaturik ecu*.

¹⁰⁵⁵ ...nonen] ez da garbi irakurtzen hasierako zatian; beharbada, *izanen* dago. Gaztelaniaz *será* dago.

¹⁰⁵⁶ ditezquean] esk. *ditenquean*.

natua aguertu ciceon vere obispari, eta esan cion: «Oraindic badira guizonac, munduan egun otan jetsi da ambeste anima onera, eze uste nuan acabatu zela mundua. Gueyena senticen dudena da ezin etcusi Jaungoicoa, eta ez izatea finic nere penac pasatu balira ere, urte gueyago ceruac izarrac dituan, itsasoac are lergarac eta arbolac ostoac. O abismoa, abismoa».

Cerua da ceñetan dauden eta arquicen diran on eta ondasun pensatu al ditezquean guziac baño gueyago, altuagoac eta soberanoac, garviac eta ondasun puruac gaizaren cusuric gave. Eta eztira mundu onetacoac eta viciza onetacoac <178r> vezala, guchiac, laburrac eta chiquiac, eta beti daudenac [qu]ezcarequin¹⁰⁵⁷ nasiac.

Fr. Jordan religiosoac galdetu cion Demonioari eya non egonen zan obequi. Eta eranzun cion «ceruan».¹⁰⁵⁸ Jaungoicoa ecusteagatic, cergatic gauza creatu guziac eztira etcer criadorearen aldean, ceñec dauzcan prevenituac, dio San Pabloc, gauzac veguiac ecusi eztituanac, velarriac aditu eztituanac eta entendimentuac ezin compendi dicequeanac. San Francisco batec adizearequin aingueru baten musica uste zuan ce-goala ceruan, Napparroan Leiraco monasterioan monge bat ateracen zan paseacera eta sentitu gave pasatu cituan bost eun urte chori baten canta adicen eta uste zuan ezuela pasatu ordu erdi bat. Au, bada, iduri eta semejanza bat ceruarena, cer izanen da gloria, ceñetara eraman gaizan jaunac, Aitac eta Semeac eta <178v> Espiritu Santuac. Amen.

Acto fedecoa

Sinistecen dut dela Jaungoico eguiazco bat, eta iru persona diferenteac, ceñac diren Aita eta Semea eta Espiritu Santua. Sinitecen dut trinidad santissimoco vigarren persona eguin zala guizon Maria santissimaren entraña garbiatan, Espiritu Santuaren obraz eta virtutez, gueldicen zala señora soberana au virgen, semea eguin baño leen, eguitean eta eguin ezquero. Sinistecen dut jau[n] onec padecitu zuala, eta ill zala gu salbaceagatic, piztu zala illen artetic irugarren eunean, igo zala ceruetara eta etorrico dala viciac eta illac juzgacera; au da, onac premiacera eta gaiztoac castigacera. Sinistecen dut aldareco sacramentu santuan dagoala Jesu Christo gure jauna, Jaungoico eta guizon eguiazcoa ceruan dagoan vezala. Sinistecen dut ama Eliza santa <179r> catholicoac sinistecen duen guzia eta fede onetan nai dut vici eta ill.

Acto esperanzacoa

Daucat¹⁰⁵⁹ esperanza Jaungoicoagan barcatuco darazquidala nere pecatuac guziac, eta emango didela vere gracia eta gloria vere misericordia infinitoagatic, Jesu Christo nere jaunaren merecimentuacgatic eta aren ama santissimaren reguacgatic, eguiten badut nere partetic obligatua nagoana, eta dezaqueadena ceñ dan penitencia eguiazcoa.

¹⁰⁵⁷ quezcarequin] eskuizkribuan ez dago garbi lehen letra zein den, <j> dirudi. Gaztelaniaz *afán* dago.

¹⁰⁵⁸ ceruan] esk. *ceruran*.

¹⁰⁵⁹ Daucat] esk. *Daucac*.

Acto caridadecoa

Amacen dut Jaungoicoa beste gauza guziac baño gueyago, eta naiago ditut galdu guziac aren divina magestadea baño. Eta nai nuque amatu munduco justo guziac eta ceruco bienaventuratuac, eta Serafin guziac amacen duen vezala. Eta posible baliz, nai nuque amatu <179v> veraren amac eta nere señora Maria santissimac amacen duen vezala. Ez amatua, ofenditua izatea ambeste ofendicen duenac, eta guziac ez amacea aren divina magestadea, vera dana izanagatic damu dut vioz gutiz,¹⁰⁶⁰ eta proponicen dut emendacea aren gracia mediante dela. Amen.

¹⁰⁶⁰ gutiz] esk. *gutig*.

Pedro José Aldazabalen euskal testuak: edizioa eta filologia-gaiak¹ *The Basque texts by Pedro José Aldazabal: Edition and philological issues*

Eneko Zuloaga San Román

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this paper I present a critical edition of the Basque texts found in the books published by Pedro José Aldazabal. Apart from the critical edition of the texts, I analyse the authorship of the verses published in honor of the virgin of Itziar in *Euskal Erria* (1887) and *ConTAV* (Sarasola 1983). Even though they were dated in the 17th century, I defend that they were actually written by Aldazabal. Aldazabal's novena was republished in the 19th century by Gorostegi, who introduced some linguistic changes. I also present a comparative study of both texts, as it may be interesting to understand the evolution of the literary Guipuzcoan and writers' linguistic choices in the 18th and 19th centuries.

KEYWORDS: Philology, First Modern Basque, Pedro José Aldazabal, literary Guipuzcoan.

LABURPENA: *Lan honetan Pedro José Aldazabal idazle gipuzkoarraren euskal lanen edizio kritikoa aurkezten da: hala Aldazabalek berak idatzitako testuena nola bestek idatzi eta Aldazabalek bere lanetan jasotakoena. Testu horien edizio kritikoa aurkezteaz gain, Euskal Erria aldizkarian (1887) eta ConTAVen (Sarasola 1983) XVII. mendekotzat joaz argitaratutako Itziariko Ama Birjinaren omenezko koplak-egiazki Aldazabalena dela defendatzen da; bestalde, Aldazabalen bederatzizurrena XIX. mendean berrargitaratu zuen Gorostegik, hizkerako bainbat ezaugarri eraldatuta: bi testuen arteko alderaketa ere aurkezten da, literatur gipuzkeraren bilakabidea eta XVIII.-XIX. mendeen amaierako hautu linguistikokoak hobeto ezagutzeko lagungarri izan daitekeelakoan.*

HITZ GAKOAK: *Filologia, Lehen Euskara Modernoa, Pedro José Aldazabal, literatur gipuzkera.*

¹ Lan honek MINECOK finantzaturako «*Monumenta Linguae Vasconum* (V): periodización y cronología» (kodea: FFI2016-76032-P) ikerketa-proiektuaren eta Eusko Jaurlaritzaren «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (HMLV-LHC) [IT1344-19] ikerketa-talde kontsolidatuaren babesa izan du. Bihoazkie nire eskerrak lan honen zenbait puntu argitzen lagundu didatenei, Joseba A. Lakarra, Borja Ariztimuño, Olatz Leturiaga eta Dorota Krajewskari. Esan barik doa arestikoez ez dutela zertan bat etorri hemen azaltzen diren irakurketa eta proposamenekin, eta egon litezkeen akatsak nireak besterik ez direla.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Eneko Zuloaga San Román. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila. Letren Fakultatea (UPV/EHU). Unibertsitateko ibilbidea, 5 (01006 Vitoria-Gasteiz) – eneko.zuloaga@ehu.eus

Nola aipatu / How to cite: Zuloaga San Román, Eneko (2021). «Pedro José Aldazabalen euskal testuak: Edizioa eta filologia-gaiak». ASJU, 53 (1-2), 361-445. (https://doi.org/10.1387/asju.22418).

Jasoa/Received: 2020-09-23; Onartua/Accepted: 2020-11-02.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 (UPV/EHU) «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

1. Sarrera

Euskararen corpus historikoa bereziki zabala izan ez arren, oraindik ere bada langairik filologiaren esparruan. Izan ere, ugari dira, eta ez beti bigarren edo hirugarren mailakoak, hala edizio txukunak behar dituzten testu klasikoak nola berrikusi eta argitu beharreko arazo filologikoak. Bada, lan honek ekarpena egin nahi dio Lehen Euskara Modernoaren (Lakarra 1997) ezagutzari eta, zehatzago, Gipuzkoako XVIII. mendeko testuen corpusari.

Deba aldeko testuak aztertu direnean, oro har garai arkaiko eta zaharrekoek erakarri dute arreta, hala nola Milia Lasturkoren erezakiak, Sasiolaren olerkiek edo Debako XVI. mendeko serora baten gutunak. Garai modernoagoetako iturriak, aldiz, ez dira hainbeste erabili eta, kasuren batean, ezagutu: dakidala, Itziarko Ama Birjinaren omenezko koplak ez dira berraztertu Sarasolak (1983) editatu zituenetik, Arakistainen *Eranskina* eta koplak-sortak gehiago ustia daitezke ezaugarri linguistikoei zein ikuspegi dialektologikoari dagokienez, Angela Txakartegi mutrikuarraren 1775eko gutun bat oraintsu ezagutarazi da (Santazilia 2020 [2015]), Oikiako dotrinen datazioaz eta egiletzaz oraintsu eman dira argibide zehatzagoak (Segurola 2013), eta Pedro José Aldazabalen testuak gutxi aipatu eta ezagutu dira, oro har.

Lan honek, hain zuzen, Aldazabalen lanak ditu ardatz: XVIII. mendeko idazlea izan zen Aldazabal, Lehen Euskara Modernoko idazlea, bete-betean: Larramendi aipatu eta erabili zuen, eta euskarazko testuetan agertzen den hizkera landua da; besteren testuak zuzendu eta eguneratu zituen, eta garaiko ezaugarri dialektalen artean hautuak egin zituen, zenbait puntutan lokalismoak gainditu eta Gipuzkoan nagusitutako ikuspegi linguistiko supralokalarekin bat egin nahian (ikus Zuloaga 2020: 652). Halaber, hitzen banaketa zenbaitek joera etimologiazalea islatzen dute; zenbait toponimo eta berbaren etimologia azaltzean agertzen den zaletasuna ere agerikoa da, bestalde.

Gaztelaniaz eta euskaraz idatzi zuen Aldazabalek, besteak beste Itziarko Ama Birjina omendu eta goraiatzeko, eta Aldazabalen lan argitaratu ezagun guztiak aztertuta, zenbait ekarpen egiteko aukera izan dut. Lehenik, Arakistainen eta Aldazabalen arteko harremanaz eta material idatzien transferentziaz gehiago jakiteko. Bigarrenik, Sarasolak (1983) emandako Itziarko Ama Birjinaren omenezko koplak-sortze-garaia eta egiletza berrikusteko, eta bestelako proposamena finkatzeko, Aldazabali egotziz. Hirugarrenik, Aldazabalen erdal lanetan agertzen diren euskal testuak eta Aldazabalek lehenengoz 1768an argitaratutako eta 1790ean berrargitaratutako euskal lan bat irakurri eta editatzeko.

Gai horiek guztiak jasotzen dira lan honetan: § 2 atalean Aldazabalen biografiari eta lanei buruzko datuak aurkezten dira. § 3 atalean Aldazabalen 1767-1769ko erdal lan batean agertzen diren euskal testuen edizioa ematen da eta filologiari dagozkion zenbait gai lantzen dira: § 3.1 azpitalean Arakistainen koplak-sorta bat, § 3.2-n Sarasolak (1983) emandako koplak-sortari buruzko proposamena eta edizioa, § 3.3-n Gipuzkoako koplak zahar bat eta § 3.4-n Aldazabalek eginiko zenbait proposamen etimologiko. § 4 atalak, bestalde, Aldazabalen *Ama Virginia santissima Yciarcuaren bederatzi urrena* liburuaren 1790eko edizioaren (ezagutzen den bakarra) berri dakar (§ 4.1), bai eta edizioa (§ 4.2) eta pasarte ilunei eta hizkerari buruzko oharra (§ 4.3) ere, amaierako hiztegiarekin batera (§ 4.4). § 5 atalean Aldazabalen bederatzizurrenaren eta Gorostegik XIX. mendean *Euskal Erria* aldizkarian berrargitaratutako be-

ronen bertsioaren alderaketa egiten da, eta § 6-k azken hitza dakar. § I., § II., § III., § IV. eranskinetan, bestalde, Aldazabalen lanetako euskal testuen faksimileak ematen dira, bai eta Gorostegiren argitalpenaren faksimilea ere.

Lan honetan aurkezten diren edizioak egiteko, ikuspegi kritikoa baliatu da eta jatorrizko testua ahal bezainbeste errespetatzeko helburuari eutsi zaio. Zehazki, honako irizpide orokor hauek baliatu dira:

- Jatorrizko orrialdeak eta bertso-lerroak zenbakitu dira. Orrialdeak zenbaki-tzeko, < > ikurrak erabili dira.
- Jatorrizko orrialdeen barrenean agertzen ziren deiak ezabatu dira.
- Hitzen banaketari dagokionez, hitz konposatuaren kasuan banaketa bere horretan uztea izan da irizpide orokorra, agerikoa baita idazleak nahita egin zituzela bereizketa batzuk, hitzaren osagaiak agerianago uzteko edo. Irizpide bera erabili da postposizioekin.
- Izen bereziak zeuden bezala utzi dira.
- Laburdurak garatu dira.
- Ortotipografia-gaiak egungo arauen arabera eman dira: puntuazioa, letra larri eta xeheen banaketa, letra etzanean erabilera, etab.
- Aldaketa grafiko gutxi egin dira:
 - <v> bokalikoak → <u> bihurtu dira.
 - Jatorrizko <ʃ> luzeak → <s> bihurtu dira.
 - Jatorrizko <ge> eta <gi> → <gue> eta <gui> bihurtu dira hala zegokienean.
 - Aldazabalen *usus scribendi* aintzat hartuta, beronen testuetan afrikatu lepokaria <z>-z edo <c>-z adierazten den kasu bakanak erratatzen jo dira, eta <z> → <tz> eta <c> → <tc> aldatu dira.
- Letra bat falta zela uste izan denean [] artean gehitu da.
- Testuetan egindako bestelako zuzenketak testu bakoitzaren amaieran jaso dira.
- Gaztelaniazko izenburu eta pasarte guztiak CHARTA sareak edizio kritikoa-erako ezarritako irizpideen arabera eman dira.²

2. Pedro José Aldazabal Murgia

Pedro José Aldazabal Murgia Gipuzkoako ipar-mendebaleko jauntxo-leinu batean jaio zen. Hain zuzen, aldazabaltarren dorretxeak eremu hartako hainbat gunetan aurki daitezke, eta badirudi zaharrena Erdi Arokoa dela: Azkoitia eta Elgoibar arteko bidean dago, Azkarate gainetik oso hur. Bestalde, Lasturren ere bada XVIII. mendeko Aldazabal dorretxea, eta Deban Aldazabal-Murgia etxea³ dago, familiak XVIII. mendean bertan erositakoa.

² Interneten irakur daitezke: <https://www.redcharta.es/criterios-de-edicion/> [azken kontsultaren data: 2020/10/23].

³ Badirudi Aldazabal eta Murgia leinuek XVII. mendearen amaieran egin zutela bat: «[Murgia] también enlazó con los Aldazábal a finales del siglo XVII, formando el linaje de Aldazábal-Murguía, por el matrimonio de doña María Antonia de Arriola y Murguía, natural de Iciar, con don José de Aldazábal, natural de Azcoitia» (Atienza 1958: 626-627).

Pedro José Aldazabal Murgiaren jaiotza-data zehatza zalantza-iturri izan da, baina gaur egun auzia argiturik dago: 1728 aldera jaio zela proposatu zuen Alzolak (1970: 480), nahiz eta ez zuen bataio-agiria aurkitzerik izan Debako dokumentuen artean. Aldabaldetrecuk (1993: 11) erakutsi bezala, ordea, Aldazabal 1729ko ekainaren 29an jaio zen, ez Deban baina Zestoan, Antonio Aldazabal eta Josefa Arizaga guraso zituela.⁴ Hil, berriz, 1779ko otsailaren 12an hil zen, Deban.⁵

Elizgizona izan zen Pedro José Aldazabal: 1750-1751n hartu zituen ordenak eta 1753tik 1765era bitartean bikario-lanak egin zituen Debako eliza nagusian eta atxikietan; hain zuzen, hil artean Debako Santa Maria elizako presbitero benefiziatu izan zen (Aldabaldetrecu 1993: 12). Aldazabal Deban bertan hil zen, eta haren gorpua hiribilduko Santa Maria elizan dago lurperaturik. Beste alde batetik, eta garaiko bizitza soziokulturalari dagokionez, Euskalerraren Adiskideen Elkarteko kide izan zen. Hala zioen Guerrak (1924: 185): «Aristócrata por nacimiento, educación y trato, amante de la antigüedad y nada hurraño con las corrientes modernas, como afiliado que estaba a la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, y era por ende Capellán nato de los *caballeritos de Azcoitia*».

Orotara hiru liburu argitaratu zituen Aldazabalek bizi zelarik, hirurak bere bizi-tzako azken urteetan:

- *Breve historia de la aparición del más luminoso astro y brillante estrella de la mar, la milagrosa imagen de María santísima de Iziar* (Martín Joseph de Rada, Iruñea, 1767-1769).
- *Ama Virgina santísima Yciarcuaren bederatzi urrena* ([s.n.] [s.l.], 1768).
- *Compendio heráldico. Arte de escudos de armas, según el método más arreglado del blasón* (Viuda de Martín Joseph de Rada, Iruñea, 1775).

Izenburuak islatzen duenez, hirugarrena heraldika-gaiei buruzkoa da, eta gerora ere hainbatetan aipatu eta zenbaitetan berrargitaratu da: Guerraren (1924: 185) arabera, «acertó a resumir, con discreción y tino, lo mejor que hasta entonces se había escrito sobre el asunto»; ikus xehetasun gehiago Esparza (2005-2006) lanean. Bestalde, Itziarko Ama Birjinari eskainiak edo hura omentzeko aitzakiarekin idatziak dira beste biak, eta horiek interesatzen zaizkit gehien lan honetan, bertan agertzen diren euskal testuak direla eta.

Harrerari eta ezagutzari dagokienez, ez dirudi Aldazabal bereziki ezaguna izan denik eta, hala izan bada, ez bide da bereziki garrantzitsutzat jo, leku gutxitan aipatu baita haren izena: Vinsonek (1891-1898) 1768ko liburuaren berri eman zuen, Guerrak (1924) Itziarko Ama Birjinaren omenezko bertso-sortak bildu zituen, eta Alzolak (1970) eta Aldabaldetrecuk (1993) zertzelada biografikoak laburtu zituzten. Onaindiak *Euskal literatura* obrako hirugarren liburukian jaso zuen Aldazabalen berri zehatzagoa (1974: 171-172); aldiz, ez dut debar idazleari buruzko aipurik aurkitu

⁴ Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoan ikus daiteke bataio-agiria (signatura: 3278/002-01, 71r). Informazioa Interneten kontsulta daiteke: <https://artxiboa.mendezmende.org/eu/> [azken kontsul-taren data: 2020/10/26].

⁵ Heriotza-agiria ere Donostiako Elizbarrutiko Artxibo historikoan dago (signatura: 1826/001-04, 333v). Informazioa Interneten kontsulta daiteke: <https://artxiboa.mendezmende.org/eu/> [azken kontsul-taren data: 2020/10/26].

Villasanteren *Historia de la literatura vascan* eta Mitxelenaen *Obras completas* bildumako izenen aurkibidean. *Euskararen historia* mardulean Urgellek (2018: 598) behin aipatzen du Aldazabalen 1768ko lana, 1766-1780 bitartean argitaratutako obra txikien artean.

3. Aldazabalen lanak: 1767-1769ko laneko euskal testuak

Aldazabalen 1767-1769ko liburuak izenburu luzea du, eta bere luzeran ondo laburbiltzen ditu zein diren liburuaren asmoa eta edukia, bai eta iturri nagusia ere. Hala dio: *Breve historia de la aparición del más luminoso astro y brillante estrella de la mar, la milagrosa imagen de María santísima de Iziar, singularísima protectora de los navegantes, con algunos de sus prodigios, sacados de los escritos que acerca de esta santísima imagen dexó a su muerte el Muy Reverendo Padre Fray Joseph de Jesus María y Araquistáin, provincial que fue de la provincia de S. Joaquín de los Descalzos del Carmen, difinidor G. por la de Indias y secretario del difinitorio, que con otras muchas noticias adquiridas da a luz pública Don Pedro Joseph de Aldazaval y Murguia, vicario propio y perpetuo que ha sido de las parroquiales de la real iglesia Santa María, la matriz y anexas, de la noble y leal villa Mont Real de Deva en la muy noble y muy leal provincia de Guipúzcoa.*

Gaur-gaurkoz, liburuaren hainbat ale aurki daitezke Euskal Herriko zein kanpoko biblioteketan, hala nola Euskaltzaindian,⁶ Deustuko Unibertsitatean,⁷ Bizkaiko Foru Agiritegian,⁸ Koldo Mitxelena Kulturunean (J. Urkixo funtsa),⁹ Nafarroako Unibertsitate Publikoan,¹⁰ Sancho el Sabio Fundazioan¹¹ eta Espainiako Biblioteka Nazionalan.¹²

Mende baten buruan liburuaren euskal bertsiola argitaratu zen, Vicente Aizpurrak laburtua eta zuzendua, eta Francisco María Gorostegik itzulia: zenbait atal *Euskal Erria* aldizkarian agertu ziren, eta obra osoa, liburu-formatuan, *Guizadiaren eta batez ere ichaz-guizonen izar eder eta laguntza benetacoa dan Ama Virgíña Iziar-coaren condairachoa* izenburupean atera zen (Francisco Mugerza, Tolosa, 1884).

Izenburuak argi dioenez, beraz, Itziarko Ama Birjinaren omenez idatzitako lana da Aldazabalena; zehazki, historia, gertakizun, sendatze, mirakulu eta debozio-gaiak azaltzen ditu. Argitalpen-datari dagokionez, aurkitu ditudan ale guztien azalean esaten da *Año de 1767*, baina data hori ez dator bat aurkitutako aleen hasierako zentsura-lizentzietan agertzen direnekin: 1768ko urtarrilaren 13a (25. or.), 1768ko urtarrilaren 16a (26. or.), 1768ko otsailaren 29a (28. or.) eta are 1769ko apirilaren 14a (29. or.) eta 1769ko apirilaren 12a (30. or.) aipatzen dira horietan. Baliteke, beraz, Aldazabalek 1767an idazten amaitutako lana egiazki ez 1767an baina apur bat geroago argitaratu izana. Baliteke, halaber, 1768ko liburuarekin berarekin gertatzen

⁶ Signatura: OI-3839.

⁷ Signatura: 248.159.4 Itziar (460.15).

⁸ Signatura: V6-635.

⁹ Signatura: J.U. 4696.

¹⁰ Signaturak: [J9, *4, §-2§8, 3§5, A-Q8, R-T4.

¹¹ Signatura: ZRV 942.

¹² Zehazki, liburuaren ale bat eta bigarren ale mikrofilmatu bat gordetzen dira, 2/62674 eta DGMICRO/35723 signaturekin, hurrenez hurren.

den legez, ezagutzen diren aleak ez izatea lehenengo ediziokoak, ezpada geroagokoak (1769koak?), nahiz eta azalean 1767. urtearen aipamena gorde.¹³

Lanaren iturriak direla eta, testua irakurriz behin eta berriz ikusten denez,¹⁴ Arakistainek idatziz utzitako materialak baliatu zituen Aldazabalek: azaleko izenburuan ez ezik, paratestuetan (eskaintza, protesta, etab.) eta testu nagusian ere behin eta berriz aitortu zuen Arakistainek utzitako agirietatik ateratako informazioa baliatu zuela, gehienbat, bere lana prestatzeko. Badirudi Arakistainek berak heriotza tarteko gauzatu ezin izan zuen asmoa gauzatzeaz arduratu zela Aldazabal: cf. «que lo formal de la mayor parte de esta obra he sacado de los documentos que me suministraron los papeles que tenía ya para el mismo intento Fray Joseph de Jesús María y Araquitzain, que dexé dicho en el prólogo» (Aldazabal 1767-1769: 42).

1767-1769ko lana gaztelaniaz eta prosaz idatzita dago, eta erdialdeko atalak besiterik ez daude zenbakituta. Hasieran, liburuak 68 orrialdeko sarrera luze eta zenbaitu gabea du, eta horren azken atalean ematen dira Itziarko Ama Birjinaren omenezko kantauk: lehenik eta behin, gaztelaniaz eta latinez idatzitako kantu bat dago, «Canción que se halla escrita en el coro de la iglesia del santuario de Iziar» izenekoa (69. or.). Ondoren, euskarazko bi kantu ematen dira: Arakistainen bat lehenbizi, eta *Euskal Erria* aldikarian eta *ConTAVen* xvii. mendekotzat jo zena beste alde batetik (70.-72. or.).

3.1. Arakistainen euskal koplak

3.1.1. Argibide orokorrak

Gaztelaniazko koplak-sorta baten ondotik, 71. orrialdean Arakistainek sortutako koplak-sorta bat eman zuen Aldazabalek, egiletza izenburuan bertan adierazita. Hamabi ahapaldiz osatutako laukoen sorta da, Itziarko Ama Birjinaren omenez osatua, alde aurretik argitaratua eta gerora ere zenbait kantutegitan bildua; dirudienez, ahapaldietako batzuk *Ave Maris Stella* ereserkiaren itzulpenak edo egokitzapenak dira (Unzueta 1985: 214; Ondarra & Unzueta 1997: 272-273; Baraiazarra 1997: 128), eta xx. mende hasierako kantu-biltzaileek ere jaso zituzten:

Algunas estrofas vienen a ser una graciosa traducción del conocido himno mariano «Ave Maris Stella». Lo publicó con su música y traducción al castellano D. Resurrección María de Azkue en el *Cancionero Popular Vasco*, t. IX, p. 31-33 (canción n. 718). Aunque Azkue sabe que su autor fue el P. José de Jesús María, sin embargo, lo trae como tomado de labios de D. Juan José Aguinagalde, de Itziar; el cual, por otra parte, parece que ya no conoce más que las siete primeras estrofas; y de entre éstas, la última —«Penaz dagoena...»— no se encuentra en la *Breve historia...* También el P. Donostia ha recogido esta canción religiosa (*Euskal-Eres-Sorta*, 1921, 204), pero sólo la primera estrofa es original del P. Araquistáin; las otras son del P. Iraizoz. (Unzueta 1985: 214)

¹³ Azaleko eta zentsuretako data-ezberdintasunak katalogazio-gorabeherak eragin izan ditu; zehazki, katalogo batzuetan azaleko data hartu da aintzat (Ondare Bibliografikoaren Biblioteka Birtuala, Bizkaiko Foru Liburutegia, Deustuko Unibertsitatea, Euskaltzaindia...), eta beste batzuetan paratestuetakoa (Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Espainiako Biblioteka Nazionala, Koldo Mitxelena Kulturunea...).

¹⁴ Arakistaini edo haren agiriei buruzko erreferentzia zehatzak Ondarra & Unzueta (1997: 271-275) lanean irakur daitezke.

Kantua, beraz, ezaguna zen aurretik ere: Fita (1880-1881) eta Ondarra & Unzueta (1997: 273) lanetan osorik jasotzen da Arakistainen testuen artean, nahiz eta editoreek ez zituzten egindako zuzenketak adierazi eta zenbait grafema moderno itzuri zitzaizkien.

Euskalaritzan sona Larramendiren hiztegiari eginiko eranskinaren bidez lortu bazuen ere (Mitxelena 1970: 172), ez da bereziki harrigarria Arakistainek Itziarko Ama Birjinaren omenezko bertsoak egin izana: bertan hazi zen (Ondarra & Unzueta 1997: 287) eta, Aldazabalen 1767-1769ko obrak islatzen duenez, informazio eta material ugari bildua zuen tokiko historiari eta gertakizunei buruzko lan bat egiteko. Kantua dela eta, bestalde, ez dira ahaztekoak Arakistainek Larramendiri eskaintako laukoen sorta biak,¹⁵ Arakistainek neurri horretako bertsoak edo kantuak idazteko zaletasuna bazukeela islatzen dutenak.

Arakistain-Aldazabal loturari dagokionez, lehenago ere esan bezala, bigarrenak sarritan aitortu zuen lehenengoaren materialak baliatu zituela bere lana taxutzeko. Besterik da, ordea, Aldazabalek Arakistainen koplak zeuden-zeudenean txertatu zituen, edo bere irizpideen arabera galbahetuta aurkeztu. Izan ere, zenbait erabileratan batasun handiagoa atzematen da Aldazabalen 1767-1769ko liburuiko bi sorten artean, Arakistainek Itziarko Ama Birjinari idatzitako sortaren eta Larramendiri 1746an igorritako laukoen artean baino. Nolanahi ere den, hiru alderdi hartu behar dira aintzat antzekotasun eta ezberdintasun horiek aztertzean:

- a) Arakistainek ekoiztitako testuen artean ia hogeitaz urteko denbora-tartea egon liteke, eta baliteke Arakistainek berak irizpideak aldatu izana.
- b) Arakistainen testuak Fitaren (1880-1881) eta Ondarraren eta Unzueta (1997) edizioen bidez ezagutzen dira, eta azken horiek ere ez zuten jatorrizkoa ikusterik izan.¹⁶
- c) Testuen laburtasunak eta ezaugarri eta adibideen kopuru urriak ezer sendorik ondorioztatzea eragozten dute.

Aldeak direla eta,¹⁷ grafian zenbait ezberdintasun aurki daitezke; adibidez, LarLau1 eta LarLau2 lanetan ez dago <c->-rik hitz hasieran, baina bai ArakLau eta LauAnon sortetan, eta Aldazabalen bederatziurrean. Halaber, LarLau1 eta LarLau2 testuetan ez dago <tce->-rik afrikatu lepokaria adierazteko, baina Aldazabalen liburuetan aurki daitezke adibideak. Fonologiari dagokionez, Larramendiri igorritako laukoetan besterik ez daude *-e > -a-*ren eta *iV > iiV*-ren adibideak. Bestalde, herskarien aurreko lepokari > apikari neutralizazio-zantzuak ugaria-
goak dira lauko zaharrenetan: LarLau1 7-4 *estarr*i, 11-3 *gustitic*, 13-3 *eztauscala*;

¹⁵ Eskuizkribuez eta argitalpenez, begiratu Ondarra & Unzueta (1997: 279-281) lana, laukoan transkripzioa ere badakarrena.

¹⁶ «Lauko txiki hauek ere desagertu egin dira Historiako Akademiako Bibliotekako aipatutako paperetatik eta gaur egun Aita Fitak eginiko argitalpenari esker ezagutzen ditugu soilik» (Ondarra & Unzueta 1997: 280).

¹⁷ Erkaketa astunegia suerta ez dadin, laburdura hauek erabiliko ditut tarteka: LarLau1 = Arakistainek Larramendiri igorritako lehenengo laukoa eta LarLau2 = Arakistainek Larramendiri igorritako bigarren laukoa, ArakLau = Arakistainek idatzitako eta Aldazabalek 1767-1769ko liburuan argitaratutako laukoa, LauAnon = Aldazabalek 1767-1769ko liburuan emandako lauko anonimoa eta Ald1768 Aldazabalen 1768ko bederatziurrena.

LarLau2 3-3 *daramasqui*; ez dut halakorik harrapatu Aldazabalen liburuetakoko kopletan. Aldiz, lepokariaren aldeko neutralizazioaren adibide bana aurkitu dut egile bien testuetan: LarLau1 13-4 *azcoren* eta LauAnon 3-4 *ondazunac*. Izenaren morfologian, *aien* ‘haien’ eta *ain* ‘hain’ baliatu zuen Arakistainek Larramendiri igorritako laukoetan, baina *aen* zaharragoa agertzen da ArakLau testuan (12-3 *aen bien*) eta Aldazabalen bederatziruenean. Ablatiboan testu guztiek dute *-tik*, nahiz eta motibatiboan *-gaiti* dagoen LarLau1 (3-1 *Orregaiti*) sortan; baina, ArakLau testuan 3-3 *zeugatic* eta 10-2 *gugatic* daude. Aditzetan, berriz, *izanen* adizkietan *-de* pluralgilea Aldazabalen liburuetan besterik ez da agertzen (LauAnon Leloa-4 *guerade*; ArakLau 7-2 *cerade...*). Aginteran [aditzoina + **ezan*] arrunt da baten eta bestearen sortetan, baina ArakLau testuak [partizipioa + *egin*] dakar behin: 6-1 *Quendu eguizgutzu*.

Ikusten denez, aldeak gutxi eta txikiak dira oro har, eta ezin atera daiteke ondorio sendorik Aldazabalen balizko iragazki eta aldaketez: balirudike kasu batzuetan zertxobait molda zezakeela Arakistainen testua bere irizpideen arabera, baina aldeak hain txikiak (eta ez beti sistematikoak) izanik, idazleen barne-bariazioari ere egotz dakizkioke.

3.1.2. Edizioa

<71> Canción compuesta por el reverendo padre fray Joseph de Jesús María, para alabanza de nuestra señora de Iziar.

1/ Agur, Iziarco virgina ederra; agur, ama maite, ichasoco izarra.	
2/ Gabriel santuac zizun avisatu zeugan nai zevala jaunac encarnatu.	5
3/ Evaren izena mudatu zenduan, zeugatic baquea artu izan guenduan.	10
4/ Errecivi gaitzazu zeruco cortean erregu eguiten degunac lurrean.	15
5/ Cautivoac ascatu, itsuac arguitu, onac eman eta gaitzac quendu itzazu.	20

6/ Quendu eguizgutzu, arren, gure miseriac, baita baqueatu guerra gaitz guztiac.	
7/ Bigun eta garbi cerade aurquitcen, nola aingueruac diran espantatzen.	25
8/ Bada, eguin gaitzazu garbi ta bigunac, gueran becatutic beti libratuac.	30
9/ Iguzu gracia garbi vizitzeco, edertasun ori guero icusteco.	35
10/ Erregutu ezazu gugatic ceruan, eracus cer dezun podore munduan.	
11/ Lagundu zaquizcu ceruco glorian, Jesus icusteco zeure compañian.	40
12/ Gloria aitari eta semeari, nola aen bien espirituari.	45
Amen	

APARATU KRITIKOA

3-2 mudatu] *mundatu* || 3-3 baquea] *bequea* || 10-1 Erregutu] *Erregatu* || 11-2 ceruco] *cereco*.

3.2. Itziarko Ama Birjinaren omenezko laukoak

3.2.1. Aurreko edizioez eta testuaren datazioaz

ConTAV gogoangarriari bi testu labur gehitu zizkion Ibon Sarasolak (1983: 76, 1. oin-oharra) azken orduan: alde batetik, Bermeoko Ertzilla dorretxeari buruzko

kantu zahar baten hasiera;¹⁸ beste alde batetik, J. A. Lakarrak helarazitako lauko-sorta bat, Itziarko Ama Birjinaren omenez egindakoa eta *Euskal Erria* aldizkarian 1887an argitaratutakoa. Interesgarria izanagatik, *ConTAVez* geroztik ez da azken sorta horri buruzko bestelako ikerketarik egin, eta bere horretan utzi izan dira *Euskal Erria* aldizkarian eman zitzaizkion datazioa (xvii. mendea) eta egiletza ezezaguna, nahiz eta zenbait ezaugarrik testua modernoagoa eta giro jakin batekoa dela pentsarazten duten.

Euskal Erria aldizkariak 1887ko uztaileko alean eman zituen argitara Itziarko Ama Birjinaren omenezko laukoak, argibide askorik gehitu gabe. Izenburuan hala aurkezten dira: «Cuartetos ó laukos bascongados del siglo xvii á Nuestra Señora de Iziar, por sus Cofrades de Deva, con motivo de una calamidad pública». Ondoren testua ageri da, grafia modernoz goialdean leloa emanik eta laukoak zutabe bitan antolatuta. Amaieran, testuak duen oin-ohar bakarrean, hau adierazten da: «Se han hallado en el archivo de la ilustre familia de los Churrucas de Motrico».

Testuaren sistema grafikoak, hizkeraren kutsu landuak eta Arakistainen laukoekiko antzekotasun formalak eta tematikoak halako susmo bat eragin izan didate hala dataz nola egiletzaz azken urteotan, baina bestelako datuen faltan, izan zitekeen *Euskal Erria* aldizkariako erredaktorearen batek Txurruka familiaren ondarean testua aurkitu eta garaiko joeren arabera eraldatu izana.

Aldazabalen 1767-1769ko liburua esku artean hartzeaz batera ezustekoa hartu nuen; izan ere, 72. orrialdean, Arakistaini egotzitako laukoen ondoren, *Euskal Erria* aldizkarian eta *ConTAVen* argitaratutako laukoak agertzen dira.¹⁹ Orrialdean ez dira txurrukatarak aipatzen, eta egilea nor den ere ez da zehazten: «Canción compuesta por un devoto hijo suyo» adierazten da, eta Deban izurriaren aurkako bederatziurrien baten kariatara sortuak direla zehazten: «al tiempo que se hizo el novenario en Deva contra la pestífera epidemia y se cantó todos los días delante de la santa imagen». Leloak eta bederatzi ahapaldik osatzen dute testua;²⁰ alegia, *Euskal Erriako* eta *ConTAVeko* edizioetan ez dagoen beste ahapaldi bat du, hirugarrena.

Testua begiratuta, grafiak modernoegia dirudi xvii. mendekoa izateko. Hori baieztatzeko zantzu nagusia txistukarien adierazpen grafikoa da, beste testu batzuekin gertatu izan den bezala.

Ezagun da Hego Euskal Herrian, Larramendi baino lehen, oro har eta salbuespenak salbuespen, txistukari frikariak eta afrikatuak ez zirela grafikoki bereizten (Lakarra 1985; Urgell 1987: 359, 2018: 608). Larramendik, aldiz, afrikatuetan <tz> eta <ts> sistematikoki erabiltzea proposatu zuen; xviii. mendeko gipuzkoar idazleen erabilera eta joerez, ikus Lakarra (1985). Itziarko koplez den bezainbatean, testuan ez dago erabilera erabat sistematikorik, baina frikariak eta afrikatuak bereizteko ahalegina agerikoa da:

- a) Afrikatu apikaria <ts>-z adierazten da sistematikoki, nahiz eta adibide guztiak berba bakarrari dagozkion: 2-2 & 2-3 & 3-3 *jatsi*.

¹⁸ *Torrenteroan torrea dago | arri labradus cercatua, | Portu guichian Santa Clara | Yturria eta gaztelua.*

¹⁹ Tamalez, Ondarrak eta Unzuetak (1997) ez zuten sorta hau aipatu, hala Aldazabalen lanari nola aurreko orrialdeko Arakistainen sortari buruzko hainbat zehaztapen eman arren.

²⁰ Kasu honetan leloa lehenengo ahapaldiaren azpian agertzen da, «Estrivillo» izenburupean eta letra etzanez.

- b) Afrikatu lepokariaren adierazpenean poligrafia dago: beherago aipatuko den <z> bakarraz gain, <tz> eta <tc> erabiltzen dira, lehenengoa gehienetan <a> aurretik eta bigarrena beti <e> aurretik: LauAnon Leloa-1 *itzazu*, 3-1 *viotzac*, 4-4 *zaitzaten*, 8-4 *vizitzac*; 4-2 *garbitcen*, 4-4 *aditcen*, 5-3 *defenditcen*, 6-2 *biguntcen*, 6-4 *etorritcen*, 8-1 *arquitcen*. <tz>-ren eta <tc>-ren banaketa hori hausten duen adibide bakarra dago: 8-4 *mudatutzeco*.
- c) Afrikatu bakar bat adierazten da oro har frikariak adierazteko erabiltzen den <z> grafemarekin: 1-3 *sendatuzeco*.²¹

Banaketa grafiko horiek aintzat hartuta, bi ondorio atera litezke. Lehenik, testua modernoa dela pentsatzeko zantzuak daude; zehazki, Larramendiz edo Lehen Euskara Modernoaren hastapenez geroztiko testua dela pentsatzeko zantzuak. Bigarrenik, grafemen banaketa ez da Larramendirena bera, afrikatu lepokarian <tz> ez ezik <tc> ere agertzen delako. Erabilera horrek Larramendi ez beste gipuzkoar idazle eta testu batzuen hautu grafikoak gogorarazten ditu (Irazuzta, Zegamako dotrina eta, are beranduago, Kardaberatz), bakoitzarekin egin beharreko ñabardurak ñabardura; ikus Lakarra (1985: 243-245).

Beste alde batetik, testuari landu-kutsua dario: XVIII. mendekoa (eta, zehatzago, 1745 ondokoa) dela onarturik, Gipuzkoako ipar-mendebaleko testu arkaiko, zahar eta modernoan argitan espero zitezkeen zenbait ezaugarri linguistikoren falta idazlearen hautu linguistiko-estilistikoaren ondorio dela uste dut: bereziki gogoan ditut XVIII. mendean ugaritutako baina Deba aldean XVI.az geroztik lekukotutako bokalbilkuretako fenomenoak, testuan agertzen ez direnak, edo txistukariaren neutralizazioa, kasu bakar batean legokeena, lepokariaren alde (3-4 *ondazunac*). Nire ustez, horien falta erraz(ago) azaltzen da pentsatuaz testua XVIII. mendearen erdialdeaz geroztik arian-arian hedatutako eredu linguistiko supralokalari jarraituz idatzi zela (cf. Zuolaaga 2020: 652, 15. taula).

Testuaren data zehatza aurkitu nahian Txurruka familiaren artxibo katalogatuak arakatu ditut,²² baina ez dut hizpide dudak kantuaren erreferentziarik edo berririk aurkitu. Agiri gehienak XVIII. mendekoak edo orduz geroztikoak dira, eta gehienbat ondasunen kudeaketari eta merkataritza-gaiei buruzko agiriak, eta dokumentazio pertsonala (gutunak, curriculumak) biltzen dira.

Euskal Erria aldizkarian XVII. mendeaz egiten den baieztapenari bestelako azalpenik erantsi ez izana tamalgarria da, eta akatsa (*XVII* esatea *XVIII* esan beharko lukeen lekuan) izan daitekeela uste dut. Hain zuzen ere, horretan nengoela, ideia berbera aurkitu nuen Guerrak eginiko oin-ohar labur batean: «Atribuyéndole un siglo más de antigüedad, la publicó la Revista *Euskal-Erria* en el año 1887 (tomo XVII, página 169)» (Guerra 1924: 186, 1. oin-oharra). Are gehiago, Itziarko Ama Birjinaren omenezko kantua 1766kotzat jo zuen: «la primera canción fue compuesta el año 1766, para implorar la protección de la Virgen con motivo de la peste que en el mismo año padeció la villa de Deva» (1924: 186). Datazioa eta izurritearen berria Aldazabalen 1767-1769ko liburuan irakurria zuen Guerrak, eta Aldazabali berari ego-

²¹ Aldazabalen *usus scribendiari* eta edizio-irizpideei jarraikiz, edizioan zuzendu egin da.

²² Euskadiko Artxibo Historikoan gordetzen dira eta kontsulta zuzenean egin daiteke egun: <https://dokuklik.euskadi.eus/badator/search> [azken kontsultaren data: 2020/09/15].

tzi zion kantuaren egiletza. Hurrengo azpiatalean zehaztuko dudanez, bat nator Gue-rrarekin.

Aldazabalek bere historia-liburuan ematen dituen azalpenetatik ondorioztatzen da Deba aldean izurritea gertatu zela 1766an eta Itziarko Ama Birjinaren laguntzaz gainditu uste zutela tokiko bizilagunek gaixoaldia. Jarraian ematen dituen azalpenak nahasgarri izan daitezke, XVI.-XVII. mendeetako beste izurrite batzuen berri ematen baitute, baina hasierako esaldiak argigarri dira datazio-gaietarako:

[...] [Itziarko Ama Birjina] *es estrella de vida y de salud, que destinó Dios para general medicina y remedio de los contagios y epidemias de los hombres, como se ha visto diferentes veces y especialmente el año próximo pasado de 1766 en esta villa de Deva y su jurisdicción, pero muy en particular en el cuerpo del mismo pueblo*. Mas primero haremos mención de otra peste general, que es fama haver cessado por intercessión y patrocinio de esta divina señora de Iziar en toda la jurisdicción de esta citada villa de Deva, aunque no está averiguado el tiempo y, si bien consta en los libros de la iglesia de Iziar que el año de 1597 hubo una muy grande peste en las ciudades y villas de San Sebastián, Lequeitio, Oñate y Passages, y dos años después en Bilbao, Vitoria, Logroño, Santo Domingo, Burgos, Valladolid, Sevilla, Pamplona, Estella, Puente la Reyna y otras muchas ciudades y villas, pero es sin duda mucho más antiguo el caso y ocasión en que sucedió el milagro, porque el año de 1660 se habla de los instrumentos este caso como de cosa inmemorial y antiquísima [...]. (Aldazabal 1767-1769: 211-212 [letra etzana neurea da, EZ])

Hurrengo orrialdean beste puntu batean agertzen den informazioa lausotzat jo liteke. Badirudi 1766ko gertakariak azaltzera itzultzen dela idazlea, tartean garai zaharagoetakoak azaldu ondoren; baina, ez du 1766. urtea berriz aipatzen eta hortik lausotasuna:

El caso fue que, habiéndose encendido en todas las provincias de España una cruel peste que causó estragos lastimosos, tocando también en las costas de Cantabria, llegó a picar en los términos de Deva y Universidad de Iziar. En grande aflicción se hallaron sus vecinos con un mal tan eficaz y contagioso, pero acordándose los parroquianos de Iziar del soberano patrocinio de su celestial madre y protectora, y de las maravillas y prodigios que habían experimentado de su benignísima piedad en diversas necesidades y trabajos, acudieron a la protección de tan misericordiosa madre con la más tierna devoción y confianza, suplicándola los librase de un mal tan activo y pernicioso. *Y, para más obligarla, determinaron hacer una muy devota procesión desde el santuario de la santísima virgen, cogiendo dos leguas de rodeo y mucha parte de la jurisdicción de la villa y, volviendo otra vez al santuario, como oy día se egecuta, se diesse fin a él*. (Aldazabal 1767-1769: 212 [letra etzana neurea da, EZ])

Zentzuzkoa dirudi pentsatzea prozesio berori Itziarko Ama Birjinaren omenezko bertsoen izenburuan aipatzen den berbera dela: hurrengo orrialdeetan prozesioaren nondik norako zehatzak azaltzen dira, eta Ama Birjinaren omenez euskaraz hainbat kantu kantatzen zirela aipatzen da: «cantando al mismo tiempo en lengua bascongada muchos hymnos y alabanzas a la madre de Dios de Iziar» (Aldazabal 1767-1769: 215).

Aurreko paragrafoetan bildutako informazioarekin eta emandako ikuspegiarekin bat, beraz, sinesgarriagoa dirudi Itziarko Ama Birjinaren omenezko laukoen sorta ez XVII. mendekoa baina XVIII.ekoa izatea: datu grafiko-linguistikoek horren alde egi-

ten dute, eta Aldazabalek berak emandako datu historikoek ere horretarako euskarria ematen dute; Guerrarekin (1924) bat etorriz, 1766ko sorta izan daiteke.

3.2.2. Egiletzaz

Aurreko azpiataleko datazioa onarturik, agerikoa da Arakistainek ezin izan zuela 1766an sortarik idatzi, bi urte lehenago hila baitzen (Unzueta 1985: 207); bestalde, Aldazabalek ez zion egiletza Arakistaini egotzi, ezpada tokiko elizkoi bati. Arakistainek eta Aldazabalek gain bestelako idazle elizkoiarik zenik ezin da guztiz baztertu, baina eskueran dauden datuekin errazagoa da, Guerrarekin (1924) bat, egilea Aldazabal bera dela pentsatzea. Izan ere, Aldazabalek berak 1768an Itziar Ama Birjinaren omenez argitaratutako bederatziurrenaren amaieran beste koplak sorta bat gehitu zuen, eta 1767-1769ko liburuan aipatzen diren prozesioetan Aldazabal zen Debako beneficiadu. Badirudi, beraz, Aldazabalek apaltasunez sinatu zuela hirugarren pertsonan.²³

Alderdi linguistikoari begiratuta, Itziar Ama Birjinaren omenezko laukoetako eta Aldazabalen 1768ko liburuko hizkera berbera direla esan daiteke, ñabardurak ñabardura. Kasu honetan ere zaila da erkaketa sendoa egitea, koplak sorta laburra baita bere horretan, baina zenbait bat etortze esanguratsuak dira.

Grafiaren esparruan, Arakistainek ez zerabilen <tc> afrikatu lepokaria adierazteko, baina lauko anonimoan eta 1768ko liburuan arrunt da. Frikari apikaria adierazteko, bestalde, <ss> digrafoa lauko anonimoan eta Aldazabalen liburuan agertzen da, bakan bada ere:²⁴ cf. LauAnon 4 *assi*; Ald1768 7 *Santissimoac*, 9 *santissimoco*, 18 *santissimo*.

Bokalen esparruan *e + e > eeren* bat aurki daiteke LauAnon eta Ald768 testuetan, bai eta Arakistainen 1746ko laukoetan ere; aitzitik, azken horietan inoiz agertzen den VhV > VV-rik ez dago garaitiko testuetan. Txistukarien neutralizazioa dela eta, 1768ko lanaren luzerak eragiten du gainerako testuetan baino adibide gehiago aurkitzea. Gehienetan, lepokariaren aldeko neutralizazioa agertzen da (2 *eztitazunac*, 5 *ezca*, 12 *edertazunez*, 13 *edertazun*, 18 *Ezateaz*, 23 *ezcatcen*), nahiz eta 4 *gustietan* ere bada goen. Joera horrek ere bat egiten du LauAnon sortarekin, neutralizazio-zantzu bakarra (3-4 *ondazunac*) lepokariaren aldekoa baita, Arakistainen laukoetan ez bezala.

Hirugarren pertsona pluralean *ae*k dago Aldazabalen 1768ko liburuan sistematikoki (7 *aetan*, 8 *aec*, 28 *aen*), eta hori Arakistainen 1746ko laukoetako *aiek* formari kontrajartzen zaio, nahiz eta bat egin ArakLau sortako erabilerarekin. Motibatiboan, bestalde, *-gatic* da forma bakarra Aldazabalen liburuan, ArakLau sortan legez, baina LarLau1-en ez bezala.

Aditz-izenetan partizipio-marken gainean eraturako *-tutze* eta *-itze* ItziarLau eta Ald1768 lanetan besterik ez ditut aurkitu, eta beste horrenbeste gertatzen da *-de* pluralgilea duten *izanen* adizkiekin: LauAnon Lelo-4 *guerade*, 9-4 *guinaden*; Ald1768 8 & 10 (birritan) *dirade*, 31 *diraden*. Bestalde, Ald1768 testuan nahas-mahas agertzen dira **ezan* eta *egin* laguntzaileak, ArakLau testuan legez, baina pe-

²³ Jokamolde hori ezaguna da xviii. mendeko bertako euskal tradizioan. Gogoratzekoa da zenbait hamarkada lehenago D. L. Urkizu durangarrak ez zuela bere *Liburu virgina santissimien errosario santuena* (1737) liburua izen-abizenek izenpetu: *Durangoco urico deboto batec* formula baliatu zuen.

²⁴ Arakistainen laukoetan <ss>-k [ʃ] sabaikaria adierazten duela dirudi: 4-1 *Issil bite*.

rifراسي-ereduetan nahaste gehiago dago 1768ko liburuan: [aditzoin + *ezan] eta [partizipio + egin] banaketa zaharraz harago (ikus Mounole 2007, 2018 [2014]), [aditzoin + egin] eta [partizipio + *ezan] ereduak ere aurki daitezke.

Azpiatal honetara bildutako datuen arabera, errazena da laukook Aldazabalek sortu zituela pentsatzea.

3.2.3. Edizioa

<72> Canción compuesta por un devoto hijo suyo a Nuestra Señora de Iziar, al tiempo que se hizo el novenario en Deva contra la pestífera epidemia y se cantó todos los días delante de la santa imagen.

Estrivillo²⁵

Ama gozoa, adi itzazu
gure deadar tristeac:
becatariac baguera ere,
guerade zure semeac.

1/ Izar eder bat etorri zaigu
Iziartican Devara,
miñez daudenac sendatutzeco
bere pareric ez dana.

2/ Penen artean ozta geunden
jatsi artean izarra,
jatsi ezquero aguertuco deu
ondo laster bere garra.

3/ Gure viotzac tristeric zeuzcan
penac, minac ta pobrezac,
baña izar hau jatsi ezquero
etorri zaizcu ondazunac.

4/ Nere Christauac, asi zaitetzte
ceren animac garbitcen,
Ama Virgina Iziarcoac
assi zaitzaten aditcen.

5/ Virgina ama, becatarien
vitarteco izan zaite:
gu zuc defenditcen bagaituzu,
beti izango guera libre.

6/ Zu gure aldetic jarri ezquero
Jesus maitea biguntcen,
berealatic sentituco da
osasuna etorritcen.

²⁵ Aldazabalen lanean (1767-1769: 72) lehenengo ahapaldiaren ondotik dator errepika.

7/ Gure becatu ta culpa andiac
 mereci zuten onela,
 baña, ala ere, acorda zaite
 zerala guztien ama.

8/ Damu ta miñez arquitcen guera
 izan gueralaco gaizto,
 gogo firme bat artu izan degu
 vizitzac mudatutzeco.

9/ Ama maitea, veguira ezazu
 cere cofradeen artera:
 zure gracia andiac dira,
 galdu guiñaden bestela.

APARATU KRITIKOA

1-3 daudenac] *daunenac* || 3-1 tristeric] *tristiric*.

3.3. Gipuzkoako koplak zahar bat

3.3.1. Koplaren berri

xviii. mendeko idazleek sortutako testuez harago, Aldazabalen 1767-1769ko liburuak euskarazko beste koplak ere badakar: gipuzkoarrek Domenjón González de Andia (Tolosa, ? - Zumaia, 1489; ikus Garmendia 2007) omenez sorturikoa. Koplak zahar da, eta Aldazabalek mende bat lehenago Braulio de Lanak argitaratutako *Descripción de las casas y solares de Andia, Yrarraçaua, Zarate, Recalde y Biuero* (Madril, 1620) monografiatik hartu zuen. Hain zuzen, horrek pentsarazten dit jatorrizkoa Domenjón González de Andia hil zen garaikoa dela, xv. mendearen amaierakoa. Hala dio Lanaren bertsiok (1620: 2-3):²⁶

Sagarra eder gueçatea
 guerian ere espatea
 Don Menjon de Andia
 Guipuzcoaco eReguea

Gerora, J. I. Iztuetak (1847: 494) bere historia-lanean jaso zuen koplak bera, xv. mendekotzat joaz eta kasu honetan ere grafian eta ezaugarrietan zenbait aldaketa erantsita:

Sagarra eder guezatéa
 guerriyan ere ezpatéa
 Domenjon de Andía
 Guipuzcoaco erreguia

²⁶ BNEko funtsetan gordetzen den alea erabili dut.

Bestalde, M. P. Lekuonak bildutako eta Kaltzakortak (2003: 147) editatutako Oartzungo xx. mende hasierako koplak zaharren sorta batean ageri den ahapaldiak ere arestikoa du oinarri:

Sagar gorri gezatea
gerrian bere ezpatea
Pedro Arbide Aldako'koa
Oyartzun'go alkatea

Halaber, xx. mendean Manuel Lekuonak (1978: 91) bertsiotutako hau eman zuen:

Sagar gorri gezatea
gerrian bere ezpatea,
Domenjon de Andia da
Gipuzkoa'ko erregea.

3.3.2. Aldazabalen testua

<88> Esta ilustríssima casa juntóse con la antiquíssima e inmemorial Torre de Andia en la Villa de Tolosa, <89> Provincia de Guipúzcoa, por casamiento de Doña Teresa Ruiz de Irarrazaval, dueña y señora de ella, con Antón González de Andia, hijo primogénito y heredero de Domenjon González de Andia, aquel célebre padre de la patria a quien los guipuzcoanos en loor y alavanza le cantaban las coplas siguientes:

Sagarra eder guezatea
guerrian ere ezpatea,
Domenjon Andia
Guipuzcoaco erreguea.

3.4. Azalpen etimologikoak

Aurreko azpiatalean emandako koplak-sortez gain, Aldazabalen 1767-1769ko liburak biltzen dituen euskarazko materialen artean Gipuzkoako zenbait toponimori eta hitzi buruzko proposamen etimologikoak ere badaude. Garaiko irizpide eta ikuspegiaren arabera egindako proposamenak dira, oro har: aurreko mendeetako historialarien proposamenen oihartzunak aurki daitezke, bai eta Larramendiren *Hiztegi hirukoitzeko* azalpenen argitan emandakoak eta herri-etimologiaren esparrukoak ere.

ARANTZAZU

Arantzazuren azalpena emateko, aurreko mendeetako historialarien (ikus Garibai 1571 eta Gamarra 1648, *apud* Villasante 1965) bidetik jo zuen Aldazabalek: «*Arantza* en lengua bascongada quiere decir 'espina' y *zu* significa 'tú'» (54. or.).

DEBA

Deba toponimoa dela eta, zalantza gehiago zuen Aldazabalek, eta azalpenetarako Larramendiri jarraitu zion:

Llábase de Deva por el río así denominado por los antiguos y porque es su término el que le da fin al ser del río, mezclando sus raudales con el oceano. No sé si el nombre de Deva le vino a este río del antiguo bascuence *divana*, que quiere decir en el de ahora *batzarrea*; esto es, junta o congregación en castellano, o por que dicho río congrega en sí las aguas de la Provincia de Álava, Señorío de Vizcaya y las de esta misma provincia de Guipúzcoa, o si por otra razón que no alcanzamos. Ello este asunto no es de nuestra inspección. (14. or.)

Larramendi dela eta, *Hiztegi hirukoitzaren divan* sarrera aipatzen du Aldabalek, zehazki. Hala dio: «Divan. *Turcoen batzarrea, divaná*. Lat. *Turcarum supremum consilium*» (1745, I: 296).

IZIAR₁

Liburuan etengabe aipatzen du *Iziar* leku-izena Aldabalek, eta behin baino gehiagotan lotzen du *izar* hitzarekin bai liburuaren sarrerako orrialdeetan, bai ondokoetan; cf. «IZIAR, esto es, estrella» (9. or.), «los rayos de una estrella luminosa, expresada a lo claro en vuestra imagen de IZIAR» (12. or.), «aun vuestro mismo nombre de María se interpreta ‘iluminadora’» (13-14. or.), «Izar ó Iciar» (17. or.), «la brillante estrella, la virgen sacratísima de Iziar» (34. or.), «Iziar o estrella» (39. or.).

Aurreko azalpenez harago, beren-beregi ere aipatzen du ustezko etimologia: «Corroborá, así mismo, esta esperanza ver, madre piadosísima, que esta mi obra se erige para dar luz a los lectores píos de vuestra imagen milagrosa de IZIAR, voz que en lengua bascongada quiere decir ‘estrella’, y con tan buena estrella como vos no me faltará luz» (12. or.), «Estrella es la sagrada imagen de Mont-Real de *Iziar*, no solamente porque imita con toda propiedad y lleno las particularidades del celestial astro, sino también porque *Iziar* o *Izar* significa en idioma bascongado ‘estrella’» (42. or.). Azalpen bera beste bitan edo hirutan aurki daiteke liburuan zehar.

IZIAR₂

Beste alde batetik, Aldabalek *iziar* izeneko landarearekin lotzen du Aldabalek *Iziar* toponimoa, Larramendiren azalpenei jarraituta:

Significa también *iziarra* o *errazlatza* en bascuence cierto arbusto espinoso que en castellano se llama *tamujo*, segun en su diccionario enseña el reverendo padre Larramendi, y puede tener su bella alusion. Llámale Dioscorides a esta misma planta *brusco* o *rusco*, que tiene su oja a manera de una lanza y en medio de ella trae su fruto muy encarnado y hermoso, que sirve para infinitos medicamentos. Symbolo admirable de María Santísima de Iziar, que apareció con su hijo preciosísimo en medio de su dulce regazo, para que como fruto encarnado de su vientre, sirviera de medicina espiritual y temporal a todos los que la buscassen. (46. or.)

Es utilísimo para curar varias enfermedades humanas el fruto de la planta brusco o tamujo, que en bascuence se llama *iziarra*, y es hermosísimo, encarnado y grato, mas si a sus ojos quisiese hacer violencia el hombre con sus manos, le punza en ellas, por tener hechas en forma de punta de lanza, para oponerse à las cosas contrarias. (148. or.)

Iziarra landare-izena dela eta, Larramendiren hiztegia aipatzen du Aldabalek iturriztat; zehazki, *tamujo* sarrera. Hala dakar *Hiztegi hirukoitzak*: «Tamujo,

arbusto espinoso, *erratz latza, inuncilatza, iciarra*. Lat. *Arbustum spineum*» (1745, II: 316).

LIZARBE

Lizarberi dagokionez, etimologia zuzena eman zuen Aldazabalek, fitonimoa eta *be(he)* ondo identifikatu baitzituen:

El maravilloso descubrimiento de la santa imagen de nuestra señora sucedió en el mismo sitio, no muy distante de una fuente, que se llama *Lizarbe*, esto es, *lo bajo de los fresnos*, por los que habría en aquel parage o lugar de acia la fuente, para significar que, si le conviene a la devotísima imagen de Iziar ser estrella hermosa del cielo con la mayor propiedad, también la quedaron los symbolos de fresno y fuente, con grande conveniencia. (44. or.)

ZABALETA

Zabaleta toponimoaz den bezainbatean, ‘landa’ eta ‘lautada’ esanahiekin loturik agertzen da:

Pero reparando que aquel sitio era algo desigual y quebrado, los mas fueron de parecer que la fábrica se hiciesse en el sitio de mas arriba, en el parage que oy se venera el apostol San Bartholomé en su hermita, que en su mismo nombre, que es *Zavaleta*, está mostrando las conveniencias del pensamiento, porque significa ‘pradera’ y ‘sitio llano’. (41. or.)

4. *Ama Virginia santissima Yciarcuaren bederatzi urrena* (1790 [1768])

4.1. Liburuaz

Euskararen corpusaren txikitasuna txikitasun, Aldazabalek euskara hutsean idatzitako liburu bakarrak ez du aparteko arretarik erakarri. Ezagutu ere, bigarren edizioa (Tolosa, 1790) besterik ez da ezagutu XIX. mendearen hondarretik hona. Vinsonek lehenengo edizioa aipatu zuen, ondotik «Je ne connais cette plaquette que par la réimpression suivante» zehaztuta (1891-1898 [1983]: 222); halaber, Bilbaoren *Eusko bibliographian* edizio bien berri jasotzen da, baina 1768koaren argitaralekuari eta inprimatzaileari dagozkion [s.l.] eta [s.n.] zehaztapenek erakusten dute hark ere ez zuela lehenengo edizioaren alerik ezagutu. Bigarrena bai, zehatz aipatzen du Bilbaok.

Azken urteotako digitalizazio- eta katalogazio-lanek 1768ko edizioaren aleren bat azaleraz zezaketelakoan hainbat datu-base eta katalogotan bilatu dut, baina ez dut bat ere aurkitu, eta bigarren edizioa, 1790ekoa, izan dut langai. Zehazki, Frantziako Biblioteka Nazionalean gordetzen den ale digitalizatua baliatu dut, kalitate bikaineko irudiak eskaintzen baitira *Gallica* atarian.²⁷ Jabetza dela eta, badirudi Vinsonek edukitako edo erabilitako alea dela, portadaren atzealdeko orrialdean hala adierazten

²⁷ Lana *Fonds regional : Aquitaine* funtsean gordetzen da, *Département Littérature et art* delakoan, Z BASQUE-101 signaturarekin. Helbide honetan ikus daiteke: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k886872v>.

baita: *Basque / 101 / Vinson 110 li*; hala ere, liburuaren azalean eta 17. eta 33. orrialdeetan Antoine Abbadieren bildumari dagokion zigilua agertzen da, tinta gorritz: *Bibliothèque Nationale. Academie des sciences* agertzen da zirkuluaren kanpoaldean goi eta behe, eta *Collection Antoine D'Abbadie* barnean erdiraturik.

Liburuaren eitea ez bide da bereziki lagungarria izan liburua ezagutu eta hedatzeko. Tamainari dagokionez, 33 orrialde hartzen ditu testuak, azala barne: hasierako orrialdearen atzealdean Itziarko Ama Birjinaren eta Aldazabal sendiaren armariaren irudiak daude, eta behealdean, eskuinetara eta koadro baten barruan, testu labur hau irakur daiteke: «V[enerable] Retr[ato] de N[uestra] S[eñora] de Yziar. Protectora de navegantes en la población de Deva. Benerada en la M[uy] L[eal] provincia de Guipúzcoa. A costa de Don Pedro Josseph de Aldazabal y Murguia». Testu horren gainean, bestalde, Frantziako Biblioteka Nazionalaren zigilua agertzen da estanpaturik.

Azaleko testua erdiraturik dago, eta badirudi 1768koaren zati bat bere horretan utzi zela, egiletzaren ondoren «ateratzen debana 1768 garren urtean» esaten baita. Horren azpian, ordea, 1790eko argitalpenari dagozkion datu zehatzak agertzen dira: «1790 urtean» alde batetik eta «Tolosan: Libruguille D. Fermin Huarte eta Arlegui. Preceptorea» beste alde batetik.

Edukiari dagokionez, bederatzirren bat da, funtsean. Irakurleari desenkusa-kutsuko sarrera eskaintzen zaio (2.-3. or.), eta ondotik datoz bederatzirrenaren sarrera (3.-4. or.), eguneroko otoitza (4.-5. or.) eta bederatzi egunetako bakoitzari dagozkionak (9.-25. or.). Gero, «Gozoak» izeneko atalean, Itziarko Ama Birjinaren omenezko kopia-sorta bat ematen da (26.-29. or.):²⁸ hasierako leloak eta zortzi ahapaldik osatzen dute. Liburuaren azken atalean Aldazabalek Iruñeko apezpiku Juan Lorenzo Irigoieni eginiko eskaintza agertzen da (29.-33. or.).

Aldazabalen lanaren ibilbidea dela eta, XIX. mendearen bigarren erdian gaztelaniara itzulita argitaratu zen, «avec une introduction spéciale» (Vinson 1881-1898: 222) eta *Novena de la santísima Virgen de Iciar* izenburupean (Viuda de Mendizabal, Tolosa, 1866). Euskal testuak ere izan bide zuen arrakastarik, XIX. mendearen bigarren erdian grafia eta hizkera eraldaturik berrargitaratu baitzen, nahiz eta berrargitaratzaile-moldatzaileak ez zuen Aldazabalen egiletzarik aipatu; zehazki, Francisco María Gorostegik²⁹ berrargitaratu zuen testua, 1884an, *Euskal Erria* aldizkarian (XI. lib., 148. zk., 129.-134. or.); ikus § IV. eranskina.

²⁸ Guerrak (1924: 188-193) kopia-sorta hori bildu zuen, gaztelaniara eginiko itzulpenaz lagundurik.

²⁹ Gogoratu behar da Gorostegi izan zela 1884an Aldazabalen 1767-1769ko gaztelaniazko liburua euskarara itzuli zutenetakoa bat; hain zuzen, *Euskal Erria* aldizkarian aurki daitezke itzulpen horren pasarteak. Bestalde, aldizkari berorren 1884ko XI. liburukian Itziarri eta Itziarko Ama Birjinari buruzko hainbat testu aurki daitezke, hala nola bertan antolatutako literatur sariketa batera aurkeztutakoak.

4.2. Edizioa

Ama Virgina santissima Yciarcuaren bederatzi urrena

Don Pedro Joseph de Aldazaval y Murguia Debaco beneficiadu len vicario izanac ateratzen debana 1768 garren urtean.

Bear dan bezela

1790 urtean

Tolosan: libruguille Don Fermin Huarte eta Arlegui. Preceptorea.

<2> Iracurleari sarrera

Yracurle amaric onenaren devotoa eta nere adisquidea: badaquit librucho onetan oquer asco arquitu cenzaqueana. Baldin ama gozo onen eztitazunac atzeratzen ezpaleu zure vorondatea <3> eta mingaña esan-mesanetatic, ez dagueiozula, bada, arren, veguiratu emen arquitzen dezun izcunde torpeari, ezpada librucho onequin deseatzan danari; au da, ama maite Yziarcoaren devocioa zavalzea mundu guztian, iñor ere guelditu ez ded[i]n onen favoreac errecibitu bague. Nic gordeco ditut nere viotcean zureac, baldin izaten bada zure gustocoa. Eta adio.

Ama Virgina Yziarcoaren bederatzi urrena

Garagarillaren lenda vicico ygandearen vezperatic emango zayo <4> asiera, modu onetan.

Belaunico jarriric, gurutce santuaren señaleara eguingo debe bederatzi urren onen asi eraraco eta, onen ondoren, esango debe *Acto contriciocoa* egunero.

Egun gustietan, bederatzi urren onec diraben artean, eguingo debe limosnachoren bat edo beste obra onen bat, ta bederatzi urren onetan egunero lendabician esango da, *Acto contriciocoa*ren ondoren, seguitcen dan oracio au.

Bederatzi urreneco eguneroco oracioa

Ceruetaco erreguina, Jaincoaren ama, aingueruen eta <5> guizonen consueloa: baldin Jaincoaren gloriaric andieneraco, zure honraraco eta nere animaren provechuraco izaten vada nic escatcen dedana bederatzi urren onetan, alcanza eguidezu zure seme jauna gandic gracia au eta, ezpaere, zuzen ezazu nere oracioa eta ezca eguiozu nere Jaincoari gueyen eta onen dagoquidana bere honraraco eta nere animaren provechuraco. Amen.

O Maria, virgina guztiz santa, Jaincoaren ama, ceruetaco eta lurreco erreguina, gure ama gozo eta ezitsua, gure oneraco epeñi nai <6> izan zenduana zure imagina ederra munduan, escogituric onetaraco Yziarco erri doatsua, garbi guelditu ziñana cere lendavizico izatean, doatsua cere jaiotzan, humildea presentacioan, guztiz casta esposorioan, graziaz betea cere anunciacionan, diligentea visitacionan, obedientea purificacionan, dolerez betea zure seme jaunaren pasioan, gloriaric jancia cere asumpcionan eta coracionan. Ona, andrea, non daucazun zere oin sagraduetan macurturic zure de-

votoen arteco chiquiena. Nic, andrea, daucat atseguin andi bat, nere <7> Jaincoaren ama santa, cerren aibeste privilegioz apaindu zinduan Trinitate Santissimoac, empeñatzen zala aita bere podore cabu baguearequin, semea jaquiunde ezin gueiagorequin eta Espiritu Santua amorio fingabearequin zure gracietan, ematen zizutela Jaincoaren ama izateco bear zenduan santidade guztia. Gracia, doay ta misterio oec gatic escatcen dizut, nere ama gozoa, alcanza deguidazula vicitcea beti zure semearen gracion, equiten diedala virtute guztiai, batecere, gueyena, aguertcen naizala araco amabi aetan ceñetan zu, gueyena, <8> ezagutua izan ziñan munduan, eracusten diguten becela araco amabi yzar eder zure coroa apaincen debeen aec, ceñetan adierazotzen zaizcun. Oec gatic alcanza ditzadan zuri jarraituaz eta zu vitarteco zaitudala eriotza on bat Jesus maitearen viotzean, berac nai debanean, eta bederatci urren onetan escatcen dizudan favorea, Jaincoaren gloriaric andieneraco bada. Amen.

Oracio au esan ezquero, bacoitzac, isilic dagoala tempora labor batean, escatcen dio ama maiteari conveni zayona viotzarequin, eta guero errezatuco dirade iru *Ave Maria* eta, oen ondoren, eguneco oracioa modu onetan.

Lenengo <9> eguneco oracioa

Virgina garbi, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen erreguina, santa gracia-
ren edertasunetan becatuaren loi gave cere lendavico izatean sortua: atseguin andi
bat daucat, nere ama gozoa, zu bacarric escogitu zindualaco jaunac doay onetaz, izan
zindean bear zan becela Trinitate Santissimoco bigarren personarenzat, zupan gui-
zon eguin zidin apartatua eta, orregatic, *Jaincoaren ama* deitua. Nic escatcen dizut
zure sorce edo <10> concepcio garbia gatic eman daguidazula nere animaco eta gor-
putzeco garvitasuna, eta bederatziurren onetan escatcen dizudan mesedea, zure honra
eta gloriaric andieneraco. Amen.

Orain esaten edo cantatcen dirade gozoac, eta oen acabuan esaten dirade antifona
eta oracio azpian dautzan oec egunero. *Sancta Maria, succurre miseris, juva pusillanimes,
refove flebiles: ora pro populo, interveni pro clero, intercede pro devoto femineo sexu. Sen-
tiant omnes tuum juvamen, quicumque celebrant tuam sanctam <11> commemorationem.
V. Ora pro nobis, Sancta Dei Genitrix. R. Ut digni efficiamur promisionibus Christi.*

Oremus

*Concede nos famulos tuos, quasumus, Domine Deus, perpetua mentis et corporis sani-
tate gaudere: et gloriosa beate Mariae semper virginis intercesione, a praesenti liberari tris-
titia, et aeterna perfrui letitia. Per Christum, et cetera.*

Bigarren egunean, lenda vicicoan becela eguinic gurutze santuaren señailea eta
Acto contriciocoa, esango da eguneroco oracio lendabician <12> dagoena, eta onen
ondoren eguingo da an dagoana lenengo egunean becela, eta guero esango da biga-
rren eguneco oracioa.

Bigarren eguneco oracioa

Virgina doatsua, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen erreguina, zere jaiotza-
requin alegratu zenduana ceruac eta lurra, aingueruac eta guizonac. Egunsenti eder,

mundura justiciaco eguzquia, Jesu Christo, ecarri ziguna, argui eguitemo ceruraco vi-dean dabilzanai eta edertazunez eta gloriáz ceruan <13> janzitceco jaunaren voronda-tea eguiten vizi eta beren eriotzan justu arquitzen diranac. Atseguin andi bat daucat zure doay eta edertazun graciázco oriezaz guztiezaz, ceñaquin zure seme Jaincoac eguz-qui divinoac becela cere jayotzan janci zinduan. Eta escatcen dizut zure zori oneco ja-yotza orregatic nere animarenzat graciáraco etorrera ain arguia eta segurua, ceinda inoiz ere erori ez naitequean pecatuaren loyan, eta bederatci urren onetan escatzen de-dan mesedea, conveni bada, zure honra eta gloriáric andieneraco. <14> Amen.

Gañeroncean, lenengo egunean becela.

Irugarren eguneco oracioa

Virgina escogitua, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen errequina, Jerusa-lengo templo santuan iru urteco edade gaztearequin presentatua, eche santu onetan cere virtuteaquin eracusten ceniela icusten cinduen guztiai vizi modu jaincozcoa, guero zure semearen etorreran servitu zezaten graciaco temploetan exemplotzat, be-ren vizitzac jaunari consagraturic <15>. Atseguin andi bat daucat, o virgina escogi-tua! Zu, gracia eta virtute andi parebague oec mereci izan cindualaco templo santu onetan eguin cinduan mirariac gatic. Eta escatzen dizut presentacio gozo onegatic eman daguidazula izatea nere anima Trinitade Santísimoaren templo vici bat, nere estaduco obligacioac cumplitzeco eta bederatci urren onetan escatzen dizudan mese-dea, baldin combeni bada, Jaincoaren honra eta gloriáric andieneraco. Amen.

Laugarren <16> eguneco oracioa

Virgina guztiz garbia eta casta, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen erre-quina, esposatua San Jose zeure esposo garbiarequin, ceñec zure compañía gantic eta izcuntza gozoa gantic alcanzatu izan ceban graciaren, virtuten eta doayen aumentua. Atseguin andi bat daucat, o virgina garbia eta casta, icustez zure esposorioan familia bat ain baquetsua, amodiotsua eta garbia, non da beguitanzen zatan ceratela modu-ren batean gloriaco bienaventuratuac <17> eta, Jesusa jayo ezquero, trinitade huma-noa lurean. Nic escatzen dizut esposorio garbi oec gatic nere memoria, entendimen-tua eta vorondatea Trinitade Santísimoagan beti eduquitzeco gracia, eta bederatzi urren onetan escatzen dizudan mesedea, baldin conveni bada, Jaincoaren honra eta gloriáric andieneraco. Amen.

Bostgarren eguneco oracioa

Virgina, graziaz betea, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen errequina, ceñi <18> Trinitade Santísimo guztia viraldu zizun San Gabriel goy-ainguerua zori oneco embajada batequin zure vorondatearen baiaren billa, verbo eternoa zure sabelean guizon eguitemo. Atseguin andi bat daucat, o virgina graciáz betea, izateaz zu verbo divi-noaren ama, moduren batean doai cabu baguea, eta escatcen dizut embajada gozo one-gatic alcanza daguidazula cere seme jaunagandic nere anima graciáz betetcea, onela Je-sus maiteac arquite dezan nere viotcean ostatu garbi bat, batez ere aldareco sacramentu santua errecibitzen <19> debanean. Eta bederatci urren onetan escatcen dizudan mese-dea, baldin conveni bada, Jaincoaren honra eta gloriáric andieneraco. Amen.

Seigarren eguneco oracioa

Virgina amorioz betea, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen erreguina, zere seme Jesus savelean zenduala bien vorondatearequin igoric Judeaco mendietara cere lengusu Santa Isabel visitacera, onen echean egon ciñana, betetzen cinduala graziaz ama eta semea. Atseguin andi bat daucat, o virgina <20> guztiz amoriotsua, zure virtute, humildade, obediencia eta charidade visita santu onetan eracutsi zinduanaz, eta escatcen dizut oen bitartez eracutsi daguiozula nere animari humildadeco, obedienciaco eta charidadeco videa, allegatu artean oec mereci debeen azquenera. Eta bederatzi urren onetan escatcen dedan mesedea, baldin conveni bada, Jaincoaren honra eta gloriaric andieneraco. Amen.

Zazpigarren eguneco oracioa

Virgina guztiz esanguña eta <21> obedientea, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen erreguina, cere semearen jayotzatic berrogei egunac cumplituric presentatu ciñana Jerusalengo temploan leguea cumplitzeagatic, esqueintcen cenduela beste doayen artean zere savel virginaleco frutu bedeincatua eta guelditzen zinala virgina garbi, loyaren queriza gave, semea eguin baño len, eguitemen eta eguin ezquero, ez cergatic inoiz ere izan zenduan loiric cer garbitu, baizic nai izan zendualaco legueaz cumplitu. Atseguin andi bat daucat, o virgina guztiz esanguina eta obedientea, <22> cerren zere seme jaunac comunicatu ziutzun gracia andi oec eta cerren misterio onetan eracutsi ziñuzcun virtute andiac. Escatzen dizut, bada, eman daguidazula batez ere obedienciaco [virtutea],³⁰ zure seme jaunaren leguea gordetzeco eta nere estaduco obligacioac cumplitzeco. Baita ere bederatzi urren onetan escatzen dedan mesedea, baldin conveni bada, Jaincoaren honra eta gloriaric andieneraco. Amen.

Zorzigarren eguneco oracioa

Virgina dolerez betea, Jaincoaren <23> ama, aingueruen eta guizonen erreguina, constancia andi batequin egon ziñana zere semearen gurutzearen oñean munduaren redencioco obra andi ura eguin zebanean, penaz eta dolerez zere viotza urtutzen cizatzula, baño orregatic ere artutzen guinduzula zure semetzat cere dizipulu amatuaren personan. Erruquitzen naiz, o virgina dolerez jancia, zure pena eta min oriezaz, eta orien vitartez ezcatcen dizut artu nazazula zere, eta zure devocioan beti izateco seme eta mendecotzat, eta eman daguidazula gracia cere mendetic ez irteteco. <24> Baita ere bederatzi urren onetan escatcen dizudan mesedea, baldin conveni bada, Jaincoaren honra eta gloriaric andieneraco. Amen.

Bederatzigarren eguneco oracioa

Virgina gloriaric betea, Jaincoaren ama, aingueruen eta guizonen erreguina, ceñaren eriotza izan zan eriotza amoriozco bat, egaca cerura igotzeco aingueruen eta serafinen compañian, viurcen zinala irugarren egunean cerutic lurrera aingueru ascoren compañian, sartutzeco berriri anima gloriosoa cere <25> gorputz eder artan, eta

³⁰ Beste aukera bat izan liteke *obediencia* zuzentzea, *-ko* kenduta.

igotzeco cerura gorputz eta anima lagun oequin guztioquin gloriaco cortera, non ar-
quitzen [zeran] zere semearen alde escuyan, bienaventuratu guztiac baño gloria an-
diagoarequin, eternidade bateraco. Atseguin andi bat daucat, o virgina gloriac betea,
zure eriotza gozoaz, zure ceruraco igoer[a] gloriosoaz eta gloriaco coroacio estima-
tuaz, eta escatcen dizut iru zori dichoso oen vitartez nere eriotzaco zori ona zure
mendean. Baita ere bederatzu urren onetan deseatzan dedan mesedea, baldin conveni
bada, Jaincoaren honra ta gloriaric andieneraco. Amen. <26>

Gozoac

Virgina Iciarcoa,
yzar ederra munduan;
ama maitea, gu gatic
erregu ezazu ceruan.

1. Zu escogitu zinduan
Jaungoicoac amatzat.
Zori onean guretzat,
diña arqitu cinduan;
bestela, lotu guinduan
Luciferren becatuan.

Ama maitea, etab.

2. Munduco peligroetan
sarturic arkitzen dana
etorten bada zu gana
garbi <27> eta bear dan moduan,
bestela ecin debana
alcanzatzan deu orduan.

Ama maitea, etab.

3. Ichasoco tormentetan
zu zera argui izarra,
«onci guztiac amarra
portuan eman artean»
escatzen dizutenean
guizonac seme moduan.

Ama maitea, etab.

4. Asco ezconduc penatu
ez dacardelaco aurric,
esperanza ere galduric
izateco sucesioric,
zu gandican logratu-
ric gozatu debe frutua.

Ama maitea eta abar <28>

5. Frutua logratu arren,
zembait arqitutzen dira
alimentu faltaz billa
ceñec aci al daiqueen.
Zu, bada, oen guztien
beti zaude socorruan.

Ama maitea, etab.

6. Emacumeac erditcen
eldutcen diran zorian,
campoan eta errian,
asco ditugu icusten
ondo dirala libratzen
zure izenaren costuan.

Ama maitea, etab.

7. Erri-modu guztietan
zu zera alivioa,
argatic devocioa
zatzu artu campoetan,
osasanaren pozetan <29>
etorzen zaizun moduan.

Ama maitea, etab.

8. Moroen cate andiac
urratu izan dituzu,
baita libratu dituzu
ascoren presoindeguiac;
daude oen aguiriac
zerori zauden lecuán.

Ama maitea, etab.

Omnia Submitto Correctione Sancte Romanae Ecclesiae

†

Don Juan Lorenzo de Irigoyen Pamplonaco obispo jaun ilustrisimuari.

Hitz guichitan, jauna, nai nituque nic eracutsi nere oblicacio <30> andiac, es-
quintceco berorren señoria ilustrisimari nere ofrenda chiqui au, ceñaren ezer ezta-
sunac berac ere escatcen dit billatcea jabe onen bat berau gordetceco. Zor andi ba-
tequin arqitzen da nere veneracioa berorren señoria ilustrisima ganaco, batez ere

merecitu nebalaco bere ezaguntasuna eta amorioa orain emezorzi urte danean, exercicio espiritualac eguiten guinduala bioc batean eta alcarrequin Yruñeco ciudadean Aita Ynurrerequin; baña, aguiz andiagoo sortu zat berriro dignidade veneragarri janci deban orretan. Bada, or topatcen det nere aita, or nere garaya eta or <31> nere ongiña, zeñac diraden nere oblicacio eta zorraren bururic principalenac.

Baña cer esquintcen diot, jauna, nic ain beste zor eta ain andien alderaco? Lotsa andi batequin aguertuco ninzaque, jauna, ni onen sari chiquiarequin bere señoria ilustrisimaren aurrera, baldin animatcen ezpanindu berorren devocio andiac Ama Virgina santisimagan, aingueruen erreguina gana vezela. Ez det, jauna, dudatzen aingueruen devocio zalvalzea berorren señoria ilustrisimac bezela eracutsi debanari gustatuco ez zayola beren erreguina santisimaren devociocho au, batez ere bere <32> imagina miragarri Yciarcoarenzat, ceñaren historiaco libru igaz escribitu nebanac adierazoco dion zein devocio eta veneracio andicoa dan. Orregatic, bada, jauna, uste det artuco debala bere mendean.

Bay, jauna, bay: guztia ren bearrean arquitcen da librucho au, eta ala daraman ize nagatic ar veza, arren; bestela, jauna, izango lituque etsayac, imagina onen historico libruac izan zituan bezela, baña, berorren ilustrisimaren mendean jarri ezquero, seguro nago izango dala ondo icusia. Ala uste det, jauna, eta horrela berriro bere mendeco servitzairen artean humildeen eta favorecituena.

Eztet <33> ezer esaten berorren nobleza eta egcelencien gañean, cerren publicoac eta aguiriac diran, eta cegatic ez naizan libru chiqui onetan luzatzen eta gueyago cerren daquidan berorren humildadeari ez zacana agradatzen onelaco alabanzaric, baizic Jaincoaren servicioco gauzac, eta berari erregutcea berorren onagatic. Devan, maiatzaren 2, 1768 garren urtean.

Yruñeco edo Pamplonaco obispo jauna, Jesu Christogan bere servitzaireta capillaire humildeena.

Don Pedro José de Aldazabal y Murguia.

APARATU KRITIKOA

3 esan-mesanetic] *esna-mesanetic* || 5 gloriaric] *gloriac* || 5 dagoquidana] *deaoquidana*³¹ || 5 ceruetaco] *ceruetaraco* || 7 eguiten] *eguiten* || 8 adierazotzen] *adoratzo-tzen* || 8 gloriaric] *gloriac* || 9 sorce] *sorcee* || 10 gorputzeco] *gorputzaco* || 12 egunsenti] *egunsinti* || 12 ceruraco] *cenraco* || 13 eguzqui] *eguzquin* || 13 jayotzan] *jayoza* || 13 onetan] *ouetan* || 14 ceniela] *cinela* || 16 aingueruen] *ainguerueu* || 16 baqueatsua] *baqueatsua* || 16 beguitanzen zatan] *beguitan zeuzatan* || 17 andieneraco] *andienaco* || 20 virtute] *virtnte* || 20 humildadeco] *hnmildadeco* || 20 daguiozula] *dagniozula* || 21 jayotzatic] *jayozatic* || 21 cumplituric] *cnmplituric* || 21 zenduan] *zeuduan* || 24 cere] *cero* || 25 daucat] *baucat* || 25 oen] *oea* || 26 Jaungoicoac] *Jaunyoicoac* || 27 zera] *zere* || 28 Frutua logratu arren] *Frutua logratua aen* || 28 diran] *dian* || 28 osasunaren] *osasunaen* || 29 ascoren] *ascoen* || 29 esquintceco] *esquintteco* || 29 O[mnia] S[ubmito] C[orrectione] Santæ R[omanæ] E[cclesia] Y.S.C.S.R.E. || 31 zeñac] *zeña* || 33 onagatic] *onagatic*.

³¹ Testuan arestian adierazitako aldaketa egin badut ere, Borja Ariztimuñoren (komunikazio pertsonala) oharrari jarraikiz, ez litzateke erabat baztertu behar *deaoquidana* irakurketa zuzena izatea, Aldazabalek *diao*-ren ordez *deao*- eman izan balu, hiperzuzenketaz.

4.3. Zenbait ohar Aldazabalen hizkeraz

Lan honen helburu nagusia Aldazabalen lanetako euskal testuak finkatu eta aurkeztea izanik, egiteke utzi dut gipuzkoarraren hizkeraren eta aurreko eta garaiko literatur gipuzkerarekiko lotura eta eraginaren azterketa zehatzagoa. Halere, edizioingintzan ari den ikertzaileak testuak irakurri, transkribatu eta editatu ahala ezinbestean ikusi eta aztertu behar izaten ditu bai testuan agertzen diren ezaugarri linguistikoak, bai ezaugarri linguistiko horiek idazlearen garaia zein hizkuntzaren historiari begira duten garrantzia. Hori dela eta, Aldazabalen euskarazko bederatziruaren edizioa eman ondotik, zenbait ohar egingo ditut testuan agertzen den hizkeraz.

4.3.1. *Pasarte ilunak*

Oro har, Aldazabalen testuak ez du aparteko arazorik, nahiz eta ediziorako erabilitako alean behintzat askotariko akatsak (hizkuntzari zein tipografiari lotuak) dau den eta horrek halako axolagabekeria bat islatzen duen. Zuzenketa txikiez harago, 7.-8. orrialdeetako pasarte batek eragiten ditu irakurketa-zalantza handienak; izan ere, ageri diren elementu guztiak egoki identifikatzen eta ulertzen diren arren (tar-teka zuzenketa eginda), zail da jakiten 8. orrialdean ageri den *ceñetan adierazotzen zaizcun* zeri eta nola lotu behar zaion. Ondoz ondo ematen ditut (a) jatorrizko pasartearen transkripzioa, (b) nire irakurketa-proposamena eta (c) Gorostegik 1884an emandako bertzio eraldatua:

a. Gracia, Doay, ta Misterio oecgatic escatcendizut, nere Ama gozoa, alcanza deguidazula, vicitcea beti zure Semearen gracian eguiten diedala virtute guztiai, batecere gueyena agertcen naizala araco amabi aetan, ceñetan zu gueyena <8> ezagutua izan ziñan munduan, eracusten diguten becela araco amabi Yzar eder, zure Coroa apaincen debeen aec ceñetan adoratzotzen zaizcun; oecgatic alcanzaditzadan zuri jarraituaz, eta zu vitarteco zaitudala eriotza on bat Jesvs Maitearen viotzean, berac nai debanean; eta bederatici urren onetan escatcen dizudan favorea, Jaincoarengloriac andieneraco bada: Amen.

b. Gracia, doay ta misterio oec gatic escatcen dizut, nere ama gozoa, alcanza deguidazula vicitcea beti zure semearen gracian equiten diedala virtute guztiai, batecere, gueyena, aguertcen naizala araco amabi aetan ceñetan zu, gueyena, <8> ezagutua izan ziñan munduan, eracusten diguten becela araco amabi yzar eder zure coroa apaincen debeen aec, ceñetan adierazotzen zaizcun. Oec gatic alcanza ditzadan zuri jarraituaz eta zu vitarteco zaitudala eriotza on bat Jesus maitearen viotzean, berac nai debanean, eta bederatici urren onetan escatcen dizudan favorea, Jaincoaren gloriaric andieneraco bada. Amen.

c. Grazia, doai, ta misterio oekgatic eskatzen dizut, nere Ama gozoa, alcanza degidazula, bizitza beti zure Semearen grazian, segitzen diedala bertute guztiai, batez ere geyena ezagutua izan ziñan munduan, erakusten diguten bezela araco amabi izaer eder, zure koroa apaintzen duten aek, zeñetan adoratzotzen zaizkan; alcanza ditzadan oekgatic, zuri jarraituaz, eta zu bitarteko zaitudala, eriotza on bat, Jesus maitearen Biotzean, berac nai duanean; eta bederaziurren onetan eskatzen dizudan mesedea, Jaungoikoaren gloriarik andieneraco bada. Amen.

Pasarteaz azaltzeko modu errazena da *adoratzotzen* → *adierazotzen* aldaketa onartzea eta *ceñetan adierazotzen zaizcun* pasartearen erreferentzia aurretik aipatutako hamabi bertuteak direla pentsatzea; alegia, ‘hamabi izar haiek, zeinetan adierazten zaizkigun [hamabi bertuteak]’ irakurtzea dirudi errazena, nahiz eta irakurketa ziurra ez izan.

4.3.2. *Grafia eta hotsak*

Grafiari dagokionez, Aldazabalen testuaren ezaugarri nabarmenena txistukari frikarien eta afrikatuen bereizketa grafikoa da: § 3.2.1-en aurreratu legez, Larramendiz geroztik bereizketa horri tinko eutsi zioten Hego Euskal Herriko idazleen tradizioan kokatu behar da Aldazabal, nahiz eta tarteka afrikatua adierazten duen eta hemengo edizioan zuzendu egin den <c>-ren eta <z>-ren bat agertu. Halaber, gogoan hartzekoa da, bereizketa egin arren, Aldazabalek ez zituela Larramendik proposatutako <ts> eta <tz> digrafoak sistematikoki erabili: afrikatu apikaria bai, <ts>-z eman zuen aldiro, baina <tz>-rekin batera <tc> ere badago; zehazki, 44 aldiz aurkitu dut <tze> eta 34 aldiz <tce>, eta 5 aldiz <tzi> eta 13 aldiz <tci>.

Frikari/afrikatu banaketari loturik, Aldazabalen testuan arreta ematen du ozen ondoko txistukarietan egiten den bereizketa; izan ere, txistukari frikariak adierazten dituzten grafemak agertzen dira, oro har, ozenen ondotik: 14 eta 17 aldiz aurkitu ditut, hurrenez hurren, <nc> eta <nz>, hiruna aldiz <rc> eta <rz>, beste hiru aldiz <ns>, eta sei eta hiru aldiz <lc> eta <lz>. Aurrekoei kontrajartzen zaizkien adibideak oso bakanak dira: 7 *aguertcen*, 16 *izcuntza*, 21 *esqueintcen*, 30 *esquintceco* eta 31 *esquintcen*. Banaketa horrek arreta emateko arrazoia agerikoa da, oro har Euskara Arkaikoari eta Zaharrari loturik aipatu izan baita (ikus Zuloaga 2020: § 5.1.5.1.2). Idazlearen hautu «grafiko huts» ez bada (De la Quadra bizkaitarraren testu ia garai-kideak antzeko egoera islatzen du), ozen ondoko frikari-ebakeraren adibide berankorak genituzke Aldazabalenak.

Hotsak direla eta, zalantzarik gabe baieztatu daiteke, garai eta inguru bertsuko testuen argitan, Aldazabalek tokiko hizkeran arrunt ziren ebakera eta erregela fonologikoak ostendu zituela. Txistukariaren neutralizazioa eta bokal-bilkuretako askotariko fenomenoak aipatu behar dira, gutxienez: ondo dokumentatuta daude Gipuzkoako ipar-mendebalean aurreko mendeetatik, baina Aldazabalenean oso bakan agertzen dira. Neutralizazioari dagokionez, apikariaren aldeko adibide bakarra (4 *gustietan*) eta lepokariaren aldeko bost (5 *ezca* eta 23 *ezcatzen* —baina 22 aldiz dago *eska*—, eta 2 *eztitazunac*, 12 *edertazunec* eta 13 *edertazun*) aurkitu ditut. Bokal-bilkuretako fenomenoak direla eta, azaleko *Yciarcuaren* formako *o > u* / *_V* besterik ez dut aurkitu.

4.3.3. *Izenaren morfologia*

Izenaren morfologiaren esparruan Aldazabalen testuak ez du garai eta eremu haratarako espero ezin zitekeen ezaugarririk. Denboran aurrerago, Gipuzkoako testuetan ugariago ageri da *-a* itsatsiaren galera, baina Aldazabalenean adibide bakarra aurkitu dut, 32 *historico*, orrialde berean 32 *historiaco* aurka duena.

Mugatzaleei lotuta, aipagarria da 17 *Jesusa jayo ezqueroko* izen artikuluduna, oro har testu zaharragoetan ageri direlako era horretakoak; halere, Lakarrak (1983: 61-62) adibide berankorragoak aurkitu zituen Bizkaiko XIX. mendearen hasierako testuetan, bai eta XX. mendearen hasierako kantutegietan ere.

Erakusle eta izenordainetan *aek* zaharra (8 *araco amabi aetan*, 8 *apaincen debeen aec*, 28 *Frutua logratua aen*) eta *oek* (7 *oec gatic*, 8 *oen ondoren*, 10 *oen acabuan*, 25 *oequin...*) ageri dira, eta ez dago Gipuzkoako mendebaleko zenbait hizkeratarako *aura* ‘hura’ aldaeraren alerik: 23 *obra andi ura* azaltzen da behin. Bestalde, 2. per-

tsona singularreko izenordain posesiboan *zure* & *zere* daude: 32 aldiz aurkitu dut *zure*, eta 22 aldiz *zere* & *cere*.

Kasu-marketan ere ez dago aparteko gorabeherarik: *-az* eta *-zaz* ageri dira instrumentalean, bigarrena ohiko legez izenordain eta erakusleei loturik (8 *jarraituaz*; 13 *oriezaz guztiezaz*, 23 *min oriezaz*), *-ai* datibo pluralean (12 *dabilzanai*, 14 *guztiai*) eta Euskal Herriko erdialde zabaleko *-ikan* ablatiboan (27 *zu gandican*).

4.3.4. Aditzaren morfologia

Aditzaren esparruko zenbait erabilera eta aldaera izenaren morfologiaren esparrukoak baino interesgarriagoak dira, izan forma zaharrak azaltzen direlako, izan zenbait banaketa zahar neutralizaturik agertzen direlako.

Aditz-izenenen atzizkien artean *-tze* da arrunt Aldazabalen testuan, are partizipioari erantsita ere (*-itze* & *-tutze*), bide batez partizipioaren eta aditzoinaren arteko bereizketa galdua zela erakutsiz (ikus Urgell 2006: § 2.7.4): 13 *janzitceco*; 23 *urtutzen*, 23 *artutzen*, 24 *sartutzece*, 28 *arquitutzen*. Bestalde, *etorri* aditzari loturik *-te* eta *-tze* agertzen dira (26 *etorten*, 29 *etortzen*), lehenengoa akatsa ez bada.

Erroei dagokienez, Gipuzkoan Debagoienaz kanpo espero zitekeen *-e* dago *izanen* eta **edumen* orainaldiko adizkietan: 27 *zera*; 3 *dezun*, 5 *dedana*, 13 & 20 *dedan*. **Edunen* beraren 3. pertsonako adizkietan *-eu-* & *-ebV-* zaharrak daude sistematikoki Aldazabalenean: 27 *alcanzatzen deu*; 4(2) *eguingo debe*, 4 *esango debe*, 8 *apaincen debeen aec*, 8 *nai debanean*, 16 *alcanzatu izan ceban*, 23 *eguin zebanean*, 27 *ecin debana* eta abar.

Gipuzkoako adizkietan numeroaren araberako erroen banaketa aipatu izan da: «Otxoa de Arinen dotrinatik hasita gipuzkera zaharrean ezaguna den banaketa dugu *-i-* eta *-i(r)au-* erroen artekoa, bata singularrerako eta bestea pluralerako erabiltzearena» (Altuna 1995: 623). Leturiagak (2020a: 374) Urolako testuez oro har eta Aldazabalez beren-beregi dioenez:

Eskualdeko [Urolako] testuen artean, AzkSerm (1737) eta LoiolaDot (xviii) lekukotasunetan bildutakoak dira, besteak beste: *eguin diauztan* ‘dizkidan’ (AzkSerm, 1737: 11), *berrituco ciazucan* ‘zizkion’ (AzkSerm, 1737: 13), *barcacen diaustegun* ‘dizkiegun’ (LoiolaDot, xviii, 8); Itziar (1790 [1768]) lekukotasunean bildutakoak, aldiz, *comunicatu ziutzun* ‘zizkizun’ (22) eta *eracutsi ziñuzcun* ‘zenizkigun’ (22).

Bestalde, *-z-* pluralgilea dela eta, halakorik gabeak dira 29 *nai nituque eracutsi* eta 32 *izango lituque* adizkiak.

NOR-NORI saileko adizkietan *ai* > *a* monoptongazioa ageri da singularreko zenbait adizkietan: 16 *beguitanzen zatan*, 23 *urtutzen cizatzula*, 28 *zatzu artu*, 30 *sortu zat...* (halere, cf. 29 *etorzen zaizcun*). Bestalde, pluralean eta ‘hari’ datiboaren aurretik, *ai* gordetzen da: 8 *adierazotzen zaizcun*; 3 *emango zayo*, 8 *conveni zayona*, 31 *gustatuco ez zayola*; Gipuzkoako adizkietako *ai* & *a* polimorfismoaz, ikus Leturiaga (2020b: § 4.2.6).

Pluralgileekin jarraituz, *izanen* 3. pertsona pluralean arrunt da kutsu estilistikoa duen (Ariztimuño 2013: 37) *-de* pluralgilea: 8 *errezatuco dirade*, 10 *esaten edo cantatcen dirade*, 10 *esaten dirade*, 31 *diraden* (*ekarrin* ere ageri da behin *-de*: 27 *dacardelaco*). *Izani* loturik *-te* ageri da 16 *ceratela* adizkian, eta *-te* dago, halaber, adizki haue tan plurala markatzeko: 7 *ematen zizutela*, 8 *eracusten diguten*, 27 *escatzen dizutenean*.

Aditz laguntzaileen esparruan, [aditzoin + **ezan*] eta [partizipio + *egin*] perifrasi zaharren artean nahastea dago (ikus Mounole 2007, 2018 [2014]); zehazki, [aditzoin + *egin*] eta [partizipio + **ezan*] eredukoak ere aurki daitezke:

- [aditzoina + **ezan*]: 5 *zuzen ezazu*, 8 *alcanza ditzadan*, 26 *erregu ezazu*
- [partizipioa + **ezan*]: 2 *arquitu cenzaqueana*, 14 *servitu zezaten*, 18 *arquitu dezan*
- [partizipioa + *egin*]: 3 *ez daguiozula*, *bada*, *arren*, *veguiratu*, 20 *eracutsi daguiozula*
- [aditzoina + *egin*]: 5 *alcanza eguidezu*, 5 *ezca eguiozu*, 7 & 18 *alcanza deguidazula*

Perifrasiaren banaketaz kanpo, Euskal Herriko erdialdeko eta mendebaleko testuetan *egin* aditz laguntzaileari lotutako *dag-* (adizki bipertsonalak) vs. *deg-* (adizki hirupertsonalak) bereizketa Lehen Euskara Modernoan neutralizatu zen, *dag-* ereduko adizkien alde. Mendiburu, Añibarro, Mogel eta Frai Bartolomeren adibideak aipatu zituen Urgellek (2018: 621), eta horiei gehitu behar zaizkie Aldazabalenak: 3 *ez daguiozula*, *bada*, *arren*, *veguiratu* eta 7 & 18 *alcanza deguidazula*, baina 10 & 15 & 22 & 23 *eman daguidazula* eta 20 *eracutsi daguiozula*.

**Edin* laguntzaileaz den bezainbatean, 9. orrialdeko honako pasarte honetan *izan zindean* eta *egin zidin* aditzak bi eratara interpreta daitezke: «atsegin andi bat daucat, nere ama gozoa, zu bacarric escogitu zindualaco jaunac doay onetaz, *izan zindean* bear zan becela Trinitade Santissimoco bigarren personarenzat, zugan guizon *egin zidin* apartatua eta, orregatic, *Jaincoaren ama* deitua» (Aldazabal 1790 [1768]: 9; letra etzana neurea da [EZ]).

Alde batetik, helburuzko mendeko perpausak direla eta, aditzak subjuntiboan daudela pentsa daiteke bai egitura, bai garaia kontuan hartuta. Beste alde batetik, Joseba A. Lakarrak diostanez (komunikazio pertsonala), bestelako irakurketa ere egin liteke, eta aoristoztat interpretatu; alegia, *izan zindean* ‘izan zinen’ eta *egin zidin* ‘egin zen’ irakurriaz. Hartara, aoristoaren adibide bakan baina oso berankorrek leudeke Aldazabalenean; Lehen Euskara Modernoko aoristoez, ikus Lakarra (1996), Aldai (2015), Urgell (2018) eta Jiménez (2019).

Arestiko ezaugarriez gain, tarteka eta bakan agertzen diren ezaugarri gutxi batzuk aipa daitezke, hala nola objektu pluralarekiko komunztadura falta 12 *alegratu cenduanu ceruac eta lurra* perpausuan eta *etzanen* adizki trinko plural baten agerrera (10 *oracio azpian dautzan oec*).

4.3.5. Sintaxia

Sintaxiaren esparruan Aldazabalen testuak ez dakar erabilera berezirik eta aparteko aberastasunik; ezer aipatzekotan, izen osteko erlatiboen zenbait egitura aipa daitezke (8 *araco amabi yzar eder zure coroa apaincen dabeen aec*, 10 *oracio azpian dautzan oec*, 11-12 *eguneroco oracio lendabician dagoena*, 32 *historiaco libru iaz escribitu nebanac*), bai eta ezeztapenaren hurrenkera zaharraren arrastoren bat ere mendeko perpaus batean (32 *eracutsi debanari gustatuco ez zayola*).

Tarteka, erdal ereduaren arabera egindakoen itxurako egiturak agertzen dira, testuaren pasarte batzuk behintzat ez jatorrizkoak baina inondik egokituak edo itzuliak di-

rela islatuz; cf. 21 *ez cergatic inoiz ere izan zenduan loiric cer garbitu, baizic nai izan zendualaco legueaz cumplitu.*

4.3.6. *Lexikoa*³²

Lexikoaz den bezainbatean, Aldazabalen bederaziurrenak dakartzan hitz eta aldaera batzuk interesgarriak dira bai dialektologiaren, bai hizkuntzaren historiaren ikuspegitik. Hori dela eta, testuaren edizioa eman ondotik beronen hiztegi osoa ematen bada ere, zenbait hitzen eta aldaeraren gaineko azalpenak argigarri izan daitezke.

Podore aldaera Gipuzkoako testu gutxi batzuetan agertzen da (Ubillos eta Otaegi) eta *gebiena* ‘nagusia’ lotuago dago Ipar Euskal Herriko tradizioarekin: *OEHN* Lardizabal bakarrik aipatzen da berau baliatu zuten Hego Euskal Herriko idazleen artean (s.v. *gehien*). *Tenpora* aldaera, bestalde, ez da arrunta Euskal Herriko erdi-mendebalean: Landucciren hiztegian eta Nafarroako Pirinioetako ibarretan besterik ez da agertzen.

Gipuzkoa osoan edo probintziako eremu jakin batzuetan baliatzen diren aldaera eta hitzak dira *eskui*, *gitxi* eta *hagitz*, eta Gipuzkoakoan ez ezik beste euskara batzuetan aurki daitezkeen aldaerak dira, bestalde, *adierazo* ‘adierazi’, *arkitu* ‘aurkitu’, *epenî* ‘ipini’, *eskini* ‘eskaini’, *libru* ‘liburu’ (eta *librugile*) eta *zerren* ‘zeren’. Oro har, Aldazabalek sistematikotasunez erabili zituen aldaerok, baina tarteka polimorfismoa ere ageri da: cf. *amodio* & *amorio* eta *bage* & *gabe*.

Aurreko orrialdeetako azalpenek argiro bermatzen dute Aldazabal garaiko gipuzkoar idazle handienen itzalpean aritu zela, batzuetan hertsia eta bestetzetan askatasun handiagoa hartuz: Larramendi eta Kardaberatz hainbatetan aipatu zituen 1767-1769ko liburuan eta, ondotik argitaratutako bederaziurrenean euskal idazlerik aipatzen ez badu ere, argia da Larramendiren eragina: § 4.3.2-n aipatutako hautu grafikoetan ez ezik, lexikoan ere behin baino gehiagotan islatzen da andoaindarraren eragina; funtsean, zenbait berba *Hiztegi hirukoitzetik* hartuak direla dirudi, lan horretan edo lan horrez geroztikoetan bakarrik agertzen baitira euskal testuen tradizioan.

OEHN biltzen diren datuen arabera, Aldazabalek emandako *bai* ‘baimen’ Nafarroa Beherean erabiltzen da, eta Hego Euskal Herrian Larramendirenean eta harez geroztiko hiztegi gintzan. Are argiagoak dira Aldazabalek erabilitako *jakiunde*, *hizkunde*, *lehendabizian* eta *ongin*: lauren lehenengo agerrera dira *Hiztegi hirukoitzekoak*, eta orduz geroztik ez dute tradizioan sendo edo ugari txertatzea lortu. *Presoindegi* aldaera dela eta, *OEHN*ren arabera Leizarragak bazerabilen, baina Hego Euskal Herrian Larramendiri loturik ageri da.

³² Atal honetara bildutako hitzen historiari buruzko argibideak *Orotariko euskal hiztegitik* (Mitxelena & Sarasola 1987-2005) eta *Euskal hiztegi historiko-etimologikotik* (Lakarra, Manterola & Seguroa 2019) atereak dira.

4.4. Hiztegia

A

adierazo *ad.*

adierazoco 32

adierazotzen 8

adio *interj.*

adio 3

adiskide *iz.*

adisquidea 2

andi *adj.*andi 6, 9, 13, 15(2),³³ 16, 18, 19, 21,
22, 23(2), 25, 30, 31

andiac 22, 29, 30, 31

andiagoa 30

andiagoarequin 25

andicoa 32

andien 31

andieneraco 5, 8, 10, 13, 15, 17, 19,
20, 22, 24, 25**agertu** *ad.*

aguertcen 7

aguertuco 31

agiri1 *iz.*

aguiriac 29

2 *adj.*

aguiriac 33

agradatu *ad.*

agradatzen 33

ahal *ad.*

al 28

ailegatu *ad.*

allegatu 20

aingeru *iz.*

aingueru 24

aingueruac 12

aingueruen 4, 9, 12, 14, 16, 17, 19, 21,
23, 24(2), 31(2)**aita** *iz.*

aita 7, 30(2)

akabu *iz.*

acabuan 10

akto *iz.*

acto 4(2), 10

alabanza *iz.*

alabanzaric 33

aldare *iz.*

aldareco 18

Aldazabal *iz. prop.*

Aldazabal 33

Aldazaval 1

alde *iz.*

alde 25

alderaco 31

alegratu *ad.*

alegratu 12

alibio *iz.*

alivioa 28

alimentu *iz.*

alimentu 28

alkanzatu *ad.*

alcanza 5, 7, 8, 18

alcanzatu 16

alcanzatzen 27

alkar *izord.*

alcarrequin 30

ama *iz.*ama 2, 3, 4, 5(2), 7(3), 8, 9(3), 12,
14, 16, 17, 18, 19(2), 21, 23, 24,
26(2), 27(3), 28(2), 29(2)

amaric 2

amatzat 26

Ama Birjina *iz. prop.*

Ama Virginia 3, 31

Ama Virjina 1, 3

amarratu *ad.*

amarra 27

amatu *ad.*

amatuaren 23

³³ Parentesi arteko zenbakiak orrialde berean agertzen diren adibideen kopurua adierazten du.

amen *iz.*

amen 5, 8, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 22,
24, 25

amodiotsu *adj.* → *amoriotsu*

amodiotsua 16

amorio *iz.*

amorio 7
amorioa 30
amorioz 19
amoriozco 24

amoriotsu *adj.* → *amodiotsu*

amoriotsua 20

andre *iz.*

andrea 6(2)

anima *iz.* ‘arima’

anima 15, 18, 24, 25
animaco 10
animaren 5(2)
animarenzat 13
animari 20

animatu *ad.*

animatcen 31

antifona *iz.*

antifona 10

anunziatio *iz.*

anunciacion 6

apaindu *ad.*

apaincen 8
apaindu 7

apartatu *ad.*

apartatua 9

argi

1 *iz.*

argui 12

2 *adj.*

arguia 13

argi-izar *iz.* ‘artizar’

argi izarra 27

arkitu *ad.*

arquitcen 32
arquitu 2, 18, 26
arquitutzen 28
arquitzen 3, 13, 25, 26, 30

Arlegi *iz. prop.*

Arlegui 1

arren

1 *lok.*

arren 3, 32

2 *mend.*

arren 28

arte

1 *iz.*

artean 21, 32

arteco 6

2 *postpos.*

artean 4, 20, 27

asko *zenbtz.*

asco 2, 27, 28

ascoren 24, 29

asumpzio *iz.*

asumpcioan 6

atera *ad.*

ateratzen 1

atsegin *iz.*

atseguin 6, 9, 13, 15, 16, 18, 19, 21,
25

atzeratu *ad.*

atzeratzen 2

aumentu *iz.*

aumentua 16

aurre *iz.*

aurrera 31

Ave *interj.*

ave 8

azken *iz.*

azquenera 20

azpi *iz.*

azpian 10

B**bada** *lok.*

bada 3, 22, 28, 30, 32

bage *postpos.* → *gabe*

bague 3

baguea 18

baguearequin 7

bai

1 *adb.*

bay 32, 32

- 2 *iz.* 'baimen'
baiaren 18
- baina** *junt.*
baña 23, 30, 31, 32
- baino** *part.*
baño 21, 25
- baita** *junt.*
baita 22, 24, 25, 29
- baizik** *junt.*
baizic 21, 33
- bakarrik** *adb.*
bacarric 9
- baketsu** *adj.*
baquetsua 16
- bakoitz** *izord.*
bacoitzac 8
- baldin** *part.*
baldin 2, 3, 5, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 31
- bat** *zenbtz.*
bat 4(2), 6, 8, 9, 13, 15(2), 16(2), 18(2), 19, 21, 24, 25, 30
batean 8, 16, 18, 30
bateraco 25
batequin 18, 23, 30, 31
- batez ere** *adb.*
batecere 7
batez ere 18, 22, 30, 31
- bedeinkatu** *ad.*
bedeincatua 21
- bederatzigarren** *ord.*
bederatcigarren 24
- bederatziturren** *iz.*
bederatci urren 5, 8, 13, 15, 19, 22, 24
bederatci urrena 1, 4(3)
bederatci urreneco 4
bederatziturren 10
bederatzi urren 25
bederatzi urrena 3, 17, 20
- begiratu** *ad.*
veguiratu 3
- begitandu** *ad.*
beguitanzen 16
- behar** *iz.*
bearrean 32
- **behar** **edun*
bear cenduan 7
- **behar izan**
bear dan 1, 27
bear zan 9
- bekatu** *iz.*
becatuan 26
becatuaren 9
- belauniko** *adb.*
belaunico 4
- benefiziadu** *iz.*
beneficiadu 1
- beneragarri** *adj.*
veneragarri 30
- benerazio** *iz.*
veneracio 32
veneracioa 30
- bera** *izord.*
berac 8, 30
berari 33
- berau** *izord.*
berau 30
- berbo** *iz.*
verbo 18(2)
- bere** *izord.*
bere 5, 7, 30, 31(2), 32(2), 33
- beren** *izord.*
beren 13, 14, 31
- berori** *izord.*
berorren 30(2), 31(2), 32, 33(3)
- berriro** *adb.*
berriro 24, 30, 32
- berrogei** *zenbtz.*
berrogeui 21
- beste** *adj.*
beste 4, 21
- bestela** *lok.*
bestela 26, 27, 32
- bete**
1 *adj.*
betea 6(2), 17, 18, 19, 22, 24, 25
2 *ad.*
betetcea 18
betetzen 19
- beti** *adb.*
beti 7, 17, 23, 28

bezela *part.*

becela 8, 9, 10, 12, 13, 14

bezela 1, 31, 32

vezela 31

bezpera *iz.*

vezperatic 3

bi *zenbtz.*

bien 19

bioc 30

bide *iz.*

videa 20

videan 12

bienabenturatu *iz.*

bienaventuratu 25

bienaventuratuac 16

bigarren *ord.*

bigarren 9, 10, 12(2)

bihotz *iz.*

viotcean 3, 18

viotza 23

viotzarequin 8

viotzean 8

bihurtu *ad.*

viurcen 24

bikario *iz.*

vicario 1

bila *adb.*

billa 18, 28

bilatu *ad.*

billatcea 30

biraldu *ad.*

viraldu 18

birjina *iz.*virgina 5, 9, 12, 14, 15, 16(2), 17,
18, 19(2), 20, 21(2), 22, 23, 24,
25, 26**birjinal** *adj.*

virginaleco 21

birtute *iz.*

virtute 7, 15, 20, 22

virtuteaquin 14

virtuten 16

bisita *iz.*

visita 20

bisitatu *ad.*

visitatcera 19

bisitazio *iz.*

visitacioan 6

bitarteko *iz.*

vitarteco 8

bitarte *iz.*

bitartez 20

vitartez 23, 25

bizi1 *ad.*

vizi 13

2 *adj.*

vici 15

bizimodu *iz.*

vizi modu 14

bizitza *iz.*

vicitcea 7

vizitzac 14

borondate *iz.*

vorondatea 2, 13, 17

vorondatearen 18

vorondatearequin 19

bostgarren *ord.*

bostgarren 17

buru *iz.*

bururic 31

D**de** *prep. (gazt.)*

de 1, 29, 33

Deba *iz. prop.*

Debaco 1

Devan 33

deboto *iz.*

devotoa 2

devotoen 6

debozio *iz.*

devocio 31(2), 32

devocioa 3, 28

devocioan 23

devociocho 31

deitu *ad.*

deitua 9

deseatu *ad.*

deseatzen 3, 25

dibino *adj.*

divinoac 13
divinoaren 18

dignidade *iz.*

dignidade 30

diligente *adj.*

diligentea 6

dina *adj.*

diña 26

ditxoso *adj.*

dichoso 25

dizipulu *iz.*

dizipulu 23

doai *iz.*

doai 18
doay 7, 9, 13
doayen 16, 21

doatsu *adj.*

doatsua 6, 6, 12

dolore *iz.*

dolorez 6, 22, 23(2)

Don *iz.*

don 1(2), 23, 33

dudatu *ad.*

dudatzen 31

E

edade *iz.*

edade 14

eder *adj.*

eder 8, 12, 25
ederra 6, 26

edertasun *iz.* → *edertazun*

edertasunetan 9
edertazun 13

edertazun *iz.* → *edertasun*

edertazunez 12

***edin** *ad. lag.*

ded[i]n 3
naitequean 13
zidin 9
zindean 9

edo *junt.*

edo 4, 9, 10, 33

eduki *ad.*

daucat 6, 9, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 25
dauczun 6
eduquitzeco 17

***edun** *ad. lag.*

ceban 16
cenduan 7
cenduela 21
cinduala 19
cindualaco 15
cinduan 15, 26
cinduen 14
debala 32
deban 30
debananari 1, 27
debanari 31
debanean 8, 19
debe 4(3), 27
debeen 8, 20
dedan 13, 20, 22, 25
dedana 5
det 30, 31, 32(2)
deu 27
dezun 3
diedala 7
diguten 8
dio 8
dion 32
diot 31
dit 30
ditugu 28
ditut 3
dituzu 29(2)
dizudan 8, 10, 15, 17, 19, 24
dizut 7, 9, 13, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 25
dizutenean 27
ezpaleu 2
ezpanindu 31
eztet 32
guinduala 30
guinduan 26
guinduzula 23
lituque 32
nebalaco 30
nebanac 32
nituque 29

- zaitudala 8
 zebanean 23
 zenduala 19
 zendualaco 21
 zenduan 7, 21
 zenduana 5, 6, 12
 ziguna 12
 zindualaco 9
 zinduan 7, 13, 26
 zinduanaz 20
 ziñuzcun 22
 zituan 32
 ziutzun 22
 zizun 18
 zizutela 7
- egin**
- 1 *ad.*
- egin 9, 15, 21(2), 23
 egingo 4(2), 12
 eginic 10
 eguitean 21
 eguiteco 12, 18
 eguiten 13, 30
- 2 *ad. lag.*
- daguidazula 10, 15, 18, 22, 23
 daguiozula 3, 20
 daiqueen 28
 deguidazula 7
 eguidezu 5
 eguiozu 5
- egon** *ad.*
- dagoquidana 5
 dagoala 8
 dagoana 12
 dagoena 12
 daude 29
 egon 19, 23
 nago 32
 zaude 28
 zauden 29
- egun** *iz.*
- egun 4
 egunac 21
 egunean 10, 12, 14, 24
 eguneco 8, 9, 12(2), 14, 16, 17, 19, 20,
 22, 24
- egunero** *adb.*
- egunero 4(2), 10
 eguneroco 4, 10
- egunsenti** *iz.*
- egunsenti 12
- eguzki** *iz.*
- eguzqui 13
 eguzquia 12
- ekarri** *ad.*
- dacardelaco 27
 ecarri 12
- ekin** *ad.*
- equiten 7
- emakume** *iz.*
- emacumeac 28
- eman** *ad.*
- eman 10, 15, 22, 23, 27
 emango 3
 ematen 7
- enbajada** *iz.*
- embajada 18(2)
- enpeñatu** *ad.*
- empeñatzen 7
- entendimentu** *iz.*
- entendimentua 17
- epeñi** *ad.* ‘ipini’
- epeñi 5
- erakutsi** *ad.*
- eracusten 8, 14
 eracutsi 20(2), 22, 29, 31
- eraman** *ad.*
- daraman 32
- erditu** *ad.*
- erditcen 28
- ere** *adb.*
- ere 3, 13, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30
- eriotza** *iz.*
- eriotza 8, 24(2), 25
 eriotzaco 25
 eriotzan 13
- erori** *ad.*
- erori 13
- erregina** *iz.*
- erreguina 4, 5, 9, 12, 14, 16, 17, 19,
 21, 23, 24, 31
 erreguina gana 31

- erregu** *iz.*
erregu 26
- erregutu** *ad.*
erregutcea 33
- errezatu** *ad.*
errezatuco 8
- errezibitu** *ad.*
errecibitu 3
errecibitzen 18
- errukitu** *ad.*
erruquitzen 23
- esan** *ad.*
esan 8
esango 4(2), 10, 12
esaten 10(2), 33
- esangin** *adj.*
esanguina 21
esanguña 20
- esan-mesan** *iz.*
esan-mesaneatic 3
- eskatu** *ad.*
escatcen 5, 7, 8(2), 9, 10, 13, 18, 19,
20, 24, 25, 30
escatzen 13, 15(2), 17(2), 20, 22(2), 27
ezca 5
ezcatcen 23
- eskeini** *ad.* → *eskini*
esqueintcen 21
- eskini** *ad.* → *eskeini*
esquintceco 30
esquintcen 31
- eskogitu**
1 *ad.*
escogitu 9, 26
escogituric 6
escogitua 14, 15
- eskribitu** *ad.*
escribitu 32
- eskui** *iz.*
escuyan 25
- esperantza** *iz.*
esperanza 27
- espiritual** *adj.*
espiritualac 30
- Espiritu Santu** *iz. prop.*
Espiritu Santua 7
- esposatu** *ad.*
esposatua 16
- esposo** *iz.*
esposo 16
- esposorio** *iz.*
esposorio 17
esposorioan 6, 16
- estadu** *iz.*
estaduco 15, 22
- estimatu** *ad.*
estimatuaz 25
- eszelentzia** *iz.*
egcelencien 33
- eta** *junt.*
da 16
eta 1, 2, 3(2), 4(2), 5(7), 6, 7, 8(4),
9(2), 10(6), 12(7), 13(6), 14, 15(4),
16(5), 17(5), 18, 19(4), 20(6),
21(4), 22(3), 23(7), 24(3), 25(4),
27, 28, 30(3), 31(2), 32(4), 33(6)
ta 4, 7, 25
- eta abar** *lok.*
eta abar 27
etab. 26, 27(2), 28(2), 29(2)
- eternidade** *iz.*
eternidade 25
- eterno** *adj.*
eterno 18
- etorrera** *iz.*
etorrera 13
etorreran 14
- etorri** *ad.*
etorten 26
etorzen 29
- etsai** *iz.*
etsayac 32
- etxe** *iz.*
eche 14
echean 19
- etzan** *ad.*
dautzan 10
- exemplo** *iz.*
exemplotzat 14
- exercizio** *iz.*
exercicio 30

ez *adb.*

ez 3(2), 13, 21, 23, 27, 31(2), 33(2)

ezpaleu 2

ezpanindu 31

eztet 32

ezaguntasun *iz.*

ezaguntasuna 30

ezagutu *ad.*

ezagutua 8

***ezan** *ad. lag.*

cenzaqueana 2

dezan 18

ditzadan 8

ezazu 5, 26

nazazula 23

ninzaque 31

veza 32

zezaten 14

ezer *izord.*

ezer 30, 33

ezin *ad.*

ecin 27

ezin 7

ezkero *postpos.*

ezquero 8, 17, 21, 32

ezkondu *ad.*

ezconduc 27

ezpada *junt.*

ezpada 3

ezpaere *lok.*

ezpaere 5

eztasun *iz.* 'falta, gabezia'

eztasunac 30

eztitazun *iz.*

eztitazunac 2

eztitsu *adj.*

eztitsua 5

F**fabore** *iz.*

favorea 8

favoreac 3

faborezitu *adj.*

favorecituena 32

falta *iz.*

faltaz 28

familia *iz.*

familia 16

Fermin *iz. prop.*

Fermin 1

fingabe *adj.*

fingabearequin 7

frutu *iz.*

frutu 21

frutua 27, 28

G**gabe** *postpos.* → *bage*

gave 9, 21

Gabriel *iz. prop.*

Gabriel 18

gain *iz.*

gañean 33

gainerontze *lok.*

gañeroncean 14

galdu *ad.*

galduric 27

garagaril *iz.*

garagarillaren 3

garai *adj.*

garaya 30

garbi *adj.*

garbi 6, 9, 17, 18, 21, 26

garbia 16(3)

garbia gatic 10

garbiarequin 16

garbitasun *iz.*

garvitasuna 10

garbitu *ad.*

garbitu 21

garren *ord.*

garren 1, 33

gauza *iz.*

gauzac 33

gazte *adj.*

gaztearequin 14

gehiago *zenbtz.*

gueiagoarequin 7

gueyago 33

gehien

- 1 *adb.*
 gueyen 5
 2 *adj.* ‘nagusi’
 gueyena 7(2)

gelditu *ad.*

- guelditu 3, 6
 guelditzen 21

gero *adb.*

- guero 8, 12, 14

gitxi *zenbtz.*

- guichitan 29

gizon *iz.*

- guizon 9, 18
 guizonac 12, 27
 guizonen 5, 9, 12, 14, 16, 17, 19, 21,
 23, 24

gloria *iz.*

- gloria 25
 gloriaco 16, 25(2)
 gloriaric 5, 8, 10, 13, 15, 17, 19, 20,
 22, 24, 25
 gloriaz 6, 12, 24, 25

glorioso *adj.*

- gloriosoa 24
 gloriosoaz 25

goi-aingeru *iz.*

- goy-ainguerua 18

gorde *ad.*

- gordeco 3
 gordetceco 30
 gordetzeco 22

gorputz *iz.*

- gorputzeco 10
 gorputz 25(2)

gozatu *ad.*

- gozatu 27

gozo

- 1 *adj.*
 gozo 2, 5, 15, 18
 gozoa 7, 9
 gozoaz 25
 gozo gandic 16
 2 *iz.*
 gozoac 10, 26

grazia *iz.*

- gracia 5, 7, 15, 17, 22, 23
 graciaco 14
 gracian 7
 graciara 13
 graciaren 9, 16
 graciaz 18(2), 19
 graciazco 13
 gracietan 7
 graziaz 6, 17

gu *izord.*

- gu gatic 26
 gure 5(2)
 guretzat 26

gurutze *iz.*

- gurutce 4
 gurutze 10
 gurutzearen 23

gustatu *ad.*

- gustatuco 31

gusto *iz.*

- gustocoa 3

guzi *zenbtz.*

- gustietan 4
 guztia 7
 guztia 18, 25, 27
 guztiai 7, 14
 guztian 3
 guztiaren 32
 guztien 28
 guztietan 28
 guztiezaz 13
 guztioquin 25
 guztiz 5, 6, 16, 20(2), 21

H**haek** *erak.*

- aec 8
 actan 7

hagiz *adb.*

- aguiz 30

hain *adb.*

- ain 13, 16, 31

hainbeste *zenbtz.*

- aimbeste 7, 31

hala *adb.*

ala 32(2)

hamabi *zenbtz.*

amabi 7, 8

han *adb.*

an 12

harako *adj.*

araco 7, 8

hargatik *lok.*

argatic 28

hartu *ad.*

ar 32

artu 23, 28

artuco 32

artutzen 23

hasiera

asiera 4

asi eraraco 4

hau *erak.*

au 4, 5, 8, 30, 31, 32

onec 4

onegatic 15, 18

onen 2, 3, 4(2), 12, 19, 31, 32

onetan 2, 4(2), 5, 8(2), 10, 13, 14, 15(2),
17, 19, 20(2), 22(2), 24, 25, 33

onetaraco 6

onetaz 9

onequin 3

hau da *ant.*

au da 3

haur *iz.*

aurric 27

hazi *ad.*

aci 28

hegaka *adb.*

egaca 24

heldu *ad.*

eldutcen 28

hemen *adb.*

emen 3

hemezortzi *zenbtz.*

emezorzi 30

herri *iz.*

erri 6, 28

errian 28

hiru *zenbtz.*

iru 8, 14, 25

hirugarren *ord.*

irugarren 14, 24

historia *iz.*

historico 32

historiaco 32

hitz *iz.*

hitz 29

hizkunde *iz.* 'hizkuntza'

izcunde 3

hizkuntza *ad.*

izcuntza 16

hoek

1 *erak.*

oec 10, 15, 22

oec gatic 7, 8, 17

oen 25

oequin 25

2 *izord.*

oec 20

oen 8, 10, 20, 28, 29

honela *adb.*

onela 18

onelaco 33

honra *iz.*

honra 10, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 25

honraraco 5(2)

hor *adb.*

or 30(3)

horiek *erak.*

orien 23

oriezaz 13, 23

orretan 30

horregatik *adb.*

orregatic 9, 13, 23, 32

horrela *adb.*

horrela 32

Huarte *iz. prop.*

Huarte 1

humano *adj.*

humanoa 17

humildade *iz.*

humildade 20

humildadeari 33

humildadeco 20

humilde *adj.*
 humildea 6
 humildeen 32
 humildeena 33
hura *erak.*
 artan 25
 ura 23

I

ibili *ad.*
 dabilzanai 12
igande *iz.*
 ygandearen 3
igaz *adb.*
 igaz 32
igo *ad.*
 igoric 19
 igotzeco 24, 25
igoera *iz.*
 igoer[a] 25
ikusi *ad.*
 icusia 32
 icusteaz 16
 icusten 14, 28
ilustrisima *adj.*
 ilustrisimac 31
 ilustrisima ganaco 30
 ilustrisimaren 31, 32
 ilustrisimari 30
ilustrisimu *adj.*
 ilustrisimuari 29
imagina *iz.*
 imagina 6, 32(2)
inoiz *adb.*
 inoiz 13, 21
inor *izord.*
 iñor 3
Inurre *iz. prop.*
 Ynurrerequin 30
irakurle *iz.*
 iracurleari 2
 yracurle 2
iraun *ad.*
 diraben 4

Irigoien *iz. prop.*
 Irigoyen 29
irten *ad.*
 irteteco 23
Iruñea *iz. prop.*
 Yruñeco 30, 33
Isabel *iz. prop.*
 Isabel 19
isil *adj.*
 isilic 8
itxaso *iz.*
 ichasoco 27
Itziar *iz. prop.*
 Iciarcoa 26
 Yciarcoarenzat 32
 Yciarcuaren 1
 Yziarco 6
 Yziarcoaren 3(2)
izan
1 ad. nag.
 bada 8
 ceratela 16
 dan 32
 danean 30
 diraden 31
 diran 33
 izan 8, 9, 21, 24, 32
 izanac 1
 izango 32(2)
 izateco 7, 23, 27
 izateaz 18
 izaten 3, 5
 zera 27, 28
2 ad. lag.
 bada 3, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 24,
 25
 cinela 14
 ciñana 19, 21
 cizatzula 23
 da 4, 12(2), 30, 32
 dala 32
 dan 1, 4, 27
 dana 26
 danari 3
 dira 28
 dirade 8, 10(2)

dirala 28
 diran 28
 diranac 13
 izan 5, 15, 16, 21, 29
 naiz 23
 naizala 7
 naizan 33
 vada 5
 zacana 33
 zaizcun 8
 zaizun 29
 zala 7
 zan 9, 24
 zat 30
 zatan 16
 zatzu 28
 zayo 3
 zayola 31
 zayona 8
 zinala 21, 24
 ziñan 8
 ziñana 6, 23
 [ziran] 25

izar *iz.*
 yzar 8, 26

izate *iz.*
 izatea 15
 izatean 6, 9

izen *iz.*
 izenagatic 32
 izenaren 28

J

jabe *iz.*
 jabe 30

Jainko *iz.* → *Jaungoiko*
 jaincoac 13
 jaincoaren 4, 5(2), 7(2), 8, 9(2), 12, 14,
 15, 16, 17(2), 19(2), 20, 21, 22(2),
 24(2), 25, 33
 jaincoari 5
 jaincozcoa 14

jaio *ad.*
 jayo 17

jaiotza *iz.*
 jaiotzan 6, 13
 jaiotzarequin 12
 jayotza 13
 jayotzatic 21

jakin *ad.*
 badaquit 2
 daquidan 33

jakiunde ‘jakintza, ezagutza’
 jaquiunde 7

janzi
 1 *ad.*
 janci 13, 30
 janzitceco 13
 jancia 6, 23

jarraitu *ad.*
 jarraituaz 8

jarri *ad.*
 jarri 32
 jarriric 4

jaun *iz.*
 jaun 29
 jauna 29, 31(3), 32(4), 33
 jaunac 9, 22
 jauna gandic 5
 jaunagandic 18
 jaunaren 6, 13, 22
 jaunari 14

Jaungoiko *iz.* → *Jainko*
 jaungoicoac 26

Jerusalen *iz. prop.*
 Jerusalengo 14, 21

Jesukristo *iz. prop.*
 Jesu Christo 12
 Jesu Christogan 33

Jesus *iz. prop.*
 Jesus 8, 18, 19
 Jesusa 17

José *iz. prop.* → *Joseph*
 José 16, 33

Joseph *iz. prop.* → *José*
 Joseph 1

Juan *iz. prop.*
 Juan 29

Judea *iz. prop.*
 Judeaco 19

justizia *iz.*
justiciaco 12
justu *adb.*
justu 13

K

kabu *iz.*
cabu 7, 18
kanpo *iz.*
campoan 28
campoetan 28
kantatu *ad.*
cantatcen 10
kapillau *iz.*
capillauric 33
karidade *iz.*
charidade 20
charidadeco 20
kasta *iz.*
casta 6, 16(2)
kate *iz.*
cate 29
keriza *iz.*
queriza 21
komunikatu *ad.*
komunikatu 22
konbeni *ad.*
-- **konbeni izan**
combeni bada 15
conveni zayona 8
conveni bada 13, 17, 19, 20, 22,
24, 25
konpainia *iz.*
compañia gandic 16
compañian 24(2)
konsagratu *ad.*
consagraturic 14
konstanzia *iz.*
constancia 23
konsuelo *iz.*
consueloa 5
kontrizio *iz.*
contriciocoa 4, 10
contriciocoaren 4

konzepzio *iz.*
concepzio 10
koroa *iz.*
coroa 8
koroazio *iz.*
coroacio 25
coroacioan 6
korte *iz.*
cortera 25
kostu *iz.*
costuan 28
kunplitu *ad.*
cumplitu 21
cumplituric 21
cumplitzeagatic 21
cumplitzeco 15, 22

L

labur *adj.*
labur 8
lagun *iz.*
lagun 25
laugarren *ord.*
laugarren 15
lege *iz.*
leguea 21, 22
legueaz 21
lehen *adb.*
len 1, 21
lehendabizi *adb.*
lendavicico 9
lenda vicico 3
lenda vicicoan 11
lendavizico 6
lehendabizian *adb.*
lendabizian 4, 10
lehenengo *ord.*
lenengo 8, 12, 14
lehengusu *iz.*
lengusu 19
leku *iz.*
lecuan 29
libratu *ad.*
libratu 29
libratzen 28

libru *iz.* ‘liburu’

libru 32, 33

libruac 32

librucho 2, 3, 32

librugile *iz.* ‘librugile’

libruguille 1

limosnatxo *iz.*

limosnachoren 4

logratu *ad.*

logratu 28

lograturic 27

lohi

1 *iz.*

loiric 21

loyan 13

loyaren 21

2 *adj.*

loi 9

Lorenzo *iz. prop.*

Lorenzo 29

lotsa *iz.*

lotsa 31

lotu *ad.*

lotu 26

lur *iz.*

lurra 12

lurrean 17

lurreco 5

lurrera 24

luzatu *ad.*

luzatzen 33

Luzifer *iz. prop.*

Luciferren 26

M

maiatz *iz.*

maiatzaren 33

maite *adj.*

maite 3

maitea 26(2), 27(3), 28(2), 29(2)

maiteac 18

maitearen 8

maiteari 8

makurtu *ad.*

macurturic 6

Maria *iz. prop.*

Maria 5, 8

memoria *iz.*

memoria 17

mende *adb.*

mendean 25, 32(2)

mendeco 32

mendecotzat 23

mendetic 23

mendi *iz.*

mendietara 19

merezi *ad.* → *merezitu*

-- **merezi** **edun*

mereci 15, 20

merezitu *ad.* → *merezi*

merecitu 30

mesede *iz.*

mesedea 10, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 24,

25

min *iz.*

min 23

mingain *iz.*

mingaña 3

miragarri *adj.*

miragarri 32

mirari *iz.*

mirariac gatic 15

misterio *iz.*

misterio 7, 22

modu *iz.*

modu 4, 8, 28

moduan 27(2), 29

moduren 16, 18

moro *iz.*

moroen 29

mundu *iz.*

mundu 3

munduan 6, 8, 26

munduaren 23

munduco 26

mundura 12

Murgia *iz. prop.*

Murguia 1, 33

N

nahi *iz.*

-- **nahi** **edun*

nai izan zenduana 5

nai izan zendualaco 21

nere *izord.*

nere 2, 3, 5(4), 6, 7, 9, 10, 13, 15(2), 17,
18(2), 20, 22, 25, 29, 30(4), 31(2)

ni *izord.*

ni 31

nic 3, 5, 6, 9, 17, 29, 31

nobleza *iz.*

nobleza 33

non *gald.*

non 6, 25

-- **non eta**

non da 16

O

o *interj.*

o 5, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 25

obediente *adj.*

obedientea 6, 21(2)

obediencia *iz.*

obediencia 20

obedienciaco 20

obedienziaco 22

obispo *iz.*

obispo 29, 33

obligazio *iz.*

oblicacio 29, 31

obligacioac 15, 22

obra *iz.*

obra 4, 23

ofrenda *iz.*

ofrenda 30

oin *iz.*

oin 6

oñean 23

oker *adj.*

oquer 2

on

1 *adj.*

on 8

ona 6, 25

onagatic 33

onean 26

oneco 13, 18

onen 4, 5, 30

onenaren 2

2 *iz.*

oneraco 5

ondo *adb.*

ondo 28, 32

ondoren *postpos.*

ondoren 4(2), 8, 12

ongin *adj.*

onguiña 31

onzi *iz.*

onci 27

orain *adb.*

orain 10, 30

orazio *iz.*

oracio 4, 8, 10(2)

oracioa 4, 5, 8, 9, 12(2), 14, 16, 17,
19, 20, 22, 24

orduan *adb.*

orduan 27

osasan *iz.*

osasanaren 28

ostatu *iz.*

ostatu 18

P

Pamplona *iz. prop.*

Pamplonaco 29, 33

parebage *adj.*

parebague 15

pasio *iz.*

pasioan 6

Pedro *iz. prop.*

Pedro 1, 33

pekatu *iz.*

pecatuaren 13

peligro *iz.*

peligroetan 26

pena *iz.*

pena 23

penaz 23

penatu *ad.*
penatu 27

persona *iz.*
personan 23
personarenzat 9

podore *iz.*
podore 7

portu *iz.*
portuan 27

poz *iz.*
pozetan 28

presentatu *ad.*
presentatu 21
presentatua 14

presentazio *iz.*
presentacio 15
presentacioan 6

presoindegi *iz.*
presoindeguiac 29

prezeptore *iz.*
preceptorea 1

pribilegio *iz.*
privilegioz 7

prinzipal *adj.*
principalenac 31

probetxu *iz.*
provehuraco 5(2)

publiko *adj.*
publicoac 33

purifikazio *iz.*
purificacioan 6

R

redenzio *iz.*
redencioco 23

S

sabel *iz.*
sabelean 18
savel 21
savelean 19

sagradu *adj.*
sagraduetan 6

sakramentu *iz.*
sakramentu 18

San *iz.*
san 16, 18

santa *adj.*
santa 5, 7, 9, 19

santidade *iz.*
santidade 7

santisima *adj.*
santisima 1
santisima gana 31
santisimaren 31

santisimo *adj.*
santisimoagan 17
santisimoaren 15
santissimo 18
santissimoac 7
santissimoco 9

santu *adj.*
santu 14, 15, 20
santua 18
santuan 14
santuaren 4, 10

sari *iz.*
sari 31

sarrera *iz.*
sarrera 2

sartu *ad.*
sarturic 26
sartutzeco 24

segitu *ad.*
seguitcen 4

seguro *adb.* → *seguru*
seguro 32

seguru *adj.* → *seguro*
segurua 13

seigarren *ord.*
seigarren 19

seinale *iz.*
señalea 4, 10

seme *iz.*
seme 5, 6, 13, 18, 19, 22(2), 23, 27
semea 7, 19, 21
semearen 7, 14, 21, 23, 25
semetzat 23

señoria *iz.*
 señoira 30(2), 31(2)
serafin *iz.*
 serafinen 24
serbitu *ad.*
 servitu 14
serbitzari *iz.*
 servitzari 33
 servitzarien 32
serbizio *iz.*
 servicioco 33
sokorru *iz.*
 socorruan 28
sortu *ad.*
 sortu 30
 sortua 9
sorze *iz.*
 sorce 9
suzesio *iz.*
 sucesioric 27

T

tenplo *iz.*
 templo 14, 15(2)
 temploan 21
 temploetan 14
tempora *iz.*
 tempora 8
Tolosa *iz. prop.*
 Tolosan 1
topatu *ad.*
 topatcen 30
tormenta *iz.*
 tormentetan 27
torpe *adj.*
 torpeari 3
trinidad *iz.*
 trinidad 7, 9, 15, 17(2), 18
txiki *adj.*
 chiqui 30, 33
 chiquiarequin 31
 chiquiena 6

U

urratu *ad.*
 urratu 29
urte *iz.*
 urte 30
 urtean 1(2), 33
 urteco 14
urtu *ad.*
 urtutzen 23
uste *iz.*
 -- **uste *edun**
 uste det 32(2)

Y

y konj. (*gazt.*)
 y 1, 33

Z

zabald *ad.*
 zavalzea 3, 31
zazpigarren *ord.*
 zazpigarren 20
zegatik *gald.*
 cegatic 33
zein
 1 *izord.*
 zeñac 31
 ceñaren 24, 30, 32
 ceñaquin 13
 ceñec 16, 28
 ceñetan 7, 8
 ceñi 17
 2 *gald.*
 zein 32
 -- **zeinda** 'zein eta'
 ceinda 13
zenbait zenbtz.
 zembait 28
zer *gald.*
 cer 21, 31

<i>zere izord.</i> → <i>zeure</i>	<i>zor iz.</i>
cere 6(4), 9, 13, 14, 18, 19, 21, 23(2), 24	zor 30, 31
zere 6, 12, 19, 21, 22, 23(3), 25	zorraren 31
<i>zergatik gald.</i>	<i>zori iz.</i>
cergatic 21	zori 13, 18, 25(2), 26
<i>zerori izord.</i>	zorian 28
zerori 29	<i>zorzigarren ord.</i>
<i>zerren gald.</i>	zorzigarren 22
cerren 7, 22(2), 33(2)	<i>zu izord.</i>
<i>zeru iz.</i>	zu 7, 8, 9, 15, 18, 26, 27, 28(2)
ceruac 12	zugan 9
ceruan 12, 26	zu gana 26
ceruetaco 4, 5	zu gandican 27
cerura 24, 25	zuri 8
ceruraco 12, 25	zure 2, 3, 5(2), 6(3), 7(2), 8, 9, 10,
cerutic 24	13(4), 14, 16(2), 18(2), 20, 22,
<i>zeure izord.</i> → <i>zere</i>	23(3), 25(3), 28
zeure 16	zureac 3
<i>ziudade iz.</i>	<i>zuzendu ad.</i>
ciudadean 30	zuzen 5

5. Gorostegiren edizioaz (*Euskal Erria*, 1884)

5.1. Eraldatutako pasarteak

1884an Aldazabalen bederatziiurrena berrargitaratu zuen Francisco María Gorostegik *Euskal Erria* aldizkarian, bere izenez sinatuta eta Aldazabalen izena aipatu gabe. Zehazki, edukiari eta egitura nagusiari eutsi zion arren, hizkuntza-maila guztietan aldaketak eginik aurkeztu zuen testua Gorostegik: *Euskal Erria* aldizkarirako ezarritako irizpide grafikoak aplikatu zizkion, eta morfologian (bereziki adizkietan) eta lexikoan aldaketa-andana egin zuen, besteak beste testua modernizatuz eta XIX. mendearen amaierako joera garbizaleekin bat eginez.

Hurrengo azpiataletan zehatzago aipatzen dira Gorostegik hizkuntza-maila bakoitzean eginiko aldaketa nagusiak; baina, halakoei heldu aurretik, 1. taulan jaso dut ez hizkuntza-ezaugarriei baina edukiari dagozkion aldaketa nagusien berri: adibideak irakurriz ikusten denez, Aldazabalen idazkera traketsa, iluna edo zehazgabea iruditu zitzaionean, Gorostegik arrunt eraldatu zituen pasarteak, batzuetan esaldiak goitik behera berridatziz eta beste batzuetan osagaiak gehituz edo ezabatuz.³⁴

³⁴ Zenbait esaldi eta pasarte eraldatzeaz gain, Aldazabalen testuan ikusitako hainbat akats zuzendu zituen Gorostegik; baina, berriak ere gehitu zizkion testuari bere bertsioa ematean: 129 *alkania* ‘alkanza’, 129 *egindazu*, 130 *Jaungoikoarekin ama* ‘Jaungoikoaren ama’, 31 *janzintzeko*, 131 *arkintzen* ‘aurkitzen’, 133 *Jaungoikooren* ‘Jaungoikoaren’ eta abar.

Aldazabal 1790 [1768]	Gorostegi (1884)
5 provechuraco izaten vada	129 probechurako bada
6 zure imagina ederra	129 zure imagiña
6 Nic, andrea, daucat atseguin andi bat	130 Nik daukat atsegiñ andi bat
6 dolorez betea zure seme Jaunaren pasioan	130 Dolorez betea zure Jesus jaunaren pasioan
6 garbi guelditu ziñana zere lendavizico izatean	130 zure lendabizico izatean pekatugabe sortua
7/8 batecere gueyena aguertcen naizala araco amabi aetan ceñetan zu gueyena ezagutua izan ziñan munduan, eracusten diguten becela araco amabi yzar eder, zure coroa apaincen debeen aec, ceñetan adoratzotzen zaizcun...	130 batez ere geyena ezagutua izan ziñan munduan, erakusten diguten bezela arako amabi izar eder, zure koroa apaintzen duten aek, zeñetan adoratzotzen zaizkan...
9 bear zan becela	130 bear bezelakoa
13 zure seme Jaincoac	131 zure semeak
13 cere jayoza	131 jayotzan
14 iru urteco edade gaztearequin presentatua	132 iru urteko aurchoa ziñalarik agertua
15 Zu. Gracia, eta virtute andi parebague oec mereci izan cindualaco templo santu onetan eguin cinduan mirariac gatic	132 Zuk grazia eta bertute andi paregabe oek mereci izanaz Eliza santu artan egiñ zinduan mirariakgatic
16 Virgina guztiz garbia eta casta	16 Birgiña guztiz garbia
16 Virgina garbia eta casta	132 Birgiña garbia
16 ceñec zure compañia gandic eta izcuntza gozoa gandic alcanzatu izan zeban	132 zeñak zurekiñ bizitzetik eta zure izcuntza gozotik irichi izan zuan
18 Verbo eternoa zure sabelean guizon eguiteco	132 Jaungoikoaren semea zure sabelean gizon egiteco
18 Verbo divinoaren ama	133 Jaungoikoaren semearen ama
18 moduren batean	133 ta moduren batean
20 Zure virtute, humildade, obediencia eta charidade visita santu onetan eracutsi zenduanaz	133 bisita santu onetan erakutsi zinduan zure bertuteaz, nola diran humiltasuna, obediencia eta karidadea
21 baizic nai izan cendualaco legueaz cumplitu	133 baizik zerren egin nai izan zenduan
21 loiric cer garbitu	133 loirik-ezer garbi-bearrik
22 eman daguidazula batez ere obediencia zure seme Jaunaren leguea gordetzeco	133 eman degidazula batez ere obediencia bertutea
23 constancia andi batequin egon ziñana zere semearen gurutzearen oñean munduaren redencioco obra ura eguin zebanean	134 zure semearen gurutzepean iraupen sendo andi batekiñ egon ziñana erospen edo redenzioko obra andi ura egiñ zuanean
25 igotzeko cerura gorpuz eta anima lagun oequin guztioquin gloriaco cortera	134 igotzeko zerura gorputz eta animaz zerutar guztiakiñ gloriara

1. taula

Gorostegik eraldatutako pasarten adibideak

5.2. Grafia eta hotsak

Arestiko aldaketez harago, grafiari eta hizkuntzari dagozkionak ere agerikoak dira: lerroz lerro ugari dira Gorostegik aldatutako grafema, morfema, adizki, egitura eta hitzak. Hain zuzen, aldaketa horiek astiro aztertuz gero, erraz ikusten da grafiaren esparruan Gorostegik Aldazabalen testua eguneratzeko gogoan ibilitako irizpide nagusiak bat datozela José Manterolak Ipar Euskal Herriko joeretan oinarrituta *Euskal Erria* aldizkarirako ezarritakoeekin (ikus Camino 2018: 716).

Gorostegik eginiko aldaketa grafikoen artean daude <c> eta <qu> → <k>,³⁵ <v> → , <gue> eta <gui> → <ge> eta <gi>, eta <mb> eta <mp> → <nb> eta <np> bihurtzea, sistematikoki. Hona hemen lauren adibideak:

- <c> eta <qu> → <k>: 3 *vezperatic* → 129 *bezperatik*,³⁶ 4 *consueloa* → 129 *kon-sueloa*, 4 *Belaunico* → 129 *Belauniko*, 4 *jarriric* → 129 *jarririk*, 4 *Acto* → 129 *Akto*, 4 *asi eraraco* → 129 *asierarako*, 5 *dagoquidana* → 129 *dagokidana*, 6 *chiquiena* → 130 *chikiena*, 7 *isilic* → *isilik*, 17 *ezquero* → 132 *ezkero*...
- <v> → : 3 *vezperatic* → 129 *bezperatik*, 5 *vada* → 129 *bada*, 5 *provechuraco* → 129 *probechurako*, 7 *virtute* → 130 *birtute*, 9 *lendavicico* → 130 *lendabiziko*, 10 *garvitasuna* → 130 *garbitasuna*, 13 *vizi eta* → 131 *bizita*, 18 *virraldu* → 132 *bialdu*, 19 *savelean* → 133 *sabelean*, 21 *gave* → 133 *gabe*...
- <gue>, <gui> → <ge>, <gi>: 4 *eguingo* → 129 *egingo*, 4 *aingueruen* → 129 *aingeruen*, 5 *guyen* → 129 *geyen*, 7 *bagearequin* → *bagearekin*, 7 *geiagorequin* → 130 *geyagorekin*; 9 *guizonen* → *gizonen*, 11 *eguinic* → 131 *egiñik*, 14 *guero* → 132 *gero*, 20 *daguiozula* → 133 *degiozula*...
- <mb> eta <mp> → <nb> eta <np>: 7 *aimbeste* → 130 *ainbeste*, 7 *empeñatzen* → 130 *enpeñatzen*, 8 *tempora* → 130 *denpora*, 15 *cumplitzeco* → 132 *kunplitzeco*, 21 *cumplituric* → 133 *kunpliturik*, 21 *cumplitzeagatic* → 133 *kunplitzeagatik*, 22 *cumplitzeco* → 134 *kunplitzeco*.

Horiez landara, Aldazabalek hitz hasieran eta amaieran emandako <y>-ak <i> bihurtu zituen Gorostegik; zehazki, hitz hasierako guztiak eta hitz amaierako gehienak: 130 & 131 *doay* da salbuespen. Hala ere, Aldazabalek erabilitako eta Gorostegik mantendutako hautu grafikoen artean dago bokalarreko <y> kontsonantikoa; areago, Aldazabalek baliatu ez zuen kasuren batera ere zabaldu zuen Gorostegik: 3 *zayo* = 129 *zayo*, 5 *guyen* → 129 *geyen*, 6 *jaiotzan* → 130 *jayotzan*, 7 *gueiagorequin* → 130 *geyagorekin*, 7(2) *guyena* → 130 *geyena*, 8 *zayona* = 130 *zayona*, 13 *jayotza* = 131 *jayotza*, 13 *loyan* = 131 *loyan*, 17 *jayo* = 132 *jayo*, 25 *escuyan* → 134 *eskuyaldean* eta abar.

Txistukariei eta berauen adierazpenari dagokienez, frikari/afrikatu bereizketari eutsi zion Gorostegik; zehazki, <t> eta <ts> digrafoen erabilera sistematizatu zuen, Aldazabalean inoiz afrikatu lepokaria adierazten zuten <z> bakanak eta <tc>-ak <tz> bihurtuz: 13 *jayozatic* → 131 *jayotza*, 21 *jayozatic* → 133 *jayotzatic*, 23 *semezat* → 134 *semetzat*, 23 *mendecozat* → 134 *mendekotzat*; 4 *bederatci urren* → 129 *bederatziurren*, 7 *vicitea* → 130 *bizitzea*, 4 *seguitcen* → 129 *segitzen*, 4 *Gurutce* → 129 *Gurutze* eta abar.

³⁵ *Karidade* hitzean, baita <ch> → <k> ere: 20 *charidadeco* → 133 *karidadeko*.

³⁶ Adibideak x → y eskemari jarraituz ematean, lehenengo orrialde-zenbakia Aldazabalen lanari dagokio, eta bigarrena Gorostegiren bertsioari.

Frikarrietan, bestalde, Aldazabalen <c⁶ i>-ak → <z⁶ i> bihurtuak dira Gorostegirenean: 3 *lenda vicico* → 129 *lendabiziko*, 4 *lendabician* → 129 *lendabizian*, 4 *oracio* → 129 *orazio*, 4 *oracioa* → 129 *orazioa*, 4 *contriciocoa* → 129 *kontriziokoa*, 4 & 5 *ceruetaco* → 129-130 *zeruetako* eta abar.

Ozen ondoko txistukariak adierazteko, Aldazabalek frikarien grafemak baliatu zituen oro har ozen ondotik. Gorostegiren bertsioan, <nz> da arrunten (130 *Anunziazioan*, 130 *janzia*, 130(2) *alkanza*, 130 *konzepzio*, 131 *janzintzeko*, 131 *janzi*, 131 *Gañeronzean*, 133 *obediencia*, 133(2) *obediencia*, 134 *redenzioko*), nahiz eta <ntz>-rik ere badagoen (130 *apaintzen*, 131 *arimarentzat*, 132 *izkuntza*, 133 *eskintzen*, 133 *agintzen*). <l> eta <r> ondotik, bestalde, <tz> besterik ez dut aurkitu: 131 *dabiltzanai*; 130 *sortze*, 133 *artzen*, 134 *biurtzen*.

Txistukarien adierazpenari loturik, Aldazabalenean ustez lepokari eta apikari frikarien arteko neutralizazioa islatzen duten adibide guztiak zuzendurik agertzen dira Gorostegiren testuan: 4 *gustietan* → 129 *guztietan*; 5 *ezca eguiozu* → 129 *eska egiozu*, 12 *edertazunez* → 131 *edertasunez*, 13 *edertazun* → 131 *edertasun*, 23 *ezcatcen* → 134 *eskatzen*.

/ʃ/ eta /tʃ/ sabaiaurrekoak direla eta, Gorostegik <̄s> eta <ch> eman zituen: 130 *išilik*; 129 *limosnachoren*, 129 *probechurako*, 130 *chikiena*, 130 & 132(2) *chit*, 132 *aurchoa*, 132 & 133(2) *irichi*, 133 *echean*. Azken horretan bat egin zuen Aldazabalekin, baina ez lehenengoan, <s> soila emana baitzuen Aldazabalek: 8 *isilic*.

Txistukariez harago, Aldazabalek <ñ>-ren bidez eman zituen hainbat sudurkari palatalizatu (3 *mingaña*, 5 *epeñi*, 6 *ziñana*, 7 & 8 *ceñetan*, 8 *ziñan*, 13 *ceñaquin*, 14 *Gañeronzean*, 20 *esanguña*, 21 *baño*...), nahiz eta ez sistematikoki, <in> ere ugari agertzen baita. Bada, Gorostegirenean <ñ> orokortzeko joera ikusten da, Aldazabalek <in>-z emandakoak <(i)ñ>-z eman baitzituen Gorostegik: 4 *erreguina* → 129 *erregiña*, 6 *oin* → 130 *oñ*, 7 *viotzarequin* → 130 *biotzarekiñ*, 10 *Orain* → 131 *Orañ*, 13 *ain* → 131 *añ*, 18 *Goy-Ainguerua* → 132 *Goy-añgerua*...

Arestiko guztiez landara aldaketa txikiren bat besterik ezin da aipatu, hala nola Gorostegik Aldazabalen testuan ez zegoen <ee>-ren bat txertatu izana (16 *virtuten* → 132 *birtuteen*) eta Aldazabalek -z emandako 4 *diraben* ‘dirauen’ adizkia 129 *dirauen* bihurtu izana.

5.3. Morfologia-gaiak

Izenaren morfologiaren esparruan ez dago berebiziko aldaketarik Aldazabalen eta Gorostegiren testuen artean. Ezaugarri linguistikoei dagokienez, -a itsatsiaren galera aurreratuago ageri da Gorostegirenean: Aldazabalen liburuan adibide bakarra zegoen (32 *historico libruac*), baina Gorostegirenean zenbait hitzetara hedaturik agertzen da: 5 *gracia au* → 129 *grazi au*, 16 *familia bat* → 132 *famili bat*, 22 *gracia andi oec* → 133 *grazi andi oek*.

Determinatzaileei eta kasu-markei dagozkien aldaketak ere aurki daitezke, nahiz eta oro har larriak ez izan. Alde batetik, *Jesus* izen propioari mugatzailea kendu zion Gorostegik (17 *Jesusa* → 132 *Jesus*), *bat* zenbatzailearen ordezkari artikulu mugatua ezarri zuen behin (18 *batequin* → 132 *arekin*) eta gradua aldatu zuen 19 *bien* → 133 *bion*, 14 *onetan* → 132 *artan* eta 15 *onegatic* → 132 *argatik* pasarteetan.

Beste alde batetik, kasu-sistemari loturik, *-zaz* baztertu zuen behin (13 *oriezaz guziezaz* → 131 *oriez guziatz*), *-koren* ordez *-rako* eman zuen destinatiboan beste behin (17 *Eguneco* → 132 *Eguneraco*), partitiboaren marka kendu zion sintagma bati (24 *gloriaric andieneraco* → 134 *gloria andienerako*), soziatiboa hobetsi zuen 9 *one-taz* → 130 *onekiñ* adibidean, genitibo pluraleko *-en* bikoiztua saihestu zuen 21 *Aingueruen eta guizonen* → 133 *Aingueru eta gizonen* koordinazioan eta inesibo pluraleko *-etan* gehitu zion beste honi: 18 *doai cabu baguea* → 133 *doaietan kabu gabea*.

Arestikoez landara, bigarren pertsonako erakuslearen *zure* forma neutroaren alde egin zuen inoiz (6 & 12 *zere* → 130 & 131 *zure*), eta 19 *ama eta semea* koordinazioaren ordez 133 *ama-semeak* eman zuen.

Aditzaren esparruan aldaketa gehiago egin zituen Gorostegik.

**Edunen* adizkietan Aldazabalek 3. pertsonan arrunt erabilitako *-eu-* & *-ebV-* zaharren partez *-u-* ereduko adizkiak eman zituen Gorostegik: 4 *eguingo debe* → 129 *egingo due*, 4 *esango debe* → 129 *esango due*, 4 *eguingo debe* → 129 *egingo due*, 8 *nai debanean* → 130 *nai duanean*, 16 *alcanzatu izan ceban* → 132 *irichi izan zuan*, 18-19 *errecibitzen debanean* → 133 *artzen duanean*, 23 *eguin zebanean* → 134 *eguin zuanean*. Bestalde, aditz zaharren ordez molde berriagokoak agertzen dira bi adibideotan: 14 *eracusten ceniela* → 132 *eracusten ziezula* eta 12 *ecarri ziguna* → 131 *ekarri ziguzuna*.

Egin laguntzaileaz den bezainbatean, *dagi-* vs. *degi-* bereizketaren neutralizazioa islatzen du Aldazabalen testuak; Gorostegik, nahiz eta erabateko sistematikotasuna lortu ez, arau zaharrarekin bat etorriz *degi-*ren aldeko hautua egin zuen hirupertsonaletan, eta horren arabera moldatu zituen Aldazabalen adizkiak: 15 *eman daguidazula* → 132 *eman degidazula*, 18 *alcanza daguidazula* → 133 *irichi degidazula*, 20 *eracutsi daguiozula* → 133 *erakutsi degiozula*, 22 *eman daguidazula* → 133 *eman degidazula*, 23 *eman daguidazula* → 132 *eman degidazula*. Aldatu gabe utzi zuen, halere, 9 *eman daguidazula* = 130 *eman dagidazula* (halaber bereizketa zaharrarekin bat datorren 7 *alcanza deguidazula* = 130 *alcanza degidazula*).

**Edini* dagokionez, Aldazabalen 9 *izan zindean* subjuntibotzat jota 130 *izan zindezen* eman zuen Gorostegik, eta 9 *eguin zidinen* ordez → 130 *egin zedin*.

Aditzetako pluralgiletan ere aldaketa bat baino gehiago ageri da Aldazabalen eta Gorostegiren testuak parez pare jartzean.

Izanen adizkietan, Gorostegik *-de* pluralgilea desagerrarazi zuen: 7 *errezatuko dirade* → 130 *errezatuko dira*, 10 *cantacen dirade* → 131 *kantatzen dirala*, 10 *esaten dirade* → 131 *esaten diran*.

NOR-NORK sailean 19 *betetzen cinduala graziaz ama eta semea* pasartean komuntadura gordetzeko *-z-* pluralgilea gehitu zion Gorostegik laguntzaileari: 133 *betetzen ziñuzela graziaz amasemeak*.

NOR-NORI-NORKEN Aldazabalek zerabilen *-e* pluralgilearen ordez *-te* ageri da Gorostegirenean behin (20 *mereci debeen* → 133 *merezi duten*), nahiz eta alderantzizko aldaketaren adibide bat ere badagoen: 7 *ematen zizutela* → 130 *ematen zizuela*. Bestalde, *-zki-* ezarri zion Gorostegik **eradunen ziutzun* adizkiari (22 *comunicatu ziutzun* → 133 *eman zizkitzun*), eta 8 *zaizkunen* ordez 130 *zaizkan* ezarri zuen lehena ere aipatutako 7.-8. orrialdeetako pasarte nahasian.

Azkenik, aipa litezke Gorostegik gaztelaniaz *-ción* amaiera duten hitzak aditz-izenetako *-tzeren* bidez eman izana (6 *purificacioan* → 130 *purifikatzean*, 15 *presenta-*

cio → 123 *presentatze*) eta *eta* juntagailuaren gramatikalizazio bestela ere argia erakusten duen 13 *vizi eta* → 131 *bizita* aldaketa.

5.4. Sintaxia

Sintaxiaren esparruan zailagoa da joera edo irizpide jakin batekin lotutako aldaketa sistematikoak aurkitzea, nahiz eta aintzat hartu behar den, jakina, § 5.1 azpitatean aipatutako eduki- eta antolamendu-aldaketek bete-betean ukitzen dituztela egitura sintaktikoak. Azpialat horretan zerrendatutako aldaketez harago, oro har aldaketa sintaktiko txikiak daude Aldazabalen eta Gorostegiren testuen artean: sintagma edo perpausen osagaien ordena-aldaketa txikiak ageri dituzte 5-6 *gure oneraco epeñi nai izan zenduana zure imagina ederra munduan* → 130 *zure imajina gure onerako ipiñi nai izan zenduana munduan*, 8 *oec gatic alcanza ditzadan* → 130 *alcanza ditzadan oekgatic* eta 16 *Esposatua San Jose zeure esposo garbiarequin* → 132 *San Jose zure esposo garbiarekin esposatua* adibideek, eta erlatibo aposatua izen aurrera ekarria du beste honek: 11-12 *esango da eguneroco oracio lehendabician dagoena* → 131 *esango da lendabiziko dagoan eguneroko orazioa*.

5.5. Lexikoa

Lexikoaren esparruan aurreko ataletan baino askoz ugariagoak dira Gorostegik eginiko aldaketak; funtsean, bi multzotan bana daitezke: alde batetik, ordezkaturako euskal hitz eta aldaerak daude; beste alde batetik, gaztelaniazko mailegu gordinen ordezkaturako hitzak.

Alde batetik, Gorostegik sistematikoki egin zituen *Jainko* → *Jaungoiko* eta *templo* → *eliza* aldaketak, eta zenbait hitz eta aldaera zahar baztertu zituen, hala nola 5 *epeñi* → 130 *ipiñi* eta 10 *dautzan* → 131 *dauden*. Sinonimoekin ordezkaturako hitzen artean daude, halaber, 5 *ezpaere* → 129 *bestela*, 5 *Jaincoari* → 129 *Jaunari*, 10 *Gozoac* → 130 *Gozo-kantak*, 16 *beguitanzen* → 132 *iduritzen*, 18 *baiaren* → 132 *bai-menaren*, 23 *orregatic ere* → 134 *ala ere* eta 21 *zergatic* → 133 *zerren*. Ordezkaturako aldaerak dira, bestalde, 4 *eguneroco* → 129 *egunoroko*, 12 *lenengo* → 131 *lelengo*, 17 *eduquitzeo* → 132 *idukitzeo*, 18 *guztiac* → 132 *guziak*, 18 *viraldu* → 132 *bialdu*, 21 *esqueintcen* → 133 *eskintzen*, 24 *amoriozco* → 134 *amorezko* eta 25 *ta* → 134 *eta*.

Gorostegik ikuspegi garbizaleari jarraituz eginiko aldaketak are ugariagoak dira, ondoko zerrendak erakusten duenez: 5 *provehuraco* → 129 *oneraco*, 6 *escogituric* → 130 *auturik*, 6 *humildea* → 130 *umilla*, 6 *casta* → 130 *garbia*, 6 *diligentea* → 130 *arretazkoa*, 6 *Asumpcioan* → 130 *zeruratzean*, 7 *privilegioz* → 130 *mesederekiñ*, 7 *Trinidad Santissimoa* → 130 *Irutasun chit santuak*, 7 *podore* → 130 *indar*, 7 *fungabearequin* → 130 *azkenbagearekin*, 7 *santidade* → 130 *santutasun*, 7 *favo-rea* → 130 *mesedea*, 9 *apartatua* → 130 *berezia*, 10 *acabuan* → 130 *akaberan*, 13 *divinoac* → 131 *Jaungoikozkoak*, 14 *Temploetan* → 132 *Elizetan*, 15 *estaduco* → 132 *bizimoduco*, 16 *aumentua* → 132 *geitzea*, 16 *zure esposorioan* → 132 *zure alkargatzetik*, 17 *Bienaventuratua* → 132 *doatsuak*, 18 *Trinidad* → 132 *Irutasun*, 17 *Esposorio* → 132 *Esposatza*, 17 *memoria* → 132 *oroimen*, 17 *Entendimentua* → 132 *Adimentu*, 18(2) *embajada* → 132(2) *bialkinde*, 18 *alcanza* → 133 *irichi*, 18 *errecibitzen* → 133 *escatzen*, 21 *presentatu* → 133 *agertu*, 21 *savel virginaleco* → 133 *Birjiñ*

sabeleko, 22 *comunicatu* → 133 *eman*, 23 *redencioco* → 134 *erospen edo redenzioko*, 24 *Aingeru ascoren compañian* → 134 *Aingeru askorekin batean*, 25 *bienaventuratu* → 134 *zorioneko*, 24 *Aingeruen eta serafinen compañian* → 134 *Aingeru eta serafiñakin batean*, 25 *eternidade* → 134 *betikotasun*, 25 *coroacio estimatuaz* → 134 *ko-roatze goiorretzaz*, 25 *iru zori dichoso oen* → 134 *iru zorion oen* eta abar.

6. Azken hitza

Lan honek P. J. Aldazabal debarraren euskal testuak izan ditu ardatz, eta askotariko gaiak (ber)aztertzeko aukera eman dit. Ez dirudi Aldazabal idazle bereiziki ezaguna izan denik (aipatu behintzat, gutxitan eta labur aipatu da azken mendeko bibliografian), eta helburu nagusia izan da bere euskal idazlanak bildu eta batera editaturik aurkeztea. Alde batetik, Itziarko Ama Birjinaren omenez gaztelaniaz idatzitako liburu batean ageri diren euskal testuak aurkeztu dira: Arakistainek idatzitako koplak bat, oraintsu arte XVII. mendekotzat jo izan den koplak izengabe bat, Gipuzkoako koplak-ahapaldi zahar bat eta zenbait proposamen etimologiko. Beste alde batetik, dakidala Aldazabalek hasi eta buka euskaraz idatzitako liburu bakarra, funtsean Itziarko Ama Birjinaren omenezko bederatziurrena biltzen duena.

Lan honek, beraz, ikertzaile eta bestelako interesdunen eskueran jartzen ditu Aldazabal debarraren euskal lanak; baina, ez da horretara mugatu. Halakoetan gertatu ohi denez, testuen edizio gintzak eta ikuspegi filologiko zabalak barne biltzen dituen azpigaiez arduratzeak aukera eman dit egileaz ez ezik, hark bizitako garaiaz ere gehiago jakiteko; zehazki, Lehen Euskara Modernoaz eta garai linguistiko haren gorpulean gipuzkoar idazleek eginiko lan eta hautuez, bai eta Larramendi eta Arakistain bezalako idazle handien eraginaz ere.

Lehen Euskara Modernoko idazlea izan zen Aldazabal bete-betean, eta garai hartan Gipuzkoako euskal idazle ospetsuenen artean zabalen zebilen ikuspegi baliatu zuen: bere sorterrian (eta are Gipuzkoako euskara zaharrean) espero zitezkeen ezauzgarri dialektalak ageri dira, baina aurrekoak bezain agerikoak dira tokian tokiko ezauzgarriak baztertu eta eredu orokorrago eta landuago baterantz jotzeko ahalegin neurri handi batean lortuak. Gipuzkoako euskarari dagokionez, halaber, Aldazabalek idatzitako testua eta Gorostegik mende baten buruan *Euskal Erria* aldizkarian argitaratutako bertsioreguneratua alderatzea argigarri da literatur gipuzkerak berak zenbait puntutan izandako bilakabideaz jabetzeko, bai eta beronen ikerketari astinalditxoarematzeko ere.

7. Erreferentziak

Aldabaldetrecu, Roque. 1993. Semblanza histórica. Pedro Joseph de Aldazabal y Murguia. *Deba* 25. 11-14.

Aldai, Gontzal. 2015. Subordinadas completivas del verbo *gertatu* ‘ocurrir’ en Haraneder: ¿Subjuntivo extendido o conservación del Aoristo Perifrástico? *Fontes Linguae Vasconum* 120. 327-344.

Aldazabal, Pedro José. 1767-1769. *Breve historia de la aparicion del mas luminoso astro, y brillante estrella de la mar, la milagrosa imagen de Maria santissima de Iziar*. Iruñea: Martín Joseph de Rada.

- Aldazabal, Pedro José. 1790 [1768]. *Ama Virgina santisima Yciarcuaren bederatzi urrena*. Tolosa: Fermin Huarte eta Arlegi.
- Aldazabal, Pedro José. 1775. *Compendio heráldico. Arte de escudos de armas, según el método más arreglado del blasón*. Iruñea: Viuda de Martín Joseph de Rada.
- Altuna, Fidel. 1995. Loiolako dotrina. *ASJU* 29(2/3). 611-650.
- Alzola, Nicolás. 1970. Apuntaciones bio-bibliográficas. Pedro Joseph de Aldazabal y Murguía (?1728?-1779). *BAP* 4. 480-484.
- Ariztimuño, Borja. 2013. Finite Verbal Morphology. In Mikel Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque*, 359-427. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Atienza, Julio. 1958. Linajes de la Villa de Deva (Guipúzcoa) (continuación). *Hidalguía* 29. 617-632.
- Baraiazarra, Luis. 1997. Jose Arakistain eta Migel Zuzaeta. XVIII/XIX. mendeetako karmeldar bi idazle. *Karmel* 219. 125-132.
- Camino, Iñaki. 2018. Bigarren euskara modernoa. In Joakin Gorrotategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 659-735. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza.
- Esparza, Andoni. 2005-2006. El compendio heráldico de Pedro Joseph de Aldazabal y Murguía. *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía* 9. 349-376.
- Fita, Fidel. 1880-1881. Suplementos al *Diccionario Trilingüe* del P. Larramendi escritos en 1746 por el P. F. José de María, carmelita descalzo. *Revista de Ciencias Históricas* II. 416-433; III. 113-120 eta 350-374; IV. 72-87 eta 149-163.
- Garibai, Esteban. 1571. *Los quarenta libros del compedio historial (1556-1566)*. Anberes: C. Plantino.
- Garmendia, Juan. 2007. *Domenjón González de Andia y la villa de Tolosa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Guerra, Juan Carlos. 1924. *Los cantares antiguos en euskera: viejos textos del idioma*. Donostia: Martín y Mena.
- Iztueta, Juan Ignazio. 1847. *Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja.
- Jiménez, Izaskun. 2019. *Leizarraga eta Haranederren zenbait erkaketa: saio bat hizkuntzaren periodizazioan*. Gasteiz: UPV/EHUko gradu amaierako lan argitaragabea.
- Kaltzakorta, Jabier. 2003. Erronda kantuak eta eske bertsoak. *Euskera* 48(1). 109-163.
- Lakarra, Joseba Andoni. 1983. Oharrak zenbait arkaismoz. *ASJU* 17. 41-68.
- Lakarra, Joseba Andoni. 1985. Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia. *ASJU* 19(1). 235-282.
- Lakarra, Joseba Andoni. 1996. *Refranes y sentencias. Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba Andoni. 1997. Euskal Filologia: arazo zahar, bide berri. *ASJU* 31(2). 447-535.
- Lakarra, Joseba A., Julen Manterola & Iñaki Seguro. 2019. *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Larramendi, Manuel. 1745. *Diccionario trilingue del castellano, bascuence y latin*. Donostia: Bartholome Riesgo y Montero.
- Lekuona, Manuel. 1978. *Literatura oral vasca*. Gasteiz: ESET.
- Leturiaga, Olatz. 2020a. Gipuzkoa erdialdeko pluralgileen azterketa. In Xabier Artiagoitia, Iñaki Camino, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 367-402. Bilbo: UPV/EHU.

- Leturiaga, Olatz. 2020b. *Gipuzkoa erdialdeko testuetan barrena: aditz-morfologiako ezaugarri batzuen azterketa*. Gasteiz: UPV/EHUko master amaierako lan argitaragabea.
- Mitxelena, Koldo. 1970. *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*. Bilbo: Centro de Estudios Históricos de Vizcaya (Berrargit. OC 8, 29-191).
- Mitxelena, Koldo & Ibon Sarasola. 1987-2005. *Orotariko euskal hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia & Mensajero.
- Mounole, Céline. 2007. Perifrasi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria. *ASJU* 41(1). 67-138.
- Mounole, Céline. 2018 [2014]. *Le verbe basque ancien : étude philologique et diachronique* (= *ASJU* 48). Bilbo: UPV/EHU.
- Onaindia, Santiago. 1974. *Euskal literatura III*. Bilbo: Etor.
- Ondarra, Frantzisko & Antonio Unzueta. 1997. *Fr. Migel San Frantziskorena (Zuzaeta). Fr. Jose Jesus-Mariarena (Arakistain). Idazlanak*. Markina-Xemein: Karmel.
- Santazilia, Ekaitz. 2020 [2015]. Artxibora itzultzearen garrantziaz. Maria Angela de Txakarregiren 1775eko Mutrikuko gutuntxo. *Lapurdum* 17. 271-281.
- Sarasola, Ibon. 1983. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos. *ASJU* 17. 69-212.
- Seguroa, Koro. 2013. Oikiako dotrinak: F. Antonio Agirre Gabiria (Marin 1728-Oikia 1805). *Lapurdum* 17. 223-253.
- Unzueta, Antonio. 1985. Fray José de Jesús María Araquistain. *ASJU* 19(1). 199-215.
- Urgell, Blanca. 1987. *Esku-liburua*-ren grafi aldaketak (1812-1821). *ASJU* 21(2). 357-388.
- Urgell, Blanca. 2006. Para la historia del sustantivo verbal en vasco. In Joseba A. Lakarra & José I. Hualde (arg.), *Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask* (= *ASJU* 40: 1/2), 921-948. Donostia: GFA & UPV/EHU.
- Urgell, Blanca. 2018. Lehen Euskara Modernoa. In Joakin Gorrotxategi, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 543-657. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Urkizu, Patrizio. 2009. Un texto olvidado del siglo XVII: *Sumario brebea*. *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 14. 207-217.
- Villasante, Luis. 1965. La Historia de Aránzazu atribuida al P. Gaspar de Gamarra. *Scriptorium Victoriense* 12. 74-173.
- Vinson, Julien. 1891-1898. *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Paris: Maisonneuve (Berrargit. faksim. Bilbo: Caja de Ahorros Vizcaína, 1983).
- Zuloaga, Eneko. 2018 [2015]. Diego Lorenzo Urkizuren 1740ko zortzikoak. *ASJU* 49(1/2). 179-201.
- Zuloaga, Eneko. 2020. *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesi argitaragabea.

I. eranskina. Arakistainen laukoak (Aldazabal 1767-1769)

CANCION COMPUESTA POR EL R. P. FRAY
Joseph de Jesus Maria, para alabanza de
Nuestra Señora de Iziar.

A Gur Iziarco
 Virgina ederra,
 Agur Ama maite
 Ichaloco Izarra.
 Gabriel Santuac
 zizun avifatu,
 zeugan nai zevala
 Jaunac encarnatu.
 Evaren izena
 mundatu zenduan,
 zeugatic bequea
 artu izan guenduan.
 Errecivi gaitzazu
 Zeruco Cortean
 erregu eguiten
 degunac lurrean,
 Cantivoac ascatu,
 itsuac arguitu,
 onac eman, eta
 gaitzac quendu itzazu.
 Quendu eguizgutzu arren
 gure miseriac,
 baita baqueatu
 guerra gaiz guziac

Bigun eta garbi
 cerade aurquiteen,
 nola Aingueruac
 diran espantätzen
 Bada eguin gaitzazu
 garbi ta bigunac,
 gueran becatutic
 beti libratuac
 Iguzu gracia
 garbi vizizeco,
 edertasun ori
 guero icusteco,
 Erregatu ezazu
 gugatic Ceruan,
 eracus cerdezun
 podore munduan
 Lagundu zaquizeu
 Cereco Glorian,
 Jesus icusteco
 Zeure Compañiaq
 Gloria Aitari,
 eta Semeari,
 nola aen bien
 Espirituari.
 Amen.

II. eranskina. Itziarko Ama Birjinaren omenezko koplak (ca. 1766)

GANCION COMPUESTA POR UN DEVOTO
hijo suyo, a Nuestra Señora de Iziar al tiempo que
se hizo el Novenario en Deva contra la pestifera
epidemia, y se cantó todos los días delante
de la Santa Imagen.

IZar eder bat etorri zaigu
Iziartican Devara,
Minez dauñenac sedatuzeco
Bere parerit ez dana
ESTRIVILLO.

*Ama gozoa adi itzazu
Gure deadar tristeac;
Becatarjac baguera ere,
Guerade zure Semgac.*

Penen artean ozta geunden,
Jatfi artean Izarra;
Jatfi ezquero aguertucodeu
Ondo laster bere garra,

Gure viorzac tristirit zuzca
Penac, minac, ta pobrezac;
Baña Izar hau jatfi ezquero,
Etorri zaizcu ondazunac.

Nere Christuac asi zaitetze,
Ceren animac garbitcen,
Ama Virgina Izarcoac
Aksi zaitzaten aditcen.

Virgina Ama. becatarien
Vitarteco, izanzaitte,
Guzuc defeditce bagaituzu,
Beti izangoguera libre.

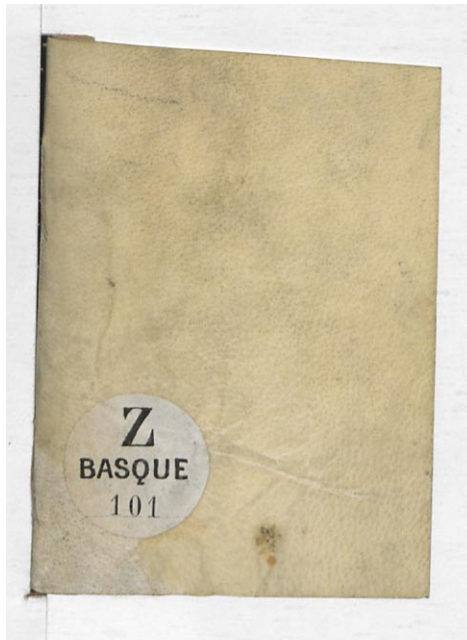
Zugure aldetic jarri ezquero
Jesus maitea biguntcen,
Berealatic sentituco da
Osafuna etorritcen.

Gure becatu ta culpa andiac;
Mereci zuren onela;
Baña ala ere a corda zaitte,
Zerala guztien Ama.

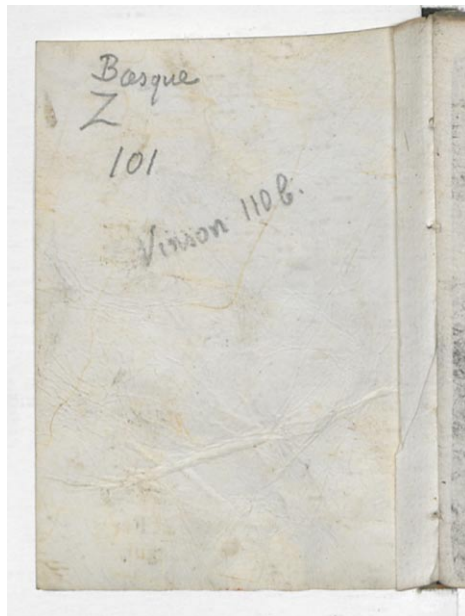
Damu ta mincz arquitcegue
Izan gueralaco gajto:
Gogo firme batartu izadegu
Vizitac mudatuzeco.

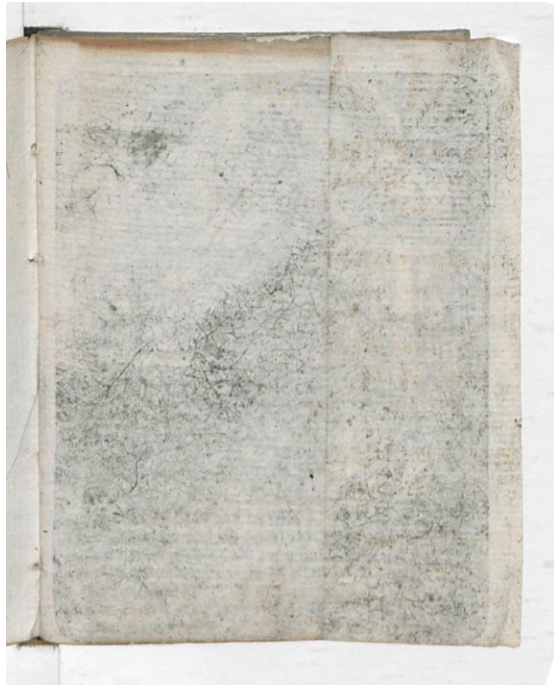
Ama maitea veguira ezazu
Cere Cofradeen artera;
Zure gracia andiac dira
Galdu guinaden bestela.

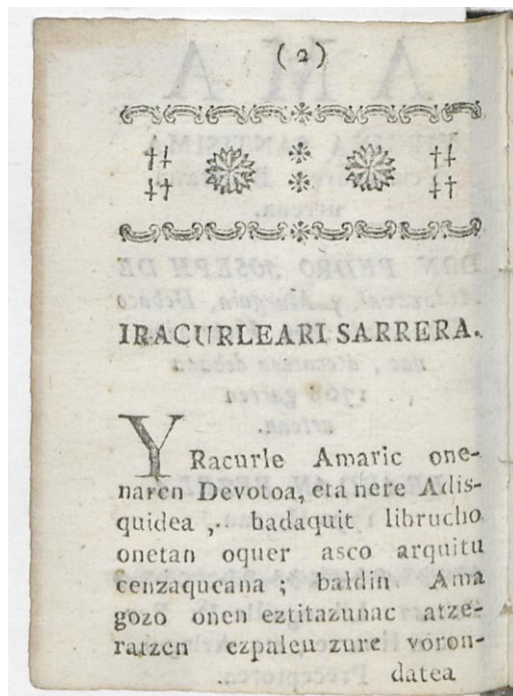
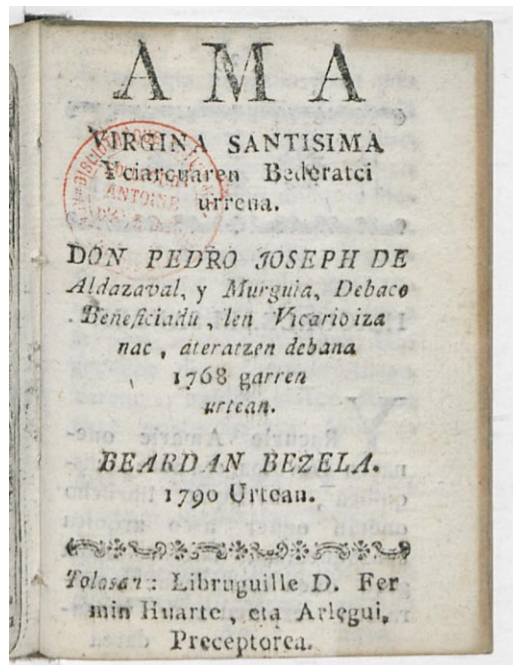
III. eranskina. *Aldazabalen Ama Virginia santissima Yciarcuaren bederatzi urrena* (1790 [1768]) lanaren faksimilea (*Gallicako alea*)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

(3)

datea, eta mingaña esna me-
 sanetatic: Ezdaguiozula bada
 arren veguiratu, emen arquit-
 zen dezun izcuide torpearri;
 ez pada librucho onequin de-
 scatzen danari: auda Ama
 Maite Yziarcoaren devoci-
 on zavalzea mundu guztian,
 inberrere guelditu ezded onen
 favoreac errecibitu bague. Nic
 gordeco ditut nere viotcean
 zureac, baldin izaten bada
 zure gustocoa: eta Adio.

AMA VIRGINA YZIARCOAREN
 Bederatzi Urrena.

*Garagarillaren lenda vicico Y-
 gandearen vesperatic emango*

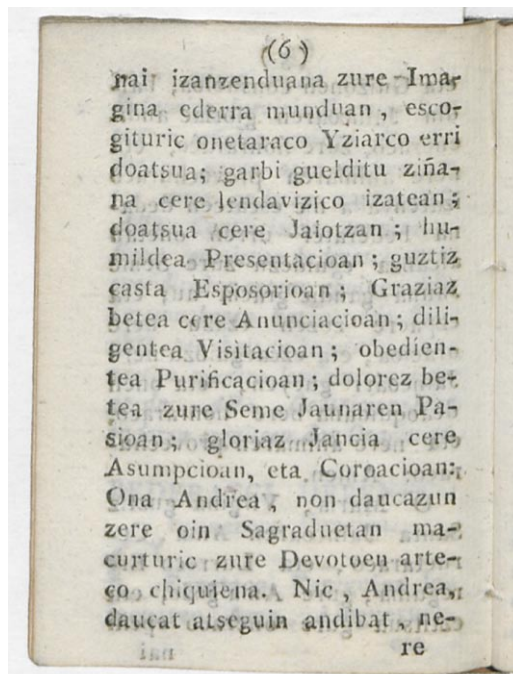
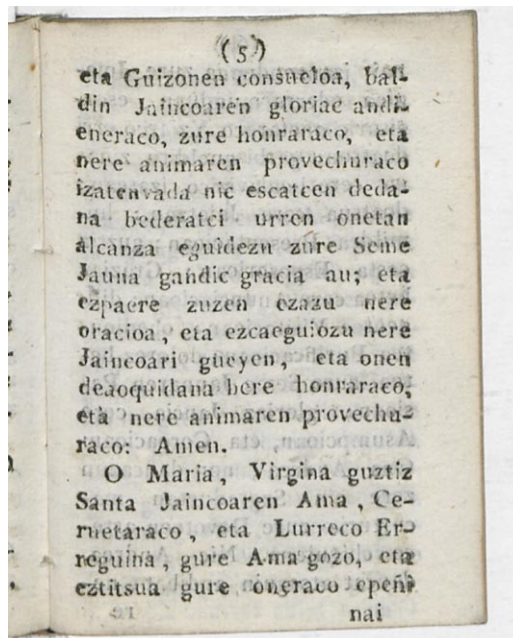
Az zayo

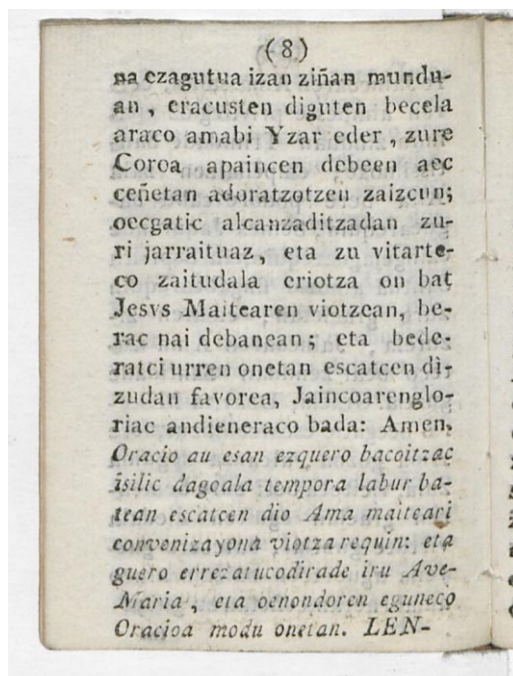
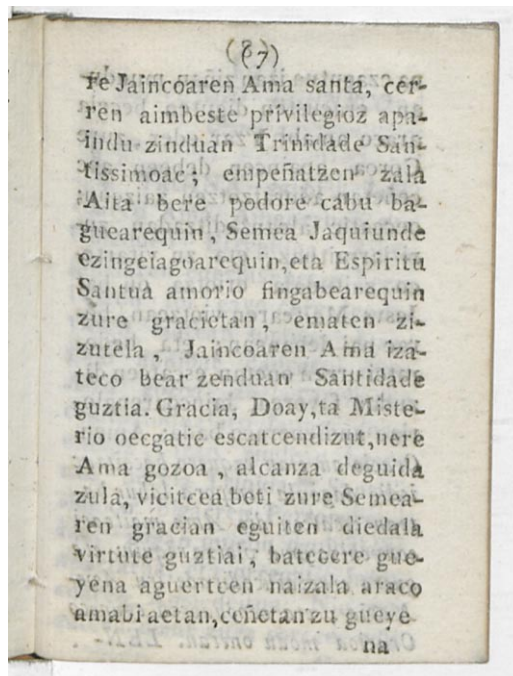
(4)

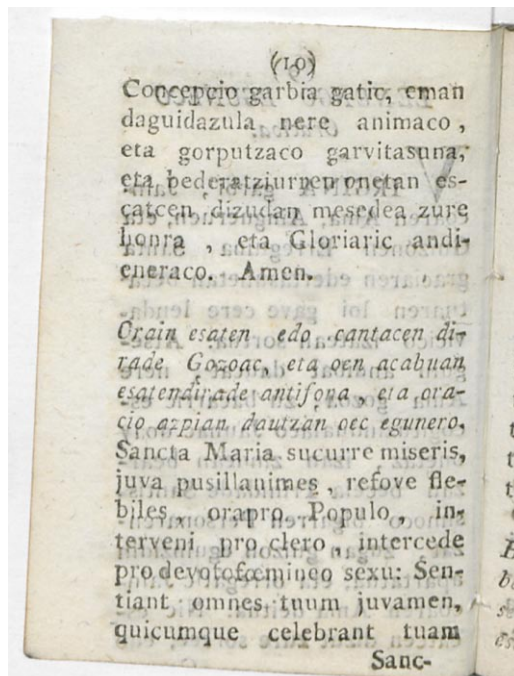
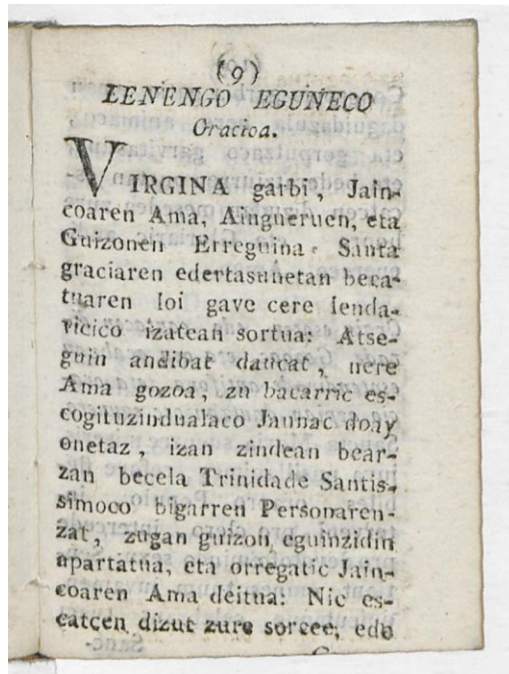
zayo astera modu onetan.
 Belauñico, jarriric Gurutce San-
 tuaren señalea eguingo debe be-
 deratci urren onen asi eraraco,
 eta onen ondoren esango deba
 Acto Contriciocoa egunero.
 Egun gustietan bederatci urren
 onen diraben artean eguingo debe
 limosnachoren bat, edo beste
 obra onen bat: ta bederatci urren
 onetan egunero lendabician esan-
 go-da Acto Contriciocaren
 ondoren seguitcen dan Oracio au.

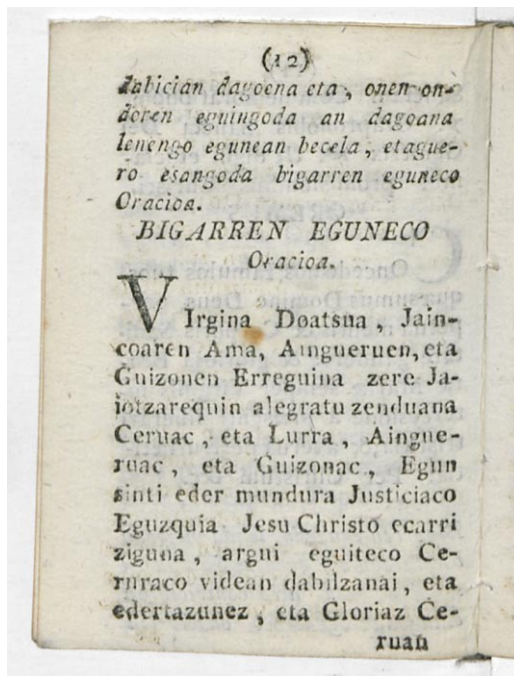
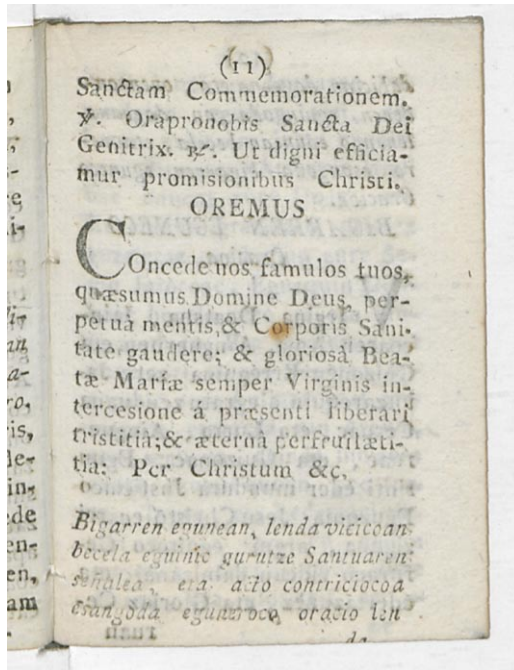
BEDERATCI URRENECO
 eguneroco Oracioa.

CEruetaco Erreguina Ja-
 incoaren Ama, Aingueruen,
 eta

(13)

ruan Janziceco Jaunaren vorondatea eguiten vizi, eta beren eriotzan justu arquitezen diranac: Atsegin andibat daucat zure Doly, eta Edertazun graciazco oriczaz guztiezaz, ceñaquin zure Seme Jaincoac, Eguzquin Divinoac becela cere jayoza janci zinduan. Eta escatcendizut zure zori oueco jayotza orregatic nere Animarenzat graciara co etorrera ain arguia, eta segurua, ceinda inolzere erori eznaitequean peccataren loyan, eta bederatci urren ouetan escatzen dedan mesedea conveni bada zure Loura, eta gloriatic andie-

ne

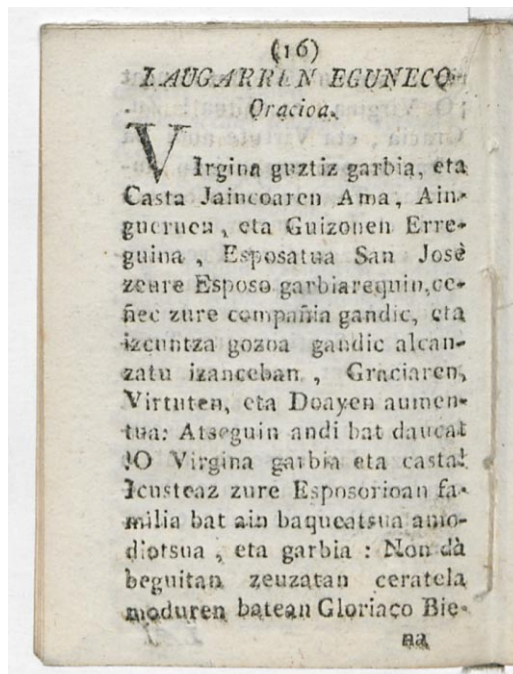
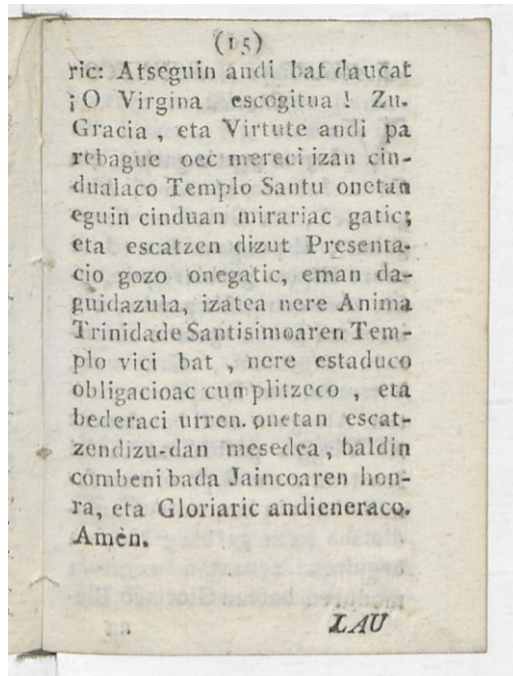
(14)

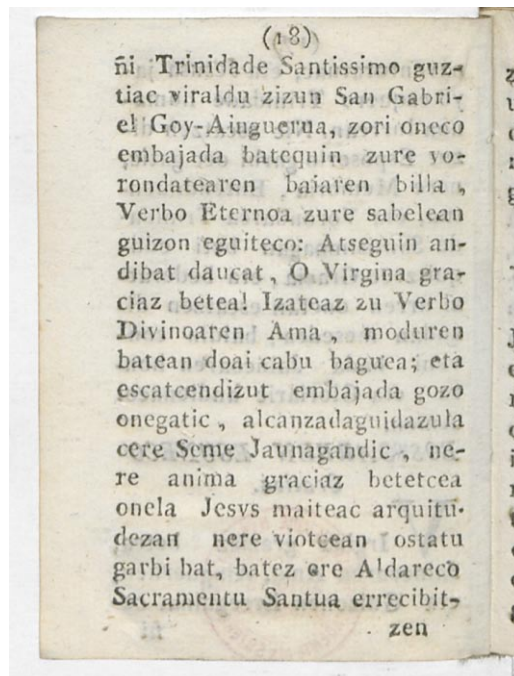
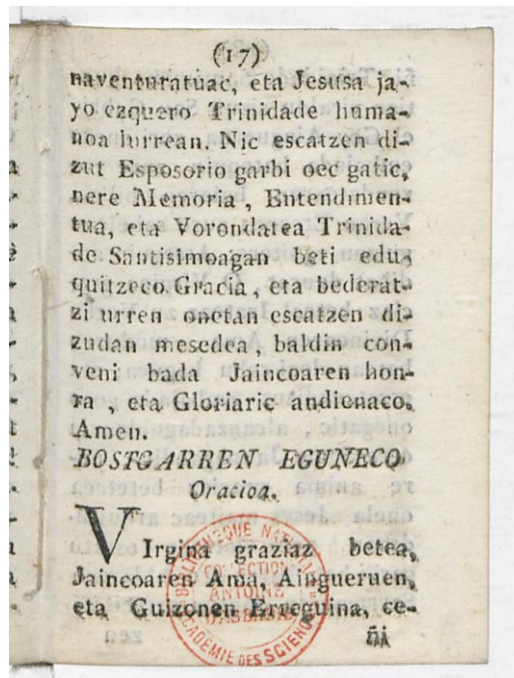
neraco: Amen.

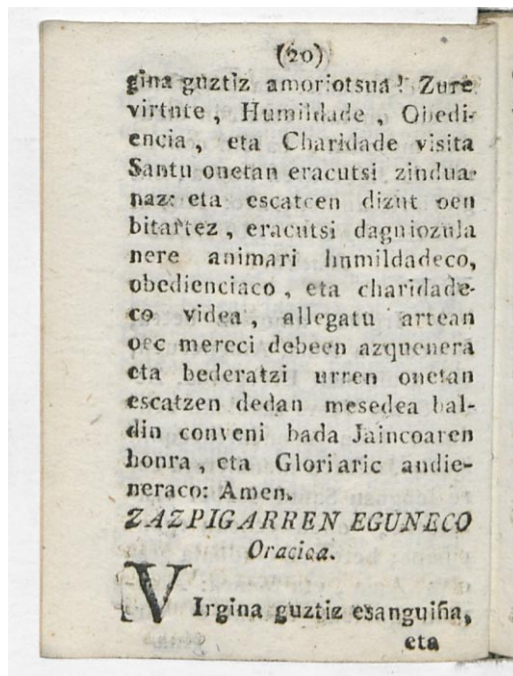
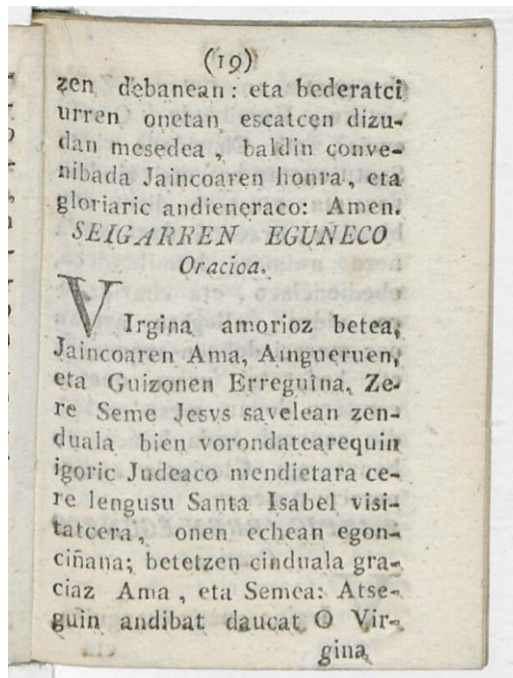
Gañeroncean lenengo egunean becela.

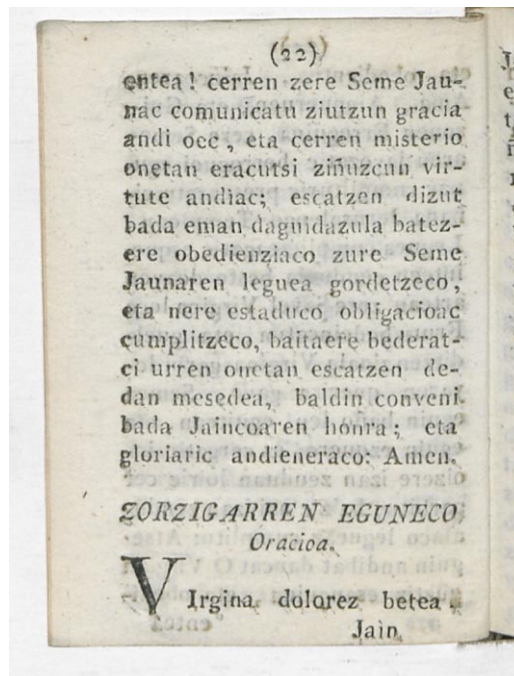
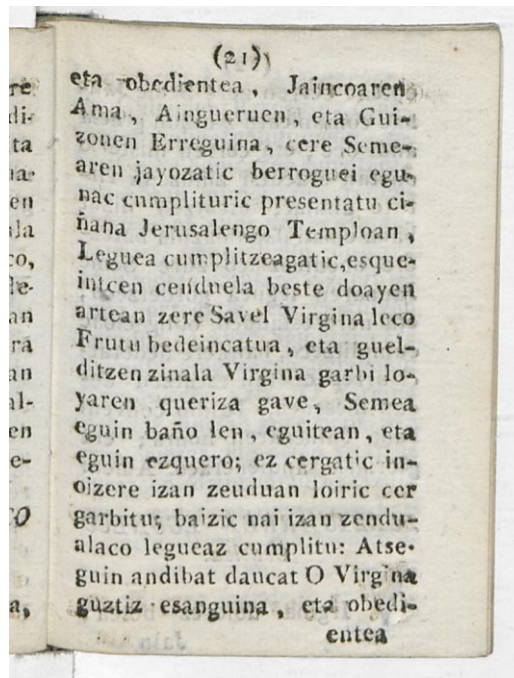
IAUGARREN EGUNECO
Oraticia.

Virgin escogitua, Jaincoaren Ama, Aingueruen, eta Guizonen Erregina, Jerusalem Temple Santuan iru urteco edade gaztearcquin presentatua, Eche Santu onetan cere virtuteaquin eracusten cimela, icusten cinduen guztiai vizi modu Jaincozcoa guero, zure Semearen etorreran seruitu zezaten Graciaco Templetan exemplozat, beren vizitzac Jaunari Consagraturic:

(23)

Jaincoaren Ama, Aingueruen,
 eta Guizonen Erreguina, cons-
 tancia andibatequin egon zi-
 nana zere Semearen gurutzea-
 ren oñean munduaren reden-
 cioo obra andi ura eguin ze-
 banean, penaz, eta doloz
 zere viotza urtutzean cizatzula;
 bana orregatze ere artutzen
 guinduzula zure Semezat cere
 dizipulu amatuaren personan;
 Erruquitzen naiz, O Virgina
 doloz jancia! zure pena, eta
 min oriezaz, eta orien vitartez
 ezcatcen, dizut, artu nazazula
 zere, eta zure devocioan beti
 izateco; Seme, eta mendeco-
 zat, eta eman daguidazula
 gracia cere mendetic ez irte-
 teco

(24)

teco, baitaere bederatzi urren
 onetan escatcen dizudan me-
 sedea, baldin conveni bada
 Jaincoaren honra, eta gloria
 ric andieneraco: Amen.

BEDERATZIGARREN
Eguneco Oracioa.

Virgina gloriáz beteá ;
 Jaincoaren Ama, Aingueruen,
 eta Guizonen Erreguina, ce-
 saren eriotza izanzan eriotza
 amoriozco bat, egaca cerura
 igotzeco Aingueruen, eta Se-
 rafinen compañian, viürcen zi-
 nala irugarren egunean Ce-
 rutic lurrera Aingueru asco-
 ren compañian, sartutzeco
 berriro anima gloriosoá cere
 gor

(25)

gorpuz eder artan, eta igot-
 zeco Cerura gorpuz, eta ani-
 ma lagun oequin guztioquin
 gloriaco cortera, non arquit-
 zen zere Semearen alde escu-
 yan Bienaventuratu guztia
 baño gloria andiagorequin
 eternidade bateraco. Arsequin
 andibat baucan, O Virginea
 gloriar, bete! Zure eriotza
 gozoaz, zure Ceruraco igoe-
 gloriosoaz, eta gloriaco coro-
 acio estimatuz; eta escatcen
 dizut iru zori dichoso oca vi-
 tartezen nere eriotzaco zori ona
 zure mendean; baita ere be-
 deratzi urren onetan deseat-
 zen dedan mesedea baldin con-
 veni bada Jaincoaren honra ta
 gloriaric andieneraco : Amen.

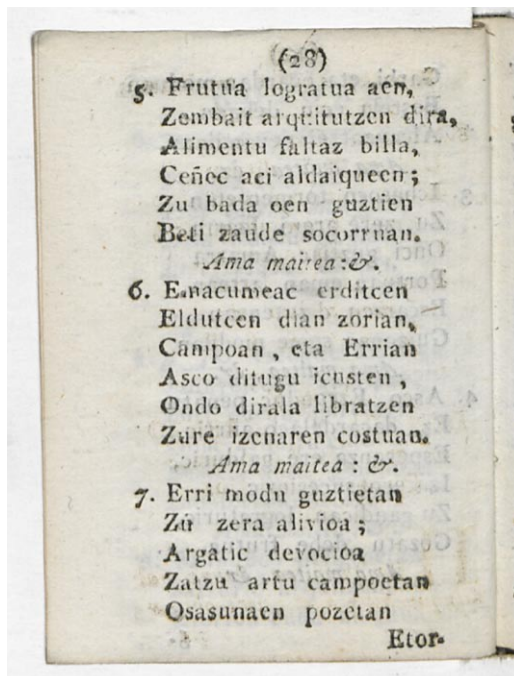
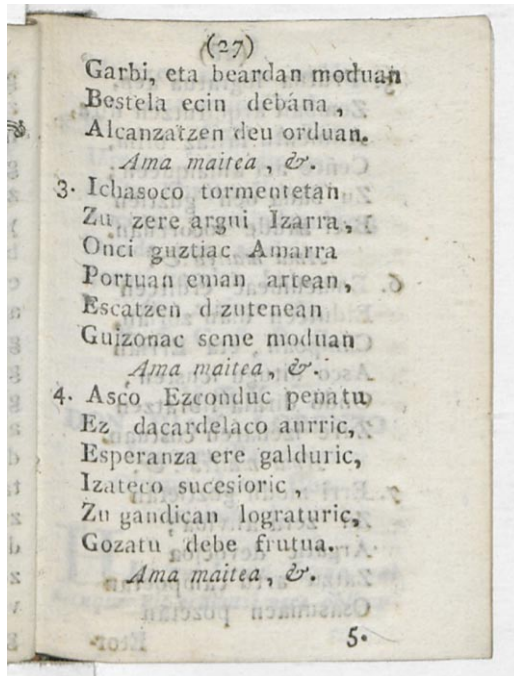
(26)

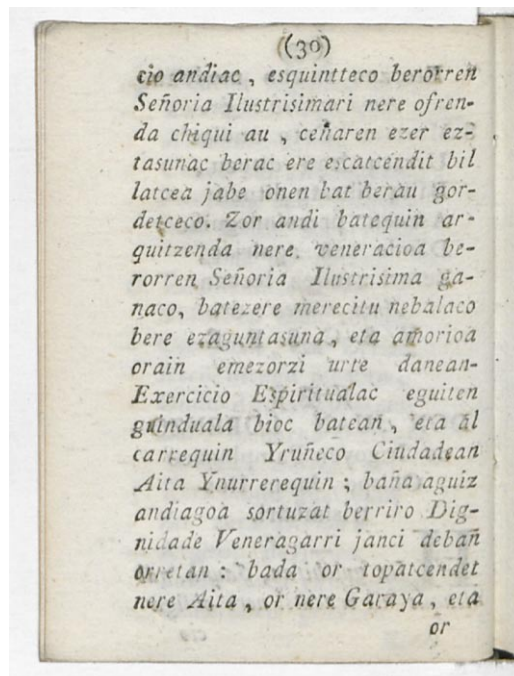
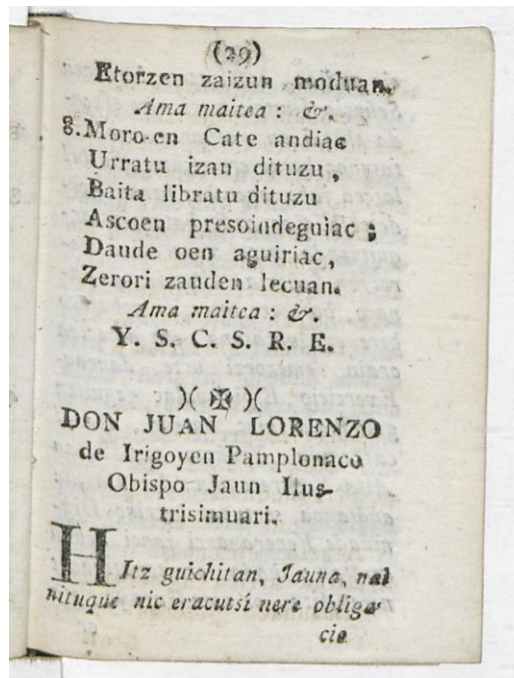
GOZOAC.

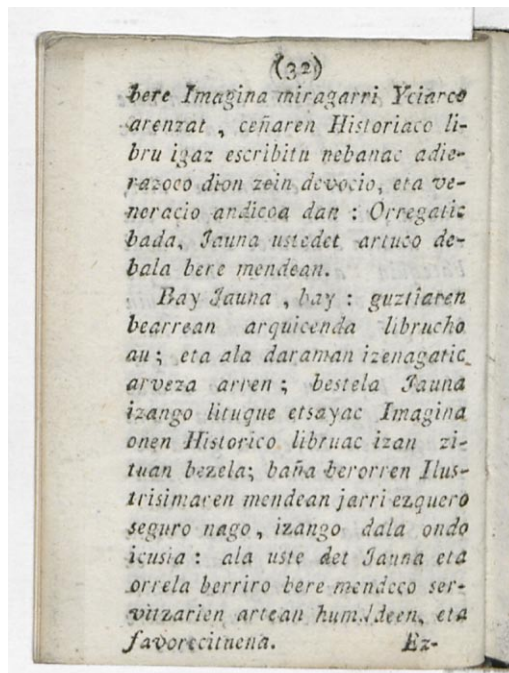
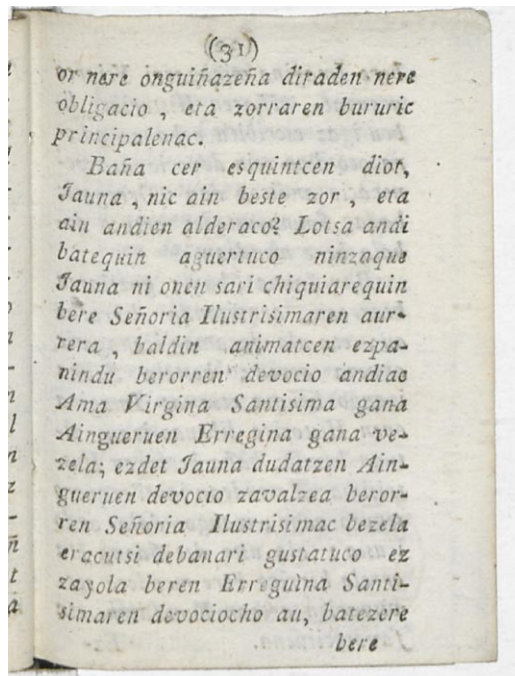
Virginea Iciarcoa
 Yzar ederra munduan,
 Ama maitea gu gatic
 Erreguezazu Ceruan.

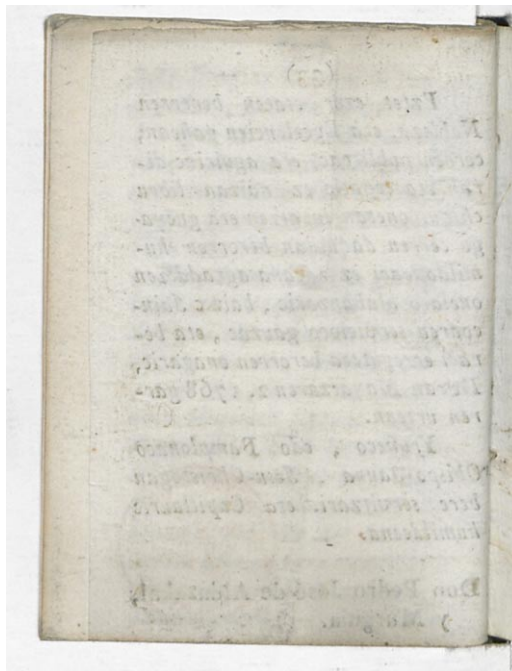
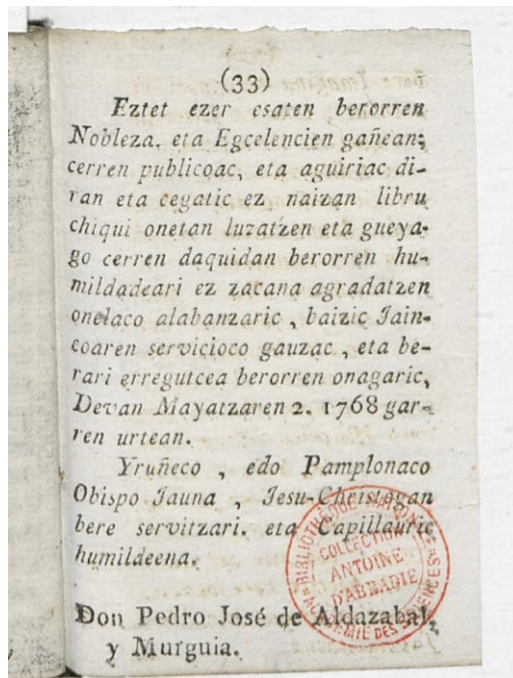
1. **Z**U escogitu zinduan
 Jaunyoicoac amatzat,
 Zori onean guretzat
 Dña arquite cinduan;
 Bestela lotu guinduan
 Luciferren becatuan.
 Ama maitea,

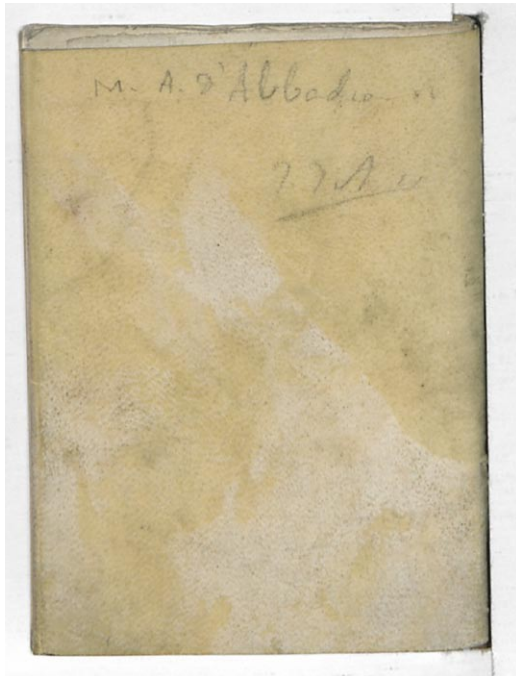
2. Munduco peligroetan
 Sarturic arquitezandana
 Ertorten bada zu gana
 Gar

IV. eranskina. Gorostegiren edizioaren faksimilea (*Euskal Erria*, 1884)

AMA BIRJINA EZIAR-KOAREN

BEDERATZIURRENA.

Garagar iltaren lendabiziko Igandearen bezperatik emango zayo asiera modu onetan.

Belauniko jarririk, Gurutze Santuaren señalca egingo due bederatziumren onen astierarako, eta onen ondoren esango due Akto Kontriziokoa egunero.

Egun gustielan bederatziumren onek dirauen artean, egingo due linosnachoren bat, edo beste obra onen bat: la bederatziumren onetan egunero lendabizian esango da Akto Kontriziokoaren ondoren seiyulzen dan Orazio au.

BEDERATZIURRENAREN EGUNOROKO

ORAZIOA.

Zeruetako Erregina, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen konsueloa; baldin Jainkoaren gloriarik andienetako, zure onrarako eta nere animaren probechurako bada, nik eskatzen dedana bederatziumren onetan, alkanta egindazu zure Seme Jaunagandik grazi au; eta bestela, zuzen ezazu nere orazioa, eta eska egiozu nere Jaunari geyen eta onen dagokidana, bere onrarako, eta nere animaren onerako. Amen.

20 Agosto 84.

Tomo XI.—Núm 148.

¡O María, Birjiña guztiz Santa, Jaungoikoaren Ama, zeruetako eta lurreko Erregiñal Gure Ama gozo eta eztsua, zure Imajiña gure onerako ipiñi nai izan zenduana munduan, auturik onetarako Izlar-ko erri doatsua; zure lendabiziko izatean pekañubage sortua; doatsua zere Jayotzan; umilla Presentazioan; guztiz garbia beti; Graziaz betea zere Anunziazioan; arretazkoa Bisitazioan; obedientea Purifikatzean; Dolorez betea zure Jesus Jaunaren Pasioan; Gloriaz janzia zere Zeruratzean, eta Koroazioan. Ona, Andrea, non daukazu zere on sagraduetan auspez jarririk, zure dehotoen arteko chikiena. Nik dankat atsegiñ andi bat, nere Jaungoikoaren Ama santa; zerren ainbeste mesederekiñ apaindu zinduan Irutasun chit Santuak; enpeñatzen zala Aita here indar kabu-bagearekin, Semea Jakiun.le ezin geyagorekin, eta Espiritu Santua amorio azkenbagearekin zure grazietan; ematen zizuela, Jaungoikoarekin Ama izateko bear zenduan Santufasun guztia. Grazia, doai, ta misterio oekgatik eskatzen dizut, nere Ama gozoa, alkanza degidazula, bizitzea beti zure Semearen grazian, segitzen diedala hirtute guztiai, batez ere geyena ezagutua izan ziñan munduan, erakusten diguten bezela arako ama'i izar eder, zure koroa apaintzen duten aek, zeñetan adorazotzen zaizkan; alkanza ditzadan oekgatik, zuri jarraituaz, eta zu bitarteko zaitudala, eriotza on bat, Jesus maitearen Biotzean, berak nai duanean; eta bederatziurren onetan eskatzen dizudan mesedea, Jaungoikoaren gloriarik andienerako bada. Amen.

Orazio au esan ezkeru bakoitzak isilik dagoala denpora labur batean, eskatzen dio Ama maiteari konbent zayona biotzarekin: eta gero errezatuko dira iru Abe Maria, eta oen ondoren eguneko Orazioa, modu onetan.

LENENGO EGUNEKO

ORAZIOA.

Birjiña garbi, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña Santa, graziaren edertasunetan bekatuaren loi-gabe zere lendabiziko izatean sortua. Atsegiñ andi bat daukat, nere Ama gozoa, zu bakarrik autu zindualako Jaunak doay onekiñ, izan zindezen bear bezelakoa Irutasun chit Santuko bigarren personarentzat, zugañ gizon egin zedin berezia, eta orregatik Jaungoikoaren Ama deitua: nik eskatzen dizut zure Sortze edo Konzepzio garbiagatik, eman dagidazula nere animako, eta gorputzeko garbitasuna, eta bederatziurren onetan eskatzen dizudan mesedea, zure onra, eta gloriarik andienerako. Amen.

Orañ esaten edo kantatzen dirala Gozo-kantak, eta oen akaberan esaten diran antifona, eta orazio azpian dauden oek egunero.

Sancta María, succurre miseris, juva pusillanimes, refève flebiles, ora pro populo, interveni pro clero, intercede pro devoto famineo sexu: sentiant omnes tuum juvamen, quicumque celebrant tuam sanctam commemorationem.

ŷ Ora pro nobis, Sancta Dei genitrix.

ŕ Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS.

Concede nos famulos tuos, quæsumus, Domine Deus, perpetua mentis, et corporis sanitate gaudere; et gloriosa Beatæ Mariæ semper Virginis intercessione á præsentí liberari tristitia, et æterna perfrui lætitia. Per Christum &.

Bigarren egunean, lendabizikoan bezela, egiñik gurutze santuarien señalet, eta Akto kontriziozkoa, esango da lendabiziko dagoan egunero orazioa, eta onen ondoren egingo da an dagoana, letengo egunean bezela, eta gero esango da bigarren eguneko orazioa.

BIGARREN EGUNEKO

ORAZIOA.

Birjiña doatsua, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Errejiña, zure Jaiotzarekin zeruak eta lurra, Aingeruak eta gizonak, poztu zinduana; Egun senti eder, Justiziako Eguzki, Jesukristo mundura ekarri ziguzuna, argi egiteko zerurako bidean dabiltzanai, eta edertasunez, eta gloriã zeruan janzintzeko, Jaunaren borondatea eziten bizita, beron eriotzan justu arkintzen diranak. Atsegin andi bat daukat zure doay, eta edertasun graziãzko oriez guziãz zeñakkin zure Semeak eguzki Jaungoikozkoak bezela, jayotzan janzi zinduan. Eta eskatzen dizut zure zorioneko jayotza orregatik, nere animarentzat graziãrako etorrera añ argia, eta segurua, zeñ da iñoiz ere erori eznaitekean pekatuaren loyan, eta bederatzurren onetan eskatzen dedan mesedea, konbeni bada, zure onra eta gloriãrik andienarako. Amen.

Gañerouzean lengo egunetan bezela.

IRUGARREN EGUNEKO

ORAZIOA.

Birjiña autua, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña, Jerusalemgo Eliza Santuan iru urteko aurohoa ziñalarik agertua, eche santu artan zere birtuteakiñ erakustén ziezula, ikusten zinduen guztiai, bizimodu Jaungoikozkoa, gero zure Semearen etorreran serbitu zezaten graziako Elizetan ejenplotzat, beren bizitzak Jaunari konsagraturik. Atsegin andi bat daukat ¡O Birjiña autua! Zuk grazia, eta birtute andi parebage oek merezi izanaz, Eliza Santu artan egiñ zinduan mirariakgatik; eta eskatzen dizut Presentatze gozo argatik, eman degidazula, izatea nere anima Irutasun chit Santuaren Eliza bizi bat, nere bizimoduko obligazioak kumplitzeko; eta bederatziurren onetan eskatzen dizudan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra, eta Gloriarik andienerako. Amen.

LAUGARREN EGUNEKO

ORAZIOA.

Birjiña guztiz garbia, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña, San Jose zure Esposo garbiarekin esposatua, zeñak zurekiñ bizitzetik eta zure izkuntza gozotik irichi izan zuan grazia-
ren, birtuteen eta doayen goitzea: atsegin andi bat daukat ¡O Birjiña garbia! Ikusteaz zure alkarganatzetik, famili bat añ baquetsua, amodiotsua eta garbia: non da iduritzen zitzadan, zeratela moJuren batean gloriako doatsuak, eta Jesus jayo ezkeru, gizezko Irutasun bat lurrean. Nik eskatzen dizut Esposatza garbi oekgatik nere oroimen, adimentu eta borondatea, Irutasun chit Santuagan beti idukitzeko grazia, eta bederatziurren onetan eskatzen dizudan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra, eta gloriarik andienerako. Amen.

BOSTGARREN EGUNERAKO

ORAZIOA.

Birjiña graziaz betea, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña, zeñi Irutasun chit Santu guziak bialdu zizun San Gabriel Goy-añgerua, zorioneko bialkinde arekin zure borondatea-

ren haimenaren bila, Jaungoikoaren Semea zure sabelean gizon egiteko. Atsegiñ andi bat daukat ¡O Birjiña graziaz bete! izateaz zu Jaungoikoaren Semearen Ama, ta moduren batean doaietan kabugabea; eta eskatzen dizut bialkinde gozo onegatik, irichi degidazula zere Seme Jaunagandik, nere anima graziaz betetzea; onela Jesus maiteak arkitu dezan nere biotzean ostatu garbi bat, batez ere Alda-reko Sakramentu Santua artzen duanean; eta bederatziruiren onetan eskatzen dizudan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra, eta gloriarik andienerako. Amen.

SEIGARREN EGUNeko

ORAZIOA.

Birjiña amorioz bete, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña; zere Seme Jesus sabelean zenduala bion borondatearekin igorik Judeako mendietara, zere lengusu Santa Isabel bisitatzera, onen echean egon ziñana; betetzen ziñuzela graziaz amasemeak. Atsegiñ andi bat daukat ¡O Birjiña guztiz amariotsua! bisita santu onetan erakutsi zinduan zure bertuteaz; nola diran humiltasuna, obediencia eta karidadea; eta eskatzen dizut oen bitartez, erakutsi degiozula nere animari umiltasuneko, obediencia, eta karidadeko bidea, irichi artean oek merezi duten azkenera; eta bederatziruiren onetan eskatzen dedan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra, eta gloriarik andienerako. Amen.

ZAZPIGARREN EGUNeko

ORAZIOA.

Birjiña guztiz esangiña eta obediente, Jaungoikoaren Ama, Aingeru eta gizonen Erregiña; zere Semearen jayotzatik berrogei egunak kunpliturik, agertu ziñana Jerusalengo Elizan, legea kunplitzeagatik; eskintzen zenduela beste doayen artean zere Birjiñ sabeleko Frutu bedeinkatua, eta gelditzen ziñala Birjiña garbi, loyaren keriza-gabe, Semea egiñ baño len, egitean, eta egin ezkerro; ez zerren iñoiz-ere izan zenduan loirik-ezer garbi-bearrik; baizik zerren egin nai izan zenduan legeak agintzen zuana. Atsegiñ andi bat daukat ¡O Birjiña guztiz esangiña eta obedienteal zerren zere Seme Jaunak eman zizkitzun grazi andi oek, eta zerren misterio onetan erakutsi ziñuzkun birtute andiak. Eskatzen dizut bada, eman degidazula batez ere, obediencia bertutea, zure Seme Jaunaren

legea gordetzeko, eta nere bizimoduko obligazioak kunplitzeko; baita-ere bederatziturren onetan eskatzen dedan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra eta gloriarik andienerako. Amen.

ZORTZIGARREN EGUNeko

ORAZIOA.

Birjiña dolorez betea, Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña; zure Semearen gurutzepean iraupen sendo andi batekiñ egon ziñana, munduaren erospen edo Redenzioko obra andi ura egiñ zuanean, penaz eta dolorez zere biotza urtutzen zitzazula; baña ala ere, artutzen ginduzula zure semetzat zere diszipulu amatuaren personan. Errukitzen naiz ¡O Birjiña dolorez betea! zure pena eta miñ oriezaz; eta orien bitartez eskatzen dizut, artu nazazula zere seme eta mendekotzat, eta zure debozioan beti izateko; eta eman degidazula grazia, zere mendetik ez irteteko, baita ere bederatziturren onetan eskatzen dizudan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra, eta gloria andienerako. Amen.

BEDERATZIGARREN EGUNeko

ORAZIOA.

Birjiña gloriáz betea; Jaungoikoaren Ama, Aingeruen eta gizonen Erregiña; zeñaren eriotza izan zan eriotza amorezko bat, egaka zerura igotzeko Aingeru eta Serafiñakiñ batean, biurtzen ziñala irugarren egunean zerutik lurrera. Aingeru askorekin batean, sartutzeko herrero anima gloriosoa zere gorputz eder artan, eta igotzeko zerura gorputz eta animaz zerutar guztiakiñ gloriara; non arkitzen zeran zere Semearen eskuyaldean, zorioneko guztiak baño gloria andigoarekiñ betikotasun guzirako. Atsegiñ andi bat daukat, ¡O Birjiña gloriáz betea! Zure eriotza gozoaz, zure Zerurako-igoera gloriosoaz, eta gloriako koroatze goiorretzaz; eta eskatzen dizut, iru zorion oen bitartez, nere eriotzako zoriona zure mendean; baita ere bederatziturren onetan deseatzten dedan mesedea, baldin konbeni bada, Jaungoikoaren onra eta gloriarik andienerako. Amen.

FRANCISCO M.ª GOROSTEGUI.

(*Aurrandetukoda.*)

In memoriam David Stampe (1938-2020)

Miren Lourdes Oñederra
University of the Basque Country (UPV/EHU)

David Stampe left us on June 23rd, ten days after his birthday. He had just turned 82. A great linguist and a marvelous human being is gone. We will miss his intelligent sense of humor, his deep sense of friendship. On his son John's page, among numerous comments of condolence, Jay Pollack says that David Stampe was a fascinating guy. Gigi Glover adds that he was amazingly kind, gentle, and humble. As John S. Chadwick puts it, his was a lovely soul. I cannot agree more.

I am sure that there is much more than I can tell in Stampe's human and academic history. From his always so enjoyable conversation I could only glimpse immense and deep experiences, a life where not one minute had been wasted. I met David Stampe and Patricia Donegan through Bernhard Hurch, whom I will always thank for that opportunity and for introducing me to Natural Phonology. I attended their talks and enjoyed their company in three conferences in Europe (Klagenfurt 1996, Gniezno 2008, Forlì 2008). In 2002 I had the wonderful opportunity to spend a few months in Hawaii as a pupil in David Stampe's and Patricia Donegan's courses, and receiver of their hospitality.

So this tribute will mainly be focused on that part of David Stampe that I got to know better. I am writing to pay homage to David Stampe, for making us think and learn about phonology, about language, and about ourselves as speakers and linguists.

David Stampe was the founder of Natural Phonology (NP), probably the most distinctive theory of phonology issued during the last third of the 20th century. The denomination *natural*, neatly justified by several arguments offered on the first pages of the seminal «The study of Natural Phonology» (Donegan & Stampe 1979), is

* **Corresponding author:** Miren Lourdes Oñederra. Juan de Ayala plaza, 3-5. esk. (01008 Vitoria-Gasteiz) – ml.oinederra@ehu.eus – <https://orcid.org/0000-0001-7337-5952>

How to cite: Oñederra, Miren Lourdes (2021). «*In memoriam* David Stampe (1938-2020)», *ASJU*, 53 (1-2), 447-451. (<https://doi.org/10.1387/asju.22419>).

ironically self-criticized thirty years later in a footnote of a work (Donegan & Stampe 2009: 7), which could perhaps be read as a historical updating of that 1979 paper. It is at any rate an inspiring model of honest intelligence fighting to understand and be understood without compromise in the face of a complex reality. Stampe believed that phonology is natural, not conventional like other components of language: phonology has a sense, an explanation, which will never come from «monolithic» perspectives (distinctiveness, economy). At this point, I cannot resist quoting here my favourite lines:

If one were the god of language, free to create any sort of system for mortals to adapt difficult sounds to their limited speech capacities, one would surely reject a system involving such atomistic responses to specific difficulties as these individual processes represent, and instead attempt to devise a unified, global system. However, nature has not managed to furnish such system. The pronunciations of children and of adult languages reveal themselves to be the result of numbers of substitutions which, however natural they may seem individually, have collective results which are perversely cross-purposeful. (Stampe 1979: 17)

David Stampe's Dissertation (Stampe 1979), originally written in 1972, is worth some room on its own.¹ It is, without any doubt, an obligatory reading or re-reading, not only in order to avoid oblivion and ignorance of very fundamental aspects of NP, but for anyone trying to have a deep understanding of phonology.

The *Afterthoughts* written as endnotes to the 1979 edition would deserve a thorough and systematic analysis of the relationship between their content and the original 1972 text: what they add, what they correct, what they specify, what they announce, etc. Some of them constitute condensed papers (like Afterthought 8, where the revolutionary work done by Donegan and Stampe on the syllable and the prosodic dimension of processes is resumed and linked to its first announcement in the Dissertation).

Reading the Dissertation is also necessary to obtain full benefit of the rest of his writings, even for the seminal Donegan and Stampe (1979) paper. This is, on its turn, another obligatory reading, of course. Together with the above mentioned Donegan & Stampe 2009.

If one wants to see the consistent rise of Stampe's fundamental ideas, there are other essential readings like (if one is lucky enough to have a copy of the manuscript) the delicious «Yes, Virginia, ...» (Stampe 1968). Or the at least chronologically fundamental paper written in 1969 «The acquisition of phonetic representation» (Stampe [1969]1979): pay attention to «phonetic» and to «acquisition», they are keys to the theory... but this is no place to go any further in that direction. «On chapter nine» (Stampe 1973) is also a must to understand important parts of the history of phonology, and how explanatory functions were lost; and «On the two levels of phonological representations» (Stampe 1985), or «On phonological representations» (Stampe 1987).

¹ David Stampe's dissertation (University of Chicago 1973) was circulated in 1972 as «How I spent my summer vacation» (Donegan & Stampe 2009: 39). The title gives evidence of his sense of humor; the date shows the delay in the expansion of stampean ideas.

However his solo works are not enough to study David Stampe's phonology. This tribute to our professor would be incomplete if it would not mention the essential complicity of Patricia Donegan, his colleague, his wife, his inspiration, his coauthor from the late 70's on. Even if it were possible to completely separate academic from personal life (something that only ignorance of one or the other may allow), it would be impossible to imagine David Stampe without Patricia Donegan.

Patricia [Miller] Donegan is already present well before their joint productions are published. Evidence is easy to find. Stampe (1972: 579) himself acknowledged that her theory of vowel systems «is the basis for the explanations» he proposed.

Apart from the already mentioned joint publications, they together authored great pieces of phonological thinking on prosody, like their impressive paper «The syllable in phonological and prosodic structure» (Donegan & Stampe 1978), an ontological treatise on the syllable that nobody interested in understanding the syllable should miss. Along that same path of prosody (so tightly captured as the main ground of living phonology at least since Donegan & Stampe 1979), it is with Donegan that Stampe developed his ideas on prosodic typology (Donegan & Stampe 1983, 2004). This groundbreaking «branch» of the NP theory (he said they would not have come up with their proposal, had their background not been the NP commitment with explanation) has been highly successful also among researchers outside NP, like the leading Basque etymologist and director of this journal Joseba Lakarra (see, among others, Lakarra 2006, 2013).

Although Stampe's published writings are relatively few, often not so long either, the task of reading them is not light: they are synthetic, dense, full of deep ideas. Paradoxical as this may sound in this era so heavily conditioned by quantitative criteria, one never has enough time to read enough Stampe. But we should do it and not miss something essential, his ways of reasoning, his choices and theoretical priorities, his words, his terminological sophistication, the *attitude* with which he faces phonology. I dare to say that that is precisely the kind of thing that is too often ignored by phonologists and phoneticians both outside and inside NP in these hasty times.

One may think that older texts may be outdated, that they belong to another era, that, for instance, confrontation with the structuralist view of phonology (or with the first proposals of the generativist school) belongs to the past, to the time when these papers and books were first published. But my experience in conferences, courses and workshops on experimental phonetics, on language acquisition, pathology, etc. shows that the structuralist paradigm and conceptualization are still very common references.

It is in fact not rare that scholars identify the framework of NP with some version of Generative Phonology. Phoneticians, phonologists, psycholinguists working on language acquisition, and other specialists often have very partial views of NP. What Richard Wojcik (2009b) said more than ten years ago is still too often true: «most linguists are generative linguists, and it is not unusual for scholars to see the work of others in terms of how well it relates to their own». Indeed Wojcik launched in 2009 a blog out of his concern about the misunderstandings and scarce knowledge of NP, as

[...] an outlet for what some of us take to be a very revolutionary theory of phonology. Ironically, Natural Phonology can also be described as reactionary, because it

is something of a throwback to Jan Niecisław Ignacy Baudouin de Courtenay's original concept of phonological theory. (Wojcik 2009a)

The blog has never been extremely active, but it still is an illuminating showcase for anyone interested in NP's theoretical bases and developments. Stampe's own voice can be found commenting on several important ideas like the nature of phonemic representations (under Wojcik 2009b). David Stampe asks why, develops ideas, finds inconsistencies and wants to understand, he proposes explanations and he intensely tries to convince with solid arguments, where the mental nature of phonology has a place of its own in the phonetics-phonology interplay (I highly recommend his comment to Nathan's post of February 18, 2009 trying to clear up some issues of Donegan & Stampe 2009).

Someone once told me that NP did not sound as much as linguistics but rather as some kind of philosophy. That is the sign of our time, understanding and ideas are considered to be outside phonology. For what I know, David Stampe did not fight back: he was so deeply interested in understanding, so involved in it that caring about theoretical rivalries was simply out of scope for him. He did not have the time for that. After teaching at The Ohio State University and the Massachusetts Institute of Technology, he had finally found happiness and freedom in Hawaii with Patricia (he taught at the University of Hawaii at Manoa). He needed his days to enjoy life, his family, his friends, to play music and understand prosody.

That attitude of sincere interest may be part of the clue to his general behavior towards other human beings, for his social compromise and authentic sense of friendship. A wise man is gone. His departure is a great loss not only for phonology and thought: phonologists, other linguists and many other people who had the privilege to know him will miss an important part of their lives.

We will always be in debt for all of that. Thank you, David: you gave us plenty of homework simply rereading what you wrote, so little (they say), so immense (we say): *pauca sed bona*.

References

- Donegan, Patricia & David Stampe. 1978. The syllable in phonological and prosodic structure. In Alan Bell and Joan Bybee Hooper (eds.), *Segments and Syllables*, 25-34. Amsterdam: North-Holland. <<http://www.ling.hawaii.edu/faculty/donegan/Papers/1978syllable.pdf>>.
- Donegan, Patricia & David Stampe. 1979. The study of Natural Phonology. In Daniel Dinnsen (ed.), *Current Approaches in Phonological Theory*, 126-173. Bloomington: Indiana University Press. <<http://www.ling.hawaii.edu/faculty/donegan/Papers/1979study.pdf>>.
- Donegan, Patricia & David Stampe. 1983. Rhythm and the holistic organization of language structure. In John F. Richardson *et al.* (eds.), *The Interplay of Phonology, Morphology, and Syntax*, 337-353. Chicago: Chicago Linguistic Society. <<http://www.ling.hawaii.edu/faculty/donegan/Papers/1983rhythm.pdf>>.
- Donegan, Patricia & David Stampe. 2004. Rhythm and the synthetic drift of Munda. In Rajendra Singh (ed.), *Yearbook of South Asian Languages and Linguistics*, 3-36. Berlin: De Gruyter. <<http://www.ling.hawaii.edu/faculty/donegan/Papers/2004rhythm.pdf>>.

- Donegan, Patricia & David Stampe. 2009. Hypotheses of Natural Phonology. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 45(1). 1-31. <<http://www.ling.hawaii.edu/faculty/donegan/Papers/2009hypotheses.pdf>>.
- Lakarra, Joseba A. 2006. Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica. *Oihenart* 21. 229-322.
- Lakarra, Joseba A. 2013. On Ancient European and the reconstruction of Proto-Basque. In Jürgen Udolph (ed.), *Europa Vasconica-Europa Semitica?*, 65-150. Hamburg: Baar-Verlag.
- Stampe, David. 1968. Yes, Virginia, ... : The acquisition of phonological representation. Invited talk at the University of California at San Diego, January 1968.
- Stampe, David. 1969. The acquisition of phonetic representation. In Robert I. Binnick *et al.* (eds.), *Papers from the fifth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*, 443-454. Chicago: Chicago Linguistic Society. (Reprinted in Stampe (1979: vii-xxv), and in Barbara C. Lust & Claire Foley (eds.), 2003, *First language acquisition: the essential readings*, 307-315. Malden MA: Blackwell.)
- Stampe, David. 1972. On the natural history of diphthongs. In Paul M. Peranteau, Judith N. Levi & Glori C. Phares (eds.), *Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 578-590. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Stampe, David. 1973. On chapter nine. In Michael Kenstowicz & Charles Kisseberth (eds.), *Issues in phonological theory*, 43-52. The Hague: Mouton.
- Stampe, David. 1979. *A Dissertation on Natural Phonology*. New York: Garland & Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Stampe, David. 1985. On the two levels of phonological representations. In Wolfgang U. Dressler & Livia Tonelli (eds.), *Natural Phonology from Eisenstadt*, 131-142. Padova: CLESP.
- Stampe, David. 1987. On phonological representations. In Wolfgang U. Dressler *et al.* (eds.), *Phonologica 1984: Akten der sechsten Internationalen Phonologie-Tagung, Eisenstadt, 1984*, 287-299. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wojcik, Richard. 2009a. Welcome to Natural Phonology. *Natural Phonology* [blog]. February 12. <<https://phonology.wordpress.com/2009/02/12/welcome-to-natural-phonology/>>.
- Wojcik, Richard. 2009b. Why Natural Phonology is not Generative Phonology. *Natural Phonology* [blog]. February 15. <<https://phonology.wordpress.com/2009/02/15/why-natural-phonology-is-not-generative-phonology/>>.

Apodaka

Luis Michelena [Koldo Mitxelena]

English translation and notes by José Ignacio Hualde
University of Illinois at Urbana-Champaign

[First published, 1981, in *Homenaje a Odón de Apraiz / Odon de Apraizi omenaldia*, Vitoria-Gasteiz: Consejo de Cultura de Álava, 259-261. Repr., 1987, in *Palabras y Textos*, 183-185, UPV/EHU. Repr., 1988, in *Mitxelenaren Euskal Idazlan Guztiak*, VII, 111-114, Donostia: Euskal Editoreen Elkarte. Repr., 2011, in *Obras Completas*, IX, 375-378, Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aundundia, ed. by Joseba A. Lakarra and Iñigo Ruiz Arzalluz. Translated by José Ignacio Hualde]¹

Wanting and needing to offer something in homage to my friend Odon de Apraiz, ardent promoter of the Basque language and insightful Bascologist, here is my brief contribution, which should serve, if not as a payment for the debts I owe him, at least as an acknowledgement of them. It seems to me that the topic, at least, is appropriate and even one that may please Odon, since, as we all know, he has often investigated the place names of his native Araba, obtaining very fruitful results from his research. Pressed for time as I am, here I will only offer a conjecture. We will have to leave for another occasion the proof that would be necessary for this conjecture to become a considered opinion. In other words, somebody else will have to present data that could serve to confirm or reject the hypothesis I present here.

¹ TN I have completed the references and gathered them at the end of the paper. Where I thought it would be useful, I have added information in square brackets. I want to thank Joyce Tolliver for stylistic corrections and Joseba Lakarra for his help in the interpretation of a couple of points.

Regarding its form, the name of the town or village of *Apodaka* does not create any particular problems. This form, spelled with a *c* instead of a *k* (*Apodacá*), appears for the first time in 1025, in the area known as *Divina*, in a very well-known document from the Monastery of San Millán de la Cogolla. The place name *Divina*, which is still alive with the ending *-viña*, would need to be explained, but so far very few people have dared to talk about it. Regarding now the name *Apodaka*, it does not seem that it has undergone any changes. That is the way it was in the 11th century and that it is the way it is now.

It could be suggested that *Apodaka* is not alone among our toponyms. In fact, there are several well-known place names ending in *-aka* (e.g. *Mundaká*), *-eka* (*Erko-reka*, which appears like that, even with those *k*'s, in the 11th century) and *-ika* (e.g. *Gernika*). The suffix, if it is a suffix, would be *-ka*, and the preceding vowel *-a*, *-e*, *-i*, would belong to the "root". Those "roots", to tell the truth, and if my opinion is worth something, are not of clear Basque origin; not by a long shot. What their origin is, however, I would not be able to say.

It can also be otherwise and, in fact, I would like to show that it can be otherwise. The river name *Cadagua* would seem to be *caput aquae* in Latin garb; that is, our *iturburu*; more precisely, the exact match of the form *urburu*, which Duvoisin apparently included in his dictionary.² I don't know who first proposed this etymology; Jaime Oliver Asín³ mentioned it to me in conversation and that was the first time I had heard it. In any case, it does not matter, since it seems to be correct. Among other things, the form is not purely hypothetical. We find *in caput aqua* (sic) in 800 (the same year Charlemagne was purportedly crowned), in the Mena Valley, in the Cartulary of San Millán, in Serrano's (1930: 2) edition.

In Sardinian, the month of September is given a similar name: *cabudanni* < *caput anni*, just like *buruila* 'September' [*buru* 'head' + (*h*)*il* 'month'] in certain Basque dialects. With much certainty the reason for this name is not that it has ever been the first or last month of the year, but, rather, the month when the rent is due [after the August harvest]. On the other hand, in Basque *urtarrila* 'January' is *urteberri hila* 'new year month', as the people of Eibar already understood in the 18th century (Múgica 1908).⁴

The core of the hypothesis, since I have stated it only partially, would be the following: *Apodaka*, in its origin, is nothing but *caput aquae*. Better and more precisely, its origin is *caput aquae* modernized, dressed in Romance, something like **capo de aqua*.

² TN The word *iturburu* is a compound of *iturri* 'spring, source' and *buru* 'head'. The word *urburu* is *ur* 'water' + *buru* 'head', and thus identical in its composition to Latin *caput aquae*. Michelena's reference to Duvoisin's dictionary is somewhat cryptic because this work was never published, but Azkue used the manuscript to compile his own dictionary (Azkue 1905-1906), see OEH under *urburu*. I am grateful to J. Lakarra for clarifying this point for me.

³ TN Member of the Spanish Academy of History and author of a number of works on toponyms and etymology, among other linguistic, historical and literary topics.

⁴ TN In the town ordinances of Eibar for the years 1754-1758 published by Múgica (1908: 733) we find *urtebarrico ylian, ceina baitta ustarrilian* 'in the month of New Year; that is, in January'. An improved critical edition of this text can now be found in Zuloaga (2018).

This hypothesis has, however, a couple of weak points. One of them is related to the sounds. The loss of the initial consonant is not really too surprising: we need only think of (*h*)*abia* ‘nest’ [< Latin *cavea*], the Zaraitzu form *ua* ‘cradle’ [< Spanish *cuna*] or *orapillo* ‘knot’ [which alternates with *korapillo*], among many others. What is surprising, continuing this train of thought, is not to find **-akua*, or rather, **-akoa*, at the end. But I don’t know, on the other hand, what Latin *qu* could have become in Basque when it was inside of a word.

Perhaps one could take another path to avoid that difficulty. It is clear where the stress-accent was in the Romance word, since its effects show it. As always happens in such cases, the second component bears the stress, so that the first member is weakened (cf. *Castil de Peones*, *Pancorbo*, *Rubena*, *Tordesillas*, *Torquemada*, *Villodrigo*, etc.). Consequently, in Romance, the hypothesized form **cápo de áqua* became **cap d’áqua*, then **cab d’áqua* and finally *Cadáqua*. In Basque, instead, the accent could have been on the first component, for instance, on the second syllable, **(k)apódak(u)a*, with a weaker second element, which could explain the deletion of a non-syllabic [w]. About this, however, there is no certainty.

The second weakness of the hypothesis is perhaps harder to overcome. In a place called ‘spring, water source’, one could expect that there would in fact be springs. In order to verify if there is such a thing in Apodaka, I have recourse only to a map published by the Government of Araba in 1964, in addition to Madoz’s dictionary. It is clear that Apodaka is on the banks of the Zalla river, but also that the river comes from much further away. Nevertheless, there is also a creek whose source is within the borders of Apodaka. It is hard to tell, however, if this creek is of sufficient importance to have given rise to such a name; it does not look as if it is a very big creek.

But even if that were not enough, there is yet another river or creek that goes directly to the Zadorra river and that originates in a place around Apodaka, where it is called *Iturrizabaleta* ‘wide springs’. Since this creek is about ten kilometers long, perhaps at some point its source had a certain renown.

I do not want to pretend to know more than I do or to make excuses. I still haven’t forgotten what happened to me with the place name *Morea*, which is found with particular frequency in Navarre. I explained that, not so long ago, the name *Morea* was simply a common noun, *morea* [with the definite article *-a*] (Michelena 1969). Instead of stopping there, however, I wanted to go further, wishing to explain the meaning of the present-day place name and the older common noun. However, and of singular importance, I had never seen any place called *Morea*, just as I have never seen Apodaka, which I am discussing here. First, Oroz Arizcuren [1971] and later, and most significantly, Iraburu Mathieu (1972) —who has gathered precise details about some places that he has not seen personally— have shown me that those *moreas* are swamps or marshes. Therefore, I would do better to explore the places, instead of examining old papers.⁵

⁵ TN In his 1969 article Michelena proposed to relate the toponym *Morea* to the Ibero-Romance word of pre-Latin origin *morena* ‘stone pile’, but it turns out that all the various places in Navarre called (*La*) *Morea* are actually marshes. Basque **more* thus appears to correspond rather more exactly in form and meaning to Germanic **mora-* (Old English *mor*) ‘swamp, moor, morass’. On the other hand, Apodaka, the topic of this paper, does seem to be home to some remarkable springs.

But, somebody may ask, isn't it surprising to find a place name of Latin or Romance origin so far North? I don't think so, since it seems that other names of the same origin are also found very far to the North. Time will tell, but even before Time speaks, it is clear, in my opinion, that the interaction or struggle between the languages has known great ups and downs in our territory, both in Araba and elsewhere.

Those who know, know and those who don't know, don't know. As Odon knows very well, I am one of those who don't know. The light, that light that used to come from the East, perhaps now will come to us from the West. Let the Americans enlighten us, then.⁶

References

- Azkue, Resurrección M. 1905-1906. *Diccionario trilingüe vasco-español-francés*. Repr., 1969, Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- [Euskaltzaindia [Academy of the Basque Language]. 2019. *Orotariko euskal hiztegia / Diccionario general vasco*. Online at <https://www.euskaltzaindia.eus/oeh/>]
- Iraburu Mathieu, José María. 1972. En torno al topónimo «Morea». *FLV* 12. 321-343.
- Madoz, Pascual. 1845-1850. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: [s.n.].
- Michelena, Luis. 1969. Notas lingüísticas a «Colección diplomática de Irache». *FLV* 1. 1-59.
- Música, Serapio. 1908. El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa. *Revista Internacional de los Estudios Vascos* 2. 725-733.
- Oroz Arizcuren, Francisco Javier. 1971. Toponimia menor de la Cuenca. *FLV* 9. 311-323. OEH = Euskaltzaindia (2019).
- Serrano, Luciano. 1930. *Cartulario de San Millán de la Cogolla*. Madrid: CSIC, Centro de Estudios Históricos.
- [Zuloaga, Eneko. 2018. Eibarko testu zaharrak berrikusten: 1754ko udal-ordenantzak. *ASJU* 52(1/2). 909-932. <https://doi.org/10.1387/asju.20236>]

⁶ TN It is difficult to know how to interpret this final paragraph. J. Lakarra suggests to me that it might have been an inside joke between Michelena and Odon Apraiz. By publishing this English translation, this American-based translator hopes to reflect and more broadly scatter the light on Basque toponymy that Michelena shed in this contribution, so that it may reach a wider audience.

«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gehigarriak
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario "Julio de Urquijo". Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, *Landuccio, Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1990 (1961¹, 1977², 1985³). 18 €.
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1991 (1964¹). 12 €.
- VI. LUIS VILLASANTE, *Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 8 €.
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*. (Índice inverso de Gerardo Markuleta), 1994 (1970¹). 12 €.
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974*. 10 €.
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 18 €.
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA - IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 12 €.
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 8 €.
- XIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 36 €.
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendak*, 1992. 18 €.
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de "Charlemagne"*, 1990. 18 €.
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendak*.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, 1994. 10 €.
- XIX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II. Arduin-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.

- xxii. LASZLÓ K. MARÁ CZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- xxiii. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- xxiv. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Barraso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- xxv. JOSÉ M.ª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- xxvi. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- xxvii. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- xxviii. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- xxix. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.
- xxx. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- xxxi. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- xxxii. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan behera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- xxxiii. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- xxxiv. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- xxxv. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- xxxvi. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.
- xxxvii. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- xxxviii. PATXI GOENAGA (arg./ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- xxxix. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*.
- xl. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- xli. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
- xl. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- xliii. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.
- xliv. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (arg./eds.), *Erramu Boneta: Festschrift Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.
- xlv. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiiaz*.
- xlvi. BEÑAT OYHARÇABAL, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.

- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegin-tzaren testukritikaz*. 2002. 21 €.
- XLVIII. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren ediziora*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA - XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, 2004. 21 €.
- L JOSEBA A. LAKARRA, *Raíz y reconstrucción del protovasco*.
- LI XABIER ARTIAGOITIA - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren Omenez*, 2008. 36 €.
- LII BEATRIZ FERNÁNDEZ - PABLO ALBIZU - RICARDO ETXEPARE (arg.), *Euskara eta euskarak: aldakortasun sintaktikoa aztergai*. 18 €.
- LIII GOTZON AURREKOETXEA - JOSE LUIS ORMAETXEA (eds.), *Tools for Linguistic Variation*. 18 €.
- LIV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo I (Lingüística histórica), 2011. 18 €.
- LV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo II (Lingüística general), 2011. 15 €.
- LVI JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo III (*Paleohispanica*), 2011. 15 €.
- LVII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo IV (Exposiciones generales sobre la lengua vasca. Tipología y parentesco lingüístico), 2011. 15 €.
- LVIII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo V (Historia y geografía de la lengua vasca), 2011. 21 €.
- LIX JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo VI (*Fonética histórica vasca*), 2011. 21 €.
- LX JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo VII (Fonética y fonología. Morfosintaxis. Dialectología), 2011. 24 €.
- LXI JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo VIII (Lexicografía. Historia del léxico. Etimología), 2011. 24 €.
- LXII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo IX (Onomástica), 2011. 21 €.
- LXIII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo X (Norma y unificación de la lengua. Historia de la Vascolología. Presente y futuro de la Vascolología. Reseña de gramáticas, métodos y diccionarios), 2011. 24 €.
- LXIV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XI (Textos vascos), 2011. 24 €.
- LXV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XII (*Textos arcaicos vascos*. N. Landuchio, *Dictionarium linguae Cantabrice - 1562*), 2011. 18 €.
- LXVI JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XIII (Historia de la literatura vasca. Literatura vasca del siglo xx), 2011. 21 €.

- LXVII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XIV (Escritos autobiográficos y literarios. Traducciones. Actualidad política y cultural. Entrevistas. Crítica de cine. Cuestiones históricas y culturales), 2011. 21 €.
- LXVIII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XV (Bibliografía. Índices), 2012. 18 €.
- LXIX IRANTZU EPELDE (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, 2011. 16 €.
- LXX BRUNO CAMUS BERGARECHE - SARA GÓMEZ SEIBANE (eds.), *El castellano del País Vasco*, 2012. 17 €.
- LXXI URTZI REGUERO UGARTE, *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan barrena (1416-1750)*, 2019. 40 €.
- LXXII RICARDO GÓMEZ-LÓPEZ - JOSU M. ZULAIKA, *El Vocabulario Pomier: edición y estudio de un diccionario manuscrito anónimo euskera-español*, 2020. 24 €.

MONUMENTA LINGUAE VASCONUM
STUDIA ET INSTRUMENTA

- I. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat biztegi-gintzaren testukritikaz*, 2002 (= Gehigarriak XLVII). 21 €.
- II. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren edizioa*, 2003 (= Gehigarriak XLVIII). 21 €.
- III. OROITZ JAUREGI, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*, 2002 (= ASJU xxxvi-2). 21 €.
- IV. CÉLINE MOUNOLE HIRIART-URRUTY, *C. H. de Belsunce Bizkondea. Tableau analytique et grammatical de la langue basque (1858): azterketa eta edizioa*, 2003 (= ASJU xxxvii-2). 21 €.
- V. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiaz* (= Gehigarriak XLV).
- VI. IÑAKI CAMINO, *Alphonsa Rodriguez Jesusen Compagnhaco Aitaren Guiristinho perfeccioniaren praticaren ppate bat (1782)-Edizioa eta azterketa*, 2015 (= ASJU XLVIII-1). 21 €.
- VII. DOROTA KRAJEWSKA, ENEKO ZULOAGA, EKAITZ SANTAZILIA, BORJA ARIZTIMUÑO, OXEL URIBE-ETXEBARRIA, URTZI REGUERO, *Esteve Materraren Do(c)trina Christiana (1617 & 1623)-Edizioa eta azterketa*, 2017 (= ASJU LI: 1-2). 21 €.
- VIII. CÉLINE MOUNOLE, *Le verbe basque ancien : étude philologique et diachronique*, 2014 [2018] (= ASJU XLVIII). 26 €.
- IX. JOSEBA A. LAKARRA - BLANCA URGELL (arg./eds.), *Studia Philologica et Diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitanica*, 2018 (= ASJU LII 1/2). 55 €.
- X. URTZI REGUERO UGARTE, *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan barrena (1416-1750)*, 2019 (= Gehigarriak 70). 40 €.
- XI. RICARDO GÓMEZ-LÓPEZ - JOSU M. ZULAIKA, *El Vocabulario Pomier: edición y estudio de un diccionario manuscrito anónimo euskera-español*, 2020 (= Gehigarriak 71). 21 €.

EGILEENTZAKO OHARRAK

1. Gidalerro orokorrak

ASJUn euskaraz edo nazioarteko zientzia-elkarteetan ohiko diren hizkuntzetako batean idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lan originalak argitaratzen dira, baita eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izan arren, euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak ere.

Lanak euskarri elektronikoa (DOC(X), ODT edo RTF formatuetan) bidaliko dira; bestalde, PDF bertsio bat ere bidal daiteke. Artxibo elektronikoko guztiak aldizkariaren argitalpen koordinatzaileari (Ricardo Gómez) igorriko zaizkio asju@ehu.eus helbidera.

2. Originaltasuna eta plagioa

Egileek ziur egon behar dute bidali duten lana erabat originala dela; alegia, ez duela plagio ez autoplagio arrastorik. Plagio deritzogu egileak inoren lana berea balitz bezala aurkezteari, horren barnean dagoelarik besteen esaldi, kontzeptu eta ideien iturriak behar bezala aipatu gabe ematea. Autoplagio deritzogu norberaren lana behin eta berriz berrerabiltzeari jatorrizko iturria aipatu gabe.

Egileei gaztigitzen zaie beren eskuizkribuetan plagioa ote dagoen azter litekeela *Similarity Check* softwarea erabiliz.

3. Ebaluazio eta argitaratze prozesuak

ASJUk kidekoen ebaluazio sistema (*peer review*) erabiltzen du. Aldizkarira igorritako artikulua kanpoko bi ebaluatzaile anonimoki aztertuko dituzte eta, haien txostenak kontuan izanik, aldizkariaren idazkaritzak lana argitaratu ala ez erabakiko du. Artikulua onartzekotan, egileei oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda ere emango zaie.

Egileek artikulua lehendabiziko inprenta probak PDF formatuan jasoko dituzte, eta adierazitako epean zuzenduta itzuli beharko dizkiote argitalpen koordinatzaileari.

Egileei *ASJUko* zerbakiaren ale bana eta lanaren separata elektronikoa bana (PDF formatuan) emango zaizkie; egileek paperezko separatak nahi izanez gero, kostu prezioan agin ditzakete.

4. Originalaren formatua

Ez da inongo murrizketarik artikuluen luzeraz, baina ez lukete izan behar berez behar baino gehiago; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan.

Originalen hasieran egilearen/egileen kideak (unibertsitatea, ikergunea edo erakundea), helbidea (saila, fakultatea, unibertsitatea, kalea, posta-kodea, hiria / etxe helbidea), telefonoa eta helbide elektronikoa ezarriko dira, baita ORCID kodea ere, nahi izanez gero. Horrekin batera 10-20 lerroko laburpena eta izenburuaren itzulpena ere erantsiko dira ingelesez eta beste laburpen bat artikulua hizkuntzan (ingelesez ez bada); halaber, hizkuntza bakoitzean gehienek sei hitz gako emango dira.

Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik originala, hutsak gutxitzeko.

Eskuizkribua honako arauoi jarraiki aurkeztuko da:

- Testu nagusian 1,5 lerroartea erabiliko da, eta marjina guztietan 2,5 cm utziko dira.
- Artikuluaren atal eta azpiatal guztiak zenbaki arabiarrez eta hierarkikoki zenbakituko dira: 1., 1.1., 1.1.1., 1.2., 1.2.1., 2., etab. (ez erabili 0. atalik).
- Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbakituko dira. Hala ere, hasierako oharrik balego (proiektuak, esker onak, etab.), haren oin-oharren erreferentziak artikulua izenburuaren ondanoan joan beharko luke, izartxo batez markatua.
- Oin-oharren deiak puntuazio-marken ondoren kokatuko dira, ez lehenago.

- Hiru lerrotik gorako aipuak paragrafo berezian joango dira, ezkerrean 1 cm koskatuta, hasiera eta amaiera komatxorik gabe, letra biribilean; aipu laburragoak ere biribilean, testuan bertan eta komatxo bikoitzen artean (“ ” edo « »).
- Aipu baten barruan testua kendu dela adierazteko kortxete arteko etenpuntuak erabiliko dira: [...].
- Argazki, lauki, mapa, grafiko, taula, irudi, etab. emanaz gero, izan bitez kalitaterik handienekoak, gardentasunik gal ez dezaten. Horiak guztiak zerbaituko dira eta ezagutzeko oin-perpaua laburra erantsiko zaie, testuan ere nontsu jarri nahi diren argiro markaturik.
- Irudi, mapa eta abarretako zerbakiak eta izenburuak haien azpian kokatuko dira, tauletakoak izan ezik; azken hauek taularen gainean agertuko dira.
- Komatxo bakunak (‘ ’) adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira.
- Adibideak zerbakitu egingo dira: (1), (2) a, (2) b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era hone-tan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab.
- Letra-tamaina hauek erabiliko dira: 12 testu nagusian; 11 bibliografian, adibideetan eta irudi, taula eta abarren izenburuetan; 10 aipu luzeetan eta oin-oharretan.
- Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz beste bateko hitzak le-ttra etzanean ezarriko dira.
- Etzanez idatzitako hitz edo esaldi baten ondoren puntuazioa letrakera biribilean idatziko da; orobat testu etzana inguratzeko duten parentesi edo kortxeteak letrakera biribilean idatziko dira.
- Mendeak letra larri txikietan idatziko dira.
- Letra lodiak eta azpimarratuak ahal den gutxien erabiliko dira.

5. Bibliografia eta aipuak

Aipuatarako erabil bedi egile-urte sistema, eta urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada, letra bat (a, b, c, etab.) jarraituko dio urteari; egileak puntu eta komaren bidez bereiziko dira, eta egile beraren erreferentziak, aldiz, koma baten bidez: adib. (Campbell 2020: 35-38), (ikus Azkue 1923-25; Lacombe 1924; Mitxelena 1950a-b, 1981), (cf. Berro *et al.* 2014).

Liburuek izenburu eta azpi-izenburuaren artean puntuazioa ikurrik ez badute, erabil bedi puntu bat, ez bi puntu.

Bibliografia ere 1,5 lerroartea erabiliz idatziko da, eta honako formatu honi atxikiko zaio:

- Arcocha-Scarcia, Aurélie & Joseba A. Lakarra. 2019. Aspectos de la gramatización antigua de la lengua vasca. Humanismo, reformismo e imprenta (1545-1596). *Lengas. Revue de sociolinguistique* 86. <https://doi.org/10.4000/lengas.4115> (2020/02/14).
- Arriolabengoa, Julen. 2006. *Ibarguen-Cachopin kronika. Edizioa eta azterketa*. Gasteiz: UPV/EHUKo doktorego tesia.
- Berro, Ane, Beatriz Fernández & Itziar Orbeago. 2017. Euskara Bariazioan / Basque in Variation (BiV): lehen urratsak. *FLV* 123. 7-28.
- Campbell, Lyle. 2018. How many language families are there in the world? *ASJU* 52(1/2). 133-152. <https://doi.org/10.1387/asju.20195> (= Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell (arg.), *Studia Philologica et Diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitania*. Gasteiz: UPV/EHU).
- Campbell, Lyle. 2020. *Historical linguistics. An introduction*. 4. argit. Edinburgh: Edinburgh University Press (1. argit., 1998; 2. argit., 2004; 3. argit., 2013).
- Formigari, Lia. 1990. Philosophies of language in the heyday of comparativism. In Werner Hülsen (arg.), *Understanding the historiography of linguistics. Problems and projects (Symposium at Essen, 23-25 November 1989)*, 277-285. Münster: Nodus.
- García Folgado, M.ª José. 2013. *Los inicios de la gramática escolar en España (1768-1813). Una aproximación historiográfica (Études linguistiques | Linguistische Studien 4)*. Munich: Peniöpe.
- Gorrotxategi, Joakin. 1984. *Onomástica indígena de Aquitania*. Bilbo: UPV/EHU.
- Hualde, José Ignacio. 2018. Aspiration in Basque. *Papers in Historical Phonology* 3. 1-27. <https://doi.org/10.2218/pihph.3.2018.2602>.
- Hualde, José Ignacio & Jon Ortiz de Urbina (arg.). 2003. *A grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lafon, René. 1943. *Le système du verbe basque au XVIIe siècle*. Bordele: Delmas (Berrargit. faksim. Baiona & Donostia: Elkar, 1980).

- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo Alcaraz (Berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979).
- Mitxelena, Koldo. 1950a. De etimología vasca. *Emerita* 18. 193-203 (Berrargit. OC 8, 675-683).
- Mitxelena, Koldo. 1950b. La aspiración intervocálica. *BAP* 6. 443-459 (Berrargit. OC 7, 3-20).
- Mitxelena, Koldo. 1981. Lengua común y dialectos vascos. *ASJU* 15. 291-313 (Berrargit. OC 7, 517-544).
- Mitxelena, Koldo. 2011. *Obras completas (ASJUren Gehigarriak 54-68)*, 15 lib. Donostia & Gasteiz: “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU (Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluzen argit.).
- Pons Rodríguez, Lola, Eva Bravo García, Blanca Garrido Martín & Álvaro Octavio de Toledo. 2014. La edición de textos de quejas: propuestas preliminares en torno a un corpus histórico-discursivo. *Scriptum digital* 3. 183-200. <http://scriptumdigital.org> (2014/10/23).
- Rijk, Rudolf P. G. de. 1985. Un verbe méconnu. In José Luis Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, 2. lib., 921-935. Gasteiz: UPV/EHU.
- Salaberri Zarategi, Patxi. 2018. Euskara Erdi Aroan. In Joaquín Gorrochategui, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 287-344. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Sarasola, Ibon. 1986. Larramendiren eraginaz eta. *ASJU* 20(1). 203-216.
- Trask, R. L. 2008. *Etymological dictionary of Basque*. Sussex: University of Sussex. Edited for web publication by Max W. Wheeler. <http://www.sussex.ac.uk/english/documents/lxwp23-08-edb.pdf> (2014/10/19).

Bibliografía-zerrendan soilik artikuluan aipatutako lanak sartuko dira. Lan bat lehenengo argitalpenaren arabera aipatzen ez bada, zehatz bedi zein argitalpen erabili den eta, aukeran, gehi bitez gainerako edizioak erreferentziaren amaieran, parentesi artean. Orobat eman bitez amaieran eta parentesi artean itzulpenei dagozkienak edo bestelako informazio osagarria.

Bibliografía-laburduretarako erabili bedi *ASJU*ren webgunean argitaratutako laburdura gomendatuen zerrenda. Beharrezkoa balitz, egileak besterik ere erabili ahalko luke, betiere esangura lehendabiziko agerraldian edo artikulua hasierako oin-ohar batean azaldurik.

6. Bestelakoak

Ohar hauetan zehazten ez diren arazoetarako, jarrai bekio *Unified style sheet for linguistics* gidalerroetan ezarritakoari: https://www.linguisticsociety.org/files/style-sheet_0.pdf.

INFORMATION FOR AUTHORS

1. General guidelines

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related or of interest to Basque studies are accepted in *ASJU*, provided they are written in Basque or in the languages most used by the international scientific community.

Submissions should be sent in digital format (DOC(X), ODT or RTF; an additional PDF file is also welcome) to the editorial coordinator (Ricardo Gómez): asju@ehu.eus.

2. Originality and plagiarism

Authors should ensure that the work they submit is entirely original, without traces of plagiarism (presenting someone else's work as if it were your own by including sentences, concepts and ideas of others without properly citing the source) or auto-plagiarism (the redundant reuse of your own work, without citing its original source). Authors are advised that their manuscripts may be analyzed for plagiarism using the *Similarity Check* software.

3. Evaluation and publication processes

ASJU is a peer-reviewed journal. Each paper is evaluated anonymously by two external reviewers, whose comments are used to decide whether the paper should be published or not. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s).

The authors will receive the first proofs of their work in PDF format, and they must return the corrected version to the editorial coordinator within the previously established deadline.

Authors receive a copy of the *ASJU* volume in which their paper appears, as well as an electronic offprint (PDF) of their article. Paper offprints may previously be ordered at cost price.

4. Formatting requirements

There is no restriction on the maximum length of submissions, but they should be no longer than is necessary; papers must be concise and clear.

The originals should include the author's/authors' affiliation (university, research centre or institution), address, telephone number(s) and e-mail in the first lines, as well as the ORCID iD, if applicable. The paper must include a 10-20 line abstract in English and an English translation of the title, together with an abstract in the original language (if not English). A maximum of six key-words must also be given in each language.

It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors,

The manuscript should be submitted in accordance to the following guidelines:

- The main text must have 1.5 line spacing and 2.5 margins all around.
- All sections and subsections of the paper must be numbered hierarchically using Arabic numerals: 1., 1.1., 1.1.1., 1.2., 1.2.1., 2., etc. (do not begin numbering sections with "0").
- Pages are to be numbered serially, as are notes. Should an initial note be included (for acknowledgements, funding details, etc.), its reference mark, an asterisk, must be inserted at the end of the title.
- The footnote reference numbers –superscript numbers– must be written after punctuation marks, not before.
- Quotations longer than 3 lines must be written as a separate paragraph, left-indented by 1 cm, without quotation marks at the beginning and end of the text, and in plain type. Shorter quotations are to be integrated in the text, written in plain type and enclosed in double quotation marks (“ ” or « »).

- Elided text in a quotation will be indicated by means of suspension points in square brackets: [...].
- Photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. should be of the best possible quality to avoid loss of detail in reproduction. These graphics should all be numbered and have a short footnote or key for identification; their position in the text should also be indicated.
- The titles of figures, maps, etc. must be situated at the bottom, except for tables; the titles of the tables must appear at the top.
- Single quotation marks (‘ ’) are to be used to denote definitions or translations of isolated terms.
- Examples should be labelled consecutively by numbers enclosed in brackets: (1), (2) a, (2) b, etc.; these bracketed numbers should be used in the body of the text when referring to examples, like so: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc.
- The following font sizes are to be used: 12 for the main text; 11 for the reference section, examples and titles of figures, tables, etc.; 10 for long quotes and foot-notes.
- Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text must be in italics.
- The punctuation following a word or a sentence in italics must be written in plain text. The same rule applies to brackets or square brackets enclosing text in italics.
- If the text is written in a language where centuries are written in Roman numerals, then they must be written in small caps.
- Bold and underlined text should be avoided, to the extent possible.

5. Bibliography and quotations

Use the author-year system for quotation. When more than one work by the same author has been written in the same year, a letter (a, b, c, etc.) must follow the year. Authors must be separated by semicolons, and multiple works by the same author by a comma: e.g. (Campbell 2020: 35-38), (see Azkue 1923-25; Lacombe 1924; Michelena 1950a-b, 1981), (cf. Berro *et al.* 2014).

When books' titles have a subtitle and their separation is not indicated by punctuation marks, use a period, not a colon.

The bibliography must also have 1.5 line spacing and respect the following format:

- Arcocha-Scarcia, Aurélie & Joseba A. Lakarra. 2019. Aspectos de la gramatización antigua de la lengua vasca. Humanismo, reformismo e imprenta (1545-1596). *Lengas. Revue de sociolinguistique* 86. <https://doi.org/10.4000/lengas.4115> (14/02/2020).
- Arriolabengoa, Julien. 2006. *Ibarguen-Cachopin kronika. Edizioa eta azterketa*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU doctoral dissertation.
- Berro, Ane, Beatriz Fernández & Itziar Orbegozo. 2017. Euskara Bariazioan / Basque in Variation (BiV): lehen urratsak. *FLV* 123. 7-28.
- Campbell, Lyle. 2018. How many language families are there in the world? *ASJU* 52(1/2). 133-152. <https://doi.org/10.1387/asju.20195> (= Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell (eds.), *Studia Philologica et Diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitanica*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU).
- Campbell, Lyle. 2020. *Historical linguistics. An introduction*. 4th edn. Edinburgh: Edinburgh University Press (1st edn., 1998; 2nd edn., 2004; 3rd edn., 2013).
- Formigari, Lia. 1990. Philosophies of language in the heyday of comparativism. In Werner Hüllen (eds.), *Understanding the historiography of linguistics. Problems and projects (Symposium at Essen, 23-25 November 1989)*, 277-285. Münster: Nodus.
- García Folgado, M.ª José. 2013. *Los inicios de la gramática escolar en España (1768-1813). Una aproximación historiográfica (Études linguistiques | Linguistische Studien 4)*. Munich: Peniöpe.
- Gorrochategui, Joaquín. 1984. *Onomástica indígena de Aquitania*. Bilbao: UPV/EHU.
- Hualde, José Ignacio. 2018. Aspiration in Basque. *Papers in Historical Phonology* 3. 1-27. <https://doi.org/10.2218/pihph.3.2018.2602>.
- Hualde, José Ignacio & Jon Ortiz de Urbina (eds.). 2003. *A grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lafon, René. 1943. *Le système du verbe basque au XVIIe siècle*. Bordeaux: Delmas (Facsim. repr. Bayonne & San Sebastián: Elkar, 1980).
- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo Alcaraz (Facsim. repr. San Sebastián: Hordago, 1979).

- Michelena, Luis. 1950a. De etimología vasca. *Emerita* 18. 193-203 (Repr. in *OC* 8, 675-683).
- Michelena, Luis. 1950b. La aspiración intervocálica. *BAP* 6. 443-459 (Repr. in *OC* 7, 3-20).
- Michelena, Luis. 1981. Lengua común y dialectos vascos. *ASJU* 15. 291-313 (Repr. in *OC* 7, 517-544).
- Michelena, Luis. 2011. *Obras completas (Supplements of ASJU 54-68)*, 15 vol. San Sebastián & Vitoria-Gasteiz: "Julio Urkixo" Basque Philology Seminar, Gipuzkoa Provincial Council & UPV/EHU (ed. by Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluz).
- Pons Rodríguez, Lola, Eva Bravo García, Blanca Garrido Martín & Álvaro Octavio de Toledo. 2014. La edición de textos de quejas: propuestas preliminares en torno a un corpus histórico-discursivo. *Scriptum digital* 3. 183-200. <http://scriptumdigital.org> (23/10/2014).
- Rijk, Rudolf P. G. de. 1985. Un verbe méconnu. In José Luis Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, 2nd vol., 921-935. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU.
- Salaberri Zaratiegi, Patxi. 2018. Euskara Erdi Aroan. In Joaquín Gorrochategui, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (eds.), *Euskararen historia*, 287-344. Vitoria-Gasteiz: Basque Government.
- Sarasola, Ibon. 1986. Larramendiren eraginaz eta. *ASJU* 20(1). 203-216.
- Trask, R. L. 2008. *Etymological dictionary of Basque*. Sussex: University of Sussex. Edited for web publication by Max W. Wheeler. <http://www.sussex.ac.uk/english/documents/lxwp23-08-edb.pdf> (19/10/2014).

Do not list in the reference section any works that are not cited in the text. If a work has multiple editions, please specify which edition is being referred to; if needed, information about other editions can be provided at the end of the reference, in brackets. Where relevant, further information about reprints, reedition, translation, etc. can be included in the same way.

For abbreviations, use the list of recommended abbreviations published in *ASJU*'s website. If necessary, other abbreviations may be used, but these should be made explicit on their first appearance in the text or in a footnote at the beginning of the paper.

6. Other

For matters not specified in these guidelines, follow the recommendations of the *Unified style sheet for linguistics*: https://www.linguisticsociety.org/files/style-sheet_0.pdf.

INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

1. Directrices generales

ASJU publica artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados con o de interés para la vascoología, escritos en euskera o en cualquiera de los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional.

Los originales se enviarán en formato electrónico (DOC(X), ODT o RTF); se puede añadir, además, una versión en PDF. Todos los archivos electrónicos se enviarán al coordinador editorial de la revista (Ricardo Gómez) a la dirección asju@ehu.eus.

2. Originalidad y plagio

Los autores deben asegurarse de que la obra que presentan es totalmente original, sin rastros de plagio (presentar la obra de otro como si fuera propia incluyendo frases, conceptos e ideas de otros sin citar debidamente la fuente) o autoplagio (la reutilización redundante de la propia obra, sin citar su fuente original). Se advierte a los autores que sus manuscritos puedan ser analizados por plagio usando el software *Similarity Check*.

3. Procesos de evaluación y publicación

ASJU utiliza un sistema de evaluación por pares (*peer review*). Los artículos recibidos en la revista son examinados de forma anónima por dos revisores externos, cuyos informes condicionan su aceptación por parte de la redacción de la revista. En caso de aceptarse el artículo, se enviará a los autores una lista de objeciones, errores o cambios necesarios.

Los autores recibirán las primeras pruebas de su trabajo en formato PDF, que deberán devolver corregidas al coordinador editorial dentro del plazo establecido.

Se entregará a cada autor un ejemplar del *ASJU* y una separata electrónica de su artículo (en formato PDF), si bien es posible encargar separatas en papel, que le serían facturadas a precio de coste.

4. Formato del original

No existe restricción alguna sobre la longitud máxima de los originales, pero no deben ser más largos de lo necesario; los trabajos han de ser concisos y claros.

Al comienzo de los originales se hará constar la filiación (universidad, centro de investigación o institución), su dirección completa (departamento, facultad, universidad, calle, código postal, ciudad; en su defecto, dirección particular), el teléfono y la dirección electrónica del(os) autor(es), así como el código ORCID, si procede. Se añadirán en inglés un resumen de entre 10 a 20 líneas y la traducción del título, así como otro resumen en la lengua en que se ha redactado el artículo (si no está en inglés); además, se proporcionará un máximo de seis palabras clave en cada idioma.

Se recomienda que el original sea corregido antes de su presentación para minimizar las erratas.

El manuscrito se presentará siguiendo estas normas:

- Se utilizará un interlineado de 1,5 en el texto principal, y se dejarán 2,5 cm en todos los márgenes.
- Todas las secciones y subsecciones del artículo se numerarán con números arábigos y jerárquicamente: 1., 1.1., 1.1.1., 1.2., 1.2.1., 2., etc. (no habrá una sección 0.).
- Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas a pie de página. No obstante, si hubiera una nota inicial (agradecimientos, proyectos, etc.), su referencia se situará tras el título del artículo y se señalará mediante un asterisco.
- Las llamadas de nota a pie de página se situarán tras los signos de puntuación, no antes.
- Las citas de más de tres líneas irán en párrafo aparte sangrado 1 cm por la izquierda, sin comillas al principio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán dentro del texto entre comillas dobles (“ ” o « »).

- Para indicar que se ha suprimido texto dentro de una cita se utilizarán los puntos suspensivos entre corchetes: [...].
- Se procurará que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc. sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción. Todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto.
- Los números y leyendas de las figuras, mapas, etc. se situarán debajo de estas, excepto en las tablas, que llevarán el número y la leyenda encima.
- Se usarán los ápicos (‘ ’) para denotar acepciones o traducciones de términos aislados.
- Los ejemplos irán numerados: (1), (2) a, (2) b, etc.; al referirse a ellos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc.
- Se utilizarán los siguientes tamaños de letra: 12 para el texto principal; 11 en la bibliografía, en los ejemplos y en las leyendas de figuras, tablas, etc.; 10 para las citas extensas y las notas a pie de página.
- Los términos utilizados metalingüísticamente o en una lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva.
- Tras una palabra o frase escrita en cursiva la puntuación irá en redonda; igualmente irán en redonda los paréntesis o corchetes que encierren texto en cursiva.
- Los siglos se escribirán en versalitas.
- Se procurará utilizar los menos posible las negritas y los subrayados.

5. Bibliografía y citas

Se utilizará el sistema autor-año para las citas y, si se cita más de una obra del mismo año y autor, se distinguirán mediante las letras a, b, c, etc.; los autores se separarán mediante punto y coma, y las referencias de un mismo autor, mediante una coma: por ej. (Campbell 2020: 35-38), (ikus Azkue 1923-25; Lacombe 1924; Michelena 1950a-b, 1981), (cf. Berro *et al.* 2014).

Cuando no aparezca puntuación propia, se utilizará un punto para separar el título y el subtítulo de un libro, no dos puntos.

La bibliografía irá también con interlineado de 1,5, ajustándose al siguiente formato:

- Arcocha-Scarcia, Aurélie & Joseba A. Lakarra. 2019. Aspectos de la gramatización antigua de la lengua vasca. Humanismo, reformismo e imprenta (1545-1596). *Lengas. Revue de sociolinguistique* 86. <https://doi.org/10.4000/lengas.4115> (14/02/2020).
- Arriolabengoa, Julen. 2006. *Ibarguen-Cachopin kronika. Edizioa eta azterketa*. Vitoria: UPV/EHU. Tesis doctoral.
- Berro, Ane, Beatriz Fernández & Itziar Orbeago. 2017. Euskara Bariazioan / Basque in Variation (BiV): lehen urratsak. *FLV* 123. 7-28.
- Campbell, Lyle. 2018. How many language families are there in the world? *ASJU* 52(1/2). 133-152. <https://doi.org/10.1387/asju.20195> (= Joseba A. Lakarra & Blanca Urgell (eds.), *Studia Philologica et Diachronica in honorem Joakin Gorrotxategi. Vasconica et Aquitania*. Vitoria: UPV/EHU).
- Campbell, Lyle. 2020. *Historical linguistics. An introduction*. 4^a edn. Edinburgo: Edinburgh University Press (1ª edn., 1998; 2ª edn., 2004; 3ª edn., 2013).
- Formigari, Lia. 1990. Philosophies of language in the heyday of comparativism. In Werner Hüllen (ed.), *Understanding the historiography of linguistics. Problems and projects (Symposium at Essen, 23-25 November 1989)*, 277-285. Münster: Nodus.
- García Folgado, M.ª José. 2013. *Los inicios de la gramática escolar en España (1768-1813). Una aproximación historiográfica (Études linguistiques | Linguistische Studien 4)*. Munich: Peniophe.
- Gorrochategui, Joaquín. 1984. *Onomástica indígena de Aquitania*. Bilbao: UPV/EHU.
- Hualde, José Ignacio. 2018. Aspiration in Basque. *Papers in Historical Phonology* 3. 1-27. <https://doi.org/10.2218/pihph.3.2018.2602>.
- Hualde, José Ignacio & Jon Ortiz de Urbina (eds.). 2003. *A grammar of Basque*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- Lafon, René. 1943. *Le système du verbe basque au XVIIe siècle*. Burdeos: Delmas (Reimpr. facsim. Bayona & San Sebastián: Elkar, 1980).

- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo Alcaraz (Reimpr. facsim. San Sebastián: Hordago, 1979).
- Michelena, Luis. 1950a. De etimología vasca. *Emerita* 18. 193-203 (Reed. *OC* 8, 675-683).
- Michelena, Luis. 1950b. La aspiración intervocálica. *BAP* 6. 443-459 (Reed. *OC* 7, 3-20).
- Michelena, Luis. 1981. Lengua común y dialectos vascos. *ASJU* 15. 291-313 (Reed. *OC* 7, 517-544).
- Michelena, Luis. 2011. *Obras completas (Anejos de ASJU 54-68)*, 15 vols. San Sebastián & Vitoria: Seminario de Filología Vasca "Julio Urkixo", Diputación Foral de Gipuzkoa & UPV/EHU (edn. de Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluz).
- Pons Rodríguez, Lola, Eva Bravo García, Blanca Garrido Martín & Álvaro Octavio de Toledo. 2014. La edición de textos de quejas: propuestas preliminares en torno a un corpus histórico-discursivo. *Scriptum digital* 3. 183-200. <http://scriptumdigital.org> (23/10/2014).
- Rijk, Rudolf P. G. de. 1985. Un verbe méconnu. In José Luis Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, vol. 2, 921-935. Vitoria: UPV/EHU.
- Salaberri Zaratiegi, Patxi. 2018. El euskera en la Edad Media. In Joaquín Gorrochategui, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (eds.), *Historia de la lengua vasca*, 307-367. Vitoria: Gobierno Vasco.
- Sarasola, Ibon. 1986. Larramendiren eraginaz eta. *ASJU* 20(1). 203-216.
- Trask, R. L. 2008. *Etymological dictionary of Basque*. Sussex: University of Sussex. Edited for web publication by Max W. Wheeler. <http://www.sussex.ac.uk/english/documents/lxwp23-08-edb.pdf> (19/10/2014).

La lista de referencias bibliográficas solo contendrá las obras citadas en el artículo. Si no se ha utilizado la primera edición de una obra, cítese la edición utilizada y, opcionalmente, añádase el resto de ediciones al final de la referencia, entre paréntesis. Asimismo, la información referida a traducciones o a otros datos complementarios se incluirá al final de la referencia y entre paréntesis

Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al índice de abreviaturas recomendadas publicado en el sitio web de *ASJU*. En caso necesario el autor podrá utilizar otras, cuyo valor explicará en la primera aparición o en nota a pie de página al inicio del artículo.

6. Otros

Para todo asunto que no se detalle en estas directrices se seguirá lo dispuesto en *Unified style sheet for linguistics*: https://www.linguisticsociety.org/files/style-sheet_0.pdf.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA

"JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

ASJU LIII (1/2), 2019 [2021]

AURKIBIDEA / SUMMARY / ÍNDICE

ANTÓN UGARTE MUÑOZ, LUIS MICHELENA (KOLDO MITXELENA) y la creación del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (1947-1956) / <i>Luis Michelena (Koldo Mitxelena) and the founding of the «Julio de Urquijo» Basque Philology Seminar (1947-1956)</i>	1
MIREN IBARLUZEA SANTISTEBAN, Itzulpengintzaren errepresentazioa azken 60 urteotako euskal literaturaren historiografietan / <i>Representation of translation in literary historiographies during the last 60 years</i>	39
JOSE IGNACIO HUALDE, ANDER BERISTAIN, ANE ICARDO ISASA, JENNIFER ZHANG, Hitzbukaerako herskariak: kontsonante talkak / <i>Word-final plosives: Consonant clashes</i>	83
SERGIO ROBLES-PUENTE, El euskera como lengua de ritmo intermedio en el continuo isosilábico-isomoraico: una comparación con el español y el japonés / <i>Basque as a language with intermediate rhythm in the isosyllabic-isomoraic continuum: A comparison with Spanish and Japanese</i>	107
OLATZ LETURIAGA ANGOITIA, Gipuzkoako osagarri pluraldun adizki tripertsonalen erroez / <i>On the roots of Gipuzkoan tripersonal verbal forms with plural object</i>	127
NAIA EGUSKIZA, IÑAKI GAMINDE, AITOR IGLESIAS, Hizkuntza aldakortasunaz eta barietateen sailkapenez: aspektu ez-perfektuaren bariazioa Igorreko euskaran / <i>Linguistic variation and variety classification: Variation of the imperfective aspect in Igorre Basque</i>	163
MIKEL MARTÍNEZ ARETA, Euskararen lerrokadura ergatiboaren sorreraz / <i>On the rise of the ergative alignment of Basque</i>	183
URTZI REGUERO-UGARTE, XVIII. mendeko dotrina argitaragabe bat: aurkezpena eta edizioa / <i>An unprinted doctrine of the 18th century: Presentation and edition</i>	225
ENEKO ZULOAGA, Pedro José Aldazabalen euskal testuak: edizioa eta filologia-gaiak / <i>The Basque texts by Pedro José Aldazabal: Edition and philological issues</i>	361
Hilberria / Necrológica / Obituary	
MIREN LOURDES OÑEDERRA, <i>In memoriam</i> David Stampe (1938-2020)	447
Kutixiak / Varia	
LUIS MICHELENA (KOLDO MITXELENA), <i>Apodaka</i> . English translation and notes by JOSE IGNACIO HUALDE	453